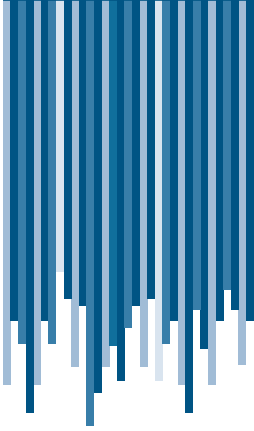

2017

Türk Dış Politikası Yıllığı

Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner

SETA

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2017

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2017

EDİTÖRLER

BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
MUSTAFA CANER

SETA

SETA Yayınları 109

ISBN: 978-975-2459-75-5

© 2018 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Nisan 2018, İstanbul

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editör: Mehmet Akif Memmi

Düzeltili: Bahar Albayrak, Hasan Hüseyin Çağırır, Mustafa Said İşeri

Tasarım ve Kapak: Hasan Suat Olgun

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

İletişim: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | kitap@setav.org

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ		7
1. BÖLÜM	TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER	11
	15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye'nin İç ve Dış Politikasına Etkisi BURHANETTİN DURAN	13
	Türk-Rus İlişkilerinde İkinci Bahar Kalıcı mı? NURŞİN ATEŞOĞLU GÜNEY	45
	Trump Dönemi Türkiye-ABD Krizinin Analizi TUNCAY KARDAŞ	65
	Arap Baharı Sonrası Bölgesel Gelişmeler Işığında Türkiye-İran İlişkileri HAKKI UYGUR	89
	Türkiye-ABD İlişkilerinde Washington'daki Türk Lobisinin Rolü ÇAĞATAY ÖZDEMİR NESLİHAN SAYDAM	115
2. BÖLÜM	TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2017 GELİŞMELERİ	137
	Türkiye'nin İran Politikası KEMAL İNAT MUSTAFA CANER	139
	Türkiye'nin Irak Politikası RECEP TAYYİP GÜRLER	163
	Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikası AHMET ARDA ŞENSOY TALHA İSMAIL DUMAN	185
	Türkiye'nin Mısır Politikası İSMAIL NUMAN TELCI	213
	Türkiye'nin Körfez Ülkeleri ve Yemen Politikası İSMAIL AKDOĞAN	231

Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası HAYDAR ORUÇ	263
Türkiye'nin ABD Politikası KILIÇ BUĞRA KANAT	287
Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası FİLİZ CİCİOĞLU	309
Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası ÖZGÜR TÜFEKÇİ	335
Türkiye'nin Kıbrıs Politikası ENES BAYRAKLI HACI MEHMET BOYRAZ	355
Türkiye'nin Balkanlar Politikası MEHMET UĞUR EKİNCİ DİLEK KÜTÜK	375
Türkiye'nin Afrika Politikası ABDURRAHİM SIRADAĞ	399
Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası TAMER KAŞIKÇI	419
Türkiye'nin Asya Pasifik Politikası MUHAMMET HAMZA UÇAR	439
Türkiye'nin Latin Amerika Politikası MUSTAFA YETİM	457
Türk Dış Politikasının Ekonomi Politliği SADIK ÜNAY ŞERİF DİLEK	475

ÖNSÖZ

Türk Dış Politikası Yıllığı yayın hayatına başladığı 2009'dan beri küresel ve bölgesel gelişmeler ışığında Türk dış politikasının nabzını tutmaya devam etmektedir. Yine yoğun bir çalışma ve emeğin ürünü olarak sizlerle buluşan elinizdeki eser ile birlikte yıllık dizimiz dokuzuncu kitabına ulaşmaktadır. Eserimizin geçen zaman içerisinde Uluslararası İlişkiler alanında çalışan uzman, akademisyen ve öğrenciler kadar alan dışındaki meraklılar ve araştırmacıların da başvuru kaynaklarından biri haline geldiğine mutlulukla şahit olmaktadır.

Her sayıda tekraren vurgulandığı gibi makaleler temelde bilgi yoğunluklu olup olayların yorumlanması hususunda okuyucuya alan bırakmaktadır. Böylelikle daha nesnel içeriğe sahip ve aktüalitenin çeldiriciliğine direnebilen uzun ömürlü bir yapıt ortaya çıkmaktadır. Her biri yazdıkları konularda uzman olan yazarlarımız çalışmalarını uzmanlıklarının getirdiği bütünlüklü bir çerçeve içerisinde sunmakta ve analitik bakışları ile zenginleştirmektedir. Bu anlamda da kuru ve bağlam dışı enformasyondan ziyade mantıksal bir yapı içerisinde anlam kazanan bir bilgi bütünü ortaya çıkmaktadır.

2017'de Türk dış politikasındaki gelişmelerin ele alındığı bu kitapta on altı makale ile birlikte bu yılla sınırlı kalmayan beş bağımsız makale yer almaktadır. Söz konusu bağımsız makaleler Türkiye'nin en can alıcı dış politika gündemlerini daha geniş bir bağlamda masaya yatırmaktadır.

Bağımsız makalelerin yer aldığı birinci bölüm Burhanettin Duran'ın "15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye'nin İç ve Dış

Politikasına Etkisi” başlıklı çalışması ile başlamaktadır. 15 Temmuz darbe girişiminin üzerinden yaklaşık iki yıl geçmesine rağmen darbe sonrası Türk dış politikasında yaşanan dönüşümün etkileri belirleyici olmaya devam etmektedir. Duran bu eserinde meşum darbe girişiminin Türk siyasetinde yarattığı konjonktürel ve yapısal dönüşümlere mercek tutmaktadır. “Türk-Rus İlişkilerinde İkinci Bahar Kalıcı mı?” başlıklı makalesiyle Nurşin Ateşoğlu Güney Türkiye ve Rusya arasındaki yakınlaşmanın muhtemel geleceğini analiz etmektedir. Tuncay Kardaş “Trump Dönemi Türkiye-ABD Krizinin Analizi” isimli çalışması ile yeni ABD Başkanı Trump’la birlikte derinleşen iki ülke ilişkilerindeki krizin muhtelif dinamiklerini ele almaktadır. Hakkı Uygur Ankara-Tahran ilişkilerini analiz ettiği “Arap Baharı Sonrası Bölgesel Gelişmeler Işığında Türk-İran İlişkileri” isimli makalesinde kriz ve normalleşme ekseninde ilişkilerin seyrine odaklanmaktadır. Çağatay Özdemir ve Neslihan Saydam’ın kaleme aldığı “Türkiye-ABD İlişkilerinde Washington’daki Türk Lobisinin Rolü” isimli birinci bölümün son makalesinde ise iki ülke ilişkilerini belirlemede “Türk lobisi”nin ne derece etkili olduğu sorusuna cevap aranmaktadır.

2017’de muhtelif alanlarda yaşanan dış politika gelişmeleri ise ikinci bölümde analiz edilmektedir. Türkiye’nin Ortadoğu politikaları Kemal İnat, Mustafa Caner, Recep Tayyip Gürlar, Ahmet Arda Şensoy, Talha İsmail Duman, İsmail Numan Telci, İsmail Akdoğan ve Haydar Oruç imzalı makalelerde incelenmiştir. Türkiye’nin ABD ve AB politikaları sırasıyla Kılıç Buğra Kanat ve Filiz Cicioğlu, Rusya ve Kafkasya politikası da Özgür Tüfekçi tarafından kaleme alınmıştır. Aynı şekilde Türkiye’nin Kıbrıs politikası Enes Bayraklı ve Hacı Mehmet Boyraz, Balkanlar politikası Mehmet Uğur İkinci ve Dilek Kütük, Afrika politikası Abdurrahim Sıradağ, Orta Asya ve Pakistan politikası Tamer Kaşıkçı,

Asya Pasifik politikası Muhammet Hamza Uçar ve Latin Amerika politikası da Mustafa Yetim tarafından yazılmıştır. Sadık Ünay ve Şerif Dilek ise yazdıkları makalede Türk dış politikasının ekonomi politiğini ele almışlardır.

Yıllığın bu sayısının yayımlanması hususunda yazılarıyla katkıda bulunan değerli yazarlarımıza ve kitabımıza teveccüh gösteren saygıdeğer okurlarımıza teşekkürü bir borç biliyoruz.

Burhanettin Duran
Kemal İnat
Mustafa Caner

1. BÖLÜM

TÜRK DIŞ
POLİTİKASI
ÜZERİNE
BAĞIMSIZ
MAKALELER

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN TÜRKİYE’NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

BURHANETTİN DURAN

Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi Öğretim Üyesi ve SETA Genel Koordinatörü

GİRİŞ

Türkiye’nin demokrasi tarihi ülkenin geleceğine kimin karar vereceği hususundaki sivil-asker mücadelesinin seyri olarak okunabilir. Başka bir ifadeyle seçilmiş siyasetçilerin atanmış bürokratların vesayetini aşma çabaları şeklinde görülebilir. Halkın seçimiyle işbaşına gelse de siyasetçiler askeri müdahalelerin belirlediği anayasal çerçevede siyaset yapmak zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk kimi zaman asker kökenli Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Cumhuriyet’in kurulmasında etkili olmasına bağlanır. Ancak daha önemlisi çok partili hayata geçildikten sonra bile bürokratik vesayetin devam etme imkanı bulmasıdır. Kuşkusuz bunu sağlayan en önemli olay Demokrat Parti (DP) iktidarını deviren ve Başbakan Adnan Men-

deres'i idam sehpasına gönderen 1960 Darbesi olmuştur. Devamında gelen 1971 Muhtırası, 1980 Darbesi ve 28 Şubat müdahalesi aslında meşum 1960 Darbesi'nin açtığı yoldaki diğer ayak izleri olarak görülebilir.

Bir türlü Türk siyasi hayatını terk etmeyen darbelerin en son versiyonu ise 15 Temmuz darbe girişimidir. Bu son darbe girişimi birkaç hususta önceki darbelerden ayrılmıştır: Öncelikle Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) hiyerarşisi dışında olması sebebiyle 1960 Darbesi'ne benzese de neredeyse bütün devlet kurumlarında örgütlenmiş, dini iddialı ve gizli bir örgüt tarafından yapılması sebebiyle oldukça farklıdır. Ayrıca ilk defa sivil halk, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi ve TBMM darbeciler tarafından doğrudan hedef alınmıştır.

Dahası on dört yıllık AK Parti iktidarına son vermek isteyen bu darbenin sivil-demokratik direnişle bastırılması Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından eşsizdir. Bu açıdan geri döndürülemeyecek yeni bir dönemin başlangıcıdır.

Bu başlangıca hazırlığın 1999-2005 arasındaki Avrupa Birliği'ne (AB) uyum süreci ile atıldığına şüphe yoktur. Ancak bürokratik vesayetin geriletilmesinde 2007'deki 367 krizi ile başlayan ve 15 Temmuz 2016 gecesi zirve yapan siyasi mücadele dönemi daha etkilidir. Burada AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinin sonucu belirleyici olduğunu ifade etmek gerekir.

Elinizdeki makalede ilk olarak Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) merkezli 15 Temmuz darbe girişiminin darbeler tarihimizdeki yeri, anlamı ve başarısız olmasının sebeplerine odaklanılacaktır. İkinci olarak bu darbe girişimini bastıran sivil-demokratik direnişin mahiyeti, önemi ve milat etkisi incelenecektir. Darbecilerin tasfiyesi ve FETÖ ile mücadele süreci bağlamında olağanüstü hal (OHAL) uygulamaları üçüncü tema olacaktır. Dördüncü olarak ise 15 Temmuz darbe girişiminin Türk dış politikasına getirdiği değişim ABD ve AB ile ilişkilerin mahiyeti, Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hare-

katları bağlamında analiz edilecektir. Son olarak ise Yenikapı ruhunun kurduğu yeni siyaset zemininin bir sonucu olarak 16 Nisan halk oylaması ile başlayan, Cumhur İttifakı ve 24 Haziran erken seçimleri ile devam eden Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş süreci ele alınacaktır.

DARBE GİRİŞİMİNİN BAŞARISIZLIK SEBEPLERİ

Türkiye 15 Temmuz 2016 Cuma akşamı saat 22.00 civarında FETÖ merkezli bir darbe girişimine tanık olmuştur. Ankara ve İstanbul'un kritik kurumları ve mekanlarının bir kısmını ele geçiren bu girişim Türk halkının sivil-demokratik tepkisi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğiyle püskürtülmüştür.

Ordunun önemli bir kesiminin destek vermediği bir ortamda Emniyet ve MİT'in başarılı mücadelesi darbenin engellenmesinde kritik rol oynamıştır. Kuşkusuz tankların önüne kendilerini atarak gövdelerini kurşunlara siper eden 249 şehidin ve binlerce gazinin direnişi darbeyi engelleyen asıl faktördür. Aslında bu sivil-demokratik direniş Türkiye'nin demokrasi tarihinde bir ilktir. Toplumun her kesiminden kalabalıkların katıldığı bu direniş ülkedeki demokratik kültürün ne kadar derinleştiğine de işaret etmektedir.

Söz konusu siyasi bilincin olgunlaşmasında Türkiye'nin 2013-2016 döneminde içinden geçtiği iç-dış türbülansın etkisi büyük olmuştur. Gezi Parkı Şiddet Eylemleri, 17-25 Aralık yargı darbe girişimi, 7 Haziran 2015 seçimleri ve PKK terörünün Temmuz 2015'te başlaması bahsedilen türbülansın kritik başlıklarıdır.

Darbecilerin başarısız olma sebepleri olarak birçok teknik konu gündeme getirilebilir.¹ Girişimin MİT tarafından öğrenilmesi üzerine darbenin saat 03.00'dan 21.00'a alınmak zorunda kalınması ve Genelkurmay Başkanı ile kuvvet komutanlarının darbecilere katıl-

¹ Darbe girişiminin başarısız olmasıyla ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Atilla Yayla, "15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 83, (Yaz 2016), s. 26-32.

maması sebebiyle emir-komuta zincirinin kurulamaması bunların önde gelenleri arasındadır. Ancak darbecilerin başarısızlıklarının asıl sebebi Türk siyasetini analiz etmedeki zayıflıklarıdır. Türkiye halkının seçtiği kişilere, kurumlarına, kendi geleceğine ve daha da önemlisi vatanına bu kadar güçlü bir şekilde sahip çıkacağını tahmin edememişlerdir. Kuşkusuz darbecileri yanıltan bir süredir muhalefet çevrelerinde yaygınlaşan “Erdoğan karşıtlığı” olgusu olmuştur. FETÖ mensuplarının kendilerinin de üretilmesine katkıda bulunduğu bu sermayenin muhtemel tesirini abarttıkları söylenebilir. Yine Ağustos 2016 Yüksek Askeri Şurası’nda (YAŞ) tasfiye edileceklerini öğrenen FETÖ’cü subayların harekete geçmekten başka bir çare görmemeleri dikkate değer bir başka husustur.

Darbecilerin temel yanılgıları AK Parti ve Erdoğan muhaliflerini darbeci bir zeminde buluşturabileceklerini zannetmeleriydi. Dahası TSK içinde böylesi bir ittifak kurarlarsa toplum kesimlerinden de açık ya da örtük destek bulacaklarını ummalarıydı. Bu beklenti seküler, sol, ulusalcı ve Alevi kesimlerin de darbeyi desteklemek üzere meydanlara inebileceği kanaatine dayanıyordu.

Aslında FETÖ mensuplarının AK Parti muhaliflerine sermaye sağlamakla kendilerinin önderlik edeceği bir darbe için ittifak oluşturmak arasındaki farkı küçümsedikleri ve ayrıca AK Parti’yi destekleyen kesimlerin de siyasi bilincini ve 28 Şubat süreci, 2007 e-muhtırası ve 17-25 Aralık’tan (2013) neler öğrendiklerini görmezden geldikleri anlaşılmaktadır.

Darbeci subayların bu hatası kendi rolünü Mesihyanik bir şekilde kutsayan Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması’nın (FETÖ/PDY) başından beri bünyesinde taşıdığı irrasyonel ve radikal anlayışa işaret etmektedir. FETÖ mensuplarının gerçeklikten kopuk beklentilerine kıyasla 2016 Türkiye’sinin çoğulcu, demokratik ve sivil dinamizmi söz konusudur. Bu dinamizmin darbeciler tarafından yönetilebileceğini sanmak en büyük yanılgı olmuştur.

Darbeyi asıl engelleyen unsur bir darbenin arkasından gelen şeyin kaos ve iç savaş olduğunu bilen halkın sağduyusudur. Ayrıca siyaset kurumu, medya ve sivil toplumun öngörüsü de bir diğer önemli noktadır. Bunlara Türkiye'nin komşu ülkelerinden Suriye ve Irak'ta süren iç savaşın olumsuz sonuçlarından etkilenen halkın istikrar ve barışın kıymetini bilmesi ya da "demokratik teyakkuz"u da eklenebilir.

Darbeyi başarısız kılan bir diğer faktör de ideolojik çatışmalar ve kutuplaşma konularına rağmen bütün toplumsal kesimlerin bir darbeden kaybedecek çok şeyi bulunduğunun farkında olmasıdır. Aslında darbe gerçekleşseydi gündelik hayatın tüm renklerinin nasıl solacağını o gece köprüleri trafiğe kapatan tanklar göstermekteydi. Bu anlamda köprülerdeki tanklar darbecilerin değil Türk siyasetindeki yepyeni bir dönemin habercisi oldular. 15 Temmuz direnişinin sembolüne dönüştüler. Bu itibarla 15 Temmuz gecesi bir sürecin bitişi, yepyeni başka bir sürecin de başlangıcı oldu.

Diğer bir deyişle 15 Temmuz gecesi hem üç yıldır yaşanan türbülansın zirve noktasına çıkışı hem de Türk demokrasisinin konsolidasyonunun geri döndürülemez bir dönemine geçişidir. O geceki sivil-demokratik direnişin Türk siyasetine bir milat etkisinde bulunduğu görülmektedir.² Bu durumun bir göstergesi ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısıyla halkın demokrasi nöbetlerine başlamasıdır.

DEMOKRASİ NÖBETLERİNDEN YENİKAPI MUTABAKATINA

Darbe girişimini bastıran Türk toplumu demokrasi nöbetlerinde sadece seçilmişlere sahip çıkmamış aynı zamanda yeni bir siyasi uzlaşmanın temellerini atmıştır. Türkiye'nin refahı, güvenliği ve bütünlüğünü korumak için seferber olan sivil bir dalga oluşmuştur. Bu sayede güncel parti siyasetinin ötesine giden bir haletiruhiye ortaya çıkmıştır. Vatan, devlet ve demokrasi kavramlarını ortak milli

² Sivil direnişin Türkiye'de demokrasinin derinleşmesine katkıları için bkz. Alim Yılmaz, "15 Temmuz Sivil Direnişi: Demokrasiyi Yeniden Kurmak", *Muhafazakar Düşünce*, Cilt: 13, Sayı: 49, (Eylül-Aralık 2016), s. 57-71.

menfaat çerçevesinde gören kapsayıcı bir zihniyetin temelleri atılmıştır. Bu sivil dalganın meydanlardaki son halkası Yenikapı'daki "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti üzerine AK Parti, MHP ve CHP genel başkanları da mitingde konuşmalar yapmıştır. Böylece siyasi partiler darbe karşıtlığında birleşerek bu uzlaşmayı ortak bir mitingle taçlandırmıştır.

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ilk başta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı güçlendireceği endişesiyle mitingde katılma konusunda tereddüt etmiş ve Erdoğan'ın "dışarıda azalan şahsi itibarının muhafefet liderleri üzerinden bu yolla yükseltilmeye çalışıldığı kuşkusu"nu dile getirmiştir.³ Bu kuşkunun Batı basınının 15 Temmuz gecesinden itibaren kullandığı "Bu iş otoriter Erdoğan'a yarayacak" söylemi ile benzerliği rahatsız edici olmuştur. Ancak Türk toplumunun yeni trendi ve dip dalgalarından kopmaktan korkan CHP mitingde katılmama kararını değiştirmiştir. Bu karar değişikliği CHP tabanının da darbe girişiminden duyduğu rahatsızlığın fark edilmesiyle irtibatlıdır.

Demokrasi nöbetleri üzerine yapılan çalışmalar CHP seçmenini de içine alan yeni bir siyasi algı haritasının oluştuğunu göstermektedir.⁴ Farklı ideolojik akımlara mensup insanlar demokrasi nöbetlerinde "vatan sevgisi" etrafında birleşmiştir. CHP tabanından katılımcıların da kemikleşmiş Erdoğan eleştirisini terk ettiği ve hatta Türkiye'nin geleceği için Cumhurbaşkanı'na kısmen destek verdiği özellikle kadın seçmenler nezdinde anlaşılmıştır. Demokrasi nöbetlerindeki insanların Cumhurbaşkanı Erdoğan'a güvenlerinin yüzde 95 seviyesinde olduğu tespit edilmiştir. Nitekim bu güven algısı darbe gecesinde Türk milletini meydanlara çıkaran temel nedendi. Nöbetlere katılan birçok insan Erdoğan'ın darbe gecesini çağrısı sonucu sokaklara çıktıklarını belirtmiştir.

³ Murat Yetkin, "Kılıçdaroğlu Yenikapı'ya Neden Gitmiyor?", *Hürriyet*, 4 Ağustos 2016.

⁴ Nebi Miş vd., *Demokrasi Nöbetleri: Toplumsal Algıda 15 Temmuz Darbe Girişimi*, (SETA, İstanbul: 2016).

15 Temmuz direnişi ve Yenikapı uzlaşması ile güncel siyasetin kodları da dönüşüme uğramıştır. Nitekim istikrar, güvenlik ve gelecek kavramları Erdoğan'ın liderliğiyle gittikçe özdeşleştirildiği için muhalefet partileri söylemlerinde doğrudan Erdoğan karşıtlığını kullanmayı terk etmiştir.

Bu noktada 16 Nisan halk oylamasına giden süreç MHP'nin 15 Temmuz'dan sonra Erdoğan karşıtlığını bırakmasıyla alakalıdır. Türkiye'nin beka sorunu yaşadığını düşünen Devlet Bahçeli AK Parti'ye başkanlık sistemi önerisini getirmesi çağrısında bulunmuştur. Meclisten 339 milletvekilinin onayı ile geçen 18 maddelik Anayasa değişikliği bu sayede 16 Nisan'da halkın önüne koyulabilmiştir.

CHP ise Cumhurbaşkanlığı sistemine karşı çıkmakla birlikte halk oylaması kampanyasında Erdoğan karşıtlığı söylemini kullanmamıştır. Bu tercih kampanya stratejisi olduğu kadar 15 Temmuz direnişinin siyasete getirdiği dönüşümle de irtibatlıdır.

MHP ve CHP'nin tavrındaki değişimi 15 Temmuz direnişinin Türk siyasetinde bir paradigma değişiminin göstergesi olarak yorumlamak mümkündür.⁵ Hatta bu paradigmatik değişimi “bir devrim” şeklinde niteleyen akademisyenler bulunmaktadır. Darbe girişiminin devlet yapılanmasında önemli değişiklikler üreterek Türkiye'nin siyasal sistemini dönüştüreceğini söyleyen Atilla Yayla 15 Temmuz sonrasında yaşananları “Türkiye demokrasisinin devrimi” olarak tanımlamaktadır. Yayla, 15 Temmuz direnişinin İngiliz, Amerikan ve Fransız klasik devrimlerinin tüm özelliklerini yansıttığı görüşündedir.⁶

⁵ CHP'nin 16 Nisan halk oylaması kampanyası sırasında 15 Temmuz darbe girişimini “kontrollü darbe” olarak nitelemesi siyasetin yeni kodlarını zora sokacak bir hamledir. Kılıçdaroğlu 15 Temmuz'dan kısa bir süre sonra devleti FETÖ'den arındıran OHAL uygulamalarına karşı çıkmış ve “20 Temmuz'da başlayan sivil darbe” söylemini kullanmıştır. “Kontrollü darbe” nitelemesi ise yeni bir aşama olmuştur. Bu da FETÖ lideri Gülen ve bazı Batı medyasının “tiyatro” söylemine paralellik arz etmiştir.

⁶ Atilla Yayla, “Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 15 Temmuz”, *Uzun Gecenin Kısa Tarihi*, ed. Bekir Berat Özipek ve Yasemin Abayhan, (Kadim, Ankara: 2016).

Kuşkusuz 15 Temmuz direnişinin Türk demokrasisini pekiştirebilmesinin olmazsa olmazı darbecilerin yargılanması ve darbenin faili FETÖ'nün tasfiye edilmesidir. Daha sonra ise devletin yeni bir yapılandırma ve reform sürecinden geçirilmesidir.

DARBENİN FAİLİ: “HİZMET” HAREKETİNDEN FETÖ'YE

15 Temmuz darbe girişimini daha önceki 1960, 1971, 1980 ve 28 Şubat 1997 askeri müdahalelerinden farklılaştıran en önemli husus failinin Kemalist cunta değil FETÖ olmasıdır.⁷ Darbeciler o gece TRT'de spikere “Yurtta Sulh Konseyi” adında bir bildiriye zorla okuturken Kemalist bir izlenim vermeye çalışsalar da darbe girişiminin ilk saatlerinden itibaren FETÖ'cü kimlikleri deşifre olmuştur.

Bu FETÖ'cü cuntanın Meclis ve Cumhurbaşkanlığı Külliyesini bombalaması ve sivil halka ateş açmasından yola çıkarak 15 Temmuz gecesi Türkiye'nin daha çok “askeri darbe şeklinde organize edilmiş bir kamikaze terör eylemi” ile karşılaştığı söylenebilir. Zira askeri darbelerde darbeciler ülkedeki iktidarı ve iktidarın yönettiği kurumları cebir ile teslim almaya çalışırken ülkenin bütünlüğü ve birliğini temsil eden kurumlara saldırmazlar. Bu yönü ile 15 Temmuz gecesi yaşanan kalkışma “bir terör saldırısı veya Türkiye'yi topyekun hedef alan bir melez savaş yöntemi”ni daha fazla andırmaktadır.⁸

Başarısız FETÖ darbe girişiminden sonra ilan edilen OHAL ile siyasi tarihimizde bir ilk yaşanmıştır. Bir darbe teşebbüsünü –Talat Aydemir'in iki darbe girişimini saymazsak– cezalandırma durumu oluşmuştur. Çıkarılan OHAL kararnameleleri ile devletin kritik kurumlarında yapılanan FETÖ kadrolarının hem temizlenmesi hem de yargı sürecine taşınması sağlanmıştır.

⁷ 15 Temmuz darbe girişiminin diğer darbelerden farkları için bkz. Haluk Alkan, “15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar”, *Bilig*, Sayı: 79, (Güz 2016), s. 255-274.

⁸ Talha Köse, “Melez Darbeden Askeri Darbeye: 15 Temmuz'a Giden Yol”, *15 Temmuz Millet'in Zaferi*, ed. Burhanettin Duran ve Fahrettin Altun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016), s. 21.

20 Temmuz 2016 günü toplanan Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) tavsiyesi doğrultusunda Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu ülkenin tamamında OHAL ilan etmiştir. Sonrasında ise yine Anayasa'nın 121. maddesinin tanıdığı yetki ile 667 sayılı ilk OHAL kanun hükmünde kararnamesi (KHK) 23 Temmuz 2016'da yayımlanmış ve bugüne kadar toplam 22 KHK yürürlüğe girmiştir.⁹

OHAL yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni karşılaşılan tehdidin niteliğidir. Bu darbe girişimi sadece TSK'da örgütlenmiş sınırlı bir askeri cuntanın değil devletin tüm kritik kurumlarında yapılmış gizli ve sinsî bir örgütün marifetidir. Bu sebeple darbe ile mücadele faaliyetleri uzun süreli bir OHAL yönetimini gerektirmiştir.¹⁰

Türk yargı kurumları darbe girişimine hızlı ve etkin bir tepki göstermiştir. Bakırköy Cumhuriyet Başsavcılığı 15 Temmuz günü saat 23.20'de darbe girişimine yönelik yakalama ve gözaltı kararlarını da içeren bir soruşturma açılmıştır. Sonrasında ülkenin birçok farklı ilinde hem darbe girişiminin faillerine hem de FETÖ/PDY'ye yönelik soruşturmalar yürütülerek yargılama süreçleri başlatılmıştır.¹¹

Darbe girişiminin faili olan FETÖ'nün tasfiyesi sırasında tutuklananların 40 bini aşması ve gazetelerden yardım kuruluşlarına

⁹ OHAL kapsamında çıkarılan 22 KHK ile milli güvenliğe tehdit oluşturan yapılarla ilişkisi olduğu değerlendirilen 101 bin 567 kamu görevlisi mesleklerinden ihraç edilmiştir. İhraç edilen kamu görevlileri arasında 6 bin 511 TSK mensubu yer almaktadır. Ayrıca 16 bin 409 kişi de askeri öğrencilik statüsünü kaybetmiştir. Yurt dışında öğrenim gören 200'den fazla kişinin öğrencilikle ilişkisi kesilmiştir. Eğitim, medya ve sağlık alanlarında faaliyet gösteren 2 bin 873 özel kuruluş kapatılmıştır. Kapatılan 268 özel kuruluş ise yeniden açılmış, ihraç edilen 1.063 kamu personeli görevlerine iade edilmiştir. "TSK'da İhraç: 6511", *Hürriyet*, 18 Mart 2017.

¹⁰ Cem Duran Uzun, "15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrası Olağanüstü Hal İlanı ve Sonuçları", *15 Temmuz Millet'in Zaferi*, ed. Burhanettin Duran ve Fahrettin Altun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016), s. 174.

¹¹ "21 Nisan 2018 itibarıyla darbe girişimi hakkında 285 dava açılmış, 137 davada nihai karar verilmiştir. Bu davalarda 1.433 sanığa hapis cezası verilirken bunların 530'unun müebbet, 399'unun ağırlaştırılmış müebbet, 504'ünün ise 1 yıl 2 ay ile 20 yıl arasında değişen hapis cezaları olduğu açıklanmıştır." Bkz. Kemal Karadağ, "Darbecilere 137 Davada Ceza Yağdı", *Anadolu Ajansı*, 21 Nisan 2018; "İçişleri Bakanlığının verilerine göre 15 Temmuz 2016'dan 11 Nisan 2018'e kadar FETÖ yargılamaları kapsamında tutuklanan kişi sayısı 77 bin 81'dir." Bkz. Vedat Yücebaş, "FETÖ'den Tutuklanan Kişi Sayısı 77 Bin 81", *Anadolu Ajansı*, 18 Nisan 2018.

kadar çok sayıda birimin “devletleştirilmesi” sebebiyle Batı medyasında eleştiriler yükseltilmektedir. Bunun sebebi FETÖ’nün Türk demokrasisi için oluşturduğu tehdidi anlamamakla alakalıdır.

26 Mayıs 2016 tarihli MGK kararıyla birlikte FETÖ olarak tanımlanan “Gülen grubu” Türkiye’nin yakın tarihinde istisnai bir yere sahiptir. Kemalizm’in baskıcılığından türeyen bir anomali olan bu hareket ortalama bir dini grup değildir. Totaliter-gizli-takiyeci yapısıyla Türkiye’deki dini grupların hepsinden apayırdır. Bu hareketteki İslami değerlerin güç ve başarı için araçsallaştırılması olgusu Sünni ana çizgide rastlanamayacak kadar ayrıksı ve radikaldir. Cinayetler, zorla himmetler, özel hayatın tümüyle istilası ve istihbarat oyunları sadece bu yapıda meşrulaştırılabilmiştir.

“Gülen hareketi” başından itibaren kendini içeride “hizmet hareketi”, Batı dünyasında ise “ılımlı” ve “İslam’ın gülen yüzü” olarak sunmuştur. Bu hareket kırk yılı aşkın bir serüvenin sonunda 170’in üzerinde ülkeye yayılmakla kalmamış, önce 17-25 Aralık yargı darbesiyle, daha sonra 15 Temmuz girişimi ile Türkiye’nin yönetimini gayrimeşru bir şekilde ele geçirmeye kalkmıştır. Geldiği nokta ise içinde doğduğu kendi ülkesine düşman, darbeci ve heretik bir dini yapıya dönüşmek olmuştur. Halkı tanklarla ezen radikal bir askeri cunta ve bir terör örgütü haline gelmiştir.

“Gülen hareketi”nin hikayesi özünde siyasal İslamcılığa red-diye üzerinden kendini pazarlayan bir örgütün güçlendikçe radikal şekilde siyasallaşması ve “yerli, Sünni kodlar”ı yabancılaştırması ve ihanetidir. Öğrenci evlerinden eğitim kurumlarına uzanan bir örgütlenmenin devlet içindeki paralel yapılanmayla son bulan maddi-manevi imparatorluğunun ürkütücü öyküsüdür. Çok katmanlı ve farklı yüzleri olan bir “dini” oluşumun iktidar tekeli kurma yolunda yozlaşması ve en sonunda uluslararası aktörlerin elinde “kullanışlı bir kart” konumuna düşmesinin serencamıdır.¹²

¹² Burhanettin Duran, “Hizmetten Terör Örgütüne Gülen Hareketi”, *Kriter*, Sayı: 4, (Ağustos 2016), s. 16-19.

Kritik soru “Gülen hareketi”nin neden böylesi bir sona ulaştığıdır. Bu sorunun kısa cevabı ise bu hareketin yerliliğini ve Türkiye merkezli olmayı kaybetmesidir. Uzun cevabı ise aslında daha başından itibaren bir “paralel devlet yapılanması” olarak kendini tasarladığı şeklindedir.

Hareketin lideri Gülen’in ilk başta Kemalistlere duyduğu derin “öfke” tedbir adı altında yepyeni bir takiye siyaseti üretmiştir. Bu siyasetin hedefi de günü gelene kadar bütün fedakarlıkları yaparak iktidar odaklarını ele geçirmektir. Kendini toplumun genelinden olduğu kadar diğer dini gruplardan da ısrarla ayırıştırarak içe kapanması bu hedefle ilişkilidir. Bu “diyalog”, “tolerans” ve “melezlenme” iddiasına rağmen otonomisi maksimum olan bir örgütlenmedir. Dış çeperlerinde her kesimle iletişim kurması çekirdeğindeki “keskin inançlı” ve “bağnaz” hırsların hedefini gerçekleştirmesine yöneliktir.

“Gülen hareketi”nin temel örgütlenme özellikleri olarak şunlar sayılabilir: abiler ve imamlar etrafından örülen keskin bir hiyerarşi, lideri kutsayan seçmece ve basit bir “dini” öğreti, zamana yayılmış bir planlama, müntesiplerin gündelik hayatını ve tüm tercihlerini kontrol altına alan totaliter ilişkiler ağı, istihbarata dayalı kontrol mekanizmaları ve başarıyı kutsayan Mesihyanik bir teoloji.¹³

Hangi okullara gideceğinden kiminle evleneceğine kadar her şeyine örgütün karar verdiği şakirtler için hayat tümüyle kontrol altındadır. Adanmışlığın temelinde insan tabiatına müdahale eden anormal bir fedakarlık, duygusal manipülasyon, zorlama ve tehdit bulunmaktadır. Liderin kararı cari hukuk ve genel dini yorumun her zaman üstündedir. Başarmak adına her türlü yöntem meşrulaştırılmakla kalmaz aynı zamanda üst bir gaye adına kutsanır. Bu yaklaşım da kendi örgütünü kayırmak ve başkalarının hakkını çiğnemek için din iddialı bir meşruiyet sağlar. Daha fazla başarı için her türlü yöntemi meşrulaştırma ve başarıyı da ilahi “seçkinlik” ala-

¹³ Ömer Çaha, “Cemaatten Terör Örgütüne Gülen Hareketinin Anatomisi”, *Liberal Düşünce*, Cilt: 21, Sayı: 83, (Yaz 2016), s. 102.

meti olarak değerlendirme bu örgütü mistik bir narsisizme duçar etmiştir. Dahası “Gülen hareketi” İslami cemaatlerin hiçbirisinde bulunmayan “stratejik bir akla” sahip olması ile övünmüştür.¹⁴

“Gülen hareketi” 1980 Darbesi’nden 28 Şubat’a ve AK Parti’nin iktidara gelmesine kadar Türk siyasetinin bütün kırılma anlarını fırsata çeviren bir siyasi akla göre hareket etmiştir. Başarılı oldukça daha da acımasız ve zalim yöntemlere başvurmayı büyük gaye adına meşrulaştırmış ve kutsamıştır. Önce ulusal düzeyde daha sonra ise küresel ortamda kendi başarısına odaklanan bir stratejiye göre büyümeyi önclemiştir. Bu tercih sürekli olarak yenilenen ve genişledikçe yerlilikten uzaklaşan ilişkiler ağını yaratmıştır.

“Gülen hareketi” ABD ve İsrail’in küresel gücü ve operasyonları ile eklemlenen bir “ılımlı İslam” örgütü olmayı Türkiye’deki nihai zaferi için faydalı bulmuş, Ergenekon ve Balyoz davalarından 17-25 Aralık operasyonuna kadar birçok olayda ne kadar kullanışlı olduğunu da göstermiştir.

Yine de 15 Temmuz darbe girişimi bu örgütün en radikal eylemidir. Subayların Gülen’in işaretiyle özgürlükleri, kariyerleri ve ailelerini böylesi bir tehlikeye atmaları örgütün totaliter, gözü kara ve marjinal özelliklerini yansıtmıştır. Halka ateş emri vermeleri ise istediklerine ulaşmak için öldürmeyi bile mübah gördüklerinin ispatıdır.

“Gülen hareketi”nin son durağı ulusal düzeyde bir terör örgütü muamelesi görmek olurken uluslararası düzeyde karşılığı ise Türkiye karşıtı bir diaspora ve istihbarat kurumlarının taşeronluğudur. FETÖ güçlü bir dayanışma, derin mağduriyet hissi ve intikam/zafer gününün geleceğine dair Mesihyanik teolojisi ile heretik bir gruba dönüşmüştür.

Bu noktada bütünüyle Türkiye aleyhtarı bir pozisyona gelen FETÖ’nün 15 Temmuz’daki darbe girişiminin güçlü bir liderlik ve

¹⁴ Duran, “Hizmetten Terör Örgütüne Gülen Hareketi”, s. 17.

halkın direnişiyle bastırılması ülke siyasetine iki önemli değişiklik getirmiştir: Bunlardan ilki hükümet sistemi değişikliği (Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş) arayışı olurken diğeri ise yeni güvenlik anlayışına dayalı olarak dış politikada revizyondur. Diğer bir deyişle Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yeri yani klasik ittifaklarının yeniden yapılandırılması çabasıdır.

DIŞ POLİTİKANIN DEĞİŞEN ÇERÇEVESİ

ABD ve AB'nin 15 Temmuz darbe girişimine yaklaşımı Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle ilişkilerini ve bölgesel konumlanışını yeniden ele almasını icbar etmiştir. Haziran 2016'da Rusya ve İsrail ile normalleşme süreci yaşayan Türkiye, Batı başkentlerinin 15 Temmuz gecesindeki ikircikli tavrından ziyadesiyle rahatsız olmuştur.

ABD Dışişleri Bakanı Kerry darbe girişimi ile ilgili ilk açıklamasında “istikrar ve sürekliliği” korumaktan söz etmiştir. Bu açıklamada hem darbe hem de demokrasi kelimesinin unutulması ABD'nin Türkiye'deki darbe girişimini tıpkı otoriter rejimlerdeki darbeler karşısında kullanılan cümlelerle karşıladığı algısını oluşturmuştur. Bunun sebebi darbe girişiminin başarılı olması halinde darbecilerle çalışmaya alan bırakma arzusundan kaynaklanabilir. Zira Amerikan hukukuna göre darbe kelimesi kullanılırsa cunta yönetimiyle askeri iş birliğini durdurma zorunluluğu bulunmaktadır.

Başkan Obama'nın geç bir saatte Türkiye'de seçilmişlere verdiği destek ABD'nin “kuşku” uyandıran tavrının kısmen değiştiğini göstermiştir. Yine de 15 Temmuz gecesi İncirlik'in kullanılması ve FETÖ lideri Gülen'in iade edilmemesi ABD'nin söz konusu darbe girişimi ile doğrudan ya da dolaylı bir bağlantısının olup olmadığı şüphesini Türkiye kamuoyunda yerleşik hale getirmiştir. Bunda 1960'tan 28 Şubat'a kadar her darbenin arkasında ABD'nin bulunduğu fikrinin Türkiye'de yaygın bir kanaat olmasının da tesiri bulunmaktadır.

Yine OHAL uygulamaları ve darbecilerin tasfiyesi konusunda ABD'li yetkililerin “endişeli” ve “uyarıcı” açıklamalarda bulunması ikili ilişkilerde gerilimi artırmıştır. Örneğin ABD Merkez Kuvvetler Komutanı Votel'in DEAŞ ile mücadelede iş birliği içinde oldukları darbeci askerlerin tutuklanmasından dolayı “kaygılı” olduğunu söylemesi Obama yönetiminin 15 Temmuz gecesine sorunlu yaklaşımının başka bir tezahürüdür.

Avrupa başkentleri de Washington'ın tepkilerine benzer bir sorunlu yaklaşım sunmuştur. AB'ye tam üyelik müzakere sürecinde olan bir demokrasinin maruz kaldığı darbe tehdidi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın güçleneceği ve daha da otoriterleşeceği yorumlarıyla karşılanmıştır.

Avrupa siyasetçileri Türkiye'ye demokratik destek vermekte gecikmekle yetinmemişlerdir. OHAL ilanı Batı demokrasilerinin de kritik dönemlerde (Fransa'da Nice saldırısı gibi) başvurduğu bir yöntem olmasına rağmen kısa sürede kamu kurumlarından tasfiyeleri eleştirmeye başlamışlardır. Demokratik hukuk devletinin bir koruma refleksi olarak yürüyen OHAL ilanını Batı medyası “İslamcı otoriterleşme”, “Erdoğan'ın radikal yetkilerle güçlenmesi” ve hatta “Erdoğan'ın intikamı” şeklinde mahkum etmekte gecikmemişlerdir. Alman, İngiliz ve ABD basını çeşitli varyasyonlarla aynı çizgiden yürüyerek darbe teşebbüsünün bastırılmasını “popülist”, “cihatçı” hatta “faşist” olarak etiketleyen yorumlarda bulunmuştur. Hatta Türk milletinin demokratik-sivil tepkisini marjinalleştiren bir yaklaşım sergilemişlerdir. “İnsan hakları demokrasiden daha önemli” diyerek darbeyi meşrulaştıran Oryantalist ve İslamofobik bir forma bürünebilmişlerdir.¹⁵

¹⁵ Batı medyasının Türkiye'yi “diktatörlük” ilan etmesinin yarattığı demokrasi paradoksu için bkz. Gökhan Bozbaş, “Batı'nın Demokrasi Paradoksu, 'Demokratik Darbe' Kavramsallaştırması ve 15 Temmuz Darbe Kalkışması”, *Muhafazakar Düşünce*, Cilt: 13, Sayı: 49, (Eylül-Aralık 2016).

Dahası Avrupa’da yaşayan Türklerin 15 Temmuz direnişine destek vermesinden rahatsız olmuşlardır. Hatta Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Köln kentinde düzenlenen “Darbeye Karşı Demokrasi” mitingine video konferans yoluyla katılması engellenmiştir. Alman Anayasa Mahkemesi 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 seçimlerinde sorun olarak görmediği katılıma bu defa yabancı devlet adamlarının Almanya’da düzenlenen bir mitingde video konferans yoluyla konuşmasının yasalara aykırı olduğu gerekçeyle izin vermemiştir.

Bu yaklaşım Alman medyasında gün geçtikçe daha da yaygınlaşan Erdoğan karşıtlığı ile birlikte düşünüldüğünde Türkiye’nin artık Avrupa iç siyasetinin malzemesine dönüştüğünü göstermektedir.¹⁶

Nitekim 16 Nisan halk oylaması kampanyası sırasında Türk siyasetçilerinin Avrupa kentlerinde “evet” lehinde propaganda yapması yasaklanırken PKK ve FETÖ mensuplarının kamu görünürlüğü bariz hale gelmiştir.

Avrupa ülkelerinin “hayır” lehinde tavır alması Türkiye-AB ilişkilerini yeni bir gerilim kuşağına taşımıştır. Almanya’nın “yan-ğın önlemleri” ya da “park yeri eksikliği” gibi bahaneler üzerinden “evet” kampanyası toplantılarını yasaklama tavrı Avusturya, İsveç ve Danimarka tarafından kopyalanmıştır. Fransa bu tür toplantılara engel çıkarmadıysa da cumhurbaşkanı adayları Fillon, Macron ve Le Pen yasaklama yönünde görüş belirtmişlerdir.

Hollanda’da ise bu yaklaşım ağır bir diplomatik kriz yaratmıştır. Lahey, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun uçağına iniş izni vermediği gibi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Kaya’yı “istenmeyen kişi” ilan ederek sınır dışı etmiştir.¹⁷

¹⁶ M. Erkut Ayvaz ve Bünyamin Keskin, “Almanya’da Türkiye ve 15 Temmuz Darbe Girişimi Algısı”, *SETA Analiz*, Sayı: 182, (Ocak 2017).

¹⁷ Kemal İnat, “Anti-Turkey Sentiment in Europe During the Referendum Process”, *Insight Turkey*, Cilt: 19, Sayı: 2, (Bahar 2017), s. 43-61.

NATO müttefiki ve AB'ye tam üyelik müzakere sürecinde olan bir ülkenin bakanlarının Avrupa sathında toplantı yapmasının yasaklanmasının sıradan bir kamu güvenliği önlemi olarak görülmesi mümkün değildir. Aksine Türkiye'nin Avrupa'daki varlığını “sorgulayan” ve “ötekileştiren” zorlu bir sürecin habercisi olarak nitelendirilebilir. Hatta “popülist” dalganın kasıp kavurduğu Avrupa demokrasilerinin yeni kimlik krizini gösteren bir işaret mahiyetindedir. Nitekim Avrupa'nın “İslamlaşması tehlikesi”ni kampanyasının odağına yerleştiren Hollanda Özgürlükler Partisi lideri Wilders, Türkleri “beşinci kol” olarak niteleyerek ülkeyi terk etme çağrısında bulunmuştur.¹⁸

Aslında Avrupa'nın aşırı sağ ve yabancı düşmanlığına savrulması 2008 ekonomik krizine kadar götürülebilir. Arap isyanlarının iç savaflara dönmesi ile Avrupa mülteci dalgası ve DEAŞ terörü ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Britanya'nın AB'den ayrılma kararı (Brexit) ve Trump'ın iktidara gelişi ile Batı demokrasilerinin krizi iyice belirginleşmiştir. Söz konusu krizi derinleştiren olgu ise Avrupa merkez siyasetçilerinin aşırı sağın siyasi gündemine giderek teslim olmasıdır.¹⁹

Daha önemlisi Avrupa'daki İslam, yabancı ve mülteci karşıtlığının Türkiye'yi hedefleyen bir mecraya girdiği görülmektedir. Bu tehlikeli gidişatta “Cumhurbaşkanı Erdoğan karşıtlığı”nı iç siyasi sermaye haline getiren Avrupalı siyasetçi ve kurumların sorumluluğu bulunmaktadır.

Buna ek olarak Avrupa başkentlerinin Suriye iç savaşının olumsuz sonuçları konusunda Türkiye'yi yalnız bırakmaları da ilişkileri bozucu tesir göstermiştir. Terörle mücadele (PKK-FETÖ) ve mülteciler konusundaki olumsuz yaklaşım müttefiklik tanımını sorgulatmıştır.

¹⁸ “Wilders: Türklere Kapıları Kapatalım!”, *Milliyet*, 21 Eylül 2016.

¹⁹ Enes Bayraklı ve Oğuz Güngörmez, “Hollanda Parlamento Seçimleri ve Aşırı Sağın Yükselişi”, *SETA Analiz*, Sayı: 194, (Mart 2017).

Bu sorgulamayı yoğunlaştıran olgu ise Avrupa'nın 15 Temmuz darbe girişimi karşısındaki tavrıdır. Böylece Avrupa'da içe kapanma eğilimi güçlenirken “Birlik'ten ayrılma fikri” daha yaygın olarak tartışılmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye-AB ilişkilerini yeni bir düzleme taşıma potansiyeline sahiptir. Avrupa'nın Türkiye'nin yeri hakkında karar vereceği bir süreç olgunlaşmaktadır.

ABD'nin yeni başkanı Trump'ın AB'yi eleştirdiği, NATO'yu sorguladığı ve Rusya'nın Doğu Avrupa üzerinde baskısını artırdığı bir dönemde Türkiye ve Avrupa'nın ortak stratejik çıkarları göz önünde bulundurulduğunda yeni bir ilişki tarzının geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak Brüksel'de eşit ve onurlu bir ilişki arayan Ankara'yı bir şekilde Avrupa'ya entegre etme cesaretini gösterecek bir liderlik bulunmamaktadır.

15 Temmuz darbe girişiminin Türk dış politikasına yaptığı en önemli etkilerden birisi kendi başının çaresine bakma duygusunu güçlendirmesidir. 2015'te Rusya ile yaşanan gerginlikte Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakıldığını gören Türkiye bu hissi 16 Temmuz 2016 sabahı daha derinden hissetmiştir. İşte Suriye denkleminde Türkiye'nin aktif müdahalesi anlamına gelen Fırat Kalkanı Harekatı (FKH)²⁰ böylesi bir ortamda gerçekleşmiştir.

FKH, sınırlarındaki iki iç savaşın ateş çemberi ile sarılan Türkiye'nin dış politikasını “yeni ulusal güvenlik anlayışı” etrafında yeniden yapılandırılmasının somut bir tezahürüdür.

Bu yeni anlayış çerçevesinde PKK, DEAŞ ve FETÖ ile mücadele yeni bir konsepte taşınarak terörle “savunma” temelinde değil “önleyici ve ön alıcı tedbirler” ile mücadele öngörülmüştür. Bu yaklaşımı Cumhurbaşkanı Erdoğan şu şekilde özetlemiştir:

²⁰ 24 Ağustos 2016'da TSK tarafından başlatılan operasyon 216 gün sürmüştür. DEAŞ'ın elinde bulunan Cerablus, Çobanbey (el-Rai) ve el-Bab olmak üzere toplam 2 bin 15 kilometrekarelik alan emniyet altına alınmıştır. Harekatta 71 Türk askeri ve 600 civarında ÖSO savaşçısı şehit olmuştur. 3 binden fazla DEAŞ ve yaklaşık 350 PKK/PYD unsuru ise etkisiz hale getirilmiştir. Fırat Kalkanı Harekatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Yeşiltaş, Merve Seren ve Necdet Özçelik, *Fırat Kalkanı Harekatı: Harekatın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*, (SETA Rapor, İstanbul: 2017).

Türkiye, bu yanlış güvenlik anlayışını artık terk etmiştir. Bundan sonra sorunların kapımızı çalmasını beklemeyeceğiz, bundan sonra bıçak kemiğe dayanana kadar sabretmeyeceğiz, gırtlığımızı kadar bataklığa gömülmeye rıza göstermeyeceğiz. Artık sorunların üzerine gideceğiz. Terör örgütlerinin gelip bize saldırmasını beklemeyeceğiz. Nerede faaliyet gösteriyorsa, nerede yuvalanıyorsa orada tepelerine tepelerine bineceğiz.²¹

Ulusal güvenlik anlayışında yaşanan dönüşümün teknik boyutunda ilk akla gelenler şu şekilde sıralanabilir: TSK'nın sınır ötesinde daha fazla askeri operasyon yapabileceği bir yapılandırmadan geçmesi, yurt dışında yeni askeri üslerin açılması, MİT'in dış istihbarat birimi olarak şekillendirilmesi ve çok boyutlu iş birlikleriyle büyütülen yerli savunma sanayii.

Türkiye'nin yeni yönelimi terörle mücadelede proaktif tedbirler alınması, kapasite geliştirme ve reform çabaları ile sınırlı kalmamıştır. Dış politika anlayışı ve söylemi de “Türkiye'nin ne yapması gerektiğini yeniden düşünen, tartışan” bir mecraaya sokulmuştur.

Neticede Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan bölgesel düzenin yıkıldığı ve “başarısız devlet” olgusunun Türkiye'yi “sert güç kullanma” zorunluluğunu içeren yeni bir güvenlik anlayışına zorladığı söylenebilir. Bu çerçevede Türkiye, Suriye ve Irak'ta askeri operasyonlar yapmayı güvenlik gündeminin ilk sıralarına almıştır. Nitekim FKH, Zeytin Dalı Harekatı (ZDH) ve İdlib'de on iki çatışmasızlık noktasının tesisi söz konusu yeni yaklaşımın sonucu olan üç askeri operasyondur.

24 Ağustos 2016'da başlatılan FKH ile Ankara birden fazla hedefi gerçekleştiren oyun değiştirici bir adım atmıştır. Azez-Cerablus hattında güvenli bölge oluşturmaya girişerek makro düzeyde Suriye denklemindeki rolünü sağlamlaştırmıştır.

Rusya ile normalleşme sonrasında gerçekleşen bu operasyonun somut mikro hedefleri ise sınır güvenliğini sağlamak, yeni mülteci

²¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan 28. Kez Muhtarları Ağırladı”, *Sabah*, 19 Ekim 2016.

göçünü engellemek için muhaliflere destek vermek ve PYD-YPG koridorunun tamamlanmasının önüne geçmektir.

YPG'nin Menbiç'ten sonra Cerablus'u yeni hedef olarak belirlemesi ve DEAŞ'ın Gaziantep saldırısı Ankara'nın harekete geçmesini zorunlu kılmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin halk eliyle bastırılması, siyaset kurumunun uzlaşma havası ve FETÖ'den temizlenen ordunun daha etkin bir kurum haline gelmesi bu operasyon kararının alınmasını kolaylaştırmıştır.

Türk tanklarının Suriye topraklarına girmesinin arkasında ABD'nin DEAŞ ile mücadele yönteminin yarattığı sorunlara “dur deme” arzusu da bulunmaktadır. Washington'ın Suriye'de YPG eliyle DEAŞ'ı temizleme gayretinin Ankara'ya çifte zararı olmuştur. Hem Suriye'nin kuzeyinde YPG kontrolündeki alan genişlemiş hem de geriletilen DEAŞ artan şekilde Türk topraklarını vurmuştur.

Ankara'nın Suriye iç savaşının yıkıcı tesirlerinin tümünden ilk elden etkilenen ülke olmasına rağmen doğrudan müdahil olmayı çok uzun süre ertelediği öne sürülebilir. Nitekim bu ertelemeyi kaynaklanan iç ve dış birçok soruna katlanıldığı da söylenebilir. İç siyasi krizlere ek olarak PKK ve DEAŞ terörü ile boğuşulması örnek verilebilir. Ayrıca ABD ve Rusya gibi iki büyük güçle Türkiye'nin ilişkilerini yönetmesi de hiç kolay olmamıştır.

Hatta ABD Başkanı Obama'nın “büyük ordu”sunu Suriye'de kullanmamasından dolayı Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan “ciddi” rahatsızlık duyduğu bilinmektedir.²² Hatta bu olgunun Türk-Amerikan ilişkilerinde 2013'ten itibaren başlayan bozulmanın temel etkenlerinden birisi olduğu söylenebilir. Yine 2015'te Rus jeti düşürüldükten sonra Moskova ile normalleşme 8-9 aylık bir süreyi bulmuştur.

²² Bkz. Jeffrey Goldberg, “The Obama Doctrine”, *The Atlantic*, (Nisan 2016).

Bu noktada akla gelen soru şudur: 2013'te ABD ile gerilme pahasına geri duran Türkiye neden 15 Temmuz darbe girişimini bastırdıktan kısa süre sonra FKH'yi gerçekleştirmiştir? Bu sorunun cevabını aşağıda maddeler halinde sıralamak mümkündür:

- Her şeyden önce Suriye krizindeki bütün güçler (ABD, Rusya ve İran) sahaya doğrudan müdahil olduktan ve sınırlarını gördükten sonra Ankara bu adımı atmıştır. Bu anlamda özel birlikleriyle doğrudan müdahalede bulunan en son ülke Türkiye'dir.
- Esed'in tasfiyesi ve DEAŞ'ın temizlenmesi gibi büyük bir yükün altına tümüyle girme seçeneğini reddeden Ankara kendi ulusal güvenliği ve bütünlüğü için son noktaya kadar beklemiş ve istediği anda devreye girmiştir.
- Türkiye için beklemenin en büyük maliyeti PYD-YPG'nin kantonlarını genişletmesi olduysa da bu kantonların birleştirilmesini engellemek mümkün olmuştur.
- En önemlisi de 15 Temmuz darbe girişiminin bastırılmasıyla sivil kontrolü pekiştirilmiş bir ordu ve yüksek bir halk desteği ile hareket gerçekleştirilmiştir.

BM Sözleşmesi'nin 51. maddesindeki "meşru müdafaa" hakkından yararlanma hükmüne uygun olarak 24 Ağustos 2016'da başlatılan FKH Türkiye'nin ulusal güvenliğini korumakla kalmamış aynı zamanda Ankara'nın DEAŞ ile mücadele kartını aktif şekilde ele alması anlamına da gelmiştir. 29 Mart 2017'deki MGK toplantısının ardından hareketin başarıyla tamamlandığı ifade edildiğinde DEAŞ'ın Türk sınırından yaklaşık 50 kilometre ileriye püskürtüldüğü, 3 binden fazla DEAŞ'ının etkisiz hale getirildiği ve yaklaşık 2 bin 15 kilometrekarelik bir alanın temizlendiği kayıtlara geçmiştir. Bu hareket ile Türkiye sadece DEAŞ'ı sınır hattından temizlemekle kalmamış, Suriye'nin kuzeyinde terör örgütlerinin varlığına

müsaade etmeyeceği yönündeki kararlılığını askeri boyuta taşımıştır.²³ FKH hem Türkiye'nin caydırıcılığını artırmış hem de çalışan bir model ortaya koymuştur. Bu etkili modelin diğer bir örneği daha sonra KCK'nın kolu olan YPG-PYD'ye karşı Afrin'de ZDH ile gösterilmiştir.

Türkiye'nin Suriye'deki askeri operasyonlarının ikincisi Afrin'deki YPG-PYD varlığına karşı yapılmıştır. 20 Ocak-18 Mart 2018 arasında gerçekleştirilen bu harekatin FKH'den elde edilen tecrübe ile tahminlerin ötesinde hızlı ve etkili bir şekilde Afrin'in kontrolünü ele geçirmekle sonuçlanması dikkatlerden kaçmamıştır. PKK-YPG'nin DEAŞ ile mücadelesini göstererek Türkiye'nin Afrin'de "bataklığa" saplanacağını bekleyenler yanılmıştır. TSK'nın ÖSO ile yürüttüğü harekatin iki ayda bitirilmesi ve PKK-YPG'ye ağır zayıat verilmesi Türkiye'nin Suriye'deki terör koridoruna karşı caydırıcılığını ortaya koymuştur. YPG'nin şişirilmiş başarı algısının arkasında ABD'nin hava desteği bulunduğu ve ÖSO'ya ciddi bir destek verildiğinde eğit-donatın etkili olabileceği gösterilmiştir. Sivil kayıplar verilmeden ve Afrin merkezi korunarak yapılan ZDH, PKK-YPG'nin ABD'nin güvenlik semsiyesi olmadan Türkiye'nin karşısında duramayacağını ortaya koymuştur.

Harekatin yapılmasının temel nedeni Suriye'nin kuzeyinde PKK terör koridorunun oluşması ve bunun bir devletçiğe evrilmesinin engellenmesidir. Zaten harekatin zamanlamasına bakıldığında bir hafta öncesinde Washington'ın YPG'ye destek politikasında yeni bir aşamaya geçtiği fark edilmektedir. DEAŞ ile Mücadele Koalisyonu 15 bini SDG maskesi altındaki PKK-YPG militanlarından oluşan 30 bin kişilik "sınır koruma gücü" kura-

²³ Bkz. Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran, "Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekatı", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017).

çağını deklare etmiştir. “Kuzey ordusu” diye anılan bu gücün Suriye’nin kuzeyinde YPG kontrolündeki bölgelerin Türkiye ve Irak sınırlarını koruması öngörülmüştür. Böylece Obama döneminin DEAŞ ile mücadelesinde öne çıkan McGurk yaklaşımı Trump döneminde ABD’nin DEAŞ sonrası Suriye politikasının da merkezine oturtulmuştur.

Bu karar ile YPG ile çalışmanın ABD’li yetkililerin söylediğinin aksine “taktik” değil “stratejik” bir tercih olduğu netleşmiştir. Binlerce uçak ve TIR dolusu silahı YPG’ye vermesi ABD’nin DEAŞ ile mücadeleden başka emeller peşinde olduğu kanaatini pekiştirmiştir. Washington’un vekil gücü olarak gördüğü YPG üzerinden yeni Suriye yapılanmasına şekil vermek istediği yorumu öne çıkmıştır. Nitekim Rus Dışişleri Bakanı Lavrov YPG’den “ordu kurma” girişiminin Suriye’nin toprak bütünlüğüne tehdit olacağını açıklamıştır.²⁴ ABD’nin YPG varlığını özellikle Fırat’ın doğusunda kendini koruyabilecek bir otonom bölgeye çevirerek İran’ın Suriye’deki nüfuzuna karşı kullanma niyetinde olduğu belirtilmiştir. Daha önemlisi Washington’un PKK-PYD varlığı üzerinden Ankara’yı da tedip etme arzusu taşıdığı değerlendirilmiştir.²⁵

İşte ZDH ABD’ye rağmen “YPG’yi sınırdan temizleme” gibi iddialı bir hedefin parçasıdır. Harekat Ankara’yı “böyle bir adım atmama”ya ve “DEAŞ ile mücadeleye odaklanma”ya çağıran Washington göz ardı edilerek yapılmıştır. ZDH Rus askerlerinin Türkiye ile varılan uzlaşmanın gereği olarak Afrin’den çekilmesi ve Suriye hava sahasının Türk jetlerine açılması ile hayata geçirilmiştir. Moskova açısından bu uzlaşma Washington ile Ankara arasındaki güvensizliği derinleştirecek bir adımdır. ZDH’ye yeşil ışık yakan Moskova aynı zamanda Menbiç ve Fırat’ın doğusundaki YPG varlığı konusunda Ankara ile Washington’ı da karşı karşı-

²⁴ “Rusya’dan ABD’ye ‘Suriye’de Yeni Ordu’ Uyarısı”, *Anadolu Ajansı*, 15 Ocak 2018.

²⁵ Burhanettin Duran, “YPG Meselesinde Yeni Aşama”, *Sabah*, 16 Ocak 2018.

ya getirmiştir. Harekatın başında Türkiye'nin güvenlik kaygılarını anladıklarını açıklayan Batı başkentleri TSK-ÖSO'nun askeri etkinliği karşısında bir süre sonra "kapsamın sınırlı tutulması ve sivillerin korunması" söylemine başvurmuştur. Türkiye'nin Afrin kent merkezine girmesine karşı çıkmışlardır. Batı medyası harekatı "Erdoğan'ın Kürtlere karşı savaşı" şeklinde resmetmeyi tercih etmiştir. Ana muhalefet partisi CHP'nin Genel Başkanı Kılıçdaroğlu da Afrin "merkezine girilmemesi" ve "diplomasinin zorlanması" çağrısında bulunmuştur.²⁶

Harekatın ilerleyen safhalarında "Afrin merkezine girme" kampanyası yapan Batı medyası Türkiye'nin Suriye'de Rusya ile iş birliği yapmasını ve S-400 almasını NATO müttefikliğine aykırılıkla ilişkilendirmiştir. ZDH ile Türkiye'nin NATO'ya "zarar verdiği" söylemine hatta "ABD destekli YPG'yi hedef alarak aslında dolaylı yoldan bir NATO müttefikine saldırdığı" argümanına başvurulmuştur. Erdoğan'ın son dönemde "NATO'nun temel değerleri olan demokrasi ve insan haklarını askıya aldığı" öne süren bu kampanya Afrin merkezinin TSK ve ÖSO güçlerinin eline geçmesini engelleyememiştir.²⁷ İç kamuoyu ise bu tür kampanyalardan etkilanmemiş ve muhalefet de askeri başarıyı TSK'ya bağlayarak AK Parti'nin siyasi kazanım elde etmesini önlemeye çalışmıştır.

²⁶ Aslında Kılıçdaroğlu Türkiye'nin 15 Temmuz sonrası Suriye'nin kuzeyinde yürüttüğü bütün askeri operasyonlara eleştiri getirmiştir. FKH için "Esad için yetmiş şehit verdik", İdlib konuşlanması için "Esad için gidiyoruz oraya, her şehidin sorumlusu Recep Tayyip Erdoğan'dır. Erdoğan'ın göz yumduğu cihatçı örgütlerle şimdi TSK çatışacaktır" cümlelerini kullanmıştır. Afrin operasyonu için ise şu cümleleri sarf etmiştir: "Diplomasi sonuna kadar zorlanmalı. Hava desteği almadan girilecek bir Afrin büyük maliyetlere yol açar. Oraya asker sokarsanız, seni kefenle karşılayan arkadaşlarını gönder önce. Bu milletin fakir fukara çocuğunu oraya gönderme." Bkz. "Kılıçdaroğlu'ndan Afrin Açıklaması", NTV, 19 Ocak 2018; Bkz. Kemal Kılıçdaroğlu CHP Grup Toplantısı Konuşması, 10 Ekim 2017.

²⁷ "Turkish Troops Attack U.S.-Backed Kurds in Syria, a Clash of NATO Allies", *New York Times*, 21 Ocak 2018; "NATO Allies Clash as Turkey Attacks US-Backed Kurds in Syria", *Deutsche Welle*, 22 Ocak 2018; "Judy Asks: Is Turkey Damaging NATO?", *Carnegie Europe*, 24 Ocak 2018, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/75345>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

ZDH'nin Türkiye'nin ABD ve AB ile gerilimli ilişkilerinde yeni bir sahne olduğu ileri sürülebilir. ABD ile gerilimin temelinde NATO müttefikliğine aykırı bir şekilde Washington'ın PKK'nın kolu olan YPG'yi DEAŞ ile mücadele adı altında desteklemesi bulunmaktadır. Türkiye için “varoluşsal bir tehdit” müttefiki eliyle büyütülmektedir. Bu kadar sıkıntılı bir konunun hala ikili ilişkilerde kopuş ile sonuçlanmaması Türk-Amerikan ilişkilerinin güçlü geçmişi ve NATO düzleminin önemi ile açıklanabilir. Yine de ilişkilerdeki mevcut gerilimin sürdürülemez olduğu açıktır. Zira Washington ve Ankara hızla “stratejik ortaklığı” terk edebileceğini düşünecekleri bir jeopolitik evreye girmiş durumdalar.

ABD'nin küresel sorumluluklarını terk etmeye başladığı, uluslararası sistem içindeki meşruiyetinin azaldığı ve milli menfaatlerini normlar paketi (insan hakları ve demokrasi gibi) ile sarmalayamadığı yeni bir döneme şahitlik edilmektedir. Bu dönemde Washington'ın müttefikleri ABD'nin sorumsuzluğundan kendini korumaya çalışmaktadır. Daha önceki Washington-Ankara krizlerinin (1964 ve 1974) aksine bu defaki kriz Soğuk Savaş'ın jeopolitik denklemi dışında gerçekleşmektedir ve 2003 Irak krizinden de farklı olarak Türkiye sert gücüyle Suriye'de sahadadır. Dahası Türkiye bir taraftan ABD'nin “sınırlandırılması gereken düşmanlar” olarak gördüğü Rusya ve İran ile iş birliği yürütürken diğer taraftan da Sovyetler Birliği'nden hissettiği tehdide benzer bir Rusya algısına sahiptir. ABD'nin Türkiye'ye “düşmanca davrandığı” algısı ise Türkiye kamuoyunda yerleşmektedir.

ZDH'nin başarısı benzer şekilde Türkiye-AB ilişkilerinde de gerilim üretmiştir. Avrupa başkentleri operasyon başladığında Afrin'in Türkiye için “bir tür Vietnam” olmasını beklemiştir. Ancak bir süre sonra Avrupa basını ve Avrupa Parlamentosu (AP) “Operasyonu durdurun, Afrin'den çekilin” çağrısı yapmıştır. Alman ve Fransız basını “Kuzey Suriye'yi sömürgeleştirme” ve “Kürtleri tüm

coğrafyadan demografik olarak silme” gibi suçlamalara yer vermiştir.²⁸ Türkiye’nin tavrı ise Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın verdiği sert mesajlarla 15 Temmuz direnişi ile billurlaşan “kendi başının çaresine bakma” duygusunu yansıtmıştır:

Ey Avrupa Parlamentosu siz bu millete ne zamandan beri akıl vermeye başladınız. O akli kendinize saklayın. 3,5 milyon Suriyeliye 7 senedir ev sahipliği yapan biziz. Kapıları açıp gönderseydik kaçacak delik arayacaktınız, delik. Bize yalvardınız, “Aman kapıları açmayın” diye. Biz insanlık yaptık ama siz insanlıktan anlamıyorsunuz ki?²⁹

Bu cümleler aynı zamanda Avrupa’nın terörle mücadele konusunda Türkiye’yi yalnız bırakmasına yönelik tepkiyi de göstermiştir.

ZDH ile PKK-YPG’nin Afrin’deki alan hakimiyeti sonlandırılmıştır. Bu da Fırat Nehri’nin batısındaki Tel Rıfat ve Menbiç ile doğusundaki Tel Abyad ve Rakka kentlerinde PKK’nın varlığını sorunlaştıracak bir etki yaratmıştır. Türkiye’nin PKK ile “toptan mücadele” stratejisi hem Suriye ve Irak politikasını yeni bir denkleme oturtmuş hem de ABD’nin Türkiye’nin milli güvenliğini tehdit edecek sonuçlar üreten Suriye politikasına aktif bir cevap oluşturmuştur. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kararlı siyasal liderliği ile vücut bulan Türkiye’nin sert güç kullanımı ABD’nin Ortadoğu politikalarının neden olduğu jeopolitik boşlukları ve bölgesel istikrarsızlığı karşılama çabasıdır.³⁰ ABD bölgede mevcut kaos devam ederken Suudi Arabistan, İsrail ve BAE ile İran karşıtlığı üzerinden yeni bir bölgesel dizayn hamlesi yürütmektedir. İran’ın sınırlandırılması hedefi etrafında bir statükonun inşası amaçlanmaktadır.

²⁸ “European Media Supports PKK Terror Group”, Anadolu Agency, 8 Şubat 2018; “After Victory in Afrin, Turkey Vows to Expand Syria Operation”, France 24, 20 Mart 2018, <http://www.france24.com/en/20180319-erdogan-victory-afrin-turkey-vows-expand-syria-operation-kurds-ypg-sdf-iraq>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

²⁹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Siz Bu Millete Ne Zamandan Beri Akıl Vermeye Başladınız?”, Anadolu Ajansı, 16 Mart 2018.

³⁰ Bkz. Necdet Özçelik ve Can Acun, *Terörle Mücadelede Yeni Safha: Zeytin Dalı Harekati*, (SETA Rapor, İstanbul: 2018).

Trump yönetiminin İran nükleer anlaşmasından çekilmesi yeni dönemin ilk işareti olmuştur. Ekonomik yaptırımları yeni-den devreye sokan Washington yeni nükleer anlaşma için Tahran'ın kabul edemeyeceği ağırlıkta on iki şart ileri sürmüştür. Böylece hem İran'ın nükleer ve balistik füze teknolojisine son vermeyi hem de Yemen, Suriye, Irak ve Filistin'de vekil güçlerini terk etmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Suudi Arabistan ve İsrail'in arzu ettiği her şeyin yer aldığı bu on iki maddenin yeni bir kaos ve çatışma dalgası yaratması büyük ihtimal dahilindedir. Ayrıca bu ağır şartlarla İran'da rejim değişikliğini netice verecek karışıklıklar hedeflendiği de görülmektedir. Diğer bir deyişle yeni bölgesel dizaynın unsurları arasında İran'ın doğrudan tehdit olduğu Lübnan ve Yemen'de zayıflatılması, Suriye'de Esed rejiminin yeniden inşa edilmesi, Filistin'in Dahlan liderliğinde İsrail'le anlaşmaya zorlanması, Körfez'deki Katar gibi rakiplerin ekonomik ve hatta askeri metotlarla dizginlenmesi, Arap Baharı öncesi elit ideolojisinin canlandırılması ve bu ideolojiyle çatışan devlet ve aktörlerin hedef alınması bulunmaktadır.³¹

Avrupa ve ABD ile yaşanan gerilim, FKH ve ZDH örneklerinde görülen yeni dış politika anlayışı ve yeni bölgesel dizayn hamlelerine itirazın da temelinde 15 Temmuz direnişinin yarattığı siyasi bilinç bulunmaktadır. Ülkenin bekasına dair kaygılarla güçlü olma arzusu 15 Temmuz direnişinin öz güveni ile birleşmiştir. Türkiye'nin terörle mücadele başta olmak üzere sorunları ile başa çıkma azmi, Batı ülkeleri ile müttefikliğin yeniden tanımlanması arayışı ve bölgesel kutuplaşmada yeni bir hat oluşturabilme iradesini 15 Temmuz direnişinin siyasi hayatımıza etkileri şeklinde görmek yerinde olacaktır.

³¹ Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da Geleneksel Rekabet mi Bölgesel Dizayn mı?", *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika*, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Ali Aslan, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 83-84.

Kendisini “milli ve yerli” duruş olarak niteleyen bu siyasi dalga iç siyasette de 16 Nisan 2017 halk oylaması ile Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş iradesini şekillendirmiştir. 15 Temmuz’un doğrudan bir sonucu olan AK Parti ve MHP yaklaşması yeni sistemin kabulü sonrasında sona ermemiş aksine Cumhurbaşkanlığı ile daha da perçinleşmiştir. Cumhurbaşkanlığı sistemini yerleştirmek için Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP Genel Başkanı Bahçeli Türkiye’yi 24 Haziran 2018 erken seçimlerine götürmeyi kararlaştırmıştır.

16 NİSAN REFERANDUMU VE YENİDEN İNŞA: CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNE GEÇİŞ

15 Temmuz darbe girişiminin Türk siyasetine en kritik etkisi mevcut parlamenter sistemden bir tür başkanlık sistemi olan Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiştir. İlk defa hükümet sistemi değişikliği içeren bir Anayasa değişikliği (18 madde) sivil siyasetin inisiyatifi olarak Meclisten geçerek halkın önüne konulmuştur. Bu arayış hem devletin kurumsal açıdan yeniden yapılanmasını hem de siyasetin kodlarını değiştirecek bir çabadır.

Aslında Türkiye’de başkanlık sistemine geçiş arayışının tarihi 1970’lere kadar götürülebilir. Koalisyon dönemlerinde yaşanan siyasal istikrarsızlıklar ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin krize dönüştürülmesi gibi hususlar bu arayıştaki en önemli etkenlerdir. Ayrıca Türk tipi parlamenter sistemin getirdiği istikrarsızlık askeri darbele rin yapılmasını kolaylaştırmıştır. Bu kaygılardan hareketle özellikle sağ gelenekten gelen siyasi liderler bu kısır döngüden çıkmak için siyasi sistemin dönüştürülmesi ve Türkiye’de başkanlık sistemine geçilmesi gerektiğini savunmuşlardır. 1970’lerde Milli Görüş gele neğine mensup partilerin lideri Necmettin Erbakan ve Türk mil liyetçiliği çizgisinin lideri Alparslan Türkeş bu fikri seslendirmiştir.

Benzer şekilde 1982 Anayasası’nın getirdiği hükümet sistemi- nin krizlerini gören Turgut Özal 1980’lerin sonundan itibaren baş-

kanlık tartışmasına devam etmiştir. Özal'ın önerisine ilk başta karşı çıkan Süleyman Demirel 1990'ların ikinci yarısında başkanlık sistemine geçilmeden Türkiye'nin yönetilemeyeceği görüşünü öne sürmüştür.³² 2000'lerde Recep Tayyip Erdoğan tarafından devam ettirilen başkanlık sistemi tartışması 2007'deki 367 krizinden sonra cumhurbaşkanını halkın seçmesine karar verilmesi ile yeni bir evreye girmiştir. Cumhurbaşkanını güçlü ancak sorumsuz olarak konumlandıran 1982 Anayasası'nın çerçevesini çizdiği hükümet sistemi 2007 halk oylaması ile aslında "yönetme krizleri"ne daha da davetiye çıkarır hale gelmiştir. 2014'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halk tarafından seçilmesiyle birlikte mevcut sistem fiilen yarı başkanlık sistemine yaklaşmıştır. Ancak cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi muhalefeti yeni bir sisteme geçmeye ikna edememiştir.

Tam da bu noktada gerçekleşen 7 Haziran 2015 seçimleri yüzde 40 oy alan bir partinin tek başına hükümet edemeyeceğini göstermekle kalmamış AK Parti karşılığında birleşen CHP, MHP ve HDP'nin aralarında bir koalisyon kuramayacaklarını da ispatlamıştır. Koalisyona "hayır" diyen MHP lideri 1 Kasım 2015 seçimleri ile AK Parti'nin tek başına iktidarının önünü açmıştır. Ancak MHP'deki asıl değişim partinin FETÖ odaklı saldırılara muhatap olması ve daha da önemlisi 15 Temmuz darbe girişiminin yaşanmasıyla gerçekleşmiştir. Darbe girişimi Türkiye'nin bekasına yönelik yeni bir farkındalık oluşturarak yeni bir uzlaşmanın önünü açmıştır. MHP lideri Bahçeli'nin 11 Ekim 2016'da partisinin Meclis grup toplantısında yaptığı konuşmada Türkiye'deki mevcut yönetim sisteminde sıkıntıların olduğunu ve gelecekte bu sıkıntıların büyük bir yönetim krizine dönüşebileceğini belirtmesiyle yönetim sistemi değişim süreci başlamıştır. Cumhurbaşkanının kullandığı yetkilerin

³² Nebi Miş ve Burhanettin Duran, "Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi", *Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 15-50.

fiili bir durum oluşturduğunun ve bunun hukukileştirilmesi gerektiğinin altını çizen Bahçeli Anayasa'nın ilk dört maddesi ve üniter yapının bozulmadığı bir değişiklik önerisi için müzakereye hazır olduklarını açıklamıştır.³³

Böylece AK Parti'nin hazırladığı ve MHP ile birlikte müzakere ettiği 21 maddelik Anayasa değişikliği teklifi 10 Aralık 2016'da TBMM Başkanlığına sunulmuştur. Anayasa Komisyonundaki görüşmelerde 18 maddeye indirilen teklif ile “Cumhurbaşkanlığı sistemi” Meclisten 339 kabul oyu almıştır. Daha sonra 16 Nisan 2017'de yapılan referandumda yeni sistem yüzde 51,4 “evet” oyuyla kabul edilmiştir. Böylece Türkiye parlamenter sistemden bir tür başkanlık sistemi olan Cumhurbaşkanlığı sistemine geçme kararı almıştır. 15 Temmuz'un Türk siyasetine etkisi neticesinde bu kararın alınabildiği açıktır.

Cumhurbaşkanlığı sisteminin anayasal tasarımında iki önemli husus göz önünde bulundurulmuştur: İlki geçmişte yaşanan siyasal krizlerin bir kez daha yaşanmaması için Türkiye'ye özgü bazı düzenlemelerin yapılması, ikincisi ise başkanlık sistemini uygulayan ülkelerde yaşanan sistem içi krizleri aşmaya yönelik iyileştirme önerilerinin dikkate alınmasıdır. Cumhurbaşkanı ve yasama organının doğrudan halk tarafından seçildiği bu yeni sistemde yürütme tek başlı hale getirilmiştir. Yürütme ve yasamanın seçimleri beş yılda bir olacak şekilde eş zamanlı olarak düzenlenmiştir. Ayrıca yasama ve yürütme arasında oluşacak bir krizle sistemin tıkanması durumunda cumhurbaşkanı ve meclisin birbirlerinin görevlerine son verebilmesi mümkün kılınmıştır. Bu durumda her iki organın seçimlerinin karşılıklı olarak aynı anda yenilenmesi zorunluluğu getirilmiştir.³⁴

³³ Miş ve Duran, “Türkiye’de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, s. 40.

³⁴ Daha fazla detay için bkz. Serdar Güler ve Nebi Miş, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, *SETA Analiz*, Sayı: 190, (Şubat 2017). Bkz. Haluk Alkan, *Kurumsalcı Yaklaşım Işığında Yeni Sistemin Analizi: Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, (Liberte Yayınları, Ankara: 2018).

16 Nisan 2017 referandumunu ile 24 Haziran 2018 seçimleri arasındaki dönem Cumhurbaşkanlığı sistemine geçişe hazırlık evresidir. Bu evrede MHP'nin Cumhurbaşkanı Erdoğan'a hem iç hem de dış politika konularında verdiği destek devam etmiştir. Devlet Bahçeli için bu desteğin temel meşrulaştırma söylemi ise “Yenikapı ruhuna sadakat” ve “Cumhurbaşkanlığı sistemini yerleştirme” isteği olmuştur. Bir anlamda 15 Temmuz direnişinin siyaset üzerindeki etkisi 24 Haziran seçimlerine kadar taşınacaktır.

Nitekim Bahçeli 8 Ocak 2018'de Ankara'da yaptığı basın toplantısında MHP'nin gelecek seçimlerde cumhurbaşkanı adayı göstermeyeceğini, Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleyeceğini ve milletvekilliği seçimlerine “olursa ittifakla, olmazsa kendi partisi olarak” gireceğini açıklamıştır. Bu açıklama MHP ile AK Parti arasında kurulacak ve önce “yerli-milli” sonra “Cumhur İttifakı” olarak anılacak ittifakın ilk işaretidir. Daha sonra Şubat'ta partilerin seçim ittifakı yapmasını serbest bırakan ortak teklif yasalaştırılmıştır.³⁵ Böylece yüzde 10 barajının altında kalan küçük partilerin mecliste temsil edilmesinin yolu açılmış ve buna uygun ilk ittifak da AK Parti, MHP ve BBP arasında yapılmıştır. 24 Haziran seçimlerine giderken muhalefet partileri de ittifak yapmak zorunda kalmıştır. CHP-İyi Parti-Saadet-DP bloklaşması da “Millet İttifakı” adı altında gerçekleştirilmiştir.

Cumhur İttifakı'nın amacı Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş için gerekli düzenlemeleri birlikte yapmak ve siyasi bloklaşmayı buna göre şekillendirmektir. Bu dönüşümün taşıyıcı aktörü olan Erdoğan'ın ilk turda kazanması hedeflenmiştir. Suriye'nin kuzeyindeki “terör koridoru”nu ortadan kaldırma yönündeki Afrin operasyonu gibi hamlelerin içeride meydana getireceği siyasi dalganmaları yönetmek ve dışarıdan oluşturulacak türbülansı göğüslemek

³⁵ Blkz. Nebi Miş ve Hazal Duran, “Seçim İttifakları”, SETA Analiz, Sayı: 232, (Şubat 2018).

ana gayeler arasında olmuştur. Aslında benzer amaçlar Devlet Bahçeli'nin erken seçim çağrısı yapması ve Erdoğan'ın da 24 Haziran'ı işaret etmesinin sebepleri olarak sayılabilir. Böylece 15 Temmuz 2016 sonrasında oluşan Yenikapı ruhuna dayanarak AK Parti ve MHP önce Cumhurbaşkanlığı sistemine geçme kararı almış, daha sonra ise bir an önce yeni sisteme geçerek siyasal istikrarı kalıcı hale getirmek için erken seçim yolunu açmıştır.

SONUÇ

Şurası açıktır ki eğer 15 Temmuz darbe girişimine gösterilen sivil-demokratik direniş olmasaydı muhtemelen ne 16 Nisan referandumu ile yeni bir sisteme geçme kararı alınabilir ne de FETÖ, DEAŞ ve PKK ile mücadelede bu kadar geniş kapsamlı bir faaliyet yürütülebilirdi. Bu itibarla 15 Temmuz gecesi, 2013 Gezi Parkı Şiddet Eylemleri ile başlayan sürecin zirve noktası olduğu kadar yeni bir siyasi dönemin de kapısı konumundadır. Türkiye'nin etrafındaki türbülانstan çıkışı da, sistemsel dönüşümü de ancak 15 Temmuz direnişinin Türk siyasi hayatına getirdiği yeni kodlar ve sermaye ile mümkün olabilecektir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya hem devlet kurumlarının güçlü olmasını hem de demokratik konsolidasyonu gerektirmektedir. Bu zorlu arayışın siyaset kurumunu da, aktörlerini de büyük sorumluluk ve görevlerle donattığına kuşku yoktur. Bir darbe girişimini bastırmanın verdiği öz güven ile yeni bir toplumsal sözleşmeyi hayata geçirecek kapsayıcı politikaların üretilmesi elzemdir. 15 Temmuz direnişinin Türkiyelilik hissini perçinleyen vatan sevgisini farklı kesimlerin üzerinde uzlaştığı bir değer ve farkındalık haline getirmesi ümit vericidir. Bu aynı zamanda Türkiye karşıtı lobilerin kampanyası ve üç terör örgütünün (DEAŞ, PKK ve FETÖ) saldırıları ile mücadele için dayanılacak zemini oluşturmaktadır. Söz konusu zemin aynı zamanda Türkiye'nin –etrafındaki tüm

kaotik gelişmelere rağmen– otonom dış politika yürütebilmesinin vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir.

Aslında Rusya ile yakınlaşma, Batı ittifakının mahiyetini sorgulama, Suriye ve Irak'taki sert güç kullanımı ve yeni bölgesel dizayna yapılan itiraz (Kudüs'ün statüsünün değiştirilmesine verilen güçlü tepki dahil) 15 Temmuz direnişinin siyasetimize getirdiği yeni bilinç ve algı ile irtibatlıdır. Bu bilincin parçaları arasında “saldırı altında olma”, “kendi başının çaresine bakma” ve “daha müreffeh, daha etkili” bir Türkiye muhayyilesi bulunmaktadır. AK Parti'ye gerektiğinde Batılı müttefiklerini karşısına alma cesaretini veren bu yeni bilincin modern Türkiye'nin tarihinde karşılaştırılabileceği iki dönembulunmaktadır; ilki Cumhuriyet'in kuruluşundaki zafer ve kurtuluş hissi, diğeri ise çok partili hayata geçişle kendi kaderini tayin etme iradesidir. 15 Temmuz gecesinde “vatanını koruma”, “iç ve dış vesayetlere son verme” ve “milli bağımsızlığını tüm kurumlarıyla tesis etme” isteklerinin öne çıktığını söyleyebiliriz. Bu yeni kodlar siyasi hayatımızın bütün aktörlerini şekillendirecek kalıcı bir etkide bulunmuştur. Darbeler ile dönemlendirilen Türk siyasi hayatı artık yeni bir dönem ayracına sahiptir. Bu ayraç sadece bir darbenin millet tarafından bastırılmasına ve yargılanmasına işaret etmemekte, aynı zamanda yakın tarihimizi yeniden okuma fırsatını sunmaktadır.

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE İKİNCİ BAHAR KALICI MI?

NURŞİN ATEŞOĞLU GÜNEY

Prof. Dr., Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi İİSBF Dekanı, BİLGESAM Bşk. Yrd.

GİRİŞ

Günümüzde pek çok yorumcu Türkiye-Rusya ilişkilerinde normalleşmenin ötesinde iyi günlerin geçirildiğini düşünüyor. Asıl soru iki ülke arasında iyileşen ilişkilerin hangi koşullarda süreklilik kazanacağı ki bu konuda farklı yorumların yapıldığını gözlemliyoruz. Bu yorum çeşitliliğinin nedenlerinden biri içinde bulunduğumuz dönemde gerçekleşen iş birliklerini açıklamak için hem Soğuk Savaş dönemi hem de sonrasında geçirdiğimiz ilk yirmi yıldan farklı bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç duymamız. Bu yazıda günümüzdeki Türkiye-Rusya ilişkilerini açıklarken “seçici iş birliği” tanımlamasını kullanmamın bir nedeni bu ihtiyaçtan kaynaklanıyor.

Seçici iş birliği ideolojik, kimliksel, ortak ekonomik/siyasal/askeri modelin benimsenmesine dayalı Soğuk Savaş dönemi ittifak olgusunun uzağında bir tanımlamadır. Ancak sadece mesele bazlı günöbirlik iş birliği modelini de yansıtmıyor. Seçici iş birliklerinde aktörler iş birliği yapmayı tercih ettikleri birbirinden ayrı mesele adacıları kadar bu iş birliği meselelerinin stratejik açıdan önemli ve bir şekilde sürdürülebilir olduğunun görünür kılınmasına da önem veriyorlar. Dolayısıyla aktörler esnekliklerini korusalar da iş birliğinin yoğunluğu seçici iş birliğini geçici yakınlaşmaların ötesine taşıyor. Bu nedenle olayın gözlemcileri olan bizler ister istemez yakınlaşma alanları kadar bu iki aktörü seçici iş birliğine iten jeopolitik/jeoekonomik konjonktürü de dikkate almak zorunda kalıyoruz.

Gerçekten de jet krizi sonrası yaşanan normalleşmeyle birlikte Moskova ve Ankara'nın değişen jeopolitik konjonktürün de etkisiyle seçici ama daha yoğun bir iş birliği içine girdikleri görölmekte. Bilindiği gibi Rusya, Ukrayna krizinden sonra Batı tarafından uygulanan ve Moskova üzerinde etkisi ciddi olan iktisadi ve askeri bir kuşatmayla karşı karşıya kaldı. Geçtiğimiz yıl içerisinde Kremlin bu kuşatmanın zannettiği kadar geçici olmayacağını ve ciddi zorlukları bulunduğunu fark etti. Gerçeklikte ve Moskova'nın gözünde karşı karşıya kaldığı Avrupa-Atlantik kuşatmasının sürekli kazanması ile Ankara-Moskova yakınlaşmasının ivme kazanmasının aynı döneme rastlaması bir tesadüf değil. Günümüzde ise özellikle de Doğu Akdeniz'i etkileyen gelişmeleri düşündüğümüzde jeoekonomi ve jeopolitiğin işleyen çarkları Rusya'yı, Karadeniz ve Akdeniz'de Ankara ile daha yoğun seçici iş birliklerine doğru yöneltmekte. Bu analizde söz konusu tabloyu gözlemleyerek Moskova'nın Ankara ile aralarındaki fikir farklılıklarının ciddiyetine rağmen neden seçici iş birliğine yöneldiği, bunun neden sürekli olmaya meylediği ve hangi koşullar altında gerçekten bir süreklilik kazanacağını açıklamaya çalışacağız.

JEOPOLİTİK VE JEOEKONOMİK MÜCADELE ÇARKINDA ENERJİ VE GÜVENLİK İŞ BİRLİĞİ

YENİ ENERJİ SOĞUK SAVAŞINDA TÜRK-RUS

YAKINLAŞMASININ ANLAMLI I: TÜRK AKIMI

Türkiye ile Rusya arasında 2014'te varılan mutabakatla¹ Türk Akımı projesinin –akamete uğrayan Güney Akım projesinin yerine– ikame edilmesinin önü açıldı. Rusya hava kuvvetlerine ait jetin Türk hava sahasını ihlali esnasında düşürülmesinden sonra iki ülke arasında yaşanan kriz Ankara-Moskova arasındaki enerji ilişkisinin geleceği konusunda soru sorulmasına neden olmuştu. Ancak krizin üzerinden dokuz ay geçmeden hem Türkiye-Rusya arasında normalleşmenin önü açıldı hem de bu normalleşme süreciyle beraber Türk Akımı projesinin hayata geçirilmesi süreci hızlandırıldı.

Türk Akımı belki de normalleşme süreciyle beraber canlandırıldığı için özellikle Rusya açısından hayati önemdeki Avrupa enerji tedariki mücadelesinden bağımsızlaştırılarak değerlendirildi ve Türkiye'nin enerji tedarik ihtiyacının karşılanması meselesine indirgenerek açıklanmaya çalışıldı. Oysa Türk Akımı hem Türkiye hem de Rusya'nın doğu-batı, kuzey-güney hatlarında enerji üreten ve satan ülkeler arasındaki pazara yönelik mücadelede doğru stratejik okumaları yaparak stratejik kazancı iş birliği üzerinden sağlama hamlesi olarak görülmeli. Üstelik Türk Akımı projesi hayata geçirilebilirse bugüne kadar genellikle Rusya lehine olan Ankara-Moskova enerji karşılıklı bağımlılığını Türkiye lehine dengeleme olasılığını da barındırıyor.

¹ Türk Akımı projesinin detayları ilk kez Aralık 2014'te Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ankara ziyareti sırasında ortaya çıktı. O tarihte Avrupa'ya doğal gazını Ukrayna üzerinden satan Rusya bu ülke ile yaşadığı sorunların ardından doğal gazını alternatif bir yolla taşımak istiyordu. Proje bu nedenle geliştirildi. 2016'da Erdoğan ve Putin'in bir araya geldiği Ankara zirvesinde de Rus gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıması planlanan stratejik önemdeki Türk Akımı projesi imzalandı. Bkz. Mesut Altın, "Türk Akımı İmzalandı", *Sabah*, 11 Ekim 2016.

Bu noktada Türk Akımı projesi üzerinde gerçekleşen iş birliğinin stratejik değer kazanmış bir seçici iş birliği olduğunu tekrar hatırlatarak sadece doğal gaz alım-satım işlevinin amaç edinilmediğini vurgulayalım. Dolayısıyla bu seçici iş birliğine zemin hazırlayan konjonktür de sadece tarafların enerji-para ihtiyacını kazan kazana dayalı bir oyun üzerinden aşma isteğiyle okunamaz. Bugün özellikle Türk Akımı çerçevesinde gerçekleşen Rus-Türk iş birliği ABD Başkanı Trump'ın küresel boyutta dünyanın farklı bölgelerinde uyguladığı gaz doktrini sebebiyle tetiklenen büyük stratejik oyunun Avrupa gaz piyasasındaki iz düşümü içinde oldukça kritik bir hal aldı.

Aslında ABD'nin Avrupa enerji pazarına dolayısıyla Rusya'nın çıkarlarına müdahalesi Trump döneminde başlamadı. ABD'nin Rusya'nın Avrupa enerji pazarındaki yeri konusundaki rahatsızlığı 1980'lere kadar götürülebilir. Ancak Ukrayna krizi sonrasında bozulan Avrupa-Rusya ilişkileri ABD'nin belirli projeleri engellemesi için zemin hazırladı. Bu projelerin belki de en önemlilerinden biri Güney Akım projesiydi (GA-P). Rusya GA-P ile gazını Ukrayna'yı bypass ederek Karadeniz'den Bulgaristan'a ulaştırıp oradan da Avrupa'ya taşımak istiyordu. Bu proje Obama yönetimi tarafından Kiev'e karşı büyük bir haksızlık olarak nitelendirilmiş ve konu AB gündemine taşınmıştı. Brüksel nihayetinde ABD'nin itirazlarına hak vermiş, Ukrayna krizi konusunda da hiçbir şey yapmayan taraf olarak görünmek istememiş ve GA-P'a önem atfeden yeni üyesi Bulgaristan'ı da baskıyla ikna ederek projeyi tamamlamaktan vazgeçmişti.

Rusya ise söz konusu kendi enerji gücü olduğunda bir iptalle yılabilecek bir aktör değil. Çeşitli şekillerde cazip hale getirebileceği doğal gazını Avrupa kapılarına bir şekilde taşımanın hala Avrupa enerji pazarında önemli bir oyuncu olarak kalmak için hayati olduğunun farkında. Bu nedenle durdurulan GA-P yerine Türk Akımı proje-

sinin gerçeklik kazanması Rusya için Avrupa enerji pazarının kapısında duruyor olmak demek. Avrupa enerji pazarının kapısı henüz kilitli değilken Türk Akımı'nın durumdan memnuniyetsiz Avrupalı aktörlerin dikkatini cezbedecek şekilde gerçeklik kazanması ise ancak Türkiye'nin bu enerji iş birliğini kabul etmesiyle mümkün olabildi.

Avrupa enerji pazarı kapısının Rusya veya başka enerji üreticilerine ne kadar açık kalacağı sorusu Trump yönetimi altında ciddiyet kazandı. İlgilenenlerin fark edeceği üzere ABD'de Trump bir önceki yönetime kıyasla oldukça saldırgan ve bir o kadar da iddialı bir gaz politikası benimsemiş durumda. Hatta bazı yorumcular ABD'nin bugünkü dış ve güvenlik politikalarını anlamak için Trump yönetiminin enerji politikasını bilmek gerektiğini söylüyorlar ki bu yorumculara göre ABD'de yaşanan kaotik gelişmeler bir yana ExxonMobil eski CEO'su Rex Tillerson'ın ABD Dışişleri Bakanı olması bile yeterli bir ipucu. Gerçekten de ABD dış ve güvenlik politikalarının dümeninde olan kişilerin dünya enerji üreticisi aktörlerle içli dışlı oldukları, alanı ve enerji ekonomisini bildikleri bir gerçek. Bu ekibin saldırgan ekonomik gücü daima önemseyen Trump'ı ABD'nin 2017 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde (NSS 2017) de yer alan önemli bir değişikliğe ve yeni bir hedefe ikna etmesi zor olmamıştır. NSS 2017'ye göre Trump yönetimi ile birlikte Washington enerji politikasının bundan sonra iki hedefi olacaktır:

- İlk önceliğin milli, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan (kaya gazı ve petrolü) hidrokarbon üretim ve ihracat mekanizmalarının geliştirilmesine verilmesi ve böylece yakın gelecekte enerji güvenliği bakımından bütünüyle bağımsız olmanın garantilenmesi
- Washington'ın artan ABD menşeli enerji arzıyla dünyanın önemli ve kritik bölgelerinde yer alan gaz ve petrol piyasalarını ele geçirmesi

Bu iki hedefin gerçekleşmesiyle NSS 2017’de de arzu edildiği gibi Washington’ın küresel anlamda gerçek bir enerji hakimi (*energy dominant*) ülke olması sağlanacaktı.

Hakimiyet/hegemonya projelerinin belirli ölçüde saldırganlık ihtimalini barındırdığı biliniyor. Temel mantık enerji hakimiyeti/hegemonu olma isteği için de geçerlidir. Washington NSS 2017’nin gösterdiği doğrultuda hareket ederek önceliğini özellikle LNG kaya gazı ihracatında ABD’ye rakip olabilecek tüm proje ve kaynak ülkeleri bertaraf etmeye vermiştir. Son dönemde ABD rakip gaz üreticisi ve bunları tedarik etmek isteyen ülkeleri mevcut gaz piyasaları dışında bırakmak için her türlü tedbire başvurmakta hatta müttefiklerini bile hiç çekinmeksizin karşısına alabilmektedir. Avrupa pazarına özel bir ihtimam göstermesinin nedeni de Avrupa’nın ekonomik gücü, yakınlığı ve enerji ihtiyacı nedeniyle kuzey ve doğudaki üreticiler için cazip olmasıdır. İşte bu pazarın etrafında ABD’nin 2017-2018 aralığında birçok bölgesel krize örtülü (Erbil referandumu, İran’daki ayaklanmalar, Katar’a ambargo) ya da açık bir biçimde (Kuzey Suriye’de PKK/PYD kuşağı, İran nükleer anlaşmasının çöpe atılma tehdidi, İran-Hizbullah karşıtı bir Doğu Akdeniz bloğu projesi) destek verdiğini ya da Amerikan kaya gazına rakip daha ucuz gaz tedariki sağlayabilen Kuzey Akım II (KA-Pİİ) projesi ile Türk Akımı projesine engel olmak için alternatif projeleri desteklemekten kaçınmadığını görüyoruz.

Washington’ın Rusya, Türkiye, İran ve Katar’a yönelik sert tutumu biliniyor ama genelde gözden kaçan gaz tedarik hattının alıcı tarafındaki ülkelere örneğin Almanya’ya karşı sert tutumudur. Farklı açılardan güçlü sayılabilecek bu aktörleri Avrupa enerji pazarının dışına sürüp ABD kaya gazını Avrupa’ya LNG vasıtasıyla getirmek için Washington’ın desteğini kazanan yeni heveskar aktörler ise Litvanya ve Polonya’dır. Washington’ın desteği ile üç denizi –Baltıklar, Karadeniz ve Adriyatik– Kuzey Amerika kaya

gazı-LNG'si ile birbirine bağlı bir set haline getirmek istiyorlar.² Bu setin pek çok enerji üreticisi ülkeyi hedef aldığı muhakkak ama Avrupa pazarında çok etkili bir aktör olan Rusya'nın birincil hedef haline geldiği de açık.

Başlıca sorun LNG'ye dönüşmüş Amerikan kaya gazının Rus doğal gazına göre çok pahalı bir alternatif olması ve bu durumun Rusya ile ucuz enerji diyalogunu geçmişten bugüne sürdüren Almanya'nın hoşuna gitmemesidir. Avrupalı devletler özellikle de Eski Avrupalılar Soğuk Savaş sonrası yapıcı diyalog kurdukları, Karadeniz ve Akdeniz'de askeri varlık da gösteren Rusya ile arayışı bozacak adımlar konusunda ayrıca isteksizler. Bu nedenle ABD bir yandan Avrupa'yı Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltacak bu pahalı ilacı içmeye (çünkü böylece Avrupa daha güvenli olacak deniyor) davet ediyor diğer yandan da Rusya'yı iktisadi açıdan güçsüzleştirici adımlar atıyor. Hemen hemen herkes Rusya karşıtı yaptırımların Kremlin'i ne kadar sıkıştırdığının farkındadır.

ABD'nin tek taraflı ya da Avrupa üzerinden aldığı yaptırım kararlarıyla kendisine rakip gördüğü önemli bir gaz tedarikçisi olan Rusya'yı engellemek amacıyla hareket ettiği, iki önemli Moskova inisiyatifini de (Türk Akımı ile KA-PII) durdurmak için büyük gayret sarf ettiği biliniyor.³ Bu bağlamda ABD Başkanı Trump 2017'de KA-PII'yi destekleyecek Avrupalı firmalara yaptırım uygulanması için Kongrenin aldığı kararı imzaladı. Bu imza Rusya için önemli bir darbeydi. Türk Akımı projesi ise söz konusu ABD yaptırım

² 2016'da hayat bulan Üç Deniz İnisiyatifi bilindiği gibi 12 Orta Avrupa ülkesinden oluşmakta. Üç Deniz İnisiyatifi Doğal Gaz Projesi (Three Seas Initiative) Baltık, Karadeniz ve Adriyatik gibi üç deniz etrafında yer alan Avusturya, Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya gibi on iki merkezi Avrupa ülkesini kapsamaktadır. 2016'dan bugüne bu projede ilerleme de sağlandı: İlk LNG haline getirilmiş Amerikan kaya gazı geçtiğimiz yıl Litvanya'dan Polonya'daki yeni gaz terminaline ulaştı. Ed Fulner, "Three Seas, One Opinion: Preserving Liberty", *The Washington Times*, 18 Aralık 2017.

³ "ABD'den 'Kuzey Akım 2' ve 'Türk Akımı' ile İlgili Açıklama", Sputnik Türkiye, 29 Kasım 2017.

kararı alınmadan önce Rusya ve Türkiye arasında imzalandığı için Washington'ın yaptırımlarından muaf durumdadır.⁴ Bu çerçevede Türk Akımı projesi gaz tedarikinin –gazın alımı/satımı– ötesinde bir anlam kazanıyor ve bu anlam Rusya'nın Türkiye'nin bu projede iş birliğine hazır ve istekli olmasına büyük önem atfetmesine yol açıyor. Seçici iş birliğinin bir özelliği olan konu bazı iş birliği alanlarının olumsuz bağlantılardan (*negative linkages*) daha zor etkilenmesi aslında bu tür iş birliklerinin taşıdığı önemden de (ABD'nin Avrupa pazarını Rus doğal gazına kapama planını bozması) kaynaklanıyor. Bu nedenle Türk Akımı projesinin Türk-Rus ilişkilerinin geleceğinde –Suriye gibi konularda– yaşanacak herhangi bir gerginlikten etkilenmesinin oldukça uzak bir ihtimal olduğu söylenebilir.

Moskova'nın Trump ABD'sinin saldırgan enerji politikası karşısında bu projeye duyduğu ihtiyacın Türkiye'nin Rus gazına olan ihtiyacından daha fazla oluşu da Ankara için oldukça önemlidir. Bu önem Türk Akımı projesinin sağlayacağı diğer faydalarla birleştirildiğinde Türkiye'nin Rusya ile enerji iş birliğinin bu ayağına stratejik bir ehemmiyet atfetmesi sonucunu doğurmuştur. Söz konusu proje tamamlandığında Türkiye'nin Mavi Akım'ın yanı sıra Rusya'dan doğrudan doğal gaz tedarik imkanı artmış olacak ve bu da Ukrayna krizi sırasında Batılı ülkelerin yaşadığı sorunlara benzer riskleri azaltacaktır. Ayrıca ileride ikinci bir hattın devreye sokulması halinde –yani Avrupa'ya Rus gazının taşınması durumunda– bölgesinde yeni bir doğal gaz dağıtım merkezi haline dönüşebilecek. 1950'lerden bu yana Rusya-Avrupa enerji ticareti bize gösterdi ki anlaşmalar yapıldıktan sonra konjonktür gereği rafa kaldırılabilir (Nabucco gibi) ancak döşenmiş boru hatları ve transit/merkez ülkeye gönderilen gaz alıcıların gözünde farklı bir gerçekliğe sahiptir. Üstelik Ankara Avrupa'ya gaz tedarik edebilecek hızla ilerleme kaydeden

⁴ Muhsin Tiryakioğlu, "US Aims to Move in on Russian Dominated Gas in Europe", Anadolu Ajanst, 7 Aralık 2017.

TANAP ve Türk Akımı gibi iki önemli projenin birleşme noktasında yer alıyor. Tam bu noktada Türkiye'nin önemi hem Avrupa hem de Rusya açısından vazgeçilmez durumda. Projeler tamamlandığında Ankara'nın eli oldukça güçlenecek.

YENİ ENERJİ SOĞUK SAVAŞINDA TÜRK-RUS YAKINLAŞMASININ ANLAMI II: DOĞU AKDENİZ

Rusya Federasyonu 2014 Ukrayna krizinden hemen sonra enerji sektörünü hedef alan Batı menşeli yaptırımları aşmak amacıyla hemen yeni Doğu gaz politikasını⁵ devreye soktu ve böylece öncelikle Çin gaz piyasasına yöneldi. Moskova yönetimi ayrıca 2015'te Obama'nın Ortadoğu'da uyguladığı Amerikan politikasının Suriye'de bıraktığı boşluktan faydalanmak suretiyle Soğuk Savaş sonunda terk ettiği Ortadoğu'ya Suriye üzerinden yerleşerek geri dönmüş oldu. Rusya'nın Ortadoğu'ya dönüşünün pek çok sebebi olmakla beraber bu stratejik hamlenin arkasındaki önemli bir nedenin de yaptırımlarla dışlandığı piyasalara Ortadoğu'dan ulaşmaya çalışması olduğu yadsınmamalı. Bu hamlenin Rusya'nın Doğu gaz politikasından beklediğini bulamamasının bir neticesi olduğunu düşünenler de var.⁶

Gerçekten de Moskova yüzyılın anlaşmasını yaptıktan sonra Çin'in yavaşlayan ekonomisi ve rekabetçi tutumu karşısında⁷ Doğu gaz politikasından beklediği sonucu kısa vadede elde edemeyeceğini

⁵ Richard Anderson, "Russian Gas Industry Looks East to Strengthen Position", BBC News, 28 Mayıs 2015.

⁶ "The Russia-China Gas Deal: Implications and Ramifications", *World Affairs*, (Eylül-Ekim 2014), <http://www.worldaffairsjournal.org/article/russia-china-gas-deal-implications-and-ramifications>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2018).

⁷ Igor Yushkov'a göre Çin her zaman doğal gaz tedarikinde çeşitlendirmeyi tercih etmektedir. Bu bağlamda Pekin hükümeti Avustralya, Katar ve Türkmenistan'dan LNG aracılığıyla gaz tedarik etmeye devam ederken bir yandan da Rusya ve ABD'den alternatif gaz tedarik yollarını açık tutmaktadır. Rus medyası şimdiden Trump'ın Çin ziyareti sırasında Alaska'da LNG projesi ile ilgili beş yıllık planlamaya dayanan Çin ve Amerikan firma ve hükümetleri arasında imzalanan anlaşmayı Gazprom'un 43 trilyonluk Sibirya projesine rakip görmüştür. Bkz. "Eastern Balance: China to Offset Russian Gas with Alaska LNG", *EurAsia Daily*, 10 Kasım 2017.

anlayarak Ortadoğu gaz pazarında kendisine yer aramaya başladı. Rus hidrokarbon firmalarının uluslararası finans piyasalarına erişimi 2015 sonrası Batı tarafından engellenince Moskova da doğal olarak Batı dışında kalan firmalara yöneldi ve portföyünde Kuzey Irak, İran ve hatta Mısır'da hidrokarbon projelerine yatırım yapacak firmalara öncelik verdi. Aynı dönemde Moskova Ortadoğu'da bölgesel devletlerle yakınlaşmanın kendisine belirli açılardan kar getirebileceğini de fark etti. Örneğin Moskova içine düştüğü bu finansal açmazı hafifletmek için dünya petrol piyasasında uzun bir süre düşük seyreden petrol fiyatlarına çare bulabilmek amacıyla Suudi Arabistan ve dolayısıyla OPEC ile birlikte ortak hareket etmeye karar verdi. Rusya'nın bu arayışının hem Riyad hem de diğer OPEC ülkeleri açısından da cazip bulunduğunu söylemeye gerek yok.

OPEC dışı bir ülke olarak örgütle yakınlaşan Rusya dünya petrol fiyatlarının belirlenmesi konusunda OPEC siyaseti için vazgeçilmez bir aktör haline geldi. Böylece Kremlin sağına Riyad, soluna Tahran ve önüne de Doğu Akdeniz'e doğru uzanan imkanları (Irak, Suriye, Mısır) almak istedi. Dolayısıyla Rusya'nın 2015 Suriye stratejisini sadece bir etki alanları meselesi olarak okumak doğru değildir. Etki alanları mücadelesinin enerji-ekonomi eksenine bağlanan işlevini görmemiz ve bu açıdan Rusya'nın tekrar nerede zorlandığını tespit etmemiz gerekir.

Rusya'nın amacına ulaşmasını kolaylaştırabilecek iki koşul vardı: İlk koşul Tahran-Riyad yakınlaşmasıydı. Özellikle de ABD'nin Yemen'de Riyad'ı nasıl cesaretlendirdiği düşünülürse gerçekleşmesi zor bir koşuldu ama yine de Moskova bu uğurda uzun mesailer harcadı. Hikayenin sonunu biliyoruz, Kremlin başarılı olamadı. Dahası Trump-Tillerson'ın Körfez diplomasisi ve Riyad'da yeni yönetime verilen destek İran ve Suudi Arabistan'ı birbirinden daha da uzaklaştırdı. Rusya Mısır'ı Riyad-Abu Dabi-Tel-Aviv ekseninden –ki bu eksenin İran/Hizbullah karşıtı bir eksen olarak ABD'nin

Körfez diplomasisinin bir parçası olacak şekilde kurgulandığı biliniyor— koparmaya hala çalışıyor. Ancak siyasi kaostan bir türlü kurtulamayan Mısır'ın ABD tehditlerine karşı kolay kolay duramayacağı da bir gerçek (Sisi'nin küre üzerindeki eli hala hafızalarda).

İkinci koşul ABD ve Rusya'nın Suriye'de Yalta benzeri bir formülasyon üzerinden anlaşarak ülkenin orta yerinden bir demir perde geçirmeleriydi. Böyle bir perdenin Akdeniz ayağını 2015'teki hamleyle Rusya tuttuğundan ABD'nin yukarıda andığımız enerji doktrinini —ki Trump'ın Gaz Doktrini olarak da adlandırılıyor—⁸ akamete uğratacak bu bölüşmeyi ne Pentagon ne de Beyaz Saray hoş karşıladı. Netice ise zaten destek verilen PKK hattına desteği artırarak Rusya-Şam-(kısmi olarak) İran hattının PKK/PYD koridorlarıyla delinmesi arzusunun sahada somutlaşmasıydı.

Bu Soğuk Savaş benzeri ortam içerisinde Rusya —seçici iş birliğini Türk Akımı üzerinden zaten başlattığı— Türkiye'yi Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda iş birliği yapabileceği bir aktör olarak buldu. Moskova ve Ankara'nın PKK/PYD koridoruna farklı sebeplerle karşı çıktıkları muhakkak. Ankara'nın bu koridoru istememesinin savunma, güvenlik ve beka gerekçeleriyle olduğu sarıh. Ancak ABD kendi enerji çıkarları doğrultusunda Ortadoğu'da pazara açılan Rusya'nın önünü PYD ile kesmeye karar verip örgütü de Washington'a meyletmeye silah, istihbarat gibi etkenlerle ikna edince Moskova stratejik tercihinin mimarı olduğu Suriye inisiyatiflerini İran ve daha önemlisi Türkiye'ye açmak yönünde kullandı. ABD'nin Astana'da kurulan İran, Türkiye ve Rusya arasındaki konu bazlı seçici iş birliğini yakın izlemeye alma nedeni bu çerçeveden bakıldığında net bir biçimde anlaşılıyor.

⁸ Tony Thomas, "The Trump Doctrine", Quadrant Online, 5 Temmuz 2015, <https://quadrant.org.au/opinion/doomed-planet/2017/07/trump-doctrine-energy>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2018); Marco Guili, "Trump's Gas Doctrine: What Does It Mean for the EU?", European Policy Center, 26 Temmuz 2017, http://aei.pitt.edu/88456/1/pub_7869_trumpgasdoctrine.pdf, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2018).

Washington kendisine yönelik bir dengeleme mekanizması olarak algıladığı Astana sürecini sonlandırmak için bugüne kadar çift yönlü bir strateji izledi. Bir yandan Astana'nın üç garantör ülkesinin aralarındaki iş birliğini sonlandırmak için Rusya-Türkiye-İran arasındaki görüş farklarını açığa çıkartacak hamleler yaptı. Diğer yandan da bu süreci oluşturan ülkelerin tek tek siyasi, askeri ve iktisadi olarak sıkıştırılmasına gayret gösterdi. ABD'nin tek hedefinin bu ülkeleri Suriye jeopolitiğinde sıkıştırmak olmadığını, bu bölge üzerinden açılacak yara ile İran-Katar, Rusya-Türkiye enerji yakınlaşmalarının da durdurulmaya çalışıldığını ifade etmek gerekir. Zira nasıl Türk Akımı ile Rusya Avrupa pazarını dürtüyorsa Katar da İran ile Güney Pars gaz bölgesinde yaptığı anlaşmayla Ortadoğu pazarını dürtüyor.⁹ Tabiri caiz ise genişletilmiş Doğu Akdeniz (Irak ve İran'ın denkleme dahil olduğu haritalarda) ve Türkiye gaz tedariği üzerinden birbirini itip duran gaz üreticilerinin arasında rakip projelerin hem mekanı hem de kilidi olarak duruyor.

YENİ ENERJİ SOĞUK SAVAŞINDA TÜRK-RUS YAKINLAŞMASININ ANLAMI III: NÜKLEER ENERJİ

Enerji pazarının sadece doğal gaz ve petrol gibi konvansiyonel fosil yakıtları üzerinden hesaplandığı günler geride kaldı. Özellikle İran nükleer programının ilerlediği ve hidrokarbon kaynaklarının geleceğinin sorgulandığı günlerde Ortadoğu'da nükleer enerjiye yönelik ilginin artmasıyla yepyeni bir pazar bu teknolojinin sağlayıcısı ülkelerin önünde açıldı. Bu konuda kendini nükleer enerji talebindeki ülkelere kanıtlamak zorunda olan ve kendi ekonomik çeşitliliği açısından da nükleer reaktör teknolojisi ve modeli arzına büyük önem veren Moskova'nın yolu bir kez daha Ankara ile ke-

⁹ Tyler Durden, "Forget Terrorism: The Real Reason Behind the Qatar Crisis is Natural Gas", ZeroHedge, 6 Haziran 2017, <https://www.zerohedge.com/news/2017-06-06/forget-terrorism-real-reason-behind-qatar-crisis-natural-gas>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2018).

şıtı. Hem jet krizi hem de Rus ekonomisinde yaşanan (bir nedeni de yaptırımlar olan) olumsuzluklar nedeniyle Türkiye ve Rusya'nın Mersin Akkuyu Nükleer Santrali yapımında giriştikleri ortaklık bir süre sorgulanmıştı. Oysa farklı nedenlerle iki başkentinde de bu projeyi gerçekleştirmekte sergiledikleri kararlılık (İki taraf da projeyi 2023'te bitirmeyi planlıyor) Ankara-Moskova nükleer enerji iş birliğinin çoktan bir seçici iş birliği biçimini aldığını bize gösteriyor.

Türkiye'de bir süredir ulusal enerji bileşenine nükleer enerjinin eklenmesi yönünde ciddi çalışmalar yapılıyor. Bu arayışın en önemli sebebi son on yıl içinde Ankara'nın doğal gaz ve elektrik talebinin hızla artacak olması beklentisidir. Ancak Ankara artan bu enerji talebinin sadece yüzde 27'lik kısmını yerli kaynaklardan karşılamakta ve bu yüzden de petrol ve doğal gaz ithalatına olan bağımlılığı da sürekli artmaktadır. Tüm bu sebeplerle Türkiye 2010-2023 Ulusal Enerji Verimlilik Strateji Belgesi ve 2015-2019 Stratejik Planı'nda da enerji sepetinde çeşitlendirme kararı almış ve elektrik tüketiminin yüzde 10'unu nükleer enerjiden temin etmeye karar vermiştir.¹⁰ İşte bu karar doğrultusunda Türkiye'nin 2030'a kadar nükleer enerjide 10 bin MW'lik kurulu güce kavuşması amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda ilk adım 12 Mayıs 2010'da atıldı. Ankara ile Rusya Federasyonu arasında hükümetler arası bir anlaşma yapılarak Akkuyu'da nükleer bir reaktör tesisi inşa edilmesine karar verildi. Türkiye'nin ilk sivil amaçlı nükleer santrali olacak Akkuyu Nükleer Santrali Rusya ile BOO modeli esas alınarak yani yap-sahip ol-işlet (*build-own-operate*) modeliyle yapılandırıldı. Bu modelin başarılı olması nükleer reaktör pazarını diğer güçlerin –örneğin ABD, Japonya, Güney Kore gibi– elinden kapmaya çalışan, bu nedenle de alıcı ve satıcı için mali yapılabilirliği garantilemek zorunda olan

¹⁰ "T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: 2015-2019 Stratejik Planı", Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, https://sp.enerji.gov.tr/ETKB_2015_2019_Stratejik_Planı.pdf, (Erişim tarihi: 1 Ocak 2018).

Rusya için çok önemli. Nitekim Ankara da nükleer santral edini-minde bazı finansman sorunlarını ilk aşamada BOO modeli reaktör ile aşma kararı aldı.

Akkuyu nükleer enerji reaktörünün hayata geçmesi için gerçekleşen Türkiye-Rusya iş birliği işlevsel bir iş birliği kisvesinde stratejik bir kazan kazan birlikteliği olarak görülüyor. Bu projeyle Türkiye enerji sepetine nükleer enerjiyi de katarak ulusal enerji güvenliği bakımından oldukça stratejik bir adım attı. Ankara sonuçta enerji arz güvenliği konusunda kaynak çeşitlendirmesine gitmek suretiyle enerji alanında dışa bağımlılığını azaltmayı hedefliyor. Rusya açısından ise BOO modeli ile yapılacak Akkuyu projesinin tamamlanması Moskova'nın ticari itibarı bakımından oldukça önemli. Zira Rusya'nın rekabetçi bir Ortadoğu nükleer reaktör piyasasında yerini muhafaza etmesi ve hatta sağlamlaştırabilmesi için BOO modelini hem operasyonel hale getirmesi hem de bu pazarda kendi modelinin herkes tarafından tercih edildiğini kanıtlaması gerekiyor.

S-400 FÜZE SAVUNMA SİSTEMLERİNİN TÜRKİYE'YE GELMESİNİN JEOPOLİTİK MÜCADELEDE ANLAMI

Normalleşme sonrası Moskova ve Ankara arasında yalnızca ticaret, turizm ve enerji alanında değil aynı zamanda savunmada da iddialı güvenlik projelerine imzalar atıldı. Bilindiği gibi Türkiye uzun bir süredir Ortadoğu kaynaklı balistik füze tehdidiyle karşı karşıya ve bu tehdidi caydıracak ulusal hava savunma sistemi geliştirmeye çalışıyor. Bu bağlamda Ankara ilk olarak enerji transferi ve ortak üretim konusunda destek almak adına NATO'daki müttefiklerine başvurdu ve konuyla ilgili çeşitli ihaleler açtı. Ancak 2017'ye gelindiğinde geçen süre zarfında füze savunma sistemiyle ilgili ortak üretim ile teknoloji transferi talebine ABD'li ve Avrupalı müttefiklerinden olumlu bir yanıt gelmediği görüldü. Aslında havadaki olumsuzluk ve karşı karşıya kalınan risklerin ciddiyeti Ankara'yı Av-

rupa-Atlantik kaynakları dışında alternatif arayışlarına daha önce de yöneltmişti.

Bu arayışlar içinde ilk netice 2013'te alınmış, Türkiye'nin açtığı uzun menzilli hava ve füze savunma sistemlerinin satışı ile ilgili ihaleyi de Çin'in savunma şirketi CPMIEC kazanmıştı. Ancak Ankara bu iş birliğiyle ilgili olarak NATO'nun ciddi itirazlarıyla karşılaşınca Çinlilerle füze savunma sistemi alımı konusunda iş birliğine girmektense 2015'te uzun menzilli hava ve füze savunma sistemlerini yerli imkanlarla geliştirmeye karar verdi. Bu anlamda Ankara'nın ciddi tehditler karşısında caydırıcılığı güçlendirmenin bir yolu olarak milli savunma sanayiinin geliştirilmesi ve milli kapasitelerle savunma sanayiinde dışa bağımlılığın azaltılmasını gördüğünü söyleyebiliriz. Bu son derece önemli ve isabetli karar bazı geçiş aşaması tedbirleri üzerinde düşünmeyi de gerektirmiştir. Zira ulusal hava ve füze savunma sisteminin üretilmesi için belirli bir süre gerektiği bilinmektedir.

2015-2018 arası dönemde Suriye ve Ortadoğu'da yaşanan farklı krizler hava ve füze savunma ihtiyacını daima göz önünde ve canlı tuttu. Nihayetinde Ankara hava-füze savunma sistemi ihtiyacını milli unsurlarla karşılayıncaya kadar bir ara çözüm olarak Rusya Federasyonu'ndan S-400 füzeleri almak için harekete geçmeye karar verdi. Bu karar beklendiği üzere özellikle NATO üyesi bazı ülkeler tarafından ciddi olarak eleştirildi. Batı'daki bu çevreler Ankara'nın S-400 kararını sadece teknik ve askeri sebeplerle değil siyasi nedenlerle aldığını iddia ettiler. Gerçekten de 15 Temmuz darbe girişimi sonrası bazı Batı ülkelerinin Türkiye'ye uyguladığı örtülü silah ambargosu ve ABD'nin PYD'yi silahlandırması Ankara'nın S-400 satın alma kararı almasını hızlandırmış olabilir. Bu gerekçeler S-400 kararının rasyonelizasyonu bakımından yeterlidir. Ancak unutulmaması gereken şudur: Türkiye'nin S-400'ler konusundaki kararını en çok etkileyen faktör hızla değişen jeopolitik konjonktürde ciddi

risklere karşı müttefiklik ilişkisinin erozyona uğradığının görülmesi ve Ankara'nın içinde bulunduğu Atlantik ittifakının caydırıcılık konusunda güvenilirliğinin sorgulanmasıdır.

İttifaklık kavramının altı boşalıp ABD-Türkiye ilişkisinde Washington'ın yaptığı çelişkili açıklama ve uygulamalar nedeniyle güven krizi çıkınca Ankara'da karar alıcılar silah tedarikinde kaynak çeşitlendirilmesi yapılmasının zorunlu olduğu sonucuna vardılar. Bu kararın ilk adımı olarak da Türkiye S-400'leri Rusya'dan tedarik ederek bu zamana kadar NATO'dan talep ettiği Patriot sistemlerinin geliş ve gidişlerinde yaşadığı zorlukları aşmayı planladı.

Bu çeşitlendirme kararıyla Ankara'nın silah tedariki meselesinde ABD ve NATO'ya olan bağımlılığının azalması özellikle Türkiye'nin bekasını ilgilendiren gelişmeleri kendi enerji politikası ve Rusya-ABD kapışması çerçevesinde değerlendiren Washington yönetimiyle ilişkilerin raya oturtulması bakımından da önemlidir. Bu gelişmeden Rusya'nın da karlı çıkacağını söylemek yerinde olur. Füze savunma sistemleri piyasasında diğerk ülkelerle ciddi rekabet içindeki Rusya'nın kendi sistemlerini bir NATO ülkesine satabilmesi, bir İttifak ülkesinin de bu tür bir çeşitlendirme ihtiyacında olması jeopolitik dengeler açısından da savunma sanayii pazarındaki dengeler bakımından da ziyadesiyle ehemmiyetlidir. Türkiye için bu anlaşmadaki mühim hususlardan birisi füze savunma teknolojisiyle ilgili bazı teknik konuların hem Ankara'ya gelecek Rus teknisyenler aracılığıyla hem de Rusya'ya gidecek Türk teknisyenler vasıtasıyla öğrenilebilecek olmasıdır. Bu öğrenme aşaması bile tek başına Ankara için ciddi bir stratejik adım olarak değerlendirilebilir. Zaten Batılı uzmanların bir kısmı şimdiden S-400 meselesiyle Moskova ile Ankara arasında başlayan iş birliğinin verimli olması halinde Türkiye'nin Rusya'dan daha fazla silah satın alabileceğini söylüyorlar. Bu endişe –gerçekleşir ya da gerçekleşmez– Türkiye'nin kaynak bulmakta pazarlık gücünü artıracaktır.

Moskova Soğuk Savaş zamanından beri hep bölünmüş bir NATO veya Avrupa fikrinin peşinde koşmuştu. Soğuk Savaş döneminde 60-70'lerde ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle 2006 sonrası izlediği politikalarla Fransa, Almanya hatta İngiltere üzerinden Batı bloğunu zayıflatma siyaseti Rusya tarafından dikkatli bir şekilde takip edildi. Sorun şu ki Batı bloğundaki ayrışmaları tetikleyen unsur ve Rusya'ya bu jeopolitik mücadelede alan açan asıl faktör genelde ABD'nin müttefiklerini görmezden gelen saldırgan politikalarıydı. Bush ve Trump dönemi İttifak'ın içine düştüğü zayıflık ve bölünmeler açısından ders kitaplarında okutulabilecek örneklerdir. Nitekim Moskova, Ankara ile yakın ilişki sürdürmenin kendisini Karadeniz ve Akdeniz'deki NATO varlığı karşısında ne kadar rahatlatığının bilincindedir.

Sözün özü hem Ankara hem de Moskova'da yapılan değerlendirmeler iki ülke arasında kurulan seçici iş birliği alanlarının jeopolitik ve jeoekonomik önemini takdir ediyor ve Rusya ile Türkiye arasında daha önceki dönemlerde kendini kısa süreli olarak hissettiren bir ikinci bahar havasının oluşmasına yol açıyor.

SONUÇ YERİNE: TÜRK-RUS BAHARININ GELECEĞİNE AFRİN'DEN BAKMAK

Türk-Rus ilişkileri jet hadisesinden sonra hızla çeşitlenmiş ve tarafların bazı fikir ayrılıklarına rağmen ticaret ve turizm gibi alanların ötesinde seçici iş birliği mekanizmalarını özellikle enerji, savunma sanayii ve güvenlik meselelerini kapsayacak şekilde açtıkları görülmüştür. 2017'ye kadar Türkiye-Rusya iş birliği önemine rağmen ve özünde Ankara'nın dış ilişkilerini çeşitlendirmesinin bir yolu olsa da stratejik dengelemenin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. 2017-2018 dönemi ise Rus-Türk seçici iş birliğine Moskova ve Ankara için ayrı anlamlar ifade eden bir dengeleme işlevi sağlamış, bu işlev de Suriye mücadelesinde görünürlik kazanmıştır.

Dengeleme politikasında başarılı olmanın getireceği ödülleri dikkate alındığından Moskova ve Ankara hükümetleri oldukça karmaşık hale gelen Suriye meselesinde –aralarındaki farklılıklara rağmen– Astana sürecini başlatmayı başarmış, bu süreci Soçi görüşmeleriyle pekiştirmeye muvaffak olmuşlardır. Dolayısıyla Suriye örneği bize seçici iş birliği alanlarına verilen stratejik önemin ve bu alanlarda iş birliğinin sürekliliğinin yaratacağı stratejik ve karmaşık karşılıklı bağımlılığın başka alanlarda da stratejik iş birliklerini tetikleyeceğini ve kolaylaştıracağını gösteriyor.

Günümüz koşullarında Moskova'nın Ortadoğu jeopolitiğini oldukça iyi okuduğunu görmekteyiz. Nitekim tüm fırsatları değerlendiren Rusya Ortadoğu'daki ilk önemli adımını 2015'te Obama'nın bölgede açık bıraktığı kapıyı fark ederek Suriye'ye girmek ve orada kalıcı olmak suretiyle attı. Böylece Rusya günümüz Suriye ve Ortadoğu denkleminde olayların seyrini sahada ve masada en fazla etkileyebilecek aktörlerden biri haline geldi.

Günümüz koşullarında oldukça karmaşık bir hale gelen Suriye denkleminde Türkiye'nin kilit önemini doğru anlamak konusunda da Rusya hızlı hareket etmeyi başardı. Astana ve Soçi süreçlerinin Türkiye'ye açılması, Fırat Kalkanı, İdlib ve Zeytin Dalı hareketlerinde Türkiye'ye sağlanan kritik destek Rusya'nın Ankara ile iş birliği üzerinden Suriye'de varlığını artırmaya başlayan Trump ABD'sini dengelemeyi amaçladığını gösteriyor. Yakın zamana kadar Moskova yönetimi dengelemeyi PYD üzerinden de yapmayı amaçlıyor hem de örgüt aracılığıyla İran ve Türkiye'yi de kontrol altında tutmak istiyordu. Ancak PYD'nin ABD'nin planlarına daha gönüllü destek vermesi Rusya'yı örgüt konusunda yeniden düşünmeye itti.

Afrin operasyonunu kolaylaştıran tek etmen PYD'nin Kremlin'i ikna edememesi değildir. Suriye'de terör kuşağını engelleyecek terörist unsurlara yönelik saldırı hamlesine uzun süredir hazırlanan ve diplomatik yolları tüketen Ankara Suriye politikasında kararlı

davranınca Türkiye’yi kaybetmenin bedelinin gerçekleşen seçici iş birlikleri üzerinden arttığını fark eden Rusya Afrin hareketinde Ankara’nın yanında durmayı tercih etti. Bu destek (Afrin hava sahasının TSK unsurlarına açılması ve Rus askeri varlığının Tel Rıfat’a çekilmesi) Zeytin Dalı Harekatı’nın gerçekleşmesi için kritik önemdeydi. Bu şekilde Ankara, Moskova ile geliştirdiği ilişkilerin stratejik bağlantılar üzerinden işlediğini tecrübe etti.

ABD, NSS 2017’de Rusya’yı kendisini zorlayan bir güç olarak ilan ettikten sonra Washington ve Moskova artık doğrudan iki rakip–hegemonyacı çıkarlar söz konusu olduğunda da hasım güç– haline geldiler. Bu nedenle Moskova ile Washington arasında artan küresel rekabetin Suriye’de şimdilik Yalta benzeri bir anlaşmaya dönüşmesi uzak bir ihtimal olarak görünüyor. Nitekim ABD’nin Suriye’de PYD ağırlıklı Kuzey Ordusu oluşturma gayretleri Rusya tarafından onaylanmadı. Benzer şekilde ABD’nin Afrin’i Rusya çıkar alanına terk ederek Türkiye’yi durdurma gayretleri de Moskova’da taraftar bulmadı. Rusya TSK’nın sahadaki başarısının Türkiye-Rusya iş birliğinin caydırıcı gücünün ve en nihayetinde ABD nezdinde Türkiye’nin tamamen terk edilmek istenmeyeceğinin hesabını yaparak PYD-ABD hattının Akdeniz’e çıkışını durdurabileceğini düşünüyor. Eğer bu strateji başarılı olursa Rusya, Obama ve Trump yönetiminin hatalarını ve Türkiye’nin oyun bozucu kabiliyetini kendi stratejik sıkışıklığını azaltmak için başarıyla kullanmış ve ilginç bir biçimde de bunun için Ankara ile daha dengeli bir iş birliği ve diyalog süreci kurmuş olacak.

Bu sonuç şimdilik Ankara’nın de beklentisini karşılıyor çünkü böylece sahada “Türkiye’ye rağmen” çözümler bulunamayacağını kanıtlıyor. Çünkü Türkiye destekli grupların (ÖSO gibi) güçlenerek masaya oturma şansı artıyor. Bugüne kadar hep iki taraflı (İran-Şam-Rusya ve destekledikleri gruplar karşısında ABD ve desteklediği grup olarak YPG) tahayyül edilen diplomasi masası böylece Tür-

kiye ve Türkiye destekli gruplarla üç taraflı hale geliyor. Türkiye için güvenli bir kuşağın ortaya çıkabileceği, gelecekte bu kuşağın Rusya karşısı tehditleri barındırmayacağı güvencesi üzerinden oluşacak Ankara-Moskova antantı bu yüzden Kremlin için önemli olmalı.

Hem Ankara hem de Moskova için bu sonuç iyi bir stratejik ödül. Bu nedenle Ankara-Moskova baharının sürmesini bekleyebiliriz. Koşulları etkileyebilecek olan iki etmen var:

- Memnuniyetsizlerin (Washington, kısmen Şam, büyük oranda Tahran) ne yapabileceği, güçlerinin sınırı ve Ankara-Moskova arası yakınlaşmanın temeli olan seçici iş birliğini doğru okuyup okuyamayacakları
- Rusya ile Türkiye'nin birbirlerine olan ihtiyaçlarının ne kadar devam edeceği

Bu noktada belirtmemiz gereken bir husus var: Rusya'nın ticaret alanında (enerji, savunma sanayii, nükleer teknoloji ticareti) Türkiye'ye olan ihtiyacı bugünkü Batı menşeli caydırıcı ve cezalandırıcı politikalar yüzünden devamlı artıyor.

TRUMP DÖNEMİ TÜRKİYE-ABD KRİZİNİN ANALİZİ

TUNCAY KARDAŞ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Türkiye ile ABD arasındaki ikili ilişkiler tarihin en sıkıntılı dönemlerinden geçmektedir. Obama zamanında bozulan ilişkiler Trump döneminde kopma noktasına gelmiştir. Kabul etmek gerekir ki artık Türkiye ve ABD arasında herhangi bir strateji birliğinden de bahsedilemez. Taraflar açıktan kabul etmeseler bile iki sabık müttefik arasındaki ilişkiler düzelmek bir yana kriz gittikçe derinleşmektedir. Elbette bu taraflar için ilk tecrübe değildir. Türkiye-ABD ilişkileri sanılanın aksine pek çok kez krizlerle sarsılmıştır. 1964 Johnson Mektubu, 1974 haşhaş krizi ve silah ambargosu, 2003 tezkere krizi ve çuval olayı, FETÖ'nün 15 Temmuz 2016'daki kanlı darbe girişimi, 2017 vize krizi gibi hadiseler problemlerin istisna olmadığını göstermektedir. Ancak ilişkiler artık öyle bir nok-

taya savrulmuştur ki ABD bölgesel-taktik kazançları karşılığında 66 yıllık müttefiki Türkiye'nin en temel stratejik hedeflerini ve güvenliğini tehlikeye atacak adımlar atabilmektedir.

Buna karşılık Türkiye de Ortadoğu'da NATO müttefiki ABD ile değil İran ve Rusya ile pozisyon alıp ulusal çıkarlarını gözetmeye çalışmakta ve örneğin ülke topraklarının savunmasını Rus yapımı S-400 füzelerine bağlayabilmektedir. Geline son noktada stratejik ortağı Türkiye'yi bir kenara bırakan, PKK'nın Suriye'deki kolu YPG'yi sahada müttefik kabul ederek ağır silahlarla donatan, 15 Temmuz 2016 kanlı darbe girişiminin yıkıcılığını anlayamayarak darbeci FETÖ mensuplarını kollayan oldukça şaşırtıcı bir Batı ve ABD ortaya çıkmıştır.¹

İlişkilerde yaşanan kriz Trump döneminde daha da derinleşti. İlk defa Türk vatandaşlarına vize vermekten vazgeçebilen bir ABD ortaya çıktı. Esasında Trump dönemi başlangıcında ilişkilerin olumlu seyredeceğine dair beklentiler arttı. Türkiye ile ABD arasında ilk resmi temas Trump'ın göreve başlamasından hemen bir ay sonra başladı. Trump "stratejik bir ortak ve NATO müttefiki olarak Türkiye'ye destek verdiğini" açıkladıktan bir gün sonra yeni CIA Başkanı Mike Pompeo'yu Türkiye'ye göndererek verilen önemi gösterdi. Ankara CIA Başkanı'na Suriye'de faaliyet gösteren terör örgütü PKK'nın uzantısı "Halk Savunma Birlikleri"ne (YPG) verilen ABD desteğinin kesilmesi ve Gülen'in iade edilmesi gerektiğini belirtti. Ancak beklentiler gerçekleşmedi ve Türkiye'nin istekleri yerine getirilmedi. Hatta geçtiğimiz bir yıl içinde Başkan Trump dönemi ABD-Türkiye ilişkileri önceki sorunlu dönemlere nazaran daha girift bir hal aldı. İki ülke arasındaki eski anlaşmazlıklarla beraber çözümsüz kalmakta ortaya çıkan yeni sorunlar da siyasi krizi derinleştirdi.

¹ Ali Balcı ve Yıldırım Turan, "Eleştirinin Sefaleti", *Bilgi*, Sayı: 83, (2017), s. 53-77.

Trump dönemi ABD-Türkiye ilişkilerini çözümsüzlükten derin bir siyasi krize götüren başlıca anlaşmazlık noktaları şunlardır: ABD'nin YPG'ye desteğinin sürmesi, Rusya'dan S-400 alımı, FETÖ lideri Gülen'in iadesinin gerçekleşmemesi, tutuklu ABD'li din adamı Andrew Brunson, Zarrab davası, Trump'ın Kudüs kararı, elçilik görevlilerinin tutuklanması ve karşılıklı vize kısıtlaması, Trump'ın ekibinin ve özellikle General McMaster'ın "Türkiye ve Katar radikal ideolojilerin sponsorlarıdır" sözünde ifadesini bulan ideolojik bakış.² Günümüzde ise Türkiye'nin 20 Ocak 2018'de Afrin'e yönelik ve Suriye'nin kuzeyinde PKK/YPG koridorunun önünü kesme amaçlı başlattığı Zeytin Dalı Harekatı'yla ilişkilerdeki kriz sürmektedir. Krizin temelinde Menbiç ve Afrin'de PKK bağlantılı grupların ABD tarafından korunup kollanması yatmaktadır. İki ülke arasındaki suçlamalar karşılıklı olarak birbirini tehdit etme noktasına varmıştır. İlişkilerdeki krizin ciddiyetini Tillerson'ın göreve başladıktan sonra bir yıl içinde Türkiye'yi üç kez ziyaret etmesinden de anlamak mümkündür. Türkiye Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu'na göre ilişkiler "çok kritik bir dönemde" ve artık "Ya ilişkiler düzelecek ya da tamamen bozulacaktır."³ Peki kriz neden çözümsüz kalmaktadır?

Öncelikle belirtmek gerekir ki bir yılı aşkın süredir iktidarda bulunan Başkan Trump'ın dış politikasında belirsizlik hüküm sürmeye devam etmektedir. Bu belirsizlik ve iç anlaşmazlıklar ABD-Türkiye ilişkilerini de derinden etkilemektedir. Bu olumsuz gidişatı anlamak için ilk olarak –bu makalenin yapmaya çalışacağı gibi– ABD dış politika yapım süreçlerini dikkatli bir biçimde çözümlemek gerekir. Bu çözümleme mekanik şekilde yapılan ABD'nin çok girdili dış

² "McMaster Türkiye'yi Hedef Aldı: Radikal İdeolojinin Sponsoru", CNN Türk, 13 Aralık 2017.

³ "ABD Dışışleri Bakanı Tillerson'ın Türkiye Ziyareti Neden Önemli?", BBC Türkçe, 15 Şubat 2018.

politika analizinden ibaret olmamalıdır. Trump döneminde olduğu gibi daha da karmaşıklaşan dış politika karar verme süreçlerini ve öne çıkan aktörleri iyi etüt etmek gerekir.

Çalışmanın yanıt aradığı bazı sorular şunlardır: Erdoğan’la ilk buluşmasında Trump “ABD ve Türkiye hiç olmadığı kadar yakın” demişken⁴ ilişkiler bu kadar kısa sürede neden siyasi krize dönüşmüştür? ABD’li karar vericilerin aleni Türkiye karşıtlığına dönüşen son dönem politikalarının altında yatan yapısal faktörler nelerdir? Bu faktörler nasıl anlaşılmalıdır? Son kriz hakkında iki ülkede de ideolojik kaygılardan uzak analiz bulmak zordur. Türkiye-ABD ilişkilerinin son yıllarda içine girdiği kriz hakkında mevcut değerlendirmelerin önemli bir kısmı duygusal yaklaşımlardan oluşmaktadır. Özellikle krizin kaynakları yeterince irdelenmiş değildir. Bu büyük krizi bağlamından bağımsız düşünmek krizi duygusal veya ideolojik tepkisellikle ele almaya itmiştir. Bu çalışma krizi politik, kültürel ve tarihsel bağlamı içinde değerlendirme amacı taşımakta ve Trump döneminde derinleşen krizi anlamak için (ideolojik-kurumsal) alternatif bir anlam çerçevesi sunmaktadır.

TARİHSEL VE KÜLTÜREL ARKA PLAN

Türk-Amerikan ilişkilerinin yakın dönem seyrine baktığımızda iki ülkenin arasını açan, ABD’nin Türkiye politikasını şekillendiren ve tarihsel olarak birbirinden beslenen üç temel parametreden bahsetmek mümkündür: güç siyaseti, ideal-politik prizma ve tarihsel arka plan. İlk faktör ABD’nin başta askeri ve diplomatik olmak üzere çeşitli müdahale araçlarıyla yürüttüğü güç siyasetidir. Burada söz konusu olan siyaset iktidardaki partinin ideolojik pozisyonuna göre değişiklik gösterse de ABD’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası-

⁴ “Erdoğan-Trump Görüşmesi: ‘Ülkelerimiz Hiç Olmadığı Kadar Yakın’”, NTV, 22 Eylül 2017.

da sürdürdüğü “liberal uluslararası düzen”⁵ siyasetinin Soğuk Savaş sonrası zor araçlarıyla yürütülmesidir.⁶ Buradaki mesele ABD’nin çıkar ve siyasi hakimiyetini tesis ve muhafaza etmek adına kuvvet kullanmaktan çekinmeyen, etnik ve siyasi fay hatlarıyla oynayan, beşeri ve ekonomik dengeleri umursamayan güç politikasıdır. Bu güç politikasının izlerini Suriye’de terör örgütü PKK’nın uzantısı PYD’ye verilen aleni destekten 15 Temmuz kanlı darbe girişiminin faillerini koruma ve kollamaya, iki ülkenin NATO’da 66 yıllık ittifak ilişkisini hiçe saymaya ve vize krizine kadar bir dizi icraatta bulmak mümkündür.

Trump döneminde de mezkur güç siyasetinin devam ettiğini söylemek gerekir. Trump dönemindeki fark artık liberal değil milliyetçi-merkantilist bir hegemonya siyaseti izlenmeye başlandığıdır. NATO’nun Tiden Javelin 2017 tatbikatında Atatürk ve Erdoğan resimlerini düşman hedefler olarak kodlayarak hasım muamelesi göstermesi bu güç politikası perspektifinin açığa çıktığı son örnektir. Burada altı çizilmesi gereken husus Amerikan bürokratik eliti- nin dış politika ve ülke çıkarlarını gerçekleştirme adımı şeklinde ortaya çıkan bu liberal veya (artık) milliyetçi güç politikalarını ilkesel düzeyde de gerekli ve makul görmesidir. Hem Demokratların hem de Cumhuriyetçilerin PYD’yi terör örgütü kabul etmemesi, YPG’ye verilen devlet desteğini onaylaması ve son olarak da Zeytin Dalı Harekatı’na yönelik tepkinin benzerliği mezkur güç siyasetinin kabulünü göstermektedir.

İkinci temel unsur ABD’nin hem Ortadoğu hem de Türkiye’ye bakışını etkileyen ideal-politik faktördür. Bu faktör ABD’deki Türkiye karşıtlığının da kültürel altyapısını oluşturmaktadır. Bu kültü-

⁵ John Ikenberry, *After Victory*, (Princeton University Press, New Jersey: 2001), s. 163-215.

⁶ John Ikenberry, *Liberal Leviathan*, (Princeton University Press, New Jersey: 2011), s. 333.

rel karşıtlığın son iki başkan döneminde en fazla kristalize olduğu nokta ABD’li seküler ve mütedeyyin Hristiyan kesimlerin siyasi temsilcilerinin artan İslamofobik Türkiye algısıdır. Trump iktidarıyla ön plana çıkan beyaz milliyetçi muhafazakar kesimler AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın şahsında Türkiye’yi medeniyetler çatışmasında karşı taraf olarak lanse ederken seküler kesimler de Türkiye’yi Batılı değerlerden uzaklaşan ve diktatörlükle özdeşleşen bir ülke şeklinde kodlamaktadır.

Bu tablonun pratik yansımaları günümüz politikalarında sıklıkla görülebilmektedir. Son vize krizi göstermiştir ki gerek liberal/seküler gerekse beyaz milliyetçi kesimlerin harladığı Türkiye karşıtı “milliyetçi” ateş ABD Kongre ve kamuoyunu derin şekilde etkilemektedir. Trump yönetimi iç politikada “Türk lideri yaptıklarıyla ABD’yi aşağılıyor” temalı çeşitli salvoların baskısı altındadır. Papaz Andrew Brunson ve bazı ABD elçilik çalışanlarının Türkiye’de tevkif edilmesi hem ABD’li seküler/liberal kesimlerin hem de Trump yönetimindeki “beyaz milliyetçi” tabanın tepkisini toplamaktadır.

Mezkur ideal-politik prizma iki ülkede de krizleri çözmek için adım atmayı zorlaştırmakta, karar vericiler kendi sivil ve siyasal toplumu nezdinde “ilkelerden taviz” veren taraf olarak görülmek istememektedir ki bu da uzlaşma ihtimalini zora düşürmektedir. Başbakan Yıldırım’ın geçtiğimiz günlerde görüştüğü ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence’in Türkiye’de tutuklu Papaz Brunson ile aynı Evangelist tarikatın üyesi olması sorunu hem siyasi hem de kişisel boyutlara taşımaktadır. Sonuç itibarıyla gerek seküler gerekse de yükselmekte olan kültürel milliyetçi çevreler 66 yıllık stratejik ortaklığı neredeyse bitme noktasına getirmişlerdir.

Türk-Amerikan ilişkilerini bozan üçüncü parametre ise ABD’nin ahlaki yayılcılığını besleyen tarihsel arka plandır. Son yıllarda ABD’nin tüm Müslüman coğrafyayı kendi imgesinde yenden dizayn etmek için başlattığı bir dizi uluslararası sosyal mühen-

dislik projesinin esasen tarihsel ve kültürel bir altyapısı vardır. Başka bir ifadeyle söz konusu parametrenin tarihsel ve kültürel olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır: Tarihsel arka planını ABD'nin pasifist bilinen başkanı Thomas Jefferson'ın yeni kurulan Amerikan donanmasıyla ABD'li tüccar ve Protestan misyonerleri korumak için ilk kez okyanusları aşırıp Müslüman coğrafyayla çatışmaya girdiği 1790'lara kadar götürmek mümkündür.⁷ Benzer şekilde “Yahudileri Filistin'e yerleştirmek” tarihsel misyonunu bir dış politika hedefi olarak Abraham Lincoln'dan H. Truman'a birçok ABD başkanının ajandasında bulmak da mümkündür. Yaygın oryantalist öğeler taşıyan bu tarihsel-fantastik bakış izolasyoncu zannedilen Trump döneminde bile tazeliğini korumakta ve hayali Ortadoğu imgesini ve ABD-Türkiye ilişkilerini olumsuz beslemektedir.

Bu tarihsel arka planın ikinci boyutu ise kültürelidir. Buna göre Türkiye ve ABD sosyopolitik açıdan “istisnai” ülkelerdir. Türkiye Ortadoğu'da, ABD ise dünyada istisnai ülkeler olarak kabul edilmektedir. Genelde iki yüz yıllık Batılılaşma serüveni, özelde de 66 senelik NATO tecrübesi Türkiye'yi ABD'nin gözünde Müslüman ülkeler içinde öyle istisnai bir konuma sokmuştur ki bu konumdan sapmak ABD müdahalesini normalleştirmektedir.

Türkiye'nin içişlerine müdahaleyi kolaylaştıran bu tarihsel-kültürel kurgunun bir başka önemli kaynağı da ABD'nin dünyadaki istisnailiğidir.⁸ Burada söz konusu olan ekonomik aktivizmi, korunaklı coğrafyası “Tanrı eliyle sunulmuş dinç ve taptaze” federatif cumhuriyetin “dünya ulusları adına mukaddes görevi: insanı mükemmelleştirmek” olan Amerikan istisnacılığıdır.⁹ Böylece bu

⁷ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, (İmge Kitabevi, Ankara: 2001), s. 10.

⁸ Charles Lockhart, *The Roots of American Exceptionalism: Institutions, Culture and Policies*, (Palgrave, New York: 2003).

⁹ Ferma Lekesizalın, “Amerika'nın Kuruluş Mitleri: Pastoral Cennet, Umutlar, Yeni Başlangıçlar”, *Doğu-Batı*, Cilt: 8, Sayı: 32, (2005).

iki boyutlu yaklaşıma göre hareket eden karar vericiler için Türkiye’de “demokrasiyi kollamak” ABD’nin sadece tarihi değil ahlaki/kültürel misyonunun da bir parçası olarak görülmektedir. Bunun yanında Türkiye Ortadoğu’daki istisnai konumuyla demokrasi ihraç etmekle görevlendirilmiş ABD istisnacılığının test edildiği bir özel ülke konumuna da gelmektedir. Bu tarihi-ahlaki arka plana yaslanan siyasi pozisyonun ürettiği dayatmacılık iki ülke arasındaki mevcut gerilimleri artırmakla kalmamış, rasyonel iş birliği alanlarını ve 66 yıllık çıkar ortaklığını da yok etmeye başlamıştır.

Özetle bu tarihsel-kültürel kurguyla bakanlar için Türkiye’de olup biten her şey “sultan” Erdoğan’a karşı yürütülen demokrasi mücadelesidir.¹⁰ Trump’ın eski başdanışmanı Steve Bannon’ın günümüz “Türkiye’sini İran’dan daha tehlikeli gördüğünü söyleyebilmesi”, Katar’ın en az Kuzey Kore kadar tehlikeli olduğu¹¹ gibi hemen her gün tekrarlanan ana akım ve radikal sağ söylemler bu bakışın yansımalarıdır.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNİN AÇMAZI

Kabul etmek gerekir ki 15 Temmuz sonrası Türkiye’nin hem ABD hem de bazı Batı ülkeleriyle ilişkilerinde yaşadığı sorunlar seti yeni bir kriz ortamının habercisidir. Bu kriz hakkında fazlasıyla mürekkep harcanan “eksen kayması” veya dış politikada “çıpa kaybı” gibi tartışmalardan çok daha ciddi sonuçlar doğurmaya adaydır. Zira İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı politik örgütlenmesi ve güvenlik mimarisinin ayrılmaz parçası olarak görülen Türkiye’nin genel pozisyonu ve hatta NATO üyeliği bile tartışmaya açılmış durumdadır. İyi yönetilmezse hem Batı’yı hem de Türkiye’yi içine alan derin kopuşlara yol açabilecek varoluşsal bir kriz söz konusudur. Yaşanan derin güvensizlik ve savrulmaya bir örnek vermek gerekirse

¹⁰ “A Challenge to Turkey’s Erdogan”, *The Economist*, 16 Kasım 2017.

¹¹ “Steve Bannon: Türkiye İran’dan Daha Tehlikeli”, Euronews, 29 Ekim 2017.

son dönemlerde dış politika alanında etkin ABD’li bazı kurum ve kuruluşlar İncirlik’te konuşlanan ve yaklaşık 50 adet olduğu tahmin edilen nükleer silahın güvende olmadığını iddia edebilmekte¹² ve bu silahların Türkiye’den çekilmesi gerektiğini savunabilmektedir. Keza Türkiyeli bazı sivil toplum temsilcileri de bu silahların ABD’nin hilafına Türkiye’nin denetimine alınmasını önerebilmektedir. Peki gittikçe artan bu karşılıklı güven bunalımını aşmanın yolu nedir?

Krizden çıkış yolu Türkiye-ABD ilişkilerinin gerçekçi zemine dönmesinden geçmektedir. Bu çıkışın zemini iki başlık etrafında incelenebilir: Öncelikle ilişkilerde “gerçekçi” olmanın anlamı bir kez daha irdelenmelidir. İkinci olarak da Türkiye-ABD ilişkilerinde gerçekçi zeminin imkanları sorgulanmalıdır. Peki ama ilişkilerde gerçekçi olmak ne anlama gelmektedir? Uluslararası siyasette bu sorunun sanılanın aksine kesin/kestirme bir cevabı yoktur. Her şeyden önce bu konuda hatırlamamız gereken bir husus önümüzde durmaktadır: Bu konu oldukça tartışmalıdır zira gerçekçiliğin birden fazla yolu bulunmaktadır ve bu yüzden “Ne gerçekçi olmaz?” sorusuna yanıt aramak daha açıklayıcı olacaktır.

1848’de İngiliz Parlamentosuna yaptığı bir konuşmada Başbakan Viscount Palmerston “Ebedi müttefikimiz veya daimi düşmanımız yoktur, ebedi ve daimi çıkarlarımız vardır” diyerek dış politikada gerçekçi olmanın ölçüsünü tarih sayfalarına yazdırmıştır. Realist ekolün oldukça benimsediği bu tür frapan söylevlerin herkesin ilgisini çekmesi normaldir. Ancak burada Palmerston’ın gizlediği şey sadece ülke çıkarlarının tarihsel olarak değiştiği gerçeği değil milli menfaatlerin nasıl ve kimler tarafından belirlendiği sorunsalıdır. Bir örnekle açmak gerekirse Türkiye’nin stratejik ve politik tercihleri uzun yıllar boyunca kendi özgül ağırlığıyla değil başka

¹² “Some Urgent Questions about Turkey”, *The New York Times*, 13 Ekim 2017.

ülkelerin çıkarları açısından taşıdığı ağırlığa göre şekillenmiştir. 27 Mayıs askeri darbesinden bir ay sonra Devlet Başkanı Cemal Gürsel dış borçların ödenmesi hususunda Türkiye jeopolitiğini pazarlamak zorunda kalmış ve şunları söylemiştir:

Unutulmamalıdır ki bu çok fazla olan borçları öderken NATO camiası için hayati önemi olan Türk askeri ve iktisadi gelişme işi de sekteye uğrayacaktır... Amerikan yardımının artırılması keyfiyetine gelinece... Şimdi size söylemeyeceğim. Birçok yerlerden bana avuç dolusu yardım teklifleri geliyor ama Amerika'nın bu yardımı yapması daha iyi olur zannediyorum...¹³

Türkiye jeopolitiğini ucuza kapatmak üzere tezgahlanan 15 Temmuz kanlı darbe girişimi de ülkenin kendi özgül ağırlığıyla değil başka devletlerin çıkarları açısından değerlendirilmeye devam ettiğinin göstergesidir. Başından oldukça vahim ve sarsıcı bir askeri darbe girişimi geçen Türkiyeli vatandaş ve karar vericilerin ülkenin dış politikasını hiçbir şey olmamış gibi sürdürebilmesi, başka bir ifadeyle düz rasyonel bir hesap ve buz gibi bir dinginlikle dış politika rutinlerine devam etmesini beklemek gerçekçi değildir. Politik psikoloji alanındaki bilimsel çalışmalar bunun imkansızlığını göstermiştir. Türkiye-ABD ilişkileri de bundan ayrı düşünülmemelidir. Türkiyeli siyasetçilerin algı ve yargılarını etkileyen yakın dönem çağrışım kümesi (örneğin CIA'nin 1953-İran ve 1973-Şili askeri darbelerine verdiği açık destek), muhatapla ilgili şeytani imgeler (15 Temmuz öncesi gittikçe artan “otoriter Türkiye-diktatör Erdoğan” temsili), niyetlere ilişkin yanlış algılamalar (sistematikleşen “Türkiye DEAŞ'a destek veriyor” söylemi) ve benzeri pek çok sosyal-psikolojik etmen hem Türkiyeli hem de Batılı karar vericileri derinden etkilemektedir.

Unutulmamalıdır ki bir ülkenin dış politika çıkarlarıyla ilgili gerçeklik sadece yönetici elitlerin ruh haline bağlı olarak ortaya

¹³ Tuncay Kardaş, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Gerçekçi Olmanın İmkkanı”, *Kriter*, Sayı: 5, (Eylül 2016).

çıkılmaz bilakis ülkenin yapısal sorunlarıyla şekillenir. FETÖ'nün Türkiye'de on yıllara yayılan idari ve bürokratik hegemonya kurma teşebbüsü ülkenin yapısal sorunlarını oldukça artırmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yönetici elitler dünyada eşi benzeri olmayan bir sorunu çözmek zorunda kalmıştır. Bu sorun güvenlik bürokrasisinin içine gizlice yerleşmiş, kişiliğini, bireysel becerisini, bürokratik/rasyonel davranış eylemini bile araçsallaştırmış kadroların tasfiyesi meselesidir.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası Batılı müttefikleri Türkiye'yi yalnız bırakmaya devam etmektedir. Türkiye'nin varoluşsal sorunlarına karşılık beklediği desteği vermek bir yana en mutantan diplomatik tepkiyi göstermekte bile cimri davranılmaktadır.¹⁴ Başarılı olması durumunda ülkede iç savaş ve bölgede de anarşi ortamı doğurması kuvvetle muhtemel darbe girişiminden sonra uzunca bir süre ne Avrupa ülkeleri ne de ABD'nin darbecilere yeterli ve gerekli tepkiyi vermemesinin gerçekçi dış politikayla herhangi bir ilgisi yoktur. Örneğin 2017 genel seçimleri öncesi sarsılan iç siyasi dengeleri lehine çevirmek için mülteci krizini sonlandırması gerektiğini bilen ve bu amaçla dört ay içinde beş kez Türkiye'yi ziyaret eden Merkel'in 15 Temmuz sonrası Türkiye'nin yolunu unutmaması ve basmakalıp ifadelerle darbe girişimini kınaması rasyonel bir devlet politikası olamaz.

Benzer şekilde ABD yönetiminin darbe girişimi gecesi “taraf”lara itidal çağrısı yapması, dönemin Dışişleri Bakanı John Kerry'nin darbe girişiminin akabinde Türkiye'nin NATO üyeliğinin sonlandırılabilceğini ima etmesi, darbe girişiminin arkasında yer alan FETÖ liderinin yıllardır ABD'de olması dikkatten kaçmamıştır. Yine ABD Merkez Kuvvetler (CENTCOM) Komutanı General Joseph Votel'in darbe girişimi sonrası tutuklanan cunta-

¹⁴ Balcı ve Turan, “Eleştirinin Sefaleti”, s. 66.

cılar hakkında açıktan “ABD ordusunun yakın müttefikleri” şeklindeki beyanı da uluslararası siyasetin en basit ittifak mantığı ve yerleşik normlarına uymamaktadır. Peki Trump döneminde Türkiye’ye yönelik gelişmekte olan dış politika örüntüsü hakkında neler söylenebilir?

TRUMP DÖNEMİ ABD DIŞ POLİTİKASI VE TÜRKİYE SİYASETİ

Her ne kadar Trump yönetiminin yeni Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi’nde tehdit vurgusu Çin, Kuzey Kore ve Rusya üzerinden geliştirilse de asıl operasyon sahasının Ortadoğu’yu kapsayacağı anlaşılmaktadır (Katar krizi, İsrail/Kudüs Büyükelçiliği taşıma hamlesi, Tillerson’ın Kuzey Suriye’de açıklanan yeni hedeflerinden görüleceği gibi). Bu yön değişikliğinin bahsi geçen ideolojik ve bürokratik parametrelerle yakından ilişkisi vardır. Siyasal İslam’ın taşıyıcısı olarak suçlanan bazı ülkelere karşı İsrail’in korunması ve kollanması (ideolojik) ve Kuzey Suriye üzerinden de ordunun kurumsal varlığı/hafızası (askeri-diplomatik bürokrasi) ABD’nin Türkiye ile olan ilişkilerini etkilemektedir.

Trump dönemi ABD’sinin yavaş da olsa şekillenmeye başlayan büyük stratejik yönelimleri ve özelde de Ortadoğu politikası Türkiye’yi bazı riskli tercihlere zorlamaktadır. ABD’nin Ortadoğu’da taktik enstrümanlarından (PKK’nın Suriye kolu) YPG ABD’nin bölgedeki amaçları için önemli bir manivela görevi görmektedir. Öte yandan Obama döneminde ABD’nin sıklet merkezini Asya Pasifik’e kaydırması ve Suriye savaş alanından büyük ölçüde çekilmesi sonucu Ortadoğu’da manevra alanı genişleyen İran bölgesel güç dengesini lehine çevirmesini bilmiştir. İran’ın özellikle devlet dışı aktörlerini kullanarak başta Suriye ve Irak olmak üzere bölgede etkisini artırması İsrail ve baş destekçisi Trump yönetiminin dikkatinden kaçmamıştır. ABD-İsrail-Suudi Arabistan-BAE arasında beliren ve ana tehdit olarak İran’ı hedefe alan stratejik ortaklık ve

YPG manivelasına karşı Türkiye'nin yeni tedbirleri devreye sokması gerekmektedir.

Ankara-Washington ilişkilerini bozan ve gerçekçi çizgiden uzaklaştıran başka bir unsur ABD dış politika yapımının çok başlı yapısıdır.¹⁵ ABD dış politikası teoride başkanın tasarruflarıyla şekillense de 1970'lerde Vietnam Savaşı'nın bitişinden bugüne diğer etkili aktörler de devreye girmiştir. ABD dış politika yapımında karar alma mekanizmalarını etkileyen temel dinamikler hükümet (başkan ve ekibi/Milli Güvenlik Konseyi), formel siyasal kanallar (Kongre, Senato) ve yürütmenin görece özgür dış politika yapımını etkileyen (yeni ekonomik elitler, mevcut bürokratik sınıf) aktörlerdir.¹⁶ Bu geleneksel denge sisteminin yanında Trump dönemine ait birtakım özel engeller vardır. Trump kendi ajandasını ortaya sürse de insan kaynaklarında yaşadığı eksiklik elini kolunu bağlamaktadır zira dünyayı yönetmekte kararlı kadro ve kurumlar Dışişleri Bakanlığı'nın kariyer diplomatları lobiler, bankalar, hukuk firmaları, şirketler ve siyaset bilimciler gibi kesimlerden gelmeye devam etmektedir. Bu çevre ve kurumlar Amerikan istisnailiğini yansıtır şekilde demokrasi ihracı, serbest pazar, insan hakları rejimleri gibi liberal değerler etrafında kümelenmiştir. Ancak dış politikadaki bu liberal yapıyla Trump'ın illiberal eğilimleri arasındaki mücadele önemlidir.

ABD dış politikasına daha pratik ve küresel bir düzlemde bakılınca 2016 Amerikan seçimlerine müdahale ettiği gerekçesiyle tepki çeken Rusya Federasyonu'nun Beyaz Saray hariç diğer etkili tüm dış politika elitlerinin (Soğuk Savaş'tan kalma) reflekslerini ateşlediği görülebilir. Geçtiğimiz günlerde İngiltere Başbakanı Theresa May'in Rusya'yı hedef alan sıra dışı konuşması bahsi geçen Rus-

¹⁵ Füsun Türkmen, *Türkiye-ABD İlişkileri*, (Timaş Yayınları, İstanbul: 2012).

¹⁶ Steven W. Hook ve John Spanier, *Amerikan Dış Politikası*, (İnkılap Yayınevi, İstanbul: 2013).

ya karşılığının da bir yansımasıdır.¹⁷ İran ve Rusya'nın Ortadoğu politikalarından pek hazzetmeyen ve Suriye'de Astana'nın karşısına ısrarla Cenevre sürecini çıkaran Mattis ve Pentagonun da bu karşılığı paylaştığı görülmelidir. Bu açıdan Türkiye'nin Rusya ile son dönemlerde her alanda yakın iş birliğini artırması ABD'li dış politika elitlerinin uzun yıllardır içinde yetiştirdiği ve Rusya karşılığına dayalı askeri ve stratejik kültürün tam zıddı bir konuma geçmek demektir.

Henüz kesin bir stratejik doktrin (*grand strategy*) ortaya koymamış olsa da Bush ve Obama dönemi stratejilerinin bir karışımı gibi duran ve Aralık'ta açıklanan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi Çin, Rusya, İran ve Kuzey Kore'yi ana tehdit kaynağı olarak sunmuştur. Ancak bu tür büyük metin veya kavramların (ilkeli realizm) bazı ezberleri tekrar etmekten öteye gitmeyebileceğini bilmek gerekir. Bunun yerine metinlerin satır aralarını okumak, ABD'nin sahada ne yaptığı ve ne konuştuğunu bilmek daha öğretici olacaktır.

19 Eylül 2017'de BM'de yaptığı ve orta yolcu seleflerinin aksine çok etkisi yaratan konuşmayla Trump yıkıcı dış politika etkisinin sadece ABD'de değil dünya ölçeğinde de yaşanabileceğini göstermiştir. Leitmotifi "katıksız ulus devlet egemenliği"ni yeniden tesis etmek olan Trump'ın bu konuşmasının satır araları okununca ilginç detaylar ortaya çıkmaktadır. Danışmanlarından (Alt-Right hareketinin Beyaz Saray müessili ve Bannon'ın eski avanesi) Stephen Miller'ın yazdığı bu metinle Trump Türkiye'yi de yakından ilgilendirmesi gereken bazı dış politika parametrelerini açığa çıkarmıştır. Buna göre Trump kerhen kucığında bulunduğu ABD'nin dünya jandarmalığı "hizmet"ini artık belli bir ücret/bedel mukabilinde sürdüreceğinin, ulus devlet egemenliği normunu tehdit eden (özellikle Çin Halk Cumhuriyeti) devletlerin etkilerinin sınırlandırılacağı ve şimdilik Kuzey Kore, Venezuela ve İran'dan müteşekkil haydut dev-

¹⁷ "Theresa May Accuses Vladimir Putin of Election Meddling", BBC News, 14 Kasım 2017.

let listesini genişletebileceğinin sinyallerini vermiştir.¹⁸

Bu listeye bakınca Türkiye'nin karşı pozisyon almaya ihtiyaç duymadığı iddia edilebilir. Ancak Trump'ın Ortadoğu'da uzun süre Obama'dan radikal biçimde farklı yaklaşımlar/politikalar izleyeceği tezinden hareket eden Türkiye'nin hesaplarını yeniden gözden geçirmesi elzemdir. "Trump iyi, çevresi kötü" ve türevi tezlerin ikna edici bir yanı olmadığını artık görmek gerekir. Trump "çevresi" ile hareket etmek durumundadır. ABD'nin "gerçekçi" dış politika yapım sürecindeki diğer aktörleri düşündüğümüzde Trump'ın en azından kısa ve orta vadede Obama döneminden farklı bir Türkiye siyaseti izleyemeyeceği bellidir. Son vize krizi bundan daha da ileri gidebileceğini göstermiştir. Trump uzman dışişleri personelinden hazzetmediğini ve hatta bizzat kendisinin atadığı Rex Tillerson'ın bazı aykırı çıkışlarından memnun olmadığını ifade etmekten çekinmemektedir. Ancak Trump, Obama döneminin askeri ve sivil bürokrasisine muhtaçtır. Zira ABD Dışişlerinde iki bakan yardımcısı (Sullivan ve Goldstein) hariç üst düzey görevleri yürütecek icra kadrosu ve önemli büyükelçi atamaları bile yapılamamıştır.

Trump milli güvenlik ve dış siyaset yapımını sahada kariyer diplomatlarından alıp generallere bırakmıştır (Beyaz Saray Özel Kalem Müdürü Orgeneral John Kelly, Ulusal Güvenlik Danışmanı Tuğgeneral Herbert Raymond McMaster ve eski CENTCOM Komutanı Orgeneral James Mattis). Bir misal vermek gerekirse ABD'nin vize hamlesi sanılanın aksine Trump'a rağmen değil Trump'ın "A Takımı"ndan McMaster ve Mattis'in onayıyla meydana gelmiş görünmektedir. Türkiye ve İran'ı radikal ideolojilerin kaynağı olarak mimleyen Trump ekibini iyi etüt etmek şarttır. İran'ı "Ortadoğu'da

¹⁸ "Remarks by President Trump to the 72nd Session of the United Nations General Assembly", Beyaz Saray, 19 Eylül 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-72nd-session-united-nations-general-assembly>, (Erişim tarihi: 5 Mart 2018).

istikrarın önündeki en kalıcı tehdit” olarak tanımlayan Mattis daha CENTCOM komutanıyken Obama’nın İran politikalarını alenen eleştirmiş bir “savaşçı keşiş”tir. ABD Obama’nın Ortadoğu’da son İran hamlesiyle konsolide ettiği ve olması gerektiğine inandığı Şii-Sünni güç dengesi politikasından (“Suudiler Ortadoğu’yu İranlılarla paylaşmalı”, *Goldberg Interview*, 2015) seçili bazı Sünni ülkelerin İsrail lehine İran’ı sınırlama politikasına geçmiş görünmektedir. Türkiye ile vize krizi, Katar ablukası, Hariri’nin istifası ve Suudi Arabistan’ın yeni veliaht prensinin ılımlı İslam inisiyatifi Ortadoğu’da yeni bir uluslararası sosyal mühendislik projesinin işaretleridir.

Bununla beraber belirtmek gerekir ki Beyaz Sarayda krizdeki Türkiye ile ilişkilerin alacağı istikamet hakkında görüş ayrılıkları ve belirsizlik Trump’ın iktidara geldiği günden beri bir başka önemli parametre olarak önümüzde durmaktadır. Bu doğrultuda Trump ABD’nin YPG’ye silah yardımını keseceğini Türkiye’ye vaat ederken¹⁹ Dışişleri Bakanlığı da Suriye’de YPG’ye verilen desteğin “geçici, sınırlı ve taktik” olduğunu söylemiştir.²⁰ Ancak ABD ordusu başkomutanları Trump’ın sözlerini yalanlarcasına pozisyon almaktadır.

Amerika Merkez Kuvvetler ve Özel Harekat Komutanlığı YPG ile ilişkilerin geçici değil kalıcı olduğunu ilan etmiştir.²¹ CENTCOM Komutanı General Joseph Votel ise stratejik önemi haiz Menbiç’te bulunan 2 bin ABD askerinin çekilmeyeceğini söylerken Suriye Özel Kuvvetler komutanlarından Tuğgeneral Jamie Jarrard ve Korgeneral Paul Funk ise Menbiç’i ziyaretinde “Bizi vurursanız agresif karşılık veririz” tehdidini savurmuştur.²² Buna karşılık Cumhurbaş-

¹⁹ Carol Morello ve Erin Cunningham, “Trump Tells Turkish President U.S. will Stop Arming Kurds in Syria”, *The Washington Post*, 24 Kasım 2017.

²⁰ Cansu Çamlıbel, “US: Relations with YPG Temporary, Transactional, Tactical”, *Hürriyet Daily News*, 19 Mayıs 2017.

²¹ Rod Nordland, “On Northern Syria front Line, U.S. and Turkey Head into Tense Face-off”, *The New York Times*, 7 Şubat 2018.

²² Nordland, “On Northern Syria front Line, U.S. and Turkey Head into Tense Face-off”.

kanı Erdoğan da “Hele hele ‘Bizi vururlarsa sert karşılık verimiz’ diyenlerin ömürlerinde hiç Osmanlı tokadı yememiş oldukları da çok açıktır” diyerek Türkiye’nin kararlılığını ortaya koymuştur.²³ Başbakan Yardımcısı ve Hükümet Sözcüsü Bekir Bozdağ da “Eğer ABD’li askerler teröristlerin kıyafetlerini giyer ve onlardan gözükerseniz Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı saldırırlarsa hiç tereddütsüz bu noktada ayırım yapma şansımız olamaz” demiştir.²⁴

ABD Savunma Bakanlığının 2019 bütçesinde DEAŞ’la mücadele kapsamında sürdürülen “eğit ve donat programı” için 300 milyon dolar ayrılmış ve sınır güvenliğinin artırılması için de 250 milyon dolarlık ek bir bütçe kalemi oluşturulmuştur. Dolayısıyla ve bu haliyle Pentagonun 2019 bütçesinde YPG ile ilişkileri kesmek bir yana bütçeden “DEAŞ’la mücadele” adına ABD’nin ortaklarına 550 milyon dolar ayırmayı taahhüt etmesi ilişkileri ilerletme iradesini göstermektedir.²⁵

Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı H. R. McMaster dünyada “aşırıci ideoloji”lerin yayılmasında Türkiye’nin büyük rol oynadığını, İslamcı grupların “Türkiye ve AKP modeli”ni örnek aldığını iddia etmiştir. McMaster sadece terör örgütlerini bertaraf etmekten oluşan “çok miyop” yaklaşımı eleştirmiştir. Daha kapsamlı bir mücadele öneren McMaster “medreseler, camiler ve sözde yardım kuruluşları üzerinden nasıl güçlendirildiği”ne dikkat edilmesi gerektiğini öne sürmüş ve Mısır’daki “Mursi modeli”nin yanında “Türkiye’nin iktidara gelmek isteyen İslamcı gruplar için model oluşturduğu”nu savunmuştur. Daha da ileri giden McMaster Türkiye’yi açıkça hedef göstermiştir:

²³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ömürlerinde Hiç Osmanlı Tokadı Yememiş Oldukları Çok Açık”, *Hürriyet*, 13 Şubat 2018.

²⁴ “ABD Askeri Olsa da Hedefimizdedir”, *Sabah*, 5 Şubat 2018.

²⁵ “Defense Budget Overview”, Savunma Bakanlığı, http://comptroller.defense.gov/Portals/45/Documents/defbudget/fy2019/FY2019_Budget_Request_Overview_Book.pdf, (Erişim tarihi: 26 Şubat 2018).

Diğer bir model ise İslamcı grupların çok şey öğrendiği Türkiye ve AKP modeli. Gücü tek elde pekiştirmek için sivil toplum, eğitim sektörü, polis, yargı ve orduyu kullanan; görmeyi tercih etmediğimiz bir model bu. Bunun Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmasına üzücü biçimde etki ettiğini düşünüyorum.²⁶

McMaster ve özellikle Rex Tillerson'ın Şubat sonu Türkiye ziyaretleri sonrasında diplomasi ve müzakere sürecinin tekrar devreye girdiğini düşünsek bile parçalı ve iç çelişkili politika yapım biçimi ve Türkiye karşıtı pozisyonun önümüzdeki dönemde de süreceğini söyleyebiliriz. Yine ABD'nin terörle mücadele adı altında Suriye'de kalıcı olacağını da hesaba katmak gerekmektedir. Bu bağlamda meselenin Türkiye açısından asıl sorunlu yanı Trump'ın Suriye ve YPG politikasını bölgedeki (çoğu Obama döneminden beri görev yapan) askeri ve sivil bürokratların inisiyatifine terk etmesidir. Gerçekten de Trump "sahadaki Amerikalı komutanlara çok büyük yetkiler vermiş" ve "askeri yöneticilere sahadaki taktikleri belirleme ve uygulama konusunda çok daha fazla serbestiyet" tanımıştır.²⁷ Rex Tillerson'ın Ocak'ta Stanford Üniversitesi'nin Hoover Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada açıkladığı ABD'nin yeni Suriye stratejisinde yerel güçlere "kurtardıkları alanları yönetme" vaadini vermesi hem Pentagon bakış açısının yönetime damgasını vurduğunu hem de ABD'nin Türkiye'nin varoluşsal kaygılarını hiç anlamadığı/anlamak istemediğini göstermektedir.²⁸

KRİZDEN ÇIKIŞ

Krizden çıkmanın yolu gerçekçi ve kapsamlı bir dış politika izlemekten geçer. Ancak dış politikada gerçekçi olmayı dar kuramsal

²⁶ "Trump Ulusal Güvenlik Strateji Belgesini Açıkladı", VOA, 18 Aralık 2017.

²⁷ "Remarks on the Way Forward for the United States Regarding Syria", ABD Dışişleri Bakanlığı, <https://www.state.gov/secretary/remarks/2018/01/277493.htm>, (Erişim tarihi: 27 Şubat 2018).

²⁸ "Remarks on the Way Forward for the United States Regarding Syria".

kalıpların (güç maksimizasyonu, ittifak siyaseti, askeri stratejik hesaplar-manevralar, pozisyon almak gibi) ötesine taşımak gerekir. Bu kalıplar hem politik ve sosyal hayatın karmaşık gerçekliğini göz ardı eder hem de hedeflenen sonuçlara ulaşmayı imkansız hale getirir. Özetle gerçekçi olmayı bu kalıpların tekelinden kurtarmak elzemdir.

Gerçekçi dış politika yapımı öncelikle Amerikan politik sisteminde karar alma mekanizmalarını etkileyen hegemonik blokun sadece hükümet (başkan ve ekibi/Milli Güvenlik Konseyi) veya formel siyasal kanallardan (Kongre, Senato) oluşmadığını görmekle başlar. Hükümetin görece özgür dış politika yapım sürecinin önündeki (yeni ekonomik elitler, mevcut bürokratik sınıf) sınırları görmek gerekir.²⁹ Trump örneğinde askeri bürokrasi (Pentagonun Irak-Suriye bölge mümessilleri ve onların Obama zamanından kalma davranış biçimleri), politik toplum (Kongredeki Çay Partisi ve Evanjelik temsilcilerin baskıları) ve sivil toplumun (Erdoğan karşıtı Council on Foreign Relations ve Demokrasiyi Savunma Kurumu gibi kuruluşlar) dış politika yapımındaki etkisinin farkına varmak elzemdir. Bu anlamda ABD’de icra ve yürütmenin yanında bürokrasiden medyaya, üniversitelerden vakıflara bir dizi etkin aktörle angajmana girilmesi şarttır. Bu sabır ve uzmanlık gerektiren bir tavır olacaktır.

Türkiye toplumunda PYD/YPG’ye desteğin kesilmesi ve Gülen’in iadesi konusunda eşine az rastlanır ortak bir bilinç ve istek oluşmuştur. Bu isteğin ABD’li ilgili kuruluşlara yansıtılması en az icranın başını ikna etmek kadar mühimdir. Bu anlamda Kuzey Suriye’de PYD/YPG’ye verilen açık desteğin sonlandırılması ve 15 Temmuz sonrası FETÖ liderinin ABD’den iadesi konusunda sonuç alabilmek için hemen NATO kartını masaya koymak istenilen sonucu vermeyebilir ve hatta ters tepebilir. Bu minvalde Rusya, Çin ve Avrasyalı mecraları daha dikkatli değerlendirmek şarttır.

²⁹ Tuncay Kardeş, “Trump and the Rise of the Media-Industrial Complex in American Politics”, *Insight Turkey*, Cilt: 19, Sayı: 3, (2017).

PYD/YPG ve FETÖ'nün paralel devlet inşa faaliyetlerinin yıkıcı etkilerini ABD sivil ve politik toplumuna sabır ve ısrarla anlatmak NATO'dan çıkmaktan daha etkili olabilir. Ancak bunu yaparken sadece Dışışleri kariyer diplomatları veya diğer bildik aktörler değil Türkiye sivil toplumu da devreye girmelidir.

Trump yönetiminde kristalize olan bir dış politika yapım örgüsü ve hatta "tarzı" bulmak zordur. Bunun yerine Başkan Trump ve Pentagon arasında dünya siyasetinin muhtelif konu veya alanlarında olmak üzere (metazori) bir iş bölümünden bahsedebiliriz. Bunun en belirgin niteliği ideolojik ve bürokratik aygıtlarla yürütülüyor olmasıdır. İdeolojik açıdan Başkan Trump ve yönetici ekibinin paylaştığı zemin ifadesini "Önce Amerika" deyişinde bulan beyaz milliyetçi zihniyettir. İdeolojik ayağın yanında Trump'ın milliyetçi bakışını kısmen paylaşıp da onu sahne dışına itebilen ve özellikle çatışma bölgelerinde dış politika yapımına ipoteğini koyan Pentagon bürokrasisinin etkisini unutmamak gerekir.

Başkanlık sisteminin kendisine verdiği siyasi imtiyazı kullandığı zamanlarda Trump'ın dış politika davranışlarında öne çıkan temel saik ideolojiktir ve özünde Obama/Demokrat Parti dönemi dış politika tercihlerini tahrip veya sabote etmek amaçlıdır. Bu ideolojik açığı Küba politikalarında eskiye dönüş, Venezuela ve İran'a yeniden ambargo çabaları, Kuzey Kore ile Çin konusunda daha şahin politikalar ve Kudüs'ün başkent olarak tanınması gibi kararlarda bulmak mümkündür. Ancak konu çatışma bölgelerine gelince dış politika yapım sürecinde imtiyazlı konum Pentagon ve diğer bürokratik aygıtlara geçmektedir. Bu geçiş kurumsal/bürokratik siyasetin gidişatına uygun ancak siyaseten ilginç bir sonuç üretmektedir: ABD dış politikası Bush/Obama çizgisine geri dönmektedir.

Öte yandan Suriye gibi Türkiye (Trump'ın karşı hamlelerine rağmen) ve Rusya'nın dahil olduğu çatışma bölgelerinde ABD'nin

askeri-sivil bürokratik hakimiyetini gözlemlemek mümkündür. Aktif çatışma bölgesi olmayan ve kurumsal hafızanın pekişmediği alanlarda Trump yönetiminin ideolojik tercihlerinin belirginleşmesi beklenirken aktif çatışma bölgelerinde ve bürokratik aktörlerin uzun yıllarca baskın konumda bulunduğu alanlarda Trump yönetimi ideolojik tercihlerini ya ötelemekte ya da tamamen bir kenara bırakabilmektedir. Örneğin İran'da baş gösteren hükümet ve rejim karşıtı gösterilere demokratik haklar temelinde açıktan destek verip Tahran rejimi aleyhine pozisyon alırken aynı demokratik hassasiyeti Rusya'da Putin karşıtı gösteriler için göstermemektedir. Trump aktif çatışma bölgesi olmayan ve Dışişleri bürokrasisinin hakimiyetinin pekişmediği Venezuela'da ambargo, Küba'da ise ilişkileri tekrar dondurmaya yönelik ideolojik tercihlerde bulunurken Suriye ve Irak'ta statükodan yana tavır alabilmektedir.

Bu bağlamda son yıllarda Türkiye bölgesel dış politikasında çıkar ve hedeflerini gözetirken İran ve Rusya dahil bölge ülkeleriyle çeşitli angajmanlara girebilmesine rağmen topraklarına yönelik ana güvenlik tehdidinin kaynağında bulunan PKK bağlantılı PYD/YPG gibi terör örgütlerinin ABD'nin açık desteğini alması işini oldukça güçleştirmektedir. Trump dönemi Ankara-Washington ilişkilerinin karşılaştığı zorlukların önemli kaynaklarından biri de Ortadoğu'da ABD'nin hem ideolojik hem de kurumsal, bürokratik etkisinin aynı anda Türkiye'nin karşısına çıkmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Suriye sınırı boyunca bölgeye yerleşmiş bulunan PYD unsurlarının arkasındaki ABD desteğinin kaynağındaki hem kurumsal, askeri hem de ideolojik faktörler Türkiye'nin işini daha da zorlaştırmaktadır.

Türkiye'nin dikkate alması gereken bir başka dış politika sütunu da Kongre, Senato ve (içinde düşünce kuruluşlarının da yer aldığı) ABD sivil toplum temsilcileridir. Türkiye karşıtlığının belirginleştiği bu kanallar hem Trump'ın ideolojik hem de Pentagonun

bürokratik müdahaleciliğine ek olarak Türkiye karşıtlığını çeşitli politikalara dönüştürmek için fırsat kollamaktadır. Türkiye İran'la yakınlaştığında Trump, Rusya ile yakınlaştığında da Pentagon ile karşı karşıya gelmektedir. Peki bu üç ayaklı dış politika mekaniği karşısında aşırı tepkilere savrulmadan ne yapılabilir?

SONUÇ YERİNE: NE YAPMALI?

Trump dönemi Türk-Amerikan ilişkilerini özetleyecek en iyi aksiyomlardan biri Henry Kissinger'ın Avrupa ile ilgili söylediği şu meşhur sözlerdir: “Avrupa’yı aramak istediğimde kimi arayacağım?” Ne zaman ve nerede söylediğini hatırlamasa da sözleri sahiplenmekten geri durmayan³⁰ klasik realist Kissinger'ın kastı zaten küçümsediği Avrupa Birliği fikrini zayıflatmak ve Avrupa'nın tek sesle değil çok başlı karar verme potansiyelini açık etmektir. Bugün Türkiye'nin aynı soruyu ABD için de sorması mümkündür. O halde Kissinger'dan mülahazalar almak gerekirse Türkiye karar vericileri ABD'yle izlenen politikalar hakkında kiminle konuşmalıdır? Başkan Trump ile mi? “Sizde telefon numarası varsa sorun yok” denilen Trump'ın damadı Kushner'la mı? Pentagonla mı? ABD Dışişleri Bakanı'yla mı? Bakanla bir türlü barışmayan kariyer diplomatlarıyla mı? Trump yönetiminin seçtiği diplomatları hala atamayan ABD Kongresiyle mi? Böylesi bir ortamda “Kiminle konuşmalı?” sorusuna verilecek en doğru yanıt “konusuna göre” olmalıdır.

Her devlet gibi Türkiye'nin de rasyonel bir aktör olarak ABD ile ilişkilerinde tercihen hiç değilse de daha az hiyerarşik bir yapı içinde kayıplarını minimize etme ve kazançlarını üst seviyelere taşıma isteği duyması ve bunun için hamleler geliştirmesi normal olmalıdır. YPG'ye verdiği destekle Türkiye'nin milli güvenliğini hiçe sayan ABD'yi bölgede bir kenara bırakıp Zeytin Dalı Harekatı'nı yap-

³⁰ “Kissinger Says Calling Europe Quote Not Likely His”, Fox News, 27 Temmuz 2012.

ması bu bahsin örneklerinden biridir. Bununla beraber uluslararası (yapısal) koşulların dayatması, zaman kıtlığı, kaynakların kısıtlılığı, karar vericilerin bilişsel tercih ve ideolojik eğilimleri gibi faktörler devletleri çoğu zaman optimal koşullardan uzaklaştırır. Bu koşulların şiddetine göre devletler genelde ya daha azıyla yetinmeye ya da daha fazla risk almaya meyilli hale gelirler.

Böyle bir çerçevede Türkiye'nin yeni arayışlara girmesi rasyonel olmanın gereğidir. Ancak şartlar Türkiye'nin bu yeni arayışlarında optimal olandan (Kuzey Suriye sınırı boyunca PKK/PYD koridorunu toptan bertaraf etmek) "tatminkar" yahut "ehven-i şer" olana (PKK/PYD'yi Afrin ve Fırat'ın batısından çıkarıp koridoru kesmek) geçmesini de gerektirebilir. Daha genel bölgesel stratejik eğilimler açısından da Türkiye'nin Batı güvenlik şemsiyesinden çıkarak yeni ittifak bloklarına girmesi kısa vadede ülkeye jeostratejik rahatlama sağlayabilir. Ancak uluslararası sistemde saf değiştirme dış politikada hem sonuçları öngörülemeyen mecralara sürüklenme riskini taşımak hem de Türkiye'nin 18 Şubat 1952'den bugüne NATO'ya verdiği 66 yıllık katkı ve emeği berhava etmek anlamına gelebilir. Bu yüzden yeni ittifak arayışlarının taktik ve operasyonel manevra alanını genişletmekten fazla bir sonucu olup olmayacağını iyi etüt etmek daha gerçekçidir.

Buradan hareketle Batılı müttefiklerinin (çoğu ideolojik saiklerle) zorlaması durumunda Türkiye'nin ihtiyatlı, serinkanlı stratejik tercihler belirlemesi ve örneğin NATO'dan kopuş gibi (duygusal) tepkiler vermemesi gerçekçi olandır. Bundan daha rasyonel tercih ise Türkiye'nin uluslararası siyasette rakip hegemon bloklardan birine ilelebet bağlanmak yerine kendi milli çıkarlarına uygun çareler bulması ve "yönler" tayin etmesidir. Türkiye'nin hegemon bloklar arasında yeni bir "denge oyunu" kurmaya çalışması gerekmektedir.³¹

³¹ Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, (Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul: 1994).

ARAP BAHARI SONRASI BÖLGESEL GELİŞMELER IŞIĞINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

HAKKI UYGUR

Dr., İran Araştırmaları Merkezi Başkan Yardımcısı

GİRİŞ

Modern dönem Türkiye-İran ilişkilerinin kendine özgü bir karakteristik taşıdığı ileri sürülebilir. Türkiye ve İran’da farklı siyasal rejimlerin iktidar olmasından ya da geçmişte görüldüğü üzere iki ülke arasındaki ideolojik zıtlamalardan bağımsız bir şekilde ilişkilerin bazı sabit parametreleri vardır. Ancak bu durum köklü devlet geleneğine sahip iki ülke ilişkilerinin seyrinde “iniş-çıkış”lar yaşanmadığı, “rekabet/zıtlama” alanları olmadığı anlamına gelmemektedir.¹ Zira yaklaşık yedi yıldır yaşanan Suriye iç savaşı Ankara

¹ Gökhan Çetinsaya, “Rafsanjani’den Hatemi’ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, *Türkiye’nin Komşuları*, ed. Mustafa Türkes ve İlhan Uzgöl, (İmge Kitabevi, Ankara: 2002), s. 296-297; Gökhan Çetinsaya, “Essential Friends and Natural Enemies: The Historical Roots of Turkish-Iranian Relations”, *Middle East Review of International Affairs*, Cilt: 7, Sayı: 3, (2003), s. 116-132.

ve Tahran arasında son yüzyılın en önemli ihtilaf konusu haline dönüşmüştür. Arap Baharı ile ortaya çıkan ve ikili ilişkileri adeta “zehirleyen” bu mesele Türkiye’nin yalnızca İran ile olan ilişkilerini etkilemekle kalmamış, Ankara’nın başta ABD, Rusya ve AB ülkeleri olmak üzere birçok ülkeyle olan geleneksel ilişkilerinde de temel bazı değişikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda yukarıda genel ve soyut olarak aktardığımız çerçevede Arap Baharı sonrası yaşanan bölgesel gelişmelerin Türkiye-İran ilişkilerine etkisi analiz edilecektir. Ayrıca Katar krizi ve Kuzey Irak referandumu gibi dolaylı olarak Arap Baharı kaynaklı sorunların da iki ülke ilişkilerinde oynadığı pozitif rol üzerinde durulacaktır.

AK PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNE BAKIŞ

Türkiye’de AK Parti’nin iktidara geldiği 2002 bölgesel gelişmeler açısından da hassas bir yıl olmuştur. O tarihlerde Bush yönetimi 11 Eylül saldırılarını bahane ederek –saldırıda yer alan isimlerin tamamına yakınının Suudi Arabistan vatandaşı olmasına rağmen– Afganistan’ı işgal etmiş, kitle imha silahları bulundurduğu iddiasıyla Irak’a saldırı için de gün saymaya başlamıştı. Ayrıca Bush yönetimi tarafından “şer eksen” olarak nitelendirilen devletler arasında yer alan İran Neoconların tehdit söyleminin hedefindeydi.² Böylesi bir bölgesel konjonktürde Türkiye’de iktidar olan AK Parti hükümeti her ne kadar fikir babalarından olduğu “Irak’a komşu ülkeler platformu” ile Irak’ın işgalini engelleyemediyse de bu yaklaşımıyla krizler karşısındaki stratejisini açık bir biçimde ortaya koydu. Bölgedeki krizlerin çözümünde yine bölgesel güçlerin etkin inisiyatif alması ve iş birliği yapmaları gerektiğini savunan bu görüş Irak’ın işgali sonrasında özellikle Arap komşularla İran arasında farklılaşan çıkarlar nedeniyle uzun ömürlü olamadı.³

² Bayram Sinkaya, *Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra İran-Irak İlişkileri*, (SETA Rapor, İstanbul: 2013), s. 7.

³ Hakkı Büyükbaş, “Transatlantik İşbirliği Yol Ayrımı: İkinci Irak Savaşı ve Ötesi”, *II. Körfez Savaşı*, ed. Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin, (Platin Yayınları, İstanbul: 2006), s. 95-96.

Irak'ın işgalinin ardından bu ülkede İran'ın nüfuzunu artırması ve Tahran'a dost Şii ağırlıklı bir hükümetin kurulması Körfez ülkelerinin büyük çoğunluğunda hayal kırıklığı ve İran karşıtlığı yaratsa da böylesi bir yaklaşım⁴ Türkiye'de fazla kabul görmedi.⁵ Türkiye bu dönemde Irak içindeki tüm gruplarla yakın ve rasyonel ilişkiler içine girmeye çalıştı. Mezhep kimlikleri üzerinden geliştirilmeye çalışılan dışlayıcı söylemleri benimsemediğini açıkça ortaya koydu. Bu dönemde Türkiye'nin aksine Suudi Arabistan'ın İran ile ilişkileri işgalin de etkisiyle hızla bozuldu.⁶ Cumhurbaşkanı Rafsancani (1989-1997) ve Hatemi'nin (1997-2005) kurmak için yoğun çaba harcadıkları iş birliği mekanizmaları uzun ömürlü olmadı.

Oysa 90'lar boyunca iki lider Suudi Arabistan'a çeşitli vesilelerle ziyaretlerde bulunmuş, buna mukabil de 1999 İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) zirvesi için Suudi Arabistan Kralı Abdullah Tahran'a gelmişti. Özellikle Hatemi'nin 2001 Riyad ziyareti esnasında meyveleri alınan diplomatik çabalar askeri iş birliği anlaşması yapacak kadar ileri bir seviyeye taşınmıştı.⁷ Bu noktada Tahran-Riyad ilişkilerinin bozulmasında Irak'ın işgaliyle birlikte İran iç politikasında etkinliği artan Devrim Muhafızları'nın Suud karşıtı tutumu da oldukça etkili oldu. Özellikle Ahmedinejad'ın 2005'te işbaşına gelmesiyle eş zamanlı olarak İran'ın Irak içindeki nüfuzunu artırması, aynı yıl Irak'ta Batı ile iyi ilişkilere sahip olan İyad Allavi'nin yerine İran'ın etkisi altında olmakla suçlanan İbrahim Caferi'nin başbakanlığa gelmesi Irak eksenli bölgesel gerginliğin artmasına neden

⁴ Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, (2007), s. 39-41.

⁵ Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri Irak'ın Sünni-Arap kimliğinin daimi olarak yok edildiğini, ülkenin Şii kimliğe büründüğünü ve İran karşısndaki Arap-Fars güc dengesinin ciddi olarak bozulduğunu düşünüyorlardı. Türkiye ise o dönemde Şiiilerin çoğunlukta olduğu bir ülkede iktidardan pay almalarını daha olgun bir şekilde karşılamıştı.

⁶ Frederic Wehrey, Dalia Dassa Kaye ve Jessica Watkins Jeffrey, *The Iraq Effect: The Middle East After the Iraq War*, (RAND Cooperation, 2010), s. 38-43.

⁷ Garry Sick, "Iran: Confronting Terrorism", *The Washington Quarterly*, Cilt: 26, Sayı: 4, (2003), s. 90; George W. Bush, "State of Union Address, Washington DC", 29 Ocak 2002, s. 90-92.

oldu. Ancak Türkiye bu dönemde Irak'a ilişkin temel pozisyonunu korumaya devam etti.

Genel itibarıyla Türkiye bu dönemde Ortadoğu bölgesine yönelik “komşularla sıfır sorun politikası” olarak adlandırdığı yaklaşımı benimseyerek tüm komşularla yakın ilişkiler kurdu. Suriye ve Irak ile ticari ilişkilerini önemli ölçüde artırdı. İran ile mevcut ilişkilerini geliştirmeye özen gösterdi. Türkiye bu dönemde sıklıkla bölgesel iş birliği ve entegrasyon çağrısı yaparken İran'ın da bölgenin önemli bir aktörü olarak bu çabaların içinde yer alması gerektiğini vurguladı. Türkiye yine o tarihlerde uluslararası toplumun gündemine gelmeye başlayan İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda da yapıcı ve uzlaşmacı bir yol seçti.⁸ Her fırsatta konunun diplomatik müzakerelerle çözülmesi gerektiği hususunda ısrarcı oldu. Türkiye aynı süreçte Batı ile İran arasında gerçekleştirilen çok sayıda nükleer görüşmeye ev sahipliği yaptı.⁹ 2010'da Brezilya ile birlikte konunun barışçıl yollardan çözülebilmesi için arabuluculuk girişiminde bulunduysa da ABD yönetiminin son andaki muhalefeti nedeniyle bu girişim sonuçsuz kaldı.

Türkiye ve İran bu süre içinde Irak merkezli ve mezhep kaynaklı görünen gerilimde karşı karşıya gelmemeye özen gösterdi. İki ülkenin bu yöndeki iradelerinin Kuzey Irak referandumu meselesindeki tutumlarının benzer olmasının rolü büyüktü. İki ülke de ABD işgali sonrası yaşanan süreçte sürekli olarak Irak'ın kuzeyindeki federal yapının Irak'tan bağımsızlığını ilan etmesine karşı olduklarını açıkladı ve ülkenin toprak bütünlüğüne atıfta bulundu. Esasen Türkiye-İran ilişkileri analiz edilirken söz konusu meselenin yakın tarihte iki ülkenin güvenlik iş birliğinde merkezi rol oynadığı unutulma-

⁸ Hasan Basri Yalçın, “Türkiye'nin ‘Yeni’ Dış Politika Eğilim ve Davranışları, Yapısal Realist Bir Okuma”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, (2011), s. 35-61.

⁹ Bayram Sinkaya, “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takas Mutabakatı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 18, (2010), s. 67-68.

malıdır. Günümüzde ise Irak ve Suriye'nin toprak bütünlüklerini bir daha geri kazanmalarının çok zor olduğu gerçeği göz önüne alındığında Ankara ve Tahran'ın bu hususta ilerleyen zamanlarda daha sıkı iş birliğine gitmeleri şaşırtıcı olmayacaktır.¹⁰

TÜRKİYE VE ARAP BAHARI

Arap Baharı'nın ortaya çıktığı 2011'e gelindiğinde Türkiye gerek iç gerekse dış politikada çok büyük başarılar elde etmiş durumdaydı. İçeride neredeyse elli yıldır demokrasinin önünde bir engel oluşturan askeri vesayete büyük ölçüde son veren Türkiye dışarıda ise gerek ekonomik kalkınmada gösterdiği başarı gerekse demokrasi ve insan hakları alanlarındaki reformları nedeniyle bölge ülkeleri tarafından model alınıyordu. Özellikle “muhafazakar demokrasi” olarak tanımlanan yerel kültür ile uyumlu demokrasi modeli tüm İslam ülkelerindeki halklar hatta elitler tarafından beğeniyle izleniyordu. Türkiye bu dönemde ekonomik ve siyasal alanda yükselen bir “yıldız” durumundaydı ve gerek bölgesel ikili ilişkilerde gösterdiği performansı gerekse uluslararası arabuluculuk misyonuyla sürekli ön plandaydı. Ankara bu süreçte yakın kara havzası olarak gördüğü Ortadoğu, Kafkasya ve Balkan ülkeleriyle ciddi yakınlaşmaya girmişti. Türkiye o günlerde birçok ülke ile ortak bakanlar kurulu toplantıları düzenlerken bölgesel entegrasyon modeli olarak “Şamgen” ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmıştı.¹¹

Arap Baharı'nın ilk günlerinde Türkiye'ye yakın görüşlerin önce muhalefet hareketlerinde öne çıkmaları ardından da bu çevrelerin gerçekleştirilen ilk seçimlerde iktidara gelmeleri Ankara açısından olumlu gelişmelerdi. Türkiye de yaşanan bu süreçlerde onlara gide-

¹⁰ Robert Olson, *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004*, (Babil Yayınları, Ankara: 2005), s. 224.

¹¹ Veysel Ayhan, “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 1, Sayı: 11, (2009), s. 26-34.

rek artan bir şekilde destek vermekten çekinmedi. Devrimci dalga-
nın 2011 Mart'ta Suriye'ye de sıçraması ise başlarda fark edilemese
de Arap Baharı için bir dönüm noktası oldu. Böylece etkileri uzun
yıllara yayılacak bir çatışmanın fitili de ateşlenmişti. Ayaklanma-
ların başladığı ilk günlerde Tunus'ta Bin Ali, Mısır'da Mübarek ve
Libya'da Kaddafi gibi Suriye'de de Esed'in fazla direnemeyeceği dü-
şünüliyordu.¹² Ancak Esed Hizbullah, İran ve son olarak da Rus-
ya'nın desteğiyle iktidarını korumayı başardı ve bu süreçte ülkesini
yıpratıcı bir iç savaşa sürükledi. Fakat bu iç savaşın etkileri yalnızca
Suriye ile sınırlı kalmadı. Türkiye'nin milli güvenliğini de yakından
ilgilendiren bir domino etkisi yarattı.

İRAN'IN ARAP BAHARI VE SURİYE KRİZİNE YAKLAŞIMI

İran bölgedeki mevcut diktatörlükleri devirerek demokratik
sistemlere geçmeyi hedefleyen Arap Baharı'nı öncelikli olarak gü-
venlik perspektifiyle değerlendirdi. Mısır ve Tunus gibi ülkelerdeki
devrimi söylem bazında destekleyen ancak Muhammed Mursi ve
Raşid Gannuşi gibi devrim sonrası liderlerden beklediği yakınlığı
göremeyen İran hayal kırıklığına uğradı. Özellikle Mursi'yi sıklık-
la eleştirmekten kaçınmadı. İran bu dönemde yıllarca desteklediği
İslamcı Arap grupların kendisine sırt çevirdiğini ileri sürdü ve Mur-
si'nin İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) toplantısına katılmak için gel-
diği Tahran'da üst düzey yetkililerle görüşmemesi ve yalnızca birkaç
saat kalmasından duyduğu öfkeyi gizlemedi. Yine de Sisi darbesinin
ardından birkaç gün gecikmeyle de olsa İran, rejimin sözcüsü olarak
bilinen *Keyhan* gazetesinin attığı "Mısır'da ABD darbesi" başlığı ile
tepkisini gösterdi.¹³

¹² Gülriz Şen, "İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 3, Sayı: 2, (2012), s. 101.

¹³ Bununla birlikte İran'da herkes aynı görüşte değildi. Özellikle reformcular ABD'nin değil İsrail ve Suudi Arabistan'ın darbenin arkasında olduğunu ileri sürüyorlardı. "میوه این کودتا کام ایران را شیرین نمی کند" (Bu Darbenin Meyvesi İran'ın Damağını Tatlandırmaz)", *Iranian Diplomacy*, <https://goo.gl/bDSgTj>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2018).

Arap Baharı'nın fitilini ateşleyen gösteriler Tunus'ta başladığında Tahran yönetimi gelişmelere hazırlıksız yakalanmış ve olayların yayılarak tüm bölgeyi etkileyeceğini öngörememiştir. Örneğin gösterilerin Mısır'a sıçramasından sadece birkaç ay önce Kahire'ye giden dönemin Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Ortadoğu Özel Temsilcisi Hamid Bekai "Mübarek Mısır'ı ile ilişkilerin çok yakında yeni bir seviyeye geçeceğini" açıklamıştır.¹⁴ Gelişmelerin Kuzey Afrika ülkeleri ile sınırlı kalmayacağını belli olması özellikle Yeşil Hareket liderlerinin Tunus ve Mısır olaylarını ön plana çıkarması ve bu ülkelerdeki halk hareketleriyle dayanışma gösterileri düzenleme-ye çalışması Tahran'ı endişelendirmiştir.

Bununla birlikte kısa sürede içerideki hareketlenmeyi bastıran Tahran yönetimi daha net tavır almaya başlamış ve bölgedeki hareketleri "İslami uyanış" olarak nitelendirmişti. İranlı yetkililere göre olaylar "Batı destekli laik diktatörlükler"e karşı Müslüman halkların tepkisinden kaynaklanmakta ve bu yüzden İran'daki 1979 Devrimi'yle benzer özellikler taşımaktaydı. Bu bakış açısına göre Tahran yönetimi geç de olsa devrimini ihraç etmeyi başarmıştı ve söz konusu olaylar 1979 Devrimi'nin başında Humeyni tarafından müjdelenen "büyük uyanış"tan başka bir şey değildi. Zira uzun yıllar dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuş ve halen Devrim Lideri Hamaney'in Dış Politika Başdanışmanı Ali Ekber Velayeti de bölgedeki halk hareketleri için "Humeyni'nin kıyamından etkilenen hareketler" tabirini kullanmıştı.¹⁵

Mısır'da 11 Şubat'ta Mübarek rejiminin düşüşünün İran Devrimi'nin yıl dönümü ile aynı güne rastlaması İran yönetimindeki memnuniyeti daha da artırmış ancak çok geçmeden Tahran'ın değişim içindeki ülkelere yönelik aktif diplomasi izleme imkanı bulamadığı

¹⁴ Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", *SETA Analiz*, Sayı: 52, (Mart 2012), s. 11.

¹⁵ Velayeti yalnızca İslami Uyanış Konferansı'nın genel sekreterliğine getirilmemiş ayrıca konuyla ilgili yazdığı kitabın okullarda okutulmasına karar verilmişti. Bkz. <https://goo.gl/Dan5py>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2018).

ortaya çıkmıştı. Gerek Tunus'taki halk hareketi liderlerinin "İran modeli" karşısında mesafeli duruşu gerekse İran'ın ısrarlı tutumlarına karşı Mısır'daki Geçiş Konseyinin ilişkileri iyileştirme konusunu ağırdan alması ve Cumhurbaşkanı Mursi'nin Tahran'a yönelik soğuk tavırları İran'da belirgin bir hayal kırıklığı yaratmış ve devrimci hükümetlere yönelik izlenebilecek politikanın sınırlarını ortaya koymuştu.¹⁶

Suriye ise birçok açıdan İran için farklıydı. Suriye'yi bölgedeki en önemli müttefiki olarak gören İran muhalefeti destekleyen Suudi Arabistan gibi ülkelerle olan gergin ilişkisi gibi hususların da etkisiyle ilk günden itibaren Suriye meselesini kendi tabiriyle "İslami uyanış" yaşanan diğer ülkelerden ayırtırdı.¹⁷ Özellikle ilk günlerdeki barışçıl gösterilerin Esed yönetiminin sert müdahaleleriyle silahlı ayaklanmaya dönüşmesiyle birlikte Tahran yönetimi yaptığı reform çağrıları ve kararsızlığını bırakarak tüm gücüyle rejim ve Esed lehine sahaya indi. Önce Hizbullah ve askeri danışmanlarıyla devreye giren Tahran ilerleyen süreçte Moskova'nın Ekim 2015'te savaşa dahil olmasıyla derin bir nefes aldı. ABD'nin çatışmalara müdahale etmeyeceğinin açıkça anlaşılması ve özellikle Türkiye'nin hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağını vurmasıyla İran, Suriye savaşında büyük ölçüde rahatladı.

SURİYE KRİZİNİN TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNE YANSIMASI

2011 başlarında Tunus'ta ilk gösteriler başladığında çok az kişi bu sürecin evrileceği yerin ve yaratacağı etkilerin Türkiye ile İran arasında ciddi bir gerilim sebebi olacağını öngörebilirdi. Türkiye ayaklanmaları demokratik halk hareketleri olarak görüp büyük bir heyecanla desteklerken İran içeride yaşadığı 2009 olaylarının verdiği tedirginlikle bu dalgaya şüpheyle yaklaştı. İlk adım olarak da Şubat'ın sonunda Tunus ve Mısır halkıyla dayanışma amacıyla

¹⁶ Shahram Chubin, *Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated*, (Gulf Research Center, 2012), s. 15-20.

¹⁷ Nicholas Kitchen, *The Contradictions of Hegemony: The United States and the Arab Spring*, (London School of Economics and Political Science, Londra: 2012), s. 3-6.

gösteri yapacaklarını açıklayan Yeşil Hareket liderleri Mir Hüseyin Musevi ve Mehdi Kerrubi'yi gözaltına aldı.¹⁸ İkili o günden bu yana yargılanmaksızın ev hapsinde tutuluyor.

Ankara ile Tahran arasında Arap Baharı'nın ciddi bir sorun oluşturmaya başlaması ise hadiselerin Suriye'ye sıçramasıyla oldu. Bölge politikalarında Suriye'ye oldukça önemli bir yer veren ve 2006 İsrail-Hizbullah savaşında görüldüğü üzere Şam'ın oynadığı belirleyici rolün farkında olan İran ciddi bir ikilemle karşı karşıya kaldı. Şam'daki Baas yönetiminin demokrasi ve insan haklarından uzak, baskıcı tutumunu yakından bilen İran, diğer yandan Suriye'de yaşanacak radikal bir yönetim değişikliğinin “direniş eksenini” adını verdiği ve 30 yılı aşkın bir süredir yatırım yaptığı ve meyvelerini almaya başladığı mekanizmayı çökertebileceğini düşünüyordu. Esed yönetimine başlangıçtaki utangaç ve dolaylı desteğini olayların şiddetlenmesiyle birlikte iyice artıran İran¹⁹ Obama yönetiminin krize müdahale etmeyeceğinden emin olduktan sonra rejime olan siyasi desteğini en üst düzeye çıkardı. Ayrıca İran Beşşar Esed'in şahsının “kırmızı çizgisi” olduğunu ilan ederek ülkedeki askeri varlığını artırmaya başladı.²⁰

¹⁸ “Yeşil Hareket” İran'daki 2009 Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarına itiraz eden eski Başbakan Mir Hüseyin Musevi ve eski Meclis Başkanı Mehdi Kerrubi'nin lideri olduğu harekettir. İkili seçimlerde hile yapıldığını iddia etmiş ve halkı protesto gösterilerine çağırmışlardır. İki liderin gözaltına alınmalarının milyonlarca kişinin katıldığı ve özellikle Tahran'da hayatı durduran gösterilerin şiddetli olduğu sırada değil de hareketin zayıflamaya başladığı esnada gerçekleşmesi Arap Baharı'nın ülkeye yansımaları ihtimalinden duyulan korkudan kaynaklanıyordu.

¹⁹ Başlangıçta İran'ın Suriye politikaları ülke içinde yeterli desteği görememişti. Suriye politikalarına yönelik eleştiriler yalnızca reformculardan gelmiyordu. Hama-ney'e yakınlığıyla bilinen eski Büyükelçi Sadık Harrazi'nin dış politika sitesinde bile İran'ın Suriye halkını karşısına almaması gerektiğine dair yazılar çıkabiliyordu. Bkz. “ایران مقابل مردم سوریه قرار نگیرد” (İran Suriye Halkının Karşısında Durmasın), *Iranian Diplomacy*, <https://goo.gl/K91fQt>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2018).

²⁰ Beşşar Esed'in şahsının kamuoyu önünde kırmızı çizgi olarak açıklanması ilk kez Hasan Nasrullah tarafından Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Mikhail Bogdanov ile yaptığı görüşme esnasında dile getirilmişti. Sonraları bu argüman başta Ali Ekber Velayeti olmak üzere çeşitli üst düzey yetkililerce tekrarlandı. Bkz. “سیدحسن نصرالله: بشار اسد خط قرمز ماست” (Seyyid Hasan Nasrullah: Beşşar Esed Bizim Kırmızı Çizgimizdir), *Young Journalists Club*, <https://www.yjc.ir/fa/news/5080475>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2018).

Türkiye'nin Arap Baharı'na yönelik özelde ise Suriye'ye dair okuması İran'dan daha farklıydı. Yaşananları Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin çökmesi sürecine benzeten Türk karar alıcılar bölgedeki değişim ve demokrasi dalgasının önüne hiçbir gücün geçemeyeceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle son on yılda Suriye yönetimi ile geliştirdikleri iyi ilişkileri de riske atarak tüm güçleriyle muhaliflerin yanında yer aldılar ve bir süre sonra krizin aktif tarafı haline geldiler.²¹

Sıradan halk gösterilerinin Esed yönetiminin sert müdahalesiyle silahlı ayaklanmaya dönüşmesiyle birlikte²² Suriye rejimi başlangıçta çok zor anlar yaşadı. Ancak özellikle Hizbullah'ın Şubat 2013'te Suriye sahasına militanlarını göndermesiyle birlikte muhalifler karşısında rejimin eli güçlenmeye başladı. Ayrıca Temmuz'da Arap Baharı'nın en büyük zaferi kabul edilen Mısır'daki genç demokratik sisteme karşı gerçekleştirilen darbe esnasında Suriye'de muhalifleri destekleyen bazı ülkelerin askeri müdahaleye arka çıkan tutumları da muhaliflerin etkinliğinin azalmasında rol oynadı. Bununla birlikte Suriye iç savaşındaki en temel kırılma noktası İran'ın yoğun diplomatik çabalarının da etkisiyle Rusya'nın 2015 Eylül'ünde savaşa doğrudan müdahil olmasıyla yaşandı. Ankara, Moskova'nın bu adımını sert bir biçimde eleştirdi ancak Türk-Rus ilişkilerini kopma noktasına getiren olay yetkililerin Rusya karşıtı açıklamalarından ziyade Türkiye hava sahasını ihlal eden bir Rus savaş uçağının Türk jetleri tarafından 2015 Kasım'ında düşürülmesiydi.²³

Suriye krizinin zaman içinde evrildiği noktada ABD ile ciddi görüş ayrılıkları yaşamaya başlayan Türkiye, Rusya'nın da aktif biçimde sahaya inmesiyle Suriye çatışmasında gittikçe yalnız kaldı ve

²¹ Özgür Ünlühisarcıklı, "ABD ve Türkiye'nin Suriye Politikaları", Aljazeera, 27 Ocak 2014.

²² "İlk Saniyesinden Bugüne Suriye İç Savaşının Takvimi", *Sabah*, 21 Ekim 2012.

²³ "Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal Etti, Türk F-16'lar Düşürdü", NTV, 24 Kasım 2015.

güç kaybetti. Bu süre içinde Suriye’de ortaya çıkan DEAŞ örgütünün muhaliflere karşı alan kazanması, Rusya-İran-Esed rejimi üçlüsünün Suriye krizini terör örgütleriyle meşru hükümet arasında bir çatışma olarak lanse etme çabaları ve Batı medyasında da Türkiye’nin el altından DEAŞ’ı desteklediğine yönelik çıkan manipülatif haberler Ankara’nın uluslararası imajına zarar verdi. Öte yandan özellikle 2015 ve 2016’da ülke içinde gerçekleşen yoğun terör saldırıları Türkiye’yi etkilemeye başladı.²⁴

Suriye savaşının bir sonucu olan ve Türkiye’nin milli güvenliğini doğrudan ilgilendiren diğer bir konu terör örgütü PKK’nın Suriye içindeki gücünü ve etkinliğini kriz boyunca artırmasıydı. Özellikle DEAŞ’ın Kobani saldırıları esnasında büyük bir propaganda kampanyası başlatan örgütün Suriye kolu PYD başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerden aldığı destekle günden güne alan kazandı ve Türkiye sınırının büyük bir bölümünü kontrolü altına almayı başardı. Krizin ilk dönemlerinde Türkiye’nin etkisinin sınırlandırılması için İran ve rejim tarafından desteklenen PYD gittikçe ABD ve Batı yanlısı bir çizgiye kaysa da özellikle Rus jetinin düşürülmesinin ardından Rusya tarafından da ciddi destek gördü. Bu durum halen devam etmektedir.²⁵ Bununla birlikte özellikle Rusların Afrin’e yönelik Türk askeri operasyonuna yeşil ışık yakmasıyla birlikte Rusya-YPG ilişkilerinde gerileme yaşanacağı öngörülebilir.

Ankara’nın Suriye krizindeki önceliğinin Şam’daki rejim değişikliğinden ziyade kendi güvenliğini koruma noktasına gelmesi bir bakıma İran ve rejimin Türkiye’yi meşgul etme planlarının işlediği şeklinde yorumlanabilir. Rusya’nın muhaliflere yönelik yoğun hava saldırıları sonucu 2016 sonunda Halep şehrinin de tamamen rejimin eline geçmesiyle birlikte Türkiye, Suriye ile ilgili stratejilerini

²⁴ “Suriye Savaşının Yeni Cephesi: Türkiye”, Deutsche Welle Türkçe, 18 Aralık 2016.

²⁵ Onur Erem, “5 Soruda YPG’nin ABD ve Rusya ile İlişkileri”, BBC Türkçe, 16 Mayıs 2017.

büyük ölçüde revize etti. Rusya ve İran ile birlikte Astana sürecine ağırlık vermeye başladı. Yine aynı günlerde muhtemelen Rusya ile koordineli biçimde Türkiye sınırlarının tamamen PYD tarafından kapatılmasını engellemek amacıyla el-Bab operasyonunu yaptı ve YPG'nin Afrin ile Kobani arasında bir kara bağlantısı kurmasını engellemiş oldu. Ancak Menbiç hareketini ABD vetosu nedeniyle şu ana kadar hayata geçiremedi.²⁶

Bu noktada Suriye krizine dair Türkiye ve İran'ın tutumlarıyla ilgili gözden kaçan önemli bir hususa da dikkat çekmek gerekir: Aslında Ankara ve Tahran'ın en azından söylem olarak Suriye konusunda birbirlerine benzer pozisyonlarda yer almaları sıcak çatışma ortamında çok fazla fark edilmedi. İki ülke de kriz boyunca Suriye halkının kaderinin Suriyeliler tarafından belirlenmesi gerektiğini vurguladı. Farklı grupları kastetseler de yabancı savaşçıların varlığını kınadılar ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü kırmızı çizgi olarak gördüklerini belirttiler. Dolayısıyla Astana ve Soçi süreçlerindeki başlıkların da bu eksen temelinde yer bulması şaşırtıcı olmadı. Böylelikle Türkiye'nin en önemli ihtilaf maddesi olan Esed'in geleceği hususunu Astana ve Soçi müzakerelerinin sonraki aşamalarına bırakması ile iki ülkenin pozisyonları daha da yakınlaştı.²⁷

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

Türkiye'nin İran ve Rusya dahil çok sayıda ikili ve bölgesel ilişkilerini etkileyecek ve komplikasyonları uzun vadede daha iyi anlaşılacak diğer önemli bir husus da 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimiydi. Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) orduya sızan üyeleri tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan kanlı darbe girişimi sonrasında Türkiye'nin geleneksel Batılı müttefiklerinin darbecile-

²⁶ "Menbiç ABD Korumasında", Aljazeera Turk, 6 Mart 2017.

²⁷ "Astana Süreci Türkiye, Rusya ve İran'ı Birbirine Yakınlaştırmıştır", *Hürriyet*, 6 Ekim 2017.

ri kollamaya yönelik tavırları ve hükümete geçmiş olsun dileğinde bulunmakta bile zorlanmaları Ankara'da büyük bir öfke ve hayal kırıklığına yol açtı. Türk kamuoyu ve yetkililer giderek daha fazla Mısır darbesi, Gezi Parkı Şiddet Eylemleri ve 15 Temmuz darbe girişiminin aynı bölgesel ve uluslararası çevreler tarafından desteklendiğini ifade etmeye başladı.²⁸

Türkiye'nin darbe girişiminden hemen önce Rusya ile bozuk olan ilişkileri düzeltme çabası darbe sonrasında ivme kazandı. Öyle ki ABD'nin tüm itirazlarına rağmen stratejik S-400 Rus hava savunma sistemlerinin alımı görüşmelerinde son aşamaya geldiği açıklandı.²⁹ Türkiye'nin yeni konjonktürde geleneksel müttefiklerine alternatif olacak arayışlara girmesi kuşkusuz Obama yönetiminin özellikle ikinci döneminden duyduğu hayal kırıklığıyla ilgiliydi. Ancak Obama'nın görev süresinin sona ermesi ve Trump'ın seçilmesinin ardından Türkiye'deki sansasyonel terör eylemleri sona erse de Suriye konusunda iki ülkenin görüş ayrılıkları ortadan kalkmadı. Türkiye'nin DEAŞ'a karşı düzenlenen Rakka operasyonunda yer alma isteği Trump yönetimi tarafından kabul edilmedi ve Trump döneminde Washington'ın bölgesel politikalarında etkinliğini artırmaya başlayan askeri kanadın YPG ile çalışmayı daha efektif ve ABD çıkarları açısından daha az maliyetli gördükleri belirtildi. Öte yandan yeni yönetimin darbecilerin liderini Türkiye'ye teslim etmemesi, son yaşanan vize krizi ve Türk finans yetkilileri ile iş adamlarının ABD'de yargılanmaları da Ankara-Washington ilişkilerinin kısa vadede ideal seviyeye gelmesinin güç olduğunu göstermektedir.³⁰

²⁸ "Darbe Başarılı Olsaydı Avrupa ve Amerika'nın Tepkileri Mısır'daki Gibi Olacaktı", Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2016.

²⁹ "Rusya ve Türkiye Birlikte Savaş Uçağı Üretebilir", *Milliyet*, 3 Haziran 2017.

³⁰ Türkiye-ABD ilişkilerinin tedrici olarak daha da kötüleşmesi ve orta vadede sınırlı vekalet çatışmalarına dönüşmesi son derece mümkün görünmektedir.

Türk-Rus ilişkilerinde bu dönem gözlemlenen hızlı iyileşmenin görece bir benzeri İran ile ilişkilerde de yaşanmıştır. Ankara, Astana öncesi süreçte en üst seviyeden İran'ın bölgede yayılmacı ve mezhep temelli politikalar izlediğini çeşitli defalar açıklamış ve “Fars yayılmacılığı” şeklinde tanımladığı bu politikaların bölgedeki istikrarsızlığı artırdığını ileri sürmeye devam etmiştir. Suçlamalara karşı İran tarafından eş seviyede bir cevap gelmemesi İranlıların Türkiye ile olan ilişkilerini iyi tutmak, özellikle de Trump yönetiminin Tahran'a yönelik rejim değişikliği çağrılarının yarattığı belirsizlik ortamında Ankara'yı karşısına almamak çabası olarak yorumlanabilir. Zira Türkiye-İran ilişkileri de daha sonra yaşanan önemli gelişmelerin ardından hızlı bir rehabilitasyon sürecine girmiştir. Önce Katar ardından Kuzey Irak referandum krizleri iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin Arap Baharı öncesi seviyeye gelmesini sağlamıştır.³¹

KATAR KRİZİ VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

ABD Başkanı Donald Trump'ın seçildikten sonra ilk yurt dışı gezisini Suudi Arabistan ve İsrail'e gerçekleştirmesi ve ziyaretleri esnasında İran karşıtı açıklamalarda bulunması yeni yönetiminin Tahran'a Obama'dan farklı yaklaşacağının en açık kanıtı olarak yorumlandı.³² Obama'nın Tahran'ın nükleer faaliyetlerini kısıtlamayı önceleyen, buna mukabil çatışmacı bölgesel müdahalelerine yeşil ışık yakan politikalarının özellikle Riyad ve Tel Aviv'de büyük bir hayal kırıklığı oluşturduğu düşünüldüğünde Trump'ın gerek seçim kampanyası esnasında dillendirdiği İran karşıtı görüşleri gerekse de ilk ziyareti için seçtiği başkentler ve verdiği mesajlar İran için rüzgarın tersine döndüğünün ilk sinyalleriydi. Özellikle Suudi yetkili-

³¹ İki ülkenin son dönemdeki benzer tutumlarını İsrail karşıtı siyasetlerinde de gözlemlemek mümkündür.

³² Murat Yeşiltaş, “İran'ın Nükleer Söylem Siyasetini Anlamak: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 8, Sayı: 2, (2014), s. 48.

lerin İran'ı açık biçimde tehdit eden açıklamaları Suudi Arabistan, İsrail ve ABD arasında şekillenmeye başlayan iş birliği girişiminin pratik yansımaları olarak görüldü.³³

Türkiye açısından bakıldığında aslında İran'ın son dönem bölgesel politikalarından rahatsız olan Ankara'nın, Tahran'ın faaliyetlerinin sınırlandırılmasını olumlu karşılayacağı ileri sürülebilirdi. Çünkü bilindiği gibi son yıllarda Türkiye ile İran arasındaki gerilimin temel nedeni Suriye krizi olsa da söz konusu gerilimi besleyen başka faktörler de bulunmaktadır. İran'ın gerek Irak içinde kendine bağlı milisleri de kullanarak nüfuzunu artırması ve ülke içindeki farklı grupları tasfiye etmeye çalışması gerekse PYD ile iyi ilişkiler içinde olması, yine Irak ve Suriye'de demografik yapıyı değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunması Türkiye'de rahatsızlık doğuran ana nedenler arasındadır.³⁴ Genel itibarıyla bir siyaset biçimi olarak Türkiye, dış politikasında bölgesel entegrasyon ve serbest ekonomik ve kültürel ilişkileri savunurken İran ise 1979 Devrimi'nden bu yana ideolojik ve mezhebi aidiyetler ve kamplaşmaları öne çıkarmaya gayret etmiştir. Öte yandan nükleer anlaşmanın ardından Tahran'dan yapılan ve Türkiye ile ekonomik ilişkilerin uluslararası yaptırımlar sonrası dönemde azalacağı yönündeki açıklamalar da Ankara'da tepkiyle karşılanmıştır.³⁵

³³ “Suudi Arabistan ve İsrail İran’a Karşı ‘Gizlice İletişim’ Halinde”, *Yeni Şafak*, 28 Kasım 2017.

³⁴ İran ayrıca Türkiye’yi DEAŞ terör örgütüyle ilişkisi olduğunu iddia ederek suçlamalarda bulunmuştur. Bkz. Hakkı Uygur, “Yeni Dönemde Türkiye-İran İlişkileri”, İran Araştırmaları Merkezi, 10 Ekim 2017.

³⁵ Bazı İranlı yetkililerin uluslararası yaptırımların kalkmasından sonra İran pazarının yoğun rekabete sahne olacağını ve Türk şirketlerinin eskisi kadar rahat mal satamayacaklarını ileri sürmeleri anlaşma sonrası döneme dair büyük beklenti içinde olan Türk şirketlerinde hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu görüşe karşı çıkan ve Türkiye-İran ilişkilerinin tüm bölgenin geleceğini olumlu açıdan etkileyeceğini belirten alternatif yaklaşım için Feridun Havend'in analizi dikkat çekicidir. Bkz. “پسا برجام» اقتصاد/چارسوق: ایران و ترکیه در فضای» (Ekonomi/Charsooq: Nükleer Anlaşma Sonrası Dönemde Türkiye ve İran)”, Radio Farda, 5 Mart 2016.

Ancak Trump'ın Riyad ziyaretinin hemen sonrasında meydana gelen ilk ciddi bölgesel krizin İran merkezli değil de Körfez'in küçük ama etkili ülkesi Katar ekseninde oluşması beklenmedik bir gelişmeydi. Katar'ı kendi çıkarlarına uygun politika izlemeye zorlamak amacıyla yaptırımlar uygulamaya çalışan Suudi Arabistan'ın çıkışı Türkiye'yi de zor durumda bıraktı. Türkiye bir yandan Suudi Arabistan'ın Arap ve İslam dünyası içindeki önemli konumunu bildiği ve bu ülkeyle önemli ekonomik ilişkilere sahip olduğu için doğrudan Riyad karşıtı bir tutum almadı. Diğer yandan krizin daha ilk evrelerinde Katar'a yapılan ablukayı kırmak için bu ülkeye hava köprüsü kurdu. Doha'daki Türk üssüne asker göndermeyi onaylayan süreci hızlandırarak Katar'a olası müdahaleyi kendisine yapmış göreceğini net bir biçimde ortaya koydu. Ayrıca Türkiye taraflar ve üçüncü ülkeler nezdinde aktif bir diplomasi izleyerek krizin daha fazla büyümemesi için elinden gelen gayreti gösterdi.³⁶

Katar'a yönelik ablukanın şoku sürerken İran'da Meclis binası ve Humeyni'nin kabrine yönelik sembolik önemi yüksek terör saldırıları bölgedeki gerilimin boyutlarını ve yayılma kapasitesini ortaya koydu. Katar krizini konuşmak için Türkiye'ye gelen İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ülkesinde gerçekleşen ve DEAŞ tarafından üstlenilen saldırıları da görüşme gündemine almak durumunda kaldı. İran'ın iki krizin de baş sorumlusu olarak Suudi Arabistan'ı işaret etmesi ve birçok yetkilinin Tahran'daki saldırıların ardında Riyad'ın olduğunu açıklaması iki krizin birbiriyle bağlantılı olduğu düşüncesini güçlendirdi. Özellikle Trump'ın saldırıyla ilgili "Terörü destekleyenler bir gün kendileri de hedef olurlar" mealindeki açıklaması ve Katar krizi esnasındaki tweetleri de düşünüldüğünde İran'ın iddialarının kendine zemin bulduğu söylenebilirdi.

³⁶ Zekeriya Kurşun, "Katar Krizi ve Türkiye'nin Pozisyonu", *Star*, 10 Haziran 2017.

Gerek Türkiye gerekse de İran'ın bölgede yeni oluşmaya başlayan ve başını Suudi Arabistan'ın çektiği yeni eksen konusundaki endişeleri aslında birbirleriyle örtüşmektedir. Aralarındaki temel fark ise endişelerin dile getiriliş tarzı ve seviyesidir. Tıpkı Kuzey Irak referandumu konusunda olduğu gibi İran en üst düzeyden tehdit dilini kullanmış hatta gerekirse Kuzey Irak'a verdiği suyu kesme örneğindeki gibi pratik tehditlerle yeni meydan okumalara karşılık vermiştir. Türkiye ise çok daha ince bir diplomasi dilini tercih etmektedir.³⁷ Ancak son tahlilde yeni bölgesel tehdidin öngörülemezliği ve bunda rol alan aktörlerin tecrübesizliği tüm bölge için ciddi tehlike arz etmektedir. Geçmişte Saddam Hüseyin'in gerek İran gerekse de Kuveyt'teki kolay ve hızlı zafer rüyalarının bölgeye nasıl bir yıkım getirdiği hatırlanacak olursa hırslı ve tecrübesiz yöneticilerin –dışarıdan manipülasyonların da etkisiyle– zaten kriz içinde olan bölgeyi topyekun bir savaşın içine çekmeleri imkansız görünmemektedir.

ASTANA SÜRECİ VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Astana süreci 2016 Haziran'ı sonunda kriz içindeki Ankara-Moskova ilişkilerinin iyileşmesine paralel şekilde başladı. Tahran'ın o tarihlerde Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini normalleştirme sürecini başlatmasından pek hoşlanmadığını İran basınında çıkan Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik tezyif ve tahkir içerikli karikatürlerden anlamak mümkündü. Özellikle 2016 Aralık'ında Halep operasyonunda Türkiye'nin Rusya ile koordineli hareket etmesi İran'ı ciddi biçimde rahatsız etti ve tahliye operasyonlarını sahadaki

³⁷ Gerek Hamaney'in Irak Başbakanı Haydar İbadi'yi kabulünde Irak'taki referandumun kabul edilemez olduğu yönündeki sözleri gerekse de İran Genelkurmay Başkanı Bakırî'nin Erbil'e yönelik uyarılan Tahran bağlantılı Haşdi Şabi'nin tehditleriyle birleştirildiğinde İran'ın referandumun gerçekleşmesi durumunda sıcak çatışma ihtimalini dışlamadığını gösteriyor. Türkiye'nin ise referandum konusundaki pozisyonu benzer olmakla birlikte daha diplomatik bir dil kullandığı fark ediliyor.

milisleri aracılığıyla engelleyerek itirazını dile getirdi.³⁸ Sonuçta da Ocak 2017’de resmen başlayan Astana sürecinin aktif bir üyesi oldu.

Astana süreci sahada karşılığı olmayan ve son beş yılda pek çok defa gerçekleştirilen retorik toplantılardan farklı olarak somut biçimde çeşitli çatışmasızlık bölgeleri oluşturmak ve çatışmaları belirli bir süre sonunda tamamen sona erdirmek üzerine kurgulandı. Bununla birlikte henüz çatışmalar tamamen sona ermediği için geçiş döneminde oluşturulması düşünülen yeni siyasi sistem konusu pek fazla gündeme gelmedi. Ayrıca Rusların Ocak 2017 sonunda hazırladığı yeni anayasa taslağı taraflardan ilgi görmedi ve şimdilik rafa kaldırıldı.

Astana süreci değerlendirildiğinde altı çizilmesi gereken en önemli hususlardan birisi de bu sürecin İran’ın Suriye krizinde aldığı mesafeyi göstermesi açısından önemli olduğudur. Başka bir ifadeyle Astana sürecinin pratikte daha kısıtlı ölçekte olsa da Cenevre görüşmelerinin yerini aldığı düşünüldüğünde Haziran 2012’de Cenevre-1 görüşmelerine çağrılmayan İran’ın Astana sürecinde garantör bir ülke haline gelmesinin kendisi açısından önemli bir diplomatik başarı olduğu kabul edilmelidir.

Türkiye’nin Astana süreciyle birlikte Suriye’de rejim değişikliği ısrarını en azından şimdilik askıya alması şüphesiz İran’ı memnun etmiştir. Nitekim bu memnuniyet İranlı yetkililerin açıklamaları ve ülke basınındaki değerlendirmelerden anlaşılmaktadır. Esasında İranlı yetkililer yıllardır Türkiye’ye bu yönde telkinlerde bulunmuşlar ve Ankara için asıl tehdidin rejimden değil “radikal dinci” terör örgütlerinden ve en fazla da PKK’dan geldiği fikrini işlemişlerdir. Dolayısıyla Türkiye’nin bu noktaya gelmesi İran açısından diplomatik bir kazanım gibi görünebilir. Bu açıdan Dışişleri Bakanı

³⁸ “TSK’nın Halep’e doğru ilerlemesi Suriye ve İran’ı Rahatsız Etti”, Anında Haberler, <https://www.anindahaberler.com.tr/gundem/tsk-nin-halep-e-dogru-ilerlemesi-suriye-ve-iran-i-h13799.html>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2018).

Mevlüt Çavuşoğlu'nun "Suriye ile ilgili olarak benim ne dediğimin bir önemi yok Suriye halkının ne dediği önemli" sözü İran basınında geniş yer bulmuş ve benzer şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suriye rejimi ile ilişkiler konusunda Soçi zirvesi dönüşünde "Siya-sette hiçbir kapı kapatılmaz" mealindeki sözleri de İran'da dikkatle izlenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin PYD tehdidinden kaynaklı sınır güvenliğine yoğunlaşması ve İdlib merkezli bir Sünni bölgeye dokunulmazlık kazandırmakla yetinmesi halihazırda İran için kabul edilebilir bir anlaşma olarak görünmektedir.³⁹

Bu noktada PYD konusuna değinmekte de fayda vardır. Esasından hem rejim hem de İran'ın PYD'ye karşı özellikle ilk dönemlerde müsamahakar davranışlarının ardında ülkenin kuzey sınırlarını Türkiye ve desteklediği muhaliflere kapatma amacı yatıyordu. Bu taraflar arasında stratejik değil taktiksel geçici bir iş birliğini yansıtıyordu. Dolayısıyla ilerleyen süreçte PYD'nin tamamen ABD güdümüne girmesi ve Deyrizor'da görüldüğü üzere rejim ve Ruslarla çatışmaya başlaması İran'ı bu örgüt konusunda Türkiye ile benzer bir noktaya getirdi. Zira iki ülke ayrılıkçı Kürt milliyetçiliği konusunda neredeyse yarım yüzyıldır ortak bir çizgiye sahip. İran bölücü Kürt hareketlerini kendisi için de bir tehdit kaynağı olarak görüyor ve özellikle bağımsızlık ilanı tartışmaları üzerinden Barzani liderliğindeki Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile karşı karşıya gelmekten çekinmiyor. Nitekim Kuzey Irak'taki referandum sonrası yoğun diplomasinin gösterdiği üzere iki ülkenin milli güvenliklerine yönelik tehdit algılamalarında önemli kesişmeler söz konusudur.⁴⁰

³⁹ Gerek Rusya gerekse de İran, Türkiye'nin yaşadığı ve büyük oranda iç yapısal sorunlar ve stratejik ittifaklardaki eksen güncellenmesinden kaynaklanan nispi etkisizliğinin geçici olduğunu farkındalar ve Ankara'nın yakın gelecekte Suriye'de çok daha etkin olabileceğini biliyorlar. Dolayısıyla Türkiye'nin şu an için rejim meselesini gündeme getirmeden YPG üzerinden taleplerde bulunması rejim dahil herkes için en makul müzakere konusunu oluşturuyor.

⁴⁰ Hakkı Uygur, "Türkiye-İran İlişkileri Nereye?", *Star*, 21 Ekim 2017.

Astana süreciyle ilgili nispi iyimserliğin başka nedenleri de mevcuttur. Sahadaki kazanımlarına rağmen İranlı yöneticiler Suriye krizinde mutlak bir zaferin söz konusu olamayacağını bilecek kadar tecrübelidir. Özellikle ABD'nin yeni dönemde İran'ın başını ağrıtmak için farklı senaryolar üzerinde çalışması, örneğin Ekim 2017'de Trump'ın İran'ın nükleer anlaşmaya uyduğunu teyit etmemesi ve dosyayı yeni yaptırımlar ya da anlaşmada revizyon için Kongreye göndermesi, Ocak 2018'de ise anlaşmanın İran'ın nükleer silah üretme potansiyelini kalıcı olarak engelleyecek şekilde değiştirmemesi halinde bir sonraki onay takviminde bu onayı vermeyeceğini söyleyerek tehdit etmesi, ayrıca Rusya-Türkiye yakınlaşmasının dışında kalması halinde Suriye üzerindeki etkinliğini kaybetme olasılığı, yine İsrail ve Hizbullah arasındaki kapsamlı bir çatışmanın gittikçe daha muhtemel hale gelmesi gibi hususlar İran'ın bu noktadan sonra Türkiye ile arasındaki sorunları minimuma indirmeye özen göstereceğini düşündürmektedir. Son kırk yıldır iki ülke arasındaki eşi görülmemiş askeri temaslar bu çerçeveden de değerlendirilebilir.⁴¹

İran her ne kadar başlangıçta Astana sürecinde Türkiye'nin yer almasını çok hoş karşılamadıysa da bugün artık Ankara'nın içinde bulunduğu bu süreci desteklediği görülmektedir. Öte yandan 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Ankara'nın gittikçe belirgin bir şekilde Washington'dan uzaklaştığı ortadadır. Bu durum Trump yönetiminin bölgeye yönelik –en azından doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren– konularda Obama'dan farklı bir tavır izlemeyeceğinin anlaşılması üzerine giderek daha da belirginleşmiştir. Dolayısıyla bölgesel politikalarda konumları birbirine yaklaşan güçler bu süreci somut bir sonuca vardırarak isteyeceklerdir. Zira Astana süreci bir bakıma söz konusu üçlünün iş birliğinin pratik tezahürüdür

⁴¹ “İran ve Türkiye Askeri İşbirliği Gelişecektir”, İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı, 2 Ekim 2017, <http://www.irna.ir/tr/News/3528012>, (Erişim tarihi: 2 Ekim 2017).

ve başarılı olması halinde farklı iş birliği alanları yaratacaktır. Bu süreçte tüm aktörler çeşitli fedakarlıklarda bulunmak zorundadır. Nitekim Rusya Devlet Başkanı Putin'in son Türkiye ziyareti esnasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğine vurguda bulunması ve Erdoğan'ın şahsi inisiyatifi olmasaydı Astana sürecinin başarısız olacağını belirtmesi bu durumu göstermektedir.

Son olarak 22 Kasım 2017'de Soçi'de gerçekleştirilen üçlü toplantı sonucunda İdlib'in Nusra örgütünden tamamen temizlenmesi kararının alındığının açıklanması önemli bir gelişmedir. Toplantıdan bir gün önce Beşşar Esed'in de Soçi'de bulunması ve Putin ile görüşmesi söz konusu müzakerelere dolaylı katılımı olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla gelinen noktada Astana sürecinin rejime bir ölçüde meşruiyet sağladığını söylemek mümkündür. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suriye rejimi konusunda yaptığı açıklamasındaki vurgular kriz başladığından beri rejime yönelik en yumuşak açıklamalar olup Türkiye-Suriye ilişkilerinde bir dönüm noktası olmaya namzettir.⁴² Ancak çatışmasızlık bölgelerinden biri olan Doğu Guta'ya yönelik operasyonlar sonucu sivil katliamların yaşanması Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylemlerinin tekrar sertleşmesine yol açmıştır.

Bununla birlikte Astana sürecinin önünde ciddi engeller bulunduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Öncelikle İdlib'deki silahlı grupların tasfiyesinin nasıl olacağı çok net değildir. Bölgedeki yoğun Nusra varlığı ya da Türkiye'nin dost kabul ettiği bazı grupların Rusya ya da rejim tarafından hedef alınma ihtimali sürecin kırılmasına işaret etmektedir. Yine 31 Ocak 2018'de yapılan son Soçi zirvesinden YPG hususunda Türkiye'nin hassasiyetlerinin pratikte paylaşıldığını gösteren herhangi bir işaret çıkmamıştır. Ancak bunlardan daha da önemlisi sürecin sonunda yeni siyasal sistemin nasıl oluşturulacağı

⁴² Benzer bir yaklaşım Afrin operasyonu öncesinde de gözlemlenmiş, Türkiye operasyondan önce Suriye hükümetini yazılı olarak bilgilendirmiş ve ülkenin toprak bütünlüğüne vurguda bulunmuştur.

hususunda ciddi tartışmaların yaşanacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Ayrıca ABD'nin Astana-Soçi süreci ile ilgili soğuk tepkiler vermesi de sonuçlar konusunda ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

İran bu aşamadan sonra en azından kısa vadede Beşşar Esed'in kalıcı olacağını, sonraki yapısal süreçte de temel kırmızı çizgilerinin korunacağını düşünmektedir. Bununla birlikte özellikle Hizbullah üzerinden yeni bir çatışma çıkma ihtimalini dışlamayan İran böylesi bir durumda Rusya'ya ne kadar güveneceğini kestirememektedir. Zira özellikle son bir yıldır çeşitli İsrail saldırıları esnasında Rus hava savunma sistemlerinin çalışmaması Rusya'nın Suriye politikalarının İsrail güdümlü olduğu hususundaki söylentileri güçlendirmektedir. İran Suriye krizinin son perdesinde şiddetli bir İsrail-Hizbullah savaşını son derece mümkün görmektedir. Ayrıca Rusya'nın Suriye'deki güçlerini büyük ölçüde çekeceğini açıklaması da Rusya ve Suriye rejiminin İran ile arasında yeni döneme ilişkin anlaşmazlıklar yaşadığı şeklinde yorumlanabilir.

Öte yandan İran açısından Astana sürecinin bir diğer olumlu yönü ise yeniden ısınmaya başlayan nükleer krize yoğunlaşma imkanı sunmasıdır. Zira Trump yönetimi yavaş ancak kararlı adımlarla nükleer anlaşmayı kağıt üzerinde olmasa da pratikte geçersiz kılacak adımlar atmayı sürdürmektedir. İran'ın böylesi bir dönemde hedef küçültmesi ve bölgesel güçlerle iyi geçinmesi lehine olacaktır. Bu nedenle Türkiye ile askeri iş birliği dahil çok yönlü iş birliğine açık bir tutum geliştirmeye başlamıştır. Tahran'ın bu tür bir vites küçültmesi Türkiye-Irak ilişkilerini de etkileyebilir. Bağdat'ın son zamanda Ankara'ya yönelik sıcak açıklamaları muhtemeldir ki Tahran yönetimi tarafından veto edilmemiştir. İran söz konusu şartlar altında Suudi Arabistan-İsrail-Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) üçlüsünün Ortadoğu'da etkin olmasındansa ABD ile mesafeli ve Rusya ile yakın ilişkilere sahip Türkiye'yi ehvenişer hatta taktiksel müttefik olarak görmektedir.

REFERANDUM MESELESİ VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Hem Türkiye hem de İran'ın merkezinde bulunduğu son bölgesel meydana okuma İKBY'nin 25 Eylül 2017'de düzenlediği bağımsızlık referandumudur. Astana süreci ile başlayan, Katar krizinde benzer tutumlar alınmasıyla devam eden Türkiye-İran yakınlaşması referandum konusunda da gözlemlenmiş ve iki ülke bölgeye yönelik politika ve söylemlerini koordineli bir şekilde yürütmüşlerdir.

Aslında 2003'ten sonraki dönemde her ne kadar Türkiye ve İran zaman zaman birbirlerine ters düşen politikalar izlediyse de iki ülke de Kuzey Irak'ta olası bağımsız bir Kürt devletini istememiş ve nihayetinde 25 Eylül'de yapılan referanduma çok net bir biçimde karşı çıkmışlardır. Türkiye en üst düzeydeki yetkililer aracılığıyla referandumun meşru olmadığını ve kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Nitekim referandum esnasında İstanbul'da gerçekleştirilen bir toplantıda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan referandumun Irak'taki mevcut cari hukuka uygun olmadığını vurgulayarak Türkiye'nin referanduma yönelik tutumu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

Sınırlardan şu anda sadece Irak tarafına geçişe müsaade var. Bu hafta içerisinde diğer tedbirleri de açıklayacağız. Ve o adımlar da atılacak. Ve artık giriş-çıkış, bunlar da kapatılacak. Farklı tedbirlerimiz var, ayrı. Onları da ayrıca devreye sokacağız. Ve bütün bunlarla birlikte Kuzey Irak yerel yönetimi bakalım petrolünü hangi kanallarla nereye akıtacak veya satacak. Vana bizde. Vanayı kapattığımız anda o iş de bitti. Devlet yöneten bütün bunları a'dan z'ye düşünmek durumunda.⁴³

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu sert açıklamalarının yanı sıra Başbakan Binali Yıldırım da benzer ifadeler kullandı ve Türkiye'nin muhatabının bundan böyle her alanda yalnızca Irak'taki merkezi hükümet olduğunu ifade etti.

⁴³ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin Net Tavrını Açıkladı!", *Milliyet*, 25 Eylül 2017.

Diğer taraftan referanduma yönelik İran'ın tutumu çok daha sert olmuştur. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani referandumdan bir gün önce Haydar İbadi ile yaptığı telefon görüşmesinde İran için Irak Anayasası'na vurguda bulunarak Irak'ın toprak bütünlüğünün önemli olduğunu belirtmiş, gerektiğinde Irak'a her türlü yardım yapılacağını söylemiştir. İran Dışişleri Bakanlığı da referandumun yapıldığı gün Irak Merkezi Hükümetinin isteği üzerine IKBY'ye bütün hava ve kara yollarını kapattığını açıklamıştır. Irak Parlamentosu da oy birliğiyle referandum düzenlemesini reddetmiş ve İbadi'den Irak'ın toprak bütünlüğünü korumasını istemiştir. Nitekim Mesut Barzani'nin Irak hükümetinin tekliflerini reddetmesiyle 16 Ekim 2017'de Irak askerleri Haşdi Şabi birlikleriyle Kerkük ve diğer anlaşmazlık bölgelerine girmiştir. IKBY elinde bulundurduğu petrol kuyularının yarısından fazlasını kaybetmiş ve bütçe gelirlerindeki payının yüzde 17'den yüzde 12'ye düşmesi de dahil Irak Merkezi Hükümetinin kararlarını pratikte kabul etmek durumunda kalmıştır.

Esasında Irak Merkezi Hükümeti, Türkiye ve İran'ın böyle bir tavır sergileyecekleri önceden biliniyordu. Referandumdan birkaç gün önce BM Genel Kurul toplantısı için New York'a giden Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif ve Irak Dışişleri Bakanı İbrahim Caferi bir araya gelerek ortak bir bildiri yayımlamışlardı. Bildiride yapılması planlanan referandumun meşru olmadığı ve Irak'ın DEAŞ'a karşı güçlülükte elde ettiği kazanımlarını riske atacağı belirtilmiş ve Irak'ın bütünlüğüne vurguda bulunulmuştu.

Sonuç itibarıyla Barzani yönetimi referandum öncesi özerk bölgede mevcut olan iç sorunlar nedeniyle kaybettiği prestijini yapılan referandumla geri kazanamadığı gibi içeride ve dışarıda daha büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Referandumdan önce İran'ın aksine Türkiye, Irak Merkezi Hükümeti ve IKBY arasında yaşanan

anlaşmazlıklarda ticari ortağı olan IKBY'nin yanında yer almış ve bu durum bölgenin ekonomik gelişimine önemli katkıda bulunmuştur. Ancak referandum kararına paralel bir süreçte özellikle Suriye'nin kuzeyinde YPG'nin alan hakimiyetini ABD'nin de desteğiyle pekiştirmesi Türkiye'nin endişelerini büyük ölçüde artırmıştır. Bu nedenle 25 Eylül 2017'de yapılan referanduma her iki ülke çok net bir biçimde karşı çıkmıştır. Bu durum İran ve Türkiye'yi her zamankinden daha çok yakınlaştırmış ve ortak hareket etmelerini sağlamıştır.

SONUÇ

Tarihsel bir perspektifle son yüzyıla bakıldığında oldukça rasyonel bir düzlemde seyreden Türkiye-İran ilişkileri Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerinin Suriye'ye sıçramasıyla olumsuz etkilense de Astana müzakereleriyle yeniden normalleşme sürecine girmiştir. Bu iyileşmede geçen süre zarfında Ankara'nın Obama yönetimi ile yaşadığı derin görüş ayrılıklarının da etkisiyle Suriye iç savaşındaki tutumunu gözden geçirmesinin önemli payı olmuştur. Donald Trump'ın başkanlık döneminde de Türk-Amerikan ilişkilerinde beklenen iyileşmenin yaşanmaması, aksine DEAŞ'a karşı düzenlenen son büyük hareket olan Rakka operasyonunda Türkiye'nin yerine YPG'nin tercih edilmesi, ABD'de FETÖ destekli siyasi yargılamaların gerçekleşmesi, radikal gruplarla mücadele adı altında Türkiye'nin bölgesel müttefiklerinin hedef alınması gibi unsurlar yakın vadede Türkiye'nin ABD yerine bölgede etkin olan Rusya ve İran gibi alternatif güçlerle iş birliğini daha ileri seviyeye taşıyacağını göstermektedir. Bu noktada özellikle İran açısından, karşılıklı geneltirmey başkanlarının ziyaretlerinin sembolik önemi yüksektir.

Bölgesel düzlemde son bir yıl içinde yaşanan Katar ve IKBY krizlerinde iki ülkenin paralel pozisyon almaları da ilişkilere olumlu katkı sağlamıştır. Son olarak Aralık başında Trump'ın ABD Büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınması yönündeki kararı Türk-Amerikan

ilişkilerinde yeni bir gerilime neden olurken Ankara ve Tahran'ın bu karar karşısında benzer tepkileri göstermesi İİT'nin İstanbul'daki olağanüstü zirvesinde yer almayan aktörlerin bölgesel karakteristikleriyle birleştirildiğinde Türkiye-İran ilişkilerinin ivme kazanarak gelişmeyi sürdüreceğini göstermektedir. Nitekim Türkiye'nin İran'da yaşanan son sokak olaylarına mesafeli yaklaşımı ya da İran'ın Türkiye'nin gerçekleştirdiği Afrin operasyonuna sert bir tepki vermemesi bu hususu doğrulamaktadır. Türk ve İranlı yetkililerin günlük kısa vadeli kazançları değil de bölgenin genel çıkarlarını göz önüne alan uzun vadeli stratejik maslahatlara odaklanmaları durumunda kriz sonrası dönem için iki ülkenin başını çektiği yeni bölgesel ittifakların şekillenmesi mümkün görünmektedir.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDE WASHINGTON'DAKİ TÜRK LOBİSİNİN ROLÜ

ÇAĞATAY ÖZDEMİR

Dr., Avrupa Araştırmaları, SETA

NESLİHAN SAYDAM

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sabancı Üniversitesi Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü

GİRİŞ

2017'de Türkiye-ABD ilişkilerinde birçok kriz yaşanmıştır. Özellikle ABD'nin Türkiye'ye karşı tutumundan kaynaklanan bu krizler uzun bir geçmişe sahip olan Washington-Ankara ortaklığının sonuna gelindiğine dair yorumların yapılmasına yol açmıştır. Bu çerçevede ikili ilişkilerin sorun alanlarına yönelik temel parametreleri ortaya koymak ve çözüm önerileri sunmak önemli hale gelmiştir. Söz konusu krizlerde farklı aktörlerin rol aldığı görülmektedir. Bu aktörlerin en dikkat çekeniyse Washington'da faaliyet gösteren lobilerdir. ABD politikalarında kritik yere sahip olan lobiler yaptıkları baskılarla uluslararası gelişmelerin yönünü belirleyebilmektedir. Bu yönüyle ABD'deki lobiler Beyaz Sarayın ikili ilişkilerini şekillendirebilen dikkat çekici bir politik araçtır.

Washington'da lobisi bulunan ülkeler çıkarlarını bu lobilerin faaliyetleri üzerinden korumaya çalışmaktadır. Söz konusu lobilerden ilk akla gelenlerse İsrail ve Ermeni lobileridir. Özellikle İsrail ABD'de lobi faaliyetlerine en yüksek bütçe ayıran ülkelerin başındadır. Ermeni lobisi ise tüm gücünü Türkiye aleyhtarlığı üzerine toplayarak girişimlerde bulunmakta ve yüksek düzeyde etki yaratmaktadır. Bunların yanı sıra ABD'de 134 farklı ülke daha lobi faaliyetleri yürütmektedir. Bu ülkeler arasında Türkiye de bulunmakta ve Washington'da lobicilik için yüksek bütçe ayıran ülkelere biri olarak göze çarpmaktadır. Ankara'nın Washington'da gerçekleştirdiği lobi faaliyetleri çeşitli meydan okumalarla karşı karşıyadır. Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) Türkiye karşıtı lobiciliği bu meydan okumaların en bilinenidir. Bu bağlamda ABD'deki Türkiye lobisini ikiye ayırmak mümkündür: Bunlardan ilki Türkiye lehine girişimlerde bulunan lobidir. İkincisiyse FETÖ üzerinden şekillenen Türkiye aleyhtarı lobidir.

2017'de Ankara-Washington arasında yaşanan krizler Türk lobisinin etkinliği üzerine ortaya çıkan tartışmaları alevlendirmiştir. Bu çerçevede 2017'de Washington'da faaliyet gösteren Türkiye lehinde ve aleyhinde lobilerin tanımlanması, stratejilerinin gösterilmesi ve kriz süresince girişimlerinin tartışılması bu tartışmalara katkı sağlayacaktır. Söz konusu sorun alanı üzerinden hareket eden bu makale ABD'de 2017'de Türkiye merkezli lobicilik faaliyetlerini Türkiye lehine ve aleyhine çalışanlar olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Bu gruplar altında çalışan lobiler ve hangi alanlarda faaliyet gösterdikleri incelenmiştir. Akabinde 2017'de Ankara-Washington arasında yaşanan krizler incelenmiş ve özellikle Türkiye aleyhinde faaliyet gösteren FETÖ lobisinin etkileri ortaya konmuştur.

ABD SİYASETİNDE LOBİCİLİK VE TÜRKİYE LOBİSİ

Lobicilik bir grup adına hareket ederek yasama ve yürütmenin kararlarını bu grubun çıkarları doğrultusunda şekillendirme çabasıdır. Lobicilik terimi literatüre 19. yüzyılın sonlarına doğru ABD Başkanı Ulysses S. Grant aracılığıyla girmiştir. Siyasi ayrıcalık isteyenlerin ABD başkanını Beyaz Sarayın yakınlarındaki William Otel'i'nin lobisinde ziyaret etmeleri başkanın zaman içerisinde bu ziyaretçileri “lobiciler” olarak adlandırmasına sebep olmuştur.¹ Fakat lobicilik faaliyetleri bu tarihten çok daha eskiye dayanmaktadır. Lobicilik antik çağlardan ve eski Yunan uygarlığından itibaren farklı biçimlerde varlık göstermiş ve nihayetinde günümüz Amerikan siyasetindeki durumuna ulaşmıştır. Lobi faaliyetleri 1789 Amerikan Anayasası'nın birinci ek maddesi olan “Kongre, dini bir kuruma ilişkin veya serbest ibadeti yasaklayan, ifade ve basın özgürlüğünü kısıtlayan, halkın sükunet içinde toplanma ve şikayete neden olan bir halin düzeltilmesi için hükümetten talepte bulunma hakkını kısıtlayan herhangi bir yasa yapmayacaktır”² ifadesindeki “hükümetten talepte bulunma hakkı” kapsamında koruma altına alınmıştır.

Amerikan siyasal sistemi lobiciliğin belirtilen tanımına uygun şekilde çıkarların temsil edilmesi ilkesi üzerine kuruludur. Öyle ki lobi faaliyetleri yapan baskı grupları politika yapım sürecinin görünmeyen kısmında yer alarak ABD’de çıkarı bulunan üçüncü ülkelerin hedefleri adına adımlar atmaktadır. Bu doğrultuda ABD’de 2017’de 11 bin 444 lobi etkinlik göstermiştir. Bu süre içerisinde lobicilik faaliyetlerine ise toplam 3,34 milyar dolar harcanmıştır.³

¹ Ron Smith, “Compelled Cost Disclosure of Grassroots Lobbying Expenses”, 6 Kansas Journal of Law and Public Policy, (1997), s. 115.

² ABD Anayasası birinci ek maddesi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Government Publishing Office, <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-CONAN-1992/pdf/GPO-CONAN-1992-10-2.pdf>, (Erişim tarihi: 19 Nisan 2018).

³ “Lobbying Database”, Center for Responsive Politics, <https://www.opensecrets.org/lobby>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2018).

Tablo 1. ABD Lobicilik İstatistikleri*

Toplam Lobici Harcamaları		Lobici Sayısı	
1998 	\$1.45 Billion	1998 	10,404
1999 	\$1.44 Billion	1999 	12,924
2000 	\$1.57 Billion	2000 	12,543
2001 	\$1.63 Billion	2001 	11,853
2002 	\$1.83 Billion	2002 	12,148
2003 	\$2.06 Billion	2003 	12,958
2004 	\$2.18 Billion	2004 	13,200
2005 	\$2.44 Billion	2005 	14,097
2006 	\$2.63 Billion	2006 	14,491
2007 	\$2.87 Billion	2007 	14,824
2008 	\$3.31 Billion	2008 	14,139
2009 	\$3.50 Billion	2009 	13,727
2010 	\$3.51 Billion	2010 	12,914
2011 	\$3.32 Billion	2011 	12,614
2012 	\$3.30 Billion	2012 	12,233
2013 	\$3.24 Billion	2013 	12,125
2014 	\$3.26 Billion	2014 	11,839
2015 	\$3.22 Billion	2015 	11,544
2016 	\$3.15 Billion	2016 	11,175
2017 	\$3.37 Billion	2017 	11,529
2018 	\$0.88 Billion	2018 	9,443

Kaynak: "Lobbying Database", Open Secret, www.opensecrets.org/lobby, (Erişim tarihi: 19 Nisan 2018).

* Bu tablo Senate Office of Public Records verileri baz alınarak oluşturulmuştur.

Türkiye'nin ABD'deki lobicilik faaliyetleri 1980'den sonra başlamıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin lobi faaliyetleri içerisinde bazı Amerikan düşünce kuruluşları ve Türk sivil toplum kuruluşlarının (STK) etkisi de görülmeye başlanmıştır. Ancak bu faaliyetler resmi "lobicilik" statüsünde değildir. Zira 1938'de çıkan "Yabancı Temsilciler Kayıt Yasası"na (Foreign Agents Registration Act, FARA)⁴ göre yabancı ülkeler adına lobicilik yapanların söz konusu

⁴ Yabancı Temsilciler Kayıt Yasası 1938'de yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ABD'de yabancı bir grubun temsilcisi olarak hareket eden siyasi güce sahip kişi ve kurumların faaliyetlerini kamuya bildirmelerini gerekli kılmaktadır. Yasada 1996'da geniş çaplı bir değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikle lobilerin Kongre üyeleri ve hükümet yetkilileriyle temaslarda bulunurken yabancı temsilci olduklarını belirtmeleri öngörülmüştür. Böylece söz konusu temaslarda para ödemeleri ve seçim kampanyalarına katkıda bulunmaları yasaklanmıştır.

faaliyetlerini kimin adına yaptıkları, ne tür girişimlerde bulundukları ve harcamalarını açıkça belirtmeleri gerekmektedir.⁵ Sadece Yabancı Temsilciler Kayıt Birimi tarafından tutulan veriler aracılığıyla ilgili lobilerin faaliyetlerini “resmi” olarak göstermek mümkündür. Aksi halde ilgili lobiler ABD Anayasası tarafından korunmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye resmi lobi faaliyetleri üzerinden çalışmalarına ağırlık vermiş ve Washington’daki çeşitli şirketler aracılığıyla çıkarlarını korumaya çalışmıştır.

Lobiler esasen temsil ettikleri grubun çıkarları doğrultusunda faaliyet yürütmektedir. Ancak ABD’deki Türk lobisinde farklı bir durum söz konusudur. Türkiye’nin lehine çalışan olduğu gibi Türkiye aleyhine hareket eden bir lobi de mevcuttur. Türkiye’nin çıkarları için çalışan grupta Ankara’nın resmi şekilde yetkilendirdiği lobicilik şirketleri ve bireysel olarak çalışan lobiciler bulunmaktadır. Diğer grubuysa kendisini “Türk lobisi” gibi gösteren fakat Türkiye karşıtı faaliyetler yürüten lobiler oluşturmaktadır. Türkiye aleyhine faaliyet gösteren lobi grubunun başını kurduğu ağ ve anlaştığı şirketler yoluyla FETÖ çekmektedir.

TÜRKİYE LEHİNE ÇALIŞAN LOBİLER

ABD Adalet Bakanlığı kayıtları ve “Yabancı Temsilciler Tescil Yasası”na göre Türkiye lobisi Washington’da faaliyet gösteren en yüksek bütçeli lobilerdendir. Bu kayıtlara göre Türkiye’nin ABD’deki lobicilik faaliyetleri iki koldan ilerlemektedir: Bunların ilki ve geniş çaplı olanı Türkiye Cumhuriyeti’nin kendisi, Büyükelçiliği ya da Milli Savunma Bakanlığının yaptığı anlaşmalar sonucunda yürütülen lobi faaliyetleridir. İkinci grubuysa Türkiye merkezli özel kurumlar oluşturmaktadır. Bu gruptaki lobiler hem kendi hem de Ankara’nın çıkarlarını korumak adına anlaşmalar yapmaktadır.⁶

⁵ “2062. Foreign Agents Registration Act Enforcement”, United States Department of Justice, <https://www.justice.gov/usam/criminal-resource-manual-2062-foreign-agents-registration-act-enforcement>, (Erişim tarihi: 9 Ocak 2018).

⁶ Bu anlaşmalar ve neticesinde yürütülen lobicilik faaliyetlerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Türkiye için çalışan lobiler aynı zamanda nüfuzlu politikacılarla birlikte hareket etmektedir.⁷ Son yıllarda Türkiye için lobicilik yapmış politikacıların başında eski Demokrat Parti Missouri Temsilcisi Richard Gephardt, eski Cumhuriyetçi Kongre Üyesi Jim McCrery, eski Demokrat Senato Çoğunluk Lideri Tom Dashle, Paul Manafort, Trump'ın eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Michael Flynn gibi isimler gelmektedir.⁸

TÜRKİYE HÜKÜMETİNİN YETKİLENDİRDİĞİ LOBİLER

Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington'daki lobicilik anlaşmaları şirket ve şahıslarla imzalanan anlaşmalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ankara Washington'da lobicilik yapan şirketlerle yaptığı anlaşmalarda ilgili konularda kendisi adına hareket etme yetkisi vermektedir. Daha açık bir ifadeyle Türkiye ABD'de anlaşma yaptığı şirketlere kendisinden başka şirketlerle de anlaşma imzalayabilme hakkını tanımıştır. Böylece bu şirketler etki alanlarını genişleterek daha nüfuzlu bir hale gelmektedir. Dolayısıyla bu şirketlerin Türkiye adına anlaştıkları diğer şirketler de bu grubun altında değerlendirilmektedir. Öte yandan Ankara'nın şahıslarla yaptığı anlaşmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu alanlarda "yetkin" sayılabilecek kişiler Washington'da görevlendirilmektedir.

Türkiye'nin çalıştığı şirketlerin başında Gephardt Group gelmektedir. Şirketin Türkiye ile yaptığı anlaşma kapsamında ABD'deki yasa yapım sürecinde Ankara'nın çıkarlarını gözetmesi ve Türkiye hakkında "olumlu imaj" oluşturmaya planlanmıştır. Ayrıca Gephardt Group, Greenberg Trautman ile anlaşma yaparak Türkiye adına

⁷ "Turkey's Varied Tactics of US Lobbying", Consortiumnews, <https://consortiumnews.com/2017/05/23/turkeys-varied-tactics-of-us-lobbying>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2018).

⁸ Gregory Pappas, "Draining the Swamp of Turkish Money and Influence in Washington DC", Pappaspost, 18 Eylül 2017, <http://www.pappaspost.com/draining-swamp-turkish-money-influence-washington-dc>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

yürütülen lobicilik faaliyetlerini çeşitlendirmiştir. Türkiye Greenberg Trauing'le olan anlaşmasını Gephardt Group ile çalışmalarını sonlandırdıktan sonra da sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti ve Greenberg Trauing arasındaki anlaşmada şirketin Türkiye adına yapacağı ana faaliyetler Washington'ı Ankara'nın çıkarları doğrultusunda yönlendirmek, Türkler lehine olumlu imaj oluşturmak ve ikili ilişkilerin gelişimine katkı sağlamak şeklinde belirtilmiştir. Bunların yanı sıra Kongredeki Türkiye Konseyinin (Turkish Caucus)⁹ üye sayısının artmasını sağlamak ve konseyin faaliyetlerini desteklemek de şirketin sorumlulukları arasındadır. Bunların yanında Türkiye adına yürüttüğü çalışmalar doğrultusunda Greenberg Trauing de başka şirketlerle anlaşmalar yapmıştır. Capital Counsel, LB International Solutions ve Daschle Group bu bağlamda hizmet veren diğer şirketlerdir.¹⁰

Türkiye'nin anlaştığı şirketlerden bir diğeriye Amsterdam & Partners'dır. Amsterdam & Partners'ın lobicilik faaliyetleri ABD'deki FETÖ yapılanmasını ve okullarını inceleme ve elde ettiği verileri raporlama üzerine kuruludur.¹¹ Şirketin kurucularından Robert Partner, şirketinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından "Gülen yapılanması"nın dünya çapındaki hukuksuz bağlantılarını ortaya çıkarmak için görevlendirildiğini söylemiştir. Ayrıca "Gülen yapılanması"nın Türkiye'deki hukuk sistemi ve polis teşkilatına müdahale etmesinin yanı sıra yurt dışında siyasi

⁹ Türkiye Konseyi (Congressional Caucus on Turkey and Turkish Americans) Mart 2001'de ABD Kongre üyeleri Robert Wexler (D-Florida), Ed Whitfield (R-Kentucky) ve Kay Granger (R-Texas) tarafından kurulmuştur. İki partili olan konseyin odak noktası Türkiye-ABD ilişkileri ve Amerikalı Türklerin durumudur. Konseyin şu anda 138 üyesi bulunmaktadır.

¹⁰ "Report of the Attorney General to the Congress of the United States on the Administration of the Foreign Agents Registration Act of 1938, as Amended, for the Six Months Ending June 30, 2017", FARA, https://www.fara.gov/reports/FARA_JUN_2017.pdf, (Erişim tarihi: 08 Ocak 2018).

¹¹ Emily Jashinsky, "Prominent Lobbyists and Consultants Represent Interests of Turkish Government in Washington", *Washington Examiner*, 16 Mayıs 2017.

lobicilik yürütme gibi aktivitelerinin Türkiye'deki demokrasinin geleceğini düşünen herkesi ilgilendirdiğini savunmuştur. Şirket Türkiye'nin kendisine verdiği yetki doğrultusunda beş farklı şirket ve iki şahısla daha anlaşma imzalayarak ABD'deki Türkiye lobisinin çalışma alanını genişletmiştir. Bu anlaşmalarla Advanced Advocacy, Stroud Communications, 5W Public Relations, Kindel Gagen ve Madison Group 2017'de ABD'de Türkiye adına çalışan lobi şirketleri arasına girmiştir.¹² Bunların yanı sıra Amsterdam & Partners, Jim Arnold ve Jason Brent Gonzalez ile imzaladığı anlaşmalarla ilgili şahısları Türkiye lobisinin parçası haline getirmiştir.

Türkiye başka şirketlerle de anlaşmalar imzalamış fakat bu anlaşmalar daha küçük çaplı olmuştur. Bu şirketler Greenberg Trauring ve Amsterdam & Partners'ın aksine faaliyetlerini müstakil olarak sürdürmüştür. Söz konusu şirketler çalışma alanlarına göre birçok farklı konuda etkinlik göstermiştir. Bu şirketlerden APCO Worldwide ve Burson-Marsteller Türkiye'nin ABD'deki medya ilişkilerini geliştirme yönünde çalışmalar yürütmektedir. Bu doğrultuda hem ABD medyasıyla etkileşime geçmekte hem de Türk büyükelçiliklerine eğitimler vermektedir. Ayrıca Ballard Partners adlı şirketle de anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma daha çok ABD politikalarına odaklanmaktadır. Ballard Partners söz konusu politikalarda Türkiye'yi ilgilendiren bir gelişme olduğunda Ankara'yı bilgilendirerek süreci ülke lehine ilerletmeyi hedeflemektedir. Bu şirketlerden sonuncusuysa King & Spalding'dir. Bu şirket ise yasa ve uluslararası hukukla ilgili meselelere odaklanmaktadır. Şirket mevzu bahis konularda Türkiye'nin Washington'daki çıkarlarını korumak adına yetkilendirilmiştir.

¹² "Report of the Attorney General to the Congress of the United States on the Administration of the Foreign Agents Registration Act of 1938, as Amended, for the Six Months Ending June 30, 2017".

Bu kategoride ikinci olarak Türkiye'nin şahıslarla yaptığı anlaşmalar bulunmaktadır. Bu anlamda 2017'de Türkiye Milli Savunma Bakanlığı ve Savunma Sanayii Müsteşarlığı, eski Türk Hava Yolları (THY) New York Müdürü İhsan Baytan ile 84 bin dolarlık bir lobcilik anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre İhsan Baytan ABD hükümeti ve savunma endüstrisiyle iletişime geçecek ve Türkiye savunma sanayii için iş olanakları sağlayacaktır.¹³ 2017'de Türkiye'nin bu kategoride yetkilendirdiği başka bir isim bulunmamaktadır.

TÜRKİYE'DEKİ ÖZEL KURUMLARIN YETKİLENDİRDİĞİ LOBİLER

Ankara'nın lobcilik faaliyetlerinde hükümetin yaptığı anlaşmaların yanı sıra Türkiye merkezli özel şirketlerin girişiminde ülkenin çıkarlarını koruyan anlaşmalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye merkezli dört farklı kurum Washington'da lobcilik anlaşması imzalamıştır. Bunların ilki Ankara'da bulunan Arsay Medya'nın Prime Strategies ile yaptığı 20 bin dolar karşılığındaki bir aylık anlaşmadır. Bu anlaşma 2017'nin Şubat-Mart arasında ABD basınının Türkiye ziyaretleri çerçevesinde alınacak danışmanlık hizmetlerini kapsamaktadır.¹⁴ Özel kurumlar aracılığıyla yapılan anlaşmalardan ikincisiyse Türkiye Bilgi Ekonomisi Topluluğu'nun (Knowledge Economy Association of Turkey) Monte Advisory Group ile yaptığı anlaşmadır. Bu anlaşmanın amacı Türkiye ve ABD arasında bilim ve ekonomi alanlarındaki iş birli-

¹³ "Exhibit a to Registration Statement Pursuant to the Foreign Agents Registration Act of 1938, as Amended", The United States Department of Justice, 29 Haziran 2017, <https://www.fara.gov/docs/6395-Exhibit-AB-20170629-2.pdf>, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2018).

¹⁴ "Exhibit a to Registration Statement Pursuant to the Foreign Agents Registration Act of 1938, as Amended, The United States Department of Justice, 16 Mart 2017, <https://www.fara.gov/docs/6378-Exhibit-AB-20170316-3.pdf>, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2018.)

ğini artırarak iki ülke ilişkilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır.¹⁵ Bu doğrultuda imzalanan anlaşmaların üçüncüsü –aynı zamanda Türkiye hükümetinin de anlaştığı– Ballard Partners ile Halkbank arasındadır. Anlaşmaya göre firma Halkbank’a danışmanlık hizmeti verecektir. Halkbank’ın gerekli gördüğü durumlarda ve konularda ABD federal hükümeti nezdinde, ABD Hazine Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve ABD Başkanlık idari ofisinde Halkbank’ı temsil edip savunacaktır. Ayrıca bankayı ABD’deki mevzuat politikasındaki gelişmeler konusunda bilgilendirecektir.¹⁶

Türkiye’deki özel şirketler üzerinden yapılan anlaşmalar içerisinde sonuncusu ve en tartışmalısı Kamil Ekim Alptekin’in sahibi olduğu Inovo BV ve Flynn Intel Group arasındaki anlaşmadır. Bu anlaşmanın bir “alt mertebe katılımcısı”¹⁷ olarak S.G.R de bu lobicilik faaliyetine katılmıştır.¹⁸ Trump’ın eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Michael Flynn’in şirketiyle yapılan bu anlaşma FARA kayıtlarında yer almaktadır. Fakat Flynn’in bu görevde bulunurken yabancı bir ülke adına lobicilik faaliyetleri yapması ABD’de tartışma yaratmıştır. Zira ulusal güvenlik danışmanlığının ABD’deki Temsilciler Meclisi ve Senatodan farklı

¹⁵ Exhibit a to Registration Statement Pursuant to the Foreign Agents Registration Act of 1938, as Amended, The United States Department of Justice, 11 Ağustos 2016, <https://www.fara.gov/docs/6368-Exhibit-AB-20160811-1.pdf>, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2018).

¹⁶ “Exhibit a to Registration Statement Pursuant to the Foreign Agents Registration Act of 1938, as Amended”, The United States Department of Justice, 28 Ağustos 2017, <https://www.fara.gov/docs/6415-Exhibit-AB-20170828-5.pdf>, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2018).

¹⁷ Bu terim anlaşmalarda “sub-contractor” olarak geçmektedir. Lobicilik için anlaşma yapılan şirketler başka şirketlerle “alt mertebe katılımcısı” (*sub-contractor*) şeklinde yeni anlaşmalar yapabilmektedir. Böylelikle adına lobicilik faaliyeti yapılan taraf üçüncü şirketlerle dolaylı bir anlaşma yapmış sayılmaktadır. Bu süreçte yasal sorumluluksa ilk anlaşma yapılan şirkete karşdır.

¹⁸ Exhibit a to Registration Statement Pursuant to the Foreign Agents Registration Act of 1938, as Amended, The United States Department of Justice, <https://www.fara.gov/docs/6406-Exhibit-AB-20170307-2.pdf>, 7 Mart 2017, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2018).

bir anlamı bulunmaktadır. Ancak ABD Anayasası yasal lobicilik faaliyetlerini koruma altına almıştır. Bu bağlamda Flynn aleyhinde başlayan tartışmalar esasen FETÖ'nün girişimleri olarak dikkat çekmiştir.

Son olarak bu şirketlerin çalışmaları kapsamında Türk-Amerikan ilişkilerinde ulusal güvenlik ve eğitimle ilgili konuların yerini tartışmak amacıyla gazeteci ve karar alıcılarla görüşülmüştür. Ayrıca FETÖ lideri Gülen'in ABD'deki varlığının iki ülke ilişkilerini nasıl etkilediği de incelenmiş, FETÖ ve sözleşmeli okulları (charter school) mercek altına alınmıştır.

TÜRKİYE ALEYHİNE ÇALIŞAN LOBİLER

ABD'de Türkiye aleyhine çalışan birçok örgüt bulunmaktadır. Bunların başında FETÖ gelmektedir. FETÖ, Türkiye'de karar alma mekanizmalarına sızarak anayasal otoriteyi gasp etmeye çalışmıştır. Türkiye'de kırk yılı aşkın bir süredir iktidarı ele geçirme hedefiyle hareket eden örgüt 17-25 Aralık 2013'te emniyet ve yargı darbesine kalkışmış fakat amacına ulaşamamıştır. Ardından 15 Temmuz 2016'da askeri darbe girişimiyle devleti ele geçirmek istemiştir.¹⁹ Örgütün bu girişimiye Türk halkının iradesiyle geri püskürtülmüştür. FETÖ militanları bu sürecin ardından Batılı ülkeler ve özellikle ABD'de Türkiye aleyhine propaganda yapmaya başlamıştır.²⁰ ABD'de de ekonomiden eğitime kadar birçok farklı alana sızan FETÖ Washington'ın siyasi mekanizmalarını etkisi altına almak istemiştir. Örgüt bu doğrultuda ABD'deki lobi şirketleriyle birlikte çalışmayı planlamış fakat 15 Temmuz darbe girişiminin müsebbi-

¹⁹ Fahrettin Altun, "15 Temmuz Darbe Girişimi: En Uzun Gece", *Milletin Zaferi: 15 Temmuz*, ed. Burhanettin Duran ve Fahrettin Altun, (SETA Yayınlar, İstanbul: 2017), s. 13-18.

²⁰ Fahrettin Altun, "FETÖ ve PKK'nın Propaganda Stratejileri", *Terörün Kökenleri ve Terörle Mücadele Stratejisi*, ed. Fahrettin Altun ve Hasan Basri Yalçın, (SETA Yayınları, İstanbul: 2018), s. 145.

bi olması hasebiyle çalışabileceği şirket bulamamıştır. Dolayısıyla FETÖ, ABD'deki imajını düzeltmek için alternatif yöntem arayışına girmiştir.

FETÖ ABD'de yaşadığı itibar kaybı ve ülkedeki siyasetçiler nezdinde istediği etkiyi oluşturmaması gibi sebeplerle Washington Diplomacy Group isimli lobicilik şirketini kurmuştur. Eylül 2016'da kurulan şirket 2017'de toplam 157 bin 500 dolar harcaması yapmıştır.²¹ Washington Diplomacy Group'un anlaşmalarını yapan kişiye başka bir FETÖ girişimi olan Türk-Amerikan Orta Batı Federasyonu (TAFM) Başkanı Süleyman Turhanlıoğulları'dır. Ayrıca şirketin yöneticisi Bank Asya'nın kurucularından biri olan Beyhan Nakiboğlu'dur ve Batı Amerikan-Türk Konseyi (WATC) Başkanı Özkur Yıldız, Amerikalılar ve Avrasyalılar Turkuaz Konseyi (TCAE) Başkanı Bilal Ekşili ve Güneydoğu Türk-Amerikan Federasyonu (TAFS) Başkanı Cemil Teber de şirketin kayıtlarında bulunmaktadır. Kayıtlarda adı geçen isimlerin ortak özellikleri yönettikleri kurumların esasında FETÖ'nün ülkedeki vakıf ve derneklerini aynı çatı altında toplayan Türk-Amerikan Birliği (TAA)²² üyesi olmasıdır.

FETÖ Washington Diplomacy Group aracılığıyla yürüttüğü lobicilik faaliyetlerinde "Türk muhalefeti" adına hareket ettiğini öne sürmüştür. Ocak 2017'deyse aynı iddiadaki bir diğer grup olan Estopinan Group ile anlaşarak bu grupla birlikte çalışmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Trump'a yakınlığıyla bilinen Gotham Government Relations şirketiyle de 2017 içerisinde 87 bin dolar değerinde bir anlaşma imzalayarak Türkiye karşıtı faaliyetlerinin Trump yönetimi üzerindeki etkisini artırmayı planlamıştır.

²¹ "Washington Diplomacy Group", Open Secrets, <https://www.opensecrets.org/lobby/clientsum.php?id=F139462%20%20%20&year=2017>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2018).

²² ABD'deki FETÖ militanlarından biri olan Faruk Taban'ın başkanlığını yaptığı TAA, 2010'da Washington'da kurulan bir çatı örgüt olarak bilinmektedir. TAA bünyesinde 200'e yakın FETÖ bağlantılı organizasyon bulunmaktadır.

Tablo 2. Washington Diplomacy Group Lobicilik Harcamaları Listesi

Kiralanın Firmalar	Filer tarafından rapor edilen toplam	Rapor Edilen Anlaşma Masrafları (Filer tarafından rapor edilen toplama dahildir)
Washington Diplomacy Group	\$99,000	-
Gotham Government Relations	-	\$157,500
		\$157,500

Kaynak: “Washington Diplomacy Group”, Open Secrets, <https://www.opensecrets.org/lobby/clientsum.php?id=F139462%20%20%20&year=2017>, (Erişim tarihi: 19 Nisan 2018).

FETÖ lobicilik faaliyetlerini Doğu Avrupa ve Ortadoğu’daki ifade özgürlüğü, yargılama süreleri ve hukukun üstünlüğü gibi konular üzerine kurmaktadır. Fakat faaliyetlerin içeriğine bakıldığında örgütün Türkiye-ABD ilişkilerine zarar vermeye çalıştığı görülmektedir. Öte yandan “Yabancı Temsilcilerin Tescil Verileri” (The Foreign Agents Registration Act) incelendiğinde FETÖ’nün yanı sıra HDP’nin ABD’deki kayıtlı temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerin de Türkiye’yi temsil etmekten uzak olduğu ve ülke çıkarlarına zarar verdiği ortaya çıkmaktadır. HDP’nin lobicilik faaliyetlerini yürütmesi için Mehmet Yüksel ile yaptığı anlaşmada demokrasi ve insan haklarının teşvik edilmesi vurgusunun yer alması terör örgütünün lobicilik faaliyetlerinde Türkiye karşıtı girişimlerini meşrulaştırma çabası olarak gözükmektedir.²³ Bu çerçevede örgüt Türkiye aleyhine olan tüm siyasi parti ve diğer terör örgütlerinin temsilcileriyle de iş birliği yapmaktadır. FETÖ ve HDP’nin Washington’daki Türkiye karşıtı lobilerle ortak bir söylem kullanması bunun en önemli göstergesidir. 2017 içerisinde-

²³ “Update on the Arrest of HDP Co-chairs and MPs”, FARA Document, <https://www.documentcloud.org/documents/3892075-6136-Informational-Materials-20170430-3.html>, (Erişim tarihi: 7 Ocak 2018).

de Türkiye'nin ABD ilişkilerinde yaşadığı PKK/PYD terör örgütüne destek sorunu²⁴ ve HDP'nin örgütün sözcülüğünü yapması FETÖ ve HDP'nin PKK/PYD lehinde lobicilik için birleştiğini göstermektedir.

TÜRKİYE-ABD ARASINDA YAŞANAN KRİZLERDE LOBİLER

Türkiye-ABD ilişkileri Obama döneminde inişli çıkışlı seyir izlemiş ve özellikle Obama'nın ikinci dönemi krizlerle geçmiştir. Ocak 2017'de Trump'ın başkanlığı devralmasıyla beraber Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir başlangıç yapılacağı ve ikili ilişkilerin düzeleceği beklenmiştir. Zira Obama yönetimi Türkiye için ulusal güvenlik tehdidi yaratan terör örgütleri FETÖ ve PKK/PYD'yi destekleyerek Türkiye'nin çıkarlarını hiçe saymıştır. Buna karşılık Donald Trump, Obama yönetiminin politikalarını değiştireceğini iddia ederek iktidara gelmiştir. Fakat bu süreç Türkiye-ABD ilişkileri açısından olumlu şekilde gelişmemiştir. Trump'ın ülke içerisinde yaşadığı iktidar problemi ve net bir dış politika belirleyememesi ikili ilişkilerde Obama döneminin etkisinin devam etmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Obama döneminden kalan politikalar ve Trump'ın yeni bir vizyon geliştirmemesi gibi nedenlerin yanı sıra 2017'de meydana gelen birçok gelişmeyle iki ülke arasındaki tansiyon yükselmiştir.

Bunların ilki özellikle 15 Temmuz sonrasında Türkiye için kritik bir meseleye dönüşen FETÖ lideri Fetullah Gülen'in iadesi konusudur. 2017 içerisinde Türkiye'nin iade talebini yinelemesine ve gerekli prosedürleri yerine getirmesine rağmen ABD'den olumlu dönüş olmamıştır. İki ülke arasındaki krizlerden bir diğ-

²⁴ Özellikle Suriye iç savaşında kendisini gösteren bu destek doğrultusunda ABD, Suriye'nin kuzeyinde yer alan terör örgütü PKK/PYD'ye askeri yardımlar sağlamaktadır. ABD'nin Türkiye'nin bir NATO müttefiki olduğunu görmezden gelerek verdiği bu destek Ankara'yı rahatsız etmektedir. Zira Türkiye PKK/PYD ile uzun bir süredir mücadele etmekte ve ABD'nin bu desteği nedeniyle terör örgütünün güçlenerek bölgede eylemlerini artırma riski bulunmaktadır.

riyse ABD'nin İstanbul Başkonsolosluğu görevlisi Metin Topuz'un FETÖ soruşturması kapsamında tutuklanmasıyla meydana gelen vize krizidir. Ayrıca "ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımların delindiği" iddiasıyla gerçekleştirilen ambargo davasındaki gelişmeler de 2017'de Ankara-Washington ilişkilerini etkileyen olayların başında gelmektedir.

2017'de iki ülke arasında yaşanan bu krizlerde ABD'de yürütülen lobicilik faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur. Öyle ki Türkiye lehine çalışan lobi bu dönemde birçok girişimde bulunmuştur. Ancak Türkiye aleyhindeki lobinin de Ankara'nın etkisini oldukça zayıflattığı görülmektedir. Söz konusu durum krizlerin öncesinde ve krizler süresince yürütülen faaliyetlere bakıldığında net şekilde ortaya çıkmaktadır.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN 2017'YE YANSIMALARI

15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türkiye, FETÖ konusunda ABD ile birçok görüşme gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Türk hükümet yetkililerinin girişimleri FETÖ yapılanmasının Türkiye'de işlediği suçlar ve bunların delilleri üzerinden olmuştur. Ankara sunduğu delillere dayanarak FETÖ elebaşı Fetullah Gülen'in iadesini talep etmiştir. Ancak bu girişimlerde istenilen sonuca ulaşılammış ve Türkiye haklılığını göstermek amacıyla Washington'da lobicilik faaliyetine ağırlık vermiştir.

Türkiye lehine lobicilik çalışmaları yapan ve FETÖ konusuna ağırlık veren şirketlerin başında Amsterdam & Partners gelmektedir. Şirket FETÖ ile ilgili araştırmalarının sonucunda 15 Temmuz darbe girişimini kapsayan ve örgütün bu süreçteki terör eylemlerini gösteren bir internet sitesi hazırlamıştır.²⁵ Amsterdam & Partners

²⁵ Amsterdam & Partners'ın 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgili ortaya koyduğu veriler ve site içeriğinin tamamı için bkz. <http://guleninvestigation.com>. Ayrıca FETÖ'nün ABD'deki sözleşmeli okulları hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://www.empireofdeceit.com>.

yürüttüğü çok yönlü hukuki çalışmalar neticesinde FETÖ'nün ABD'de sahip olduğu 200'den fazla sözleşmeli okulu çıkarları için kullandığı sonucuna varmıştır. Şirket verilerine göre FETÖ bu okullar aracılığıyla ABD'deki vergi mükelleflerinin parasını zimmetine geçirmiştir. Dolayısıyla örgüt hem Türkiye hem de ABD'de suç işlemeye devam etmiştir.

Örgütün suçları bununla da sınırlı değildir. Amsterdam & Partners'ın aktardığı verilere göre FETÖ'nün söz konusu okullarını açma süreçlerinde kullandığı dilekçeler dahi sahtedir. Ayrıca FETÖ üyelerinin ABD vizelerinin de şüpheli olduğu anlaşılmıştır. Tüm bunların yanı sıra FETÖ söz konusu okulları örgüte militan yetiştirmek amacıyla kullanarak öğrencileri etki altına almaya çalışmıştır. Amsterdam & Partners elde ettiği tüm bu bilgilerin dağıtımıyla da ilgilenmiş ve örgütün iç yüzünü ABD'de aktarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda şirket ilgili bilgileri terör örgütünün kontrol ettiği okulların bulunduğu bölgelerdeki akademisyen ve politikacılarla paylaşarak²⁶ bu konuda farkındalığın artmasını sağlamıştır.

Hükümet adına yürütülen faaliyetlerin yanı sıra özel şirketlerin Türkiye için sürdürdüğü lobicilik faaliyetlerinde de FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişimi önemli bir yer tutmuştur. S.G.R. ve Flynn Intel Group, Inovo adına yürüttüğü çalışmalar kapsamında birçok gazeteciyle eğitim ve ulusal güvenlik alanlarında karar vericilerle görüşmüştür.²⁷ Bu görüşmelerde FETÖ lideri Gülen'in ABD'deki varlığının Ankara-Washington ilişkilerini olumsuz etkilediğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca şirket ABD medyası ve hükümet politi-

²⁶ Amsterdam & Partner'ın FETÖ'nün faaliyetleri hakkında bilgilendirme amacıyla attığı maillere Yabancı Temsilciler kayıt biriminden ulaşılabilir. Bu yazışmaların örnekleri için bkz. <https://www.documentcloud.org/documents/4176546-6325-Informational-Materials-20171027-7.html>, <https://www.documentcloud.org/documents/4176548-6325-Informational-Materials-20171101-8.html>, <https://www.documentcloud.org/documents/4192832-6325-Informational-Materials-20171107-10.html>.

²⁷ "Trump's Fired National Security Adviser Michael Flynn Admits Turkish-Linked Firm Paid Him \$530,000 to Lobby Before the Election", Mail Online, 8 Mart 2017.

kalarında bu konuyla ilgili gelişmeleri takip etmiştir. Böylece halkı FETÖ ve okulları hakkında bilgilendirmek için uygun zaman ve ortam aranmıştır.

Türkiye bu çalışmalarla FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişiminin sorumlusu olduğunu ve cezalandırılması için ABD'nin iş birliğini istediğini anlatmaya çalışmıştır. Bunu yaparken örgütün ABD'deki faaliyetlerinin bu ülkenin hukuk sistemini yok saydığını da gözler önüne sermiştir. Bu şekilde FETÖ'nün yalnızca Türkiye değil ABD için de bir tehdit olduğunu göstermiştir. Ne var ki gelişen noktada Türkiye ile ABD arasında bu örgüt konusunda bir mutabakat sağlanamamıştır. FETÖ'nün okul, dernek ve şirketleri aynı şekilde faaliyetlerine devam etmiştir. Üstelik örgüt kurduğu lobicilik şirketiyle Trump yönetimini etkisi altına almaya çalışarak Türkiye karşıtı aktivitelerini güçlendirmeye çalışmıştır. Öyle ki FETÖ'nün ABD siyaseti üzerinde kurduğu etki Ankara-Washington arasında yeni krizlerin meydana gelmesine neden olmuştur.

VİZE KRİZİ

Ekim 2017'de ABD, Türkiye'den alınan vize başvurularını durdurmuştur. Türkiye ise bu gelişmeye müteakibliyet esası çerçevesinde karşılık vermiş ve ABD'den yapılan vize başvurularını dondurmıştır. Neticede ikili ilişkilerde diplomatik bir kriz ortaya çıkmıştır. Washington bu hamlesine gerekçe olarak İstanbul Başkonsolosluğu çalışanı Metin Topuz'un tutuklanmasını göstermiştir. Türkiye ise Topuz'un FETÖ bağlantılarının olduğunu, casusluk ve anayasal düzeni yıkmaya teşebbüste bulunduğunu ifade ederek söz konusu suçlara ilişkin delilleri ABD'ye sunmuştur.²⁸

Türkiye bu krizle birlikte hem diplomatik çalışmalarına hem de lobicilik faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Krizin çözülmesi doğrultusunda ABD Dışişleri Bakanlığından Ankara'ya gelen heyet-

²⁸ Shaheen, "US-Turkey Row Escalates with Tit-For-Tat Travel and Visa Restrictions".

le görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde Türkiye bir yandan krizin çözülmesi noktasında istekli olduğunu gösterirken diğer yandan ABD'nin bu krize gerekçe olarak sunduğu savları çürütmüştür. Ankara bu bağlamda King & Spalding şirketiyle yeni bir anlaşma imzalamıştır.²⁹ Bu anlaşmayla şirket ABD'deki yasama ile ilgili konularda Türkiye Büyükelçiliğinin temsilciliğini yapmış ve uluslararası hukuk bağlamında danışmanlık hizmeti vermiştir. Nitekim vize krizi uzun süreli olmamış, bir yandan lobi firmalarının girişimleri diğer yandan Ankara-Washington hattındaki görüşmelerle aşılmıştır. Ayrıca vize krizinin ardından Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığının Mayıs 2017'de imzaladığı bir anlaşma da yürürlüğe girebilmiştir. Finn Partners ile imzalanan bu anlaşma iki ülke arasındaki turizm faaliyetlerinin artırılmasını hedeflemiştir.³⁰

Türkiye-ABD ilişkilerinde vize krizi aşılmış ve turizm konusunda olumlu adımlar atılmış olsa da iki ülke arasındaki siyasi sorunlar tamamen çözülememiştir. Bu bağlamda FETÖ'nün ABD'deki Türkiye aleyhtarı lobiciliği devam etmiş ve ikili ilişkilerde yeni meydan okumalar ortaya çıkmıştır.

HAKAN ATILLA DAVASI

2017'de Türkiye-ABD ilişkilerini şekillendiren olaylardan biri de ABD'de görülen Hakan Atilla davasıdır. Reza Zarrab'ın Washington ile iş birliği içine girdiği³¹ bu davada ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımları ihlal etme, "Uluslararası Acil Ekonomik Güç Yasası"na

²⁹ "Exhibit a to Registration Statement Pursuant to the Foreign Agents Registration Act of 1938, as Amended", The United States Department of Justice, 21 Aralık 2017, <https://www.fara.gov/docs/6501-Exhibit-AB-20171221-1.pdf>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2018).

³⁰ "Exhibit a to Registration Statement Pursuant to the Foreign Agents Registration Act of 1938, as Amended", 21 Aralık 2017.

³¹ Davanın bir numaralı sanığı konumunda olan Reza Zarrab iddianamedeki suçluların hepsini kabul etmiştir. Böylece mahkemede sanıklıktan tanık konumuna geçmiş ve tek sanık olarak kalan Hakan Atilla aleyhinde ifade vermiştir.

(International Emergency Economic Powers Act) karşı gelip İran'a para transferi yapma, ABD finansal kurumlarını dolandırma, banka dolandırıcılığı ve kara para aklama gibi suçlamalar isnat edilmiştir.³² Davada şahısların yargılanması ve ekonomik bir dava olduğunun iddia edilmesi davanın iki ülke ilişkileriyle doğrudan bir bağlantısı bulunmadığı izlenimini oluşturmuştur. Ancak dava sürecinde yaşananlar bu davanın ABD'deki FETÖ lobisinin etkisi altında olduğunu ve Ankara-Washington ilişkilerine zarar verme amacı taşıdığını göstermiştir. Bu doğrultuda resmi lobicilik faaliyetleri kapsamında doğrudan bir etkiden bahsetmek mümkün olmamakla beraber FETÖ'nün ABD'deki bağlantıları üzerinden davaya etki ettiği görülmüştür.

Bunun ilk göstergesi davayı açan eski savcı Preet Bharara'nın 15 Temmuz darbe girişiminden bu yana FETÖ'yü destekleyen tutumudur. Bharara FETÖ destekçisi Senatör Chuck Schumer'in³³ dört yıl boyunca danışmanlığını yapmıştır. Ayrıca sosyal medyada FETÖ militanlarının “mağdur” olduklarını iddia eden Bharara³⁴ bu davayı açarken FETÖ'nün 17-25 Aralık sürecinde ürettiği belgeleri delil olarak kullanmıştır. Benzer bir durum davanın yargıcı Richard Berman için de söz konusudur. Yargıç Berman 17-25 Aralık'tan sonra Türkiye merkezli Yüksel-Karkın-Küçük (YKK) avukatlık bürosunun sponsorluğunda İstanbul'da gerçekleşen “Adalet ve Hukuk Devleti” başlıklı sempozyumda moderatörlük yapmıştır.³⁵ Bu sempozyumda FETÖ militanı hakim, savcı ve polislerin

³² “8 Soruda ‘Reza Zarrab’ ve Mehmet Hakan Atilla Davası: Bundan Sonra Ne Olacak?”, BBC Türkçe, 4 Nisan 2018.

³³ Senatör Schumer FETÖ'nün yıllık 2,5 milyon dolar ödediği hukuk bürosunun avukatları arasında da yer almaktadır.

³⁴ Bharara FETÖ bağlantılı gazeteci Mahir Zeynalov'un gönderisini paylaşılarak “Türkiye'nin polis eşlerini hapse attırması alçakça ve korkakçadır” açıklamasında bulunmuştur.

³⁵ “Amerikalı Yargıç FETÖ Tarafından Ağırlandığını Kabul Etti”, Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2018.

görevden alınmasını eleştirerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef göstermiştir. Ayrıca davada tanık olarak 17-25 Aralık operasyonunda görevli FETÖ mensubu firari eski Komiser Yardımcısı Hüseyin Korkmaz'ın ifadelerine başvurulmuştur. Korkmaz aynı zamanda 17-25 Aralık kumpasına ilişkin tüm belgeleri Amerikan makamlarına ileten isimdir.³⁶

Tüm bu olaylar Türkiye'nin ABD ile yaşadığı FETÖ bağlantılı krizlerdir. Bu krizler Türkiye için iki yönden problem oluşturmaktadır: İlk olarak ABD'nin FETÖ'nün Türkiye için bir ulusal güvenlik tehdidi olduğunu kabul etmemesi ve Ankara'nın beklediği desteği göstermemesidir. Bu noktada Türkiye kendi beklentilerini daha iyi anlatabilmek ve ABD yönetiminde bu doğrultuda bir etki oluşturmak amacıyla bahsi geçen lobi şirketleriyle birlikte çalışmış fakat bu çalışmalar kayda değer bir etki meydana getirmemiştir.

İkincisi ise ABD'nin yasama, yürütme ve yargı organlarında görülen FETÖ etkisidir. Türkiye lehine çalışan lobilerden farklı olarak FETÖ'nün ABD'deki resmi lobicilik faaliyetlerini kendi kurduğu şirket üzerinden yürütmesi ve bu faaliyetlerde örgüte bağlı dernek, okul ve diğer kurumları kullanması örgüt etkinliğini artırmıştır. Öyle ki FETÖ'nün ABD'deki Türkiye karşıtı faaliyetleri yasama, yürütme ve yargı alanlarıyla sınırlı da kalmamıştır. FETÖ tıpkı Türkiye'de yapmaya çalıştığı gibi ABD'de de medya üzerinde etki kurarak algı yönetimine başvurmuştur. Örneğin ABD'de ABC kanalında yayınlanmakta olan "Designated Survivor" adlı dizinin bir bölümünde FETÖ propagandası yapılmış ve Türkiye'nin imajına zarar verilmeye çalışılmıştır.³⁷

³⁶ Benjamin Weiser, "Officer Said He Fled Turkey, Carrying Evidence of Corruption", *The New York Times*, 11 Aralık 2017.

³⁷ "Designated Survivor İsimli ABD Dizisinde FETÖ Övgüsü", *Sputnik Türkiye*, 18 Kasım 2017.

SONUÇ

Türkiye-ABD ilişkilerinin şekillenmesinde ulusal ve uluslararası birçok aktörün rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye hem iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi hem de ABD hükümetinin çıkarlarının korunması için birçok lobi şirketiyle anlaşmıştır. Ne var ki Washington'daki Türkiye lobisi yekpare bir görüntüye sahip değildir. Bu çerçevede Ankara'nın lehte lobicilik faaliyetlerini zayıflatan unsurlar bulunmaktadır. Özellikle FETÖ bağlantılı olaylarda Ankara'nın lobicilik faaliyetlerinin karşısında örgütün ABD siyasetindeki etkinliğini kullandığı ve Türkiye'nin elini zayıflattığı görülmektedir. Her ne kadar Ankara lehine lobi için Amsterdam & Partners gibi bazı şirketler iyi bir lobicilik performansı sergilese de esasında bu şirketlerin yeteri kadar etki yaratamadığı dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin milyon dolarlar harcadığı lobicilik faaliyetlerinin istenen etkiyi yaratamamasının ardında belirli sebepler bulunmaktadır. Bu zayıflığın temel nedeni Türkiye'nin lobicilik faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu yabancı lobiler aracılığıyla yürütmesidir. Bu yönüyle Türkiye'nin lobicilik faaliyetleri hükümeti ve karar alıcıları etkileme çabasıyla sınırlı kalmıştır. Halbuki Türkiye'nin Washington'daki etkisini artırmak için sözü edilen lobicilik faaliyetlerini ABD'de kuracağı sivil toplum ağıyla güçlendirmesi mümkündür. Diğer bir deyişle Türkiye'nin resmi lobiciliğinin yanı sıra sivil toplum, medya ve düşünce kuruluşları (think tank) aracılığıyla ABD'deki etkinliğini artırma imkanı bulunmaktadır. Nitekim FETÖ'nün Türkiye aleyhine çalışan lobi şirketlerinin yıllık harcamaları Türkiye lobisine oranla çok daha az olmasına rağmen daha büyük bir etki meydana getirdiği görülmektedir. Bunun arkasındaysa FETÖ'nün lobicilik faaliyetlerini resmi lobiciliğe indirgemeyerek sivil toplum üzerinden yapması ve ABD'li siyasetçiler, kanaat önderleri ve yargı mensuplarıyla kurduğu ilişkiler bulunmaktadır.

Neticede Türkiye lehindeki lobinin ABD siyasetinde daha etkili bir hale gelebilmesi için revizyona gitmesi gerekmektedir. Özellikle Ankara'nın resmi lobiciliğe hapsolmadan faaliyetler yürütmesi ABD'deki etkisini artırma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Aksi halde FETÖ gibi terör örgütlerinin Türkiye-ABD ilişkilerini zedelemeyi sürdüreceğini ve PKK/PYD gibi diğer örgütlerin de bu pozisyonu kullanacağını iddia etmek mümkündür.

2. BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2017 GELİŞMELERİ

TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASI

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MUSTAFA CANER

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2017 Türkiye ile İran arasında son dönemde Suriye, Irak ve diğer bölge sorunları konusundaki görüş ayrılıkları nedeniyle tırmanan gerginlikle bozulan ilişkileri kısmen tamir yılı oldu. İki ülke ilişkilerinde yaşanan iyileşme de yine Suriye ve Irak sorunlarıyla Katar ve Kudüs krizleri sırasında yaşanan yakınlaşmayla mümkün hale geldi. Siyasi atmosferin bu şekilde iyileşmesinin ekonomik ilişkilere de etkisi olumluydu ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi yeniden 10 milyar doların üzerine çıktı.

Suriye sorununun çözümü konusunda Rusya’nın da katıldığı ve 23-24 Ocak 2017’de başlayan Astana süreci bu meselede farklı pozisyonlara sahip olan ve destekledikleri gruplar üzerinden dolaylı bir çatışmanın içerisine sürüklenen Türkiye ve İran arasında yavaş

yavaş yakınlaşma getiren bir diyalog başlatmıştır. Özellikle geçen yıl yaşanan Halep kuşatması sırasında Türkiye kamuoyunda artan İran karşıtlığı bu ülkenin Suriye sorununun çözümü konusunda Türkiye ile diyalog masasına oturan bir aktör haline gelmesiyle azalmıştır. Moskova’nın da katıldığı Astana ve Soçi süreçleriyle Türkiye, İran ve Rusya yetkililerinin sıkça bir araya gelmeleri ve Suriye sorununun çözümü konusunda tek gerçekçi adımı atan aktörler olmaları bu ülkeler arasındaki karşılıklı algıları olumlu etkilemiştir. Suriye meselesinin çözümünde iş birliği yapmaları bu konuda aynı düşündükleri ve çıkarlarının örtüştüğü anlamına gelmese de bu çerçevede yürüttükleri diyalog süreci birbirlerinin güvenlik kaygılarını daha iyi anlamalarını sağlamıştır.

Türkiye ve İran’ın Suriye meselesinin çözümü konusunda yürüttükleri diyalogun oluşturduğu olumlu atmosfer iki ülkenin Irak sorununda ortak hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin (IKBY) bütün itirazlara rağmen 25 Eylül’de gerçekleştirdiği referandum öncesi ve sonrasında Ankara ve Tahran sıkı bir şekilde iş birliği yaparak bu hukuksuz referandumun tanınmamasını sağlamışlardır. Her iki ülke de bu referandum konusunda ısrar eden Barzani ile onun arkasındaki aktörlerin bütün bölgeyi kaosa sürükleyecek bir süreci başlatmak istediklerini görmüş ve bu sürece karşı kararlı bir duruş sergilemişlerdir. Türkiye ve İran, Irak konusunda birbirlerinin nüfuz oluşturmalarından rahatsız olsalar da bu ülkenin bölünmesine gidecek sürecin kendi güvenliklerini de çok olumsuz etkileyeceğini düşündükleri için iş birliği yapmayı tercih etmişlerdir. Her iki ülkenin bu iş birliğini gerek Türkiye ve İran gerekse Irak ve Suriye’nin toprak bütünlüğünü ve huzurunu tehdit eden PKK/YPG/PJAK’a karşı kararlı bir mücadeleye varıdırıp vardırmayacaklarını zaman gösterecektir. Ancak Ankara’nın bu konuda Tahran’dan beklentisi başta Irak toprakları olmak üzere PKK’nın varlık gösterdiği bütün bölgelerden temizlenmesi konusunda kendisine destek vermesidir.

Her iki ülke genelkurmay başkanlarının 2017’de gerçekleştirdiği karşılıklı ziyaretlerin Suriye ve Irak sorunlarının çözümü konusunda ortak hareket etmenin ötesine geçerek PKK ve türevlerinin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik bir iş birliği sürecini işaret ettiğini söylemek halen çok iyimser bir bakış olur. Bu konuda İran’ın Türkiye’nin istediği noktaya gelip PKK’nın kendisi için de büyük bir tehdit olduğunu anlaması için biraz daha zamanın geçmesi gerekecektir. Her şeye rağmen İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakır’ın Türkiye ziyareti 1979 İslam Devrimi’nden sonra bu düzeyde Türkiye’ye gerçekleştirilmiş ilk ziyaret olması nedeniyle önemli bir gelişmedir.

Ekim’de Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın iki ülke arasındaki Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin dördüncü toplantısı için Tahran’ı ziyaret etmesi ve bu ziyaret sırasında özellikle ekonomik iş birliğinin artırılması konusunda atılan adımlar Türkiye-İran ilişkilerinin güçlendirilmesi açısından önemli bir aşama olmuştur. Ziyaret sırasında gerek ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerekse Suriye, Irak ve Katar sorunlarının çözümü konusunda iş birliğinin artırılmasının gündeme gelmesi Ankara ile Tahran’ın son yıllarda yaşadıkları türbülansı geride bıraktıklarının göstergesi olarak okunabilir.

SURİYE KONUSUNDA İŞ BİRLİĞİ

Suriye iç savaşının başlangıcından bu yana karşıt taraflarda bulunan ve dolaylı olarak çatışma halinde olan Türkiye ve İran 2017’yi Suriye krizinin çözümüne matuf yoğun bir iş birliği içerisinde geçirdiler. Bu iş birliğinin en önemli ayağını ise Ocak’ta başlayan ve krizin çözümüne ilişkin çok önemli adımların atılmasını sağlamakla beraber henüz nihayete ermeyen Astana süreci ve Soçi zirveleri oluşturmaktadır. Astana daha çok dışışleri bakanlıkları düzeyinde yürütülen ve alınacak politik kararların teknik altyapısını oluşturmaya matuf bir süreçken Soçi zirveleri

devlet başkanlarının bir araya gelerek barış sürecinin genel çerçevesini çizdikleri toplantılar olmaktadır. Birbirini tamamlayıcı her iki süreç de 2016’nın sonunda sağlanan ateşkesin garantörleri Türkiye, Rusya ve İran tarafından Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyinin 2336 sayılı Suriye’de ateşkes sağlanmasına ilişkin kararıyla vücut bulan uluslararası meşruiyet zemininde yürütülmektedir.

Suriye krizinin başından itibaren BM öncülüğünde devam eden Cenevre müzakerelerinin istenen sonucu vermemesi üzerine önce o süreci destekleyen ve daha sonra ise müstakil ve alternatif bir barış iradesi olarak ortaya çıkan Astana süreci bugün yalnızca Suriye konusunda değil diğer bölgesel ve ticari meselelerde de yükselişe geçen üç ülke arasındaki iş birliğinin dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır. Süreç boyunca 2017’de hem Suriye’deki rejim ve muhalifler arasındaki mücadele hem de Türkiye’nin sınır güvenliğine ilişkin dengeleri değiştiren adımlar Astana sürecinin sağladığı koordinasyon ortamında atılmıştır.

Astana sürecinin ilk toplantısı 23-24 Ocak tarihlerinde Kazakistan’ın başkenti Astana’da üç ülkenin dışışleri bakanlarının katılımıyla gerçekleşti. Toplantı sonucunda açıklanan ortak bildiriye göre üç ülke de ateşkes sürecini beraber yürütecekleri, siyasi çözüm arayışı içerisinde bulundukları, Suriye’nin toprak bütünlüğü konusunda hemfikir oldukları ve DEAŞ ve Nusra gibi terör örgütlerine karşı mücadele edecekleri noktasında anlaştı.¹ Astana toplantılarının en önemli çıktılarından bir tanesi Suriye’de “çatışmasızlık bölgeleri”nin oluşturulmasına yönelikti. 3-4 Mayıs tarihlerinde yapılan dördüncü tur Astana görüşmelerinin ardından alınan karara göre üç garantör ülke şu dört ayrı çatışmasızlık bölgesi oluşturulması konusunda anlaştı:

¹ “Astana Joint Statement by Iran, Russia, Turkey: In Full”, Aljazeera, 24 Ocak 2017.

- İdlib eyaletinin tamamı ve Lazkiye, Halep ve Hama eyaletlerinin çeşitli bölgeleri
- Humus eyaletinin çeşitli kısımları
- Şam eyaletinin Doğu Guta kısmı
- Deraa ve Kuneytra eyaletlerinin belirli kısımları

Üç ülkenin kuracağı “Ortak Çalışma Grubu” ise teknik anlamda bu bölgelerin oluşturulmasını sağlayacak ve denetleyecekti.² Alınan bu karara binaen 14-15 Eylül’de gerçekleştirilen altıncı tur Astana görüşmelerinde İdlib ve çevresi çatışmasızlık bölgesi olarak ilan edildi. Bu ilan aslında Mayıs’ta alınan kararın sahada gerçekleştirilmesi anlamına geliyordu ve muhalif unsurların elinde bulunan İdlib bölgesinde Türkiye’nin garantörlüğü belirleyici olacaktı.³ Çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulması bir an önce silahların susup müzakereler ve siyasal çözümün belirleyici olması adına atılması gereken elzem adımlardandı.

Yıl boyunca gerek Türk ve İranlı yetkililerin görüşmelerinde gerekse başka gündemler vesilesiyle yapılan açıklamalarda da Astana sürecine olan vurgular dikkat çekiciydi. Mart’ta gerçekleştirdiği Rusya seyahatinde yaptığı açıklamada İran Cumhurbaşkanı Ruhani İran, Türkiye ve Rusya’nın Suriye krizinin çözümünde birlikte hareket ettiklerini hatırlattı.⁴ Mayıs’ta gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı

² “No: 139, 4 May 2017, Press Release Regarding the Signing of the Memorandum on the Creation of De-Escalation Areas in Syria”, Dışişleri Bakanlığı, 4 Mayıs 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-139_-4-may-2017_-press-release-regarding-the-signing-of-the-memorandum-on-the-creation-of-de_escalation-areas-in-syria.en.mfa, (Erişim tarihi: 16 Mart 2018).

³ “No: 288, 15 Eylül 2017, 14-15 Eylül 2017 Tarihlerinde Gerçekleştirilen Altıncı Astana Toplantısı’nda İdlib Çatışmasızlık Bölgesinin İlanı Hk.”, Dışişleri Bakanlığı, 15 Eylül 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-288_-14-15-eylul-2017-tarihlerinde-gerceklestirilen-altinci-astana-toplantisinda-idlib-catismasizlik-bolgesinin-ilani-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 16 Mart 2018).

⁴ “برای گسترش روابط دارند/ تعاملات و همکاری‌های تهران و مسکو وارد فاز نویی شده است” (İran ve Rusya, İlişkilerini Geliştirmek için Yüksek ve Çeşitli Potansiyeller Taşıyor/Tahran ve Moskova’nın Etkileşim ve İş Birliğinde Yeni Bir Aşamaya Geçildi), Fars News, 29 Mart 2017.

seçimlerinden zaferle ayrılan Ruhani’yi telefonla arayarak tebrik eden Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında Astana sürecinin bölgesel barış için öneminden de bahsetti. Aynı şekilde Ruhani de Türkiye ve Rusya ile olan iş birliğinin barışa olan katkısına vurgu yaptı.⁵ Bu görüşme özellikle Ruhani hükümetinin yeni dönemde de Türkiye ile Suriye konusundaki iş birliğini sürdüreceğini göstermesi açısından önemliydi.

Ağustos’ta İran Devrimi’nden bu yana ilk kez İran tarafından Türkiye’ye Genelkurmay Başkanlığı düzeyinde bir ziyaret gerçekleşti. Bu ziyaret şüphesiz ki Suriye başta olmak üzere çeşitli konularda artan Türkiye ve İran arasındaki iş birliği ve diyalogun yansımasıydı. Mevkidaşı Hulusi Akar ve Savunma Bakanı Nurettin Caniklî ile görüşen İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakîri daha sonra da Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Bakîri’nin yaptığı tüm görüşmelerde diğer konuların yanı sıra Suriye meselesi de konuşuldu.⁶

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Ekim’de Tahran’a yaptığı ziyarette görüştüğü İran’ın dini lideri Ali Hamaney Astana sürecinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan da İran ve Türkiye arasındaki iş birliğine vurgu yaparak İran Cumhurbaşkanı Ruhani ile Suriye ve Irak konularında ortak bir noktada uzlaştıklarını açıkladı. Ayrıca Erdoğan’ın ABD, İsrail ve Fransa’nın bölgede kendi çıkarları uğruna silahlanmayı artırdıklarını söylediği ve Türkiye ile İran’ın Suriye’deki iş birliğinin de bu yüzden önemli olduğunun altını çizdiği aktarıldı.⁷

⁵ “Iranian and Turkish Presidents Speak on Phone; Iran, Turkey Ready to Open New Chapter in Relations, Boost Economic Coop./Stressing Deepening Regional Coop.”, İran Cumhurbaşkanlığı, 24 Mayıs 2017, <http://www.president.ir/en/99200>, (Erişim tarihi: 17 Mart 2018).

⁶ Aydın Hasan, “İranlı Komutandan Beştepe’ye Ziyaret”, *Milliyet*, 17 Ağustos 2017.

⁷ رژیم صهیونیستی به دنبال ایجاد «اسرائیل جدید» در منطقه است “(Siyonist Rejim Bölgede Bir ‘Yeni İsrail’ Yaratmanın Peşinde)”, İslam İnkılabı Rehberi Bürosu, 4 Ekim 2017, <http://www.leader.ir/fa/content/19419>, (Erişim tarihi: 17 Mart 2018).

Suriye’de çözüme yönelik işleyen Astana sürecinin beslediği en önemli siyasi organizasyon ise 22 Kasım’da gerçekleştirilen Soçi zirvesi oldu. Soçi’de Türkiye, Rusya ve İran devlet başkanları bir araya gelerek savaşın başlangıcından bu yana çözüme dair en umut verici yol haritasını açıkladılar. Açıklanan bildirmede yeni bir anayasa yapılması, adil ve şeffaf seçimlerin düzenlenmesi, Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunması olmak üzere üç temel meselede uzlaşıldığı bildirildi. Buna ek olarak çatışmasızlık bölgelerinin ve Astana sürecinin başarısına vurgu yapılarak kısa süre içerisinde düzenlenecek olan Suriye Ulusal Kongresi ile sürecin aksamadan devam etmesi kararlaştırıldı.⁸

Soçi zirvesinin yalnızca Suriye’ye dair bir çözüm zeminini değil ABD, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Mısır gibi ülkelerin bölgeyi yeniden dizayn etmeye matuf oluşturdukları eğreti yapılanmaya karşı bir iradeyi de simgelediği düşünülebilir. Ancak Türkiye’nin Rusya ve İran ile olan ilişkilerinin sınırlılıkları ve Suriye meselesinde muhaliflerin tarafında yer alan Türkiye’nin pozisyonunun Rusya ve İran’ın bölge politikasına olan karışıklığı atlanmamalıdır. Bununla birlikte Soçi zirvesi tüm sınırlılıklarına rağmen söz konusu iş birliğinin bir yansıması olarak bölgeyi şekillendirmekte önemli bir dinamiği işaret etmektedir.

Astana süreci Soçi’nin ardından da hız kesmeden devam etti. Yılın son Astana toplantısı 21-22 Aralık’ta gerçekleşti. Bu toplantıda savaş süresince karşılıklı alıkonanların salınması, ölenlerin cenazelerinin teslim edilmesi ve UNESCO kültür mirasında yer alan bölgelerin mayından arındırılmasına yönelik bir çalışma grubu oluşturulması karara bağlandı. Bunların yanında Suriye Ulusal

⁸ “Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Sayın Cumhurbaşkanımıza Refakatle Soçi’yi Ziyareti, 22 Kasım 2017”, Dışişleri Bakanlığı, 22 Kasım 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglunun-sayin-cumhurbaskanimiza-refakatle-sociyi-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 15 Mart 2018).

Kongresi’nin hazırlıklarına da devam edildi.⁹ Ocak’tan Aralık’a kadar yoğun bir biçimde devam eden iş birliği yalnızca Astana toplantılarındaki görüşmelerle sınırlı kalmadı. Astana sürecini tahkim etmek ve hazırlıklarını sağlamak amacıyla da Türk ve İranlı yetkililer zaman zaman bir araya geldiler. Örneğin İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Caberi Ensari Ağustos’ta Ankara’ya gelerek Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ümit Yalçın ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede hem ay sonunda düzenlenecek altıncı tur Astana görüşmeleri için hazırlıklar konuşuldu hem de genel olarak Suriye ve Filistin sorunları gündeme getirildi.¹⁰

IRAK KONUSUNDA İŞ BİRLİĞİ

2017’de daha önceki yıllarda bir sorun alanı olan Irak konusunda Türkiye ve İran arasındaki iş birliği dikkat çekici bir seviyeye yükseldi. Suriye hususunda Türkiye, Rusya ve İran üçlü mekanizmasından farklı olarak Irak’ta Türkiye ve İran arasında ikili iş birliği ön plana çıktı. Bu iş birliğinin örneklerinden bir tanesi Mart’ta Kerkük valisinin emriyle şehirdeki resmi binalara İKBY bayrağının asılması olayında yaşandı.

Tarihi olarak bir Türkmen kenti olan Kerkük’te sorumsuzca yapılan bu eylem bölgeyle tarihi ve kültürel ilişkileri bulunan Türkiye’nin büyük tepkisini çekti. Bu olaya yönelik Başbakan Binali Yıldırım katıldığı bir televizyon programında “Bu konuda Bağdat Merkezi Yönetimin yanındayız, yapılan bu oldubittiği kabul etmiyoruz, bu fiili durumu kabul etmiyoruz” diyerek tepkisini ortaya koydu. Başbakan aynı zamanda konuyla ilgili Tahran’a da çağrıda bulunarak İran’ın Irak’a komşu ülkelerden biri olmasından dolayı

⁹ “Astana’da Düzenlenen Suriye Konulu Uluslararası Toplantı Hakkında Türkiye, Rusya ve İran Tarafından Yapılan Ortak Açıklama, 21-22 Aralık 2017”, Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/astanada-duzenlenen-suriye-konulu-uluslararasi-toplanti-hk-ortak-aciklama.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 15 Mart 2018).

¹⁰ “Iran, Turkey Coordinate Plans for Syria Astana Talks”, *Tasnim*, 4 Ağustos 2017.

gerekli tepkiyi göstermesi gerektiğini ifade etti.¹¹ Başbakanın İran'a çağrısı yanıtızsız kalmadı. Kerkük valisinin sorumsuz kararı Türkiye kadar İran'ın da tepkisini çekti. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasımi konuya ilişkin açıklamasında Kerkük'te yalnızca Irak federal hükümetinin bayrağının dalgalanması gerektiğini, bunun dışında asılan her bayrağın Irak Anayasası'na aykırı ve "gerginlik yaratıcı" olduğunu ifade etti.¹² Kasımi'nin açıklaması İran'ın bu konuda Türkiye ile aynı noktada durduğunu gösterdi.

Bayrak krizinin yanında IKBY'nin 25 Eylül'de düzenlediği hukuksuz ve gayrimeşru referandum Türkiye ve İran'ın 2017'de Irak konusunda iş birliğine gittikleri en önemli olaydı. Türkiye ve İran'ın bütün uyarılarına karşılık Mesut Barzani'nin kendi siyasi ikbali uğruna gerçekleştirmekte direttiği ve Başbakan Binali Yıldırım'ın tabiriyle "oldubitti"ye¹³ getirilen referandum Türkiye ve İran'ın yoğun çabalarıyla sonuçları açısından IKBY için tam bir hayal kırıklığı oldu. Böylelikle Türkiye ve İran Ortadoğu'da sınır değişikliği yoluyla bölgedeki ülkelerin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturan eylemlere karşı birlikte çalışabileceklerini gösterdiler. Bu süreçte iki ülke arasındaki etkileşim dikkat çekici surette yükseldi. Karşılıklı ziyaretlerde Suriye meselesinin yanında IKBY referandumu da konuşulan konular arasında önemli bir yer tuttu.

Ağustos'ta İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakiri beraberinde kalabalık bir komutan grubuyla birlikte Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu. 1979 İran Devrimi'nin ardından ilk kez Genelkurmay Başkanlığı seviyesinde gerçekleşen bu ziyaret Irak ve Suriye'de

¹¹ "Başbakan Yıldırım CNN Türk, Kanal D Ortak Canlı Yayınında Hakan Çelik'in Sorularını Cevapladı (01 Nisan 2017)", BBM, 2 Nisan 2017, <http://www.bbm.gov.tr/Forms/pgNewsDetail.aspx?Id=%2018872&Type=5>, (Erişim tarihi: 01 Ocak 2018).

¹² "(Kasımi: Kerkük'te Irak Bayrağından Başka Dalgalanan Her Bayrak Kanuna Aykırıdır)", Press TV, 3 Nisan 2017.

¹³ "قاسمی: اهتزاز هر پرچمی غیر از پرچم عراق در کربوک، مغایر قانون است", Başbakan Yıldırım'dan IKBY'ye Tepki: Karşılığı Anında Görürler", Sputnik Türkiye, 18 Eylül 2017.

sıcak gelişmelerin yaşandığı günlerde oldukça önem arz etmekteydi. Bakırî’nin Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesinde konuşulan konular arasında Suriye ve Irak öncelikli olarak yer alıyordu. İki taraf da IKBY’de yapılacak sözde bağımsızlık referandumuna karşı olduklarını ve bu referandumun gerçekleşmesi halinde Irak’ta büyük gerginliklerin ortaya çıkacağını vurguladılar.¹⁴ 14 Eylül’de Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ve İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakırî bir telefon görüşmesi gerçekleştirdiler. Akar ve Bakırî’nin iki ülke arasındaki askeri iş birliğinin artırılması gerektiğini vurguladıkları ve düzenlenmesi planlanan IKBY referandumu hakkında görüştikleri kaydedildi. İkisinin referandumun muhtemel sonuçlarının “olumsuz” ve “tehlikeli” olabileceğine dikkat çektikleri aktarıldı.¹⁵

Referandumun önlenmesine matuf çabalar ve IKBY’ye yapılan uyarılar son ana kadar devam etti. 20 Eylül’de Türkiye, İran ve Irak’ın dışişleri bakanları New York’ta bir araya gelerek referandum meselesini görüştüler. Görüşme sonunda üç dışişleri bakanı ortak bir açıklama yayımladı. Irak’ın toprak bütünlüğünün vurgulandığı söz konusu açıklamada IKBY’nin yapmayı planladığı referandumun DEAŞ’a karşı mücadeleyi zaafa uğratacağı, Anayasa’ya aykırı olduğu ve bölgesel istikrarsızlığı besleyici bir potansiyeli ihtiva ettiği belirtildi. Türkiye ve İran’ın meselenin çözümünde gösterdikleri gayretin de takdir edildiği açıklamada referanduma ve muhtemel sonuçlarına karşı alınacak koordineli önlemlere de vurgu yapıyordu.¹⁶ Referandumun gerçekleşmesinden bir gün önce iki ülke cum-

¹⁴ باقری: ایران و ترکیه بر مخالفت با همه پرسی استقلال کردستان عراق تاکید دارند” (Bakırî: İran ve Türkiye, IKBY Referandumuna Muhalefete Vurgu Yaptılar), BBC Persian, 17 Ağustos 2017.

¹⁵ “پیامدهای منفی و خطرناک همه پرسی استقلال در کردستان عراق” (IKBY Referandumunun Olumsuz ve Tehlikeli Sonuçları), ISNA, 14 Eylül 2017.

¹⁶ “Joint Communique of the Meeting of Foreign Ministers of the Republic of Iraq, the Islamic Republic of Iran and the Republic of Turkey, 20 September 2017, New York”, Dışişleri Bakanlığı, 20 Eylül 2017, http://www.mfa.gov.tr/joint-communique-of-the-meeting-of-foreign-ministers-of-the-iraq-iran-and-turkey_en.en.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

hurbaşkanları bir telefon görüşmesi yaptı. Erdoğan ve Ruhani'nin bu görüşmede referandumun bölgesel sonuçları itibarıyla kaos yaratacağını ve Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini söyledikleri aktarıldı.¹⁷ Aynı gün İran aldığı bir kararla hava sahasını IKBY'ye yapılan tüm uçuşlara kapattığını duyurarak ilk yaptırımını uygulamış oldu. İran tarafından yapılan açıklamada referandumun uygulanması halinde kara sınırının kapatılması seçeneğinin de gündeme geleceği söylendi.¹⁸

Ancak Türkiye ve İran'ın bütün uyarılarına karşın referandum 25 Eylül'de icra edildi. Türk Dışişleri Bakanlığı referandum günü yayımladığı bir açıklamada referandumun Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmadığını ve “yok hükmünde” sayıldığını duyurdu.¹⁹ Referandumun düzenlenmesinin ardından da Irak'ın toprak bütünlüğünü tehdit edici sonuçların ortaya çıkmaması adına iki ülkenin koordinasyonu devam etti. Referandumdan bir gün sonra İran Savunma Bakanı Emir Hatemi Tahran'da Türkiye'nin İran Büyükelçisi Rıza Hakan Tekin ile görüştü. Hatemi, İran'ın bölgedeki herhangi bir sınır değişimine karşı olduğunu vurgulayarak “Umarız IKBY İran'ın hava sahasını kapatmasından –ki Irak Merkezi Hükümetinin isteğiyle gerçekleşmiştir– gerekli dersi iyi bir biçimde çıkarır” şeklinde konuştu.²⁰

Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ekim'in ilk günlerinde gerçekleşen Tahran ziyaretinden iki gün evvel Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar İran'a gidip resmi temaslarda bulundu. Akar'ın ziyareti 2016'da iki ülke ilişkilerinde ilk kez yaşanan

¹⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ruhani ile Irak'ı Görüştü”, Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2017.

¹⁸ “İran, Bağımsızlık Referandumu Öncesi Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne Hava Sahasını Kapatı”, *Habertürk*, 24 Eylül 2017.

¹⁹ “No: 297, 25 Eylül 2017, Referandumu Hk.”, Dışişleri Bakanlığı, 25 Eylül 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-297_-ikby-referandumu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2018).

²⁰ “ایران یا تجزیه کشورهای منطقه مخالف است/ اقلیم کردستان پیام انسداد مرزهای ایران را دریافت کند” (İran Bölge Ülkelerinin Parçalanmasına Karşıdır/IKBY, İran'ın Sınırları Kapatmasından Ders Çıkarın), *Al-Alam*, 26 Eylül 2017.

Genelkurmay Başkanlığı düzeyindeki ziyaretlerin bir parçasıydı. Mevkidaşı Bakır ile yaptığı görüşmenin ardından Hulusi Akar IKBY’nin düzenlediği referandum konusunda aynı noktada durduklarını ve Irak’ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını açıkladı.²¹ Daha sonra Akar İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Sekreteri Ali Şemhani ile bir araya geldi. Şemhani’nin bu toplantıda IKBY yöneticilerinin referandum konusunda “sorumsuzca” ve “beceriksizce” hareket ettiklerini söylediği kaydedildi. Aynı görüşmede Akar’ın da Irak’ın parçalanmasına karşı Türkiye, İran ve Irak’ın birlikte hareket ettiklerini belirttiği aktarıldı.²²

Genelkurmay Başkanı’nın ardından İran’ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan da öncelikle İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede Erdoğan IKBY’nin referandum kararını “MOSSAD ile masaya oturarak” aldığını belirterek iki ülkenin Erbil’e karşı ağır yaptırımlar uygulayacağını sözlerine ekledi.²³ Cumhurbaşkanı Erdoğan daha sonra İran’daki en yüksek siyasi otorite olan dini lider Ayetullah Ali Hamaney ile görüştü. Cumhurbaşkanı’nın Hamaney ile görüşmesinde IKBY referandumu da öncelikli konular arasındaydı. Erdoğan’ın referandumun ABD ve İsrail’in planları doğrultusunda yapıldığını ve bu planların “Ortadoğu’nun bölünmesi”ni amaçladığını vurguladığı aktarıldı. Hamaney’in de bu konuda Türkiye ve İran’ın iş birliği yapması gerektiğinin altını çizdiği ve referandumun “yeni bir İsrail” yaratmaya yönelik planın bir parçası olduğunu söylediği kaydedildi.²⁴

²¹ “Akar, İran’da: İki Ülke Arasındaki İş Birliğini Geliştirmeliyiz”, Sputnik Türkiye, 2 Ekim 2017.

²² “شمخانی: همه پرسى در کردستان عراق با منافع کردها در تضاد است” (Şemhani: IKBY’deki Referandum Kürtlerin Çıkarları ile Tezattır)”, Abna24, 2 Ekim 2017.

²³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Ruhani Açıkladı: Dengeleri Değiştirecek Hamle”, *Milliyet*, 4 Ekim 2017.

²⁴ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Hamaney’e: Orta Doğu’yu Bölmek İstiyorlar, Barzani Affedilemez Bir Hata Yaptı”, *Habertürk*, 5 Ekim 2017.

16 Ekim’de Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın önceden uyardığı üzere Türkiye’nin IKBY’nin hukuksuz referandumuna karşı tepkisi söylemin ötesine geçerek fiili hale gelmiştir. O günkü Bakanlar Kurulu toplantısının ardından konuşan hükümet sözcüsü Bekir Bozdağ Türk hava sahasının IKBY bölgesine ya da o bölgeden yapılan tüm uçuşlara kapatıldığını ilan etmiştir. Ayrıca Bozdağ Habur Sınır Kapısı’nın da Irak Merkezi Hükümetine devrine ilişkin çalışma başlatılacağını duyurmuştur.²⁵

Türkiye ve İran’ın koordineli biçimde attığı adımlar referandumun başarısızlığa uğramasını ve sonuçsuz kalmasını sağlayarak bölgede bölünme, istikrarsızlık ve parçalanma yaratacak gelişmelerin önüne geçmiştir. Karşılıklı iş birliğinin sonuçları bunun da ötesine uzanmış ve İran’da geniş bir siyasal aktörler kümesinin Türkiye ile birlikte çalışmaya yönelik olumlu yaklaşımlarını ortaya çıkarmıştır. Örneğin önceki yıllarda Türkiye’ye karşı sert çıkışlarıyla dikkat çeken İran milletvekili ve İran İslami Şura Meclisinin Milli Güvenlik ve Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Alaaddin Burucerdî söz konusu komisyonun 8 Ekim’de gerçekleştirdiği toplantının ardından yaptığı açıklamada Irak’ın toprak bütünlüğünün korunmasına vurgu yapmış ve bu bütünlüğe zarar verilmesini Türkiye, İran ve Irak’ın “kırmızı çizgi”si olarak değerlendirmiştir. Burucerdî bu sebeple üç ülke arasındaki iş birliğinin süreceğini de sözlerine eklemiştir.²⁶ Burucerdî’nin açıklaması Türkiye ile İran’ın Irak konusundaki iş birliğinin yalnızca Tahran hükümetinde değil hükümetin dışındaki muhafazakar çevrelerde de olumlu karşılandığını göstermesi açısından önemlidir.

²⁵ “Türkiye Hava Sahasını Resmen Kapattı!”, *Milliyet*, 16 Ekim 2017.

²⁶ بررسی آخرین تحولات اقلیم کردستان / «تجزیه عراق» خط قرمز ایران، ترکیه و عراق است “ (IKBY’deki Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi / <<Irak’ın Parçalanması>> İran, Türkiye ve Irak’ın Kırmızı Çizgisidir)”, *Fars News*, 8 Ekim 2017.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye-İran ticaret hacminde 2013-2016 arasında yaşanan düşüş 2017’de tersine dönmüş ve bu yıl içerisinde iki ülke arasındaki ticaret hacmi yeniden 10 milyar doların üzerine çıkmıştır. Bu rakam 2015 ve 2016’dan yüksek olsa da 2011-2014 arasındaki ticaret hacminin gerisinde kalmıştır. Türkiye ile İran arasında 2017’de gerçekleşen 10,7 milyar dolarlık ticaret hacmi AK Parti’nin iktidara geldiği 2002’deki 1,2 milyar dolarla karşılaştırıldığında çok yüksek olsa da 2008’de gerçekleşen 10,2 milyar doların çok az üzerine çıkması son on yıl içerisinde bu alanda ciddi bir sorun olduğunun göstergesidir.

İki ülke liderleri 30 milyar dolarlık hedeften bahsederken son yıllarda yaşanan gerileme hem siyasi ilişkilerde yaşanan krizlere hem de gerek İran gerekse Türkiye’nin yaşadığı ekonomik sorunlara işaret etmektedir. Gerçekten de 2017 öncesinde her iki ülkenin toplam ticaret hacminde de önemli düşüşler yaşanmıştır. Örneğin İran’ın ihracatı 2011’de 130 milyar dolar iken 2016’da ancak 48 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, ithalatı ise aynı dönemde 58 milyar dolardan 55 milyar dolara inmiştir. Türkiye’nin toplam ihracatı –petrole bağımlılığı olmadığı için– İran kadar olumsuz etkilenmese de 2012’de 152 milyar dolardan 2014’te 142 milyar dolara düşmüştür. Aynı dönemde toplam ithalat 236 milyar dolardan 198 milyar dolara gerilemiştir. Bu şekilde her iki ülkenin toplam ticaretinde yaşanan gerilemenin birbirleri arasındaki ticarete yansımaları da olumsuz olmuştur.

2017’de Türkiye’nin İran’la ticaretinde verdiği açık 4,2 milyar dolar gibi bir seviyede gerçekleşirken 2016’da uzun yıl aradan sonra Türkiye lehine söz konusu ticaret fazlasının geçici bir trendin göstergesi olduğu anlaşılmıştır. Bunda 2017’de Türkiye’nin İran’a ihracatında düşüş söz konusuyken bu ülkeden yaptığı ithalatla önemli bir artış yaşanması etkilidir. Türkiye’nin ihracatındaki düşüş “kıymetli taşlar” kaleminden kaynaklanırken ithalatındaki artış “mineral yakıtlar”daki

büyük yükseliş yüzünden gerçekleşmiştir. Türkiye 2016'da İran'a kıymetli taşlar kaleminden 1,7 milyar değerinde ihracat yapmışken bu rakam 2017'de 157 milyon dolara gerilemiştir. Buna karşılık 2016'da İran'dan 3,5 milyar dolar değerinde mineral yakıt ithal eden Türkiye 2017'de aynı kalemden 6,1 milyar dolarlık ithalat yapmıştır. Bu Türkiye'nin aynı kalemdeki toplam ithalatının yüzde 16,4'üne tekabül etmiştir. 2016'da bu oran yüzde 13,1 idi.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAN'LA DIŞ TİCARETİ (MİLYON DOLAR, 2000-2017)			
Yıl	İhracat	İthalat	Toplam
2000	235	815	1.051
2002	333	920	1.253
2008	2.029	8.199	10.229
2010	3.044	7.645	10.689
2011	3.589	12.461	16.050
2012	9.921	11.964	21.885
2013	4.192	10.383	14.575
2014	3.888	9.833	13.721
2015	3.665	6.096	9.761
2016	4.699	4.967	9.666
2017	3.259	7.492	10.751

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Bu rakamlar hem 2017'de Türkiye'nin İran'dan mineral yakıt ithalatının artmasının hem de petrol fiyatlarında bir önceki yıla göre yaşanan artışın sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. 2010-2017 arasında Türkiye'nin İran'dan mineral yakıt ithalatını gösteren tabloya bakıldığında örneğin 2013 ve 2017'de Türkiye'nin toplam mineral yakıt ithalatında İran'ın payı aynı olmasına rağmen bu ithalat için Ankara'nın 2013'te Tahran'a ödediği fiyatın yaklaşık 1,5

kat daha fazla olması petrol fiyatlarının o dönemde daha yüksek gerçekleşmesinden kaynaklanmıştır.

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN İRAN’DAN “MİNERAL YAKIT” İTHALATI		
Yıllar	Mineral Yakıt İthalatı (Milyon Dolar)	Toplam Mineral Yakıt İthalatındaki Pay (Yüzde)
2010	6.711	17,4
2011	11.020	20,3
2012	10.698	17,8
2013	9.124	16,3
2014	8.420	15,3
2015	4.900	12,9
2016	3.570	13,1
2017	6.101	16,4

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Türkiye’nin petrol ve doğal gaz ithalatında İran’ın payının daha da artacağına işaretleri 2017’nin Aralık’ında Türkiye, İran ve Azerbaycan dışişleri bakanlarının Bakü’de gerçekleştirdikleri üçlü toplantının ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun açıklamalarından anlaşılmaktadır. Bu toplantının ardından gerçekleştirilen ortak basın toplantısında Çavuşoğlu Türkiye’nin hem İran hem de Azerbaycan ile siyasi ve kültürel alanın yanında ekonomik ilişkileri de geliştirmek arzusu taşıdığını söyleyerek bu iki ülkeden mineral yakıt ithalatını artırmak istediğini şöyle ifade etmiştir:

Hem Azerbaycan’dan hem İran’dan doğal gaz ve petrol ithal ediyoruz. Biz bu her iki kardeş ülkeden ithal ettiğimiz doğal gaz ve petrol miktarını artırmak istiyoruz. İran gazının uluslararası piyasaya gitmesi konusunda da çalışmalarımız sürüyor. Üç ülke birlikte enerji iş birliğimizi daha da artıracığımıza inanıyoruz.²⁷

²⁷ “Çavuşoğlu: İran ve Azerbaycan’dan Doğal Gaz ve Petrol İthalatını Artıracamız”, *Hürriyet*, 20 Aralık 2017.

Mineral yakıtlar önceki yıllardaki gibi Türkiye-İran ticaretinin en büyük kalemini oluşturmuştur. Bu kalemin İran'ın Türkiye'ye ihracatındaki payı yüzde 81'e kadar ulaşırken iki ülke arasındaki toplam ticaretteki oranı ise yaklaşık yüzde 57 seviyesindedir. İran'ın Türkiye'ye ihracatında bu şekilde büyük ölçüde bir ürüne bağımlılık söz konusu iken Türkiye'den İran'a yönelik ihracat çeşitlilik göstermiştir. Bu çerçevede Türkiye'den İran'a yapılan ihracatta “kazan, makine ve mekanik cihazlar” ile “motorlu kara taşıtları” kalemleri en fazla döviz getiren alanlardır. İran'ın Türkiye'ye ihracatında ise petrol ve doğal gazın dışında “plastik mamul”ler kayda değer bir kalemi teşkil etmiştir.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAN İLE TİCARETİNDE EN FAZLA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (DOLAR, 2017)*		
Ürün Grupları	İhracat	İthalat
Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Ürünler	3.016.252	6.101.562.077
Kazan, Makine, Mekanik Cihazlar ve Parçaları	542.936.173	9.781.553
Plastik Mamulleri	168.584.635	490.419.529
Motorlu Kara Taşıtları ve Parçaları	224.211.829	6.512.319
Çinko ve Çinkodan Eşya	3.222.546	206.837.542
Sentetik ve Suni Devamsız Lifler	206.362.911	1.401.760
Elektrikli Makine ve Cihazlar, Aksam ve Parçaları	176.390.314	2.145.023
Ağaç ve Ahşap Eşya, Odun Kömürü	164.979.800	226.223
Kıymetli veya Yarı Kıymetli Taşlar	157.890.872	7.177
Alüminyum ve Alüminyumdan Eşya	40.596.441	138.959.624
Gübreler	4.054.320	136.642.894
Demir veya Çelikten Eşya	130.226.613	4.126.594
Toplam İhracat ve İthalat	3.259.995.080	7.492.170.290

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* İki ülke arasındaki ticarete 100 milyon doların üzerindeki ürün grupları tabloda gösterilmiştir.

Türkiye ile İran arasındaki ticaretin artırılması konusunda 2017’de önemli girişimler söz konusu olmuştur. Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci Temmuz ve Kasım’da resmi temaslar çerçevesinde ziyaret ettiği İran’a Ağustos’ta da yeniden cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani’nin yemin törenine katılmak için gitmiştir. Zeybekci’nin İran ziyaretlerinin sıklığı Ankara’nın Tahran ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye verdiği önemin açık göstergesidir. Bu ziyaretlerde Ankara ile Tahran arasındaki ticaretin yerli para birimleri üzerinden yapılması, tercihli ticaret anlaşmasına konu olan ürünlerin genişletilmesi ve Türkiye’nin yurt dışında açmayı planladığı ticaret merkezlerinden ilkinin İran’da bulunması gündeme gelmiştir.

Ekonomi Bakanı Zeybekci ve İran İletişim ve Bilgi Teknolojisi Bakanı Mahmud Vaizi’nin katılımıyla Tahran’da 10 Temmuz’da açılan Türk Ticaret Merkezi hem Türkiye’nin yurt dışında hem de İran’da yabancı bir ülkenin faaliyete geçirdiği ilk ticaret merkezi olma özelliğini taşımıştır. Bu merkezin açılış töreninde yaptığı konuşmada Bakan Zeybekci “İran ve Türkiye’nin, iki ülkenin de kültür coğrafyasına dahil olan üçüncü ülkelerdeki çok büyük iş birliği potansiyelini birlikte değerlendirebilme kabiliyetine sahip ülkeler” olduğunu belirterek Tahran’daki söz konusu merkezin Türkiye’nin yurt dışındaki en önemli ticaret merkezlerinden birisi olacağını ifade etmiştir.²⁸

Bu ziyareti sırasında İranlı Bakan Vaizi ile birlikte Türkiye-İran Karma Ekonomi Komisyonu toplantısına başkanlık eden Ekonomi Bakanı Zeybekci bu toplantılardan sonra yaptığı açıklamalarda da Türkiye ile İran arasında Ocak 2015’te başlayan tercihli ticaret sisteminde gümrük vergileri düşürülen 265 ürüne 120 tane daha ekleyerek artık ikinci aşamaya geçildiğini dile getirmiş ve uzun vadedeki hedefin iki ülke arasındaki ticaretin tamamen serbestleştirilmesi ol-

²⁸ “Yurt Dışındaki ilk Türk Ticaret Merkezi Tahran’da Açıldı”, Anadolu Ajansı, 10 Temmuz 2017.

duğunu vurgulamıştır.²⁹ Bu ziyaret sırasında İran Sanayi, Ticaret ve Maden Bakanı Rıza Nimetzade ile de görüşen Bakan Zeybekci iki ülke arasındaki ticaret hacmi hedefinin 30 milyar dolar olarak konulmasına rağmen Türkiye ile İran arasındaki ticaret potansiyelinin 50 milyar dolar olduğunu belirterek aslında hedefi revize etmiştir.³⁰

İki ülke arasında ticaret hacmi konusunda dile getirilen hedefin bir benzeri ticaretin yerli paralarla gerçekleşmesiydi. Bu konuda da uzun zamandır her iki ülke liderleri ve ekonomi bakanları niyetlerini ortaya koyan açıklamalar yapıyorlardı. Ancak bu konudaki niyet beyanlarına rağmen somut adımların atılması mümkün olmuyordu. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye ile İran arasındaki Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin dördüncü toplantısına katılmak için 4 Ekim'de gerçekleştirdiği İran ziyaretinde mevkidaşı Ruhani ile düzenlediği basın toplantısında yaptığı açıklama bu alanda artık somut adımların atılacağına işaret etti:

Merkez bankalarımızın riyasetinde, finans sektörlerine bir hareketlilik getirme kararı aldık. Yerli parayla alışveriş yapma sürecini hayata geçirme kararını verdik. Merkez bankalarımız önümüzdeki hafta bu konudaki anlaşmayı imzalayacaklar.³¹

Bu ziyaretten bir hafta sonra iki ülke merkez bankası başkanları ikili ticarete Türk lirası ve İran riyali kullanılmasına dair mutabakat zaptını imzaladılar.³² Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İran'daki temaslarında kararlaştırılan Türk bankalarının İran'da şube açmaları ve İran bankalarının Türkiye'deki şube ağını genişletmelerine dair adımlar da iki ülke ticaretinin yerli parayla yapılması konusundaki hedefi kolaylaştıracak hususlar olarak görülebilir. Bu şekilde İran'a yöne-

²⁹ "İran'la Tercihli Ürün 385 Oldu", *Yeni Şafak*, 11 Temmuz 2017.

³⁰ "Katar Krizi Sonrası Türkiye ile İran Arasında Yeni Dönem", *Milliyet*, 10 Temmuz 2017.

³¹ "Türkiye ve İran Ticaretinde Milli Para Kullanılacak", *Takvim*, 8 Ekim 2017.

³² "Türkiye ile İran Para Biriminde Anlaştı", *Sabah*, 10 Ekim 2017.

lik ABD yaptırımlarından ciddi şekilde zarar gören Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin tamiri konusunda önemli adımlar atılmıştır.

2017’de Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi yönünde etkide bulunan faktörlerden biri Katar krizi olmuştur. Bu kriz sırasında Katar’a uygulanan ambargonun kendilerini de hedef aldığını düşünen Ankara ve Tahran yönetimleri Riyad, Dubai ve Kahire’nin baskısı altındaki Doha yönetimine destek vermişlerdir. Bu çerçevede Kasım sonunda Tahran’da Türkiye, İran ve Katar ekonomi bakanları arasında ticari malların taşımacılığı ve transit geçişi kolaylaştıran bir anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ile Katar arasındaki ticarete İran’ın transit geçiş ülkesi olması açısından önem arz eden bu anlaşmayla hem Katar’a karşı uygulanan ambargonun kırılması hedeflenmiş hem de üç ülke arasındaki ticaretin geliştirilmesi düşünülmüştür.³³

2017 Türkiye ile İran arasında uzun zamandır sorun olan doğal gaz fiyatı anlaşmazlığı dosyasının da kapatıldığı yıl oldu. Bu konudaki anlaşmazlığın taşındığı Uluslararası Tahkim Mahkemesi 2016’da Türkiye’yi haklı buldu ve İran’ın Türkiye’ye sattığı pahalı gazın neden olduğu ekonomik zararı Ankara’ya ödemesine hükmetti. Şubat 2017 başında İran Ulusal Gaz Şirketi yöneticisi Hamid Reza Aragi bu konuda yaptığı açıklamada İran’ın bu cezanın karşılığı olarak Türkiye’ye 8 milyar metreküp doğal gazı bedelsiz olarak sevk ettiğini ve artık bundan sonra normal fiyattan gaz sevkiyatının başladığını açıkladı.³⁴

Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli kalemlerden biri olan turizm konusunda 2017’de önemli bir yoğunluk söz konusu hale gelmiştir. İran’dan Türkiye’ye gelen turist sayısı 2016’yla karşılaştırıldığında yüzde 50,2’lik bir artışla 2 buçuk mil-

³³ “Türkiye, İran ve Katar Arasında İmzalar Atıldı”, *Sabah*, 26 Kasım 2017.

³⁴ “İran, Türkiye’ye Borcunun Tamamını Ödedi”, *Hürriyet*, 5 Şubat 2017.

yonu ulaşmıştır. İran bu rakamlarla Rusya ve Almanya'nın ardından Türkiye'ye en fazla turist geldiği üçüncü ülke konumuna yükselmiştir. Bu artışta Türkiye'de terörle mücadele konusunda elde edilen başarılar sonucu İranlı turistlerin bir kısmının geldiği Doğu Anadolu şehirlerinde güvenliğin artması ve 2017'de Türkiye-İran siyasi ilişkilerinde yaşanan iyileşmenin payının olduğu tahmin edilmektedir.

TABLO 4. TÜRKİYE'YE GELEN YABANCILARIN MİLLİYETLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI (2016-2017)

Milliyet	Yıllar		Milliyet Payı (Yüzde)		Değişim Oranı (Yüzde)	
	2016	2017	2016	2017	2016/2015	2017/2016
Rusya Federasyonu	866.256	4.715.438	3,42	14,55	-76,26	444,35
Almanya	3.890.074	3.584.653	15,34	11,06	-30,30	-7,85
İran	1.665.160	2.501.948	6,57	7,72	-2,07	50,25
Gürcistan	2.206.266	2.438.730	8,70	7,52	15,40	10,54
Bulgaristan	1.690.766	1.852.867	6,67	5,72	-7,18	9,59
İngiltere	1.711.481	1.658.715	6,75	5,12	-31,87	-3,08
Yabancı Toplam	25.352.213	32.410.034	100,00	100,00	-30,05	27,84

Kaynak: "Turizm Verileri", TÜRSAB, <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2018).

Yatırımlar konusunda iki ülke ilişkilerine bakıldığında ise Türk şirketlerine İran'da yatırım yapmaları yönünde bu ülkeden çağrılar gelirken Türkiye'de de sanayi ve ticaret odalarının bu minvalde şirketleri bilgilendirmeye yönelik faaliyetleri devam etti. Geçen yıl İran'da doğal gaz çevrim santrali kurma yönünde adımlar atan Ünal Aysal'ın şirketi Unit International'ın bu yıl da bu ülkenin enerji sektörüne yeni yatırımlar yapacağına dair haberler medyada yer aldı. Rus ve İranlı şirketlerle kurduğu ortaklıkla İran'da petrol ve doğal

gaz çıkarmak üzere 7 milyar dolarlık anlaşmaya varan Unit International bu şekilde İran'ın en büyük petrol ve doğal gaz sahalarında üretim yapma imkanına kavuşarak Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunan bir şirket oldu.³⁵

SONUÇ

Türkiye-İran ilişkilerinin 2017'de önceki yıllara göre daha iyi bir seyir gösterdiği yadsınamaz bir gerçektir. Katar krizi, Kudüs krizi ve genel olarak Filistin-İsrail sorunu gibi bölgesel konularda iki ülke birbiriyle çok benzeşen politikalar izlerken Suudi Arabistan-BAE-Mısır blokundan ayrılmışlardır. Sadece bu meselelerde Ankara ile Tahran arasında gösterilen dayanışma üzerinden bölgede yeni bir blok oluştuğunu ileri sürmek ise yanlış olacaktır. Her ne kadar BAE ve Suudi Arabistan gibi devletlerin bazı önemli yetkilileri Türkiye ile İran'ı aynı bloktaymış gibi göstermeye çalışsalar da Ankara bu tür bloklaşmalardan uzak durmaya çalışmaktadır. Ortadoğu'daki bloklaşmaların küresel güçlerin "böl ve yönet" politikalarının bir aracı olduğunu düşünen Türkiye bölge ülkeleriyle ilişkilerinde kendisinin ve bölge halklarının çıkarlarını esas alan bir siyaset izlemekte ve uzun süreli ittifaklar yerine çıkarların uyuştugu süre boyunca devam edecek ve çıkarların örtüştüğü alanları kapsayacak ortaklıkları tercih etmektedir.

İran ile de bu siyaset çerçevesinde geliştirilen iş birliği sadece Katar ve Kudüs krizleriyle sınırlı kalmamış, Kuzey Irak'ta gerçekleştirilen referandum sırasında da ortak çıkarlar iki ülkenin sıkı bir iş birliği içerisinde hareket etmesini sağlamıştır. Suriye konusunda ise spesifik çıkarları farklılaşsa da çatışmanın sona erdirilmesi ve ülkenin bölünmesinin engellenmesi ortak hedefi Türkiye ve İran'ı aynı masanın etrafında bir araya getirmiştir. Rusya'nın da katıldığı Astana ve Soçi süreçleriyle Suriye sorununa çözüm arayan Ankara

³⁵ "Aysal'dan 7 Milyar Dolarlık Enerji İmzası", *Vatan*, 16 Ağustos 2017.

ve Tahran bu meselenin Ortadoğu'yu daha fazla kaosa sürüklemesinin kendi güvenlik çıkarları açısından da büyük riskler oluşturduğu düşüncesiyle hareket etmişlerdir.

Türkiye ile İran arasında 2017'de bu şekilde geliştirilen iş birliğinin daha uzun süreli hale gelmesi bundan sonra Tahran yönetiminin PKK konusunda göstereceği tavra bağlı olacaktır. Türkiye'nin terör sorununu artık kesin olarak çözme konusundaki kararlılığı çerçevesinde Irak ve Suriye'de bu örgütle mücadele çerçevesinde atacağı yeni adımlar İran tarafından desteklenirse bu tutum Ankara'nın Tahran'a bakışını oldukça olumlu bir şekilde etkileyecektir. İran'ın Türkiye ile daha sağlıklı bir ilişki geliştirmek için bu fırsatı iyi değerlendirmesi ve esasen kendisi için de tehdit oluşturan PKK sorununun çözümü konusunda Ankara ile dayanışma içerisinde hareket etmesi 2018 ve sonraki dönemde iki ülke ilişkileri açısından belirleyici olacaktır.

KRONOLOJİ

23-24 Ocak	Türkiye, İran ve Rusya Kazakistan'ın Astana kentinde Suriye krizine çözüm bulmak amacıyla bir araya geldiler.
3-4 Mayıs	Dördüncüsü düzenlenen Astana görüşmelerinden Suriye'de "çatışmasızlık bölgeleri" oluşturulması kararı çıktı.
10 Temmuz	Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin İran ziyaretinde Türkiye'nin yurt dışında kurduğu ilk Türk Ticaret Merkezi Tahran'da açıldı.
Ağustos 2017	Ünal Aysal'ın şirketi Unit International'ın Rus ve İranlı şirketlerle kurduğu ortaklıkla İran'da petrol ve doğal gaz çıkarmak üzere 7 milyar dolarlık anlaşmaya vardığı duyuruldu.
4 Ağustos	İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Caberi Ensari altıncı tur Astana görüşmelerinin hazırlıklarını görüşmek üzere Türkiye'ye geldi.

5 Ağustos	Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci ikinci kez cumhurbaşkanı seçilen Ruhani’nin yemin töreni için İran’a gitti.
15 Ağustos	İran Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Muhammed Bakı Türkiye’yi ziyaret etti.
14-15 Eylül	Türkiye’nin desteklediği muhalif grupların da bulunduğu İdlib ve çevresi çatışmasızlık bölgesi olarak ilan edildi.
20 Eylül	Türkiye, İran ve Irak dışişleri bakanları New York’ta bir araya gelerek İKBY’nin sözde bağımsızlık referandumuna karşı ortak bir bildiri kaleme aldılar.
24 Eylül	İran hava sahasını İKBY’den gelen ya da o bölgeye giden tüm uçuşlara kapattı.
25 Eylül	İKBY tüm uyarılara rağmen bir sözde bağımsızlık referandumu düzenledi.
25 Eylül	Türkiye İKBY referandumunu tanımadığını duyurdu.
26 Eylül	Türkiye’nin İran Büyükelçisi Rıza Hakan Tekin ve İran Savunma Bakanı Emir Hatemi Tahran’da bir araya geldiler.
2 Ekim	Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar Tahran’a bir ziyaret gerçekleştirdi.
4 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Tahran’a resmi ziyarette bulundu.
16 Ekim	Türkiye hava sahasını İKBY’den gelen ya da o bölgeye giden tüm uçuşlara kapattı.
22 Kasım	Rusya’nın Soçi kentinde Türkiye, İran ve Rusya devlet başkanlarının katılımıyla bir liderler zirvesi düzenlendi.
26 Kasım	Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci Tahran’da İran ve Katarlı mevkidaşlarıyla bir transit ticaret anlaşması imzaladı.
21-22 Aralık	2017’nin son Astana toplantısı gerçekleştirildi.

TÜRKİYE’NİN IRAK POLİTİKASI

RECEP TAYYİP GÜRLER

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2017’de Türkiye’nin Irak politikasının bir önceki yıllara mukayese edildiğinde önemli ölçüde değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür. Geçtiğimiz yıl Bağdat ile son derece gergin seyreden ilişkiler 30 Aralık’ta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Irak Başbakanı Haydar İbadi’yle telefon görüşmesinin ardından bir nebze yumuşamıştır. 2017’ye de bu yumuşamanın etkisiyle girilmiş ve yıl boyunca karşılıklı atılan olumlu adımlar ve özellikle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin (IKBY) düzenlediği bağımsızlık referandumuna ilişkin ortak tutum ve davranışlar Ankara-Bağdat ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. Öte yandan Türkiye’nin IKBY ile ilişkileriye bir önceki yılın tam zıttı bir yöne evrilmeye başlamıştır. 2016’da An-

kara ile Bağdat arasında yaşanan hemen hemen bütün anlaşmazlıklarda Erbil yönetimi Ankara’nın yanında yer almıştır. Fakat 2017’de IKBY’nin bağımsızlık yolunda adımlar atması Irak’ın toprak bütünlüğünü savunan Ankara’nın büyük tepkisini çekmiş ve Erbil ile ilişkiler gerginleşmiştir. Ankara bu konuda tavrını Bağdat hükümetinden yana koymuş ve bu da tarafların giderek yakınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

KARŞILIKLI ZİYARETLER

2017’nin ilk günlerinde Başbakan Binali Yıldırım’ın Irak’a ziyaret gerçekleştireceğinin açıklanması Ankara-Bağdat ilişkilerinde normalleşmenin yaşanacağına dair beklentilerin oluşmasına neden olmuştur. Nitekim 7 Ocak’ta Bağdat’a düzenlenen bu ziyaretle birlikte geçtiğimiz yılın neredeyse tamamında gergin geçen ilişkilerin geride kaldığına dair bir izlenim oluşmuştur. Bu ziyaret kapsamında Irak Başbakanlık Sarayında Yıldırım ve İbadi’nin başkanlığında Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin (YDSK) üçüncüsü gerçekleştirilmiştir. Bunun ardından yapılan ortak basın toplantısında 2016’da Irak Parlamentosu tarafından “işgalci ülke” olarak tanımlanan Türkiye “dost ve komşu ülke” şeklinde nitelendirilmiştir.³⁶

Düzenlenen YDSK’nin ardından ortak bir bildiri de yayımlanmıştır. Bildiriye göre iki ülke arasında teröre karşı ortak mücadeleye, Irak’ın toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı, Başika kampının Irak’a ait olduğu, iki taraf arasındaki ticari ve ekonomik iş birliği düzeyinin artırılması, iki tarafın da topraklarından herhangi bir terör örgütünün iki ülkeden birisinin milli güvenliğine zarar verici faaliyetlerinin engellenmesi konularında anlaşmaya varılmıştır.³⁷

³⁶ “Başıka Bir Irak Kampıdır”, Aljazeera Türk, 7 Ocak 2017.

³⁷ “Başıka Bir Irak Kampıdır”.

Başbakan Yıldırım'ın ziyaretinde gündemin önemli konularından biri de Başika'daki Türk askeri varlığıdır. Çünkü özellikle 2015'in sonundan itibaren Irak-Türkiye ilişkilerinin gerginleşmesinde başrol oynayan mesele Başika'daki Türk askeri sayısının artmasıdır. 2016 özellikle Irak merkezi yönetiminin şiddetli bir şekilde Türk askerlerinin Irak topraklarından çekilmesi talepleriyle geçmiştir. Başbakan Yıldırım'ın Bağdat temasları sırasında Başika kampının akıbeti konusunda ortak bir anlaşmaya varıldığı açıklansa da anlaşma metnine bakıldığında net bir sonuç çıkmadığı gözlemlenmiştir. Zira Türk askerlerinin çekilip çekilmeyeceği belli olmamakla beraber bir çekilme gerçekleşecekse bunun ne zaman olacağı da dile getirilmemiştir.

Nitekim bu belirsizliğin sonuçları ilerleyen günlerde kendini göstermiş ve iki ülkeden de Başika kampıyla ilgili farklı açıklamalar gelmiştir. Önce Başbakan Yıldırım Irak ziyareti dönüşü Türk askerlerinin Başika'da görevlerini yapmaya devam edeceğini açıklamış³⁸ ardından da İbadi eğer Başika'dan çekilme olmazsa Türkiye ile ilişkilerin bir adım bile ilerlemeyeceğini dile getirmiştir.³⁹ Milli Savunma Bakanı Fikri Işık ise kısa dönemde bir geri çekilmenin olmayacağını, terör örgütleriyle mücadele bittikten sonra iki ülkenin geri çekilme konusunu oturup değerlendireceğini açıklamıştır.⁴⁰ Bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere bu konuda net bir anlaşmaya varılamamış fakat en azından kamptaki Türk askeri varlığının ilişkileri germesinin önüne geçilmiş ve diyalog kapısı açılmıştır.

Öte yandan Başbakan Binali Yıldırım'ın gerçekleştirdiği Irak ziyareti Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından şu ifadelerle dile getirilmiştir:

³⁸ “Başika'da Askerler Görevini Yapacak”, *Milliyet*, 9 Ocak 2017.

³⁹ “İbadi'den Başika Açıklaması”, Ensonhaber, 10 Ocak 2017, <http://www.ensonhaber.com/ibadiden-basika-aciklamasi-2017-01-10.html>, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018)..

⁴⁰ “Milli Savunma Bakanı Işık Türk Askerinin Başika'daki Varlığı Zorunluluk”, BBC Türkçe, 11 Ocak 2017.

Milli güvenliğimizi ilgilendiren konularda masada ve sahada olmaya kesinlikle devam edeceğiz. Öte yandan Irak’taki gelişmelere de kayıtsız kalmadık, kalmıyoruz ve kalmayacağız. Nitekim dün akşam Başbakanımız iki günlük bir seyahat için Bağdat ve Erbil’deydiler. (...) Irak’ın, DEAŞ terör örgütüne karşı yürüttüğü askeri mücadeleyi desteklerken Musul, Telafer ve Sincar konusundaki kaygılarımızı gidermek için her türlü askeri ve diplomatik tedbiri aldık. Irak Hükümeti ile bu süreçte, zor, ancak samimi bir diyalogu da başlattık. (...) Irak’tan DEAŞ ve PKK gibi terör örgütlerinin sökülüp atılması için ortak çabalarımız devam edecektir.⁴¹

Erdoğan’ın sözlerinden de anlaşılacağı üzere Türkiye kendi topraklarına tehdit oluşturan unsurların varlığı devam ettiği sürece bu konularda aktif rol oynamayı sürdürecektir. Özellikle “Masada ve sahada olmaya devam edeceğiz” ifadesi Başika kampından en azından bir süre daha çekilmenin olmayacağını göstermektedir.

Bağdat ziyaretinin ardından Erbil’e geçen Binali Yıldırım ve beraberindeki heyet İKBY Başkanı Mesut Barzani ile bir görüşme gerçekleştirdi. Ziyaretin ardından düzenlenen ortak basın toplantısında Binali Yıldırım Erbil yönetimini 15 Temmuz sonrasında ki duruşlarından dolayı tebrik etti. Bu kapsamda DEAŞ, PKK ve FETÖ gibi terör örgütleriyle ortak mücadele ve ekonomik konularda çok faydalı görüşmeler gerçekleştirdiklerini aktardı. Barzani ise Türk heyetinin Bağdat ile çok başarılı bir görüşme yaptığını vurgulayarak Türkiye’nin bu ziyaretlerini çok olumlu bulduklarını ve bu durumdan memnuniyet duyduklarını ifade etti. Türkiye’nin terörle mücadelesinde ortak çalışmanın önemine değinen Barzani Türkiye’ye yönelik tehditlerin ortadan kalkması temennisinde bulundu.⁴² Binali Yıldırım ve beraberindeki heyet daha sonra Erbil’de-

⁴¹ “Milli Güvenliğimizi İlgilendiren Konularda, Masada ve Sahada Olmaya Devam Edeceğiz”, TCCB, 9 Ocak 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/70693/mill-guvenligimizi-ilgilendiren-konularda-masada-ve-sahada-olmaya-devam-edecegiz.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

⁴² “Başbakan Binali Yıldırım ve Mesud Barzani’den Ortak Basın Toplantısı”, *Hürriyet*, 8 Ocak 2017.

ki Zerdık Dağı'nda DEAŞ ile mücadele eden Peşmergeyi ziyaret ederek cephe hattında operasyonlar hakkında bilgi aldı.⁴³

Binali Yıldırım'ın Irak ziyaretinin ardından kısa bir süre sonra 26 Şubat'ta IKBY Başkanı Mesut Barzani İstanbul'da Mabeyn Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü. Ardından Ankara'ya geçen Barzani burada Başbakan Binali Yıldırım ile bir araya geldi. İki görüşmeden sonra da detaylara ilişkin resmi bir açıklama gelmese de görüşmelerin güvenlik ve ticaret konuları üzerine yoğunlaştığına dair yorumlar yapıldı. Özellikle görüşmelerde iki tarafın da enerji bakanlarının bulunması enerjinin özel bir yer tuttuğunu göstermiştir. Zira bu ziyaret Kerkük petrollerinin İran üzerinden dünya piyasalarına aktarılması için Bağdat ve Tahran arasında görüşmelerin yapıldığı haberlerinin hemen arkasından gerçekleşmiştir. Bu da Kerkük petrollerinin Türkiye üzerinden satılmasına sekte vuracak bir gelişme olduğu için ziyaretin ana gündem maddesinin bu konu olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁴ Türkiye'nin eski Erbil Başkonsolosu Aydın Selcen'e göre enerji konusunun dışında DEAŞ ile mücadele, Suriye'ye Peşmerge gönderilmesi ve İran ile ilişkiler gibi konular da görüşülmüştür.⁴⁵

28 Nisan'da ise IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani İstanbul'da Mabeyn Köşkü'nde Erdoğan ile basına kapalı bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmenin ardından bir açıklama yapılmasa da⁴⁶ kaynaklara göre Sincar'daki PKK varlığı ve bu bölgeye TSK tarafından düzenlenen hava hareketleri gündeme geldi. Rudaw haber ajansının IKBY hükümetinin resmi sayfasına dayandırdığı bilgilere göre Sincar'a düzenlenen hava operasyonlarında Peşmergelerin hayatını

⁴³ "Başbakan Yıldırım Erbil'deki Peşmerge Cephesini Ziyaret Etti", Anadolu Ajansı, 8 Ocak 2017.

⁴⁴ "Barzani'nin Ziyaretinin Perde Arkası", *Sözcü*, 27 Şubat 2017.

⁴⁵ "Barzani'nin Türkiye Ziyaretinin Arkasında Ne Var?", Sputnik Türkiye, 27 Şubat 2017.

⁴⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Barzani'yi Kabul Etti", NTV, 28 Nisan 2017.

kaybetmesinden duyulan derin üzüntü dile getirildi ve başsağlığı dilendi. Ayrıca Erdoğan, Barzani’ye buradaki PKK varlığının kabul edilemeyeceğini Sincar’ın terör örgütünden temizlenmesi gerektiğini iletti. Barzani ise PKK’nın bölgeden bir an önce çekilmesi konusunda Türkiye ile aynı fikirde olduklarını ve ikili ilişkilerin daha da gelişmesini temenni ettiklerini bildirdi.⁴⁷

Irak’ta gündemin DEAŞ ile mücadelede İKBY’nin bağımsızlık referandumuna kaydığı günlerde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ikili ilişkiler ve gündemdeki konuları değerlendirmek üzere 22 Ağustos akşamı Irak’a gitti. Önce Bağdat ardından da Erbil’e düzenlediği ziyaret kapsamında Irak Cumhurbaşkanı Fuad Masum, Meclis Başkanı Selim Cuburi, Başbakan Haydar İbadi ve Dışişleri Bakanı İbrahim Caferi başta olmak üzere pek çok isimle görüşmeler gerçekleştirdi. Ardından Erbil’e geçen Çavuşoğlu burada da İKBY Başkanı Mesut Barzani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) temsilcileriyle görüştü.⁴⁸ Çavuşoğlu Irak ziyaretiyle Irak’taki sorunları çözmeye çalıştıklarını açıklayarak tüm problemlerin Irak’ın sınır ve toprak bütünlüğü çerçevesinde karşılıklı diyalogla çözülmesini umut ettiklerini belirtti. Ziyaret sırasında konuşulan en önemli gündem maddesiye İKBY tarafından düzenlenecek olan referandumdu. Bununla alakalı olarak Çavuşoğlu Türkiye’nin referandum konusundaki kararını Barzani’ye net biçimde aktardıklarını ve bölgenin huzuru için Irak’ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini açıkladı.⁴⁹

Çavuşoğlu’nun Irak ziyareti sırasındaki tüm uyarılarına rağmen referandum gerçekleşmiş ve ardından Irak merkezi yönetimi bu konuyla alakalı çeşitli adımlar atmıştır. 25 Ekim’de de Irak Başbakanı Haydar İbadi Türkiye ile Irak arasında son günlerde artan iş birliği-

⁴⁷ “Barzani ile Erdoğan Ne Konuştu?”, Rudaw, 28 Nisan 2017.

⁴⁸ “Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Irak’ı Ziyareti, 22-23 Ağustos 2017”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglunun-irak-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

⁴⁹ “Çavuşoğlu ‘Irak’ta Sorunu Çözmeye Çalışıyoruz’”, *Hürriyet*, 24 Ağustos 2017.

ni daha da ilerletmek, bölgesel barış ve istikrara katkıda bulunmak ve İKBY'nin gerçekleştirdiği referandumdan sonra atılacak adımları görüşmek üzere Ankara'ya resmi ziyarette bulunmuştur. İbadi ziyaret öncesi düzenlediği basın açıklamasında şunları dile getirmiştir:

Türkiye'de, iki ülke arasındaki ticari hacmin artırılmasıyla diğer ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi, su meselesi, sınır kapılarının kontrolü gibi önemli stratejik konuları ele alacağız. Irak'taki Kerkük stratejik boru hattından (Kerkük-Ceyhan) Türkiye'ye yeniden petrol ihraç etmek istiyoruz.⁵⁰

İbadi önce Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde görüştü. Görüşmenin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan İKBY'nin referandum kararının kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirterek en başından beri Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını belirtmiştir. Fakat İKBY tüm uyarılara rağmen geri adım atmayınca bazı yaptırım kararları almak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Türkiye, İran ve Irak olarak bu konuda yapılan ortak görüşmelerle olumlu bir noktaya gelindiğine değinilmiştir. Ayrıca Irak'ın DEAŞ örgütünden büyük oranda temizlenmesinden duyduğu memnuniyeti belirten Erdoğan PKK'nın da Kandil ve Sincar başta olmak üzere Irak topraklarından temizlenmesi gerektiğini ifade etmiş ve terör örgütünün Irak topraklarından temizlenmesi için ortak operasyon dahil her türlü desteğe hazır olduklarını belirtmiştir.⁵¹

Haydar İbadi, Erdoğan ile görüşmesinin ardından Başbakan Binali Yıldırım ile bir araya gelmiştir. Görüşmede Başbakan Yıldırım'ın yanı sıra Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak, Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci, Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu ve Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci'nin de yer alması ekonomik iş

⁵⁰ “İbadi ‘Türkiye’ye Yeniden Petrol İhraç Etmek İstiyoruz”, *Hürriyet*, 24 Ekim 2017.

⁵¹ “Sincar’a Beraber Girelim”, *Yeni Şafak*, 26 Ekim 2017.

birliği üzerine yoğunlaşıldığı şeklinde yorumlanabilir. Görüşmenin ardından iki başbakan ortak basın açıklaması yapmıştır. Yıldırım, Türkiye’nin her zaman Irak’ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu ve bu bütünlüğü bozmaya yönelik en ufak bir gelişme karşısında tereddütsüz bir şekilde Irak’ın yanında yer alacaklarını ifade etmiştir. İbadi liderliğindeki Irak hükümetinin merkezi otoriteyi yeniden sağlamak için attığı adımları takdirle karşıladıklarını belirten Yıldırım Kerkük’te yüzyıllardır hüküm süren barış içindeki çok etnikli toplumsal yapıya tekrar dönülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu amaçla hem Kerkük’te barış ortamının sağlanması hem de İKBY’nin Irak’ı bir daha böyle sorunlara sürüklememesi adına Irak hükümetinin atacağı her türlü adımın yanında olduklarını belirtmiştir. Başbakan Yıldırım ekonomik konularla ilgili olarak şu konuların altını çizmiştir:

Gümrük kapılarının işletilmesi ve gümrük kapılarının sevk ve idaresi Irak Anayasası’na göre Merkezi Hükümetin işidir. Bu bağlamda Habur Gümrük Kapısı’nın da Irak yönetimine geçmesi konusunda gereken desteği sağlayacağız. Petrol boru hatlarıyla petrol taşıma konusunda da Merkezi Hükümetle birlikte çalışmaya kararlıyız. Bundan böyle Irak ile başta ticaret hacmi olmak üzere karşılıklı yatırımların artırılması, her iki ülkenin imarı ve refahı sağlanması için daha yakın çalışma içinde olmayı arzu ediyoruz.⁵²

İbadi ise Türkiye ile ilişkileri üst düzeye çıkarmak istediklerini belirterek ekonomi ve ticaretin yanında siyasi alanda da iş birliğinin gelişmesini önemsediklerini ifade etmiştir. İKBY referandumu sonrası Ankara’nın da desteğiyle Irak’ın toprak bütünlüğünün parçalanmasının engellendiğini belirten İbadi Türkiye’nin oynadığı rolün önemine vurgu yapmıştır. Bölge halklarının güven ve refah içinde yaşaması için tüm alanlarda iş birliği ve koordinasyon halinde olunması gerektiğini söylemiştir.⁵³

⁵² “Başbakan Yıldırım ‘Müşterek Bakanlar Kurulu için Mutabakata Vardık’”, *Milliyet*, 25 Ekim 2017.

⁵³ “Başbakan Yıldırım ‘Müşterek Bakanlar Kurulu için Mutabakata Vardık’”.

İbadi'nin ziyaretinden dört gün sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan Irak Türkmenleri heyetini makamında kabul etmiştir. İbadi'nin ziyaretinin gündem maddelerinden birisinin Kerkük operasyonu ve Türkmenlerin durumu olduğu hesaba katıldığında bu ziyaret ayrı bir önem taşımıştır. Zira Türkiye hem Kerkük ve Musul'da hem de IKBY ile Irak Merkezi Hükümeti arasında statüsü tartışmalı olarak tanımlanan bölgelerde yaşayan Türkmenlerin durumlarıyla yakından ilgilenmektedir. Bu çerçevede Kerkük operasyonu ve sonrasında bölgede yaşayan Türkmenlerin zarar görmemesi için Türkiye ve Irak Türkmenleri heyetinin temsilcileri sürekli temas halinde olmuştur.⁵⁴

IKBY'NİN BAĞIMSIZLIK REFERANDUMU

Özellikle son birkaç yıldır sürekli gündemde olan Kuzey Irak'taki Kürt yönetiminin bağımsızlık için bir referandum gerçekleştirme planı 2017'de hayata geçirilmiştir. Fakat her ne kadar referandumdan çıkan sonuç "bağımsızlığa evet" şeklinde olsa da fiiliyatta hiç de IKBY'nin istediği şekilde sonuçlanmamıştır. 25 Eylül'de gerçekleştirilen bu oylamaya kadar geçen süreçte İsrail dışında hiçbir ülkenin ve önemli hiçbir uluslararası örgütün IKBY'ye destek olmaması bu referandumun kadük kalmasına yol açmıştır. Türkiye ise bu referanduma en şiddetli karşı çıkan ülkelerin başında gelmiş ve süreci en başından itibaren sonuçlarına bakılmaksızın gayrimeşru ilan etmiştir. Bu sebeple de Türkiye'nin IKBY ile ilişkileri oldukça gerginleşmiştir. IKBY ile ilişkilerin gerginleşmesinin sebebini Erdoğan şöyle açıklamıştır:

Gayet iyi giden bir ilişkiyi kendi elleriyle tahrip eden, bununla da yetinmeyip dillerini ülkemizi tehdit etmeye kadar uzatan Kuzey Irak yönetiminin, bir an önce aklını başına devşirmesini umut ediyoruz.⁵⁵

⁵⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak Türkmenleri Heyetini Kabul Etti", TCCB, 29 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/86145/cumhurbaskani-erdogan-irak-turkmenleri-heyetini-kabul-etti.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

⁵⁵ "Kuzey Irak'taki Referandum Bölgemizin Bağrına Hançer Saplama Girişimidir", TCCB, 3 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84759/kuzey-iraktaki-referandum-bolgemizin-bagrina-hancer-saplama-girisimidir.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

Görüldüğü üzere Ankara’ya göre Erbil ile ilişkilerin kötüleşmesinin tek sorumlusu IKBV’dir. Bununla birlikte Kuzey Irak’ta yaşayan topluluklara yaklaşımlarında etnik köken ve mezhep ayırt etmediklerini belirten Erdoğan IKBV yönetimini her seferinde bağımsızlık referandumundan vazgeçmeye ve tekrar ilişkileri eski haline döndürmeye davet etmiştir. Fakat Türkiye’nin bu talepleri IKBV nezdinde bir karşılık bulmayınca Erbil-Ankara ilişkileri son yıllarda hiç olmadığı kadar gergin bir hal almıştır.

Türkiye’nin bu referandum süreci boyunca söylemlerinde üç önemli husus dikkat çekmiştir: Birincisi IKBV’nin bağımsız bir devlet olma yolunda attığı bu adımların Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehlikeye attığı yönündeki argümandır. Buna göre yaklaşık 350 kilometre gibi uzun bir sınır hattına sahip ve içinde PKK’nın varlığını güçlendirdiği Sincar dağları gibi bir bölgenin bulunduğu toprakların tamamen bağımsız bir devlet haline gelmesi terörle mücadele eden Türkiye’nin kesinlikle kabul edemeyeceği bir durumdur. Bu sebeple sık sık Türkiye’nin milli güvenliğinin kendi sınırları içinde başlamadığı ve tehdit nereden geliyorsa onu engellemek için gereken adımların bizzat o tehdidin kaynağında atılacağı ifade edilmiştir. Suriye’nin kuzeyinde Türkiye’nin yürüttüğü operasyonların benzerinin Irak’ın kuzeyi için de gerçekleşebileceği belirtilmiştir.

Türkiye bu konuda ne kadar kararlı olduğunu göstermek amacıyla referandumdan bir hafta önce 18 Eylül’de Kuzey Irak’a açılan Habur Sınır Kapısı bölgesinde askeri tatbikat yapmıştır.⁵⁶ Bir hafta boyunca sadece TSK unsurları tarafından yürütülen tatbikata 26 Eylül’de Irak askerleri de dahil olmuş ve TSK ile Irak askerleri tatbikatı ortaklaşa icra etmişlerdir.⁵⁷ Irak ve Türkiye bu tatbikatla referandum süreci ve sonrasında Bağdat yönetimine sınır kapılarını

⁵⁶ “TSK’dan Habur Sınır Kapısı’nda Askeri Tatbikat”, NTV, 18 Eylül 2017.

⁵⁷ “Irak Ordusu ile TSK’dan Sınırdaki Ortak Tatbikat”, Deutsche Welle Türkçe, 25 Eylül 2017.

teslim etmeyen IKBV'ye "Gerekirse ortak bir askeri hareketla sınır kapısını teslim alınız" mesajı vermiştir. Nitekim yaklaşık 44 gün boyunca süren tatbikatın ardından Habur Sınır Kapısı'ndan geçen Irak ve Türk askerleri Irak'a açılan İbrahim Halil Sınır Kapısı'nı IKBV'den teslim alarak Bağdat hükümetine devretmiştir.⁵⁸ Yıl sonu itibarıyla da sınır kapısının kontrolü Irak Merkezi Hükümetindedir.

Bununla birlikte bir diğer önemli mesaj da 27 Eylül'de yapılması planlanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısının IKBV'nin referandum kararı göz önüne alınarak 22 Eylül'e çekilmesiyle verilmiştir. Türkiye'nin bu konuya milli güvenlik meselesi olarak baktığı net biçimde ortaya konulmuştur. Nitekim 22 Eylül'de toplanan MGK sonuç bildirgesinde Türkiye son bir kez IKBV'yi referandumdan vazgeçmesi için uyarmıştır:

IKBV'nin 25 Eylül 2017'de düzenleyeceğini açıkladığı referandumun gayrimeşru niteliği ve kabul edilemezliği bir kez daha belirtilmiştir. Türkiye'nin milli güvenliğini doğrudan tehdit eden bu adımın, Irak'ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğüyle birlikte, bölgenin barış, güvenlik ve istikrarı için de tehdit oluşturan vahim bir yanlış olduğu kuvvetle vurgulanmıştır.⁵⁹

Bununla birlikte referandumdan vazgeçilmesi halinde Irak Merkezi Hükümetiyle IKBV arasındaki sorunların barışçıl şekilde çözülmesi için Türkiye'nin her türlü katkıyı yapmaya hazır olduğu belirtilmiştir. Kuzey-güney diye ayırt etmeksizin tüm Irak'ın Araplar, Kürtler, Türkmenler, Ezidiler, Keldaniler, Süryaniler ve diğer toplumsal grupların oluşturduğu çoğulcu yapısının sadece toprak bütünlüğünün devam etmesiyle korunabileceği açıklanmıştır. Türkiye'nin yanı sıra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, uluslararası toplum ve Irak Merkezi Hükümetinin de kabul etmediği bu yanlışta ısrarlı davranılması halinde Kuzey Irak'la birlikte bölgenin tama-

⁵⁸ "Kuzey Irak'ta İbrahim Halil Sınır Kapısı Bağdat'a Teslim Edildi", NTV, 31 Ekim 2017.

⁵⁹ "MGK, 'IKBV'de Referandum Gerçekleşirse Türkiye Uluslararası Anlaşmalardan Doğan Hakkını Saklı Tutar", Sputnik Türkiye, 22 Eylül 2017.

mına zarar verecek vahim sonuçların ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğu ifade edilen açıklamada “Tüm ikazlarımıza rağmen bu referandumun yapılması halinde Türkiye, ikili ve uluslararası anlaşmalardan doğan haklarını mahfuz tutar” uyarısına yer verilmiştir.⁶⁰

İkinci husus referandum girişiminin Irak Anayasası’na aykırı olması, toprak bütünlüğünü tehdit etmesi ve Irak devletinin bu referandumu kesinlikle tanımamasıdır. Zira 2003’ten beri Irak’ın toprak bütünlüğünü savunan Türkiye, Irak’ı tam anlamıyla bölme girişimi olan bu olayda Bağdat’ın yanında durarak Erbil’e açık cephe almıştır. Irak Anayasası’nın yanı sıra uluslararası toplumun yaklaşımı da bu referandum girişimini sonuçsuz bırakmıştır. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan referandumun sıklıkla gündeme geldiği Haziran ayında konuyla alakalı bir konuşmasında İKBY’nin yaptığı bağımsızlık açıklamalarının kendisini derinden üzdüğünü belirterek bağımsızlık yolunda atılacak adımların çok yanlış bir politika olacağını, Irak’ın toprak bütünlüğünü parçalayacağını ve bunun da bölge halklarının zararına olacağını söylemiştir.⁶¹

15 Eylül’de bir televizyon kanalında Cumhurbaşkanı Erdoğan İKBY’nin referandum kararının akıl tutulmasından öte siyasi bir acemilik olduğunu vurgulayarak şu ifadeleri kullanmıştır:

Irak’ın toprak bütünlüğü konusundaki hassasiyetimizi bildiği halde, bunun yanında Kerkük, özellikli bir bölge bunu da bildiği halde, kalkıp hala buralarda kendine göre bazı operasyonlar yapma gayretinin içerisine girmesini hiç mi hiç doğru bulmuyorum.⁶²

⁶⁰ “MGK Bildirisi, ‘İKBY’nin Referandum Kararı Gayrimeşrudur, Israr Edilmesi Halinde Vahim Sonuçlar Ortaya Çıkar”, TCCB, 22 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83629/mgk-bildirisi-ikbynin-referandum-karari-gayrimesrudur-issrar-edilmesi-hlinde-vahim-sonuclar-ortaya-cikar.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

⁶¹ “Kuzey Irak’ın Bağımsızlığıyla İlgili Atılacak Bir Adım, Irak’ın Toprak Bütünlüğü için Tehdittir”, TCCB, 13 Haziran 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/77552/kuzey-irakin-bagimsizligiyla-ilgili-atilacak-bir-adim-irakin-toprak-butunlugu-icin-tehdittir.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

⁶² “Erdoğan’dan İKBY Referandumu Açıklaması: Hükümet Nihai Kararı 22 Eylül’de Verecek”, BBC Türkçe, 15 Eylül 2017.

Hem Cumhurbaşkanı Erdoğan hem de Başbakan Yıldırım, Irak Başbakanı İbadi ile bu süreçte telefon görüşmeleri gerçekleştirerek ortak hareket etmeyi hedeflemiştir. 15 Eylül’de Yıldırım Iraklı mevkidaşını arayarak IKBY’nin bağımsızlık yolunda attığı bu adımların baştan sona yanlış olduğunu söylemiştir. İki başbakan da bu süreçte ortak hareket etmeyi sürdüreceklerini belirtmiştir.⁶³ 18 Eylül’de Irak Başbakanı İbadi ile telefonda görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan referandumun gerçekleşmesinde ısrarcı davranılmasının bölgedeki gerilimi artıracağına değinmiştir. Bununla birlikte Erdoğan daima Irak’ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını belirtmiş ve Irak Federal Yüksek Mahkemesinin referandumla ilgili yürütmeyi durdurma kararının isabetli olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴

Cumhurbaşkanı Erdoğan IKBY’nin geri adım atmaması üzerine bu girişimin fırsatçılık kokan bir hamle olduğunu belirtmiş ve Irak’ın bütünlüğe en çok ihtiyaç duyduğu bugünlerde ayrılık yönünde atılan adımların asla kabul edilemeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca kimsenin Türkiye’nin hemen yanı başında yeni bir kriz ve çatışma alanının oluşmasına göz yummasını bekleyemeyeceğine değinen Erdoğan bu referandumu sonuçlarına bakmaksızın yok hükmünde saydıklarını belirtmiştir.⁶⁵

Türkiye’nin söylemlerindeki üçüncü önemli husus ise bu meselenin Kürtlerin haklarını elde etme meselesi olmadığıdır. Yani bu girişim Kürt, Arap, Türkmen ve diğer grupları bir çatışma içine sokarak bölgenin daha da istikrarsızlaşmasını hedefleyenler tarafından organize edilmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan konuş-

⁶³ “Başbakan Yıldırım Iraklı Mevkidaşı İbadi ile Görüştü”, NTV, 15 Eylül 2017.

⁶⁴ “Cumhurbaşkanı Erdoğan NATO Genel Sekreteri ve Irak Başbakanı ile Görüştü”, NTV, 19 Eylül 2017.

⁶⁵ “Kuzey Irak’taki Referandum, Bizim için Yok Hükmündedir”, TCCB, 25 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83640/kuzey-iraktaki-referandum-bizim-icin-yok-hukmundedir.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

malarında sıklıkla Erbil’in bağımsızlık girişimine sadece Tel Aviv’in destek olduğuna dikkat çekmiş, İKBY sokaklarında açılan İsrail bayraklarından bahsetmiş ve İKBY ile MOSSAD arasında anlaşma olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Ankara bu konuya sadece Irak içerisindeki bir mesele olarak bakmamış ve referandum girişimini bölgeyi etnik ve mezhep taassubu üzerinden dizayn etmeye çalışan ülkelerin projesi olarak görmüştür.

Türkiye’nin gücünün bu tür tehditlerin üstesinden fazlasıyla gelebilecek yeterlilikte olduğunu belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan meselenin barış yoluyla çözülmesi gerektiğini istediklerini ifade etmiştir. Bu yolu tamamen kapatıp Türkiye’yi saf dışı bırakacaklarını düşünenlere ise “Böyle bir durumda elimizdeki imkanları kullanmaktan asla tereddüt etmeyeceğimizi bir kez daha ifade etmek istiyorum” diye seslenmiştir. Erdoğan ayrıca referandumu bölgeyi daha da istikrarsızlaştırma ve Irak’ı bölme planının bir parçası olarak gördüğünü şu sözlerle ortaya koymuştur:⁶⁶

Bölgemizde ayrılıkları teşvik edenler, eğer bölünme, parçalanma, küçülme iyi bir şeyse önce bunu kendi topraklarında tatbik ederek, dünyaya emsal teşkil etmelidir. Ama böyle bir niyeti ve çabayı asla göremezsiniz. Buradan Irak’taki ve Suriye’deki tüm aklıselim sahibi kardeşlerimize sesleniyoruz; gelin bu oyuna düşmeyin. Gelin kendinizi kullandırmayın. Bugün sizi kışkırtanlar yarın çekip gidecekler unutmayın ama bizler inşallah binlerce yıl birlikte yaşamaya devam edeceğiz. Bugünün hırsı için yarınlarınızı heba etmeyin. İsrail bayraklarının orada dalgalanması sizi kurtarmaz, bunu bilersiniz.

Türkiye’nin en başından itibaren gayrimeşru olarak gördüğü referanduma karşı alacağı tedbirler 16 Ekim’de gerçekleştirilen MGK toplantısının ardından açıklanmıştır. Buna göre Türk hava sahasının İKBY’ye kapatılması ve İbrahim Halil Sınır Kapısı’nın Irak Merkezi Hükümeti tarafından devralınması için gerekli işlemlerin başlatılması

⁶⁶ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, ‘TIR’lar Gitmez İse Yiyecek Ekmek Bulamazlar”, *Milliyet*, 26 Eylül 2017.

hükümete tavsiye edilmiştir. Bu çerçevede Irak Merkezi Hükümetine bağlı güvenlik güçlerinin tüm ülkede egemenliği tesis etmek ve düzeni sağlamak üzere attığı adımların yakından izlendiği vurgulanmıştır. Ayrıca Irak'ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün korunmasının Türkiye açısından çok önemli olduğu belirtilmiştir.⁶⁷ MGK toplantısından yaklaşık bir hafta sonra Ankara'ya resmi ziyarette bulunan Irak Başbakanı Haydar İbadi'ye de Türkiye'nin Irak'ın bütünlüğünden yana olduğu ve referandum konusunda Bağdat yönetimini desteklediği net bir şekilde ifade edilmiştir.

KERKÜK OPERASYONU

IKBY bağımsızlık referandumu yapılmasından ve Irak ordusunun Kerkük'e operasyon düzenlemesinden aylar önce Kerkük vilayeti çeşitli olaylarla sıkça Türkiye'nin gündeminde yer almıştır. Bunların başında da Mart'ta Kerkük Vilayet Meclisi ve diğer resmi kurumlarda IKBY bayrağının asılması olayı gelmektedir. 28 Mart'ta Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu konuda bir açıklama yaparak bu kararı doğru bulmadıklarını ve endişeyle karşıladıklarını açıklamıştır. Irak'ın kritik bir süreçten geçtiği sırada böyle bir adımın atılması ve bunda ısrarcı olunmasını ülkede kalıcı güvenliğin sağlanmasının önünde bir engel olarak gördüklerini belirtmiştir. Ankara ayrıca bu adımı Irak Anayasası'na aykırı tek taraflı bir tasarruf ve kabul edilemez bir girişim şeklinde tanımlamıştır.⁶⁸

4 Nisan'da Cumhurbaşkanı Erdoğan Kerkük'te Irak milli bayrağının dışında ikinci bir bayrağın asılmasını kesinlikle yanlış bulunduğunu belirterek IKBY bayrağını asanların bölücülük yaptıklarını şöyle ifade etmiştir:

⁶⁷ "MGK Sonrası Kritik Karar: Türk Hava Sahası K. Irak'a Kapatılmalı", *Karar*, 16 Ekim 2017.

⁶⁸ "No: 92, 28 Mart 2017, Kerkük Vilayet Meclisi'nde Kabul Edilen Karar Hk.", TC Dışişleri Bakanlığı, 28 Mart 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-92_-kerkuk-vilayet-mec-lisi_nde-kabul-edilen-karar-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018).

Ben Irak Bölgesel Kürt yönetimine sesleniyorum; bu yanıştan bir an önce dönün. Zira şu anda Irak Merkezi Hükümeti zaten onu doğru bulmadığının kararını açıkladılar. Bizler de aynı şekilde buradan uyarıyı yapıyoruz. Çünkü “Kerkük, Kürtlerindir” safsatasına Türkiye olarak asla biz uymuyoruz.⁶⁹

Aynı gün katıldığı televizyon programında eleştirilerini devam ettiren Erdoğan “Kerkük tarihi itibarıyla bir Türkmen şehridir” ifadesini kullanmıştır. Kerkük’ün Türkmen kimliğinin zorlamalarla değişikliğe uğratıldığını söyleyen Erdoğan şu açıklamayı yapmıştır:

Şu anda Kürt yönetiminin yaptığı bana göre bir işgal hareketidir. Çok çirkindir ve Irak Parlamentosunun aldığı kararı doğrusu ben bu noktada çok çok yerinde buluyorum ve aynı kararı bizler de paylaşıyoruz.⁷⁰

Kerkük ile ilgili bu kritik gelişmeler devam ederken IKBY bir skandal karar daha vererek yapacakları referandum sınırlarına statüsü tartışmalı olan Kerkük’ü de dahil ettiklerini açıklamıştır.⁷¹ Buna karşılık Türkiye Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayımlayarak IKBY’nin ısrarla bu tehlikeli politikalarda bulunmasının hem kendisine hem Irak’ın tamamına hem de bölgenin barış ve istikrarına zarar vereceğini dile getirmiştir.⁷² Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın ise IKBY’deki referandum kararına Kerkük’ün dahil edilmesi hakkında “Kerkük’ün tarihi ve kültürel kimliğini gölgeleyecek, demografik yapısını değiştirecek her türlü adıma karşı olduğumuzu ve sessiz kalmayacağımızı ifade etmek isterim” ifadelerini kullanmıştır. Kalın ayrıca Erbil yönetiminin hem ba-

⁶⁹ “Kerkük Kürtlerindir Safsatasına Türkiye Olarak Uymuyoruz”, TCCB, 4 Nisan 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/74602/kerkuk-kurtlerindir-safsatasina-turkiye-olarak-uyumuyoruz.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

⁷⁰ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kerkük Tarihi İtibarıyla Bir Türkmen Şehridir”, Anadolu Ajansı, 4 Nisan 2017.

⁷¹ “Kerkük, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi’ndeki Bağımsızlık Referandumuna Katılacak”, BBC Türkçe, 29 Ağustos 2017.

⁷² “No: 272, 29 Ağustos 2017, Kerkük Vilayet Meclisi’nin Kerkük’ün IKBY Referandumuna Dahil Edilmesine Yönelik Aldığı Karar Hk.”, TC Dışişleri Bakanlığı, 29 Ağustos 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-272_-kerkuk-vilayet-meclisinin-kerkukun-ikby-referandumuna-dahil-edilmesine-yonelik-aldigi-karar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Nisan 2018).

ğimsızlık referandumu hem de Kerkük'ü oldubittiyle IKBY sınırlarına dahil etme emellerinden vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir.⁷³ Bunun yanında İran ziyareti dönüşünde Cumhurbaşkanı Erdoğan ise IKBY'nin Kerkük'te işgalci konumunda olduğunu ve bu noktada Irak Merkezi Hükümetinin atacağı adımları destekleyeceklerini ifade etmiştir.⁷⁴

Hem Irak Merkezi Hükümeti hem de Türkiye'nin bütün uyarılarına rağmen referandumu yapmaktan geri adım atmayan IKBY yönetimi Kerkük'te de referandum gerçekleştirmiş ve fiili bir şekilde şehri kendi sınırlarına dahil etme girişiminde bulunmuştur. Bunun üzerine bölgede hareketlilik artmış ve Irak güvenlik güçleri Kerkük vilayeti çevresinde konuşlanmaya başlamıştır. Ardından da 16 Ekim'de Kerkük'ü Peşmerge kontrolünden kurtarıp tekrar merkezi yönetimin kontrolü altına almak için operasyon gerçekleştirmiştir.

Kerkük'e yönelik başlatılan operasyonla birlikte Türkiye krizin en başından itibaren belirlediği politikasını devam ettirmiş ve Irak Merkezi Hükümetine destek olmuştur. Kerkük'ü Peşmerge kontrolünden geri almak üzere başlatılan operasyonun ardından MGK toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantının ardından yapılan yazılı açıklamaya göre Irak Merkezi Hükümetinin Kerkük'te attığı adımlar değerlendirilmiş ve Irak'ın toprak bütünlüğünü ve siyasi birliğini korumak için yürüttüğü bu operasyona verilen önem ifade edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Irak Merkezi Hükümetinin Kerkük operasyonu sırasında şehrin son dönemde bozulan demografik yapısının aslına uygun bir şekilde yeniden tesis edecek adımlar atmasına dair beklenti ve hassasiyetini açıkça belirtmiştir.⁷⁵

⁷³ "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: 'Kerkük ile İlgili Gelişmelere Sessiz Kalmayız'", TCCB, 14 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83471/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-kerkuk-ile-ilgili-gelistelere-sessiz-kalmayiz.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

⁷⁴ "Erdoğan: Kürtler Kerkük'te İşgalci Konumundalar", BBC Türkçe, 5 Ekim 2017.

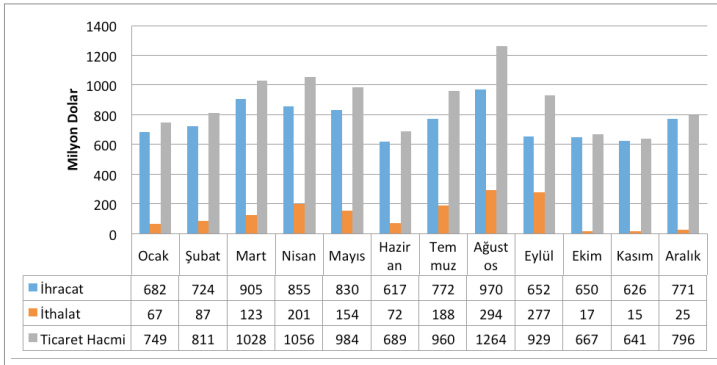
⁷⁵ "MGK'da Irak'ın Siyasi Birliğinin ve Toprak Bütünlüğünün Korunması Vurgusu", TCCB, 16 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84929/mill-guvenlik-kurulu-cumhurbaskanligi-kulliyesinde-toplandi.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

EKONOMİK İLİŞKİLER

2017’de Türkiye ve Irak arasındaki ekonomik ilişkiler de siyaset ve güvenlik alanlarında olduğu gibi büyük ölçüde IKBY referandumunun etkisinde geçmiştir. Referandumun ardından Türkiye’nin IKBY’ye yatırım kararları alması Eylül-Ekim aylarından itibaren Irak ile olan ticarete olumsuz gelişmeler yaşanmasına neden olmuştur. Sınır kapılarının kapanma ihtimali iki ülke arasında her gün yüzlerce tır ve ticari aracın geçişini olumsuz etkilemiştir. Kuzey Irak’ta yatırımları olan Türk firmalarının birçoğunun yatırımları durma noktasına gelmiştir.

Kuzey Irak’a ekonomik yaptırımların uygulanması gündem-
deyken Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci bölgeyle ticaretin devam etmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye ile Irak arasında yaklaşık 10 milyar dolarlık bir ticaret hacminin olduğuna değinen Zeybekci “ekonomik ambargo”nun tehlikeli bir söylem ve Türkiye’nin menfaatlerine aykırı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶ Nitekim Grafik 1’e baktığında Zeybekci’nin endişesinde haklı olduğu ve IKBY bağımsızlık referandumundan sonraki aylarda iki ülke arasındaki ticaret rakamlarının düştüğü görülmektedir.

Grafik 1. 2017’de Irak İle Aylık Dış Ticaret Rakamları

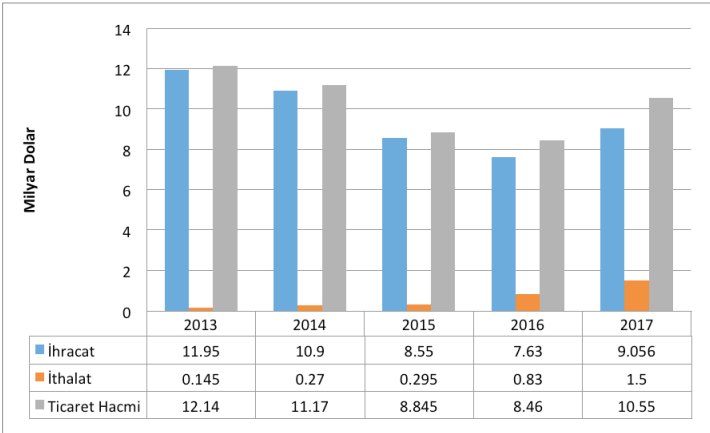

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir.

⁷⁶ “Zeybekci: Kuzey Irak’la Ticaret Sürmeli”, Sputnik Türkiye, 27 Eylül 2017.

Grafik 1’de görüldüğü üzere aylık bazda 2016’ya göre artış gösteren rakamlar özellikle Ağustos’ta 1 milyar 264 milyon dolarlık dış ticaret hacmi ile çok önemli seviyeye ulaşmıştır. Özellikle yılın ilk sekiz ayı ihracat rakamları hesaba katıldığında bir önceki yılın ilk sekiz ayına oranla yaklaşık yüzde 35’lik bir artış gözlemlenmiştir.⁷⁷ Ancak 25 Eylül’deki IKBY referandumundan önce hem Türkiye hem de İran’dan gelen “Kuzey Irak’a yaptırım uygulama ve ekonomik ambargo” söylemleri Ankara ile Bağdat arasındaki ticareti olumsuz etkilemiştir. 2017’nin son çeyreğindeki ihracat miktarı Irak ile ilişkilerin gergin olduğu 2016’nın son çeyreğindeki rakamların bile altına düşmüştür. Ekim ve Kasım aylarından itibaren ihracatın yanında ithalatta da önemli oranda düşüş gerçekleşmiştir. İthalat yaklaşık 280 milyon dolardan 15 milyon dolar civarına kadar gerilemiştir. Neredeyse 18 katlık bir küçülme meydana gelmiştir. Irak’tan ithalatın çok büyük bir kısmının enerji olduğu düşünüldüğünde Türkiye’nin enerji alımını önemli ölçüde kısıtığını söylemek mümkündür.

Grafik 2. Türkiye-İrak Yıllık Ticaret Hacmi (2013-2017)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir.

⁷⁷ TÜİK verileri hesaplanarak elde edilmiş bir orandır.

Yıl sonuna doğru ekonomik ilişkilerin olumsuz yansımaları olsa da iki ülke arasındaki ticaret hacminin son iki yıla oranla yükseldiği görülmüştür. Bunun nedenleri arasında bu dönemde özellikle Başika kampı krizi nedeniyle Irak Merkezi Hükümetiyle Türkiye arasındaki ilişkilerin 2017 başı itibarıyla sona ermesi ve DEAŞ ile mücadelesinde Irak’ın önemli ilerlemeler kaydetmesi gösterilebilir. Bağdat ve Ankara arasındaki ilişkilerin yumuşaması özellikle yılın ilk üç çeyreğinde Türk yatırımcıların bölgeye ilgisinin tekrar artmasına neden olmuştur. Öte yandan DEAŞ’ın elindeki bölgelerin tekrar Irak yönetiminin kontrolü altına girmesi ülkenin görece istikrara kavuşmasını temin etmiştir. DEAŞ’ın elindeki petrol bölgelerinin kurtarılması Türkiye’nin enerji ithalatında artışı sağlamıştır.

2017’de Irak ile ticaret hacminin tekrar 10,5 milyar dolar civarına çıktığı ve önümüzdeki yıllarda Kuzey Irak’taki siyasi gerilimin azalması ve ekonomik ilişkileri etkileyecek boyuttan uzaklaşmasıyla birlikte 12-15 milyar dolar seviyelerine gelmesinin muhtemel olduğu söylenebilir. Bununla birlikte DEAŞ’tan kurtarılan bölgelerin yeniden imarı için yaklaşık 100 milyar dolarlık bir pazarın bulunduğu belirtilmektedir. Bunun için yabancı ülkelerin yardımına ihtiyaçları olduğunu belirten Iraklı yetkililer özellikle Türk müteahhlik firmalarına çağrı yapmaktadır. Çavuşoğlu’nun Irak ziyaretinde Irak Dışişleri Bakanı Caferi’nin açıklaması göz önüne alındığında iki ülkenin önümüzdeki yıllarda ekonomik ilişkilerini daha da artıracaklarını öngörmek mümkündür:

Türkiye’den altyapı çalışmalarıyla bölgelerin yeniden kalkındırılması için Irak ekonomisine destek vermesini istedik. Türkiye’nin diğer dost ülkelerle birlikte Musul ve diğer bölgelerdeki altyapının yeniden inşası ve güçlendirilmesinde rol almasını temenni ediyoruz.⁷⁸

⁷⁸ “Irak Dışişleri Bakanı Caferi: Türkiye’den Irak Ekonomisine Destek Vermesini İstedik”, Anadolu Ajansı, 23 Ağustos 2017.

KRONOLOJİ

- 7 Ocak Başbakan Binali Yıldırım Irak'a ziyaret gerçekleştirdi. Önce Bağdat ardından da Erbil'de temaslarda bulundu. Bağdat'ta Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin (YDSK) üçüncüsü düzenlendi.
- 26 Şubat IKBY Başkanı Mesut Barzani önce Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ardından da Başbakan Binali Yıldırım ile görüştü.
- 28 Mart Kerkük'te resmi kurumlara IKBY bayrağının asılması kararının ardından Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu konuda bir açıklama yaparak bu kararı doğru bulmadıklarını ve endişeyle karşıladıklarını açıkladı.
- 28 Nisan IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani Türkiye'ye geldi ve Erdoğan ile Sincar'daki PKK varlığının sona erdirilmesi hakkında görüştü.
- 23 Ağustos Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ikili ilişkiler ve gündemdeki konuları değerlendirmek üzere önce Bağdat ardından da Erbil'e ziyaret gerçekleştirdi.
- 29 Ağustos IKBY referandum sınırlarına Kerkük'ü de dahil ettiklerini açıkladı. Türk Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayımlayarak IKBY'nin bu tehlikeli politikalarda ısrarının ne kendisine ne Irak'ın tamamına ne de bölgenin barış ve istikrarına katkıda bulunacağını ifade etti.
- 22 Eylül IKBY'de düzenlenecek referandum öncesi MGK toplandı ve bu adımın Türkiye'nin ulusal güvenliğini doğrudan tehdit ettiğini belirtti.
- 25 Eylül IKBY Erbil, Süleymaniye, Dohuk, Halepçe, Kerkük ve statüsü tartışmalı diğer bölgeler dahil olmak üzere bağımsızlık referandumu düzenledi. Türkiye bu referanduma şiddetle karşı çıktı.
- 16 Ekim Irak güvenlik güçleri tarafından Kerkük'ü Peşmerge kontrolünden kurtarıp tekrar merkezi yönetimin kontrolü altına almak için operasyon başlatıldı. Türkiye bu operasyonda Irak Merkezi Hükümetinin yanında yer aldı.

Gerçekleştirilen MGK toplantısında İKBY'ye Türk hava sahasının kapatılması ve İbrahim Halil Sınır Kapısı'nın Irak Merkezi Hükümeti tarafından devralınması gibi yaptırımların uygulanması için hükümete tavsiye kararı alındı.

- 25 Ekim Irak Başbakanı Haydar İbadi Türkiye ile Irak arasında son günlerde artan iş birliğini daha da ilerletmek, bölgesel barışa ve istikrara katkıda bulunmak ve İKBY'nin gerçekleştirdiği referandumdan sonra atılacak adımları görüşmek üzere Ankara'ya resmi ziyarette bulundu.
- 31 Ekim Kuzey Irak'ta İbrahim Halil Sınır Kapısı Türk ve Irak askerlerinin ortak hareketıyla Bağdat'a teslim edildi.

TÜRKİYE’NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKASI

AHMET ARDA ŞENSOY

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

TALHA İSMAİL DUMAN

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Mart 2011’den itibaren sadece Suriye’yi değil tüm Ortadoğu’yu etkileyen bir krize dönüşen Suriye iç savaşı Türk dış politikasının 2017’de de en önemli gündem maddesi olmuştur. 2017’de Türkiye Ağustos 2016’da başladığı Fırat Kalkanı Harekatı’nı (FKH) tamamlamış, Rusya ve İran’la üçlü Astana zirvelerini gerçekleştirmiş ve Suriye’den kaynaklanan ulusal güvenlik tehditlerini en aza indirmek için çabalamıştır. Özellikle Rusya’yla yakınlaşma 2016’da gerçekleşen dış politikadaki paradigma değişimini net bir şekilde gözler önüne sermiştir. Bu yeni dış politika yaklaşımıyla çok daha esnek hareket edilebilmiş ve kısa dönemli ve belirli bir soruna yönelik ittifaklar oluşturulmuştur. Dış politikada çok daha gerçekçi ve rasyonel politikalara yönelmek FKH’nin sahadaki kazanımlarını

masada güçlü bir pozisyona çevirmeyi kolaylaştırmıştır. Türkiye ile Lübnan arasındaki ilişkilerse son birkaç yılda olduğu gibi 2017’de de durağan bir seyir izlemiştir. Lübnan Başbakanı Saad Hariri’nin istifası¹ bağlamında kısa süreli diplomasi trafiği yaşansa da iki ülke arasındaki ilişkiler Suriye iç savaşının gölgesinde şekillenmekten kurtulamamıştır.

TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI

Suriye’de 2017’yi şekillendiren en önemli gelişme rejim güçlerinin ve İran destekli Şii milislerin Halep’i muhaliflerden alması olmuştur. Aralık 2016’da rejimin tamamen ele geçirdiği Halep’te muhalifler sahada büyük darbe yemiştir. Bunun sonucu olarak da muhalifler kuzeyde sadece İdlib’e tutunabilmişlerdir. Bu noktadan itibaren rejimin sahada muhaliflere göre çok daha üstün olduğu bir düzen oluşmuştur. 2017’de rejimle muhalifler arasındaki çatışmaları ve Türkiye, Rusya ve İran arasındaki müzakereleri incelerken Halep’in düşüşü ve sonrasını akılda tutmak gerekir.

Ayrıca Halep kuşatmasının yarattığı insanlık krizi de tarafların harekete geçmesini zorunlu kılan bir gelişme olmuştur. İlk olarak Halep’teki sivililerin tahliyesi için Rusya’yla görüşmelerini sıklaştıran Türkiye daha sonra İran’la da irtibata geçerek hem insani krizi durdurmak hem de muhtemel bir göç dalgasının önüne geçmek için çabalamıştır. Rejimle silahlı muhalifler arasında çatışmaların devam ettiği diğer bölgelerde de Halep’tekine benzer bir insani kriz ortamının oluşmaması amacıyla Türkiye, Rusya ve İran inisiyatifiyle Astana’da üçlü bir zirve gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. Bu üçlü zirve 2017’de Suriye meselesinde kritik role sahip olacak, çatışmaları azaltıcı ve yönlendirici rolü sayesinde ilk kez görüşmeler başarılı bir şekilde siyasi alana çekilecektir.

¹ “Lebanese PM Hariri Resigns, Stresses ‘Iran’s Hands will be Cut off’”, Al Arabiya, 4 Kasım 2017.

FIRAT KALKANI HAREKATI

2017’de Türkiye’nin Suriye politikasında en önemli gündem maddelerinden biri FKH’nin başarıyla sonlandırılması olmuştur. Ağustos 2016’da başlayan hareketle DEAŞ sınırdan atılmış ayrıca PYD’nin güneyde bir terör koridoru kurmasının da önüne geçilmiştir. Bu sayede sahada etkinliğini artıran Türkiye, Suriye krizinde önemli bir aktör olduğunu kanıtlamıştır.

Öncelikle Cerablus, Çobanbey ve Azez hattını teröristlerden temizleyen Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve operasyona destek veren Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) unsurları daha sonra güneye doğru hareket ederek DEAŞ terör örgütü için ideolojik olarak büyük önemi bulunan Dabık kasabasını 2016’nın son aylarında ele geçirmiştir. Bundan bir sonraki hedefse el-Bab olmuştur. Yaşanan yoğun çatışmalar sonucunda şehir 30 Mart 2017’de terör unsurlarından tamamen temizlenmiştir. El-Bab’ın ele geçirilmesiyle DEAŞ, Türkiye sınırının 40 kilometre güneyine süpürülmüş ve kontrol altına alınan bölgeyle terör koridoru bölünerek bir tampon bölge oluşturulmuştur.

Türkiye’nin –hem Suriye politikası hem de kendi ulusal güvenlik sorunları bakımından– çıkarlarını en çok tehdit eden unsurlar düşünüldüğünde karşımıza DEAŞ ve PYD/YPG çıkmaktadır. Bu terör örgütlerine yönelik yapılan FKH taktiksel açıdan sınırlardan DEAŞ’ı atıp sınır güvenliğini sağlamak ve aynı zamanda Fırat’ın doğusundan batısına bir terör koridoru oluşturmaya çalışan PYD’ye karşı önleyici hamle yapma amacını taşımaktadır. Bu doğrultuda 216 gün süren operasyon Cerablus, Çobanbey ve el-Bab şehirlerinden DEAŞ’ın zorlu çatışmalar sonunda atılarak 40 kilometre derinliğe, 90 kilometre uzunluğa sahip bir güvenli bölge teminiyle sonuçlanmıştır.

24 Ağustos 2016’da aniden başlayan operasyon bölgede ilk kez bir devletin DEAŞ’a karşı sahada askeri mücadelesine sahne olmuş-

tur. Gerek Türkiye’nin sınır kentlerine yönelik DEAŞ unsurlarınca oluşturulan tehdidin bertarafını sağlama amacı gerekse de bunu bölgedeki uluslararası koalisyondan destek almadan doğrudan bir kara hareketiyle bütün maliyetlerin tek başına üstlenerek yapması FKH’ye uluslararası alanda meşruiyet kazandırmıştır. Operasyonun henüz on beşinci saatinde ilk hedef olan Cerablus şehri DEAŞ unsurlarından temizlenmiş, 16 Ekim itibarıyla Çobanbey ve nihayetinde 20 Aralık’ta Dabık ve el-Bab arasındaki hatta DEAŞ varlığına son verilmiştir. Operasyonun en zorlu safhası tam da bu noktada başlamıştır. DEAŞ operasyonun başladığı günden 21 Aralık’a kadar tam anlamıyla bir direniş göstermemiş ve sürekli kademeli olarak el-Bab’a doğru çekilmiştir. DEAŞ’ın Suriye’deki varlığı için kilit rol oynayan ve Rakka’dan sonra en büyük ikinci şehri olan el-Bab bu nedenle operasyonun en zorlu safhası haline gelmiştir. 21 Aralık 2016-30 Mart 2017 arasında üç aydan fazla bir süre boyunca devam eden çatışmalar sonunda TSK ve ÖSO güçleri şehri tamamen temizlemiş ve operasyon başarıyla sonuçlanmıştır.

Böylelikle PYD’nin Kobani ve Afrin kantonlarını birleştirme planına büyük darbe vurulmuş ve bu sayede Türkiye’nin güney sınırında bir terör koridorunun oluşması tamamen engellenmiştir. Böyle bir koridor Türkiye’nin Suriye’yle bağlantısını keseceği gibi daha da önemlisi tüm Ortadoğu’yla arasına terör örgütünün elinde bir tampon bölge girmesi anlamına gelecekti. Bu operasyonla sahada ÖSO ve muhaliflerle ortak hareket eden Türkiye daha sonra Astana sürecini başlatacak görüşmeler öncesi masada İran ve Rusya’ya karşı önemli bir koz elde etmiştir.

Türkiye ulusal güvenliğine tehdit oluşturacak herhangi bir durumda güç kullanmaktan çekinmeyeceğini ve bunu yapacak operasyonel ve taktiksel yeterliliğe sahip olduğunu da göstererek önemli bir caydırıcılık kazanmıştır. Başta Menbiç ve Afrin olmak üzere sonrasında da bu operasyonların devamının geleceğinin sinyallerini

veren Türkiye askeri açıdan ÖSO'yla birlikte operasyon yapabilmek tecrübesini yine FKH sayesinde elde etmiştir. Özellikle el-Bab'a yönelik yapılan operasyonda DEAŞ'ın insansız hava araçlarını aktif kullanımı, bombalı araçlarla yapılan intihar saldırıları ve bunun gibi birçok nizami ve gayrinizami harp taktiğine karşı gerçekleştirilen FKH gelecek operasyonlar için önemli bir tecrübe olmuş ve Türkiye'ye caydırıcılık sağlamıştır.²

Operasyonun bir diğer olumlu sonucuysa terörden arındırılmış bölgenin ivedilikle yeniden yapılandırılmasıyla mültecilerin geri dönüşü için imkan sağlanmasıdır. İlk olarak gıda ve sağlık yardımlarıyla bölgede bulunan yerli halkın yaşam şartları iyileştirilmiş, sonrasında ise TSK ve emniyet mensuplarının bölgeye yerleştirilmesiyle şehirlerin iç güvenliği sağlanmıştır. Bunlara ek olarak altyapı ve üstyapıyı yeniden oluşturmak için çalışmalar başlatılmıştır. Bütün bunlar mültecilerin geri dönüşü için uygun bir ortamın oluşturulmasında büyük önem arz etmektedir.³ Operasyon sonunda 67 asker şehit, 245 asker gazi olmuştur. Operasyonun bir diğer unsuru ÖSO kuvvetleriyse 600 askerini kaybetmiştir. Bunlara ek olarak DEAŞ'a bağlı 3 bin terörist öldürülmüştür.

ASTANA GÖRÜŞMELERİ VE SOÇİ SÜRECİ

Astana görüşmelerinin en büyük amacı 2017 itibarıyla altıncı yılına giren iç savaşta bir ateşkes ortamı yaratarak tarafların masaya oturmasını sağlamaktır. Halep kuşatması sırasında sivillerin tahliyesi için Türkiye'nin Rusya'yla diyaloga girmesi ve insani açıdan başarılı girişimlerde bulunması 2017'nin başından itibaren iki ülkenin Suriye üzerine diyalogunu artırmasına yol açmıştır. Bu noktada

² Murat Yeşiltaş, Merve Seren ve Necdet Özçelik, *Fırat Kalkanı Harekatı: Harekatın İçin, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*, (SETA Rapor, İstanbul: 2017), s. 20-21-22.

³ Yeşiltaş, Seren ve Özçelik, *Fırat Kalkanı Harekatı: Harekatın İçin, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*, s. 33.

Türkiye’nin FKH’yle sahada elde ettiği üstünlüğün diplomasiye ve masaya olumlu yansıdığı söylenebilir. 2016’da Suriye’de hızla denklemin dışına çıkan Türkiye FKH ile bölgede oyunun kendisi dahil olmadan kurulamayacağını göstermiştir. Buysa Türkiye’nin 2017’de muhaliflerin uluslararası arenada tek hamisi şeklinde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bunların doğal bir sonucu olarak da taraflar Astana sürecine başlamıştır.

Türkiye, Rusya ve İran’ın garantörlüğünde bir araya gelinen ve daha sonra “Astana 1” olarak anılacak toplantıda temel amaç geçiş süreci ve yeni anayasa gibi üzerinde fikir birliği olmayan konuları tartışmak yerine sahadaki çatışmaları bitirecek bir ateşkes üzerine odaklanmaktı. Kazakistan’ın başkenti Astana’da 23 Ocak 2017’de yapılan ilk toplantıyla süreç başladı. Bu üç ülkenin temsilcileri haricinde rejim ve silahlı muhalefet tarafından da Astana görüşmelerine katılımlar gerçekleşti. YPG, DEAŞ ve o dönemki adıyla Şam’ın Fethi Cephesi (Nusra-HTŞ) sürecin dışında tutularak üzerinde anlaşılan ateşkesin dışında bırakıldı. Cenevre sürecine sadece sivil muhalefetin katılması ve gündem maddeleri olarak iki tarafın da kolay kolay üzerinde anlaşamayacağı konuların konuşulması Cenevre’den kayda değer bir sonuç çıkmamasına sebep olmuştu. Astana görüşmeleriye sahada etkinliği daha fazla olan silahlı muhalif grupların katılımı ve sonuç odaklı gündemiyle çok daha etkili hale gelebildi.

Astana 1 görüşmelerinin en önemli sonucu Suriye’nin toprak bütünlüğünün tüm taraflar tarafından vurgulanması ve ateşkes kararının tekrarlanmasıdır. Şubat ve Mart’ta yapılan ikinci ve üçüncü görüşmelerdeyse ateşkesin güçlendirilmesi ve izlenmesi için bir mekanizma kurulması kararlaştırılmıştır. Dördüncü Astana görüşmesiye ateşkes kararının somutlaşması için kritik öneme sahiptir. Bu görüşmeyle imzalanan metinde Suriye’de dört güvenli bölge kurulması ve garantör ülkelerin öncülüğünde ateşkesin izlenmesi

vurgulanmıştır. Bu dört çatışmasızlık bölgesi İdlib, Humus, Doğu Guta ve Deraa-Kuneytra'yı kapsamaktadır. Sürece dahil edilmeyen DEAŞ ve El Nusra'yla ortak mücadele kararı da anlaşmanın önemli noktalarındandır. Bu sayede askeri muhalif grupları Nusra ve DEAŞ'tan ayırarak sahada etkinliği olan aktörler olarak tanınmaları sağlanmıştır.

Eylül'e gelindiğinde çatışmasızlık bölgeleri konusunda temel kriter ve bölgeler belirlenmiş ancak ateşkesi izleme heyetleri bölgelerde konuşlanmaya başlamamıştı. 14 Eylül'de yapılan Astana 6 görüşmelerinin en önemli gündem maddesi İdlib'de kurulacak çatışmasızlık bölgesinin sınırları ve ateşkesin uygulanması konularıydı. İdlib'de kurulacak gözlem noktalarıyla ateşkesin sağlanması ve çatışmaların bitirilmesi öngörülüyordu. Muhafiflerin bulunduğu bölgelere Türkiye'nin kuracağı gözlem noktalarıyla hakim olması ve rejimle silahlı muhalifler arasındaki çatışmaları sonlandırarak daha sonra başlayacak siyasi müzakerelere zemin hazırlamak temel amaç olarak durmaktaydı.

Ekim'de yapılan Astana 7 görüşmesiye genel olarak üzerinde anlaşılan çatışmasızlık bölgeleri kararının uygulanması konusundaki meseleler dışında rejimle muhalifler arasında esir takası ve insani yardımların ulaştırılması gibi gündemler çerçevesinde geçti. Rusya'ya bir açıklama yaparak Suriye Halkları Kongresi adıyla Soçi'de bir toplantı düzenleyeceğini bildirdi.⁴ Söz konusu kongreye hangi grupların davet edileceği meselesiye Türkiye, Rusya ve İran arasında farklı görüşlerin olması sebebiyle küçük çaplı bir kriz doğurdu. Rusya'nın PYD'yi de sürece dahil edeceğini belirten ifadeleri sonrası Türkiye buna karşı çıkarak⁵ örgütün çağrılmasının kabul edi-

⁴ Emre Gürkan Abay, "Rusya'dan 'Suriye Halkları Kongresi' Açıklaması", Anadolu Ajansı, 31 Ekim 2017.

⁵ "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü: Rusya, Suriye Halkları Kongresi'ni Ertelemedi", *Habertürk*, 5 Kasım 2017.

lemez olduğunu dile getirdi. Bunun sonucu olarak Suriye Halkları Kongresi ertelendi ve katılacak grupların belirlenmesi konusunda müzakereler devam etti. Ancak PYD konusunda belirli bir uzlaşmaya varılamaması Soçi'de yapılacak olan kongrenin birçok kez ertelenmesine sebep oldu ve kongrenin beklenen etkiyi yaratamayacağı kanaatleri oluştu. Rusya etkisi altındaki bir kongrede Esed'li bir geçişin dayatılacağını düşünen askeri muhalif gruplar da bu yüzden kongreye çekinceyle yaklaştılar.

Son olarak yapılan Astana 8 görüşmesindeyse özellikle Cenevre sürecinin canlandırılması ve Şubat 2018'de yapılması planlanan Suriye Halkları Kongresi için çalışmaların yürütüleceği vurgulanmıştır. Ayrıca esir takası ve gereken bölgelere acil insani yardımların ulaştırılması konusunda da anlaşmaya varıldığı belirtilmiştir.

Kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse Astana süreci Türkiye'nin Suriye meselesinde ana aktör konumunda masada yer aldığı bir süreç olarak ön plana çıkmıştır. Rusya ve İran'la açılan diyalog kanalları sayesinde çatışmasızlık bölgeleri kararı alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Astana'nın en önemli yanıysa etkisiz kalan Cenevre müzakerelerinin aksine oldukça sonuç odaklı çözümler üretilmesi olmuştur. Buysa askeri muhalefetin de sürece dahil edilmesi ve anlaşmalarda onay vermesi sayesinde mümkün hale gelmiştir. Her fırsatta vurgulandığı gibi⁶ Astana, Cenevre'ye bir alternatif gibi değil bir tamamlayıcı olarak düşünülse de sahadaki başarısı nedeniyle Cenevre'nin önüne geçmeyi başarmıştır. Öyle ki sekizinci turu yapılan Cenevre sürecinde en ufak bir başarı elde edilmediği Birleşmiş Milletler (BM) Suriye Özel Temsilcisi Staffan de Mistura tarafından da birçok kez vurgulanmıştır.⁷ Görüşmelerin başarısız

⁶ “Başbakan Yıldırım: ‘Astana Cenevre Sürecine Alternatif Değil’”, Anadolu Ajansı, 27 Kasım 2017.

⁷ David Chater, “Eighth Round of Syria Talks Ends without Progress”, Aljazeera, 15 Aralık 2017.

olmasının en önemli sebebiyse Esed'in geleceği, silahlı muhalefetin durumu gibi tartışmalı konulara yoğunlaşılmasıdır. Astana sürecinin bu gündem maddelerinden kaçınarak sahaya yönelik daha somut olaylara odaklanmasıysa başarısının arkasındaki en büyük sebep olarak gösterilebilir.

TRUMP YÖNETİMİ VE PYD POLİTİKASI

Ocak 2017'de göreve başlayan ABD Başkanı Donald Trump'ın Suriye politikası ve YPG terör örgütüne yaklaşımı merak konusu olmuştur. 2016 itibarıyla Suriye özelinde ulusal güvenlik tehditlerini ve önceliklerini yeniden tanımlayan Türkiye için en önemli madde güneyinde bir terör koridorunun oluşmasını engellemektir. Soğuk Savaş'ın başlarından beri stratejik müttefiki olan ABD'den beklediği desteği alamayan Türkiye sahada terörle mücadele konusunda inisiyatif göstermiş ve FKH'yle sadece sınırından DEAŞ'ı temizlemekle kalmamış aynı zamanda güney sınırında oluşacak ve Akdeniz bağlantısı elde etme ihtimali bulunan terör koridorunu engellemiştir. Ancak yine de Obama yönetiminin Suriye Demokratik Güçleri (SDG) adı altında YPG'ye verdiği destek sürmüştü, binlerce tırlık askeri teçhizat ve ağır silahlar DEAŞ'la mücadele adı altında terör örgütüne teslim edilmiştir.⁸

Trump yönetiminin başa gelmesiyle Türkiye'de bu irrasyonel politikadan vazgeçileceği ve geleneksel müttefiklik ilişkilerine değer verileceği yönünde bir beklenti bulunmaktaydı. Seçim sürecinde de Suriye konusunda Esed karşıtı söylemleriyle krize müdahil olabileceği izlenimini veren Trump göreve başladıktan sonra iç siyasetteki zayıf elini dış politikada atacağı radikal bir adımla bertaraf etme yoluna gitti. Tam da bu konjonktür içerisinde 4 Nisan'da rejim güçlerinin muhaliflerin kontrolündeki Han Şeyhun'a kimyasal saldırıda bulunması Trump için geri çevrilemeyecek bir fırsat yaratmıştır.

⁸ "ABD'den PKK/PYD'ye Zırhlı Araç Sevkiyatı", Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2017.

7 Nisan’da Akdeniz’de bulunan savaş gemilerinden yapılan füze saldırısıyla ABD kimyasal saldırıyı yapan uçakların kalktığı Şayrat Hava Üssü’ndeki rejim hava kuvvetleri unsurlarını imha etmiştir. Bu saldırı sonrası Trump yönetimi halefinin aksine Suriye krizine çok daha fazla müdahil olacağını işaretini vermesinin yanında Rusya’nın baskın olduğu Fırat’ın batısında da istediği anda operasyon yapabileceğini göstermiştir.

Türkiye’nin kimyasal saldırıya tepkisiyse Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından dile getirilmiş ve Erdoğan “böyle vahşice bir saldırının kimsenin yanına kar kalmaması gerektiğini”⁹ belirtmiştir. Ayrıca Rusya Devlet Başkanı Putin’le görüşen Erdoğan saldırının faillerinin cezalandırılması konusunda Putin’in de hemfikir olduğunu söylemiştir.

ABD’nin bu saldırısı sonrası Suriye politikasında beklenen değişimlerse Mayıs’ta Trump’ın aldığı kararla son bulmuştur. 10 Mayıs’ta SDG’ye silah verilmesi talimatını onaylayan Trump yönetimi Suriye politikasında değişime gitmeyeceğini göstermiştir. Bu nokta Türkiye’nin Suriye politikalarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Öncesinde de YPG desteğinden dolayı sorunlu ilerleyen Türkiye-ABD ilişkileri bu kararla birlikte Suriye özelinde tamamen kopmuştur.

Bu kopuşun bir sonraki adımıysa Rakka operasyonunun SDG çatısı altında YPG tarafından yapılmasıdır. DEAŞ’ın sözde başkenti kabul edilen Rakka demografik yapısı gereği bir Arap şehridir. Türkiye’nin operasyonun YPG güçleriyle yapılmasına en büyük itiraz noktasını da burası oluşturmaktadır. Kürt nüfusun neredeyse hiç olmadığı Arap bölgelerine ve Rakka’ya YPG güçlerinin girmesinin ileride büyük bir Arap-Kürt çatışmasını tetikleyebileceğini söyleyen Türkiye operasyonun koalisyon güçleri ve

⁹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: ‘(Han Şeyhun’daki Kimyasal Saldırı) Böyle Vahşi Bir Saldırı, Hiç Kimsenin Yanına Kar Kalamaz, Kalmamalıdır....’, *Habertürk*, 3 Mayıs 2017.

Türkiye ortaklığında yapılmasını bile teklif etmiş¹⁰ ancak bu teklif olumsuz neticelenmiştir.

Koalisyon hava desteğiyle ilerleyen SDG, Rakka operasyonuna 6 Haziran'da başlamış ve 137 gün süren operasyon sonucu şehri ele geçirmiştir. Türkiye'nin Rakka ve çevresiyle ilgili söylemleri YPG'nin bir terör örgütü olduğu ve DEAŞ terörünün başka bir terör örgütüyle engellenemeyeceği üzerine kuruludur. Bu söylemin haklılığıysa yine Rakka'da yapılan basın açıklamasında şehre terörist elebaşı Öcalan posterlerinin açılması ve ABD'li askerlerin de bölgede bulunması üzerine bir kez daha anlaşılmıştır. Bu olaya Türkiye'nin tepkisi sert olmuş ve ABD tarafından da terör örgütü olarak tanınan yapının liderinin posterleri altında verilen pozun Washington'un politikalarındaki çelişkilerin tezahürü olarak bakılmıştır.

Kasım'da yaşanan bir başka gelişme ABD'nin Suriye politikasını ve PYD'yle olan ilişkilerini göstermesi açısından dikkate değerdir. SDG'den kaçarak Türkiye'ye sığınan örgütün sözcüsü Talal Silo Anadolu Ajansı'na verdiği mülakatta¹¹ SDG'nin ABD tarafından kurulan bir hayali çatı örgüt olduğunu ve asıl unsurun YPG'den oluştuğunu net bir şekilde açıklamıştır. Aynı mülakatta ABD'nin tüm iddialarının aksine PYD ve PKK'nın aynı merkezden yönetildiğini söyleyen Silo ABD'nin PYD'ye Akdeniz'e açılacak bir koridor vaat ettiğini de söylemiştir.

Tüm bunlar dikkate alındığında Trump'ın göreve gelmesiyle beklenen politika değişikliğinin gerçekleşmediği ve ABD'nin PYD politikasının netleştiği söylenebilir. Bunun sonucu olarak da ABD-Türkiye ilişkileri belki de tarihinin en büyük krizlerinden biriyle karşı karşıyadır. DEAŞ'la mücadele başlığı altında terör örgü-

¹⁰ "YPG'den Saldırı Olursa Hiç Kimseye Sormadan Angajman Uygularız", *Hürriyet*, 15 Mayıs 2017.

¹¹ "SDG'nin Kaçan Sözcüsü Silo, ABD-PYD/PKK İlişkilerini Anlattı", Anadolu Ajansı, 2 Aralık 2017.

tünü silahlandırmak ve Türkiye'nin güneyinde bir terör koridorunun oluşmasına zemin hazırlamak ABD için Suriye politikasının irrasyonelitesini ve Ankara'nın da kırmızı çizgisini göstermesi açısından dikkate değerdir.

İDLİB HAREKATI VE MUHALİFLERİN GELECEĞİ

İdlib operasyonu/intikali Türkiye'nin Astana süreciyle birlikte üstlendiği rolün en net tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Astana sürecinde üzerinde anlaşılan dört çatışmasızlık bölgesinden birisi olan İdlib'de Türkiye'nin gözlem noktaları kurarak bölgede çatışmaların sonlandırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmalarını hızlandıran Türkiye 8 Ekim 2017'de İdlib'de kurulacak gözlem noktalarının muhtemel yerlerini belirlemek amacıyla keşif faaliyetlerine başlamıştır.¹² İlk olarak 13 Ekim'de sınırın hemen yakınında ilk gözlem noktasını kuran TSK ikinci ve üçüncü gözlem noktalarını ise 23 Ekim-19 Kasım arasında oluşturarak İdlib'le Afrin arasındaki bölgeye yerleşmiştir.

İdlib intikali temel olarak iki ana görevi ifa etmektedir: Birincisi Astana süreciyle üzerinde anlaşılan çatışmasızlık bölgesinin kurularak bölgede istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda ılımlı muhalifler için son yerleşim yeri olarak kalan İdlib'in geleceği Suriye krizinin nereye evrileceği konusunda da kritiktir. Ayrıca HTŞ'yi sınırlandırmak ve diğer muhalif grupları zayıflatmasını engellemek de bu gözlem noktaları sayesinde mümkün olabilecektir. Bu sayede bölge çatışmalardan kurtarılacak siyasi geçiş süreci için hazır hale getirilecek ve muhalefetin geleceği garanti altına alınacaktır.

İdlib operasyonunun bir diğer amacıysa Afrin'deki PYD varlığını sınırlandırmak ve bölgeye yönelik baskıyı artırmaktır. Kurulan

¹² "TSK, İdlib'e İntikal için Keşif Yaptı", NTV, 11 Ekim 2017.

üç gözlem noktası da Afrin-İdlib hattına paralel bir şekilde konuşlanmış ve bölgeyi baskı altına almıştır. Ayrıca bu açıdan İdlib intikali FKH'den bağımsız olarak düşünülemez. FKH'yle sözde kantonların birleştirilmesi engellenirken İdlib intikaliyle de bu sözde kantonların Akdeniz'e açılacak bir koridorla denizle bağlantısının önüne geçilmiştir.

İdlib intikalinin nihai hedefi Türkiye'nin Astana'daki garantörlüğünü kullanarak gözlem noktaları oluşturmastır. Kurulacak noktaların sayısı konusunda farklı söylentiler bulunsu da tahmini olarak yirmi gözlem noktasından bahsedilebilir. Ayrıca Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da bir açıklamasında toplam yirmi adet noktanın kurulacağından bahsetmiştir.¹³

İdlib intikali konusunda en kritik mesele HTŞ'nin tutumu ve Türkiye'nin yaklaşımı olacaktır. Astana sürecine de dahil edilmeyen HTŞ sürece katılan muhalif grupları devrime ihanetle suçlamış ve bu gruplara saldırılar düzenlemiştir. Türkiye'nin İdlib operasyonu sonrası radikal gruplar ve özellikle HTŞ'yle yaşanabilecek çatışmalar Türkiye'nin odağını kaybetmesine ve gündemini gereksiz yere meşgul etmesine sebep olabilirdi. Ancak Türkiye başarılı bir operasyonla HTŞ'yi kendi varlığını tanımaya zorlayarak bölgeye girmiş ve çatışmadan kaçınmayı başaramıştır.¹⁴ Ayrıca HTŞ'ye yönelik baskı ve zorlamalarla örgütün sınırlandırılması ve Rusya'nın HTŞ bahanesi altında ılımlı muhaliflere saldırması engellenmeye çalışılmıştır.

Kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse İdlib intikali Türkiye'nin Suriye'de oynadığı kilit rolü göstermesi açısından değerlidir. Bir taraftan PYD tehdidini sınırlama işlevi görürken diğer taraftan

¹³ "Lavrov: 'Suriye Ulusal Diyalog Kongresinin BM'nin Çalışmalarını Teşvik Edeceğini Umuyoruz'", Haberler, 19 Ocak 2018.

¹⁴ Türkiye'nin HTŞ'ye yaklaşımı ve İdlib hamlesiyle ilgili olarak bkz. Charles Lister, "Turkey's Idlib Incursion and the HTS Question: Understanding the Long Game in Syria", War on the Rocks, 31 Ekim 2017.

muhalefetin ve İdlib’in geleceğini garanti altına alarak bölgeyi önümüzdeki dönemde oluşacak siyasi müzakere sürecine hazırlamaktır. İlimli muhalefetin korunması ve radikal unsurların elimine edilmesi kısa ve orta vadede Suriye muhalefetine ve iç savaşının geleceğini doğrudan etkileyecek gelişmelerdir. Son süreçte İdlib’in güneyinde yaşanan çatışmaların Ebu Duhur ve çevresiyle sınırlı kalması durumunda bu planlar ve hedeflere bir tehdit oluşturmayacaktır. Astana süreci çerçevesinde rejimi kontrol altında tutma ve ılımlı muhalefete karşı bir İdlib saldırısını engelleme görevi de Rusya’ya aittir. Ankara’nın muhalefet üzerindeki etkisi ve bölgede oyun bozucu hamleler yapabilme kapasitesi nedeniyle Rusya, Türkiye aleyhine bir stratejik hamlede bulunmayacak ve müttefiklerini de bu konuda sınırlandırmaya çalışacaktır.

TÜRKİYE’NİN LÜBNAN POLİTİKASI

2004’te dönemin Lübnan Başbakanı Refik Hariri’nin Türkiye’yi ziyaretiyle canlanan Ankara-Beyrut ilişkileri 2006’da yaşanan Hizbullah-İsrail savaşının ardından Türkiye’nin ülkenin yeniden imarı ve insani yardım noktasında sunduğu destekle BM Geçici Görev Gücü UNIFIL’e katkısı ve 2008’de Lübnanlı gruplar arasında baş gösteren siyasi krizin çözümünde Katar’la birlikte aldığı inisiyatifle (Doha Mutabakatı) yükseliş ivmesi yakalamıştır. Bu dönemde başbakan ve bakanlar düzeyinde gerçekleştirilen ziyaretleri 54 yıl aradan sonra Türkiye’ye gelen ilk Lübnan Cumhurbaşkanı sıfatıyla Mişel Süleyman’ın yaptığı görüşmeler¹⁵ takip etmiştir. Öte yandan 2010’da vize uygulamasının karşılıklı olarak kaldırılması hem iki ülke halkları arasındaki etkileşimi artırmış hem de ekonomik, sosyal ve kültürel bağların gelişmesine imkan sunmuştur.

Türkiye-Lübnan ilişkilerinde yaşanan bu olumlu gelişmeler 2011’de patlak veren Suriye iç savaşıyla birlikte kesintiye uğramış,

¹⁵ “54 Yıl Sonra Türkiye’den İlk Mesajlar”, CNN Türk, 21 Nisan 2009.

dönemin Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Ocak 2012'de yaptığı ziyaretin¹⁶ ardından uzun bir dönem iki ülke arasındaki üst düzey temaslar sınırlı kalmıştır. Suriye merkezli bloklaşmalar sebebiyle Lübnanlı siyasi aktörlerin otuz ay boyunca ülkeye cumhurbaşkanı seçememesinin de bu süreçte etkili olduğu varsayılmıştır. Nitekim Lübnan'da cumhurbaşkanının seçilmesinin hemen ardından Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun ülkeyi ziyaret ederek üst düzey temaslarda bulunması bu iddiayı destekler niteliktedir. Aralık 2016'da gerçekleşen bu ziyarette¹⁷ Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Avn, Meclis Başkanı Nebih Berri, geçici Başbakan Tammam Selam, atanmış Başbakan Saad Hariri ve Dışışleri Bakanı Cibran Basil'le görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Uzun bir aradan sonra yapılan bu üst düzey ziyaretin ardından 2017'de Türkiye-Lübnan ilişkilerinin daha canlı geçeceğine dair tahminler yürütülmüştür. Ancak her iki ülkenin gerek iç siyaset gündemleri gerekse de bölgesel gelişmeler ilişkilerin beklenen düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilere kısaca değinilerek daha yapıcı bir sürecin işletilebilmesi adına Lübnan siyasetindeki kırılganlığın mahiyetine vurgu yapılacaktır.

SIYASİ GELİŞMELER

Siyasi açıdan Ortadoğu'nun en kompleks ülkelerinden biri olan Lübnan son Cumhurbaşkanlığı kriziyle yaşanan sosyal ve siyasal istikrarsızlığı Lübnanlı aktörlerin otuz ay sonra mutabakata varabilmeleriyle çözüme kavuşturmuş, böylece 2017'ye görece "istikrar" ve "barış" ortamı içerisinde gireceğinin sinyallerini vermiştir. Hizbullah önderliğindeki 8 Mart bloğunun adayı Mişel Avn'ın cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen ardından Batı ve Suudi Arabistan

¹⁶ "Davutoğlu, Lübnan'da", İhlas Haber Ajansı, 14 Ocak 2012.

¹⁷ "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Lübnan'da", Timeturk, 2 Aralık 2016.

yanlısı 14 Mart blogunun önde gelen figürlerinden Saad Hariri’ye hükümet kurma görevi verilerek bu süreç bir adım daha ileri götürülmüştür. Konuyla ilgili Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Lübnan’da istikrarın önemine vurgu yapılarak gelişmelerden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.¹⁸

2017’ye iki ülke ilişkileri açısından olumlu bir atmosferde girilirken yılbaşı gecesinde İstanbul’daki Reina gece kulübüne yapılan saldırıda üç Lübnan vatandaşının hayatını kaybetmesiyle¹⁹ ilk resmi temaslar üzücü bir olay üzerinden gerçekleşmiştir. Lübnan Cumhurbaşkanı Avn mevkidaşı Erdoğan’a gönderdiği mesajında olayı kınadığını belirterek terörle mücadelede tüm ülkelerin koordineli olarak hareket etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.²⁰

El-Emnu’l-Amm dergisine verdiği röportajda²¹ görevi esnasında yaşadığı en zor anlardan birinin Reina saldırısı sonrası hayatını kaybeden Lübnanlıların ailelerini ziyaret etmek olduğunu belirten Türkiye’nin Beyrut Büyükelçisi Çağatay Erciyes ise Lübnan Başbakanı Saad Hariri ve kabinedeki bazı bakanları ziyaretinde hem yeni kurulan hükümeti tebrik etmiş hem de saldırıda hayatını kaybeden Lübnanlılar için taziyede bulunmuştur.²² Öte yandan Başbakan Binali Yıldırım’ın Hariri’yi tebrik mesajına da saldırıya ilişkin taziye mesajı eşlik etmiştir.²³

¹⁸ “No: 329, 20 Aralık 2016, Lübnan’da Yeni Hükümetin Kurulması Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Aralık 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-329_-20-aralik-2016_-lubnan_da-yeni-hukümetin-kurulmasi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018).

¹⁹ “3 Lebanese Dead, 4 Wounded in Istanbul Nightclub Attack”, An-Nahar, 1 Ocak 2017.

²⁰ “3 Lebanese Dead, 4 Wounded in Istanbul Nightclub Attack”.

²¹ Marlen Khalife, “Sefirü Türkiyya Çağatay Erciyes: Siyasetü’n-Ne’yi bi’n-Nefsî Es-siyyetun”, *el-Emnu’l-Amm*, Sayı: 51, (2017), s. 34.

²² “Es-sefirü et-Türkiyyü Mine’s-sarayı: ve Ca’na Kebirün Cidden, ve Şuhedau Lübnan Şuhedau li-Türkiyya”, An-Nahar, 3 Ocak 2017.

²³ “Es-sefirü et-Türkiyyü Mine’s-sarayı: ve Ca’na Kebirün Cidden, ve Şuhedau Lübnan Şuhedau li-Türkiyya”.

Reina saldırısı sonrası bir süre Beyrut Büyükelçisi Çağatay Erciyes'in Lübnanlı yetkililerle teması üzerinden sürdürülen ikili ilişkiler Lübnan İçişleri ve Savunma bakanlarının Türkiye ziyaretleriyle bir aşama ileriye taşınmıştır. IDEF Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı'na katılmak üzere Türkiye'ye gelen Lübnan İçişleri Bakanı Nuha Meşnuk Dolmabahçe Sarayı'nda Başbakan Binali Yıldırım ile bir araya gelmiş, görüşme esnasında Lübnan'ın istikrarı ve iki ülke arasındaki iş birliğine vurgu yapılmıştır.²⁴ Lübnan Savunma Bakanı Yakup Sarraf'ın mevkidaşı Nurettin Canikli ile yaptığı görüşmedeyse bölgedeki gelişmeler ele alınarak ikili ilişkilerin nasıl geliştirilebileceği üzerine konuşulmuştur.²⁵ İçeriğe dair pek fazla ayrıntının paylaşılmadığı bu ziyarete ilişkin Büyükelçi Erciyes şu ifadeleri kullanmıştır:

Türkiye, Lübnan ordusunu desteklemeye devam ediyor. Lübnan'ı askeri yardım programına dahil ettik ve Lübnan ordusuna askeri eğitim imkanı sunuyoruz. Lübnan Savunma Bakanı'nın Türkiye'ye yaptığı ziyaret, olumlu bir atmosferde gerçekleşti.²⁶

2017'de Lübnan'la daha ziyade telefon diplomasisi yürüten Türkiye adına ülkeye giden tek heyet Kültür ve Turizm Bakanlığından olmuştur.²⁷ Her ne kadar bakanlar düzeyinde ziyaretler gerçekleşse de Lübnan tarafı telefon diplomasisine ağırlık vermiştir. Lübnan Başbakanı Saad Hariri'nin 16 Nisan Anayasa değişikliği referandumu sonuçlarına ilişkin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak tebriklerini iletmesi, Hariri'nin istifası krizi ve Kudüs meselesinde yapılan karşılıklı görüşmeler bunlara örnektir.

²⁴ "Machnouk Discusses Lebanon's Stability on His Turkey Visit", *The Daily Star*, 9 Mayıs 2017.

²⁵ "Sarraf Commences Official Visit to Turkey, Meets with Canikli", Lebanon National News Agency, 20 Eylül 2017.

²⁶ Khalife, "Sefirü Türkiyya Çağatay Erciyes: Siyasetü'n-Ne'yi bi'n-Nefsi Esasiyyetun", s. 36.

²⁷ "Kültür ve Turizm Bakanlığı Heyeti Lübnan'da", Artı49, 19 Temmuz 2017, <https://www.arti49.com/kultur-ve-turizm-bakanligi-heyeti-lubnanda-870986h.htm>, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018).

Diğer yandan Türkiye’nin Lübnan’da yıl içerisinde medya diplomasisi de yürüttüğünü ifade etmek yanlış olmayacaktır. Başbakan Binali Yıldırım²⁸ ve Büyükelçi Çağatay Erciyes’in²⁹ 15 Temmuz darbe girişiminin birinci yıl dönümüne ilişkin makalelerinin yanı sıra Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun³⁰ “Güçlü Diplomasi, Etkin Arabuluculuk” temasıyla dördüncüsü düzenlenen İstanbul Arabuluculuk Konferansı’na ilişkin kaleme aldığı makalesinin Lübnan’ın önde gelen yayın organlarında yer almasını Türkiye’nin yürüttüğü medya diplomasisine örnek olarak vermek mümkündür. *En-Nahar* (Cihad Zein imzasıyla) ve *Ed-Diyar* gazetelerinde yayımlanan Türkiye aleyhtarı yazılara ilişkin Beyrut Büyükelçiliği tarafından bu mecralara gönderilen reddiye yazıları³¹ da Türkiye’nin Lübnan basınına yakından takip ettiğini göstermektedir.

Türkiye-Lübnan ilişkilerinin yıl içerisindeki en hareketli dönemi Hariri’nin istifası sürecine denk gelmektedir. Lübnan’daki dini-mezhebi çeşitlilik sebebiyle kırılganlık arz eden siyasi atmosfer Saad Hariri’nin 4 Kasım’da açıkladığı istifasıyla yeni bir sürece evrilmiştir. İstifa açıklamasını Suudi Arabistan’dan yapan Hariri can güvenliğinin tehlikede olduğunu belirterek İran ve Hizbullah’ı suçlamıştır. Hariri’nin Suudi Arabistan’da rehin tutulduğu söylenilerinin gündeme gelmesi üzerine kendi partisi (Müstakbel Partisi) dahil tüm partiler Hariri’nin Lübnan’a dönerek istifasını kendi ülkesinde açıklaması gerektiğini belirtmiş,³² farklı kutupları temsil

²⁸ Binali Yıldırım, “The First Anniversary of the Great Victory of Our Democracy”, *The Daily Star*, 15 Temmuz 2017.

²⁹ Çağatay Erciyes, “Turkey is More Resilient and Stronger a Year After the Gülenist Coup Attempt”, *An-Nahar*, 13 Temmuz 2017.

³⁰ Mevlüt Çavuşoğlu, “Surge in Diplomacy, Action in Mediation”, *The Daily Star*, 1 Temmuz 2017.

³¹ “Reddu min Sefiri Türkiye: Tecavezte Haddeke - Arif Haddeke”, *An-Nahar*, 21 Mart 2017.

³² “Müstakbel Hareketi’nden Hariri’ye Ülkeye Dön Çağrısı”, *Anadolu Ajansı*, 9 Kasım 2017.

eden 8 Mart-14 Mart bloklarının hep birlikte Hariri'ye sahip çıkmasıyla modern Lübnan tarihi açısından eşine az rastlanır birlikte-lik tablolarından biri oluşmuştur. Bunu fırsat bilen Lübnan Dışiş-leri ve Göçmenler Bakanı Cibran Basil ülkesinde istikrarı sağlamak için destek arayışına çıktığı Avrupa turu kapsamında Türkiye'yi de ziyaret ederek bir dizi temaslarda bulunmuştur.

Hariri'nin istifa ilanının ardından Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan ilk açıklamada dost ve kardeş ülke Lübnan'da tüm tarafların yeni bir siyasi krize yol açmayacak şekilde itidalli davranmalarının temenni edildiği belirtilerek "Türkiye; siyasi birliği, istikrarı, refahı ve güvenliğinin devamı için Lübnan'ın ve Lübnan halkının yanında olmayı sürdürecektir" ifadeleri kullanılmıştır.³³ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Avn'la telefonda görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan krizin aşılması için ortaya konulan çabaları desteklediklerini, Türkiye'nin her zaman Lübnan'ın egemenliği, bağımsızlığı ve istikrarından yana olduğunu dile getirmiştir.³⁴ Benzer söylemler Cibran Basil'in Erdoğan ve Çavuşoğlu'yla görüşmeleri esnasında da gündeme gelmiştir.³⁵ Hariri'nin istifasını geri almasıyla krizin çözüme kavuşturulmasın-dan memnuniyet duyan Türkiye, Lübnan ve Lübnan halkının ya-nında yer almayı sürdüreceğini bir kez daha beyan etmiştir.³⁶

Her ne kadar Türkiye'yle Lübnan yıl içerisinde yoğun bir te-mas halinde olmasa da dış politika bağlamında üç meselede yakın pozisyonlarda durdukları söylenebilir: Katar krizi esnasında Körfez ülkelerinin Katar'ı mücrimleştirmesine karşı çıkan Lübnan Dışişleri

³³ "Lübnan'daki Siyasi Gelişmeler Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Kasım 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-342_-lubnandaki-siyasi-gelistmeler-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018).

³⁴ "Erdoğan: Ned'amu Cuhude'r-Reisi", *An-Nahar*, 13 Kasım 2017.

³⁵ "Basil Hilale Mut'ameri Sahafıyyi Ma' Nezirihi't-Türkiyyi: Ne'melü Avdete'l-Hariri Hatta La Nadtari İla Tasi'di Mevgifina", *el-Abednews*, 16 Kasım 2017.

³⁶ "Lübnan'daki Gelişmeler Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Aralık 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-377_-lubnandaki-gelistmeler-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018).

Bakanı Cibran Basil çözüm için diyalog ve diplomasi kanallarının açık tutulması gerektiğine vurgu yapmıştır.³⁷ Yine Kuzey Irak referandumu sonrası Türk Hava Yolları’nın uçuşları askıya alma uygulamasına ilk destek verenlerin başında Lübnan’ın Middle East Airlines firması gelmiştir.³⁸ Son olarak Trump’ın Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıma ve ABD Büyükelçiliğini Kudüs’e taşıma kararı sonrası Cibran Basil Arap Birliği’nin olağanüstü toplantısının açılış konuşmasında ABD’ye ekonomik ambargo uygulanması çağrısında bulunmuştur.³⁹ Basil aynı gündemle İstanbul’da düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Dışişleri Bakanları Konseyi Olağanüstü Toplantısı’na da katılmıştır.⁴⁰ Aynı gün dışişleri bakanları düzeyindeki toplantının ardından icra edilen İİT Olağanüstü Zirvesi’ne ise Lübnan adına Cumhurbaşkanı Mişel Avn iştirak etmiştir.⁴¹

EKONOMİK İLİŞKİLER

Suriye iç savaşı sebebiyle İskenderun Limanı’nın Ro-Ro ve Ropax seferleri aracılığıyla Suriye’ye alternatif kapı haline gelmesi Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkilerine bir dönem olumlu şekilde yansısı da iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi istenilen seviyeye ulaşamamıştır. İç ve bölgesel gündemlerin etkisiyle dalgalı bir seyir izleyen ekonomik ilişkiler 2017’de yükseliş ivmesi yakalarken dış ticaret dengesi geçen yıllarda olduğu gibi Türkiye lehine fazla vermiştir. Türkiye’nin 2017’de (Ocak-Kasım) Lübnan’a olan ihracatı bir önceki yıla (Ocak-Kasım) göre yüzde 24 artışla 812 milyon dolar

³⁷ “Bassil Urges Dialogue, Diplomacy in Qatar Crisis”, *Daily Star*, 9 Haziran 2017.

³⁸ “All International Flights to Erbil to End Friday, Says Airport Chief”, *Middle East Eye*, 28 Eylül 2017.

³⁹ “Arap Birliği’nden Trump’a Çağrı: Kudüs Kararını Geri Çek”, *BBC Türkçe*, 10 Aralık 2017.

⁴⁰ “Bassil Partakes in OIC Ministerial Meeting in Istanbul”, *Lebanon National News Agency*, 13 Aralık 2017.

⁴¹ “President Aoun’s Full Speech at Jerusalem Summit”, *Daily Star*, 13 Aralık 2017.

olurken Lübnan'dan yaptığı ithalatı da bir önceki yıl (Ocak-Kasım) göre yüzde 58 yükselişle 119 milyon dolara çıkmıştır. Öte yandan Aralık rakamları açıklandığında 2017'de iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2013'ten bu yana ilk defa bir milyar doların üzerine çıkması beklenmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN LÜBNAN'LA TİCARETİ (BİN DOLAR)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2017	889.413	131.205	1.020.618	758.208
2016	734.686	81.805	816.491	652.882
2015	722.591	67.228	789.819	655.364
2014	782.586	139.960	922.546	642.626
2013	818.643	187.740	1.006.383	630.902
2012	845.970	176.393	1.022.363	669.578
2011	718.257	282.744	1.001.001	435.514
2010	618.318	228.536	846.855	389.782
2009	688.681	108.800	797.481	579.881

Kaynak: TÜİK

Saad Hariri başkanlığında kurulan yeni hükümetiyle birlikte Lübnan'da Türkiye'nin müteahhitlik (alt ve üstyapı), enerji (elektrik, petrol ve gaz) ve turizm sektörlerinde gerçekleşecek önemli yatırımlarda yer alacağı tahminleri yürütülürken yaşanan siyasi kriz sebebiyle bu beklenti ancak kısmi ölçüde gerçekleştirilebilmiştir. Buna rağmen 2017'de ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yolunda önemli adımların atıldığı söylenebilir.

Adana Ticaret Odası (ATO) ve Adana Tanıtım ve Kalkınma A.Ş. (ATAK) tarafından başlatılan ve Adana-Beyrut arasında turizm ve ticaret köprüsü kurulmasını amaçlayan “Beyrut Projesi” kapsamın-

da bir grup iş adamı Haziran⁴² ve Eylül'de⁴³ Beyrut'ta temaslarda bulunmuştur. İlk ziyarette Büyükelçi Çağatay Erciyes öncülüğünde Lübnan Başbakanı Saad Hariri ile görüşen heyet ikinci ziyaretteyse Lübnanlı iş adamlarıyla bir araya gelmiştir. Lübnan organizasyonuna katılan her şirketten olumlu geri dönüşler aldıklarını söyleyen ATAK A.Ş. Genel Müdürü İlhami Günsel yapılan görüşmelerin iki ay gibi kısa sürede ihracata dönüşmesinden memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir.⁴⁴ Öte yandan Lübnan'ın kuzeyindeki Trablus kentinde ilk kez Türk ve Lübnanlı iş adamlarının ortaklığıyla bir çikolata fabrikası kurulmuştur.⁴⁵ Fabrikanın açılışına katılan Büyükelçi Erciyes iki ülke arasında 2010'da imzalanan serbest ticaret anlaşmasının Türkiye tarafında yürürlüğe girdiğini ancak Lübnan'da siyasi karışıklıklar nedeniyle bunun gerçekleşmediğini hatırlatarak en kısa sürede ticaret hacminin 2 milyar dolara çıkartılmasının hedeflendiğini dile getirmiştir.⁴⁶

Diğer yandan 15 Temmuz darbe girişimi sebebiyle 2016'da Türkiye'ye gelen Lübnanlı turist sayısında düşüş yaşanırken 2017'nin ilk yedi ayında ciddi bir yükselişle bu sayı 300 bini aşmıştır.⁴⁷ Lübnanlı turistlerin ilk tercihi Türkiye olurken Türkiye'den Lübnan'a giden turist sayıysa 20 binle sınırlı kalmıştır. Önemli gelir kaynaklarından biri turizm olan Lübnan, Türkiye'den gelen turist sayısını 100 bin seviyesine çıkarmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak geçen senelere nazaran 2017'de yükseliş ivmesi yakalayan iki ülke ekonomik ilişkileri henüz hedeflenen rakamla-

⁴² "Adana-Beyrut Hattı İş Ticarete Döktü", *Milliyet*, 25 Haziran 2017.

⁴³ "Hariri Meets with Turkish Tourism Delegation", *Daily Star*, 20 Haziran 2017.

⁴⁴ "Lübnan Açılımı İhracata Dönüştü", *Hürriyet*, 25 Aralık 2017.

⁴⁵ "Türk ve Lübnanlı İş Adamlarından Trablus'a Çikolata Fabrikası", Anadolu Ajansı, 1 Nisan 2017.

⁴⁶ "Türk ve Lübnanlı İş Adamlarından Trablus'a Çikolata Fabrikası".

⁴⁷ "Lübnanlı Turistlerin İlk Tercihi Türkiye", Anadolu Ajansı, 11 Ağustos 2017.

rın yarısına erişebilmiştir. Serbest ticaret anlaşmasının hayata geçirilebilmesi için Lübnan tarafındaki onay sürecinin tamamlanması beklenmektedir. Mayıs 2018’de gerçekleşmesi beklenen Lübnan genel seçimleri sebebiyle onay sürecinin bir süre daha erteleneceği öngörülmektedir.

DIĞER GELİŞMELER

Türkiye’nin Lübnan’da Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Yunus Emre Enstitüsü (YEE) üzerinden yürüttüğü faaliyetler 2017’de de devam etmiştir. TİKA ağırlıklı olarak Osmanlı’dan kalma tarihi eserlerin restorasyon çalışmalarıyla ilgilenirken YEE gerek Türkçe öğretimi gerekse de Türkmen bölgelerinde yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmıştır. Beyrut’tan sonra Lübnan’ın ikinci büyük kenti Trablus’ta da YEE’nin şubesi açılırken⁴⁸ Lübnan’ın tek devlet üniversitesi olan Lübnan Üniversitesi ve YEE iş birliğiyle Lübnan Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi’nde üç yıllık Türkoloji bölümü aktif hale gelmiştir.⁴⁹

Öte yandan Filistinli mültecilere yönelik çalışmalara da katkı sunan TİKA kayınpederi Filistin Kurtuluş Örgütü kurucularından olan Türkiyeli hayırsever Melek Nimer’in Filistinli ve ihtiyaç sahibi diğer gençlerin eğitimi için faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu Lübnan Birleşik Gençlik Projesi (ULYP) kampüsünde anaokulu açmıştır.⁵⁰ Yine Beyrut’taki Filistin mülteci kamplarından biri olan Burcu’l-Baracine’de de Sadakataşı Derneği (ve tefrişatı TİKA) tarafından yapılan El Aksa Anaokulu’nun açılışı gerçekleştirilmiştir.⁵¹

⁴⁸ “Trablus Yunus Emre Enstitüsü Açıldı”, Anadolu Ajansı, 14 Kasım 2017.

⁴⁹ “Lübnan Üniversitesinde Türkoloji Bölümü Açıldı”, Anadolu Ajansı, 14 Kasım 2017.

⁵⁰ “TİKA’nın Gönüllü Elçileri Lübnan’daki Filistinlilere El Uzattı”, Anadolu Ajansı, 25 Ağustos 2017.

⁵¹ “Sadakataşı’ndan Filistinli Mültecilere Anaokulu”, Timeturk, 13 Aralık 2017.

SONUÇ

2017’de Türkiye, Suriye politikasında oldukça hareketli bir yıl geçirmiştir. Yılın ilk aylarında bir taraftan FKH devam ederken diğer taraftan Rusya ve İran’la Astana süreci başlatılmıştır. Diğer taraftansa ABD’nin DEAŞ’la mücadele başlığı altında PYD’ye yaptığı silah yardımı ve siyasi yatırıma karşı politikalar üretilmiştir. Özellikle PYD’nin hem siyasi hem de askeri olarak tecrit edilmesine odaklanan politikalarla örgütün Suriye krizindeki rolü sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan Soçi’de düzenlenecek olan Suriye Halkları Kongresi’ne PYD’nin çağrılmasının engellenmesi önemli bir gelişmedir.

Türkiye’nin, Rusya’nın PYD politikasını netleştirmeye ve değişime zorlaması da 2017’nin önemli gelişmelerindendir. Özellikle Afrin’de Rusya himayesinde bulunan PYD’nin müzakereler sonucu tecrit edilmesi bu bölgeye Türkiye tarafından yapılacak muhtemel bir operasyonun da ön adımı olmuştur.

2018’de Türkiye’nin Suriye politikası 2017’de elde edilen kazanımların artırılması, Rusya ve İran’la kurulan Astana sürecinin devam ettirilmesi, PYD tehdidine karşı çok daha aktif bir politika üretilerek önleyici müdahalelerin yapılmasına odaklanacaktır. Bu doğrultuda olay odaklı ve kısa süreli ittifaklar kurularak en önemli ulusal güvenlik tehdidi olan PYD’ye karşı hamlelerde bulunmak Türkiye için hayati öneme sahiptir. 2016 ve 2017’de FKH’yle özünde savunmacı bir operasyon yaparak terör tehdidini bertaraf eden Türkiye 2018’de ise terörü kaynağında bitirecek operasyonlara ağırlık verecektir. Bu yeni terörle mücadele stratejisi çerçevesinde Türkiye’nin sahada ve masada çok daha aktif bir yıl geçireceği beklenebilir.

KRONOLOJİ

- 1 Ocak İstanbul'da bulunan Reina gece kulübüne yapılan saldırıda üç Lübnan vatandaşı hayatını kaybetti, dört Lübnan vatandaşı yaralandı.
- 3 Ocak Başbakan Binali Yıldırım, Saad Hariri'ye Lübnan'da kurulan yeni hükümetin başbakanı sıfatıyla tebriklerini ve Reina saldırısında hayatını kaybeden Lübnanlılar için taziyelerini iletti.
- 23 Ocak Türkiye, Rusya ve İran garantörlüğünde rejim ve muhaliflerin de katılımıyla Kazakistan'ın başkenti Astana'da, Suriye'de ateşkes ve siyasi müzakereler gündemleriyle toplandı.
- 16 Şubat Astana 2 görüşmeleri Türkiye, Rusya ve İran'ın katılımıyla yapıldı. Rejim ve muhalefet karşılıklı görüşmelerde bulunmadı.
- 23 Şubat Cenevre 4 görüşmeleri başladı. Suriye muhalefeti adına Yüksek Müzakere Heyeti yer alırken ana gündem maddeleri Suriye'de geçiş süreci ve anayasa yazımıydı. Görüşmelerden net bir sonuç çıkmadı.
- El-Bab ilçesi FKH güçleri tarafından DEAŞ terör örgütünden alındı. Böylece FKH'nin nihai hedefi çerçevesinde DEAŞ, Türkiye sınırından atıldı.
- 10 Mart Rusya Devlet Başkanı Putin'le Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan Moskova'da bir araya geldi. Görüşmede Astana'yla başlayan Suriye'de ateşkes de konuşuldu.
- 14 Mart Astana 3 görüşmeleri yapıldı. Toplantıdan üzerinde anlaşılan ateşkesin sağlanması ve denetlenmesi konusunda garantör devletler arasında ortak karar çıktı.
- 29 Mart 24 Ağustos 2016'da başlatılan FKH sona erdi. Operasyona Cerablus, Çobanbey ve el-Bab gibi stratejik beldeleler ele geçirildi ve yaklaşık 2 bin kilometrekarelik bölge DEAŞ'tan temizlendi.
- 4 Nisan Esed rejimi muhaliflerin kontrolündeki Han Şeyhun'a kimyasal saldırı düzenledi. Saldırıda en az 100 sivil hayatını kaybetti.

- 7 Nisan ABD Akdeniz’de konuşlu savaş gemilerinden ateşlediği füzelerle Esed rejiminin kontrolündeki El-Şayrat Hava Üssü’nü vurdu. Üssün 4 Nisan’da gerçekleştirilen kimyasal saldırıda kullanıldığı belirtildi.
- 3 Mayıs Putin ile Erdoğan Soçi’de bir araya geldi ve İdlib’in ateşkese dahil olması konusunda anlaşmaya varıldı.
- 4 Mayıs Astana 4 görüşmeleri yapıldı. Bu görüşmeyle çatışmasızlık bölgelerinin kurulması kararı alındı.
- 9 Mayıs Trump yönetimi DEAŞ’la mücadele kapsamında yapılacak Rakka operasyonu için YPG’nin silahlandırılmasına yönelik kararı imzaladı. Türkiye’nin bu karara tepkisi sert oldu. IDEF Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı’na katılmak üzere Türkiye’ye gelen Lübnan İçişleri Bakanı Nuhad Meşnuk Dolmabahçe Sarayı’nda Başbakan Binali Yıldırım’la bir araya geldi.
- 6 Haziran ABD öncülüğündeki DEAŞ karşıtı koalisyonun desteklediği SDG güçleri Rakka operasyonuna başladı.
- 18 Haziran ABD hava kuvvetlerine ait F/A- 18 tipi uçak Esed rejimine ait SU-22 tipi uçağı Tabka yakınlarında düşürdü.
- 22 Haziran ABD Savunma Bakanı James Mattis Türkiye Savunma Bakanı Fikri Işık’a bir mektup göndererek DEAŞ’ın mağlup edilmesi sonrası YPG’ye verilen silahların toplanacağını söyledi.
- 25 Haziran “Beyrut Projesi” kapsamında Adanalı bir grup iş adamı Lübnan’da temaslarda bulundu, Lübnan Başbakanı Saad Hariri’den ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi noktasında destek sözü aldı.
- 4 Temmuz Astana’nın beşinci görüşmesi gerçekleştirildi. Üzerinde anlaşılan çatışmasızlık bölgelerinin gözlenmesi ve rejimle muhalifler arasında karşılıklı esir serbest bırakma gibi konularda anlaşıldı.
- 23 Ağustos Rejim güçlerinin şehrin batısını ele geçirmesiyle DEAŞ’ın kontrolündeki Deyrizor’a kuşatma başladı.
- 10 Eylül Rejim güçleri Deyrizor’un Fırat’ın batısında kalan kısmını kontrol altına alarak kuşatmayı sonlandırdı.
- 14 Eylül Astana’nın 6. tur görüşmeleri yapıldı. Ana gündem İdlib çatışmasızlık bölgesiydi.

- 20 Eylül Lübnan Savunma Bakanı Yakup Sarraf Türkiye'ye yaptığı ziyarette Savunma Bakanı Nurettin Canikli'yle görüştü.
- 17 Ekim ABD destekli SDG güçleri dört ay süren kuşatma sonrası Rakka'yı ele geçirdi.
- 31 Ekim Yedinci Astana görüşmeleri yapıldı. İnsani yardımın ulaştırılması ve Suriyeliler arasında bir ulusal diyalog kongresi yapılması kararlaştırıldı.
- 16 Kasım Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ülkesindeki istifa krizine çözüm bulmak amacıyla Türkiye'yi ziyaret eden Lübnan Dışişleri ve Göçmenler Bakanı Cibran Basil'i Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etti.
- 22 Kasım Soçi'de İran, Rusya ve Türkiye liderleri bir araya gelerek Suriye Ulusal Diyalog Kongresi konusunda müzakerelerde bulundu.
- 11 Aralık Rusya Devlet Başkanı Putin DEAŞ'la mücadelenin bitmesi sonrası Suriye'deki askeri varlıklarını azaltacaklarına yönelik bir açıklama yaptı.
- 13 Aralık Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Avn ve Dışişleri Bakanı Cibran Basil, İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi'ne katılmak üzere Türkiye'ye günübirlik ziyarette bulundu.
- 14 Aralık Cenevre 8 görüşmesi yapıldı. Toplantıdan hiçbir somut gelişme çıkmadı.
- 22 Aralık Astana 8 görüşmesi gerçekleşti. En önemli gündem maddesi Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'ne katılım listesiydi. Türkiye'nin PYD'nin kongreye davet edilmemesi yönündeki baskıları sonucu karar çıkmadı.

TÜRKİYE’NİN MİSİR POLİTİKASI*

İSMAİL NUMAN TELCİ

Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü ve SETA

GİRİŞ

2013’te gerçekleşen askeri darbeden sonra bozulan Mısır-Türkiye ilişkileri 2017’de de kriz halinden çıkamadı. 2016’da Türkiye’de yaşanan darbe girişimi sürecinde daha da gerilen ilişkiler 2017’de başta Körfez bölgesinde yaşanan siyasi krizin etkisiyle olumsuz seyrini devam ettirdi. Nitekim Mısır Türkiye’nin Körfez bölgesindeki en önemli müttefiki olan Katar’a Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn’in başlattığı siyasi ablukaya katılarak bir anlamda Ankara’nın bölgesel iş birliklerini de zedelemeyi hedefleyen bir tavır aldı. Kahire’nin bu tavrına rağmen Türkiye özellikle ekonomi ve kültürde Mısır’a yönelik çizgisinde herhangi bir de-

* Bu makale yazarın SETA tarafından yayımlanan *2017’de Türkiye* kitabı için kaleme aldığı “Türkiye’nin Mısır Politikası” başlıklı yazısının genişletilmiş halidir.

ğişikliğe gitmezken bu iki alanda var olan ilişkileri artırma çabası içerisinde oldu. Türkiye ayrıca söylem düzeyinde de Mısır'a yönelik politikasında değişiklik yaparak özellikle kamuoyu nezdinde bu ülkeye yönelik sert tavrını yumuşatma sinyalleri verdi. Öte yandan iki ülke arasındaki tansiyonun düşmesi konusunda somut bir adım atılamadı. Bununla birlikte birçok alanda bulunan görüş ayrılıkları ve farklılaşan politikalar Ankara ve Kahire arasındaki gerginliklerin derinleşmesine neden oldu.

Bu makalede Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler 2017 özelinde ele alınacaktır. Siyaset, ekonomi ve kültür alanlarının özellikle inceleneceği çalışmada iki ülkenin bölgesel politikalarının karşılıklı ilişkilere nasıl yansıdığı da değerlendirilecektir. Makale ayrıca Mısır'ın Türkiye'ye yönelik tutumunda hangi unsur ve gelişmelerin etkili olduğuna da değinerek iki ülke arasındaki ilişkilerin durumunu ve önümüzdeki dönemde hangi yöne evrileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye ile Mısır arasındaki diplomatik kriz halinin devam etmesi siyasi düzeydeki ilişkilere önemli şekilde etki etmiştir. İki ülke arasında resmi temaslar sınırlı sayıda kalırken gerçekleştirilen görüşmeler daha ziyade ekonomik ilişkiler bağlamında yapılmıştır. Siyasi ilişkiler çerçevesinde ilk üst düzey temas iki ülke dışişleri bakanları arasında gerçekleşmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Nisan'da Mısırlı mevkidaşı Sameh Şükri'yi arayarak bu ülkede yaşanan terör saldırıları nedeniyle Ankara'nın dayanışma mesajını iletmıştır.¹ Her ne kadar diplomatik krizin aşılması anlamında doğrudan etkili olacak bir adım şeklinde görülmesine de Ankara'nın Kahire ile üst düzeyde temasa geçmiş olması ilişkilerde

¹ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Mısırlı Mekkidaşı ile Görüşti", Mısır Bülteni, 11 Nisan 2017.

olası bir normalleşme girişimi yönünde yorumların yapılmasına yol açmıştır. Buna karşın Sputnik'e açıklamalarda bulunan AK Parti İstanbul Milletvekili Hüseyin Bürge Türkiye'nin normalleşme için Mısır'dan talep ettiği adımların geçerliliğini koruduğunu ifade ederek bu anlamda Ankara'nın tutumunda bir değişiklik olmadığını vurgulamıştır.²

Normalleşme konusu 2017'de de zaman zaman gündeme gelirken Mısırlı yetkililer tarafından da ilişkilerin yeniden eski haline dönmesiyle ilgili açıklamalar yapılmıştır. Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri Ekim ve Aralık'ta yaptığı iki açıklamada ülkesinin Türkiye ile ilişkileri normalleştirme niyetinde olduğunu belirtmiştir. Özellikle ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek istediklerini bununla birlikte siyasi olarak da normalleşme konusunda hazır olduklarını dile getirmiştir.³ Mısır'daki ON TV kanalına Ekim'de verdiği demeçte Sameh Şükri Türkiye hükümeti ile yaşanan krizin aşılmasını ümit ettiklerini ve Mısır yönetimi olarak Türkiye halkına saygılarının sonsuz olduğunu vurgulamıştır. Şükri ayrıca iki ülke halkları düzeyinde yakın ilişkiler ve olumlu görüşlerden dolayı memnun olduklarını bildirmiştir. Şükri'nin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Mısır'ı ziyaret etmesi ihtimali yönünde bir soruya olumlu yaklaşması Kahire yönetiminin ilişkilerde normalleşme yolunda bir irade sahibi olduğunun işaretçisi şeklinde yorumlanabilir.⁴

Aralık'ta *Akhbar Al Youm* gazetesine yaptığı açıklamada Şükri şu ifadeleri kullanmıştır:

Şüphesiz Türk ve Mısır halklarını birbirine bağlayan çok şey var. İki halk arasında güçlü ilişkiler, akrabalıklar ve ortak miras söz ko-

² Elif Sudagezer, "Türkiye-Mısır İlişkileri Normalleşir mi", Sputnik Türkiye, 12 Nisan 2017.

³ "Egyptian FM: Cairo Ready for Normalized Ties with Ankara", *Daily Sabah*, 16 Ekim 2017.

⁴ "Mısır Dışişleri Bakanından Türkiye Açıklaması", Mısır Bülteni, 16 Ekim 2017.

nusu. Dolayısıyla ilişkilerin normale dönmesini umuyoruz. Mısır buna her zaman açıktır. Bizler, Mısır'ın içişlerine müdahale ve hakaret edilmemesi ilkesine bağlı kalarak Türkiye ile her türlü gerginliğin aşılması konusundaki isteğimizi sürekli teyit ediyoruz.⁵

Bu açıklamalar ışığında iki ülke arasındaki ilişkilerin önümüzdeki dönemde normalleşebileceğine dair bir ihtimalin var olduğundan bahsedilebilir. Öte yandan bölgesel politikalarındaki farklılıklar, uluslararası konjonktürde yaşanan değişim ve iki ülke iç siyasetindeki gelişmeler Ankara ile Kahire hattında olası bir normalleşmeyi belirsiz hale getirmektedir. Bu nedenle normalleşme konusunda ilk resmi adımın hangi ülke tarafından atılacağı ve ilişkilerin eski haline nasıl döneceği konusu belirsizliğini korumaktadır.

Bu belirsizliklerin varlığı iki ülke arasında zaman zaman farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu durumlardan birisi Mısır savcılığının Kasım'da 29 kişiyi Türkiye'ye casusluk yaptıkları iddiasıyla gözaltına almasıdır. Mısır'da yasa dışı dinleme faaliyeti yürütmek ve topladıkları verileri Türk istihbaratına vermekle suçlanan 29 kişinin ülkede 2013'te gerçekleşen askeri darbeden sonra yasaklanan Müslüman Kardeşler ile birlikte hareket ettiği de öne sürülmüştür.⁶ Konu Mısır mediasında da geniş biçimde yer almış, *El-Wafd* gazetesi "Erdoğan, Mısır'ı Gözetliyor" başlığını atarken ülkenin resmi yayın organlarından *el-Ahram* gazetesinde "Erdoğan, Müslüman Kardeşler ile İş Birliği Yaparak Mısır Yönetimini Yıkma İstiyor" başlıklı habere yer verilmiştir.⁷

Gergin ilişkilere rağmen Türkiye ile Mısır arasında iki ülkenin üyesi oldukları uluslararası kuruluşların organizasyonları dolayısıyla

⁵ "Egypt Hopes to Normalize Ties with Turkey, FM Shoukry Says", *Daily Sabah*, 23 Aralık 2017; "Mısır'dan Türkiye'ye: Her Türlü Gerginliğin Aşılması Konusunda İstekliyiz", Sputnik Türkiye, 25 Aralık 2017.

⁶ "Mısır'da Türkiye Adına Ajanlık Suçlaması", Deutsche Welle Türkçe, 22 Kasım 2017.

⁷ "El Ahram: Ankara, Mısır'da İktidarı Ele Geçirmek için Müslüman Kardeşler ile Ortak Plan Yaptı", BBC Türkçe, 24 Kasım 2017.

bazı görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu ziyaretler kapsamında Türkiye Büyük Millet Meclisinden (TBMM) temsilciler Mısır'a giderek temaslarda bulunmuşlardır. Eylül'de Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen ve Mısır Meclis Başkanı Ali Abdülal başkanlığında yapılan Akdeniz için Birlik Parlamenterler Asamblesi'nin toplantısına Türkiye'yi temsilen AK Parti Milletvekili Ali Ercoşkun katılmıştır.⁸ Ekim'de ise merkezi Mısır'ın başkenti Kahire'de bulunan, Arap Birliği tarafından düzenlenen bir konferansa TBMM'den bir heyet katılım göstermiştir. Terörle mücadelede uluslararası iş birliği konusunun ele alındığı konferansa AK Parti'den Celalettin Güvenç ve Fatma Benli, CHP'den Namık Havutça ve MHP'den Mehmet Erdoğan katılmıştır. Heyet Mısır hükümetiyle herhangi bir resmi temas gerçekleştirmeden Türkiye'ye dönmüştür.⁹

Türkiye ile Mısır ilişkileri konusunda dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da AK Parti ile ana muhalefet partisi CHP arasındaki görüş ayrılıklarının halen devam ediyor olmasıdır. Bu bağlamda CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun Haziran'da grup toplantısı sırasında sarf ettiği sözler partisi ile AK Parti arasındaki farklı yaklaşımları gözler önüne sermektedir. Mısır'da 2013'te gerçekleşen askeri darbe sonrasındaki süreçte insan hakları hiçe sayılarak siyasi baskı altına alınan Müslüman Kardeşler hareketine Ankara'nın sahip çıkmasına tepki gösteren Kılıçdaroğlu birçok ülkenin bu hareketi terör örgütü ilan ettiğini belirterek Türkiye'nin de bu yönde bir karar alması gerektiğini savunmuştur. CHP lideri ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mısır'da baskıya uğrayan kesimlerle dayanışma göstermek amacıyla kullandığı Rabia hareketine de tepki göstererek bu hareketin sıkça kullanılmasını doğru bulmadığını ifade etmiştir.¹⁰

⁸ "Akdeniz için Birlik Parlamenterler Asamblesi Toplantısı Kahire'de Yapıldı", Anadolu Ajansı, 16 Eylül 2017.

⁹ "TBMM Heyeti Mısır'da Konferansa Katıldı", Mısır Bülteni, 26 Ekim 2017.

¹⁰ "Kılıçdaroğlu'ndan 'Müslüman Kardeşler' Tepkisi", Mısır Bülteni, 8 Haziran 2017.

BÖLGESEL POLİTİKALARIN İLİŞKİLERE ETKİSİ

Türkiye ile Mısır arasında devam eden olumsuz ilişkiler bölgesel politikalarda da kendisini göstermiştir. Filistin konusunda Türkiye’nin net tavrına karşın Mısır düşük profilli bir tutum izlerken Katar konusunda da taraflar net biçimde farklı kamplarda yer almıştır. Öte yandan iki ülkenin bölgedeki müttefikleriyle kurdukları ortaklıklar karşılıklı ilişkilere de olumsuz yansımıştır. Bu durumun en açık örnekleri Mısır’ın Akdeniz’de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile yürüttüğü girişim ve Türkiye’nin Sudan’la geliştirdiği ilişkilerdir.

Bölgesel politikalar anlamında iki ülke arasında gerginliğe neden olan konulardan birisi Türkiye ile Sudan arasındaki yakınlaşmadır. Mısır’ın Sudan’a ait Halayib bölgesi üzerinde hak iddia etmesi ve bunu uluslararası anlaşmalarla kabul ettirmeye çalışması, yine Mısır askerlerinin Eritre’deki BAE’ye ait askeri üsse konuşlanması gibi nedenlerle zaten gergin olan Hartum-Kahire ilişkileri Ömer Beşir yönetiminin Mısır’daki Sisi rejimine bölgede en büyük tepkiyi gösteren Türkiye ile yakınlaşmasıyla daha da gerilmiştir.¹¹

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Aralık’ta bu ülkeye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Beşir yönetiminin Kızıldeniz’deki stratejik öneme sahip Sevakin Adası’nı restorasyon ve geliştirme faaliyetleri için Türkiye’ye tahsis etmesi Kahire’de tepkiyle karşılanmıştır. Sisi rejimine destek olan çok sayıda gazete Türkiye ile Sudan arasındaki bu kararı sert bir dille eleştirirken bu gelişmenin Mısır’ın ulusal güvenliğini tehdit ettiğini öne sürmüştür.¹² Mısır medyasında çıkan bazı yorumlar da “Türkiye’nin Sevakin Adası’nda kuracağı askeri üsle Mısır’daki Abdülfettah Sisi rejimini devirmeyi hedeflediğini”

¹¹ “Ahmed H. Adam, What is Going on Between Egypt and Sudan?”, Aljazeera, 12 Ocak 2018; “Mohammad Amin, Gulf Tension: Are Egypt and Sudan About to Go to War?”, Middle East Eye, 13 Ocak 2018.

¹² “Sevakin Adası Hamlesi Mısır’ı Rahatsız Etti”, Timetürk, 29 Aralık 2017.

iddia etmiştir.¹³ Sudan Dışişleri Bakanı İbrahim Gandur yaptığı açıklamada Sevakın Adası'nın Türkiye'ye tahsisinin Sudan yönetiminin kararı olduğunu belirtmiş ve başka ülkelerin bununla ilgili eleştirilerinin kabul edilemeyeceğini söylemiştir.¹⁴ Mısır'ın Sudan'a yönelik tepkisini göstermek üzere Etiyopya ve Sudan'ın da dahil olduğu Nil Nehri suları ile ilgili komisyondan Hartum'u çıkarmak istemesi üzerine Beşir yönetimi Kahire'deki büyükelçisini geri çekme kararı almıştır.¹⁵

İki ülke arasında gerginliğe neden olan bir başka dış politika konusu ise Mısır'ın GKRY ve Yunanistan ile Akdeniz'de yeni bir ittifak oluşturma girişimidir. Kahire'nin Akdeniz'deki bu politikaları Ankara tarafından rahatsızlıkla karşılanmış ve zaman zaman bu nedenle iki ülke yönetimlerinden sert açıklamalar gelmiştir. Kasım'da GKRY'ye düzenlediği gezide Mısır Cumhurbaşkanı Sisi iki ülke arasında güvenlik başta olmak üzere birçok alanda iş birliklerinin derinleştirilmesi konusunda anlaşmalar imzalamıştır. Akdeniz'de ortak doğal gaz ve petrol arama faaliyetleri yapılması hususunda uzlaşan iki ülke liderleri ortak politikalar yürütülmesinin Avrupa'nın enerji tedarikinde hayati önemi olduğunu vurgulamıştır.¹⁶ GKRY'de 14 Aralık'ta gerçekleşen ve savunma bakanlarının katıldığı zirvede üç ülke tarafından Akdeniz'de güvenlik alanında iş birliği anlaşması imzalanmıştır.¹⁷ Mısır'ın Akdeniz'deki bu hamlelerinin arkasındaki temel motivasyonun Türkiye'nin böl-

¹³ "Mısır ile Sudan Arasında Türkiye Krizi", Sputnik Türkiye, 5 Ocak 2018; "Mısır-Sudan Gerginliğini Sevakın Adası'nın Türkiye'ye Tahsisi mi Tetikledi?", BBC Türkçe, 5 Ocak 2018.

¹⁴ "Sudan'dan Sevakın Adası Açıklaması: Arap Ulusal Güvenliğini Tehdit Eden Bir Durum Göremedim", TRT Haber, 28 Aralık 2017.

¹⁵ "Sevakın, Mısır'ın Uykularını Kaçırdı", *Sabah*, 5 Ocak 2018.

¹⁶ "Tsipras, Sisi, Anastasiades Meet to Discuss New Gas Deposits in Eastern Mediterranean", *Hürriyet Daily News*, 21 Kasım 2017.

¹⁷ "Menelaos Hadjicostis, Cyprus, Egypt, Greece Agree to Bolster Maritime Security", Associated Press, 14 Aralık 2017.

gesel konumunu zayıflatacak bir ittifak bloku oluşturmak olduğu söylenebilir. Bu durum Sisi rejiminin Türkiye ile tansiyonun yükselmesine paralel bir biçimde Yunanistan ve GKRY ile ilişkilerini derinleştirme çabası içerisinde olduğu dikkate alındığında daha açık biçimde gözlemlenmektedir.

Türkiye ile Mısır'ın dış politikada farklılaştıkları bir başka konu da Körfez bölgesinde Katar'a yönelik başlatılan siyasi ve ekonomik yaptırımlar karşısındaki tutumları olmuştur. Haziran'da Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'in başını çektiği, üç ülkenin Katar'a yönelik başlattıkları siyasi ve ekonomik ambargo girişimine Mısır da arka çıkmıştır.¹⁸ Bu çerçevede diğer üç ülkeyle birlikte Mısır Katar'la tüm diplomatik ilişkilerini askıya alırken Doha'ya yönelik ağır yaptırımların uygulanması konusunda en istekli ülke izlenimini vermiştir.¹⁹ Katar'a yönelik bu siyasi baskı sürecinde Doha yönetiminin en güçlü destekçilerinden birisi Türkiye olmuştur. Krizin ilk günlerinde Sani yönetimiyle temasa geçen Ankara bu ülkeye en üst düzeyde ziyaretlerde bulunmuştur.²⁰ Mısır'ın Katar'a yönelik tavrının altında Doha'nın bu ülkede gerçekleşen darbeye karşı gelmesi ve yine Müslüman Kardeşler hareketine destek olması gibi nedenlerin yanında Türkiye'nin de Katar'la benzer politikalar izlemesi yatmaktadır. Öte yandan darbenin açık biçimde karşısında duran Ankara ve Doha'nın stratejik ortaklığa gitmesi Kahire'yi bu ülkelere karşı bölgesel aktörlerle birlikte hareket etmeye itmiştir. Bu durum da Ankara ile Kahire arasında yeni bir gerginlik alanı oluşmasına neden olmuştur.

Aralık 2017'de yaşanan Kudüs'ün ABD tarafından İsrail'in başkenti olarak kabul edilmesi sonrasında çıkan kriz sürecinde Türkiye

¹⁸ "Qatar Row: Saudi and Egypt Among Countries to Cut Doha Links", BBC, 5 Haziran 2017.

¹⁹ "Qatar Crisis: Saudi Arabia and Allies to Meet in Cairo", BBC, 5 Temmuz 2017.

²⁰ "How Turkey Stood by Qatar Amid the Gulf Crisis", Aljazeera, 14 Kasım 2017.

ile Mısır uzun bir süre sonra ilk kez bir bölgesel krize karşı paralel siyaset izlemiştir. ABD Başkanı Trump'ın kararı Mısır tarafından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine getirilerek iptal edilmesi istenmiştir. Ancak 14 ülkenin evet oyuna karşı ABD'nin hayır oyu kullanması sonrasında tasarı veto edilmiştir.²¹ İzleyen süreçte Mısır'ın başlattığı bu inisiyatifi Türkiye sürdürerek Trump'ın Kudüs kararının iptal edilmesi çağrısını içeren tasarımı Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna getirmiştir. Tasarı 9'a karşı 128 oyla kabul edilerek Kudüs'ün Birleşmiş Milletler tarafından daha önce belirlenen statüsünün değiştirilemeyeceği ve tüm devletlerin Kudüs'ün bu statüsüne saygı duymaları gerektiği vurgulanmıştır.²²

Mısır'ın bir taraftan Trump yönetimi ile yakın ilişkiler geliştirip İsrail'le birçok alanda iş birliği yürütürken diğer taraftan ABD yönetiminin Kudüs kararına tepki gösterdiği izlenimi vermesi birçoklarıncı Mısır ve Arap kamuoyuna yönelik bir imaj çalışması olarak yorumlanmıştır. Öyle ki bazı yayın organlarında Mısır'ın Trump'ın kararını desteklediği iddialarına yer verilmiştir.²³ Benzer şekilde bir taraftan İsrail'e eleştiriler getiren Mısır'ın bir taraftan da Türkiye'nin çağrısıyla İstanbul'da düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) zirvesini engelleme girişiminde bulunduğu iddia edilmiştir.²⁴ Dolayısıyla her ne kadar uluslararası düzeyde benzer tutumlar aldıkları izlenimi oluşsa da Trump'ın Kudüs kararına karşı Mısır'ın tepkisinin sembolik olduğu söylenebilecekken Türkiye'nin ise kara-
ra tepkisini birçok merci nezdinde gösterdiği belirtilebilir.

²¹ Samuel Osborne, "UN Votes 14-1 to Condemn Donald Trump's Jerusalem Decision, as US Vetoes Resolution", *Independent*, 19 Aralık 2017.

²² "Kudüs Tasarısı ABD'nin Tehdidine Rağmen BM Genel Kurulu'nda 128 Oyla Kabul Edildi", BBC Türkçe, 21 Aralık 2017.

²³ "New York Times: Mısır, ABD'nin Kudüs Kararını Destekledi", TRT Haber, 7 Ocak 2018; "Turkey-Based TV Airls Egypt Tapes on Jerusalem", *Aljazeera*, 8 Ocak 2018.

²⁴ "Mısır'ın İstanbul'daki Kudüs Zirvesini Engellemeye Çalıştığı İddia Edildi", Mısır Bülteni, 16 Aralık 2017.

EKONOMİK İLİŞKİLER

İki ülke arasında süren siyasi krize rağmen ekonomik ilişkiler artan bir ivmeyle devam etmiştir. Bu çerçevede Türkiye ve Mısır'daki ekonomi çevreleri karşılıklı toplantılara katılmış ve bu anlamda iki ülke arasındaki potansiyelin artırılması için çaba göstermişlerdir. Bu faaliyetlerden ilki Mısır'da düzenlenen Türkiye-Mısır İş Forumu'dur. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Rifat Hisarcıklioğlu'nun başkanlığında Mısır'a giden Türkiye heyetinde bulunan 35 iş adamı Mısır'daki iş çevreleriyle bir araya gelerek ortaklık alanları konusunda görüş alışverişinde bulunmuşlardır. En son 2012'de düzenlenen Türkiye-Mısır İş Forumu'nun aradan geçen beş yılın ardından yeniden toplanması iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da gelişmesi konusunda önemli bir adım olarak görülebilir.²⁵

Bu anlamda bir başka toplantı da Mart'ta yine Kahire'de gerçekleştirilmiştir. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ve Mısırlı İşadamları Derneği'nin ortaklaşa düzenlediği Türkiye-Mısır İş Konseyi toplantısına iki ülkeden iş adamları ve ekonomi bürokrasisinden temsilciler katılmıştır. Toplantıda konuşma yapan yetkililer iki ülke arasındaki ticaret hacminin yeniden 5 milyar dolar seviyesine çekilmesi konusunda tarafların üzerine düşeni yapması gerektiğini vurgularken karşılıklı ticaretin önündeki engellerin kaldırılması konusunda da hükümetlere çağrı yapmışlardır.²⁶

Bu noktada üst düzey bir açıklama da Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı Tarık Kabil'den gelmiştir. Türkiye ile yaşanan siyasi krizin ekonomik ilişkilere yansımaması için çaba sarf ettiklerini belirten Kabil Ankara ile bu anlamda ilişkilerin gerilemesinin Mısır ekono-

²⁵ "Türkiye-Mısır İş Forumu Başkent Kahire'de Düzenlendi", Mısır Bülteni, 30 Ocak 2017.

²⁶ "Türkiye ile Mısır Arasındaki Ekonomik İlişkilerde Yeni Bir Adım", DEİK, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ile-misir-arasindaki-br-ekonomik-iliskilerde-yeni-bir-adim>, (Erişim tarihi: 15 Mart 2017).

misine de olumsuz etkilerinin olacağını vurgulamıştır. Mısırlı Bakan ekonomik ilişkileri ve ticaret rakamlarını Mısır'ın lehine olacak şekilde geliştirme konusunda çalışmalarının süreceğini de altını çizmiştir.²⁷

Karşılıklı ticaret rakamlarına bakıldığında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde geçen yıla göre artan bir seyir olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret hacmi bir önceki yıldaki performansını korumuş ve yaklaşık yüzde 5'lik bir artış göstererek 4,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017'deki ekonomik faaliyetlerin dikkat çeken unsuru iki ülke arasındaki ticaret dengesinde normalleşme görülmesidir. Nitekim 2016'da Türkiye'nin Mısır'a yaptığı ticarete avantajlı konumda olduğu görülürken bu durum 2017'de kısmen değişmiştir. Türkiye'nin 2016'da Mısır'a gerçekleştirdiği ihracat 2,7 milyar dolar, bu ülkeden ithalatı 1,4 milyar dolardır. Bu rakamların 2017 için 2,3 ve 2 milyar dolar olması²⁸ Türkiye'nin Mısır'a ihracatında önemli bir gerileme yaşandığını gösterirken Mısır'dan Türkiye'ye yapılan ihracatta ise ciddi bir artış olduğunu ortaya koymaktadır. 2016 itibarıyla Mısır'la ticaretinde 1,3 milyar dolarlık bir avantaja sahip Türkiye'nin 2017'de bu avantajını kaybettiği ve sadece 350 milyon dolarlık bir ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

Mısır'ın Türkiye'den olan ticaret açığını kapatmasında Mısır hükümeti tarafından devreye sokulan korumacı önlemlerin etkili olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Mısır Parlamentosu üyesi bir grup milletvekili Türkiye'nin Mısır'a yaptığı ihracattaki rakamların büyüklüğünden şikayet ederek Türk ürünlerinin ithalinin yaşılatılması yönünde karar alınmasını istemişlerdir.²⁹ Daha önce

²⁷ "Türkiye ve Mısır Arasındaki Ticari İlişkiler", Mısır Bülteni, 22 Ağustos 2017.

²⁸ Veriler Türkiye İstatistik Kurumu ithalat ve ihracat rakamları veri tabanından derlenmiştir.

²⁹ "Mısır'daki Bazı Milletvekillerinden Türkiye'ye Tepki", Mısır Bülteni, 23 Nisan 2017.

Ankara ile olan Ro-Ro taşımacılığı anlaşmasını iptal eden Kahire hükümeti 2017’de de Türkiye’nin Mısır’a en büyük ihracat kalemi olan demir ve çelik ürünleriyle ilgili ek vergiler getirerek bu anlamda Türkiye’den elde ettiği kazancı artırmayı hedeflemiştir.

Türkiye ile Mısır arasındaki ticarete paralel olarak Türk firmalarının Mısır’daki yatırımlarında da artış gözlemlenmiştir. Birçok Türkiye merkezli firma Mısır’da yeni yatırım kararları almıştır. Mayıs’ta yapılan açıklamada Paşabahçe’nin Mısır’daki Pearl of Glass şirketinin satın alınması için girişimlere başladığı belirtilmiş, daha sonra bu süreç Ekim’de tamamlanmıştır. Paşabahçe’nin Mısır’da yüzde 100 hisseyle kurduğu şirketi aracılığıyla yaptığı bu satın almanın bedelinin 18 milyon dolar olduğu açıklanmıştır. Paşabahçe bu şirket alımıyla Türkiye’ye kıyasla nispeten ucuz iş gücü ve ham maddeye ulaşmak, Ortadoğu ve Afrika ile Kuzey Amerika’ya gümrük ve vergi avantajı ile satış yapmak hedeflerinin dikkate alındığını belirtmiştir. Şirket bu alımla Ortadoğu ve Afrika’daki büyüme stratejisini kuvvetlendirmeyi hedeflemektedir.³⁰ Türkiye’den Mısır’a yönelik büyüme gerçekleştiren bir başka firma da Arkas’tır. Uluslararası gemi taşımacılığının önde gelen şirketlerinden Arkas Mısır’ın Port Said ve Süveyş şehirlerinde iki yeni ofis açarak bu ülkedeki şube sayısını altıya, çalışan sayısını da 200’e çıkarmıştır.³¹

Türkiye’deki perakende devlerinden olan ve Mısır’da hızlı bir büyüme ivmesi yakalayan BİM de bu ülkedeki yatırımlarının artarak devam edeceğini duyurmuştur. Firma tarafından Ekim’de Kamuoyu Aydınlatma Platformu’na yapılan açıklamada aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir:

Şirket Yönetim Kurulu’nun 27 Ekim 2017’de aldığı karara istinaden şirketin yüzde 100 oranında iştiraki olan ve Mısır’da aynı iş

³⁰ “Paşabahçe’den Mısır’a Yeni Yatırım”, Mısır Bülteni, 9 Mayıs 2017; “Paşabahçe Mısır’daki Şirket Alımını Tamamladı”, Business HT, 3 Ekim 2017.

³¹ “Arkas, Mısır’da 2 Yeni Ofis Açtı”, Mısır Bülteni, 28 Haziran 2017.

kolunda faaliyet gösteren BIM Stores LLC firmasının halen 587 milyon 500 bin Mısır poundu (EGP) olan sermayesinin 82 milyon 500 bin EGP (yaklaşık 4,7 milyon ABD doları) artırılarak 670 milyon EGP'ye çıkarılmasına ve sermaye artırımının nakden tek taksitte ödenmesi suretiyle yapılmasına karar verilmiştir.³²

Bu açıklama BİM'in gelecek dönemde de Mısır'da ciddi anlamda büyüyeceğine işaret etmektedir.

Mısır'da yeni bir yatırımı hayata geçiren Koç Holding de ortaklarından olduğu Ford Trucks markasının Mısır ve Afrika pazarındaki büyümesine katkıda bulunması amacıyla bu ülkede yeni bir tesis açmıştır. Ford Trucks'ın yeni geliştirdiği 3S konseptiyle müşterilerine hem satış ve servis hem de yedek parça tedarikini bir arada sunacağı tesisin, firmanın Afrika pazarında büyümesine önemli katkıda bulunacağı belirtilmiştir. Açılış töreninde konuşan Ford Trucks Uluslararası Pazarlar Direktörü Emrah Duman firmasının 2018'de Mısır'da en az üç şube daha açmayı planladığını ifade etmiştir.³³

Son olarak Türkiye ile Mısır arasındaki bir diğer gelişme de Kahire'nin Ankara'ya olan borcunun son taksitini Kasım'da ödemesidir. 2012'de Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi döneminde Türkiye'nin Mısır'a verdiği 1 milyar dolarlık borç izleyen yıllarda kademeli olarak geri ödenmiştir. Mısır Merkez Bankası Başkan Yardımcısı Ebu Nece tarafından yapılan açıklamada Türkiye'den alınan kredinin son taksiti olan 200 milyon doların ödendiği, Mısır'ın 2017 boyunca en az 8 milyar dolarlık dış borç ödemesi yaptığı belirtilmiştir.³⁴

Gelinen noktada Türkiye ile Mısır ilişkilerinin içerisinde bulunduğu kriz halinden çıkması kısa vadede mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar zaman zaman iki ülke temsilcileri bu yönde iradeleri olduğuna işaret edecek beyanlarda bulunsalar da karşılıklı ta-

³² "BİM'den Mısır'daki Yatırımları Artırma Kararı", Mısır Bülteni, 30 Ekim 2017.

³³ "Koç Holding'den Mısır'da Yeni Yatırım", Mısır Bülteni, 18 Kasım 2017.

³⁴ "Mısır Türkiye'ye Borcunun Son Taksitini Ödedi", *Hürriyet*, 2 Kasım 2017.

lepler olası bir normalleşme ihtimalini güçleştirmektedir. 2017’nin yaz aylarında Katar merkezli yaşanan kriz sürecinde Mısır’ın Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn ile birlikte Türkiye’ye karşı pozisyon alması bölgesel gelişmeler ışığında da Ankara-Kahire ilişkilerinin gelecekteki seyrinin olumlu bir yönde olmayacağının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye ile Mısır hükümetleri arasında yaşanan siyasi krizin toplumsal düzeyde karşılığının olmadığı 2017’de sosyal ve kültürel alanda devam eden ilişkiler çerçevesinde görülmektedir. Bu bağlamda öne çıkan verilerin başında iki ülke vatandaşlarının ziyaretleri gelmektedir. Mısır’dan Türkiye’ye gelen ziyaretçi sayısı 2016’da 94 bin iken bu rakam 2017’de yüzde 6 artarak 100 bine ulaşmıştır. İki ülke arasında ziyaretçi trafiğinin artan bir ivmeyle devam etmesi Türk Hava Yolları’nın (THY) Mısır’a yönelik uçuş sayısını artırma kararı almasına neden olmuştur. THY tarafından yapılan açıklamada Türkiye’den Mısır’ın Akdeniz kıyısındaki İskenderiye şehrine haftalık yedi olan uçuş sayısının dokuza çıkarılmasına karar verildiği duyurulmuştur.³⁵

Öte yandan iki ülke arasında bir kültür köprüsü görevi gören Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezi’nin faaliyetleri de devam etmiştir. Türkçe dil kurslarına yüzlerce Mısırlı öğrenci katılmıştır. Merkezin Kahire ve İskenderiye’de bulunan şubelerinde film gösterimleri, resim sergileri, konferanslar ve Türk kültürü tanıtım günleri gerçekleştirilmiş ve enstitü yıl boyunca Mısırlılara hizmet vermiştir. Eylül’de Kahire’deki Yunus Emre Kültür Merkezi’nde düzenlenen konferansta Türkiyeli yazar İskender Pala iki ülkenin ortak bir tarihe sahip olduğuna vurgu yapmıştır.³⁶

³⁵ “Türk Hava Yolları Mısır Seferlerini Artırıyor”, Mısır Bülteni, 11 Mayıs 2017.

³⁶ “İskender Pala Kahire’de Konferans Verdi”, *Star*, 25 Eylül 2017.

İki ülke yönetimleri de özellikle terör saldırıları sonrası dönemlerde dayanışma mesajları yayımlayarak toplumlar arasında bağların güçlü kalmasını sağlamışlardır. Mısır'da Nisan, Temmuz, Eylül, Kasım ve Aralık aylarında düzenlenen terör saldırıları sonrası Türk Dışişleri Bakanlığı başsağlığı mesajları yayımlamıştır. Kasım'da Mısır'ın Kuzey Sina bölgesinde terör örgütü DEAŞ tarafından düzenlendiği iddia edilen, Cuma namazı kılan sivillerin hedef alındığı ve en az 305 sivilin hayatını kaybettiği saldırı sonrasında Türkiye'de bir günlük yas ilan edilmiştir.³⁷

Türkiye'ye yönelik özellikle Sisi destekli medyada yer alan karalama kampanyalarına rağmen toplum nezdinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türkiye'ye olumlu bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşım kanaat önderleri, sivil toplum örgütleri ve dini figürlerin söylemlerinde görülmektedir. Ancak toplumsal düzeyde olumlu olan bu algıların zaman zaman siyasi konjonktür nedeniyle yara aldığı da gözlemlenmiştir. Bu durumun bir örneği Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın Hollanda'da gördüğü muameleyi eleştiren bir cami imamının Mısır Vakıflar Bakanlığı tarafından görevinden alınmasıdır. Bakanlık tarafından yapılan açıklamada Muhammed Abdulmabud isimli imamın hutbede siyasi konulara değindiği için disiplin suçu işlediği ve üç ay görevinden uzaklaştırıldığı belirtilmiştir. Karar Mısır'daki birçok kişi tarafından eleştirilirken eski Vakıflar Bakanı Müsteşarı Selam Abdulgavi yaptığı açıklamada bakanlığın kararının kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Abdulgavi, "İmam, hutbede siyasi bir partiyi değil İslam ve Müslümanlara yapılan ayrımcılığa karşı onurlu bir tavır takınan Müslüman Türkiye'yi savunmuştur" açıklamasını yapmıştır.³⁸

³⁷ "Mısır'daki Terör Saldırısı Nedeniyle Türkiye'de 1 Günlük Milli Yas İlan Edildi", TRT Haber, 27 Kasım 2017.

³⁸ "Mısır'da Türkiye'ye Destek Veren İmama 'Uzaklaştırma'", Mısır Bülteni, 19 Mart 2017.

SONUÇ

2013’te gerçekleşen askeri darbeden bu yana diplomatik kriz halinin sürdüğü Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerde son dönemde zaman zaman yumuşama sinyalleri gözlemlense de normalleşme yönünde herhangi bir adım atılamamıştır. Aksine özellikle Mısır’da Sisi yanlısı parlamenterler, yargı kurumları ve medya organlarının Türkiye aleyhine bir kamuoyu oluşturma çabası içine girdiği gözlemlenmektedir. Bazı parlamenterlerin Türkiye ürünlerine boykot çağrısı yapması, Mısır savcılığının 29 kişi hakkında Türkiye adına casusluk suçlamasında bulunması, resmi ve özel yayın organlarının Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türkiye hükümeti aleyhine karalama kampanyaları düzenlemesi bu durumun göstergesidir. Öte yandan yaşanan gerginliğe rağmen Türkiye Mısır’a karşı makul bir politika izlemekte ve özellikle ekonomik ve kültürel bağların zarar görmemesi konusunda önemli çaba sarf etmektedir.

Bunun yanında Türkiye’nin bölgesel politikadaki aktif tutumu Mısır’ı rahatsız ederken Kahire yönetiminin Katar krizi, Libya ve Suriye gibi konularda Türkiye’den farklı pozisyon izlemesi Ankara’nın Sisi yönetimine karşı olumsuz tutumunu sürdürmesine neden olmuştur. BAE, Suudi Arabistan ve Mısır ittifakının Türkiye ve Katar bloğuna karşı hasmane politikalarına devam etmesi Ankara-Kahire ilişkilerinin geleceği açısından da önemli bir belirleyicidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde iki ülke arası ilişkilerdeki kriz halinin mevcut konjonktürde değişmeyeceği belirtilebilir. Olası bir normalleşmenin yaşanabilmesi ise ancak tarafların birbirlerine yönelik tutumlarını yumuşatmaları ve bölgesel politikadaki farklılıkları en aza indirmeleriyle mümkün olabilecektir.

KRONOLOJİ

- 30 Ocak TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu ve Türkiye'den 35 iş adamının katıldığı Türkiye-Mısır İş Forumu Kahire'de düzenlendi.
- 15 Mart DEİK ve Mısırlı İşadamları Derneği'nin ortaklaşa düzenlediği Türkiye-Mısır İş Konseyi toplantısı Kahire'de gerçekleştirildi.
- 11 Nisan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu mevkidaşı Sameh Şükri ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 8 Haziran Grup toplantısında konuşan CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu birçok ülkenin Müslüman Kardeşler hareketini terör örgütü ilan ettiğini belirterek Türkiye'nin de bu yönde bir karar alması gerektiğini savundu.
- 16 Eylül AK Parti Milletvekili Ali Ercoşkun Akdeniz için Birlik Parlamenterler Asamblesi toplantısına katılmak üzere Kahire'ye gitti.
- 26 Ekim AK Parti'den Celalettin Güvenç ve Fatma Benli, CHP'den Namık Havutça ve MHP'den Mehmet Erdoğan'dan oluşan TBMM heyeti Mısır'da uluslararası terörle mücadele konferansına katıldı.
- 2 Kasım Mısır Türkiye'den 2012'de aldığı 1 milyar dolarlık borcun son taksiti olan 200 milyon doları ödedi.
- 24 Kasım Mısır Savcılığı Türkiye adına casusluk yaptıkları iddia edilen 29 kişinin tutuklandığını açıkladı.
- 27 Kasım Mısır'ın Kuzey Sina bölgesinde bir camiye yönelik saldırıda yaşamını yitiren 305 kişinin anısına Türkiye'de bir günlük milli yas ilan edildi.
- 25 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sudan'daki temasları sırasında imzaladığı Sevakin Adası'nın Türkiye'ye tahsisi anlaşması üzerine Mısır medyasında Türkiye aleyhine yayınlar yapıldı. Anlaşmanın hedefinin Sisi rejimini devirmek olduğu iddia edilirken Sudan'ın kararı sert bir dille eleştirildi.

TÜRKİYE’NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN POLİTİKASI

İSMAİL AKDOĞAN

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2017’de Türkiye’nin Körfez ülkeleriyle ilişkileri son derece önemli bir kırılma geçirdi. Şimdiye kadar Türkiye, Körfez ülkeleriyle –aralarında ciddi bir fark gözetmeden– Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) kanalıyla ve bütünsel bir yaklaşımla temasta bulunurken bölgeyle bağlarını süreç içerisinde ikili ilişkiler kurarak çeşitlendirmeye başladı. Aslında benzer bir durum 2013’te de yaşanmıştı fakat bu denli derin bir ayrışmayla sonuçlanmamıştı. Bu derin ayrışmanın meydana gelmesinin en temel sebebi Haziran’daki Katar kriziydi. Bu kriz Türkiye’nin Körfez ülkelerinin bir kısmıyla ilişkilerinin derinleşmesi ve çeşitlenmesine imkan tanırken bir kısmıyla ise anlaşmazlık ve gerilim yaşamasına yol açtı. Dolayısıyla Türkiye açısından

bir tarafta Körfez ülkeleri Katar, Kuveyt ve Umman’dan oluşan ilişkilerin daha da güçlendiği bir blok diğer tarafta da Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn ilişkilerinde sorunların meydana geldiği diğer bir blok ortaya çıktı.

Türkiye’nin özellikle Katar ve Kuveyt ile ilişkileri bu yıl içerisinde tarihte hiç olmadık düzeyde bir gelişim kaydetti. Her iki ülkeyle de devlet başkanları düzeyinde karşılıklı birçok diplomatik ziyaret gerçekleştirildi ve yeni iş birliği alanlarına ilişkin bir dizi anlaşma imzalandı. 2017’de Türkiye ile Katar arasında beşi devlet başkanı ve sekizi de bakan düzeyinde olmak üzere toplam 13 ayrı karşılıklı üst düzey ziyaret gerçekleştirildi. Türkiye ile Kuveyt arasında ise beşi devlet başkanı, biri başbakan ve ikisi de bakan seviyesinde olmak üzere sekiz ayrı karşılıklı üst düzey ziyaret yapıldı.

Öte yandan bu süreçte Türkiye’nin Suudi Arabistan ile ilişkilerinde soğukluk, BAE ile ilişkilerinde gerilim baş gösterdi. Türkiye’den Suudi Arabistan’a devlet başkanı ve başbakan düzeyinde olmak üzere üç ziyaret gerçekleşmesine rağmen bu ülkeden Türkiye’ye sadece yılın başında bakan seviyesinde ziyaret yapıldı. Türkiye ile BAE arasında ise herhangi bir diplomatik ziyaret olmadı ve hatta ikili ilişkiler yılı krizle tamamladı. Ankara’nın Katar krizine dair tutum ve davranışı özellikle Riyad ve Abu Dabi yönetimlerinde rahatsızlık doğurdu. Türkiye’nin ilişkilerde sorunların meydana geldiği blok içinde bulunan Bahreyn ve güçlenmenin görüldüğü blok içinde bulunan Umman’la ilişkileri ise ciddi bir gerileme ya da ilerleme kaydetmedi.

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

2011’de patlak veren Arap isyanları sürecinde Türkiye ve Suudi Arabistan’ın bölgesel hedef ve öncelikleri Mısır ve Libya krizlerinde çatışırken Suriye ve kısmen de Yemen krizlerinde örtüştü. Gerek Ankara gerekse Riyad yönetimi Suriye’de rejimi değiştirme ve

Yemen’de değişimi kontrol altına alma noktasında birlikte hareket etmelerinin yanında aralarında gitgide gelişen ikili ticari, ekonomik ve askeri iş birlikleri nedeniyle diğer bölgesel krizlere dair görüş ayrılıklarını sorun etmedi.

Ancak 2016’nın ortalarından itibaren Türkiye’nin Ortadoğu politikası köklü bir değişim sürecine girdi. Ortadoğu’daki kriz ve çatışmalar hem Türkiye açısından ciddi güvenlik tehditleri oluşturmaya başladı hem de yaşanan istikrarsızlık nedeniyle Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ticari/ekonomik ilişkilerinin zarar görmesine yol açtı. Bu durum Ankara’nın Ortadoğu’daki kriz alanlarına dair önceliklerinin değişmesiyle sonuçlandı. Bundan böyle Ortadoğu’da Türkiye’nin en temel önceliği kendisi de dahil bölge devletlerinin toprak bütünlüğünü tehdit eden terör örgütleriyle etkin mücadele edilmesi ve krizlerin en kısa sürede barışçıl bir şekilde sonuçlandırılarak bölgenin istikrara kavuşması yönünde somutlaştı.

Yıllardır devam eden Suriye ve Yemen iç savaşlarıyla 2017’de patlak veren Katar ve Lübnan krizleri hakkında Türkiye’nin istikrar ve çatışmasızlıktan yana aldığı tavrın Suudi Arabistan’ın yaklaşımıyla örtüşmediği görülmeye başlandı. Böylece 2017’de Ankara-Riyad ilişkilerinde gerilim ve krize dönüşmeyen bir soğukluk baş gösterdi. Suriye iç savaşının sonlandırılması ve buradaki terör örgütlerinin temizlenmesi amacıyla Türkiye’nin Rusya ve İran ile yakınlaşmaya gitmesi bir anlamda Esed rejimini yıkmayı öncelleyen Suudi Arabistan’la olan ittifakı geri plana attı. 2016’ya kadar ABD-Suudi Arabistan blokuyla Cenevre görüşmelerini önemseyen Türkiye 2017 boyunca Rusya ve İran blokuyla Astana görüşmelerinde doğrudan inisiyatif aldı. Astana görüşmelerine paralel olarak Soçi ve Antalya’da üçlü görüşmeler gerçekleştirildi. Bu sayede Türkiye Suriye’de gerginliğin azaltılması, çatışmaların sonlandırılması ve terörist unsurların yok edilmesi amacıyla oluşturulan üç garantör ülkeden biri oldu.

Ancak Ankara’nın Suriye’de önceliklerini değiştirmesi Riyad yönetiminin rahatsızlığına yol açtı. O zamana dek Türkiye’nin hassasiyetini dikkate alarak PKK’nın Suriye uzantısı PYD-YPG unsurlarına mesafeli duran Suudi Arabistan bundan sonra bu grupları muhatap almaya başladı. Haziran 2017’de ABD’nin öncülüğünde Haseke’de PYD-YPG’nin kontrolü altında bulunan Suriye topraklarındaki petrolün geleceği hakkında yapılan toplantıya Suudi Arabistan’dan temsilciler katıldı. Terörist başı Öcalan’ın resminin asılı olduğu bu toplantıda Suriye petrollerinden elde edilecek gelirlerden PYD-YPG’ye pay verileceği karara bağlandı.¹ Daha sonra Ekim 2017’de Rakka’nın PYD-YPG’nin eline geçmesinin ardından Suudi Arabistan’ın Körfez İşlerinden Sorumlu Bakanı Samir Sephan ABD’nin DEAŞ’la Mücadele Temsilcisi Brett McGurk ile birlikte bölgeyi ziyaret etti.² Bu ziyaretin ardından Rakka’nın yeniden yapılandırılması amacıyla Suudi Arabistan’ın PYD-YPG’ye turlarla yardım gönderdiği ileri sürüldü.³

Tüm bu gelişmeler Haziran 2016’da Başbakan Binali Yıldırım’ın “dostları artırma, düşmanları azaltma”⁴ şeklinde özetlediği yeni dış politika çizgisine ilişkin Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil Cübeyr’in tepkisini akıllara getirdi. Bakan Cübeyr, “Türkiye’nin Suriye muhalefetine kolayca ihanet edemeyeceği, böyle bir durumda Kürtler tarafından bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceği” şeklinde tepki vermişti.⁵ Türkiye ise 26 Kasım’da Riyad’da düzenlenen Terörizme Karşı İslam İttifakı toplantısında Savunma Bakanı Nurettin Canikli aracılığıyla ülke sınırlarında herhangi bir terör

¹ “Suriye’de ABD, PKK ve Suudi Arabistan Petrolü Böyle Paylaştı”, *Akşam*, 14 Haziran 2017.

² “Saud Minister Visits North Syria for Raqqa Talks”, Reuters, 19 Ekim 2017.

³ “Suud’dan PYD’ye Tır Dolusu Yardım”, *Yeni Şafak*, 24 Ekim 2017.

⁴ “Dostları Artıran, Düşmanları Azaltan Bir Dış Politika Anlayışını Güçlendireceğiz”, *Hürriyet*, 16 Haziran 2016.

⁵ “Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye Tehdit”, *Sol*, 14 Temmuz 2016.

tehdidine karşı kesinlikle müsamaha gösterilmeyeceğini ve Ankara'nın PKK-PYD-YPG'ye karşı verdiği mücadeleye üye ülkelerden destek beklediğini dile getirdi.⁶

2017'de Türkiye ile Suudi Arabistan arasında bir diğer anlaşmazlık alanı Katar krizi oldu. 5 Haziran'da Suudi Arabistan'ın başını çektiği, Mısır, BAE ve Bahreyn'in de içinde olduğu Arap bloku Katar'la diplomatik ilişkilerini kestiğini ve ticari ilişkileri sonlandırdığını açıkladı. Üstelik bu dört ülke hava sahalarını, kara sınırlarını ve deniz limanlarını Doha'nın kullanımına kapatarak Katar'ı ablukaya aldı. Riyad yönetimi ablukaya gerekçe olarak Doha yönetiminin “terör örgütlerine destek çıktığı” ve bu durumun Suudi Arabistan'ın “ulusal güvenliğini tehdit ettiği”ni gösterdi.⁷ Arap blokunu takiben Libya (Tobruk hükümeti), Yemen (Hadi hükümeti), Moritanya, Maldivler, Mauritius, Senegal, Çad, Nijer ve Komorlar da Katar'la diplomatik ilişkilerini kestiklerini duyurdu. Ürdün ve Cibuti ise Katar'la diplomatik ilişkilerinin seviyesini düşürme kararı aldı.⁸ Böylece Katar'a yönelik uygulanan diplomatik tecride katılan ülke sayısı 15'e ulaştı.

Ortadoğu'da çatışmaların sonlandırılması ve krizlerin çözüme kavuşturulmasıyla bölgesel güvenlik ve istikrarın tesis edilmesinden yana politika izleyen Türkiye açısından Katar krizinin patlak vermesi hiç de istenilen bir gelişme değildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın krize ilişkin ilk açıklaması bunun açık bir göstergesiydi. Katar'a yönelik uygulanan yaptırımları doğru bulmadığını belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan dayanışma ve iş birliğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu bir dönemde böyle bir hadisenin

⁶ “Suudi Arabistan'da Söyledi: Başkalarını Beklemeyiz”, İnternet Haber, 26 Kasım 2016.

⁷ “Dört Arap Ülkesi Katar'la İlişkilerini Kesti”, *Yeni Akit*, 5 Haziran 2017.

⁸ İsmail Akdoğan, “Katar Krizi: Değişen Bölgesel Güç Dengesinin İlk Pratik Yansıması”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 81, (2017), s. 16-20.

yaşanmasının bölgeye fayda sağlamayacağını söyleyerek Körfez ülkelerini diyaloga çağırdı.⁹

Ankara'nın Katar krizine ilişkin tutumu bir taraftan diplomatik girişimlerde bulunarak gerilimi düşürme yönünde ilerlerken diğer yandan Doha'ya uygulanan ekonomik ve diplomatik ablukayı etkisizleştirme yönünde kendini gösterdi. Diplomatik girişimlere bakıldığında derhal harekete geçen Cumhurbaşkanı Erdoğan 5 Haziran'da Kral Selman bin Abdülaziz ile yaptığı telefon görüşmesinde söz konusu krize dair fikir teatisinde bulundu.¹⁰ Aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan krize müteakip verdiği demeçlerde Suudi Arabistan'ın bölgesel konumuna gönderme yaparak Riyad yönetiminden krizin diyalogla çözüme kavuşturulması noktasında yapıcı rol almasını istedi. Ayrıca Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 17 Haziran'da Suudi Arabistan'ı ziyaret ederek Ankara'nın krizin aşılması hakkındaki düşüncelerini Riyad yönetimine doğrudan ilettili.¹¹ Yine bu çerçevede 23-24 Temmuz'da bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar krizine çözüm bulmak amacıyla çıktığı Körfez turu kapsamında Suudi Arabistan'da temaslarda bulundu.¹² Bu ziyaret sonucunda krizin müzakere ve diyalog yoluyla aşılması noktasında tarafların mutabık kaldığı açıklandı.¹³ Ziyaretinin bölgesel istikrarın yeniden inşası noktasında önemli bir adım olduğunu vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar krizinin çözülmesi hakkındaki beklentilerini Kral Selman'a ilettiğini söyledi.¹⁴

⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Katar'a Karşı Başlatılan Yaptırımları Doğru Bulmuyoruz", *İş Ajansı*, 6 Haziran 2017.

¹⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Katar Krizine Çözüm için Telefon Diplomasisi", *Sputnik Türkiye*, 6 Haziran 2017.

¹¹ "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Kral Selman ile Katar'ı Görüştü", *Anadolu Ajansı*, 17 Haziran 2017.

¹² "Cumhurbaşkanı Erdoğan Suudi Arabistan'da", *Sabah*, 23 Temmuz 2017.

¹³ "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: 'Katar Krizinin Diyalog ve Müzakereyle Çözümü Konusunda Mutabık Kalındı'", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24 Temmuz 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/80029/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-katar-krizinin-diyalog-ve-muzakereyle-cozumu-konusunda-mutabik-kalindi.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

¹⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Körfez Ziyareti Sonrası Konuştu", *Habertürk*, 24 Temmuz 2017.

Tüm bu diplomatik çabaların yanında Türkiye, Katar'a yönelik uygulanan ablukayı kırmak amacıyla vakit kaybetmeden hem ekonomik hem de askeri araçları devreye soktu. Katar bölümünde detaylıca değinileceği gibi Türkiye, Katar'ın acil gıda ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla uçak ve gemilerle günlük seferler düzenlemeye koyuldu.¹⁵ Ankara'nın ablukayı kırmaya ilişkin en önemli hamlesi ise derhal TBMM'den kanun çıkararak muhtemel bir askeri müdahaleyi önlemek amacıyla Katar'da yapımı tamamlanan Türk üssüne 22 Haziran'da askeri personel, tank ve zırhlı araç göndermesiydi.¹⁶ Ankara'nın ablukayı kırmaya yönelik davranışları Riyad yönetimi ve diğer ablukacı ülkeleri oldukça rahatsız etti. Öyle ki 23 Haziran'da yayımlanan abluhanın sona erdirilmesi için Katar'ın yerine getirmesi gereken 13 maddelik listenin ikinci maddesinde Türk askeri üssünün kapatılması bile yer aldı.¹⁷ Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil Cubeyr krize ilişkin yaptığı açıklamada Türkiye'nin tarafsız kalmasını umduklarını dile getirdi.¹⁸ Ayrıca Suudi Arabistan'ın BM Daimi Elçisi Abdullah Muallimi Türkiye'nin Arap dünyasında askeri müdahale etme döneminin sona erdiğini anlaması gerektiğini, Ankara'nın bölgede askeri üs ya da askeri müdahaleyle rol oynamasının doğru olmadığını belirterek Riyad yönetimin rahatsızlığını açıkça ifade etti.¹⁹

Türk askeri üssünün kapatılması talebi Ankara'da ciddi rahatsızlık doğurdu. Türkiye'nin Suudi Arabistan'a da askeri üs kurma teklifi yaptığını hatırlatan Cumhurbaşkanı Erdoğan buna rağmen Türkiye'nin Katar'dan asker çekmesini talep etmenin saygısızlık

¹⁵ "Katar'a Gıda Takviyesi, *Yeni Şafak*, 8 Haziran 2017.

¹⁶ "Türk Askeri Katar'da", *Milliyet*, 22 Haziran 2017.

¹⁷ "Riyad'ın Çözüm Şartı Doha'daki Türk Üssü", *Karar*, 24 Haziran 2017.

¹⁸ "Suudi Arabistan'dan Katar Açıklaması: Türkiye'nin Tarafsız Kalmasını Umuyoruz", BBC Türkçe, 5 Temmuz 2017.

¹⁹ "Suudi Arabistan'dan Flaş Türkiye Açıklaması", *Hürriyet*, 19 Temmuz 2017.

olduğunu ve uluslararası hukuka uygun olmadığını ifade etti. Ayrıca bu yaklaşımın kabul edilemeyeceğine değinen Cumhurbaşkanı Türkiye’nin başka bir ülkeyle savunma iş birliği yaparken kimseden izin almayacağını altını çizdi.²⁰ Daha sonra 5 Temmuz’da France 24’e verdiği mülakatta Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasında 2014’te imzalanmış savunma iş birliği anlaşmasına gönderme yaparak Katar’daki askeri üssün Doha yönetimi istemedikten sonra asla mümkün olmadığını dile getirdi.²¹ Diğer taraftan Milli Savunma Bakanı Fikri Işık söz konusu askeri üssün varlık nedeninin Katar’ın güvenliği ve askeri eğitimiyle alakalı olduğunun altını çizerek bu üssün kurulmasını öngören savunma iş birliği anlaşmasının yeniden masaya getirilmesi gibi bir ihtimalin bulunmadığını belirtti.²² Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ise Katar’daki askeri üssün iki ülkeyi ilgilendirdiğini, diğerlerinin ancak saygı duyması gerektiğini vurguladı.²³

Türkiye ile Suudi Arabistan arasında görüş ayrılığının ortaya çıktığı diğer bir bölgesel sorun ise Lübnan’da yaşanan Hariri krizidir. Lübnan Başbakanı Saad Hariri 4 Kasım’da Riyad’da diplomatik temaslarda bulunduğu sırada İran’ın başta Lübnan olmak üzere Arap devletlerinin içişlerine karıştığı ve Hizbullah’ın devlet içinde devlet olması nedeniyle ülkenin yönetilemez hale geldiğini gerekçe göstererek görevinden istifa ettiğini açıkladı.²⁴ Böylece zaten krizlerle gündeme gelen bölge yeni bir krizle anılmaya başladı. Başbakan Hariri’nin istifasının Riyad yönetiminin telkinle-

²⁰ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Katar Açıklaması”, NTV, 25 Haziran 2017.

²¹ “Katar İstemedikten Sonra Böyle Bir Şeyi Asla Yapmayız”, Anadolu Ajansı, 5 Temmuz 2017.

²² “Katar’daki Türk Üssünün Kapatılması Talebine Ankara’dan Jet Yanıt”, *Milliyet*, 23 Haziran 2017.

²³ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Katar Üssü Konusu Diğer Ülkeleri İlgilendirmez”, Anadolu Ajansı, 25 Haziran 2017.

²⁴ “Lübnan Başbakanı Hariri İstifa Etti”, Anadolu Ajansı, 4 Kasım 2017.

riyle gerçekleştiği şüphe götürmez bir gerçektir. Suudi Arabistan'ın İran'ı sıkıştırma uğruna bölgede yeni bir krize yol açması Türkiye tarafından olumlu bir karşılık bulmadı. Daha önceki yıllarda bu tür durumlarda Ankara, Riyad yönetimini destekleyerek Tahran'ı karşısına almaktaydı. Fakat bu kez öyle olmadı. Konuya ilişkin Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada Türkiye'nin Lübnan'ın siyasi istikrarı ve güvenliğinin yanında olmayı sürdüreceği ve gelişmelerin yeni bir bölgesel krize yol açmamasının temenni edildiği belirtildi.²⁵ Daha sonra Lübnan Dışişleri Bakanı Cibran Basil'in krizin devam ettiği sırada Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'la görüşmesi de Türkiye'nin Suudi Arabistan kaynaklı krizden yana olmadığının bir göstergesiydi.²⁶

Bu yıl içerisinde Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde yaşanan soğukluk Kudüs krizinde de görüldü. 6 Aralık'ta Trump yönetimin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımasıyla²⁷ ortaya çıkan Kudüs krizi nedeniyle Ankara'nın yürüttüğü aktif diplomasiye Riyad'ın destek vermemesi gözlerden kaçmadı. 13 Aralık'ta Türkiye'nin girişimleriyle ABD'nin Kudüs kararını görüşmek üzere İstanbul'da gerçekleştirilen İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Olağanüstü Liderler Zirvesi'ne Suudi Arabistan'ın bir diplomat²⁸ göndermek suretiyle dışişleri bakanı düzeyinde bile bir katılım göstermemesi dikkatleri çekti. 2017'ye kadar Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye birçok üst düzey ziyaret yapılmasına rağmen 2017'de sadece dışişleri bakanı düzeyinde o da anlaşmazlıkların daha gün yüzüne çıkmadığı 2017'nin başında gerçekleşmesi de iki ülke ilişkilerinin mevcut durumuna ilişkin bazı ipuçları vermektedir. Ayrıca daha önce de

²⁵ "Dışişleri Bakanlığı'ndan Lübnan Açıklaması", *Yeni Akit*, 7 Kasım 2017.

²⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Lübnan Dışişleri Bakanını Kabul Etti", *Habertürk*, 16 Kasım 2017.

²⁷ "Trump Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıdı", *Yeni Şafak*, 6 Aralık 2017.

²⁸ "Kudüs'e Sessiz Kalan 8 Müslüman Ülke", *Yeni Şafak*, 13 Aralık 2017.

tecrübe edildiği gibi 2008'de kurulan ve her yıl yapılması öngörülen Türkiye-KİİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog toplantıları Türkiye ile Suudi Arabistan arasında görüş ayrılığı yaşandığında gerçekleştirilememektedir. 2017'de Ankara'da yapılması kararlaştırılan ilgili toplantı bahsedilen soğukluk nedeniyle hayata geçirilemedi.

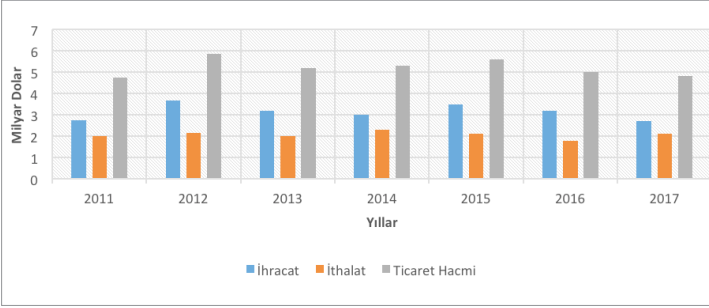
Tüm bu görüş ayrılıklarından hemen önce 2017'nin başında 7-8 Şubat'ta Türk-Suudi Koordinasyon Konseyinin birinci toplantısı Ankara'da düzenlendi. Toplantıya Suudi Arabistan'dan Dışişleri Bakanı Adil Cubeyr katıldı. Toplantı kapsamında ikili ilişkilerin güçlendirileceği alanlar masaya yatırıldı ve bölgesel sorunlar hakkında görüş alışverişi yapıldı.²⁹ Bunun dışında 12-15 Şubat'ta Körfez turuna çıkan Cumhurbaşkanı Erdoğan beraberindeki kalabalık bir heyetle Suudi Arabistan'da temaslarda bulundu.³⁰ Ziyaret kapsamında iki ülke devlet başkanı ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesiyle Suriye, Irak ve Yemen'deki gelişmeleri detaylıca görüşme fırsatı buldu.³¹ Son olarak 27 Aralık'ta Başbakan Binali Yıldırım Suudi Arabistan'ı ziyaret ederek Kral Selman bin Abdülaziz ve Veliaht Muhammed bin Selman'la görüşmeler gerçekleştirdi. Bu ziyarette başta Kudüs'ün statüsü olmak üzere bölgesel sorunlar ve ikili ilişkiler masaya yatırıldı.³² Gerek bu ziyaret gerekse Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Şubat ve Temmuz aylarındaki ziyaretleri Türkiye'nin bölgenin önemli bir aktörü olan Suudi Arabistan'la yakın iş birliğine önem verdiğinin bir göstergesiydi.

²⁹ "Türk-Suudi Koordinasyon Konseyi Birinci Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Şubat 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-37-_turk-suudi-koordinasyon-konseyi-birinci-toplantisi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

³⁰ "Erdoğan Üç Körfez Ülkesine Gidiyor", *Yeni Şafak*, 12 Şubat 2017.

³¹ "Turkey Aims Strengthening Business Ties with Gulf States as Erdoğan Starts 3-Day-Visit", *Daily Sabah*, 12 Şubat 2017.

³² "Başbakan Yıldırım Suudi Arabistan Kralı Selman ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2017.

Grafik 1. Türkiye-Suudi Arabistan Ticaret Hacmi (2011-2017)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

İki ülke arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında Türkiye'nin Körfez bölgesindeki en fazla ticaret hacmine sahip olduğu ikinci ülke Suudi Arabistan'dır. Bunun yanında Grafik 1'den de görüldüğü üzere Türkiye'nin Suudi Arabistan'la ticareti kendi lehine fazla vermektedir. Ne var ki iki ülkenin birbirine sunduğu potansiyel imkan ve fırsatlar dikkate alındığında Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ticaret hacminin beklentilerin oldukça altında seyrettiği ortadadır.

TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

2013'te Mısır ve Libya'daki gelişmelere dair Ankara ve Abu Dabi'nin farklı pozisyon almaları nedeniyle Türkiye-BAE ilişkileri gerilimli bir siyasi iklime girmişti. Hatta Abu Dabi yönetimi Ankara'daki diplomatik temsilcilik seviyesini maslahatgüzar seviyesine düşürme kararı bile almıştı. 2013-2016 arasında derin görüş ayrılıkları ve karşılıklı suçlamalar nedeniyle devam eden ilişkilerdeki gerilim ancak 2016 yazında yerini normalleşmeye bırakmıştı. Karşılıklı diplomatik ziyaretlerin gerçekleşmediği uzun bir aradan sonra Nisan 2016'da Türkiye'den ilk defa dışişleri bakanı düzeyinde BAE'ye ziyaret gerçekleştirilmişti. Buna karşılık Ekim 2016'da BAE'den de Türkiye'ye dışişleri bakanı seviyesinde ziyaret yapılmıştı. Bu yıl içerisinde Abu Dabi yönetiminin Ankara'ya büyükel-

çi atamasıyla yükselen diplomatik temsil seviyesi ilişkilerin rayına oturduğunun bir göstergesi olmuştu.

Ancak yaklaşık bir yıl aranın ardından patlak veren Katar krizinde Ankara’nın Doha’ya destek veren tutumu abluka uygulayan dört ülkeden biri olan BAE’nin de rahatsızlığına yol açtı. Hatta Katar krizi sürecinde Türkiye’nin takip ettiği siyasete yönelik ablukacı ülkeler arasında en sert tepkiyi veren ülke BAE oldu. Haziran’da Katar krizi hakkında açıklama yapan BAE Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Enver Gargaş Katar’ın Arap olmayan Türkiye’den yardım talep etmesi ve askeri koruma istemesinin krizin daha da derinleşmesi ve yeni bir trajik sayfanın açılmasına neden olacağını söyledi.³³ Başka bir demecinde ise Bakan Enver Gargaş Türkiye’nin Katar’a destek vermesinin çıkarına olmadığını kaydederek Ankara’yı Katar krizinde dengeli bir politika izlememekle suçladı. Aynı Bakan Temmuz’da Katar krizini ele almak amacıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın üç Körfez ülkesini ziyaret etmesiyle ilgili olarak bu ziyaretin krizin aşılması noktasında yeni bir şey sunmadığını ve Türkiye’nin bu konuda tarafsız kalmasının gerektiğini ifade etti.³⁴

Öte yandan Türkiye’nin Suriye’deki siyasi nüfuzu ve askeri hareketlerinden rahatsız olan Abu Dabi yönetimi bu konuda da Ankara’ya suçlamalar yöneltmekten geri durmadı. Ağustos’ta Suriye’deki iç savaş hakkındaki basın toplantısında BAE Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayid Türkiye ve İran’ın Suriye’de sömürgeci davrandıklarını ve bu ülkenin egemenliğini ihlal ettiklerini belirterek Ankara ve Tahran’ın Suriye’den elini çekmesi gerektiğini vurguladı.³⁵ Türkiye’nin Suriye’de iç savaşın başladığı 2011’den bu yana ABD ve Suudi Arabistan blokuna paralel politikalar izlediği dönemde Abu

³³ “BAE’den Katar’a Türkiye Tehdidi”, Haber 7, 8 Haziran 2017.

³⁴ “BAE Erdoğan’ın Körfez Turundan Rahatsız Oldu”, *Karar*, 25 Temmuz 2017.

³⁵ “Birleşik Arap Emirlikleri’nden Türkiye’ye ‘Sömürgecilik’ Eleştirisi”, BBC Türkçe, 29 Ağustos 2017.

Dabi'den bir eleştiri gelmezken Rusya ve İran'la yakınlaşınca eleştirilerin başlaması tesadüf değildir. Bu tür açıklamaları Türkiye'nin 2017'de Suriye'de iç savaşın sona erdirilmesi amacıyla Rusya ve İran'la masaya oturmasının sadece Suudi Arabistan'ı değil aynı zamanda BAE'yi de rahatsız ettiğinin bir dışa vurumu olarak görmek gerekmektedir. Bakan Abdullah bin Zayid'in bu ifadelerine karşılık Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada Türkiye'nin Suriye politikasının ülkenin toprak bütünlüğü, siyasi birliği ve halkın meşru taleplerinin korunmasından başka bir amacının olmadığı belirtildi.³⁶

Aralık 2017'ye gelindiğinde Ankara-Abu Dabi ilişkileri gerilimden krize dönüştü. Bakan Abdullah bin Zayid'in Osmanlı devletinin Medine Komutanı Fahrettin Paşa'yla ilgili sosyal medyadaki paylaşımı zaten bir süredir var olan siyasi gerilimi tırmandırıp krize döndüren bir gelişme oldu. Birinci Dünya Savaşı esnasında Arap Yarımadası'nın Hicaz bölgesinde ayaklanan Şerif Hüseyin ve onun destekçisi İngiliz askerlerine karşı Medine müdafaasını kahramanca yapan Ömer Fahrettin Türkkân Paşa'yı "hırsızlık"la suçlayan ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a gönderme yapan paylaşım Ankara'da büyük tepkiyle karşılandı.

Gerçek dışı ve sorumsuz bu paylaşımına dair derhal harekete geçen Ankara söylem ve eylemleriyle gereken karşılığı verdi. BAE Büyükelçisinin izinde olması nedeniyle Maslahatgüzar Havle Ali Şemsi Dışişleri Bakanlığına çağrılarak Bakan Abdullah bin Zayid'in söz konusu paylaşımından dolayı duyulan rahatsızlık iletili.³⁷ Bunun yanında muhalefetinden iktidarına Türkiye'deki tüm siyasi kesimlerden BAE'ye eleştiri ve kınamalar yapıldı. Bunlar arasında en dikkat çeken Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın meseleyi ele alması oldu. Zalimlerin yanında duranların Medine müdafaası ve Fahrettin Paşa-

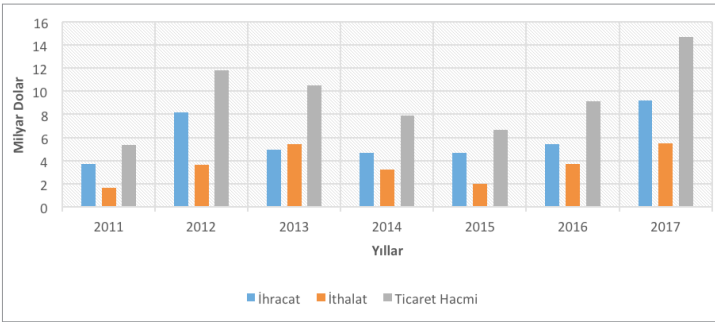
³⁶ "Türkiye'den BAE Dışişleri Bakanı Zayid'e Tepki", Anadolu Ajansı, 30 Ağustos 2017.

³⁷ "BAE Maslahatgüzarı Dışişleri Bakanlığı'na Çağrıldı", *Yeni Şafak*, 21 Aralık 2017.

yı hedef almasının boşuna olmadığına dikkat çeken Cumhurbaşkanı Erdoğan Medine’yi ve mukaddes toprakları korumak için Fahrettin Paşa’nın ta İstanbul’dan kalkıp oraya geldiğini hatırlattı ve bu sırada Abdullah bin Zayid’in ecdadının nerede olduğunu sordu.³⁸

Bunların dışında Ankara Büyükşehir Belediyesi Ankara’da BAE Büyükelçiliğinin bulunduğu sokağın ismini “Fahrettin Paşa Sokağı” şeklinde değiştirerek sembolik anlamda tepki göstermiş oldu.³⁹ Bu sırada gerilimi daha da tırmandıran açıklama ise yine Abu Dabi yönetiminden geldi. Dışişlerinden Sorumlu Bakan Gargaş yaptığı açıklamada Arap dünyasının Tahran ve Ankara’dan yönetilemeyeceğini, bölgesel hırslara sahip bu iki devlete karşı Kahire ve Riyad merkezli Arap koalisyonunun kurulması gerektiğini dile getirdi.⁴⁰ 13 Aralık 2017’de İstanbul’da gerçekleştirilen Kudüs zirvesine Bakan Gargaş’ın katılımı dışında iki ülke arasında herhangi bir diplomatik ziyaret yapılmadı. 2017’nin sonuna gelindiğinde Türkiye-BAE arasındaki siyasi ilişkilerin seyri yeniden gerilim ve krizle anılmaya başlandı.

Grafik 2. Türkiye-BAE Ticaret Hacmi (2011-2017)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

³⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan BAE’ye Sert Yanıt”, Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2017.

³⁹ “BAE Büyükelçiliğinin Bulunduğu Sokağa Fahrettin Paşa İsmi”, Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2017.

⁴⁰ “BAE’den Skandal Çağrı: Türkiye’ye Karşı Birleşin”, *Karar*, 27 Aralık 2017.

İki ülke arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında BAE, Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında en fazla ticaret hacmine sahip olan ülkedir. Aynı zamanda iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi Türkiye lehine fazla vermektedir. Diğer Körfez ülkeleriyle mukayese edildiğinde 2017’de de BAE, Türkiye dış ticaretinde hem en büyük ticaret ortağı olan hem de ticaret fazlası veren statüsünü korumaktadır. Ancak ticari ilişkilerin istikrarlı bir seyir izlemediği ortadadır. Grafik 2’ye bakıldığında 2011-2017 döneminde 5-13 milyar dolar arasında gidip gelen dalgalı bir seyir söz konusudur. 2016’da yaşanan siyasi normalleşmeyle birlikte 2017’nin ikinci yarısında başlayan gerilimli ilişkilere rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacmi yaklaşık yüzde 50’nin üzerinde yükselme kaydetmiştir. 14,7 milyar dolarlık ticaret hacmiyle BAE 2017’de İran (10,8 milyar dolar) ve Irak’ı (10,5 milyar dolar) da geride bırakarak Türkiye’nin Ortadoğu’daki en büyük ticari ortağı olmuş ve en fazla ihracat yaptığı ülke konumuna yükselmiştir.

TÜRKİYE-BAHREYN İLİŞKİLERİ

2017’deki Katar krizi nedeniyle Türkiye ile görüş ayrılığı bulunmasına rağmen Suudi Arabistan ve BAE ile karşılaştırıldığında Bahreyn’le ilişkilerde ciddi bir sorun yaşanmadı. Krizin patlak vermesinin hemen ardından 10 Haziran’da Bahreyn Dışişleri Bakanı Halid bin Ahmet Ankara’yı ziyaret ederek söz konusu kriz hakkında fikir teatisinde bulundu. Bakan Halid’in Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’la İstanbul’da ayrı ayrı yaptığı görüşmelerde Katar krizi ele alındı. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Bakan Halid’den krizin 2017’nin Ramazan Bayramı’na kadar çözülmesi için talepte bulunduğu öğrenildi.⁴¹ Daha sonra iki ülke bakanları krizi değerlendirmek üzere ortak basın açıklaması yaptı. Bu toplantıda krizin çözülmesi maksadıyla Ankara’nın yapıcı çabaları-

⁴¹ “Erdoğan Süre Verdi: Bayramdan Önce Krizi Çözün”, *Vatan*, 11 Haziran 2017.

nı sürdüreceğinin altını çizen Bakan Çavuşoğlu Körfez bölgesinin güvenlik ve istikrarının Türkiye'nin güvenlik ve istikrarıyla aynı anlama geldiğini ve Körfez bölgesine yönelik tehditlerin kendilerine yönelik görüldüğünü belirtti. Ayrıca Katar'da kurulan askeri üssün amacının bütün Körfez ülkelerinin güvenlik ve istikrarına katkı yapmak olduğunu ve herhangi bir Körfez ülkesini hedef almadığını ifade etti.⁴²

Diğer taraftan aynı basın toplantısında Bakan Halid ise bu ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Katar'ın bölgedeki icraatlarını anlattığına değinerek Doha'daki askeri üssün tüm bölge ülkelerinin güvenliğini sağlamak üzere tesis edildiği konusunda kendilerine Ankara'nın verdiği güvenceyi olumlu karşıladıklarını dile getirdi.⁴³ Fakat buna rağmen Türk askerlerinin Katar'daki askeri üsse konuşlanmaya başlaması üzerine Manama yönetimi bu durumdan rahatsızlığını belirtmekten geri durmadı. Türk üssüyle alakalı olarak 27 Temmuz'da Bakan Halid dış müdahalenin krizin çözümüne katkı yapmayacağını ve Katar'a yabancı askerlerin konuşlanmasının askeri gerilime yol açtığını ifade etti.⁴⁴ Ayrıca Manama'nın Ankara'dan rahatsızlığı 13 Aralık'taki Kudüs konulu İİT Olağanüstü Liderler Zirvesi'nde de gözlerden kaçmadı. Manama yönetimi adalet bakanını göndererek İslam dünyasının en büyük meselesi olan Kudüs hakkındaki uluslararası toplantıya üst düzey katılım göstermedi.⁴⁵

⁴² "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'ndan Katar Krizi Açıklaması", NTV, 10 Haziran 2017

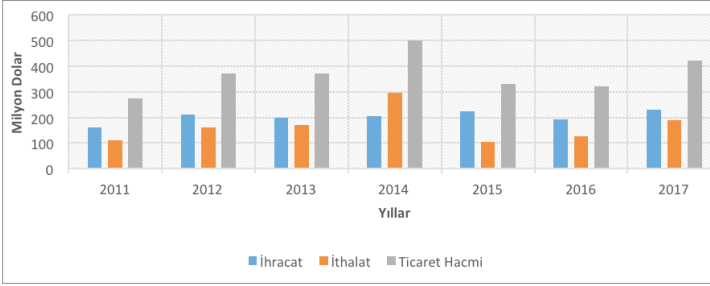
⁴³ "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Bahrein Dışişleri Bakanı Şeyh Halid bin Ahmed bin Mohammed El Halife ile Ortak Basın Toplantısı", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 10 Haziran 2017, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-bahrein-disisleri-bakani-seyh-halid-bin-ahmed-bin-mohammed-el-halife-ile-ortak-basin.tr.mfa, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

⁴⁴ "Bahrain's FM in About-Turn over Turkish Base in Qatar", Aljazeera, 27 Temmuz 2017.

⁴⁵ "Kudüs'e Sessiz Kalan 8 Müslüman Ülke".

Ancak tüm bunların yanında 2017’de Katar krizinin öncesinde Türkiye’den Bahreyn’e devlet başkanlığı düzeyinde oldukça önemli bir ziyaret gerçekleştirildi. 12-15 Şubat’ta Körfez turuna çıkan Cumhurbaşkanı Erdoğan ziyaretin ilk durağı olan Bahreyn’de önemli temaslarda bulundu. 2009’da 11. Cumhurbaşkanı Gül’ün ziyaretini takiben sekiz yıl aradan sonra ilk defa Türkiye’den Bahreyn’e Cumhurbaşkanlığı düzeyinde ziyaret yapıldı. Bu ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan’a Dışişleri, Ekonomi, Enerji ve Savunma bakanlarının yanı sıra Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan refakat etti. Ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kral Hamad bin İsa’nın başkanlığında ikili ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirildi. Bu görüşmeler neticesinde Ankara ile Manama arasında diplomasi, ekonomi, enerji ve savunma alanlarında olmak üzere dört önemli anlaşma imzalandı.⁴⁶

Grafik 3. Türkiye-Bahreyn Ticaret Hacmi (2011-2017)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Türkiye ile Bahreyn arasındaki ticari ilişkiler olumlu siyasi irade beyanlarına rağmen hala beklentilerin çok altında seyretmektedir. Yedi yıllık ithalat ve ihracat rakamlarının gösterildiği Grafik 3’e bakıldığında ticaret hacminde henüz 500 milyon doların üzerine çıkmadığı anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere iki ülke arasındaki ticari ilişkiler belli bir istikrarı yakalayamayan bölgesel kriz atmosferi ve

⁴⁶ “Türkiye ile Bahreyn Arasında 4 Anlaşmaya İmza”, *Milliyet*, 12 Şubat 2017.

istikrarsızlıktan olumsuz etkilenen dalgalı bir grafik çizmektedir. Öte yandan Türkiye’nin Bahreyn’le ticari ilişkileri diğer Körfez ülkelerinde görüldüğü gibi fazla vermektedir.

TÜRKİYE-KATAR İLİŞKİLERİ

Türkiye-Katar ilişkileri bakımından 2017 siyasi, ekonomik ve askeri alanların tümünde son derece önemli gelişmelere sahne olması nedeniyle tarihi bir dönüm noktasını teşkil etti. Son yıllarda Ankara-Doha arasında kurulan stratejik ortaklık bu yıl içerisinde atılan yeni adımlarla tüm dikkatleri çeken bir ilerleme kaydetti. Şüphesiz Türkiye’nin Katar krizine yönelik politikası Katar’la ilişkilerin mümkün olan her alanda güçlenmesi ve derinleşmesine ivme kazandırdı. Bir yıllık zaman diliminde Türkiye ile Katar arasında beşi devlet başkanı ve sekizi de bakan seviyesinde olmak üzere toplam on üç ayrı üst düzey ziyaret gerçekleştirildi. Hatta bunlardan on ikisi sadece Katar krizini takip eden altı aylık zaman diliminde hayata geçirildi.

Cumhurbaşkanı Erdoğan 12-15 Şubat’ta çıktığı Körfez turu kapsamında Katar’da da temaslar gerçekleştirdi. Suudi Arabistan’daki ziyaretini tamamlayan Erdoğan 14 Şubat’ta gezisinin son durağı olan Katar’a geçti.⁴⁷ Burada Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Emir Temim görüşmesinde ikili ilişkiler ve bölgesel gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunuldu, ilişkilerin daha üst bir safhaya taşınması noktasında atılması gereken adımlar masaya yatırıldı. Bu ziyareti esnasında verdiği bir demeçte Cumhurbaşkanı Erdoğan Ankara-Doha ilişkilerinin ulaştığı noktaya ilişkin önemli ifadeler kullandı. İki ülke ilişkilerinin mükemmel bir seviye yakaladığını ve ulaşılan karşılıklı güvenin stratejik boyuta evrildiğini belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye ile Katar arasındaki yakınlaşmadan üçüncü devletlerin kaygılanmaması gerektiğini dile getirdi.⁴⁸

⁴⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar’da”, *Yeni Şafak*, 14 Şubat 2017.

⁴⁸ “Katar Kara Gün Dostu”, *Yeni Şafak*, 16 Şubat 2017.

Türkiye-Katar ilişkileri –Katar krizi nedeniyle– yılın ikinci yarısında baş döndürücü yoğunlukta bir diplomatik trafik yaşadı. Suudi Arabistan bölümünde de değinildiği gibi Türkiye her ne kadar söylemleriyle taraf tutmadığını ilan etse de eylemleriyle Katar’ın yanında konumlandığını ortaya koydu. Türkiye’nin bir taraftan dünya liderleriyle telefon diplomasisi yürütmesi bir taraftan Katar’ın acil gıda ihtiyaçlarını tedarik etmesi ve bir taraftan da bu ülkeye asker konuşlandırması ablukanın etkisini oldukça azalttı.

Bunlar arasından en etkili olanı 5 Haziran’da alınan abluka kararından sadece iki gün sonra 7 Haziran’da Türkiye’nin Katar’da daimi asker konuşlandırmasını öngören kanun tasarısının TBMM’de kabul edilmesi idi.⁴⁹ 8 Haziran’da Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın imzalamasıyla kanun tasarısı yürürlüğe girdi.⁵⁰ Bunu takiben zaten yapımı tamamlanan Türk üssüne ilki 19 Haziran’da olmak üzere Haziran ve Temmuz aylarında askeri personel, zırhlı araç ve obüslerden oluşan sevkiyat parça parça yapıldı.⁵¹ Tugay seviyesinde olan Doha’daki Türk kara üssünün tam faaliyete geçtiğinde 3 bin askeri personele ulaşacağı ifade edildi.⁵² Bu kapsamda yılın son askeri sevkiyatı ise Aralık ayında gerçekleşti.⁵³ Ayrıca 1-6 Ağustos arasında muhtemel güvenlik saldırılarına karşı Katar’ın savunma kapasitesini artırmak amacıyla iki ülke arasında kara ve denizde olmak üzere ortak askeri tatbikat gerçekleştirildi.

14 Haziran’da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci Katar krizini görüşmek üzere bu ülkeyi ziyaret etti. Ziyaret kapsamında Türk bakanlar hem mevkidaşları

⁴⁹ “Katar Tezkeresi TBMM’de Kabul Edildi”, *Sabah*, 7 Haziran 2017.

⁵⁰ “Cumhurbaşkanı Erdoğan ‘Katar Kanunu’nu Onayladı”, *Milliyet*, 8 Haziran 2017.

⁵¹ “Türkiye’den Katar’a Askeri Sevkiyat”, *Milliyet*, 18 Temmuz 2017.

⁵² “Katar’a 3 Bin Asker”, *Hürriyet*, 10 Haziran 2017.

⁵³ “TSK’dan Katar’a Asker Takviyesi”, *Hürriyet*, 26 Aralık 2017.

hem de Emir Temim ile görüşmeler yaptı. Ziyareti değerlendiren Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu kendisine abluka uygulanan Katar'la dayanışma içinde olduğunu göstermek amacıyla Doha'da bulunduklarını kaydetti.⁵⁴ Bunun ardından da 30 Haziran-1 Temmuz arasında Katar Savunma Bakanı Halid bin Muhammed'in Türkiye'yi ziyaretinde Katar krizi ve Ankara-Doha arasındaki askeri iş birliği ele alındı. Ankara'daki temasları sırasında açıklama yapan Bakan Halid bin Muhammed Katar'a karşı uygulanan ablukanın "kansız savaş ilanı" olduğunun altını çizerek Türkiye'ye iki ülke arasındaki savunma iş birliğini güçlendirme ve Katar'daki Türk üssünün detaylarını görüşme çerçevesinde geldiğini belirtti.⁵⁵ Daha sonra 13-14 Temmuz'da Katar Dışişleri Bakanı Muhammed bin Abdurrahman hem mevkidaşı Bakan Çavuşoğlu hem de Cumhurbaşkanı Erdoğan'la Katar krizini değerlendirmek amacıyla Ankara'ya geldi.⁵⁶

Bu sırada Cumhurbaşkanı Erdoğan hem ulusal hem de uluslararası basında Türkiye'nin Katar krizine yönelik tutum ve davranışları hakkında önemli demeçler verdi. 5 Temmuz'da France 24'e konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'dan istenilen taleplerin kabul edilebilir olmadığını ve Katar'daki askeri üssün kapatılmasının Doha yönetiminin istemediği takdirde asla mümkün olmadığını vurguladı.⁵⁷ 12 Temmuz'da BBC'ye mülakat veren Cumhurbaşkanı Erdoğan Irak, Suriye, Yemen ve Libya'daki çatışmalara gönderme yaparak Ortadoğu'daki çatışma ve istikrarsızlığın maliyetini Türkiye'nin ödediğini, bu nedenle artık bölgede

⁵⁴ "Çavuşoğlu ve Zeybekci Katar'da", *Yeni Şafak*, 14 Haziran 2017.

⁵⁵ "Katar Savunma Bakanı Ankara'dan Konuştu: Kansız Savaş İlanı", *Milliyet*, 30 Haziran 2017.

⁵⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar Dışişleri Bakanını Kabul Etti", *Haber 7*, 14 Temmuz 2017.

⁵⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Katar Açıklaması", *Sabah*, 5 Temmuz 2017.

kesinlikle kriz istemediklerini ve Katar'da da yeni bir kriz çıkarılmasını asla kabul etmediklerini kaydederek Ankara'nın bölgeye ilişkin yeni yaklaşımını ortaya koydu. Ayrıca Cumhurbaşkanı "Katar'da ABD, İngiltere ve Fransa'nın da askerleri var, neden Türkiye'nin de olunca rahatsız oluyolarlar"⁵⁸ diyerek ablukacı ülkelere gönderme yaptı.

Daha sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan krizi ele almak üzere 23-24 Temmuz'da Suudi Arabistan, Kuveyt ve Katar'ı kapsayan Körfez ülkeleri turuna çıktı. Bu ziyaret aynı yıl içinde devlet başkan düzeyindeki ikinci ziyaret oldu. 24 Temmuz'da Doha'da Emir Temim ile görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'ın egemenlik haklarının korunması gerektiği noktasında Doha yönetimine Ankara'nın desteğini ilettiler. Katar krizinin temel gündem maddesi olduğu iki liderin görüşmesinde taraflar arasındaki savunma iş birliği etrafıca ele alındı ve krizin müzakere yoluyla çözülmesi gerektiği vurgulandı.⁵⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Temmuz'daki Katar ziyareti sonrasında Doha'dan Türkiye'ye art arda dört ayrı ziyaret gerçekleştirildi. Bunlar arasında en önemlisi Emir Temim'in Katar krizi sonrasındaki ilk yurt dışı ziyaretini Ankara'ya yapmasıydı. Emir Temim'in Cumhurbaşkanı Erdoğan'la yaptığı görüşmede iki ülke arasındaki savunma iş birliğinin daha da güçlendirilmesi hususundaki kararlılık vurgulandı ve krizin diyalogla çözülmesi gerektiği yinelenildi.⁶⁰ Bunun yanında 23 Ağustos'ta Savunma Bakanı Halid bin Muhammed ile 14 Eylül ve 23 Ekim'de Dışişleri Bakanı Muhammed bin Abdurrahman başta Katar krizi olmak üzere ikili ilişkileri görüşmek üzere Ankara'da temaslarda bulundu.

⁵⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan BBC'ye Konuştu", BBC Türkçe, 12 Temmuz 2017.

⁵⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Körfez Turu Sonrası Açıklama Yaptı", *Sabah*, 24 Temmuz 2017.

⁶⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar Emiri ile Bir Araya Geldi", *Takvim*, 14 Eylül 2014.

4-6 Kasım'da Savunma Bakanı Nurettin Canikli'nin Katar'ı ziyaretinde savunma iş birliği alanında atılacak yeni adımlar ele alındı. Bu ziyaret kapsamında iki ülke savunma bakanları Canikli ve Halid tarafından buradaki Helikopter Simülator Uçuş Eğitim Merkezi'nin açılışı yapıldı.⁶¹ Daha sonra iki bakan Türk üssünde incelemelerde bulundu. Burada bir konuşma yapan Bakan Canikli ciddi güvenlik tehditleriyle karşı karşıya olan Türkiye'nin savunmasının sınırlarının ötesinde başladığına değinerek askeri üssün öneme dikkat çekti.⁶²

14-15 Kasım'da beraberinde bakanlar, genelkurmay başkanı ve MİT müsteşarından oluşan kalabalık bir heyetle birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'a bu yıl içerisindeki üçüncü ziyaretini gerçekleştirdi. Bu ziyaret kapsamında devlet başkanları liderliğinde iki ülke arasındaki Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği (YDSK) toplantısının üçüncüsü hayata geçirildi. Bu toplantıda Türkiye-Katar ilişkilerinin mümkün olan her alanda güçlendirilmesi amacıyla on yeni anlaşmaya imza atıldı. İmzalanan anlaşmalar ekonomiden ticarete, ulaştırmadan haberleşmeye ve hukuktan adalete pek çok alanda iş birliğini öngörüyordu.⁶³ Yine bu ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan Doha'daki Türk üssüne giderek incelemelerde bulundu.⁶⁴ Son olarak Türkiye'nin başkanlığında 13 Aralık'ta İstanbul'da düzenlenen İİT Olağanüstü Zirvesi'ne Emir Temim katılım göstererek Ankara'nın Kudüs'ün korunması hususundaki çabalarına desteğini gösterdi.⁶⁵

⁶¹ "Milli Savunma Bakanı Nurettin Canikli Katar'da", *Yeni Akit*, 5 Kasım 2017.

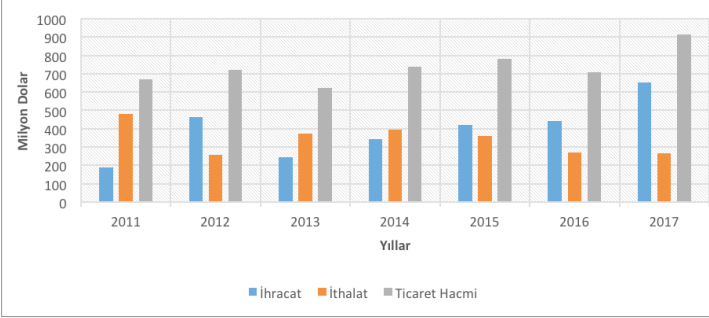
⁶² "Canikli'den Katar'daki Türk Birliğine Ziyaret", *Anadolu Ajansı*, 6 Kasım 2017.

⁶³ "Türkiye-Katar Arasında 10 Anlaşma İmzalandı", *Milliyet*, 15 Kasım 2017.

⁶⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'daki Askeri Üssü Ziyaret Etti", *Milliyet*, 15 Kasım 2017.

⁶⁵ "Katar'dan Kudüs için Toplanacak İİT Zirvesine Çağrı", *Anadolu Ajansı*, 12 Aralık 2017.

Grafik 4. Türkiye-Katar Ticaret Hacmi (2011-2017)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Türkiye-Katar ticari ilişkilerine bakıldığında Grafik 4'ten de görüldüğü üzere iki ülke arasındaki ticaret hacmi 600-900 milyon dolar arasında yükselip düşen bir seyir izlemektedir. Ticaret hacminin halen 1 milyar doların üzerine çıkamaması Ankara-Doha arasındaki güçlü siyasi ve askeri ilişkilerle bir tezat oluşturmaktadır. Hatta 2017 ortalarında patlak veren Katar krizi nedeniyle Türkiye'den Katar'a gıda ihracatında artış yaşanmasına rağmen iki ülke arasındaki toplam ticaret hacminde yaklaşık 200 milyon dolarlık bir yükselme gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Körfez ülkeleri arasında en güçlü stratejik ortaklığa sahip olduğu ülke Katar olmasına rağmen ticari ilişkileri en düşük ülkelerden biri de yine bu ülkedir.

TÜRKİYE-KUVEYT İLİŞKİLERİ

2017'de Türkiye'nin Körfez ülkeleri arasında Katar'ın dışında ilişkilerinin ivme kazandığı ikinci ülke Kuveyt olmuştur. Bu durumu mümkün kılan en önemli faktör başta Katar ve Kudüs krizleri olmak üzere bölgesel sorunlar hakkında Türkiye ve Kuveyt'in ortak tutum ve davranış içinde olmalarıdır. İlişkilerin güçlendiğinin en somut kanıtı karşılıklı üst düzey diplomatik ziyaretlerin bu yıl oldukça yoğunluk kazanması ve bu diplomatik temaslar esnasında imzalanan yeni anlaşmalardır. Bu çerçevede 2017'de iki ülke arasın-

da beşi devlet başkanı seviyesinde olmak üzere toplam sekiz ayrı üst düzey diplomatik ziyaret gerçekleştirilmiştir.

İki ülke arasındaki diplomatik trafik 20-21 Mart'ta Kuveyt Emiri Sabah Ahmet Cabir'in Türkiye'yi ziyaretiyle başladı. İki devlet başkanı Külliye'de bir araya gelerek yaptıkları baş başa ve heyetler arası görüşmelerde ikili ilişkilerin güçlendirilmesi hususunda atılacak adımları görüştü ve bölgesel gelişmeler hakkında fikir teatisinde bulundu. Bu görüşmeler neticesinde savunma, turizm ve kültür alanlarında iş birliğini öngören üç anlaşma ve Suriyeli mültecilere finansal desteği içeren üç anlaşmayla birlikte toplam altı anlaşmaya imza atıldı.⁶⁶

Bu yıl içerisinde devlet başkanları düzeyindeki ikinci ziyaret Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 9 Mayıs'ta Kuveyt'e gitmesiydi. Bu ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Emir Sabah Ahmet Cabir beraber Kuveyt Uluslararası Havalimanı'nın yeni terminal binasının temel atma törenine katıldı. 4,4 milyar dolar tutarındaki bu inşaat projesi Limak Holding'in yapımını üstlendiği ve Türkiye'nin tek seferde yurt dışında kazandığı en büyük ihale olma özelliği taşımaktadır.⁶⁷ Burada bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan başta Kuveyt olmak üzere Körfez ülkeleriyle siyasi, ekonomik, ticari ve askeri alanlardaki ilişkileri en üst düzeyde tutmanın gayreti içinde bulunduklarını ve bölgenin en istikrarlı, güvenli ve müreffeh ülkelerinden biri olan Kuveyt'le ilişkileri geliştirmeye kararlılıkla devam edeceklerini belirtti.⁶⁸

Daha sonra Haziran'da Katar krizi patlak verince diplomatik ziyaretler hem çeşitlendi hem de yoğunlaştı. Katar krizini ele almak

⁶⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuveyt Emirine Devlet Nişanı Takdim Etti", *Habertürk*, 21 Mart 2017.

⁶⁷ "Erdoğan Kuveyt Uluslararası Havalimanı'nın Temel Atma Törenine Katıldı", *Milliyet*, 9 Mayıs 2017.

⁶⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Kuveyt'te Temel Atma Töreninde Konuştu", *Habertürk*, 9 Mayıs 2017.

ve atılacak adımları görüşmek üzere 15 Haziran'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Ekonomi Bakanı Zeybekci Kuveyt'te temaslarda bulundu. Bu ziyarete ilişkin demeç veren Bakan Çavuşoğlu söz konusu krizde Ankara'nın taraf tutmadığı ve Körfez ülkeleri arasında bir ayırım gözetmediğine değinerek bölgenin güvenlik ve istikrarının Türkiye'nin güvenlik ve istikrarıyla aynı anlama geldiğini, bunun slogan değil gerçeklik olduğunu yineledi.⁶⁹

Daha sonra yine Katar krizi bağlamında Cumhurbaşkanı Erdoğan 23-24 Temmuz'da çıktığı Körfez ülkeleri turunda Kuveyt'i de ziyaret ederek krizi masaya yatırdı. Emir Sabah Ahmet Cabir'le bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan krizin aşılması amacıyla Kuveyt'in arabuluculuk faaliyetlerinin son derece önemli olduğunu ve Türkiye'nin de bu girişimleri desteklediğini belirtti. Aynı zamanda bu görüşmede iki lider krizin taraflar arasındaki diyalogla çözüme kavuşturulmasının gerekliliği ve ikili ilişkilerin güçlendirilmesi konularında mutabık kaldıklarını açıkladı.⁷⁰ 13-16 Eylül'de ise beraberindeki kalabalık bir heyetle Kuveyt Başbakanı Cabir Mübarek Ankara'da önemli temaslarda bulundu. Başbakan Cabir Mübarek hem Başbakan Yıldırım hem Cumhurbaşkanı Erdoğan'la ayrı ayrı görüşme gerçekleştirdi. İki ülke başbakanlarının görüşmesinde öncelikle Katar krizi ele alındı ve bölgesel barış ve güvenliği artırmaya dönük tüm çabaların desteklenmesi hususunda mutabık kalındı.⁷¹ Ayrıca ziyaret kapsamında yapılan görüşmeler sonucunda yayımlanan ortak bildiride iki ülkenin mevcut ilişkilerini her alanda daha üst bir seviyeye çıkarma konusunda anlaşıldı.⁷² Bu çerçevede savun-

⁶⁹ "Çavuşoğlu: Körfez Krizinde Taraf Tutmamız Söz Konusu Değil", Sputnik Türkiye, 15 Haziran 2015.

⁷⁰ "Körfez Turunun İkinci Durağı Kuveyt'te Mutabakat Dağıldı", *Milliyet*, 23 Temmuz 2017.

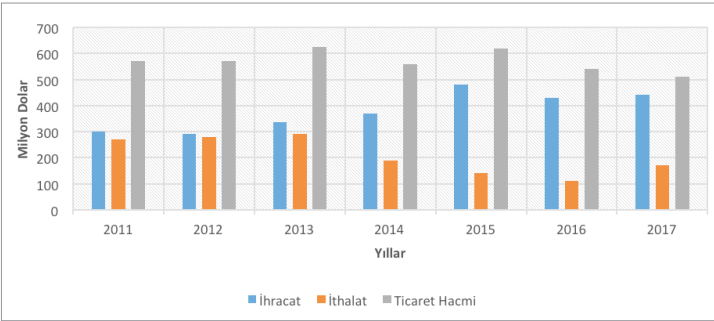
⁷¹ "Türkiye ile Kuveyt Arasında 6 Anlaşma İmzalandı", *Yeni Şafak*, 14 Eylül 2017.

⁷² "Türkiye ile Kuveyt Ortak Bildiri İmzalandı", *Milliyet*, 14 Eylül 2017.

ma iş birliği, iletişim, vergilendirme, sivil havacılık, telekomünikasyon ve ekonomi alanlarında toplam altı anlaşma imzalandı.⁷³

14 Kasım'da Cumhurbaşkanı Erdoğan Kuveyt'i bu yıl içerisinde üçüncü kez ziyaret etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türk halkına jest yapan ülke yönetimi Kuveyt'in sembolü haline gelen iki kuleye gece boyunca Türk bayrağı yansıttı.⁷⁴ Bu ziyaret çerçevesinde ikili ilişkilerin derinleştirilmesi ve yeni iş birliği alanlarının neler olduğunun yanı sıra başta Katar krizi olmak üzere bölgesel gelişmeler görüşüldü. Bu yıl içerisinde imzalanan anlaşmalara ek olarak bilim, spor ve yatırım alanlarında iş birliğini öngören üç yeni anlaşma imzalandı⁷⁵ Son olarak İstanbul'da gerçekleştirilen İİT Olağanüstü Liderler Zirvesi'ne Emir Sabah Ahmet Cabir'in katılımı Kuveyt'ten Türkiye'ye devlet başkanlığı düzeyinde aynı yıl içerisinde yapılan ikinci ziyaret oldu. Bu zirveye ablukacı ülkeler Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'den üst düzey katılım gerçekleşmezken Kuveyt'in devlet başkanı seviyesinde katılım sağlaması ülke yönetiminin Türkiye'ye yaklaşımının farklı olduğunu gösterdi.

Grafik 5. Türkiye-Kuveyt Ticaret Hacmi (2011-2017)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

⁷³ "Türkiye ile Kuveyt Arasında 6 Kritik Anlaşma", *Sabah*, 14 Eylül 2017

⁷⁴ "Erdoğan'ın Kuveyt Ziyaretinde, Kuveyt Kuleleri'ne Türk Bayrağı Yansıtıldı", *Anadolu Ajansı*, 14 Kasım 2017.

⁷⁵ "Kuveyt'le 3 Anlaşma", *Milliyet*, 15 Kasım 2017.

Türkiye ile Kuveyt'in ekonomik ve ticari ilişkilerine bakıldığında iki ülke arasındaki ticaret hacminin 1 milyar doların oldukça altında kaldığı anlaşılmaktadır. Grafik 5'ten görüldüğü gibi ticaret hacmi istikrarlı bir yükseliş kaydedememiştir. Katar'la olan ilişkilere benzer bir şekilde siyasi ve askeri ilişkilerin son yıllarda önemli bir gelişim kaydetmesine karşılık ekonomik ve ticari ilişkilerin beklentilerin altında kaldığı bir durum ortadadır. Öte yandan 2017 itibarıyla Türkiye'deki Kuveyt yatırımlarının miktarı 1,7 milyar dolar seviyesine yükselmiş bulunmaktadır. Türkiye'nin Kuveyt'teki müteahhitlik yatırımlarının toplam değeri ise 2017'de 6,5 milyar dolara ulaşmıştır.⁷⁶

TÜRKİYE-UMMAN İLİŞKİLERİ

Türkiye-Ummman ilişkileri diğer Körfez ülkelerinden farklı özelliklere sahiptir. Umman bölgesel gerilim ve krizlerde aktif bir tutum sergilemeyerek tarafsız bir dış politika izlemeye çalışmaktadır. Bu nedenle Türkiye açısından Umman ne Suudi Arabistan ve BAE gibi gerilim ve krizlerin yaşandığı bir ülke ne de Katar ve Kuveyt gibi ilişkilerin oldukça güçlü olduğu bir ülkedir. 2017'de Türkiye-Ummman arasındaki siyasi-diplomatik ilişkilere bakıldığında diğer Körfez ülkelerine nispeten karşılıklı ziyaretlerin oldukça düşük yoğunlukta gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum önceki yıllarla paralellik göstermektedir.

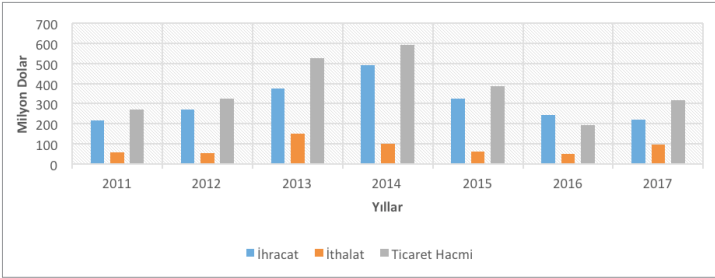
Bu yıl içerisinde iki ülke arasındaki ilk diplomatik ziyaret Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Umman'a gidişidir. 28-29 Ekim'de Bakan Çavuşoğlu Maskat'ta mevkidaşı Yusuf bin Alevi'yle görüştü, bölgesel gelişmeler ve ikili ilişkiler hakkında görüş alışverişinde bulundu.⁷⁷ Ziyareti değerlendiren Bakan Çavuşoğlu Türkiye

⁷⁶ "Türkiye'ye Güvenen Kuveyt'te 4.5 Milyar Dolarlık Temel", *Star*, 9 Mayıs 2017.

⁷⁷ "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Umman'da", *Milliyet*, 29 Ekim 2017.

ile Umman arasında kültür, turizm ve tarım alanlarında iş birliği görüşmelerinin gerçekleştiğini ve iki ülke ilişkilerinin hukuki zeminini güçlendirmek amacıyla bazı anlaşmalar üzerine hazırlıklar yapıldığını ifade etti. Ayrıca Bakan Çavuşoğlu bu ziyaretinde Umman Sultanı Kabus bin Said'in Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ülkesine davet ettiğini ve gelecek aylarda gerçekleşecek olan bu ziyarette yeni iş birliği anlaşmalarına imza atılacağını bildirdi.⁷⁸ Bu ziyaretin dışında 13 Aralık'ta İstanbul'da düzenlenen İİT Olağanüstü Liderler Zirvesi'ne Umman Sultanı özel temsilci göndererek düşük bir katılımı tercih etti.⁷⁹

Grafik 6. Türkiye-Umman Ticaret Hacmi (2011-2017)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Grafik 6'dan Türkiye-Umman ticari ilişkilerine bakıldığında iki ülke arasındaki ticaret hacminin oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. 200-600 milyon dolar arasında gidip gelen ticaret hacmi beklentilerin oldukça altında seyretmektedir. Toplam ticaret hacmi 2011-2014 döneminde yükseliş kaydederken 2014-2017'de ise azalış göstermeye başlamıştır. Diğer Körfez ülkelerindeki gibi Türkiye'nin ticaret fazlasına sahip olduğu bu durum 2017'de de değişmemiştir.

⁷⁸ "Umman Sultanı'ndan Erdoğan'a Özel Davet", A Haber, 29 Ekim 2017.

⁷⁹ "Kudüs'e Sessiz Kalan 8 Müslüman Ülke".

TÜRKİYE’NİN YEMEN POLİTİKASI

Yemen’de 2014’ün ikinci yarısında iç savaşa dönüşen çatışma ve istikrarsızlık 2017 sonu itibarıyla da varlığını sürdürmektedir. İran’ın desteklediği Husiler ile Suudi Arabistan’ın destek verdiği Cumhurbaşkanı Abdurrabu Mensur Hadi yanlıları arasındaki iç savaş giderek derinleşmektedir. 2011’de ayaklanmalar neticesinde istifa eden ancak 2015’te Suudi Arabistan öncülüğündeki Arap koalisyonuna karşı Husilerin yanında savaşan Yemen’in eski Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih aralarındaki anlaşma bozulunca Husiler tarafından öldürülmüştür.⁸⁰ İç savaş ve Arap koalisyonunun uyguladığı abluka nedeniyle üç yıldır Yemen’de ağır bir insani dram yaşanmaktadır.

Bu nedenle Türkiye’den Yemen’e yıl boyunca farklı tarihlerde AFAD ve Kızılay aracılığıyla gıda ve sağlık hizmetlerini kapsayan insani yardımlar yapıldı.⁸¹ 2017’ye dek Yemen’deki iç savaşın sorumlusu olarak İran ve Husileri görüp Suudi Arabistan’ın öncülük ettiği koalisyona açık bir destek sunan Türkiye’nin bu tarihten itibaren yaklaşımında kısmi değişiklik gözlemlendi. Bundan böyle Türkiye Ortadoğu’da belirlediği dış politika önceliği olan güvenlik ve istikrarın ivedilikle temin edilmesi ekseninde Yemen’deki iç savaşa yaklaşmaya başladı. Ancak Türkiye, Yemen’de mevcut Cumhurbaşkanı Hadi’yi ülkenin resmi temsilcisi olarak tanımayı sürdürdü.

⁸⁰ “Yemen’in Eski Cumhurbaşkanı Salih Öldürüldü”, *Yeni Şafak*, 4 Aralık 2017.

⁸¹ “Türkiye’den Yemen’e İnsani Yardım”, *Yeni Şafak*, 8 Temmuz 2017.

KRONOLOJİ

- 7-8 Şubat Türk-Suudi Koordinasyon Konseyinin birinci toplantısı Ankara'da gerçekleştirildi. Toplantıya Suudi Arabistan'dan Dışişleri Bakanı Adil Cubeyr katıldı. Toplantı kapsamında ikili ilişkilerin güçlendirileceği alanlar masaya yatırıldı ve bölgesel sorunlar hakkında görüş alışverişinde bulunuldu.
- 12-15 Şubat Körfez turuna çıkan Cumhurbaşkanı Erdoğan ziyaretin ilk durağı olan Bahreyn'de önemli temaslarda bulundu. Bu görüşmeler neticesinde Ankara ile Manama arasında diplomasi, ekonomi, enerji ve savunma alanlarında dört ayrı anlaşma imzalandı.
- Körfez turuna çıkan Cumhurbaşkanı Erdoğan beraberindeki kalabalık bir heyetle Suudi Arabistan'da temaslarda bulundu. Ziyaret kapsamında iki ülke devlet başkanları ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesiyle Suriye, Irak ve Yemen'deki gelişmeleri masaya yatırdılar.
- Körfez turu kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'da da temaslarda bulundu. Bu ziyarette ilişkilerin daha üst bir safhaya taşınması noktasında atılması gereken adımlar görüşüldü.
- 20-21 Mart Kuveyt Emiri Sabah Ahmet Cabir Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret kapsamında savunma, turizm ve kültür alanlarında iş birliğini öngören üç anlaşma ve Suriyeli mültecilere finansal desteği içeren üç anlaşmayla birlikte toplam altı anlaşmaya imza atıldı.
- 9 Mayıs Cumhurbaşkanı Erdoğan Kuveyt'i ziyaret etti. Bu ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Emir Sabah Ahmet Cabir Kuveyt Uluslararası Havalimanı'nın yeni terminal binasının temel atma törenine katıldı.
- 10 Haziran Bahreyn Dışişleri Bakanı Halid bin Ahmet Ankara'yı ziyaret ederek söz konusu Katar krizi hakkında fikir teatisinde bulundu.
- 7 Haziran Katar'a yönelik alınan abluka kararından hemen sonra Türkiye'nin Katar'da daimi asker konuşlandırmasını öngören kanun tasarısı TBMM'de kabul edildi.

- 23-24 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar krizine çözüm bulmak amacıyla çıktığı Körfez turu kapsamında Suudi Arabistan'da temaslarda bulundu.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan Körfez turu bağlamında Kuveyt'i ziyaret ederek Katar krizini masaya yatırdı. Emir Sabah Ahmet Cabir'le bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan krizin aşılması amacıyla Kuveyt'in arabuluculuk faaliyetlerinin son derece önemli olduğunu ve Türkiye'nin de bu girişimleri desteklediğini belirtti.
- 24 Temmuz Katar krizini değerlendirmek üzere Doha'da Emir Temim'le görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'ın egemenlik haklarının korunması gerektiği noktasında Doha yönetimine Ankara'nın desteğini iletti.
- 1-6 Ağustos Muhtemel güvenlik saldırılarına karşı Katar'ın savunma kapasitesini artırmak amacıyla iki ülke arasında kara ve denizde olmak üzere ortak askeri tatbikat gerçekleştirildi.
- 13-16 Eylül Beraberindeki kalabalık bir heyetle Kuveyt Başbakanı Cabir Mübarek Ankara'da önemli temaslarda bulundu. İki ülke başbakanlarının görüşmesinde öncelikle Katar krizi ele alındı ve bölgesel barış ve güvenliği artırmaya dönük tüm çabaların desteklenmesi hususunda mutabık kalındı.
- 14 Eylül Emir Temim Katar krizi sonrasındaki ilk yurt dışı ziyaretini Ankara'ya yaptı. Emir Temim'in Cumhurbaşkanı Erdoğan'la gerçekleştirdiği görüşmede iki ülke arasındaki savunma iş birliğinin daha da güçlendirilmesi hususundaki kararlılık vurgulandı ve krizin diyalogla çözülmesi gerektiği yinelendi.
- 14 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan Kuveyt'i bu yıl içerisinde üçüncü kez ziyaret etti. Bu ziyaret çerçevesinde ikili ilişkilerin derinleştirilmesi ve yeni iş birliği alanlarının neler olduğunun yanı sıra başta Katar krizi olmak üzere bölgesel gelişmeler görüşüldü.
- 14-15 Kasım Beraberindeki bakanlar, genelkurmay başkanı ve MİT müsteşarından oluşan kalabalık bir heyetle birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'ı ziyaret etti. Bu ziyaret kapsamında iki ülke arasındaki YDSK toplantısının üçüncüsü hayata geçirildi. Bu toplantıda Türkiye-Katar ilişkilerinin

mümkün olan her alanda güçlendirilmesi amacıyla on yeni anlaşmaya imza atıldı.

27 Aralık

Başbakan Binali Yıldırım Suudi Arabistan'ı ziyaret ederek Kral Selman bin Abdülaziz ve Veliaht Muhammed bin Selman'la görüşmeler gerçekleştirdi. Bu ziyarette başta Kudüs'ün statüsü olmak üzere bölgesel sorunlar ve ikili ilişkiler masaya yatırıldı.

TÜRKİYE’NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKASI

HAYDAR ORUÇ

Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Ankara-Tel Aviv ilişkileri 2017 genelinde İsrail’deki gündeme Türkiye yönetimi tarafından gösterilen tepkiler ve buna karşılık verilen cevaplar şeklinde cereyan etmiştir. Bu anlamda Türkiye’nin 2017’deki İsrail politikasının belirlenmesinde şu başlıklar ön plana çıkmıştır: ABD’nin İsrail Büyükelçiliğinin Tel Aviv’den Kudüs’e taşınması tartışmaları, Paris Barış Konferansı, yeni yerleşim yerlerinin onaylanması, Filistinli tarafların uzlaşma çabaları ve Hamas’ın yeni siyaset belgesini açıklaması, Türkiye’deki Anayasa değişikliği referandumu, Trump’ın Ortadoğu gezisi ve ardından başlayan Katar’a yönelik izolasyon, Mescid-i Aksa’ya yönelik kısıtlamalar, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin (IKBY) bağımsızlık referandumu, doğal gaz eksenli ekonomik gelişmeler ve Trump’ın Kudüs kararı sonrası yaşananlar.

Filistin için 2017’nin bir önceki yıldan daha zorlu geçtiğini söylemek mümkündür. Trump yönetiminin İsrail tezlerine yakın pozisyonu nedeniyle mevzubahis edilen sözde barışın hiç de adil olmayacağını öngören Filistin yönetimi bu durumu dengelemek için farklı arayışlara girmiştir. Türkiye’nin 2017 Filistin politikasının bu koşullar ve aşağıdaki ana başlıklar altında şekillendiği söylenebilir: İsrail’in işgal altında tuttuğu Filistin topraklarında yeni yerleşim yerleri açmayı içeren kararları, İstanbul’da icra edilen diasporadaki Filistinliler Halk Konferansı, Hamas’ın yeni siyaset belgesi ve uzlaşî hükümeti kurulmasına yönelik çabalar, Mescid-i Aksa’ya yönelik kısıtlamalar, Filistin’in Interpol (Uluslararası Polis Teşkilatı) üyeliği ve ABD’nin Kudüs’ün statüsünü değiştirmeye yönelik kararı sonrası yaşanan gelişmeler.

Türkiye ve Ürdün arasındaki ilişkilerin yetmişinci yılına tekabül eden 2017 iki ülkeyi ortak meseleler ve çıkarlar bağlamında daha yakın çalışmak durumunda bırakmıştır. Ürdün nüfusunun yaklaşık yarısının Filistin kökenli olması nedeniyle Kudüs’ün statüsüne dair gelişmeler, Mescid-i Aksa’ya yönelik kısıtlamalar ve İsrail’in Gazze ve Batı Şeria’da giriştiği hukuksuz operasyonlar ile Filistinlilerin arazilerine yeni Yahudi yerleşim yerleri açma girişimleri bu anlamda ön plana çıkan gündem maddelerini oluşturmuştur.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Türkiye ve İsrail arasında Mavi Marmara olayı nedeniyle ilişkilerin kesilmesinden altı yıl sonra Haziran 2016’da yeniden normalleşme için imzalar atıldığında iki ülke arasındaki sorunların sihirli değnekle dokunulmuşçasına hemen ortadan kalkacağı zaten beklenmemektedir. Yılın sonuna gelip de geriye doğru bakıldığında ise 2017’de ikili ilişkilerde her şeye rağmen bir ivme yaşanacağını tahmin edenlerin hüsrana uğradığı söylenebilir. Zira iki tarafın da normalleşme anlaşmasının imzalanması esnasında umduğu hedeflere

ulaştığını söylemek mümkün görünmemektedir. Ne Gazze ablukası kırılabilmiş ne de doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırılması için başlatılması gereken projeler hayata geçirilebilmiştir. Türkiye'nin Rusya ile sorunlarını halletmesi farklı kaynak arayışı hevesini azaltmış, buna mukabil İsrail ise yeni ABD yönetiminin kendi tezlerine yakın politikaları sayesinde hem Suriye'de İran'ı dengeleme hususunda hem de Filistinlilere yönelik politikalarında elini rahatlatmıştır. İki tarafın da birbirine olan ihtiyacının ortadan kalkmasıyla 2017 belki de şimdiye kadarki en sıkıntılı yıl olarak kayda geçmiştir.

Netanyahu'nun 15 Şubat'taki ABD ziyaretinde Trump'la birlikte kameraların karşısına geçip samimi pozlar vermesi ve ortak basın açıklamasında Trump'ın iki devletli bir çözümde ısrarlı davranmayacaklarını söyleyerek zımni de olsa İsrail tezlerine destek vermesi İsrail basınında geniş yer bulmuştur. Bu örtülü desteği daha da ileri götüren bazı bakanlar ve milletvekilleri ise artık iki devletli çözüm opsiyonunun ortadan kalktığını ifade etmişlerdir. Bu tarihten itibaren İsrail hükümetinin Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te aldığı yeni yerleşim yerleri kararlarının toplamının yıl sonunda 12 bine yaklaşması beklenmektedir.¹ Türkiye uluslararası hukukun hilafına alınan bütün bu kararları Dışişleri Bakanlığı marifetiyle kınamış, İsrail'i bu kararlardan vazgeçmeye, uluslararası toplumu da İsrail'in sınırlandırılması için gayret göstermeye çağırmıştır.²

İsrail'in sözde normalleşme sonrası Türk tarafına bakışındaki olumsuz tutum aradan geçen zamana rağmen 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında sergilenen davranışlardan farklılık arz etmemektedir. Buna dair örneklerden birisi de Türkiye'de 16 Nisan'da yapılan Anayasa değişikliğine dair referandum öncesi ve sonrası

¹ "Israel Advancing Plans for 4x More Settler Homes Than Last Year", *Jerusalem Post*, 10 Ekim 2017.

² Dışişleri Bakanlığının konuyla ilgili açıklamaları için bkz. "Basın Açıklamaları 2017", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?77d65afb-2e66-4ebb-b47e-8ce5f9b93f9d>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

İsrail medyasında çıkan yanlı haberler olmuştur. Türkiye’deki referanduma yakın ilgi göstererek haberleştiren pek çok İsrail gazetesi referandumda evet çıkması halinde Türkiye’nin daha da otoriterleşeceğini ve Erdoğan’ın tek adam rejiminin pekişeceğini ileri sürmüşlerdir. Referandum sonrasında ana muhalefet partisi CHP’nin mühürsüz oy pusulalarına yönelik eleştirilerini ve Yüksek Seçim Kurulunun referandum sonuçlarını onaylamasını tek yanlı olarak hükümeti eleştiren bir dille okuyucularına servis etmişlerdir.³ Buna karşın hükümet yetkililerinden bu konuya dair bir resmi açıklama gelmemiş ve diplomatik teamüllerin aksine Türk hükümetine veya Cumhurbaşkanına herhangi bir kutlama mesajı gönderilmemiştir.

Taraflar arasındaki gerginliğe rağmen Şubat başında İsrail Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Yuval Rotem ve beraberindeki heyet Ankara’da siyasi istişarelerde bulunmuş⁴ ardından da dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Nabi Avcı beraberindeki heyet ile Tel Aviv’e giderek 2010’dan sonraki en üst seviyedeki ziyareti gerçekleştirmiştir.⁵ Ayrıca Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Mayıs ortalarında 120 girişimciyle birlikte yeni yatırım ve iş birlikleri maksadıyla İsrail’i ziyaret etmiştir.⁶ Yıl boyunca her iki ülkenin enerji bakanlıklarından heyetler görüşmeler yaparak Doğu Akdeniz’den Türkiye’ye ve buradan da Avrupa’ya uzanacak doğal gaz boru hattı için teknik görüşmelerde bulunmuşlardır. Buna ilave olarak İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz uluslararası bir konferans için geldiği İstanbul’da Enerji Bakanı Berat Albayrak’la görüşmüştür.⁷

³ “Analysis: What Comes Next after Erdogan is Declared to Be the Sultan?”, JOL, 18 Nisan 2017; Efraim Inbar, “The Turkish Referendum: A Turning Point?”, *BESA Center Perspectives Paper*, Sayı: 448, 20 Nisan 2017.

⁴ Itamar Eicher, “Foreign Affairs Ministry Dir. Gen. to Visit Turkey after 6 Year Diplomatic Silence”, *Ynetnews*, 30 Ocak 2017, <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4915328,00.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

⁵ “7 Yıl Sonra İsrail’e İlk Ziyareti Gerçekleştiren Bakan Avcı’dan Açıklama”, *Haber-türk*, 7 Şubat 2017.

⁶ “Turkish Industrial Leaders Call for Trade Increase with Israel”, *Jerusalem Post*, 17 Mayıs 2017.

⁷ “Enerji Zirvesi’nden Türkiye-İsrail Anlaşması Çıktı”, *Karar*, 13 Temmuz 2017.

Fakat tüm bu olumlu gelişmelere rağmen her iki tarafın da ortaya çıkan tartışmalı durumlarda muhataplarına olumlu yaklaşımlarını söylemek mümkün değildir. Zira İsrail boru hattı konusunda Yunanistan, GKRY ve Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye güzergahını bypass edecek prensip anlaşmaları yapmıştır.⁸ Türkiye ise bu hamlelere spot piyasalardan alacağı LNG'yi dönüştürecek yeni FSRU (Floating Storage and Regasification, Yüzer LNG Depolama ve Gazlaştırma Ünitesi) gemileri temin ederek karşılık vermiştir.⁹ Ayrıca diasporadaki Filistinliler Konferansı'na ev sahipliği yapan Türkiye'nin hamlesine¹⁰ aynı ay içerisinde TİKA'nın Gazze ofisinde görevli Muhammed Murtaza isimli bir Filistinlinin İsrail güvenlik güçlerince tutuklanmasıyla mukabele edilmiştir.¹¹

Benzer bir meydan okuma Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İstanbul'da icra edilen Kudüs Vakıfları Toplantısı'nda İsrail Parlamentosunda görüşülen ve "Müezzin Yasası" olarak isimlendirilen tasarı kapsamında 23.00 ile 07.00 saatleri arasında İsrail genelindeki hoparlörlerden ezan okunmasının yasaklanması girişimine yönelik eleştirilerinde yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı konuşmada İsrail'in politikalarını ABD ve Güney Amerika'daki ırkçı politikalara benzeterek İsrail'i Filistinlilere yönelik ırkçılık yapmakla suçlamıştır.¹² Bunun üzerine İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Emmanuel Nashon yayımladığı cevapta sert bir üslup kullanmıştır:

Kendi ülkesinde insan haklarını sistematik şekilde ihlal eden biri, bölgedeki tek gerçek demokrasiye ahlak vaazı vermemeli. İsrail; Yahudilerin, Müslümanların ve Hristiyanların tüm ibadet özgür-

⁸ "MOU for Israel-Europe Gas Pipeline to be Signed Tue", *Globes*, 3 Aralık 2017.

⁹ "Türkiye'nin İkinci FSRU'su Kasım'da Faaliyete Başlayacak", *Haberler.com*, 27 Eylül 2017, <https://www.haberler.com/turkiye-nin-ikinci-fsru-su-kasim-da-faaliyete-10071133-haberi>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

¹⁰ "Filistin Diasporası İstanbul'dan Sesleniyor", *Aljazeera Türk*, 25 Şubat 2017.

¹¹ "Israel Arrests Head of Turkish Humanitarian Group in Gaza for Financing Hamas", *Jerusalem Post*, 21 Mart 2017.

¹² "Erdogan Blasts Israel, Calls on Muslims to Visit Al-Aqsa: Each Day Jerusalem is Occupied is Insult", *Haaretz*, 8 Mayıs 2017; "Erdogan Calls Israel Policy on Palestinians 'Racist'", *Aljazeera*, 8 Mayıs 2017.

lüğünü sürekli korumaktadır. Yöneltilen temelsiz iftiralara rağmen bu şekilde hareket etmeyi de sürdürecektir.¹³

Akabinde Türkiye’nin Tel Aviv Büyükelçisi Kemal Ökem İsrail Dışişleri Bakanlığına çağrılarak konu hakkında bilgi istenmiştir. Olaya müdahil olan İsrail Cumhurbaşkanı Reuven Rivlin de yaptığı açıklamada “uzun zamandır Kudüs’te Yahudilerin çoğunlukta olduğunu ve burada tüm dinler için ibadet özgürlüğünün sağlandığını” ifade etmiştir.

Türkiye ve İsrail’in İsrail-Filistin meselesindeki anlaşmazlık konularında farklı bir bakış açısı ve çözüme yönelik farklı ajandaları bulunmaktadır. 2017’nin ikinci yarısında yaşanan gelişmeler bu farklılıkları daha da belirginleştirmiş ve iki devleti iyice uzaklaştırmıştır. Bu durumu gösteren en somut örnek Ramazan ayı içerisinde yaşanmıştır. 1 Haziran’da Türkiye’nin Tel Aviv Büyükelçiliği tarafından özellikle bölgedeki Müslüman kanaat önderlerinin çağrıldığı iftar yemeğine¹⁴ İsrail’in yasa dışı ilan ettiği Filistin İslami Hareketi’nin lideri olan Şeyh Raid Salah’ın da katılması İsrail yetkilileri tarafından hoş karşılanmamıştır.¹⁵ Eski İçişleri Bakanı ve Netanyahu’dan sonra Likud Partisi’nin liderliği için adı geçen Gideon Sa’ar sosyal medyadan yaptığı açıklamada bu davete tepki göstermiştir.¹⁶ İsrail basınında çıkan haberler üzerine Büyükelçi Kemal Ökem herhangi bir yanlısı anlama mahal vermemek için konuyla ilgili açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Büyükelçi yaptığı açıklamada, “Bu davetin siyasi bir amacı olmadığını, sadece bir iftar daveti olduğunu ve Yahudilerin Şabat

¹³ “Israel to Erdogan: Human Rights Violators Shouldn’t Preach Morality”, *Jewish Press*, 8 Mayıs 2017.

¹⁴ Davetin görselleri için bkz. “Amb Ökem Hosted an Iftar Dinner with the Participation of the Arab and Muslim Community Leaders. #Ramadan Kareem!”, Turkish Embassy TA (TelAvivBE), Twitter, 1 Haziran 2017, <https://twitter.com/telavivbe/status/870369380407947266>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

¹⁵ “Exclusive: Turkish Embassy Hosts Banned Islamic Movement Chief at Iftar Dinner”, *Jerusalem Post*, 2 Haziran 2017.

¹⁶ “Exclusive: Turkish Embassy Hosts Banned Islamic Movement Chief at Iftar Diner”.

yemeği gibi düşünülmesi gerektiğini” ifade etmiştir. Ayrıca “Davete katılanlar arasında Knesset’teki Arap milletvekillerinden bazılarının da bulunduğunu, Raid Salah’ın da özellikle davet edilmediği”ni belirterek yanlış anlamaları gidermeye çalışmıştır.

İki ülke arasındaki güvensizlik nedeniyle bazı durumlarda doğrudan muhatap olunmasa da yaşanan gelişmelerde tarafların birbirlerine karşı pozisyon aldıkları da görülmüştür. İsrail bu kapsamda Hamas’ın 1 Mayıs’ta Katar’dan dünyaya duyurduğu yeni siyaset belgesini kabul etmeyerek itibarsızlaştırmaya çalışmakla birlikte¹⁷ son dönemde Türkiye ile yakın ilişkiler kuran Katar’a karşı başlatılan izolasyon ve ablukaya da destek vermiştir. İsrail yönetimi terör örgütü şeklinde nitelendirdiği Hamas’ın hamilerinden biri olarak gördüğü Katar’a yönelik başlatılan bu ablukayı desteklemiş ve buna benzer yaptırımların bölgedeki diğer terör destekçilerine de uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸ Ancak abluka uygulayan devletlerin olası bir uzlaşısı için Katar’a ilettikleri ön şartların olduğu 13 maddelik listede Katar’daki Türk üssünün kapatılması gibi teröre destek gerekçesiyle bağdaşmayan bir madde olması tarafların niyetini göstermesi bakımından ziyadesiyle manidardır.¹⁹

Zaten uzun süredir İsrail’in kısıtlamaları ve orantısız güç kullanımı nedeniyle gergin olan Mescid-i Aksa çevresinde 14 Temmuz’da yaşanan bir hadise yeni bir krizi tetiklemiştir. İsrail yönetimi iki polislinin öldürülmesi üzerine operasyon başlatmış ve bu operasyonlarda saldırı hazırlığında olduğu iddia edilen üç Filistinli öldürülmüştür.²⁰ Ardından güvenlik gerekçesiyle Mescid-i Ak-

¹⁷ “Israel Dismisses Purportedly ‘Friendlier’ Hamas Principles”, *Times of Israel*, 1 Mayıs 2017.

¹⁸ “Egypt Cuts Ties with Qatar, Cites Support for ‘Terrorist’ Groups”, *Jerusalem Post*, 5 Haziran 2017.

¹⁹ “Körfez’deki Krizde İsrail Faktörü”, Anadolu Ajansı, 9 Haziran 2017.

²⁰ “İsrail’den Mescid-i Aksa Kapısındaki Müslümanlara Saldırı”, Anadolu Ajansı, 22 Temmuz 2017; “Shutting Palestinians Out of al-Aqsa is a Major Error”, *New Arab*, 18 Temmuz 2017.

sa’nın girişleri kapatılarak Müslümanların ibadetleri engellenmiştir.²¹ Bu engellemeler nedeniyle Mescid-i Aksa’da 1969’dan sonra ilk defa bir Cuma namazının kılınamaması tüm İslam aleminin tepki göstermesine yol açmıştır. Doğu Kudüs’te yaşayan Filistinliler ise bu karara sokaklarda namaz kılarak tepki göstermişler ve İsrail’in kararını protesto etmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler nedeniyle İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) dönem başkanı sıfatıyla bir açıklama yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan “İsrail’in kısıtlamalarını kabul edilemez” bularak kınamış ve derhal tüm kısıtlamaların kaldırılmasını talep etmiştir. Ayrıca uluslararası topluma çağrıda bulunarak “Terörle mücadele kisvesi altında Harem-i Şerif’te ibadet özgürlüğünü kısıtlayan uygulamaların derhal kaldırılması için harekete geçme”ye davet etmiştir.²²

Mescid-i Aksa çevresindeki kısıtlamalar ve İsrail’in protestoları bastırmak için orantısız güç kullanması nedeniyle dünyanın her tarafında İsrail’e karşı protestolar başlamıştır. Bunun üzerine İİT, Arap Ligi, Birleşmiş Milletler (BM) ve AB Mescid-i Aksa gündemiyle toplanmış, İsrail’e ibadet özgürlüğünü kısıtlayan eylemlerden kaçınması tavsiye edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de bulunan İsrail misyonları da protesto edilmiş ve TBMM’deki partilerin oy birliğiyle İsrail’in kınanmasına dair karar alınmıştır.²³ Fakat durumu tuhaflaştıran gelişme İsrail Dışişleri Bakanlığının ve bakanlık sözcüsünün sosyal medya hesaplarından Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın eleştirilerine verilen cevaplar olmuştur. Zira İsrail güvenlik güçlerinin Mescid-i Aksa’ya yönelik kısıtlayıcı faaliyetleri devam eder-

²¹ “Jerusalem Mosques to Close Friday, Waqf Calls for Prayers Outside Temple Mount Walls”, *Jewish Press*, 25 Temmuz 2017.

²² “Harem-i Şerif’te Yaşanan Hadiseler Hakkındaki Basın Açıklaması”, TCCB, 2 Temmuz 2017, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/79989/harem-i-serifte-ya-sanan-hadiseler-hakkındaki-basin-aciklamasi.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018); “Erdoğan: Under Guise of Fighting Terror, Israel Trying to Take Al-Aqsa Mosque from Muslims”, *Haaretz*, 25 Temmuz 2017.

²³ “TBMM’de 4 Parti İsrail’in Kınanmasında Anlaştı”, *Star*, 18 Temmuz 2017.

ken Dışişleri Bakanlığının bunları görmezden gelerek İsrail'in tüm dinler için ibadet özgürlüğü sağladığını ileri sürmesi ancak ideolojik körlük olarak tanımlanabilir. Ayrıca sosyal medya hesaplarında Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik "Osmanlı dönemi bitti, biz artık Osmanlı'dan emir almıyoruz", "Camdan saraylarda oturanlar atılan taşlara dikkat etmelidir", "Erdoğan Kuzey Kıbrıs'ta kiler ve Kürtler için ne söyleyecek" ve "Erdoğan bize vaaz verecek son kişidir" gibi diplomatik nezaketle bağdaşmayan argümanlar kullanmışlardır.²⁴ Neyse ki Türk ve İsrail dışişleri arasında yaşanan bu Twitter savaşı fazla uzun sürmemiş ve taraflar yazdıkları iğneleyici mesajları silmiş, geçici de olsa bir sulh sağlanmıştır.²⁵ Bölgedeki kaotik ortam ve İslam dünyasındaki bölünmüşlükten istifade ederek Kudüs ve Mescid-i Aksa'ya yönelik politikalarının fazla tepki çekmeyeceğini varsayan İsrail tahminlerinin ötesinde gelen baskılar ve kurmaya çalıştığı ittifakın bölünme sinyalleri vermesiyle önce Mescid-i Aksa girişlerine koyduğu X-Ray cihazlarını ve diğer tüm kısıtlamaları kaldırmak zorunda kalmıştır.²⁶

İsrail'in Mescid-i Aksa'yı hedef alan mütecaviz uygulamaları nedeniyle iki ülke arasında yaşanan gerginliğin azalması beklenirken IKBY'nin Irak Anayasası hilafında aldığı hukuksuz referandum kararı tarafları tekrar karşı karşıya getirmiştir. Türkiye ile Irak arasındaki 384 kilometrelik kara sınırının tamamının IKBY'nin iddia ettiği sınırlarla çakışması nedeniyle bir bakıma referandumun doğrudan tarafı olan Türkiye'nin referandum karşıtı tutumu ortadadır. Buna rağmen İsrail doğrudan konunun muhatabı olmamakla

²⁴ "Israel to Erdogan after Jerusalem Tirade: Days of Ottoman Empire are Over", *Jerusalem Post*, 25 Temmuz 2017; "Israel Responds to Erdogan: Temple Mount Statements 'Unfounded and Distorted'", *Haaretz*, 25 Temmuz 2017.

²⁵ Itamar Eicher, "Israel and Turkey Declare Cease-Fire in Twitter War", *Ynetnews*, 28 Temmuz 2017, <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4995657,00.html>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

²⁶ Haydar Oruç, "Mescid-i Aksa Krizi: Sebepler ve Sonuçlar", *Star Açık Görüş*, 5 Ağustos 2017.

birlikte sürecin başında herhangi bir açıklama yapmazken referandum tarihi yaklaştıkça aleni bir şekilde referandumu desteklediklerini açıklamaya başlamıştır.²⁷ Genelkurmay başkanı yardımcılığı görevini de yürütmüş olan Emekli General Yair Golan’ın ABD’deki bir think tank kuruluşunda yaptığı konuşmada “PKK’yı terör örgütü olarak görmediğini ve İsrail’in ulusal güvenliği için bağımsız bir Kürt devleti kurulmasının faydalı olacağını” söylemesi yaklaşan gerilimin kıvılcımı olmuştur. Her ne kadar bu açıklamalardan sonra Netanyahu bu konu hakkında resmi makamların açıklama yapmasına kısıtlama getirirse de artık iş işten geçmiştir.²⁸ Bu gelişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan referandumun yapıldığı saatlerde icra edilen Ombudsmanlık Konferansı’nda yaptığı konuşmada İsrail’in bu manidar desteğini eleştirmiştir:

Bakın İsrail’den başka şu anda Kuzey Irak Yerel Yönetimi’nin aldığı kararı destekleyen bir başka ülke yok, sadece İsrail... Sayın Netanyahu’ya söyleyin, Türkiye ile ilişkilerimiz iyi olmuyor filan diyor. Ya nasıl olsun? Şu anda Kuzey Irak Yerel Yönetimi’ni ondan başka tanıyan yok... Bir ülke, sadece kendisi. Söyleyin, bundan vazgeçsin.²⁹

Akabinde ise referandum görüntülerinin haber kanallarında yayınlanmasıyla Erbil, Süleymaniye ve Kerkük sokaklarındaki kutlamalarda İsrail bayraklarının sallandığı ortaya çıkmıştır. Bu yeni gelişme üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan verdiği bir mülakatta “referandumun arkasında Mossad’ın olduğunu” iddia ederek “Gerekirse İsrail ile ilişkileri yeniden gözden geçirir hatta keseriz” demiştir.³⁰

²⁷ “Netanyahu to Congressmen: Kurds Should have a State”, *Jerusalem Post*, 13 Ağustos 2017.

²⁸ “Netanyahu Orders Ministers to Keep Mum on Kurdish Referendum”, *Times of Israel*, 25 Eylül 2017.

²⁹ “Uluslararası Ombudsmanlık Konferansında Yaptıkları Konuşma”, TCCB, 25 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/87274/uluslararasi-ombudsmanlik-konferansinda-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

³⁰ “Erdogan Claims Mossad Played a Role in Iraqi Kurdistan’s Independence Vote”, *Times of Israel*, 30 Eylül 2017.

Bu eleştiriler üzerine İsrail Başbakanı Netanyahu ve Mossad Şefi Cohen yaptıkları yazılı açıklamalarda “İsrail’in ve Mossad’ın Kuzey Irak’taki bağımsızlık referandumuyla bir alakalarının olmadığı”³¹ni söyleyerek suçlamaları geçiştirmeye çalışmışlardır. Fakat muhalefetteki Yesh Atid partisinin lideri olan Yair Lapid daha ileri giderek “Erdoğan’ın isteklerinin ve ilişkileri keseriz tehdidinin İsrail’in dış politikasını belirleyemeyeceğini, Kürtlerin yanında durup onlara destek vermenin İsrail’in çıkarları için daha uygun olacağını” söylemiştir.³² Referandum sonrası Türkiye, Irak ve İran’ın izledikleri ortak politikalar ve Irak ordusu tarafından başlatılan operasyon sayesinde IKBY referandum konusunda geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Yılın son ayı aynı zamanda ABD Büyükelçiliğinin Tel Aviv’den Kudüs’e taşınmasını erteleyen ABD başkanlık kararnamesinin altı aylık süresinin dolduğu tarihe denk gelmiştir. Trump başta Türkiye olmak üzere bütün Müslüman ülkelerin ve diğer muhataplarının bu kararın alınmaması yönündeki telkinlerine ve Filistinlilerin göstereceği tepkiye aldırmadan İsrail’e ve kişisel olarak Netanyahu’ya verdiği sözü tutarak 1995 tarihli Kudüs Elçilik Kanunu’na istinaden ABD’nin Kudüs’ü (Doğu-Batı ayrımı yapmaksızın) İsrail’in başkenti şeklinde kabul ettiği ve büyükelçiliğin de bunun doğal sonucu olarak Kudüs’e taşınacağını duyurmuştur.³³ Bu karar İsrail yönetiminde büyük bir zafer olarak algılanmış ve mutlulukla karşılanmıştır. Trump’ın kararını “yetmiş yıldır yürütülen diplomasinin zaferi” olarak gören Netanyahu yaptığı açık-

³¹ “Netanyahu Denies Israeli Role in Kurdish Referendum after Erdogan Claims Mossad Pulled Strings”, *Haaretz*, 1 Ekim 2017.

³² “Lapid to Erdogan: Threats Won’t Change Israel’s Foreign Policy”, *Jerusalem Post*, 28 Eylül 2017.

³³ Trump’un açıklaması için bkz. “Statement by President Trump on Jerusalem”, TCCB, 6 Aralık 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-trump-jerusalem>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

lamada Trump’a minnetini belirterek diğer ülkeleri de benzer şekilde hareket etmeye çağırmıştır.³⁴ İsrail yönetimi Trump’ın kararının domino etkisi yapacağını ve zamanla bütün ülkelerin benzer şekilde misyonlarını Kudüs’e taşıyacaklarını, böylelikle İsrail’in tezlerini kabul etmiş olacaklarını ummuştur. Ancak Türkiye’nin önderliğinde gösterilen karşı duruş bütün hesapları bozarak İsrail ve ABD’yi bu kararda yalnız bırakmıştır.

Türkiye İsrail’i 1949’da resmen tanımış ancak hiçbir zaman Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak kabul etmemiştir. Hem Kudüs’ün özel statüsü hem de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin (BMGK) İsrail’in Kudüs’ü başkent ilan etmesini geçersiz sayan ve tüm üye devletlerin burada temsilcilik açmasını yasaklayan 1980 tarihli 478 sayılı kararı gereği İsrail’in başkenti Tel Aviv kabul edilmektedir. Trump’ın kararının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan konuyla ilgili yaptığı açıklamada bu kararı kınamış ve ABD yönetiminden karardan vazgeçmesini talep etmiştir.³⁵ Akabinde İİT dönem başkanı olarak örgütü karara karşı ortak tavır alınması maksadıyla olağanüstü toplantıya çağırmıştır.³⁶

İİT 13 Aralık’ta İstanbul’da toplanarak oy birliği ile “Doğu Kudüs’ün Filistin’in başkenti olduğu”na dair tarihi kararı almıştır. Buradan çıkan kararın BM zeminine taşınması ise konseyin geçici üyesi Mısır tarafından hazırlanan Kudüs tasarısının görüşülmesi

³⁴ “Netanyahu on Trump’s Jerusalem Declaration: Our National, Historical Identity Being Recognized Today”, *Haaretz*, 6 Aralık 2017.

³⁵ “Dünya Kamuoyuna Kudüs Çağrısı”, TCCB, 6 Aralık 2017, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/87609/dunya-kamuoyuna-kudus-cagrisi.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

³⁶ “No: 378, 6 December 2017, Press Release Regarding the Statement of the US Administration Declaring That It Recognizes Jerusalem as the Capital of Israel and It will Move Its Embassy in Israel to Jerusalem”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Aralık 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-378_-abd-yonetiminin-kudusu-israilin-baskenti-olarak-tanidigi-ve-israildeki-buyukelciligini-kuduse-tasiyacagi-yonundeki-beyanati-hk_en.en.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

için konseyin olağanüstü toplantıya çağrılmasıyla gerçekleşmiştir. Tasarı konseyin 15 üyesinden 14'ünün desteğini almasına rağmen ABD'nin vetosuyla 14'e karşı 1 oyla reddedilmiştir.³⁷ Fakat bununla yetinmeyen Türkiye, Yemen ile birlikte benzer bir tasarıyı BM Genel Kurulu gündemine getirmiştir. Tasarı 21 Aralık'ta yapılan oylamada 128 ülkenin desteğiyle kabul edilmiştir. Tasarıya ABD ve İsrail dahil olmak üzere ancak dokuz ülkenin ret oyu vermesi Trump'ın kararının meşruiyetinin bulunmadığının en açık delilidir. Dolayısıyla Trump'ın açıkladığı bu hukuksuz kararın yok hükmünde olduğunu söylemek yerindedir.

Karar tüm Müslüman ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de protesto edilmiş, İsrail ve ABD misyonları önünde gösteriler yapılmıştır. Tel Aviv yönetiminin Filistinli göstericilere karşı orantısız güç kullanarak gösterileri bastırmaya çalışması Türkiye tarafından eleştirilmiş ve İsrail kınanmıştır. Yılın son günlerinde Doğu Kudüs'teki gösterilerde üç Türk vatandaşının gözaltına alındığı haberleri üzerine iki ülke arasındaki gerginlik daha da artmış ve İsrail Büyükelçisi Dışişlerine çağrılarak bilgi istenmiştir. Mahkemeye çıkartılan üç Türk vatandaşından ikisinin sınır dışı edilmesiyle gergin başlayan yıl yine gergin bir şekilde sona ermiştir.

2017'nin Türkiye-İsrail arasındaki siyasi ilişkiler açısından krizler ve meydan okumalarla geçmesine rağmen bu gerginliğin ekonomik ilişkilere yansdığı söylenemez. Gerçi 2016'da varılan mutabakata göre 2017'nin başında doğal gaz boru hattına başlanması ve 2019'da hatta ilk gazın verilmesi planı hayata geçirilememiştir ama bunun dışındaki tüm alanlarda ticari ilişkiler devam etmiştir. 2016'daki yaklaşık 4,3 milyar dolarlık ticaret hacminin 2017'de yüzde 14 artışla 4,9-5 milyar dolar civarında olması beklenmekte-

³⁷ "ABD, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Kudüs Tasarısını Veto Etti", BBC Türkçe, 18 Aralık 2017.

dir.³⁸ Hayata geçirilemeyen doğal gaz boru hattı projesinin maliyeti yaklaşık 2-2,5 milyar dolar civarında hesaplanmıştır. Projenin hayata geçirilip gaz akışının sağlanması halinde ilk etapta alınacak olan yıllık 10 Bcm’lik doğal gazın tutarının da hesaba katılmasıyla aradaki ticaret hacminin daha da artabileceği değerlendirilmektedir. Ancak özellikle son zamanlarda yaşanan siyasi gelişmeler ve iki ülke arasında sürdürülen görüşmelerde maliyet bölüşümü, gazın fiyatı ve üçüncü ülkelere satış koşulları hususlarında yaşanan anlaşmazlıklar bu ihtimali şimdilik mümkün kılmamaktadır.³⁹

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

Türkiye’nin 2017’de izlediği Filistin politikasının İİT dönem başkanlığı göreviyle bağlantılı olarak önceki yıllara nazaran daha belirgin, etkili ve sonuç alıcı olduğu söylenebilir. Ayrıca İsrail’in ABD’den aldığı koşulsuz ve tek taraflı destek sayesinde yıl boyunca sürdürdüğü mütecaviz eylemler de eklenince bu politikalar tercihten ziyade zorunluluk haline dönüşmüştür. Ortadoğu’da ABD ve İsrail eliyle devam eden kutuplaştırma siyaseti sebebiyle zaten bölge Sünni-Şii olarak ikiye bölünmüşken yeni ABD yönetiminin bir şekilde İsrail-Filistin sorununu çözeceğine dair açıklamaları bölge aktörlerinin sürece dahlini kısıtlamıştır. Yılın ortasında ise Filistin halkının sorunlarının çözülmesinde Türkiye ile birlikte en büyük katkıyı veren Katar’a karşı başlatılan operasyon Filistin’in geleceğine yönelik endişelere yol açmıştır.

Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn ve Mısır’dan müteşekkil ülkelerin yayımladıkları ortak bildiride Ka-

³⁸ Veriler Ekonomi Bakanlığının TÜİK verilerine istinaden hazırladığı ticaret hacmini gösterir listeden alınmıştır. Bkz. “Dış İlişkiler İsrail”, Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/dislikiler/ulkeler/ulke-detay/%C4%B0srail/html-viewer-ulkeler...>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

³⁹ “İsrail Savunma Bakanı Liberman: ‘Doğalgaz Boru Hattının İnşasına Karşıyız’”, Enerji Enstitüsü, 19 Aralık 2017.

tar'ı İran, Hamas ve Müslüman Kardeşler gibi aktörlerle ilişkileri münasebetiyle teröre destek vermekle suçlayarak bahse konu aktörler ile ilişkilerini sonlandırmasını talep etmeleri Katar ile birlikte diğer bölge ülkelerinin de Filistin meselesine yaklaşımlarını olumsuz etkilemiştir. Zira hiçbir ülke Filistin yönetimi ve Hamas ile görüşerek veya onlara destek olarak Katar'a yöneltilen suçlamalara benzer ithamlara maruz kalmak istememektedir. Geline bu durum Ortadoğu'daki sorunların merkezinde gösterilen Filistin meselesinin gözlerden ve gönüllerden uzaklaşmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin Filistinli bütün taraflara destek verdiğinin en önemli göstergesi 1 Şubat'ta İstanbul'da gerçekleşen Filistin Diasporası Halk Konferansı'dır. Dünyanın muhtelif yerlerinden gelen yaklaşık dört bin kişi Filistin'in geleceğine dair önemli kararlar almışlardır. Toplam Filistinli nüfusunun yarısının diasporada yaşadığının belirtildiği konferansta Ramallah'taki yönetimin diasporadaki Filistinlileri yeterince savunmadığı ileri sürülerek Filistin Ulusal Meclisinin yeniden canlandırılması talep edilmiş ve diasporadaki Filistinlilerin ülkelerine geri dönüş hakkının tanınması için ulusal karar alma mekanizmasında yer almak istedikleri belirtilmiştir.⁴⁰ Türkiye'nin bu tavrı bazı kesimlerce dile getirilen "Sadece Hamas'a destek veriliyor" tezinin doğru olmadığını göstermesi açısından önemli bir gelişmedir.

Keza Türkiye benzer bir tavrı Hamas'ın 1 Nisan'da yeni siyaset belgesini açıklamasında da göstermiştir. Önceki misaklara göre ilk defa İsrail'e karşı duruşun yumuşatıldığı ve 1967 sınırlarında bir Filistin devleti kurulmasının kabul edildiği belirtilen belgede Müslüman Kardeşler'e de atıf yapılmamıştır.⁴¹ Türkiye-Filistin Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı olan AK Parti milletvekili

⁴⁰ "Filistin Diasporası İstanbul'dan Sesleniyor", Aljazeera Türk, 25 Şubat 2017.

⁴¹ "Hamas Presents New Charter Accepting a Palestine Based on 1967 Borders", *The Guardian*, 1 Mayıs 2017.

Aydın Ünal yaptığı yazılı açıklamada Hamas’ın yeni hamlesini Filistin meselesinin çözümünde yeni bir evreye geçiş olması hasebiyle desteklediklerini belirtmiştir:

Yenilenen politikalarıyla Hamas, Filistin davasının uluslararası platformlarda daha güçlü şekilde desteklenmesine de önemli bir kapı aralamıştır. Hepimizi sevindiren ve umutlandıran gelişme ise siyaset belgesi ile Hamas ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasındaki ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasıdır. Filistin davasının farklı hareketler tarafından omuzlanmış olması son derece tabiidir ve mücadeleyi güçlendirir. Ancak farklılıkların Filistin davasına zarar verecek şekilde çatışma içinde olması kabul edilemez bir durumdur.⁴²

Bu sürecin devamında uzlaşa hükümeti kurulması için Mısır’ın arabuluculuğunda Hamas ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasında görüşmeler sürerken Hamas 17 Eylül’de Gazze’deki idari komiteyi feshettiğini ve idareyi Abbas liderliğindeki yönetime devretmeye hazır olduğunu açıklamıştır.⁴³ 12 Ekim’de ise taraflar uzlaşa hükümeti konusunda anlaştıklarını dünyaya duyurmuşlardır.⁴⁴ Türkiye bu kararı çok olumlu bir gelişme olarak karşılamış ve hem Hamas Siyasi Büro Başkanı İsmail Heniyye’yi hem de Filistin Dışişleri Bakanı Riad Malki’yi arayarak tebriklerini iletmiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu konuyla ilgili verdiği mülakatta karar nedeniye duyulan memnuniyeti ifade etmiştir:

Filistin ulusal uzlaşısı Türkiye’nin 2006’dan bu yana Filistin davası bağlamında en çok üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. (...) Filistinli kardeşlerimizin kucaklaştığını görmekten büyük mutluluk ve haklı bir gurur duyuyoruz.⁴⁵

⁴² “Filistin Davasında Asla Geri Adım Değil”, Anadolu Ajansı, 3 Mayıs 2017.

⁴³ “Fılaş Gelişme! Hamas, Gazze’deki İdareyi Feshetti”, *Hürriyet*, 17 Eylül 2017.

⁴⁴ İsmail Numan Telci, “Hamas’ın Stratejik Hamlesi Olarak Filistin Uzlaşa Hükümeti”, Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2017.

⁴⁵ “Çavuşoğlu, Fetih ve Hamas Arasındaki Anlaşmayı Değerlendirdi”, Anadolu Ajansı, 13 Ekim 2017.

Türkiye'nin Filistin yönetimi ve halkına olan desteği Temmuz'da yaşanan Mescid-i Aksa krizinde de devam etmiştir. Süreç İsrail ile ilişkiler bölümünde anlatıldığı için yeniden tekrarlanmayacaktır ancak özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gayretlerinin kısıtlamaların kaldırılmasında etkili olduğunu vurgulamak faydalıdır. Zira İİT'ye kuruluş amacını hatırlatarak bu konuda aksiyon alınmasını sağlamak dönemin kaotik ortamına rağmen ancak iyi bir liderlik sayesinde mümkün olabilmiştir.

Türkiye'nin Filistin'e desteğini sadece karşılıklı ilişkiler bağlamında değerlendirmek yetersiz kalacaktır. Çünkü Türkiye Filistin'i uluslararası kuruluşlar ve organizasyonlar nezdinde de desteklemekte ve bu gibi kurumlarda temsil edilmesini sağlamak için yoğun gayret göstermektedir. 2017 bu açıdan da kazançlı bir yıl olmuştur. İsrail'in terörle mücadeleyi zaafa uğratacağı şeklinde itirazları nedeniyle yaklaşık bir buçuk yıldır ertelenen Filistin'in Interpol üyeliği 27 Eylül'de Pekin'de yapılan Genel Kurul toplantısında 24'e karşı 75 oyla kabul edilmiştir. Bu kararda Türkiye'nin oynadığı yapıcı rol İsrail'in iddialarını boşa çıkarmış ve Filistin'in uluslararası bir organizasyonda daha bir devlet olarak kabul edilmesini sağlamıştır.⁴⁶

Türkiye'nin Filistin meselesinde en çok önemsedığı konulardan birisi olan Kudüs'ün statüsünün değiştirilmesine yönelik adımlara kimden gelirse gelsin şiddetle karşı çıkılacağını ABD Başkanı Trump'ın kararından sonra net bir şekilde göstermiştir. Yaşanan kriz dönemini fırsata çevirmeye gayret eden Türkiye Doğu Kudüs'ün Filistin devletinin başkenti olarak kabul edilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda en kısa sürede Doğu Kudüs'te büyükelçilik açılacağı Cumhurbaşkanı tarafından açıklanmıştır.⁴⁷ Aynı za-

⁴⁶ "Interpol Votes to Admit 'State of Palestine' as New Member State", *Jerusalem Post*, 27 Eylül 2017.

⁴⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Doğu Kudüs'te Büyükelçilik Açacağız", *Sabah*, 17 Aralık 2017.

manda karar sonrası başlayan gösterilerde İsrail güvenlik güçlerinin orantısız güç kullanmalarını da şiddetle eleştiren Türkiye, İsrail’i bu eylemlerinden vazgeçmeye çağırmıştır.

İsrail’in karşısında resmen tanınan bir devlet bulunmaması sebebiyle hukuksuz ve başına buyruk davranışlarının engellenmesine yönelik bir yol haritası takip etmiştir. Konuyla ilgili olarak Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Meclis Dışişleri Komisyonunda 2017’deki gelişmelere dair yaptığı bilgilendirme toplantısında yaptığı açıklama bu siyaset tarzının şifrelerini vermektedir. Çavuşoğlu “Filistin’i, bağımsız bir devlet olarak tanımayan ülkelerce de tanınması için çalışmalarını sürdürdüklerini, Avrupa ülkelerinin kendilerine destek verdiğini, en son Fransa’ya gittiklerinde konuştukları konulardan birinin de bu olduğunu ve gelecek süreçte Filistin’in kalkınması, insani yardımların ulaştırılmasında hep beraber çalışacaklarını” belirtmiştir.⁴⁸

Türkiye’nin Filistin’e olan desteği sadece yukarıdaki olaylarla sınırlı kalmamıştır. İki devlet arasında Ekonomik İşbirliği Konseyi kurulmasına dair protokolden sonra Ormancılık Alanında İşbirliği Yapılmasına Dair Kanun ile Eğitim ve Yükseköğretim Alanında İşbirliği Anlaşması Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca TİKA ve Kızılay marifetiyle Gazze ve Batı Şeria’ya doğrudan insani yardımlar yapılmaya ve bu bölgelerde konut, hastane ve okul inşasına yönelik projeler geliştirilmeye devam edilmektedir. Bu kapsamda Gazze’de tamamlanan 320 konutluk proje Aralık içerisinde muhataplarına teslim edilmiştir.⁴⁹

Buna ek olarak bayram öncesi Filistinlilerin ihtiyaçlarının karşılanması için AFAD koordinesinde toplanan 10 bin tonluk insa-

⁴⁸ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu TBMM Dışişleri Komisyonuna Sunum Yaptı”, Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2018.

⁴⁹ TİKA’nın tamamlanan ve devam eden projeleri için bkz. TİKA, http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Filistin/Filistin_Kitap..., (Erişim tarihi: 27 Nisan 2018).

ni yardım taşıyan ve “Şefkat Gemisi” olarak adlandırılan bir gemi Haziran’da Mersin’den Aşhod’a gönderilmiştir.⁵⁰ İsrail’in 2014’teki Gazze saldırısından sonra icra edilen konferansta Gazze’nin imarı için 2014-2017 arasında kullanılmak üzere 200 milyon dolar yardım söz veren Türkiye bu paranın büyük kısmını harcamıştır.⁵¹ Temmuz’da Birleşmiş Milletler Yakın Doğu’daki Filistinli Mülteciler için Yardım ve Bayındırlık Ajansı’nın (UNRWA) danışma komisyonu başkan yardımcılığına seçilen ve bilahare başkanlığı üstlenecek olan Türkiye’nin Filistin’e yardımlarının artarak sürmesi beklenmektedir.⁵²

TÜRKİYE-ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

2017’de bölgede yaşanan İsrail ve ABD kaynaklı gelişmeler nedeniyle Ürdün’de sık sık gösteriler düzenlenmiş ve Ürdün halkı yönetimi bu konularda daha etkin diplomasi yürütmeye zorlamıştır. Ayrıca DEAŞ ile mücadelenin cephe ülkelerinden biri olan Ürdün yıl içerisinde yapılan operasyonlarla örgütün Irak ve Suriye’de alan kaybederek etkisini yitirmesinden olumlu etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Fakat ülkesinde barındırdığı yaklaşık 650 bin civarında Suriye mültecinin iase ve ibadesinde yaşanan güçlükler yıl boyunca devam etmiştir.

Mescid-i Aksa’da yaşanan ihlaller nedeniyle bölgede protestolar devam ederken Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kral Abdullah’ın daveti üzerine dokuz yıllık bir aradan sonra Ağustos’ta geniş bir heyet ile Ürdün’e ziyarette bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan burada yaptığı konuşmada Ürdün halkına hem 15 Temmuz darbe teşebbüsü sürecinde kendilerine verdikleri destek hem de

⁵⁰ “Şefkat Gemisi Gazze’ye Uğurlandı”, AFAD, 19 Haziran 2017.

⁵¹ “Türkiye-Filistin Siyasi İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-filistin-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

⁵² “Türkiye Yeniden Harekete Geçti: 10 Bin Ton İnsani Yardım ve 10 Milyon Dolar Hibe”, *Hürriyet*, 20 Haziran 2017.

Mescid-i Aksa’daki gelişmelere gösterilen tepki için teşekkür etmiştir.⁵³ Liderler arasında Suriye’deki durum, mülteciler konusu, Filistin meselesi, Kudüs’ün statüsü ve Mescid-i Aksa’da yaşanan olaylar olmak üzere iki ülkenin arasındaki ikili siyasi ve ekonomik ilişkilerin de ele alındığı görüşme sonunda ortak bir bildiri yayımlanmıştır.

Ortak bildiride “Ortadoğu’daki ihtilafın, 4 Haziran 1967 sınırları dahilinde başkenti Doğu Kudüs olan ve İsrail’le barış ve güvenlik içerisinde yan yana yaşayan bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına imkan sağlayacak iki devletli çözüm temelinde sona erdirilmesine dönük Filistin-İsrail müzakerelerinin ciddi ve etkin bir şekilde başlatılmasının önemi” vurgulanmıştır. Ayrıca bildiri de Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “Kudüs’teki Müslüman ve Hristiyanların kutsal mekanları üzerindeki Haşimi Hadimliği ve Ürdün’ün bu sorumluluğu yerine getirmekteki özel rolünün önemi dikkati çektiği” belirtilirken Kral Abdullah’ın da “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Kudüs’te yaşanan son kriz sırasında İslam Zirvesi Dönem Başkanı olarak gösterdiği çabaları” nedeniyle teşekkür ettiği yer almıştır.⁵⁴

Trump’ın kararının açıklandığı Aralık’ta resmi ziyaret amacıyla Türkiye’de bulunan Kral Abdullah ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki görüşmelerin sonunda yapılan ortak açıklamada “Kudüs; tüm Müslümanların harimi ismetidir, göz bebeğidir. Kimden gelirse gelsin, bu tarihi hakikati göz ardı eden her yaklaşımın sonu hüsrandır, felakettir” denilerek muhtemel olumsuz bir karara karşı direnileceğinin mesajı verilmiştir.⁵⁵ Ancak Trump uluslararası hu-

⁵³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ürdün’de Resmi Törenle Karşılandı”, *Milliyet*, 21 Ağustos 2017.

⁵⁴ “Türkiye-Ürdün Ortak Bildirisi”, Anadolu Ajansı, 22 Ağustos 2017.

⁵⁵ “Kudüs; Tüm Müslümanların Harim-i İsmeti, Göz Bebeğidir”, TCCB, 6 Aralık 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87610/kudus-tum-musulmanlari-harim-i-ismeti-goz-bebegidir.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

kuku ve bölge dengelerini hiçe sayarak ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak kabul edeceğini ve elçiliklerini buraya taşıyacaklarını açıklamıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT'nin üyelerini karara karşı neler yapılması gerektiğini görüşmek üzere olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Fakat bu süreçte ABD ve Suudi Arabistan eksenli olduğu iddia edilen kişi ve kuruluşlar tarafından özellikle Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ve Ürdün Kralı II. Abdullah'ın İstanbul'daki zirveye katılmasının engellenmeye çalışıldığı ileri sürülmüştür. Hatta zirveden bir gün önce Suudi Arabistan'da bulunan Kral Abdullah'ın ikna edileceği eğer kabul etmezse zorla alıkonulacağına dair haberler çıkmıştır.⁵⁶

Fakat Kral Abdullah bütün iddiaları boşa çıkararak İstanbul'a gelip zirveye katılmış ve Abbas'ın ardından bir konuşma yaparak kararı kınamıştır. Zirve sonunda yayımlanan 23 maddelik sonuç bildirgesinde BM'nin önceki kararları ve diğer uluslararası anlaşmalara atıf yapılarak ABD'nin hukuksuz kararı kınanmış ve kararın geri alınması istenmiş, Doğu Kudüs'ün Filistin'in başkenti olduğu kabul edilmiş ve uluslararası topluma çağrı yapılarak BMGK'nin 1980 tarihli ve 478 sayılı kararının tam olarak uygulanması istenmiştir. Ayrıca yapılan çağrıda 478 sayılı kararın gereği olarak ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in sözde başkenti olarak tanıyan kararının desteklenmemesi ve diplomatik misyonların Kudüs-ü Şerif'e taşınmaması talep edilmiştir.⁵⁷

Ürdün bu süreçte Türkiye ile yakın bir iş birliği içerisinde olmuş ve kararın hem BMGK hem de Genel Kurula getirilmesin-

⁵⁶ "How Saudi Tried to Bully Jordan and Failed", Aljazeera, 20 Aralık 2017.

⁵⁷ İİT İstanbul Zirvesi Sonuç Bildirgesinin tam metni için bkz. "ABD Yönetimi'nin Kudüs-ü Şerif'i İşgalci Güç İsrail'in Sözde Başkenti Olarak Tanınması ve ABD Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşınacağına İlişkin Açıklaması Sonrasında Durum Değerlendirmesi Maksudlu Olağanüstü İslam Zirvesi Konferansı-Bildiri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/abd-yonetiminin-kudus-u-serif-i-iscalci-guc-israilin-sozde-baskenti-olarak-tanimasi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

de tam destek vermiştir. Ayrıca Arap Ligi’ni olağanüstü toplantıya çağırarak Trump’ın kararının kınanması ve yok sayılmasını öngören kararların alınmasını sağlamıştır.⁵⁸ Gelineen noktada Ürdün ve Türkiye’nin karara karşı gösterdikleri ortak tavır diğer konularda da iş birliği yapılabileceğine dair umut vaat etmektedir. Dolayısıyla bölgenin hassas durumu ve dinamikleri de göz önünde bulundurulduğunda her iki tarafın da çıkarına olacak şekilde daha kapsamlı bir iş birliği yapmasının elzem hale geldiği görülmektedir.

Sonuç olarak 2017’de Türkiye’nin İsrail, Filistin ve Ürdün gündemi ABD’nin sözde Ortadoğu barış planına yönelik girişimleri, Kudüs’ün statüsünün değiştirilmesine yönelik adımlar, İsrail’in Mescid-i Aksa’ya yönelik mütecaviz eylemleri ve işgal altında tuttuğu Filistin topraklarında sürdürdüğü toprak gaspı, İran’ın yayılmacılığının engellenmesi ve teröre destek veren ülkelerin cezalandırılması bahanesiyle başlatılan Katar krizi, Suriye iç savaşı ve DEAŞ ile mücadele gibi çetrefilli konulardan oluşmuştur. İsrail ile başlatılan normalleşme sürecinde fazla bir yol alınamazken aksine süregiden restleşme ve meydan okumalar nedeniyle yıl gayet gergin bir seviyede tamamlanmıştır. İki ülkenin çıkarlarının çatıştığı ve farklı ajandaları olduğu düşünüldüğünde önümüzdeki dönemin daha olumlu olacağına dair bir tahminde bulunmak zorlaşmaktadır. Filistin konusunda daha fazla inisiyatif alması beklenen Türkiye’nin karşısına daha başka sorunlar çıkarılması muhtemeldir. Fakat olası tüm olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye’nin Filistin meselesinde sürdürdüğü bu normatif politikadan vazgeçmemesi ve Filistin’i önümüzdeki zorlu süreçte yalnız bırakmaması en uygun hal tarzı olacaktır. Ürdün ile son dönemde artan iş birliği ve yakalanan uyumun heba edilmeyip her iki tarafın da avantajına olacak şekilde çeşitlendirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

⁵⁸ “Amman to Host Extraordinary Arab Summit over Jerusalem”, *Jordan Times*, 10 Aralık 2017.

KRONOLOJİ

- 15 Ocak Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Hollande'ın girişimiyle Ortadoğu Barış Konferansı icra edildi.
- 1 Şubat Türkiye ile İsrail arasında 2010'dan beri yapılmayan siyasi istişareler kapsamında Türk ve İsrailli Dışişleri Bakanlığı müsteşarları Ankara'da bir araya geldi.
- 2 Şubat Filistin Diasporası Halk Konferansı İstanbul'da gerçekleştirildi.
- 6 Şubat Kültür ve Turizm Bakanı Nabi Avcı resmi ziyaret kapsamında gittiği Tel Aviv'de temaslarda bulundu.
- 12 Şubat TİKA'nın Gazze ofisi çalışanı Muhammed Murtaza Erez Sınır Kapısı'nda İsrail güvenlik güçlerince tutuklandı.
- 1 Mayıs Hamas yeni siyaset belgesini açıkladı.
- 13 Mayıs Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te yerel seçimler yapıldı.
- 18 Mayıs TİM 120 girişimciyle birlikte İsrail'i ziyaret etti.
- 22-24 Mayıs Trump İsrail ve Filistin'e ziyaret gerçekleştirdi.
- 1 Haziran Trump İsrail Büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmasını altı ay erteleyen kararı imzaladı ama en kısa zamanda bunu gerçekleştireceğini söyledi.
- 12 Temmuz Enerji Bakanı Berat Albayrak ve İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz İstanbul'daki Uluslararası Gaz Paneli vesilesiyle bir araya gelerek görüşmelerde bulundu.
- 14 Temmuz İsrail polisinin üç Filistinliyi Mescid-i Aksa'ya saldırı hazırlığında olmaları şüphesiyle öldürmesi üzerine olaylar çıktı. Mescid-i Aksa ibadete kapatıldı. Tepkiler üzerine girişlere X-Ray cihazları konuldu. Bunun üzerine Filistinliler sokaklarda namaz kılmaya başladı.
- 10 Ağustos Netanyahu 33 ABD'li Cumhuriyetçi senatöre hitaben yaptığı konuşmada Kuzey Irak'taki referanduma ABD'nin destek vermesi gerektiğini söyleyerek resmi olarak ilk kez bu konudaki tutumunu gösterdi.
- 22 Ağustos Cumhurbaşkanı Erdoğan resmi ziyaret için Ürdün'e gitti.
- 19 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan BM zirvesi için bulunduğu New York'ta Yahudi kuruluşlarının temsilcilerini kabul etti.

- 12 Ekim FKÖ ve Hamas arasında uzlaşa hükümeti kurulması kararlaştırıldı.
- 26-27 Kasım Akdeniz İhracatçı Birlikleri (AKİB) tarafından İsrail'de ilk kez Türk Günü etkinliği tertiplendi.
- 6 Aralık Ürdün Kralı II. Abdullah resmi ziyaret için Türkiye'ye geldi.
Trump tüm itiraz ve uyarılara rağmen Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak kabul edeceklerini ve Büyükelçiliği Tel Aviv'den Kudüs'e taşıyacaklarını açıkladı.
- 13 Aralık İİT dönem başkanı olan Türkiye'nin çağrısıyla olağanüstü olarak toplanarak ABD'nin kararının kınanması ve yok sayılmasının yanında Doğu Kudüs'ün de Filistin'in başkenti olarak kabul edilmesi kararını aldı.
- 18 Aralık BMGK'ye Mısır tarafından sunulan Kudüs tasarısı ABD'nin vetosu nedeniyle 14 oy almasına rağmen reddedildi.
- 21 Aralık BM Genel Kuruluna Türkiye ve Yemen tarafından getirilen Kudüs tasarısı 128 oyla kabul edildi. Sadece 9 ret oyu verildi.

TÜRKİYE’NİN ABD POLİTİKASI

KILIÇ BUĞRA KANAT

SETA Washington

GİRİŞ

ABD’de Kasım 2016’da yapılan seçimleri takiben Donald Trump başkanlığı Ocak’ın sonuna doğru Obama’dan devraldı. Obama yönetiminin özellikle ikinci döneminden itibaren gittikçe bozulan Türkiye-ABD ilişkileri açısından yeni yönetim Türkiye tarafından bir fırsat olarak görülmekteydi. Yeni yönetimin iktidara gelmesi sonrasında son dört yılda izlenen ve Türkiye ile ciddi bir stratejik ayrışmayı beraberinde getiren politikaların en azından bir kısmından vazgeçileceği düşüncesi Ankara’da oldukça yaygındı. Bununla birlikte Trump yönetiminde ilk etapta atanan isimler dış politika ve güvenlik konusunda Obama döneminin aksine geleneksel müttefiklerle olan ilişkileri yeniden tesis etme mesajları

vermekteydi. Bu isimlerden bazıları Obama döneminin dış politikasını değerlendirirken Ortadoğu’da özellikle İran’la nükleer anlaşmayı imzalayabilmek için Obama yönetiminin bölgedeki tüm geleneksel müttefiklerinin beklenti ve taleplerinin aksine davrandığını vurgulamaktaydı. Her ne kadar direkt İran meselesiyle ilgili olmasa da Türkiye ile ABD arasındaki güven ilişkisi de bu dönemde Obama politikaları yüzünden oldukça ciddi darbe almıştı. Özellikle YPG’ye destek ve FETÖ elebaşı Gülen’in iadesi konularında iki ülke arasında oluşan görüş ayrılığı Obama’nın son dönemlerinde Halkbank Genel Müdür Yardımcısı’nın tutuklanması ile daha da ciddi bir noktaya gelmişti.

Trump dönemi ile oluşan beklentiler 2017’de ilişkilerde olumlu bir sonucu beraberinde getirmede. 2017’nin sonuna gelirken bu yılın başında var olan problemlerin daha da derinleşerek devam ettiği ve bunun yanında da Washington’daki bazı kurumlar arasında yaşanan problemler sebebiyle Türkiye meselesinin ABD’de bir iç çekişme konusuna dönüştüğü görüldü. 2017’de patlak veren vize krizi ve S-400 meselesi durumu daha da derinleştirdi. 2017’nin son günlerinde 2018’in ikili ilişkilere etkisi konusunda iyimser olabilen çok az analist bulunuyordu.

TRUMP YÖNETİMİ VE TEMKİNLİ İYİMSERLİK

Yeni yönetimle ilişkiler konusunda ilk adımlar hemen seçimler sonrasında atılmaya başladı. Seçim kampanyası sırasında 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Trump’ın attığı tweet ve Clinton’ın seçilmesi durumunda Suriye özelinde Obama dönemi politikalarının devam edebileceği yönünde duyulan kaygı Trump konusunda en azından Türk kamuoyunda daha olumlu bir havanın ortaya çıkmasına sebebiyet vermişti. Dolayısıyla kamuoyu nezdinde seçimlerin sonuçları Türk-Amerikan ilişkileri açısından pozitif bir görünüm kazandı. Bunun ötesinde Türkiye’de hükümet daha temkinli bir

iyimserlik ile yeni yönetimin vereceği kararlar konusunda bekleme sürecine girdi. Bu süreçte ABD'den olumlu sinyaller hemen seçimler sonrasında gelmeye başladı. Öncelikle Başkan Yardımcısı Mike Pence seçimlerden hemen sonra yaptığı açıklamada Türkiye ile ilişkilere verdiği önemi ifade ediyordu.¹ İzleyen günlerde yeni seçilen Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında bir telefon görüşmesi yapıldı. Bu görüşmede iki tarafın da ikili ilişkilerin ilerletilmesi konusunda oldukça kararlı olduğunun altı çizildi.²

Trump yönetimi görevi devraldıktan sonra üst düzey görüşme trafiği yeni bir boyut kazandı. Bir yandan kabine üyeleri arasındaki temaslar yeni bir ivme yakalarken öte yandan Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında yapılan telefon görüşmelerinde iki taraf ilişkilere yeni bir yön verme konusunda kararlı ifadeler kullandı.³ Bu durum oldukça önemliydi. Çünkü Türkiye-ABD ilişkilerinin genel eğilimine bakıldığında ikili ilişkilerin iyi olduğu dönemler genel olarak iki ülkenin liderleri arasında iyi bir ilişki ve görüşme trafiğinin yaşandığı zamanlara denk geliyordu. Trump-Erdoğan arasındaki görüşmelerden sonra ilk ortaya çıkan izlenimler iki liderin iyi bir kimya oluşturduğu yönündeydi.

Bu görüşmelerde gündeme getirilen kritik noktalar hemen hemen hep aynıydı. Kobani krizinden sonra ABD'nin DEAŞ ile mücadele adı altında YPG'ye askeri mühimmat sağlaması ikili ilişkilerdeki tarihin belki en önemli krizini de ortaya çıkarmıştı. Türkiye'nin beklentilerinin aksine Kobani krizi sonrasında ABD, YPG ile kurduğu bu ilişkiye devam etti. Başlangıçta hava yoluyla yollanan silahlara önce sistematik bir silah yardım programı daha

¹ "Trump'ın Yardımcısından Türkiye Mesajı", *Vatan*, 10 Kasım 2016.

² "Erdoğan Congratulates Trump in Phone Call, Reiterates Commitment to Strengthen Relations", *Daily Sabah*, 9 Kasım 2016.

³ Ben Westcott, "Trump Stresses 'Close' Relationship with Turkey in First Call with Erdogan", CNN, 8 Şubat 2017.

sonra da eğitim faaliyetleri eklendi. Özellikle Rakka operasyonu öncesinde buna bir de daha ağır silahlar katıldı. Bu durum oldukça ciddi bir gerilimi ortaya çıkardı. YPG ile PKK arasında ABD’nin kurduğu suni ayırım kimseyi ikna etmiyordu. Bu yardım süreci içerisinde PKK Türkiye’ye karşı düzenlediği terör saldırılarını artırarak devam ettirdi. Bunun yanında Kuzey Suriye’de başlatılan demografik mühendislik süreci de hız kazandı. Tüm bunlara ek olarak ABD’li yetkililerin oldukça sorumsuz açıklamaları ve YPG üyeleri ile verdikleri görüntüler meseleyi daha da içinden çıkılmaz bir hale getirdi.

Trump yönetimi yine beklentilerin aksine bu mevcut durumu düzeltmek ve Türkiye ile ilişkilerde daha farklı bir sayfa açmak yerine YPG konusunda Obama politikalarının neredeyse birebir aynısını uygulamaya çalıştı. Öncelikle Obama döneminde yaptığı açıklama ve attığı tweetlerle Türkiye’de oldukça olumsuz bir imaj kazanan Brett McGurk bu dönemde görevinde kalan isimlerin başındaydı. McGurk bu tavırlarını Trump döneminde de aynı şekilde sürdürdü. Bu durum elbette Türkiye’de YPG konusunda bir politika değişikliğine dair beklentileri azalttı. Bunun yanında Obama döneminde göreve atanan ve sahada askeri anlamda operasyonu şekillendiren CENTCOM Komutanı ve Genelkurmay Başkanı da görevlerinde kalmaya devam etti. Bu gelişmeyle Trump’ın Obama döneminde yapılan planları uygulamayı sürdüreceği izlenimi daha da güçlendi.

Dahası Mayıs’ta ABD yönetimi Rakka operasyonu öncesi YPG’yi direkt olarak silahlandırma kararı aldığı anda ilişkilere en ciddi darbelerden biri vurulmuş oldu.⁴ Bu kararın hemen öncesinde Nisan sonunda Türkiye’nin Irak Sincar’da bulunan PKK hedefleri ile Suriye Karaçok’taki teröristlere karşı yaptığı hava harekatı Türkiye’nin bu konuda ne denli kararlı olduğunu göstermesi bakımın-

⁴ Michael R. Gordon ve Eric Schmitt, “Trump to Arm Syrian Kurds, Even as Turkey Strongly Objects”, *New York Times*, 9 Mayıs 2017.

dan oldukça önemliydi. Bu hava hareketinden sonra ABD'den gelen tepkiler Ankara ile Washington arasındaki krizi tırmandırdı.⁵ Bu tepkilere karşı Türkiye YPG söz konusu olduğunda geri adım atmayacağı ve gerekirse hava hareketlerine devam edeceği mesajını verdi.⁶ Bu saldırıların hemen sonrasında YPG'nin doğrudan silahlandırılmaya başlanması ikili ilişkilerin geleceği açısından kritik bir dönüm noktasıydı.

2017 boyunca Türkiye'nin YPG konusunda yaptığı eleştiri ve çağrılar üzerine Washington yönetimi sürekli olarak Ankara'ya YPG konusunda garantiler vermeye devam etti. ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Jonathan Cohen bu konuda ısrarla sorulan soruları ABD'nin YPG'ye herhangi bir söz vermediğinin, ABD ile YPG arasındaki ilişkilerin de taktiksel, sınırlı ve geçici olduğunun altını çizerek cevapladı. Sadece Cohen'a değil yönetimdeki herkese göre Ankara ile Washington ilişkisi stratejik bir boyuttaydı ve ABD ile YPG arasındaki taktiksel ilişkilerle karşılaştırılmaz bir noktadaydı.⁷ Ancak bu açıklamalar Türkiye'yi tam anlamıyla tatmin etmekten uzaktı.

Türkiye özellikle Rakka operasyonu sonu için verilen sözlerin tutulmasını beklerken YPG bu sefer de ABD tarafından Deyrizor operasyonunda kullanılmaya başlandı. Bu operasyonlar ile neredeyse tamamı Arap olan bölgelerin YPG gibi Marksist-Leninist aşırı bir grubun kontrolüne verilmesi bölgenin uzun vadede istikrarı açısından oldukça ciddi bir sorunu ortaya çıkarıyordu. Dahası Rakka'nın DEAŞ'tan alınmasının hemen sonrasında YPG'lilerin şehir merkezinde Öcalan posterleri ile yaptığı gösteri ve ABD'li yetkililerin bu

⁵ Michael R. Gordon ve Kamil Kakol, "Turkish Strikes Target Kurdish Allies of U.S. in Iraq and Syria", *New York Times*, 25 Nisan 2017.

⁶ "Erdoğan: Bir Gece Ansızın Gelebiliriz", BBC Türkçe, 29 Nisan 2017.

⁷ Cansu Çamlıbel, "US: Relations with YPG Temporary, Transactional, Tactical", *Hurriyet Daily News*, 19 Mayıs 2017.

olaya kayıtsız kalması Türkiye’nin YPG konusunda ABD’ye olan güvenini daha da sarstı.⁸ Ankara YPG ile PKK arasında sürekli olarak bir farklılık olduğunu göstermeye çalışan ABD’li yetkililer açısından Rakka’nın merkezinde Öcalan posterleri ile yaptığı gösterinin yeterince açıklayıcı olmasını bekliyordu. Ancak bu olay da ABD yönetimini YPG ile PKK arasındaki ilişkiyi kabul etme konusunda bir harekete zorlayamadı.

Sene sonuna yaklaşıırken Rakka operasyonunun da sona eriyor oluşu Türkiye’nin ABD’den beklentilerini daha da artırdı. Türkiye şimdiye kadar ABD’nin sınırlı, geçici ve taktiksel olduğunu iddia ettiği YPG ile ilişkilerinin kaderini yeniden sorgulamaya başladı. ABD yönetimi ise bu konuda herhangi bir plan ortaya koymazken mevcut durumun artık sürdürülebilir olmadığı düşüncesi Washington’da da yayılma sürecine girdi. Ortada aylardır eğitim gören ve ABD silahları ile donatılmış binlerce YPG mensubu vardı. Şimdiye kadar ele geçirilen şehirlerde kontrol neredeyse tamamen örgüte verilmişti. Bu durum hem bölgedeki etnik yapı ile çelişiyor hem de Türkiye ile ilişkileri artık içinden çıkılmaz bir hale sürüklüyordu. Özellikle Menbiç konusunda ABD yönetiminin 2016’da operasyondan hem önce hem de sonra YPG ile ilgili verdiği sözlerde durmaması ilişkiler için ciddi bir tehdit oluştuyordu. Fırat Kalkanı Harekatı sırasında ertelenen bu durum Türkiye’nin Afrin’e operasyon hazırlığının hızlanması ile birlikte yeniden gündeme gelmeye başladı.

Meselenin ABD tarafından bakıldığında en can alıcı noktası Beyaz Sarayın bir Suriye politikası olmamasından kaynaklanıyordu. Obama dönemindeki eylemsizlik ve sonrasında YPG’ye verilen destek Trump’ın başkanlığı sırasında düzeltilemedi. Adına politika denilebilecek duruş tamamen sahadaki operasyonları yapanlar

⁸ “Rakka’da YPG Bayrakları”, *Milliyet*, 20 Ekim 2017.

tarafından şekillendiriliyordu. DEAŞ'ın ortadan kaldırılması hala en öncelikli hedef olarak gösteriliyor ancak bunun ötesinde hem Suriye geneli hem de Fırat'ın doğusunun istikrara kavuşturulması üzerine herhangi bir strateji ortaya konulamıyordu. DEAŞ tehdidinin de ortadan kalkmaya başlaması ile birlikte mevcut politikanın ne olacağı konusunda ciddi bir karmaşa başladı. Stratejisizliğin uzaması sahadaki aktörlerin politika şekillendirmedeki ağırlığını daha da artırdı. Bu durum da iki ülkenin dış politika yapıcıları arasında ciddi bir koordinasyonsuzluğun ortaya çıkmasına yol açtı. Zira ABD tarafından zirve toplantılarında verilen sözlerin tutulması ve iki ülke arasında uzun vadeli planların yapılabilmesi bu tür belirsizliklerin ortadan kaldırılmasıyla doğrudan ilişkiliydi.

KURUMLAR ARASI MÜCADELE VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

Bu noktada ortaya çıkan karmaşanın önemli bir boyutu özellikle DEAŞ'ın ortaya çıkmasını müteakiben ABD'nin Suriye'ye yönelik politikalarını belirleyen ana aktörlerden birinin CENTCOM olmasıydı. Sahadaki operasyonları yönlendiren CENTCOM bu süre zarfında ABD ile Türkiye ilişkileri konusunda Suriye odaklı oldukça hassas noktadaki ilişkilerin geleceği konusunda pek bir duyarlılık göstermemişti. CENTCOM resmi Twitter hesabından henüz çocuk yaştaki YPG'lilerin fotoğrafları paylaşılrken sürekli olarak örgütün sahada ne kadar başarılı olduğu vurgusu yapılmaktaydı. Dahası CENTCOM komutanlarının YPG üyeleri ile ilişkisi ABD'nin bu zamana dek ifade ettiği şekliyle taktiksel ve geçici olmaktan oldukça uzak görünüyordu. Bu durumun Türkiye'de yarattığı tepki konusunda CENTCOM herhangi bir adım atmıyordu. Yukarıda da ifade edildiği üzere DEAŞ'a karşı operasyonun sona eriyor oluşu bu durumda bir değişiklik meydana getirmede. Hem McGurk hem de Votel Türkiye'nin hassasiyetlerine kayıtsız tavırlarını sürdürmeye devam ettiler.

ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin oldukça kritik bir noktaya gelmesi sonrasında ABD yönetimi bu konuda farklı isimler üzerinden bazı inisiyatifler almaya başladı. Önce Savunma Bakanı Mattis Türkiye’nin YPG’ye verilen silahlarla ilgili kaygılarını anlattıklarını söyleyerek bu silahların DEAŞ ile mücadele sonrasında toplanacağına dair bir açıklama yaptı.⁹ Bu sırada Dışişleri Bakanı Tillerson da Türkiye’deki muhatapları ile görüşmelere devam etti. Ancak bu isimlerin krizi kontrol için yaptıkları açıklamalar –bu vaatler politikaya dönüştürülemediği sürece– sadece ABD’ye duyulan hayal kırıklığını artırmaktan öteye gidemiyordu. Rakka operasyonu sonrasında ikili ilişkilerin ciddi hasar görmeye başladığı sıralarda benzer bir müdahale bu sefer en üst düzeyden Başkan Trump tarafından yapıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yapılan telefon görüşmesinde Başkan Trump bu sefer YPG’ye artık silah sağlanmayacağı konusunda garanti verdi.¹⁰ Ancak bu açıklamadan birkaç gün sonra bu sefer Pentagon yaptığı açıklamada ABD’nin YPG ile ilişkisini sürdüreceğini ifade ederek Başkan Trump’ı tekzip etmiş oldu.¹¹ Bu açıklamaların hemen ardından meseleye bir müdahale de Savunma Bakanı Mattis’ten geldi. Mattis açıklamasında başkanın dediği gibi YPG’ye yeni silah verilmeyeceğini ancak YPG’nin bulunduğu bölgelerin DEAŞ’ın eline geçmemesi için mevzi koruma politikası izleneceğinin altını çizdi.¹²

Bu durum ve peş peşe yapılan açıklamalar Türkiye açısından ABD hakkında hissedilen belirsizliği daha da derinleştirerek oldukça kafa karıştırıcı bir dönemi başlattı. Bu açıklamayı takiben bu

⁹ Sinan Uslu, “ABD’den YPG Mektubu: Verilen Silahlar Geri Alınacak”, Anadolu Ajansı, 22 Haziran 2017.

¹⁰ “Trump: YPG’ye Artık Silah Verilmeyecek”, *Daily Sabah*, 25 Kasım 2017.

¹¹ “Trump ile Pentagon Karşı Karşıya!”, *Daily Sabah*, 28 Kasım 2017.

¹² “ABD Savunma Bakanı: ‘YPG’yi ‘Polis Gücü’ Olarak Destekleyeceğiz”, CNN Türk, 2 Aralık 2017.

satırların yazıldığı Şubat 2018'e kadar sürekli olarak ABD'den Türkiye ile YPG özelinde farklı açıklamalar sürdü. Bu süreçte Türkiye tam olarak hangi kurumun açıklamalarına dikkat edilmesi ve kimin muhatap alınması gerektiği konusunda zorluk yaşadı. Afrin operasyonunun başladığı 2018'in ilk ayında bu ifadeler kurumlar arasında ciddi bir çekişme yaşandığını açık bir şekilde ortaya koydu.

Özellikle Pentagonun YPG'yi sınır koruma gücü olarak kullanılacağı açıklamasını yapmasından sonra Türkiye'den yükselen tepkiler üzerine bu sefer Dışişleri Bakanı açıklamanın yanlış ifade edilmiş ve hatalı olduğunu belirtmek zorunda kaldı.¹³ Bu düzeltmeye rağmen iki açıklama arasındaki dört günlük dönem kırılgan ilişkileri krize sokmaya yetmişti. Aynı durum Türkiye'nin Menbiç konusundaki açıklamaları sonrasında da yaşandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrin'den sonra hedefin Menbiç olacağı yönündeki sözleri ABD medyasında büyük yankı buldu.¹⁴ Menbiç konusunda Ankara'nın açıklamalarına cevap veren ABD'li askerlerin çıkışları daha sonra Türkiye'ye gelen Tillerson tarafından düzeltilmeye çalışıldı. Tillerson bu açıklamaların aksine Washington'ın YPG konusunda Türkiye'ye verdiği sözleri tam olarak tutamadığını söyleyerek diğer ABD kurumlarıyla da ters düşmüş oldu.¹⁵ Devam eden günlerde sürekli olarak gündeme gelen çelişkili açıklamalar ile ilişkiler daha da zora girdi. Dahası bu açıklamanın yapıldığı günlerde Savunma Bakanı Mattis'in de ABD'nin YPG'yi kullanarak PKK'ya karşı savaşabileceği mesajları Türk kamuoyu tarafından tam olarak anlaşılamadı.¹⁶

¹³ "Tillerson: Sınır Güvenlik Gücü Kurmuyoruz", Bloomberg HT, 18 Ocak 2018.

¹⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Menbiç'e Geliyoruz", *Sabah*, 6 Şubat 2018.

¹⁵ "Bakan Çavuşoğlu, ABD ile Türkiye Arasında Alınan Kararı Açıkladı", *Hürriyet*, 16 Şubat 2018.

¹⁶ "Nurettin Canikli ABD'nin Şaşırtan Teklifini Açıkladı: YPG'yi PKK'ya Karşı Savaşabiliriz", *Hürriyet*, 15 Şubat 2018.

Bu süreçte her ne kadar ABD'deki bazı dış politika yapıcılar daha önceki açıklamaları düzeltici girişimlerde bulunsa da bunlar yeterli olmadı. Açıklamalar birbiriyle çeliştikçe Türkiye de ABD'nin YPG hakkında tam olarak nasıl bir noktada durduğu sorusunu daha fazla sormaya başladı. Washington'da kurumlar arasındaki güç mücadelesinde Türkiye ile ilişkiler öne çıkan bir husus haline geldi. 2017 boyunca bu mücadele ikili ilişkilerin rayına oturamamasının en büyük sebeplerinden biri olmaya devam etti.

LİDERLER ARASI GÖRÜŞMELER

2017'de Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Trump sık sık telefonda temaslarda bulunurken iki kez de yüz yüze görüştü. Görevi devralmasından sonra Trump, Erdoğan ile ilk etapta Şubat'ta telefonda iki ülkeyi ilgilendiren kritik meseleler konusunda bir görüşme yaptı. İki lider de açıklamalarında stratejik ortaklık vurgusuna yer verirken özellikle teröre karşı mücadele konusunda beraber çalışma iradelerini beyan ettiler.¹⁷ Bunun birkaç gün sonrasında bu sefer Başbakan Yıldırım, Başkan Yardımcısı Pence ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Bu görüşmeden sonra yayımlanan açıklamada da iki ülkenin ilişkilerini ilerletmek konusundaki kararlılığı öne çıkan unsur oldu.¹⁸ Bu görüşmenin bir hafta sonrasında Pence ve Yıldırım Münih Güvenlik Konferansı için bulundukları Almanya'da bir araya gelerek telefonda konuşulan hususları bu sefer yüz yüze istişare etme fırsatı yakaladılar.¹⁹

Bu ön görüşmeleri müteakiben iki ülke arasında üst düzey görüşmeler sürekli tekrarlandı. Mart'ta Dışişleri Bakanı Tiller-

¹⁷ "Readout of the President's Call with President Recep Tayyip Erdogan of Turkey", The White House, 7 Şubat 2017.

¹⁸ "PM Yıldırım, US VP Pence Agree to Increase Cooperation in Phone Call", *Daily Sabah*, 9 Şubat 2018.

¹⁹ Shihar Aneez, "Sri Lanka Declares State of Emergency after Buddhist-Muslim Clash", Reuters, 6 Mart 2018.

son Ankara'yı ziyaret ederken Nisan'da da Milli Savunma Bakanı Fikri Işık Washington'a giderek muhatapları ile kritik meselelerde görüşmeler gerçekleştirdi. Mayıs'ta önce MİT Müsteşarı Hakan Fidan, Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ve Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın yer aldığı bir heyet Washington'a giderken bunu takip eden günlerde Cumhurbaşkanı Erdoğan bir ziyarette bulundu. Erdoğan ile Trump arasındaki ilk yüz yüze görüşme sonrasında yapılan açıklamalarda oldukça olumlu mesajlar verildi. Ortak basın açıklamasında Trump on yıllardır süren Türkiye-ABD ortaklığına vurgu yaptı. Ayrıca terörle mücadelede Türkiye'nin gösterdiği kararlılığa özellikle değinildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan da bu görüşmenin tarihi bir görüşme olduğunun altını çizdi ve iki ülke ilişkilerinin geleceğine yönelik iyimserliğini ortaya koydu.²⁰ Bu görüşmeyi müteakiben iki lider arasında Haziran ve Eylül'de telefon görüşmeleri gerçekleştirildi. Özellikle Haziran'daki görüşmede öne çıkan hususlardan biri Afrin'deki YPG varlığıydı. Bu görüşme sırasında değinilen bir başka konu da Körfez'de patlak veren Katar krizi idi.²¹

Katar krizi sırasında iki ülke ilişkileri önemli bir darboğazla karşılaştı. Bunun en önemli sebeplerinden biri yine ABD'de farklı aktörlerin bu kriz sırasında aldıkları pozisyonlar ile ilgiliydi. Başkan Trump yaptığı açıklamalarda Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyonun Katar'a karşı uyguladığı yaptırımları tamamen desteklerken ABD Savunma Bakanı bununla neredeyse taban tabana zıt bir tutum sergiliyordu. Bu süreç içerisinde arabuluculuk yaparak sorunu aşmaya çalışan Dışişleri Bakanı Tillerson da bu noktada Başkan Trump'ın yaptığı açıklamalar

²⁰ Nicole Gaouette, "Trump Welcomes Erdogan Amid US-Turkey Strains", CNN, 16 Mayıs 2017.

²¹ "Turkey, US in Intense Talks over YPG Split", *Hurriyet Daily News*, 30 Haziran 2017.

ile boşa düşmüş oluyordu.²² Bu süreçte Türkiye krizin en başından itibaren bir yandan sorunun diyalog ve müzakere yoluyla çözülmesi gerektiğinin altını çizirken öte yandan da Katar'a karşı uygulanan ambargonun kabul edilemez olduğunu açıkça ifade ediyordu.²³ Dolayısıyla en azından Başkan Trump'ın durduğu yerden Katar krizinde Türkiye ve ABD iki farklı pozisyonda yer almışlardı. Daha sonra Tillerson'ın giriştiği arabuluculuk çabaları sırasında iki ülke bu konuda tekrar yakınlaşmaya başlasa da özellikle Körfez ülkelerinin Katar'daki Türk üssünün kapatılması konusundaki talepleri ve ABD'nin bu talepler karşısındaki suskunluğu iki ülke arasında karşılıklı güven açısından olumlu bir sonuç doğurmadı.

İki lider arasında 2017'deki ikinci yüz yüze görüşme de New York'ta Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu sırasında gerçekleşti. Bu görüşme sonrasında yayımlanan basın açıklamasında –tıpkı daha önceki açıklamalarda olduğu gibi– stratejik ortaklık konseptine vurgu yapılırken iki ülke de terörle mücadelede beraber çalışma kararlılıklarını ortaya koydu. Bu süreçte 25 Eylül'de gerçekleşmesi planlanan Kuzey Irak referandumu konusunda iki taraf da aynı noktada olduklarını bir daha yineledi.²⁴ Bu açıklama elbette iki ülkenin oldukça istikrarsız bir durumda olan Irak'ın geleceği konusunda aynı kanıyı taşımaları bakımından çok önemliydi. Hem referandum öncesi hem de sonrasında Ankara ve Washington Barzani'yi bu referandumun sonuçları konusunda uyardı. Daha sonra yapılan açıklamalarda görüşmenin önemli bir bölümünde Suriye meselesinin konuşulduğu ifade edildi.

²² Kilic Bugra Kanat, "The Future of Qatar Crisis Remains Vague", *Daily Sabah*, 2 Temmuz 2017.

²³ "Erdoğan Says Demand to Shutdown Turkey's Military Base in Qatar Unacceptable", *Daily Sabah*, 25 Haziran 2017.

²⁴ "Readout of President Donald J. Trump's Meeting with President Recep Tayyip Erdogan of Turkey", The White House, 22 Eylül 2017.

GÜLEN'İN İADESİ MESELESİ

İki ülke liderleri arasındaki hemen hemen tüm görüşmelerde ana meselelerden biri Gülen'in iadesi idi. Ankara bu meselenin Türkiye'nin ulusal güvenliği için oluşturduğu tehlikeyi her fırsatta ABD'li muhataplarına anlatmaya çalıştı. Yeni göreve gelen yönetimdeki üst düzey isimler sürekli olarak bu konuda bilgilendirildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Başkan Trump ile yaptığı görüşmelerde bu konunun altını çizdi. Adalet Bakanı Bekir Bozdağ 2017 Mayıs'ındaki ABD ziyaretinde yaparak Adalet Bakanı Jeff Sessions ile bu meseleyi görüştü. Türkiye açısından buradaki en kritik meselelerden ilki Gülen'in iadesi, ikincisi de örgütün ABD'de sürdürdüğü Türkiye karşıtı faaliyetlerin engellenmesine odaklanmıştı. Zira Türkiye ABD merkezli örgütün yeniden 15 Temmuz benzeri bir kalkışma veya sabotaj girişiminde bulunması konusunda duyduğu kaygıları her defasında ABD'li muhataplarına bildirdi.

Bu noktada ABD-Türkiye ilişkileri özellikle 15 Temmuz'dan sonra FETÖ merkezli girilen güven bunalımından 2017'de de çıkamadı. Dahası senenin sonuna doğru bu mesele ikili ilişkilerde farklı bir sorunu da ortaya çıkardı. Türkiye'de devam eden FETÖ soruşturması kapsamında Türk vatandaşı bir ABD konsolosluk görevlisinin tutuklanması ikili ilişkilerde en ciddi krizlerden birine yol açtı. Bu tutuklamayı müteakip ABD'nin Ankara Büyükelçiliği yaptığı bir açıklamayla Türkiye'den vize başvurularına ara verildiğini duyurdu. Açıklamada alınan karara gerekçe olarak Türkiye'deki konsolosluk görevlilerinin can güvenliği konusu öne sürüldü. Bu karar daha önce pek örneğine rastlanmayan bir durumu ortaya çıkardı. ABD yönetimi şimdiye kadar böyle bir kararı hiçbir NATO üyesi ülkeye karşı uygulamamıştı. Bunun hemen sonrasında Türkiye de mütekabiliyet ilkesi ile benzer bir uygulamayı yürürlüğe koydu.²⁵ Karar sonrasında

²⁵ "US, Turkey Suspend Visa Services Amid Arrested Employee Row", *Daily Sabah*, 8 Ekim 2017.

her ne kadar Büyükelçilik durumu açıklama çabasına girişse de mevcut güven bunalımını daha da derinden etkileyen bir süreç başladı.

Vize başvurularının askıya alınması daha sonra ABD tarafından sona erdirildi. Ancak özellikle toplumun geniş kesimini etkileyen böyle bir kararın verilmesi ikili ilişkiler açısından unutulmayacak bir kriz ortaya çıkardı. Bu süreçte FETÖ ile ilgili olarak kangrenleşen bir başka sorun ise Zarrab davası özelinde yaşanmaya başladı. Zarrab’ın tutuklanması ve sonrasında Halkbank Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Hakan Atilla’nın bir iş gezisi sırasında alıkonarak cezaevine götürülmesi ikili ilişkilerde oldukça sıkıntılı bir durum oluşturdu. Türkiye buna en üst perdeden tepkisini ortaya koydu. Yapılan açıklamalarda İran yaptırımları konusunda Türkiye’nin pozisyonunun altı yeniden çizilirken Zarrab’ın bir rehine olarak kullanıldığı sıklıkla dile getirildi.²⁶ Dava başlamadan önce de Türkiye hem Zarrab hem de Hakan Atilla konusunda ABD’li yetkililer ile görüşmeler gerçekleştirmişti.

2017’nin son aylarında dava sürecinin başlaması ile meselenin FETÖ ile ilgisi daha fazla ortaya çıkmaya başladı. Öncelikle Zarrab’ın FBI ile iş birliği yaparak Hakan Atilla’ya karşı tanık olması oldukça beklenmedik bir durumdu. Bunun yanında iddianamenin ortaya çıkıp davanın başlamasıyla birlikte davanın 17 Aralık operasyonunu andıran bir yöne girmesi ve iddianamelerdeki tapelerin büyük bir kısmının bu operasyonlarda kullanılan ve sızdırılan tapeler olma ihtimalinin güçlenmesi bu durumu daha da sorunlu bir hale getirdi. Sonrasında ise savcılık tarafından tanık olarak mahkemeye getirilen FETÖ mensubu eski bir polis memuru iki ülke arasında oldukça gergin bir durum ortaya çıkardı.

Öncelikle 17 Aralık soruşturmasının başat aktörlerinden biri olan bu kişinin kaybolduktan sonra ABD’de ortaya çıkması oldukça sorunlu bir durumdu. Daha sonrasında ise yaptığı açıklamalarda

²⁶ “Turkey Did not Violate US Sanctions against Iran: Erdogan”, *Daily Sabah*, 20 Kasım 2017.

Türk devletine ait bazı belgeleri ABD’li yetkililere verdiğini kabul eden bu eski polis memurunun ifadelerinin mahkeme tarafından dikkate alınması ciddi bir krizi tetikledi. Söz konusu kişinin FBI tarafından kendisine para yardımı yapıldığını kabul etmesi ve ifadelerinde sürekli olarak Türkiye Cumhuriyeti ve hükümeti aleyhine suçlamalarda bulunması Türkiye’de oldukça tepkiyle karşılandı.²⁷ Özellikle tapelerin savcılık tarafından kullanılması Türk kamuoyunun geniş bir kesiminde bazı ABD’li yetkililer ile örgütün iş birliği içinde olduğuna dair soru işaretlerini daha da artırdı. Sene boyunca arka arkaya meydana gelen güven bunalımına yol açan hususlara bu davayla birlikte yeni bir mesele de eklenmiş oldu.

KUDÜS MESELESİ

2017’de Türkiye-ABD ilişkilerindeki gerginliklerin bir diğeri Başkan Trump’ın ABD’nin İsrail Büyükelçiliğini Kudüs’e taşıma kararı sonrası yaşandı. Trump tarafından yapılan açıklamada kararın bölgede uzun vadede barışı sağlayacağı argümanı öne çıkarıldı.²⁸ Ancak karara dünyanın farklı kesimleriyle birlikte Türkiye’den de oldukça sert tepki geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan karar sonrası yaptığı açıklamalarda kararın barışa hiçbir şekilde katkıda bulunmayacağını, dahası İsrail’in Filistin’e karşı tutumuna destek sağlamaktan öteye gitmeyeceğini ifade etti. Bunun sonrasında Türkiye hızlı bir şekilde uluslararası kamuoyunu bu karara karşı mobilize etti. Önce İstanbul’da İslam Konferansı Örgütü bir olağanüstü toplantı düzenleyerek karara karşı açıkça tavır aldı.²⁹ Bunu takip eden günlerde bu sefer Türkiye’nin öncülüğünde BM Genel Kurulu Kudüs kararına karşı bir karar tasarısı için bir araya geldi.

²⁷ “FETÖ’cü Hüseyin Korkmaz’dan 17 Aralık İtirafı”, *Sabah*, 14 Aralık 2017.

²⁸ “Statement by President Trump on Jerusalem”, The White House, 6 Aralık 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-trump-jerusalem>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

²⁹ “Erdoğan Kudüs için Seferberlik Başlattı”, *Sabah*, 7 Aralık 2017.

Bu tasarı oylaması öncesinde önce Donald Trump daha sonra da ABD’nin BM nezdindeki daimi temsilcisi Nikki Haley konuşmalarında açık bir biçimde BM üyesi ülkeleri oylama konusunda tehdit etti.³⁰ Yapılan açıklamalarda ABD’nin kararına karşı oy kullanacak ülkelere bunun hesabının sorulacağı gibi ifadeler kullanılmıştı. Ancak bu tehditler tam aksine tesir yaparak bu karar konusunda geniş bir koalisyonu beraberinde getirdi. Yapılan oylamada sadece dokuz ülke tasarı aleyhine oy kullanırken oldukça geniş bir mutabakat ABD’nin kararına karşı oy kullandı. Bu karar uluslararası camiada geniş bir yankı bulurken ABD’nin uluslararası arenada yalnız kalmasına sebep oldu.³¹ Trump’ın verdiği karar ve sonrasında Türkiye’nin karara karşı aldığı pozisyon iki müttefik ülkenin dünya politikasında bir kez daha karşı karşıya gelmesi sonucunu doğurdu. Türkiye bu süreçte ABD ile birlikte bu kararın açıklanmasında rol oynayan İsrail Başbakanı Netanyahu’yu da bölgeyi büyük bir kaosa sürüklemekle suçladı.³² ABD’nin kararı aynı zamanda Türk kamuoyundan da ciddi tepki gördü. ABD’ye karşı Türkiye’de son yıllarda oluşan negatif bakış açısı bu karar sonrası daha da güçlendi. Bu da iki ülke ilişkilerinin kamuoyu boyutu açısından oldukça olumsuzdu.

S-400 MESELESİ

Ankara-Washington ilişkilerinde son yıllarda gerginliğe yol açan bir başka unsur da Türkiye’nin hava savunma sistemi almak için yaptığı girişimlerdi. Türkiye özellikle Suriye krizi sonrasında hız verdiği bu arayışta ABD’li şirketler ile bir anlaşmaya varamamıştı.

³⁰ Kilic Bugra Kanat, “Global Politics after the Jerusalem Vote”, *Daily Sabah*, 22 Aralık 2017.

³¹ “BM’nin Kudüs Kararı İsrail Basınında Geniş Yankı Uyandırdı!”, *Sabah*, 22 Aralık 2017.

³² “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Kudüs Çıkışı İsrail Basının Çıldırttı!”, *Sabah*, 5 Aralık 2017.

Bu şirketlerin teknoloji paylaşımı konusunda gösterdikleri olumsuz tavır Ankara tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Dahası özellikle ABD'den drone alınması sırasında Amerikan Kongresinin takındığı tutum Türkiye'nin silah ve savunma sistemleri konusunda başka kaynaklara yönelmesine sebep olmuştu. İnsansız hava araçları konusunda bu durum milli üretime hız verilmesi ile büyük ölçüde çözüldü. Ancak daha fazla zaman alacak hava savunma sistemi üretimi konusunda ilk etapta Türkiye bölgedeki tehditler ve güvenlik açısından durumun aciliyetini göz önünde bulundurarak farklı bir üreticiden bu sistemleri alma yoluna girdi.

Hava savunma sistemleri konusunda ABD ve Avrupalı şirketlerin gösterdiği olumsuz tavır üzerine Türkiye ilk etapta bir Çin firması ile bu konuda anlaşmaya varmıştı. Daha sonra bu anlaşmada yaşanan sorunlar üzerine bu sefer Rusya ile S-400 konusunda mutabakat sağlandı. Bu süreçte Türkiye daha farklı bir strateji izleyerek bir yandan da EURASAM ile yeni bir hava savunma sistemi ortak üretimi konusunda bir anlaşma yaptı. Ancak S-400 meselesi ABD tarafında oldukça tepkiyle karşılandı. Meselenin bir boyutu "interoperability" adı verilen mevcut NATO sistemiyle S-400'lerin entegre edilmesi konusuydu. İkincisi ise ABD'nin daha fazla üzerinde durduğu Rus savunma şirketlerine uygulanan yaptırım meselesiydi. S-400 kararının açıklamasından hemen sonra ABD'de farklı kurumlar bu alımın ikili ilişkilerde ciddi sorunlara yol açabileceği yönünde açıklamalar yaptı.³³ Bu durum Türkiye tarafında herhangi bir politika değişikliğine yol açmadı. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı konuşmalarda ABD'nin bu konuda şimdiye kadar Türkiye'nin güvenlik kaygılarını anlayan bir davranış içerisinde bulunmadığını ifade etti ve Ankara'nın bu konudaki pozisyonunu değiştirmeyeceği mesajını verdi.

³³ "US Shows Sanctions Card for S-400, Turkey Indifferent", *Daily Sabah*, 25 Şubat 2018.

Elbette mesele S-400’ler olduğu zaman ABD için söz konusu olan sadece Rusya’dan savunma sistemi alımı değildi. ABD son iki sene içerisinde Türkiye ile Rusya arasında hızlanan iş birliği konusunda da oldukça kaygılı görünmekteydi. Özellikle Astana sürecinin başlaması ve Soçi’de yapılan toplantılar sonrasında İdlib’de varılan uzlaşma ve Afrin operasyonu sırasında Rusya’nın bölgedeki askerlerini çekerek Türkiye’nin operasyonuna yeşil ışık yakması iki ülkenin Suriye’de beraber çalışma alanlarında bir genişlemeyi de beraberinde getirmişti. Bu durum ABD tarafından sürekli olarak takip edilmekteydi. Türkiye karşıtı bazı kalemler bu süreçte yeniden “eksen kayması” yönünde argümanlar geliştirerek Türk dış politikasını hedefe oturtular. Dolayısıyla bu süreçte gerçekleşen S-400 anlaşması stratejik anlamda ABD ile Türkiye arasında bir ayrılığın ortaya çıktığı düşüncesini Washington’da daha fazla güçlendirdi.

2017’nin sonuna doğru Türkiye ile Rusya arasında yapılan S-400 anlaşmasının detayları medyaya yansıkça bu konudaki gerilim daha fazla artmaya başladı. ABD tarafı özellikle Kongrenin yaptırım girişiminde bulunabileceğinin sinyallerini vermesine rağmen Ankara ulusal güvenlik açısından bu konuda geri adım atmayaçağının sürekli altını çizdi. 2017’nin sonuna doğru yapılan analizler 2018’de iki ülkeyi bekleyen en önemli sorunlardan biri olarak S-400 meselesini göstermekteydi.

SONUÇ

2017 Türkiye-ABD ilişkileri açısından oldukça zorlu geçen bir yıl oldu. Hem Trump yönetiminin Türkiye’nin beklentilerini karşılayamaması hem de Suriye’de YPG ile çalışmakta ısrarcı çevrelerin etkinliğini koruması ilişkilerde Obama döneminden miras kalan sorunların çözümünü zorlaştırdı. Bununla birlikte başta Katar krizi ve Kudüs kararı olmak üzere ABD’de özellikle Başkan Trump tarafından izlenen politikalar Türkiye ile taban tabana ters bir tutum orta-

ya çıkardı. Bunun yanında Gülen'in iadesi konusunda herhangi bir adım atılmaması ve bu meselenin başta konsolosluk çalışanları hadisesi ile Hakan Atilla davası olmak üzere başka alanları etkilemeye başlaması 2018 için ilişkilerde oldukça karamsar bir tablonun ortaya çıkmasına sebep oldu. 2018 için yapılan projeksiyonlar başta S-400 olmak üzere yeni krizlerin ortaya çıkabileceği sinyalinin veriyor.

Elbette bu durumu önlemek bundan sonraki dönemde ABD'deki siyasi iradenin elinde olacak. İlk olarak ilişkilerin iyileşmesi için sağlam bir iradeye sonrasında da bu iradenin ortaya koyduğu politikaların uygulanabileceği bir zemine ihtiyaç duyuluyor. Bunun için de özellikle ABD'de YPG ile ilişkileri çok fazla önemseyen ve artık örgütü Washington'ın bölgedeki tek güvenebileceği partner olarak yansıtan çevrelerin ABD dış politikasını şekillendirmemesi gerekiyor. ABD'nin dış politika ve güvenlik politikalarındaki karar verme mekanizmalarında yaşadığı kaosu bu noktada sona erdirilmesi şart.

Son olarak yaşanan krizlere rağmen bazı konularda ABD ile Türkiye'nin hala ciddi bir iş birliği içinde olduklarını hatırlatmakta yarar var. Örneğin iki ülke arasında özellikle Kuzey Irak krizinde iyi bir iş birliği alanı ortaya çıktı. Tarafların Barzani'nin referandum girişimi sırasında Irak'ın toprak bütünlüğünden yana pozisyon alması ve referandum kararına karşı çıkması bu noktada Ankara ve Washington'ı birbirine yaklaştırdı. Bunun yanında Afganistan ve Balkanlar başta olmak üzere bazı kritik konulardaki iş birliği ve koordinasyon devam etti. Ancak bu iş birliği alanları bundan sonraki dönemde ikili ilişkilerin gireceği durumdan ciddi bir biçimde etkilenebilir. Özellikle YPG özelinde yaşanan sorun orta ve uzun vadede bu iş birliği alanlarında da ayrışmaları beraberinde getirebilir. Kamuoyunun ABD hakkında yaşadığı güven bunalımı bu süreçlerde en etkili unsurlardan biri olarak ortaya çıkabilir. Bu tip sıkıntılı süreçlerin yaşanmaması 2018'de ABD'nin izleyeceği politikalar ile doğrudan bağlantılıdır.

KRONOLOJİ

- 3 Ocak ABD Başkanı Obama Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak 31 Aralık gecesi İstanbul'da gerçekleşen terör saldırısından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirdi. Obama ayrıca Türkiye'nin Suriye'deki ateşkesi sağlama çabalarını takdir ettiğini söyledi.
- 7 Şubat Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başkan Trump 45 dakikalık bir telefon görüşmesi yaptı. Trump Türkiye'nin ABD'nin stratejik partneri olduğunu vurguladı.
- 8 Şubat CIA Direktörü Mike Pompeo Ankara'da Başbakan Binali Yıldırım ile görüştü. Pompeo ve Yıldırım iki ülke arasındaki iş birliğinin önemini vurguladı.
- 9 Şubat Başkan Yardımcısı Pence ile Başbakan Binali Yıldırım telefonda görüştü.
- 15 Şubat Savunma Bakanı Mattis Brüksel'deki NATO zirvesi sırasında Türk meslektaşları ile görüştü. Mattis ABD destekli koalisyon güçlerinin Türkiye'nin Fırat Kalkanı Harekâtı'nı daha çok destekleyeceklerini söyledi.
- 17 Şubat Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar İncirlik Üssü'nde ABD Genelkurmay Başkanı Joseph Dunford ile görüştü.
- 18 Şubat Başkan Yardımcısı Pence ile Başbakan Binali Yıldırım Uluslararası Münih Güvenlik Konferansı'nda buluştu. Görüşmede iki ülke arasındaki ilişkiler ve teröre karşı savaşta ortak mücadele konuşuldu.
- 7 Mart ABD Genelkurmay Başkanı Joseph Dunford, Rus General Valery Gerasimov ve Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar Antalya'da buluştu.
- 30 Mart Dışişleri Bakanı Tillerson Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım ile görüştü.
- 14 Nisan Savunma Bakanı Fikri Işık Pentagon'da mevkidaşı Mattis'le görüştü.
- 9 Mayıs Cumhurbaşkanı Sözcüsü Büyükelçi İbrahim Kalın, Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan Beyaz Saray'da Başkan Trump ile bir araya geldi.

- MİT Müsteşarı Hakan Fidan CIA Direktörü Mike Pompeo ile buluştu.
- Adalet Bakanı Bekir Bozdağ mevkidaşı Jeff Sessions ile 45 dakikalık bir toplantı yaptı.
- 16 Mayıs Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan Beyaz Saray'da görüştü.
- 28 Haziran Savunma Bakanı Mattis ve Savunma Bakanı Fikri Işık bir araya geldi. Mattis ABD'nin terör örgütü YPG'ye olan desteğinin geçici bir gereklilik olduğunu söyledi.
- 30 Haziran Cumhurbaşkanı Erdoğan Trump'ı aradı. Görüşmede YPG'nin Afrin'deki varlığı hakkında konuşuldu.
- 23 Ağustos ABD Savunma Bakanı Mattis Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
- 9 Eylül Başkan Trump ve Cumhurbaşkanı Erdoğan telefonda görüştü ve iki ülkenin ortaklıklarını güçlendirmek konusunda karar aldılar.
- 21 Eylül Başkan Trump ve Cumhurbaşkanı Erdoğan New York'ta ikili görüşme yaptı.
- 7-8 Kasım ABD Savunma Bakanı Mattis ve Savunma Bakanı Nurettin Canikli Brüksel'deki NATO zirvesi sırasında görüştü.
- 9 Kasım Başbakan Binali Yıldırım Washington ziyareti sırasında Başkan Yardımcısı Pence ile bir araya geldi.
- 24 Kasım Başkan Trump ve Cumhurbaşkanı Erdoğan telefonda görüştü.

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI

FİLİZ CİCİOĞLU

Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri 2017’de en az bir önceki yıl kadar kötü bir seyir izlemiştir. 15 Temmuz 2016’da yaşanan hain darbe girişimi sonrası AB ülkelerinden beklediği desteği göremeyen Türkiye aksine bu ülke liderlerinden yapılan sert eleştirilere maruz kalmıştır. Bir önceki seneden gelen bu olumsuz atmosfer 2017’deki ilişkilere de yansımış ve yılın özellikle ikinci yarısı “İlişkiler tamamen kopuyor mu?” tartışmalarını beraberinde getirmiştir. İki taraf arasında yaşanan sert diyalog siyasi ilişkiler kadar olmasa da ekonomik ilişkilere de yansımıştır. 2017’de karşılıklı yaşanan sorunların yanında Avrupa’nın birçok ülkesindeki seçimler, bu seçim süreçlerinin getirdiği gerginlik ve Türkiye’de Anayasa değişikliği için yapılan

16 Nisan'daki halk oylaması ve bu dönemde iç siyasette yaşanan gergin ortamın da yüksek tansiyonda etkisi büyüktür.

16 NİSAN REFERANDUMU SÜRECİ VE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

Türkiye'de 16 Nisan'da gerçekleştirilen halk oylaması ve Avrupa ülkelerinin bu referandum sürecinde takındıkları tutum kötü giden ilişkilerin daha da olumsuz bir atmosfere girmesine neden olmuş ve tarafların birbirlerine karşı kullandıkları dili sertleştirmiştir. Referandumda oylanan sistem değişikliğinin Kopenhag kriterleri ile uyumunun sorgulanması ve Avrupalı aktörlerin referandumda taraf görüntüsü vermeleri ilişkileri daha da sorunlu bir alana taşımıştır. Referandumdan önceki süreçte Almanya ve Hollanda gibi Türk nüfusunun yoğun olduğu ülkelerde açık bir şekilde gazete manşetleriyle sonuçlara müdahale edilmeye çalışılması Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle Türk bakanların bu ülkelerde toplantılar yapmasına izin verilmemesi Türkiye tarafından açıkça içişlerine karışma olarak nitelendirilmiş ve demokratik değerlerle bağdaşmadığı ifade edilmiştir.

Bu krizlerin ortaya çıkışı ve sürecin ilerleyişine bakılırsa Türk bakanların Avrupa ülkelerindeki Türkiye kökenli vatandaşlara yönelik "Referandumda Evet" kampanyalarının ilk engellendiği ülkenin Almanya olduğu görülmektedir. 2 Mart günü Adalet Bakanı Bekir Bozdağ'ın Gaggenau kentinde, Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin de Köln'de yapacağı konuşmalara yasak getirilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan "Nazizmin Almanya'da bittiğini zannediyordum meğer hala devam ediyormuş" tepkisini gösterince iki ülke arasında gerilim artmıştır. Sonuç olarak Hamburg başkonsolosunun rezidansında konuşma yapan Çavuşoğlu sistematik bir engellemeyle karşı karşıya olduklarını ifade etmiştir.¹

¹ "Çavuşoğlu: Bu Sistematik Bir Engellemedir", Aljazeera Türk, 8 Mart 2017.

Avrupa ülkeleri Türkiye’yi temsil eden siyasetçilerin ülkelerinde siyasi propaganda yapmasını ülkelere “Türkiye’nin işlerinin taşınması” şeklinde görmüştür. Bu konudaki en önemli kriz Hollanda’yla Türkiye arasında yaşanan olaylardır. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun 11 Mart Cumartesi Hollanda’nın Rotterdam kentinde katılmasının planlandığı “Referanduma Ever” etkinliğinin iptal edilmesi gerilimin çıkış noktası sayılabilir. Hollanda Dışişleri Bakanı Bert Koenders, Çavuşoğlu’nun etkinliğine Hollanda hükümeti olarak karşı olduklarını açıklamıştır. Ziyaretin güvenlik gerekçesiyle istenmediğini ileri süren Koenders, Çavuşoğlu’yla telefon görüşmesinin ardından “Referandum için siyasi bir kampanya yürüten bir Türk hükümeti temsilcisinin ziyaretinde yer alamayacağız” demiştir. Hollanda hükümetinin ziyaret için iş birliği yapmayacağını belirten Bakan “Bu ziyarette o nedenle normal bakanlık ziyaretlerinde sunduğumuz standart koşulları da sunmayacağız” diye konuşmuştur.

Engellemelere rağmen Çavuşoğlu’nun ziyaretini gerçekleştireceğini açıklamasını takiben Hollanda’nın Bakanın uçuşunu iptal edeceğine dair haber Türkiye’ye ulaşmıştır. Hadisenin devamında Hollanda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya’nın katılacağı programı da iptal etmiş, gerekçe olarak da Bakanın konuşma yapacağı salonun başkaları tarafından kiralandığı belirtilmiştir. 11 Mart’ta Türkiye’nin Düsseldorf Başkonsolosluğundaki bir referandum etkinliğine katılan Kaya, Hollanda’ya Almanya’dan kara yoluyla geçeceğini açıklamış ancak Rotterdam Konsolosluğuna girmesine izin verilmemiştir.

Yaklaşık dört saat süren gerilimin ve Bakan Kaya’nın Türkiye toprağı sayılan konsolosluk binasına girmek için direnmesinin ardından önce Rotterdam’da düzenlenen protestolar nedeniyle OHAL ilan edilmiştir. “İstenmeyen kişi” ilan edilen Kaya ise polis eskortu eşliğinde Almanya’ya sınır dışı edilmiş, bu sırada Hollan-

da’nın Ankara’daki büyükelçiliğiyle İstanbul’daki başkonsolosluğu önünde de protestolar başlamıştır. Hollanda polisi OHAL ilanı sonrası göstericileri tazyikli suyla dağıtırken gazeteci ve eylemcilere yönelik muamele tepki çekmiştir.

Bu olaydan sonra Türkiye-Hollanda ilişkilerinde ciddi bir gerginlik yaşanmıştır. Dönemin Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş’un açıkladığı Türkiye’nin yaptırımları şu şekilde olmuştur:

- Türkiye’nin talepleri yerine getirilene dek izinli olarak yurt dışında bulunan Hollanda Büyükelçisi’nin Türkiye’ye dönmesi yasaklanmıştır.
- TBMM ile Hollanda Parlamentosu arasındaki Dostluk Grubu’nun Türkiye kısmının lağvedilmesi için de TBMM’ye tavsiyede bulunma kararı alınmıştır.
- Diplomatik uçuş izinleri iptal edilmiştir.

Öte yandan Hollanda Başbakanı Mark Rutte yaptığı açıklamada ülkesinin özür dilemek için bir sebebi olmadığını belirterek iki ülke ilişkilerinin yumuşamasından yana olduklarını ancak bunun özür dileyerek gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “Nazi kalıntısı” açıklamasını da diğer AB ülkesi liderleri gibi sert bir dille eleştirmiştir.²

Hollanda ile yaşanan bu krize diğer AB ülkesi liderlerinin verdiği tepki de 2017’nin olumsuz atmosferine uygun bir şekildedir. Almanya Başbakanı Angela Merkel söz konusu krizde Hollanda’dan yana tavır almış ve pek çok Avrupa ülkesinde referandum çalışmalarının engellemesini eleştirmek yerine o da Erdoğan’ın Nazi suçlamasıyla ilgili açıklamasını gündemine almayı tercih etmiştir. Merkel bu benzetmelerin tamamen yanlış yönlendirildiğini ve çekilen acıyı hafife aldığını belirterek bu sözlerin özellikle de Nasyonal Sos-

² “Hollanda Hükümeti, Türkiye’nin Özür Talebini Reddetti”, BBC Türkçe, 12 Mart 2017.

yalistler nedeniyle böylesine büyük bir ıstırap çekmiş Hollanda açısından hiçbir şekilde kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Hollanda'nın bu konuda kendisinin tam desteğine ve dayanışmasına güvenebileceğini söyleyerek Türkiye'ye karşı bir kez daha olumsuz tavır almıştır.³ Almanya Türkiye'ye karşı bu tavrını yıl boyunca devam ettirmiş ve Ankara'nın başka ülkelerle yaşadığı krizlerde de eleştirilerini sertçe yapmaktan çekinmemiştir. Bu durumda Almanya üzerinden AB-Türkiye ilişkilerinin olumsuz bir atmosferden çıkması mümkün olmamıştır.

Fransız Dışişleri Bakanı Jean Marc Ayrault da Hollanda ile Türkiye arasında yaşanan krize Nazi tartışması üzerinden yaklaşmıştır. Fransız Bakan yaptığı açıklamada Ankara'nın açıklamalarındaki Nazi benzetmelerinin kabul edilemezliğini belirterek Türkiye'yi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne saygı duymaya davet etmiş ancak Almanya ve Hollanda'nın Türk siyasetçilere yönelik yasaklarına değinmemiştir.

Referandum sürecinde Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan aleyhine politikalar izleyen ülkelerden biri de yine Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı Avusturya'dır. Şubat'ta Avusturya Dışişleri Bakanı Sebastian Kurz Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ülkelerinde referandum kampanyası yapmasını hoş karşılamayacaklarını belirterek Avusturya'nın referandum sürecinde takınacağı tavırla ilgili ipucu vermiştir.⁴ Kurz 16 Mart'ta yaptığı açıklamada Türkiye'nin AB üyeliğinin düşünülmemeyeceğini söylemiş ve Ankara ile müzakerelerin sona erdirilmesine yönelik görüşlerini yinelemiştir. Tam üyelikte ısrar etmek yerine Türkiye ile Gümrük Birliği'ni de içerecek yeni bir komşuluk anlaşması imzalanmasını öneren Kurz, Ankara ile özellikle terörle mücadelede dayalı güvenlik politika-

³ "Merkel'den Hollanda'ya Destek", NTV, 13 Mart 2017.

⁴ "Avusturyalı Bakan: Erdoğan'ın Ülkemizde Referandum Kampanyası Yapmasını Hoş Karşılamayacağız", BBC Türkçe, 27 Şubat 2017.

ları ve dış politikada yakın ilişkiler kurulabileceğini de sözlerine eklemiştir. Kurz, Türkiye ile müzakerelerin dondurulmasıyla ilgili taleplerini yıl boyunca çeşitli platformlarda yaptığı açıklamalarla sürdürmüştür.⁵

Referandum yaklaştığında Avusturya Başbakanı Christian Kern referandum kampanyası için ülkesine gelecek olan Türk bakanları engelleyeceklerini de açıklamıştır. Başbakan Kern bu engellemeye gerekçe olarak kamu güvenliğini göstermiştir. Kern ayrıca AB’ye de çağrıda bulunarak Türk siyasetçilerin referandum kampanyalarının tüm kıtada yasaklanması gerektiğini belirtmiştir.⁶ Referandum sonrası süreçte de Avusturya Türkiye’nin AB üyeliğine yönelik sert açıklamalar yapmaktan vazgeçmemiştir. Avusturya Dışişleri Bakanı Sebastian Kurz referandum sonuçlarının ardından şu ifadeleri kullanmıştır:

Türkiye’de demokrasi yara aldı. Ülke görüş olarak ikiye bölündü. Bugünden itibaren anlaşılmıştır ki Türkiye, AB’ye kesinlikle giremez ve görüşmelerin derhal durdurulması gerekir.

Başbakan Kern de “Türkiye için AB üyeliği bitmiştir” şeklinde sert bir açıklama yapmıştır.⁷ Ancak Avusturya’nın bu söylemleri tüm AB ülkelerinden destek görmediği için liderler zirvesi gibi platformlarda bu konuda somut adımlar atılmamıştır.

16 Nisan referandumundan önce ve sonra Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’a karşı en sert muhalefet Almanya’dan gelmiştir. Ülkedeki hemen her siyasi görüşün temsilcisi olan partilerin liderleri Türkiye’de yapılacak bu Anayasa değişikliğine karşı bir duruş sergilemiş ve bu görüşlerini de açıkça dile getirmekten çekinmemişlerdir. Böylelikle Türkiye’nin iç siyasetine karışmaktan uzun yıllardır

⁵ Kemal İnat, “Anti-Turkey Sentiment in Europe During Referendum Process”, *Insight Turkey*, Cilt: 19, Sayı: 2, (2017), s. 53-54.

⁶ “Kern: Referandum için Gelirse Engellerim”, *Dünya*, 14 Mart 2017.

⁷ “Avusturya Dışişleri Bakanı Kurz: Referandum, Bölünmüş Bir Ülke Üretti”, AB Haber, 17 Nisan 2017.

imtina etmeyen Berlin, Alman basınının da desteğiyle referandum kampanyasını sürekli Erdoğan aleyhinde etkilemeye çalışmıştır. Alman medyasının önemli yayın organları Türkiye'deki Anayasa değişikliğiyle ilgili yaptıkları yayınlarda neredeyse istisnasız bir şekilde olumsuz bir algı oluşturma çabası içerisine girmişlerdir. Bu yayınlarda planlanan değişikliğin Türkiye'yi diktatörlüğe götüreceği ithamları altı doldurulmaksızın ve gerekçeleri açıklanmadan yapılmıştır. Bu şekilde Almanya'daki Türk seçmenlerin kanaati olumsuz bir şekilde biçimlendirilmek istenmiştir.⁸

Referandum sürecinde Almanya ile yaşanan en önemli gerginliklerden biri de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Almanya'nın Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde bir miting planlaması meselesi üzerine yaşanmıştır. *Bild* gazetesinin yaptığı haber üzerine Alman siyasetçilerden mitingin önlenmesine yönelik arka arkaya açıklamalar gelmiştir. Kuzey Ren-Vestfalya eyaleti İçişleri Bakanı Ralf Jäger'in, Almanya'nın herhangi bir yerinde bu tür mitinglerin düzenlenmesinin federal hükümet tarafından engellenmesi gerektiği yönündeki açıklamasına Sosyal Demokrat Parti'nin (SPD) başbakan adayı Martin Schulz destek vermiştir. Schulz yaptığı açıklamada bütün komşu ve dost ülkelerin temsilcileri gibi Erdoğan'ın da Almanya'ya gelmesinin istendiğini belirtmiş fakat bunun koşulunun bir hukuk devletiyle dostça ilişkiler içinde kayıtsız şartsız demokratik kurallara riayet edilmesi olduğunu da ekleyerek Türkiye demokrasisine eleştiriler yapmaktan çekinmemiştir.⁹ Ancak Alman siyasetçiler bu açıklamalarında kendi ülkelerinde Türk siyasetçilerin referandum kampanyası yapmalarını engellemelerinden ya da Türkiye'nin mücadeleye ettiği terör örgütlerine açıkça destek verdiklerinden bahsetmemektedir.

⁸ Kemal İnat, "Almanya'daki Referandum Tartışmaları", *Türkiye*, 25 Şubat 2017.

⁹ "Erdoğan'ın Almanya Mitingine Tepki Büyüyor", *Deutsche Welle Türkçe*, 24 Şubat 2017.

Almanya’da referandum kampanyaları sürecinde özellikle aşırı sol ve sağın temsilcileri olan partiler açıkça “hayır” blokunu desteklemişler, “evet” kampanyasıyla ilgili ülkelerinde faaliyet yapılmasını istemediklerini çeşitli dönemlerde yaptıkları açıklamalarla ifade etmişler ve hükümete bu konuda baskı kurmuşlardır. Bu siyasetçiler aynı zamanda Türkiye’nin AB üyeliğine karşı olduklarını her platformda açıkça belirtmişlerdir.

Aşırı sağ ve solun temsilcileri bu şekilde tavır alırken Almanya’da gerek Başbakan Angela Merkel gerekse Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel Türkiye’nin AB üyelik sürecini belli bir düzeyde tutmaya gayret göstermiştir. İktidara gelişinden itibaren Türkiye’nin AB’ye tam üyeliği yerine imtiyazlı ortaklık seçeneğini gündeme getiren Merkel ilişkilerin tamamen kesilmesi yerine müzakere başlıklarının açılmadan fiili olarak dondurulmasından yana bir tavır izlemiştir. Merkel’in bu tavrına rağmen özellikle referandum sonucunun evet çıkmasını takip eden süreçte parti içindeki önemli isimler Türk demokrasisinin içinde bulunduğu durumun AB değerleriyle uyummadığı gerekçesiyle Türkiye’ye kapının tamamen kapatılması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁰ Merkel ise hem ülkesindeki Türkiye karşıtı lobinin faaliyetlerine hem de parti içinde Türkiye aleyhine yapılan bu eleştirilere sessiz kalmayı tercih ederek aslında tavrını ortaya koymuştur. Referandum sonrası süreçte de Almanya Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel’le birlikte bir açıklama yapan Merkel şu ifadeleri kullanmıştır:

Alman hükümeti, bu çetin kampanya sürecinin ardından Türk hükümetinden ülkedeki tüm siyasi parti ve sosyal güçlerle saygılı bir diyalog arayışında olmasını bekliyor.¹¹

Referandum sürecinde başlıca Avrupa ülkelerinde Türkiye’ye karşı bu politikalar izlenirken kurumsal olarak AB’ye bakıldığında

¹⁰ İnät, “Anti-Turkey Sentiment in Europe During Referendum Process”, s. 53-54.

¹¹ “Merkel’den Türkiye Çağrısı”, *Yeni Şafak*, 17 Nisan 2017.

AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker, Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ve Genişlemeden Sorumlu Komiseri Johannes Hahn'ın açıklamaları dikkat çekmiştir:

Birbirine yakın çıkan referandum sonuçları ve Anayasa değişikliğinin geniş kapsamlı sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, Türk yetkililere bu referandumun uygulanışı sırasında mümkün olan en geniş ulusal uzlaşmayı arama çağrısı yapıyoruz.¹²

Türkiye'ye yönelik eleştirel söylemleriyle bilinen Avrupa Parlamentosu (AP) Türkiye Raportörü Kati Piri referandum sonuçlarına ilişkin yaptığı yazılı açıklamada Türkiye'deki tüm demokratlar için üzücü bir gün olduğunu belirtmiştir. Skandal olarak nitelenebilecek açıklamasında Piri Anayasa değişikliği paketinin değiştirilmeden uygulanması durumunda Türkiye'nin AB'yle müzakerelerinin durdurulabileceği uyarısında da bulunmuştur. Bu sonucun AB değerlerinden bir kopuş anlamına geldiğini de söyleyen Piri bu açıklamayla Türk halkının verdiği karara saygı duymadıklarını da göstermiştir.¹³

AVRUPA ÜLKELERİNDE YAŞANAN SEÇİMLER

2017'de Türkiye-AB ilişkilerini çıkmaza sokan en önemli gelişmelerin başında bu yıl içerisinde pek çok Avrupa ülkesinde yapılan seçimler sonucunda Avrupa'da aşırı sağın yükselişe geçmesi gelmektedir. Mart'ta Hollanda, Nisan'da Fransa, Haziran'da İngiltere, Eylül'de Almanya ve Ekim'de Avusturya'da seçimler yapılmış ve bu seçimler sonucunda aşırı sağ partiler önemli oy oranları elde ederek Avrupa'da uzun yıllardır görülme-yen bir yükseliş eğilimini ortaya çıkarmışlardır. Bu partilerin söylemlerinde İslam düşmanlığı, yabancı ve mülteci karşıtlığı gibi konuların ön plana çıkmasının yanı sıra özellikle medya aracılığıyla Türkiye ve

¹² "Avrupa Basını Referandum Sonucunu Nasıl Değerlendirdi?", AB Haber, 17 Nisan 2017.

¹³ "AP'den Küstah Açıklama: Türkiye'deki Sonuçlar...", *Milliyet*, 17 Nisan 2017.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan aleyhinde propaganda- lar yapılmıştır.¹⁴ Özellikle Almanya, Hollanda ve Avusturya gibi Türk nüfusun ağırlıkta olduğu ülkelerde aşırı sağın söylemleri çok daha sert olmuş ve Türkiye karşıtlığı bir “seçim malzeme- si” ne dönüştürülmüştür. Bu söylemin ana akım partiler tarafın- dan da benimsenmesiyle Türkiye ile ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu durum Ankara tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu tepki yıl içinde Türkiye’deki siyasetçiler tarafından da sıklıkla dile getirilmiştir.¹⁵

Hollanda seçimi Avrupa’nın 2017’de yaşadığı ilk önemli seçim olmuştur. 16 Nisan referandumu sürecinde Hollanda ile Türkiye arasında yaşanan kriz, hemen akabinde yapılan Hollanda genel seçiminin sonuçlarını mevcut Başbakan Rutte lehine etkilemiştir. Rutte’nin partisi Özgürlük ve Demokrasi için Halk Partisi (VVD) yüzde 21,3 oy oranıyla 33 milletvekili çıkararak birinci parti olmuştur. Buna karşın Rutte yine de aldığı oyla 2012 seçimlerinde elde ettiği 41 sandalyenin gerisine düşmüştür. Sandık başında yapılan anket sonuçlarına göre Rutte’ye oy veren seçmenlerin yüzde 81’i VVD’yi tercih etmelerinde iyi bir performans gösteren ekonominin rol oynadığını, yüzde 34’ü ise Rutte’nin Türkiye ile yaşanan diplo- matik krizi başarılı bir şekilde yönetmesinin VVD’ye oy vermele- rinde etkili olduğunu söylemişlerdir.¹⁶ Bu durum Türkiye meselesi- nin Hollanda’nın iç siyasetinde önemli bir seçim malzemesi haline geldiğini göstermiş ve Hollanda seçimiyle Türkiye’de yapılacak 16 Nisan referandumu propaganda faaliyetlerinin gündemi birbirine karışmıştır.

¹⁴ “Avrupa’da Seçime Giren, ‘Erdoğan Kozunu’ Kullanıyor”, *Hürriyet*, 14 Ağustos 2017.

¹⁵ “İbrahim Kalın: Erdoğan’a Saldırı Avrupa’nın Ufuk Daralması”, *NTV*, 4 Eylül 2017.

¹⁶ “Hollanda Seçimlerindeki ‘Türkiye’ Detayı”, *Milliyet*, 16 Mart 2017.

İslam ve Türkiye karşıtlığıyla bilinen aşırı sağcı Özgürlük Partisi (PVV) lideri Geert Wilders ise yüzde 13,1 oyla 20 sandalye kazanmış ve seçimlerden ikinci parti olarak çıkmıştır. Bu sonuç aşırı sağın yükselişi tehlikesi altında olan Avrupalı liderleri rahatlatmıştır. Ancak gelecek aylarda diğer ülkelerde yapılacak seçimler için aşırı sağ tehdidi devam etmiştir.

Hollanda seçimlerini takiben Nisan 2017’de Fransa’da Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk tur oylaması yapılmıştır. İlk tur oylamada yarışan adaylardan özellikle sağ partileri temsil eden merkez sağın adayı François Fillon ile aşırı sağcı Ulusal Cephe’nin lideri Marine Le Pen seçim öncesi yaptıkları açıklamalarda Türkiye’nin AB üyeliğine karşı olduklarını açıkça dile getirmişlerdir. Her iki liderin de Türkiye karşıtlığı çok eski yıllara dayanmaktadır. 2017 seçim döneminde de Türkiye karşıtlığını bir seçim malzemesi olarak kullanmışlar, “Türkiye ile müzakerelerin derhal durdurulması ve Türkiye’ye yapılan mali yardımın kesilmesi” talebini sıklıkla dile getirmişlerdir.¹⁷ PKK’nın AB terör örgütleri listesinden çıkarılması için Avrupa çapında başlatılan imza kampanyasının da destekçilerinden olan sol kanadın temsilcisi Jean-Luc Melenchon Avrupa standartlarında demokrasiye sahip olmadığını iddia ettiği bir Türkiye’nin AB perspektifine tamamen karşı çıkmaktadır. Melenchon katıldığı bir televizyon programında “80 milyon fakir işçinin gelerek buradaki işçilere rekabet oluşturmamasını görmek istemiyorum” şeklinde yaptığı açıklamayla Türkiye’ye hakaret etmekten çekinmemiştir.¹⁸

24 Nisan 2017’de yapılan seçimin ilk turunu kendisini merkezde konumlandıran “En Marche” (Yürüyüş) hareketinin lideri Emmanuel Macron birinci, aşırı sağcı Ulusal Cephe lideri Marine Le Pen ikinci tamamlamıştır. Macron’un Türkiye’nin AB üyeliğine

¹⁷ “Fransız Sağı AB’de Türkiye’yi İstemiyor”, Deutsche Welle Türkçe, 29 Kasım 2016.

¹⁸ “Fransız Aday Türk Halkına Hakaret Etti!”, Haber 7, 16 Şubat 2017.

yönelik fikrinin de diğer adaylardan çok farklı olmadığı bilinmekle birlikte kapıların tamamen kapatılmasından yana tavır almaması ve 7 Mayıs’ta yapılan ikinci tur oylamada oyların yüzde 65,1’ini kazanarak cumhurbaşkanı seçilmesi ilişkilerin geleceğine yönelik daha olumlu bir atmosferin oluşmasına yol açmıştır. Böylelikle Avrupa’nın ikinci önemli seçimi olan Fransa seçimlerini de aşırı sağın temsilcisi kazanamamıştır. Bu durum Avrupa’nın aşırı sağa kayması tehdidini tamamen bertaraf etmiş olmasa da en azından hem AB’nin geleceği hem de Türkiye’nin AB üyeliği açısından olumlu bir ortam doğurmuştur.

Türkiye meselesinin gündemi meşgul ettiği Avrupa seçimlerinden bir diğeri de Eylül’de yapılan Almanya Parlamento seçimleri olmuştur. Zira seçim öncesi dönemde adaylar adeta Türkiye karşıtlığı konusunda birbirleriyle yarışmışlardır. Adayların hemen hepsinin vaatleri arasında Türkiye’nin AB üyelik sürecinin sonlandırılması, Ankara’ya verilen mali yardımların kesilmesi ve ekonomik yaptırım uygulanması bulunmaktaydı. Cumhurbaşkanı Erdoğan özelinde Türkiye karşıtlığı seçim propagandasının üst sıralarına yerleşmiştir.

16 Nisan referandumu sürecinde Türkiye’ye müdahale etmekten çekinmeyen, referandumdan sonra da “hayır” oyu kullanan seçmenlere iş birliği çağrısı yaparak açıkça tarafgir davranan Almanya’nın seçimlerden önce Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Türkiye kökenli seçmenleri Merkel’in başında olduğu Hristiyan Demokratlar, SPD ve Yeşiller’e oy vermemeye çağırması Almanya seçimlerini Türkiye’de de konuşulan konular arasına katmıştır.¹⁹ Erdoğan bu sözleri Merkel’in Türkiye-Almanya ilişkileriyle Türkiye-AB ilişkilerini bir arada değerlendiren ve AB kurumlarına bu çerçevede talimatlar veren açıklamaları üzerine söylemiştir. Zira Merkel 16 Ağustos’ta yaptığı açıklamada Türkiye’nin AB üyeliği görüşmelerinde yeni başlıkların

¹⁹ “Erdoğan: Merkel’in Partisine Oy Vermeyin”, Euronews, 18 Ağustos 2017.

açılmayacağını ve bu görüşmelerin en düşük seviyeye indirildiğini vurgulamıştır. Bununla bağlantılı olarak Merkel daha önce de Avrupa Komisyonundan Türkiye ile Gümrük Birliği'nin güncellenmesi çalışmalarını askıya almasını istediğini belirtmişti.²⁰

Erdoğan'ın Almanya'daki Türk kökenli vatandaşlara yaptığı çağrısı Alman seçimlerinde aday olan tüm siyasetçiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Merkel ifadelerinin hükümete dönük eleştiriler olduğunu ve Türkiye karşıtlığı olarak gösterilmemesi gerektiğinin altını çizerek “çok sert adımlar atarak konuşamayacak düzeye gelmek istemediklerini” belirtmiş ve sözlerine şu şekilde devam ederek açıkça Türkiye'deki kutuplaşmayı körüklemiştir:

Türkiye’de, bizimle bağları koparmak istemeyen diğer yüzde 50’ye yanlış sinyaller göndermek istemiyorum. Türkiye sadece Erdoğan ve hükümetinden oluşmuyor. Ülkenin neredeyse yüzde 50’sinin referandumda “hayır” dediğini unutmamalı. Ve onların da bizden beklentileri var.²¹

SPD adayı Martin Schulz da Erdoğan'ın açıklamasına tepki gösteren siyasetçiler arasında yer almıştır. Schulz sosyal medya hesabından yaptığı açıklamada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın “ölçüyü kaçırdığı”nı savunarak “Özgür ve demokratik Türkiye için mücadele edenlerin daha da çok yanında olacağız” ifadeleriyle Türkiye siyasetine müdahale eden tutumlarını sürdüreceklerinin işaretini vermiştir.²²

Son olarak 3 Eylül'de seçimin en güçlü iki adayı olan Merkel ve Schulz katıldıkları bir televizyon programında Türkiye konusuyla ilgili fikir birliği yapmışçasına aynı açıklamalarda bulunmuşlardır. Schulz “Almanya başbakanı olursam Avrupa Konseyine Türkiye ile üyelik müzakerelerinin bitirilmesi teklifinde bulunacağım. Bu ül-

²⁰ “Merkel: Türkiye ile Gümrük Birliği Güncellemesine Devam Etmeyeceğiz”, Euro-news, 16 Ağustos 2017.

²¹ “Erdoğan: Merkel'in Partisine Oy Vermeyin”.

²² “Bunlara Oy Vermeyin’ Çağrısına Almanya’dan Yanıt”, *Habertürk*, 19 Ağustos 2017.

keleri ikna eder miyiz, etmez miyiz bilmiyorum ama bunun için uğraşacağım” diyerek Merkel’in de bu konudaki fikrini sorarak tartışmayı başlatmıştır. Merkel ise tüm AB üyelerini ikna etmenin kolay olmadığını ancak kendisinin Türkiye’nin AB üyesi olmasını mümkün görmediğini belirtmiştir. Ayrıca Merkel Ankara’ya yönelik ekonomik baskının da artırılması gerektiğini ifade ederek Türkiye’ye yönelik net tavrını ortaya koymuştur.²³

24 Eylül 2017’de yapılan seçimleri Başbakan Angela Merkel’in liderliğindeki Hristiyan Demokratik Birlik (CDU-CSU) partileri kazanmıştır. Ancak Merkel dört yıl önceki seçimlere kıyasla yüzde 9 oy kaybetmiş; aşırı sağcı, İslam ve mülteci karşıtı Almanya için Alternatif Partisi (AfD) ise yüzde 12,9 oyla Federal Meclise (Bundestag) girmiştir. Seçimden sonra koalisyon kurulması 2018’e kalmıştır. Ancak seçimden önceki dönemde adayların üzerinde uzlaştığı Türkiye meselesiyle ilgili ortaya konulan başlıca sonuç Ankara ile vize serbestisi olmayacağı, AB ile müzakerelerde yeni fasılların açılmayacağı ve mevcut fasılların da kapatılmayacağı şeklinde seyretmiştir.²⁴

TERÖR VE GÜVENLİK KONULARINDA YAŞANAN GELİŞMELER

Yıl boyunca terör konusunda yaşanan görüş ayrılıkları ve bazı AB üyesi ülkelerin Türkiye’nin tehdit olarak algıladığı terör örgütlerine destek vermesi iki taraf arasındaki gerginliklerin başlıca sebepleri arasındadır. 2017’nin güvenlik alanındaki en önemli olaylarından biri Avrupa Polis Teşkilatı EUROPOL’ün Haziran’da yayımladığı ve 2016’yı değerlendiren terör raporudur.²⁵ Raporda Avrupa ülkelerine

²³ “Merkel: Türkiye AB’ye Üye Olmamalı”, BBC Türkçe, 4 Eylül 2017.

²⁴ “Almanya’da Koalisyon Çerçeve Anlaşması: Türkiye’ye Vize Serbestisi ve Yeni Fasil Yok”, BBC Türkçe, 18 Ocak 2018.

²⁵ “European Union Terrorism Situation and Trend Report 2016”, EUROPOL, (2016), <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2016>, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2018).

yapılan terör saldırılarından bahsetmekle birlikte Türkiye'ye AB dışı ülkeler kısmında yer verilmektedir. Ne 15 Temmuz darbe girişimi ne de FETÖ'ye yönelik bir atfın bulunmadığı raporda "Cihadist Terör" başlığı altında yine İslam ile terör yan yana getirilmeye çalışılmaktadır.²⁶ PKK'nın çeşitli Avrupa ülkelerindeki faaliyetlerine yer verilen raporda örgütün sivil toplum kuruluşu adı altında birtakım dernekleri aracılığıyla Fransa'da 5,3 milyon avro haraç topladığı ifade edilmiştir. Bunun yanında raporda Türkiye'yi en çok sarsan bilgi "PKK'nın İsviçre'deki Alp Dağları'nın eteklerinde gençler için ideolojik eğitim kampı kurduğu" dur. Bu da Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin mücadele ettiği terörist gruplara karşı yumuşak tavrı ve destekleyici tutumunu devam ettirdiğini göstermektedir.²⁷

Öte yandan AB Terörle Mücadele Koordinatörü Gilles de Kerchove Kasım'da yaptığı açıklamada AB'nin FETÖ'yü bir terör örgütü olarak görmediğini ifade ederek bir başka skandala imza atmıştır. Kerchove AB'nin bu duruşunu değiştirmesi için somut kanıtlar sunulması gerektiğini belirtmiş ve FETÖ konusunda "Biz bunu bir terör örgütü olarak görmüyoruz ve AB'nin yakın zamanda bu görüşünü değiştireceğini de düşünmüyorum" demiştir. Türkiye'nin darbe girişimiyle bağlantılı oldukları iddiasıyla bazı AB ülkelerinden belirli kişilerin iadesini istemesiyle ilgili de konuşan Kerchove "İade kararı üye ülkelerin elinde ve çoğu zaman bağımsız yargı güçlü kanıtlara ihtiyaç duyar" şeklinde açıklama yapmıştır.²⁸ Bu açıklamayla AB terör örgütleriyle mücadele konusunda bir zafiyet içinde olduğunu göstermiştir. Terör örgütleri kendilerine zarar verdiği zaman tüm dünyayı tepki göstermeye çağıran AB ülkeleri

²⁶ Saadet Oruç, "Alp Eteklerindeki PKK Eğitim Kampı Europol Raporunda", *Star*, 20 Haziran 2017.

²⁷ "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *2017'de Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 101.

²⁸ "AB: Gülen Hareketini Terör Örgütü Olarak Görmüyoruz", BBC Türkçe, 30 Kasım 2017.

Türkiye’yi bu mücadelesinde yalnız bırakarak bu konuda uyguladıkları çifte standardı göstermişlerdir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan gerek PKK gerekse FETÖ’yle mücadelesinde Türkiye’yi yalnız bırakan AB’yi çeşitli zamanlarda sert bir dille tenkit etmiştir. Erdoğan AB’nin terör çelişkisi ve tam üyelik çıkmazında olduğunu belirtmiş ve Türkiye’nin terörle mücadelesinde Ankara’yı hayal kırıklığına uğratan aktörlerin başında AB’nin geldiğini ifade etmiştir. Avrupa’nın Türkiye’nin meşru yönetimine karşı her türlü organizasyonun yapılabildiği bir yer haline geldiğini ifade eden Erdoğan kıtanın her yerinde teröristleri yücelten faaliyetlerde bulunduğunu da söyleyerek AB’yi bu konuda eleştirmiştir.²⁹

DİĞER GELİŞMELER

Türkiye AB üyelik sürecinde yaptığı reformlar üzerine kurucu üyesi olduğu Avrupa Konseyinin Parlamenter Meclisi denetim mekanizmasından 2004’te çıkartılmıştı. Avrupa Konseyi 1990’dan itibaren ülkelerin demokratik değerlere geçişini kolaylaştırmak için başlattığı denetim süreciyle ilgili 25 Nisan’da yaptığı oylamada 45’e karşı 113 oyla Türkiye’nin tekrar denetim mekanizmasına koyulmasına karar vermiştir. Bu kararla ilk kez bir Avrupa ülkesi denetim mekanizmasına geri alınmıştır. Tartışmalarda Ankara’nın denetim sürecine alınmasını savunanlar Türkiye’de insan haklarının çiğnendiği ve otoriter bir rejim kurulduğundan Avrupa Konseyinin prensiplerinin uygulanmadığını savunurken karşı çıkanlar da aynı fikre katılsalar da denetimin Türkiye ile diyalogu koparabileceği ve Rusya’nın yaptığı gibi Ankara’nın da Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinden (AKPM) çekilebileceği gerekçesiyle denetim sürecinin başlatılmaması gerektiğini belirtmişlerdir.³⁰ AKPM bu

²⁹ “Erdoğan’dan Kuzey Irak ve AB Mesajı”, Deutsche Welle Türkçe, 1 Ekim 2017.

³⁰ “Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Türkiye’yi Yeniden Denetime Aldı”, BBC Türkçe, 25 Nisan 2017.

kararıyla Türkiye’yi Ermenistan, Gürcistan gibi ülkelerin seviyesine indirgemıştır. Oysa Türkiye Avrupa’nın son dönemde yaşadığı krizleri aşması noktasında önemli bir ülkedir. Ankara üç milyondan fazla mülteciye ev sahipliği yaparak insan hakları konusunda üstüne düşeni yapmaktadır. Avrupa ülkeleri ise demokrasiye sahip çıkmak yerine Türkiye’ye karşı ötekileştirici politikalar uygulamaya devam etmektedir.

Karar Türkiye tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. AB Bakanı Ömer Çelik kararın “tarihi bir hata” olduğunu belirtirken Dışişleri Bakanlığı yaptığı resmi açıklamada kararın “izlenmesi gereken yerleşik usullerin dışında siyasi saiklerle alındığı”nı vurgulamıştır. Yapılan açıklamada ayrıca şu şekilde eleştiriler de yer almıştır:

Ülkemiz PKK, FETÖ ve DEAŞ gibi en kanlı terör örgütleriyle aynı anda mücadele etmektedir. Anayasal düzenini ve ulusun varlığını hedef alan tehlikelere karşı, uluslararası yükümlülüklerine bağlı kalarak, gerekli ve orantılı tedbirler almaktadır. Bu bir devletin en temel ödevi ve meşru hakkıdır.³¹

25 Mayıs’ta yapılan NATO zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Brüksel’de AB Konseyi Başkanı Donald Tusk ve AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker ile görüşmüştür. Akabinde AP Başkanı Antonio Tajani ile de bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan AB tarafından kendilerine on iki aylık bir takvimin verildiğini belirterek bunun üzerinde çalışılacağını ifade etmiştir. AB kurumlarının temsilcilerinin ardından İngiltere, Almanya ve Fransa liderleriyle de görüşen Erdoğan’ın bu görüşmelerini değerlendiren AB’li diplomatlar görüşmenin iyi ya da kötü geçmesinden ziyade böyle bir görüşmenin yapılmış olmasının önemine dikkat çekmişlerdir. AB’li diplomatlar ayrıca Erdoğan’ın görüşmelerde müzakerelerin devam etmesine, yeni fasılların açılmasına dair beklentisini

³¹ “No: 129, 25 Nisan 2017, Ülkemizin AKPM Denetimine Yeniden Döndürülmesi Kararı Hk.”, Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-129_-ulkemizin-akpm-dene-timine-yeniden-dondurulmesi-karari-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 30 Nisan 2018).

dile getirdiğini ve terörle mücadelede daha fazla iş birliği istediğini de belirtmişlerdir. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmeler sonrası yaptığı açıklamalarda ziyaretten duyduğu memnuniyeti şu şekilde dile getirmiştir:

AB üyelik sürecine yeni ve pozitif bir ivme kazandırılması hususunda kendileriyle olumlu bir görüşme yaptık. Türkiye AB göç anlaşmasının uygulanması hususunu ve vize konusunu müzakere ettik. Terörle mücadelede Türkiye’ye destek olunmasını istedik. Referandum sürecinde yaşananların geride bırakılması gerekiyor. Artık yeni bir süreci başlatma temennisi Tusk (AB Konseyi Başkanı) ve Juncker (AB Komisyonu Başkanı) tarafından da gündeme getirildi.³²

Türkiye Kasım 2016’da AP ile müzakerelerin dondurulmasına yönelik bir kararı kabul etmiş ancak bu tavsiye kararı AB Konseyi tarafından gündeme alınmamıştır.³³ Bu yıl da yine AP böyle bir skandal karara imza atarak ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. 16 Nisan referandumuyla kabul edilen Anayasa değişikliğinin Koppenhag Kriterleri ile bağdaşmadığını her fırsatta dile getiren AB Parlamentosu Türkiye Raportörü Kati Piri’nin hazırladığı rapor 6 Temmuz’da 64 ret oyuna karşılık 477 evet oyuyla kabul edilmiştir.

Raporda “16 Nisan Anayasa değişikliği paketinin mevcut haliyle yürürlüğe girmesi halinde” Türkiye ile üyelik müzakerelerinin “derhal ve resmen askıya alınması” için AB devletleri ve Avrupa Komisyonuna çağrıda bulunulmuştur. Raporda ayrıca 15 Temmuz darbe girişimi ve Türkiye’de gerçekleşen terör eylemleri kınanırken sorumluların adil yargılanması gerektiği de belirtilmiştir.³⁴ Vize serbestisi konusunda da tavsiyede bulunulan metinde Türk vatandaşları için Schengen alanında vize serbestisinin Türkiye terörle

³² “Erdoğan Zirvede Yapılan Görüşmelerden Memnun”, CNN Türk, 27 Mayıs 2017.

³³ Detaylı bilgi için bkz. Filiz Cicioğlu, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Politikası 2016”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnât ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017).

³⁴ “AP Türkiye ile Müzakereleri Askıya Alma Raporunu Kabul Etti”, NTV, 6 Temmuz 2017.

mücadele yasalarında temel hak ve özgürlükleri güvence altına alıcı revizyona gitmediği sürece mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Raporda en dikkat çekici noktalardan bir diğeri de Türkiye'nin Rusya iş birliğiyle başlattığı Akkuyu Nükleer Santrali'nin yapımından vazgeçilmesinin istenmesidir. Demokrasi ve insan hakları ihlalleriyle ilgili hazırlandığı öne sürülen raporda bu konuların tamamen dışında olan bir mesele aracılığıyla Türkiye'nin iç politikasına bu derece müdahale edilmesi son derece düşündürücüdür.

Rapora Dışişleri Bakanlığı sert tepki göstermiş ve şu şekilde bir açıklama yapmıştır:

Tarafı ve objektiflikten uzak şekilde belirli çevrelere hizmet etmek üzere hazırlandığı anlaşılan söz konusu kararın ilişkilerimize olumlu katkısının olmayacağı açıktır. Asılsız iddialara ve iftiralara dayanan bu karar söz konusu kurumun itibarını ayaklar altına almaktadır. Bu karar tarafımızdan yok hükmünde sayılmaktadır.³⁵

Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan da kararın Türkiye için bir kıymetiharbiyesi olmadığını belirterek "Ajandamıza alırsak değer vermiş oluruz" şeklinde bir açıklama yapmıştır.³⁶

Raporun yayınlandığı saatlerde Ankara'da bulunan Avrupa Komisyonu Genişlemeden Sorumlu üyesi Johannes Hahn karara dair yaptığı açıklamada kararın görmezden gelinemeyeceğine vurgu yapmıştır. AP'nin Avrupa'nın üç temel kurumundan biri ve üyelerinin de Avrupa halklarının görüşlerini temsil eden kişilerden oluştuğunu belirten Hahn tartışılan konuların da bu kapsamda ele alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Hahn Türkiye ve AB arasında önümüzdeki dönemde yoğun bir görüşme trafiği gerçekleşeceğini belirtirken Türkiye'nin AB için kilit önem taşıyan bir stratejik ortak olduğunu da ifade etmiştir.³⁷

³⁵ "AB Müzakereleri Askıya Alınsın", *Milliyet*, 6 Temmuz 2017.

³⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan AP'nin Türkiye Kararını Değerlendirdi", NTV, 7 Temmuz 2017.

³⁷ "Hahn: Görmezden Gelinemez", *Hürriyet*, 6 Temmuz 2017.

AP’nin bu olumsuz kararının ardından 25 Temmuz’da Brüksel’de önemli bir görüşme gerçekleşmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve AB Bakanı Ömer Çelik Türkiye-AB Siyasi Diyalog Toplantısı’na katılmak üzere Brüksel’e gitmiştir. Bakanlar Diyalog Toplantısı sonrası AB Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ve AB Genişleme Müzakereleri Komiseri Johannes Hahn ile ortak bir basın açıklaması yapmışlardır. Açıklamada bölgesel konularda ikili iş birliğinin devamı mesajı verilirken Bakan Çavuşoğlu darbe sürecinde AB’den yeterli destek göremediklerini ve bu konuda hassas olduklarını belirtmiştir. Federica Mogherini ise AB’ye üyelik süreciyle ilgili üye ülkelerin Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmasının önemini vurgulamıştır. Çavuşoğlu ayrıca şu sözlerle tepkisini dile getirmiştir:

FETÖ gibi örgütleri biz terör örgütü olarak görüyoruz. İslam İşbirliği Teşkilatı, terör örgütü ilan etti. Körfez İş Birliği Konseyi, terör örgütü ilan etti. Biz terör örgütü olarak ilan ettik ve tedbir alıyoruz. Ama AB bunu, Türkiye’de darbe yapmasına rağmen bir terör örgütü olarak görmediği için onlara yönelik attığımız her adımı hukuk ihlali olarak görüyor. Sorun burada, nasıl gördüğüne bağlı. Darbenin hemen arkasında da aynı anlayış vardı, şimdi de aynı anlayış var.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Mayıs’ta AB liderleriyle yaptığı görüşmenin ilişkilerde “yeni bir sayfa”nın açılmasına vesile olduğunu dile getiren Çavuşoğlu belirlenen yol haritası çerçevesinde karşılıklı ziyaretlerin sıklaştığını, çalışmaların daha verimli hale geldiğini ve iş birliğinin giderek arttığını belirtmiştir.³⁸

Toplantıda AB Bakanı Ömer Çelik de Türkiye-AB ilişkilerinin omurgasının katılım müzakereleri olduğunu ve bunun bir kenara bırakılarak enerji, ticaret ya da terörle mücadele gibi alanlarda ilişki geliştirmekten bahsedilemeyeceğini belirtmiştir. Çelik ayrıca Türkiye’nin askerlerini, vatandaşlarını öldüren teröristlerin AP’de

³⁸ “Brüksel’de AB Zirvesi! Çavuşoğlu, Çelik, Mogherini ve Hahn Ortak Açıklama Yaptı”, *Milliyet*, 25 Temmuz 2017.

sergi olarak yer almasını doğru bulmadıklarını, FETÖ ve PKK'ya da DEAŞ'a yapılan muamelenin gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir. AB Genişleme Müzakereleri Komiseri Hahn da mülteci konusunun çözümünde tarafların olumlu bir ilerleme kaydettiği ve bu sayede çok sayıda hayat kurtarıldığına vurgu yaparak Türkiye'ye gösterdiği mükemmel ev sahipliği için teşekkür etmiştir. Türkiye'deki mülteciler için 2,9 milyar avro ayrıldığını belirten Hahn bu fonların yıl sonuna kadar yerine ulaşmasını umduklarını belirtmiştir. Türk vatandaşlarına yönelik vize serbestisine de değinen Hahn "Vize konusunda mesajımız net. Türkiye koşulları yerine getirdiği takdirde AB sözüne sadık kalacaktır" demiştir.³⁹ Bu mesaj AB'nin 2016 boyunca vize serbestliğini Türkiye'nin Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklik yapmasına bağlama konusundaki anlaşılmaz politikasının halen devam ettiğini göstermektedir.

Ekim'de gerçekleşen AB Liderler Zirvesi'nde Türkiye ile ilişkiler gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Ülkelerin ayrı ayrı Türkiye ile ilgili olumsuz açıklamaları ve AP'nin aldığı tavsiye kararının gölgesinde toplanan AB liderleri ilişkilerin bozulmasının sorumlusu olarak Türkiye'yi göstermiş ancak müzakereleri durdurmak yerine sözde hukuk devleti ilkeleri, demokrasi ve ifade özgürlüğünden yani kısacası Avrupa değerlerinden iyice uzaklaşmakla suçladıkları Ankara'ya "kesilecek ceza" konusunda başka seçenekte uzlaşmışlardır.⁴⁰ Ülkesindeki seçimleri yeni tamamlayan Almanya Başbakanı Angela Merkel'in bu konudaki önerisi Türkiye'ye yapılacak 2014-2020 dönemini kapsayan 4,4 milyar avro değerindeki katılımdan önceki mali yardımlarda kesintiye gidilmesi ve bunun için de Avrupa Komisyonunun görevlendirilmesi şeklinde olmuştur.

³⁹ "Çavuşoğlu ve Çelik'ten Avrupa'ya Ders!", Haber 7, 25 Mayıs 2017.

⁴⁰ "AB Zirvesi'nin Ardından: Açmaz Devam Ediyor", Deutsche Welle Türkçe, 20 Ekim 2017.

2016’da iki aktör arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan mülteci meselesi kapsamındaki Geri Kabul Anlaşması ve vize muafiyeti konularında 2017’de de somut bir adım atılamamıştır. 2017’nin ilk yarısında kaçak göçmen sayısı 103 bine düşse de⁴¹ Türk vatandaşlarına uygulanacak vize serbestliği konusunda olumlu bir gelişme yaşanmamıştır. Bu konuda tarafların karşılıklı restleşmeleri devam etmektedir. 2017’de Türkiye’nin PKK, DEAŞ ve FETÖ gibi terör örgütleriyle yoğun mücadelesinin devam ettiği düşünüldüğünde AB’nin talebi olan Terörle Mücadele Yasası’nda değişiklik yapması mümkün görünmemektedir.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye-AB ilişkilerinde 2017’de ekonomik konuların başında Gümrük Birliği’nin revize edilmesi meselesi gelmektedir. 2016’da da ekonomik ilişkilerde önemli bir başlığı oluşturan bu konunun bu yıl iki taraf arasındaki ilişkilerde pozitif bir gündem yaratacağı düşünülse de beklenen olmamış ve mesele olumsuz siyasi ilişkilerin gölgesinde kalmıştır. Resmi müzakerelere başlanmasına rağmen bu konuda bir ilerleme sağlanmamasının temelinde özellikle yıl boyunca Almanya ile yaşanan gergin ilişkilerin yattığı söylenebilir. Ankara-Berlin hattında yaşanan olumsuz gelişmeler Almanya’nın bu konuda negatif bir tutum takınmasına neden olmuştur.

Almanya Başbakanı Merkel katıldığı bir televizyon programında Gümrük Birliği’nin revize edilmesinin gündemlerinde olmadığını açıkça belirtmiştir.⁴² Merkel’in bu açıklamaları Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. AB Bakanı Ömer Çelik, Merkel’in sözleri üzerine güncelleme talebinin AB’den geldiğini dolayısıyla Türkiye’nin bu konuda bir acelesi olmadığını belirterek Birlik’i eleştirmiştir. Ayrıca Almanya tarafından yapılan bu açıklamanın tüm

⁴¹ Cicioğlu, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Politikası 2016”, s. 103.

⁴² “Germany wants Europe to Suspend Prep Work for EU-Turkey Customs Union”, Reuters, 31 Temmuz 2017.

AB'yi etkilemesinin Birlik açısından bir zafiyet olduğunu belirten Çelik AB ülkelerinden herhangi birinin Türkiye ile yaşadığı sorunların Birlik'e yansımalarına Avrupa Komisyonunun izin vermemesi gerektiği uyarısında bulunmuştur. Gümrük Birliği'nin güncellenmesinin serbest ticaretin artırılmasıyla ilgili olduğunu vurgulayan Çelik bu durumun Türkiye'ye bir lütufmuş gibi sunulmasının da kazan kazan yaklaşımına aykırı olduğunu belirtmiştir.⁴³

Almanya'nın yaşanan siyasi krizlerden ötürü Gümrük Birliği'nin güncellenmesine yanaşmaması ve bu konuda diğer AB kurumları ve ülkelere baskı yapması ilişkilerdeki sorunları çözmektense bu meseleleri daha çok körüklemeye yönelik hamlelerdir. Ayrıca siyaset alanında yaşanan bu krizleri ekonomiye taşıyarak bunu bir siyasi koz olarak kullanmak olarak da yorumlanabilir. 2015'ten beri gündemde olan bu konu ilişkileri daha da ileri götüreceği yerde beklenenin tam aksine ilişkilerin daha da olumsuz bir hal almasına yol açmıştır.

2017'nin ekonomik ilişkilerindeki bir diğer gündem maddesi de 18 Kasım'da AB'nin 2018 bütçesi için Ankara'ya ödenmesi öngörülen fonlarda kesintiye gidilmesi kararı almasıdır. Ankara'ya ödenecek fondan 105 milyon avro kesinti yapılması kararına gerekçe olarak Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler ve Avrupa standartlarından sapılması gibi subjektif sebepler gösterilmiştir. AP bütçe raportörü Siegfried Mureşan Türkiye için 70 milyon avro tutarında bir rezervin muhafaza edileceği, bu fonun demokratik standartlar, insan hakları, ifade ve basın özgürlüğü alanlarında Avrupa standartlarına yakınlaşılması durumunda kullanılacağı açıklamasını yapmıştır. AB bu kararla ilk defa Türkiye'ye yönelik siyasi gerekçeli bir fon kesintisine gitmiştir. Bu da 2017 boyunca devam eden siyasi krizin ekonomik ilişkilere yansımaları noktasında önem taşımaktadır.⁴⁴

⁴³ "Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi için Acelemiz Yok", *Habertürk*, 17 Ağustos 2017.

⁴⁴ "AB'den Türkiye'ye Fon Kesintisi", *Habertürk*, 18 Kasım 2017.

Bu karara tepki gösteren Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

AB fonlarından yapılacak 105 milyon avroluk kesinti ekonomik açıdan hiç önemli değildir. Türkiye, yıllık 178 milyar avro brüt dış finansman kullanıyor. AB üyesi herhangi bir ülke bu kadar büyük terör tehdidine maruz kalsa ve hain bir darbe girişimine sahne olsa bizden farklı ne yapardı?⁴⁵

Alınan bu karar Ankara-Brüksel ilişkilerine yıl boyunca hakim olan olumsuz ortam ve kesinti tehditlerinin yaz aylarından beri yapılmasından ve AB’nin Türkiye’ye karşı tesis etmeye çalıştığı asimetrik ilişkiden dolayı Türkiye açısından sürpriz olmamıştır.⁴⁶ Ancak tıpkı Gümrük Birliği’nin güncellenmesi meselesindeki gibi bu konuda da Türkiye’nin Almanya ile yaşadığı olumsuz atmosferin AB ile olan ilişkilerine de negatif yansımaları iki aktör arasındaki ilişkilerin geleceğine yönelik daha ciddi kaygılar doğurmaktadır.

28 AB ülkesine yapılan ihracat rakamının toplam ihracat içindeki payı 2016’da yüzde 48 iken bu rakam 2017’de yüzde 47,1’e düşmüştür. Aynı düşüşe ithalat rakamlarında da rastlanmaktadır. 2016’da AB ülkelerinden yapılan ithalat yüzde 39 iken 2017’de bu rakam yüzde 36,4’e gerilemiştir. Türkiye’nin dış ticaret hacminde AB’nin payının da yüzde 42’den yüzde 40’lara düştüğü gözlenmiştir.⁴⁷ Rakamlardaki bu düşüş siyasi ilişkilerde yaşanan sıkıntının ekonomik ilişkilere de yansıdığının bir göstergesidir. Ülke bazında düşünüldüğünde ise görülen tüm siyasi krizlere rağmen Türkiye’nin ihracatında birinci sırayı her yıl olduğu gibi bu yıl da 15 milyar dolarla Almanya almıştır.

⁴⁵ “Şimşek’ten AB’den Kesilen Fona İlişkin Açıklama”, NTV, 19 Kasım 2017.

⁴⁶ Cicioğlu, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Politikası 2016”, s. 103.

⁴⁷ “Temel İstatistikler”, TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim tarihi: 15 Nisan 2018).

TABLO 1. TÜRKİYE-AB ARASINDAKİ İHRACAT VE İTHALAT

İhracat (Bin Dolar)	2017	2016	İthalat (Bin Dolar)	2017	2016
Toplam	157.055.371	142.529.584	Toplam	77.495.689	78.681.346
AB (28 Ülke)	73.942.133	68.343.908	AB (28 Ülke)	85.207.980	77.501.203
Almanya	15.124.631	13.998.653	Almanya	21.302.140	21.474.989
İngiltere	9.608.082	11.685.790	İtalya	11.306.925	10.218.387
İtalya	8.475.525	7.580.837	Fransa	8.070.987	7.364.715
Fransa	6.585.978	6.022.485	İngiltere	6.548.714	5.320.237
İspanya	6.307.792	4.988.483	İspanya	6.373.036	5.679.305
Hollanda	3.862.848	3.589.432	Hollanda	3.747.588	3.000.336
Belçika	3.157.087	2.548.240	Belçika	3.728.849	3.200.764
Romanya	3.140.933	2.671.249	Polonya	3.445.936	3.244.193
Polonya	3.071.982	2.650.505	Çekya	2.828.163	2.561.652
Bulgaristan	2.804.895	2.383.500			

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

KRONOLOJİ

- 9-10 Ocak AB Bakanlığı Türkiye'nin AB'nin geleceğine katkılarını sivil toplum temsilcileriyle birlikte Londra'da değerlendirdi.
- 11 Mart Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın Hollanda'da 16 Nisan referandumuyla ilgili katılacakları toplantılar engellendi ve Bakan Kaya Amsterdam hükümeti tarafından sınır dışı edildi.
- 25 Nisan Avrupa Konseyinin Parlamenter Meclisi yaptığı oylamada 45'e karşı 113 oyla Türkiye'nin son dönemde yaşanan siyasi olayları gerekçe göstererek tekrar denetim mekanizmasına koyulmasına karar verdi.

- 25 Mayıs NATO zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Brüksel’de AB Konseyi Başkanı Donald Tusk ve AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker ile görüştü. Akabinde AP Başkanı Antonio Tajani ile de bir araya gelen Erdoğan AB tarafından kendilerine on iki aylık bir takvimin verildiğini belirterek bu takvimin üzerinde çalışılacağını ifade etti.
- 6 Temmuz AB Parlamentosu Türkiye Raportörü Kati Piri’nin hazırladığı rapor 64 ret oyuna karşılık 477 evet oyuyla kabul edildi. Hukuksal bağlayıcılığı olmayan raporda “16 Nisan Anayasa değişikliği paketinin mevcut haliyle yürürlüğe girmesi halinde” Türkiye ile üyelik müzakerelerinin “derhal ve resmen askıya alınması” için AB devletleri ve Avrupa Komisyonuna çağrıda bulunuldu.
- Avrupa Komisyonu Genişleme Müzakereleri Komiseri Johannes Hahn Ankara’yı ziyaret etti. Hahn Ankara ile Brüksel arasında önümüzdeki dönemde yoğun bir görüşme trafiği gerçekleşeceğini belirtirken Türkiye’nin AB için kilit önem taşıyan bir stratejik ortak olduğunu da ifade etti.
- 25 Temmuz Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve AB Bakanı Ömer Çelik Türkiye-AB Siyasi Diyalog Toplantısı’na katılmak üzere Brüksel’e gitti.
- 16 Ağustos Almanya Başbakanı Merkel katıldığı bir televizyon programında Gümrük Birliği’nin revize edilmesinin gündemlerinde olmadığını belirtti.
- 3 Eylül Alman seçimlerinin en güçlü iki adayı Merkel ve Schulz katıldıkları bir televizyon programında Türkiye konusyla ilgili fikir birliği yapmışçasına aynı olumsuz açıklamaları tekrar ettiler.
- 18 Kasım AB 2018 bütçesinde Türkiye’ye ödenecek fondan 105 milyon avro kesinti yapılması kararını aldı.
- 28 Kasım Türkiye-AB Ortaklık Komitesinin 125. toplantısı gerçekleştirildi.
- 8 Aralık Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyalog Toplantısı Brüksel’de yapıldı.
- 11 Aralık AB Bakanı Ömer Çelik Brüksel’de düzenlenen Türkiye-AB Karma İstişare Komitesinin 36. toplantısına katıldı.

TÜRKİYE’NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKASI

ÖZGÜR TÜFEKÇİ

Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Küresel siyasette var olan demografik, ekonomik ve jeopolitik kısıtlılıklarına rağmen Rusya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dönemindeki gücüne kavuşmak ve o dönem kendisine bağımlı olan Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki nüfuzunu tekrar ele geçirmek için mümkün olan tüm stratejik hamleleri yapmaktadır. Bu stratejik yönelim kendisini daha çok yumuşak güç uygulamaları şeklinde gösterse de Rusya yer yer askeri güç kullanmaktan, hedef ülkeyle doğrudan karşı karşıya gelmekten de imtina etmemektedir. Diğer taraftaysa 2000’lerde birlikte iç ve dış politikasında önemli açılımlar gösteren, bölgesel bir güç olabilmenin ötesine geçmeye çalışan, uluslararası sorunlara müdahil olup çözüm getiren taraf olma amacı taşıyan bir Türkiye bulunmaktadır.

SSCB’nin yıkılmasını takiben Orta Asya ile Kuzey ve Güney Kafkasya’da Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında başlayan nüfuz rekabeti her şeye rağmen iki ülkenin iş birliği geliştirmelerinin önüne geçememiş olsa da son dönemde yaşanan gelişmeler ikili ilişkileri dikkate değer oranda hem olumlu hem de olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda 2015’in sonuna yaklaşırken angajman kurallarına uymayan Rus jetinin düşürülmesi ve Rusya’nın Türkiye Büyükelçisinin bir suikast sonucu öldürülmesi önemli olumsuz gelişmeler olarak gösterilebilirken Suriye sorununun geleceğine yönelik Rusya, Türkiye ve İran’ın Soçi’de bir araya gelmeleri ve inisiyatif oluşturmayı amaçlamaları da olumlu gelişmelerden birisidir. Bahse konu rekabet ve dostluk Türkiye’nin hem Rusya ile ikili hem de özellikle Kafkasya ile bölgesel ilişkilerinde ilişkinin niteliğini belirleyici bir rol oynamaktadır. Makalede bu anlamda Türkiye’nin 2017’de yürüttüğü Rusya ve Kafkasya politikasının önceki yıllarda yaşanan gelişmelerin gölgesinde nasıl bir seyir izlediği incelenmektedir.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN LİTMUS TESTİ: SURIYE İÇ SAVAŞI

Arap Baharı’nın Suriye’de yarattığı etkiler sonucunda ortaya çıkan ayaklanmalara cevap olarak Esed’in uyguladığı sert politikalar karşısında Türkiye ilk aşamada Suriye’nin parçalanmadan barışçıl bir şekilde demokratikleşmesini destekleyen bir politika benimsemiştir. Bu bağlamda Beşşar Esed yönetiminin demokratikleşme adımlarını atmasını sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunan Türkiye öncelikle Arap Birliği akabinde de Birleşmiş Milletler’i (BM) devreye sokmak için inisiyatif kullanmıştır. Bu girişimlerin sonuçsuz kalması ve Esed’in ayaklanmaları bastırmak için sert müdahalelerde bulunması Türkiye’yi benimsediği tavrı değiştirmeye yöneltmiştir. 2012’den itibaren Türkiye, Esed yönetiminin devril-

mesi yönünde çalışmalara girişmiş ve nihai hedef olarak uluslararası aktörlerin harekete geçirilmesiyle can kayıplarının önlenmesi, Suriyeli mültecilerin durumlarının düzeltilmesi ve Suriye’de barışın tesis edilmesi uğraşı içinde olmuştur.

Aynı dönemdeyse Türkiye ve Rusya Suriye iç savaşı üzerinden karşı karşıya gelmiştir. Türkiye’nin önce demokratikleşmenin tesis edilmesini akabinde de Esed yönetiminin devrilmesini desteklediği dönemde Rusya istikrarlı bir şekilde rejimi desteklemiş, sorunların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini telkin etmiş ve dışarıdan müdahaleye karşı olduğunu belirtmiştir. İlk aşamada söylemleriyle ve BM Güvenlik Konseyinde Esed yönetimi aleyhinde olan kararların veto edilmesiyle desteğini sunan Rusya zamanla Suriye’ye askeri teçhizat göndererek ve hava desteği sağlayarak Esed yönetiminin ayakta kalmasını sağlamıştır. Bu bağlamda 30 Eylül 2015 önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu zamana kadar aktif olarak Suriye iç savaşına katılmayan Rusya bu tarihten itibaren Suriye’deki operasyonlarına başlamıştır. Operasyonlar tam da rejim güçlerinin yorgunluk emaresi göstermeye başladığı bir tarihe denk düşmüş ve Esed yönetimi için kilit önem taşıyan şehirlerin geri alınmasıyla sonuçlanmıştır.

2011-2015 arasında dolaylı yollarla karşı karşıya gelen Türkiye ve Rusya 24 Kasım 2015’te Türk jetlerinin Rus savaş uçağını düşürmesi üzerine ciddi bir krizin eşiğine gelmiştir. Rus savaş uçağının Türkiye hava sahasını ihlal etmesi ve bu nedenle angajman kurları gereği Türk jetleri tarafından düşürülmesi altın çağını yaşayan Türkiye-Rusya ilişkilerini hem derinden sarsmış hem de bölgesel ve küresel etkiler doğurmuştur. Özellikle Rusya’nın Türkiye’ye yönelik yaptırım uygulama uğraşları ilişkilerin bozulması sürecini daha da hızlandırmıştır fakat akabinde iki tarafın da attığı adımlarla yeniden canlandırılmaya başlansa da ilişkilerin geleceği şu dönemde Suriye krizinin gidişatına bağlı olarak değişme emareleri taşımaktadır.

2017 de genel anlamda Türkiye-Rusya ilişkilerinin yoğunluğunun Suriye iç savaşına endekslendiği bir yıl olarak gerçekleşmiştir.

2017'DE KARŞILIKLI İLİŞKİLER İLE İLGİLİ BEKLENTİLER

2017, 1 Ocak'ta hem Rusya Federasyonu Başbakanı Dmitri Medvedev hem de Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Türkiye'deki mevkidaşlarını arayarak İstanbul'da gerçekleşen Reina saldırısından ötürü taziyelerini bildirmeleriyle başlamıştır. Yılın ilk gününde Putin terörle mücadelede Türkiye ile iş birliğini devam ettirmenin gerekliliğini şu sözleriyle belirtmiştir:

Yılbaşı kutlamalarının ortasında masum insanların öldürülmesinden daha kötücül bir suçu hayalde canlandırmak çok zor. Fakat insani ahlaki değerler teröristler için tamamen yabancı bir kavram. Ortak görevimiz terörist saldırılarına kararlı bir biçimde yanıt vermektir.¹

Aslında 2017 için beklentiler tüm alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi hatta jet krizi öncesindeki seviyenin de ötesine geçilmesi yönündeydi. Özellikle 10 Mart 2017'de gerçekleştirilen Altıncı Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantısının bu anlamda özel bir önemi olması bekleniyordu ki beklentiler gerçekleşti ve toplantıda Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ve ticari iş birliğinin karşılıklı yarar temelinde geliştirilmesi başta olmak üzere ikili ilişkiler etraflıca ele alındı ve toplantı sonunda sekiz anlaşma imzalandı.

Toplantının beşincisi 2014'te Türkiye'de gerçekleştirilmişti. Jet krizinin ardından 2015 Aralık'ta St. Petersburg'da yapılması planlanan Türkiye-Rusya ÜDİK toplantısı Rusya tarafından iptal edilmişti. Bu bağlamda ilişkilerin normalleşmesi açısından toplantının altıncısının gerçekleştirilmesi başlı başına Türkiye-Rusya ilişkileri açısından önem arz etmektedir.

¹ "Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a Taziye Mesajını İletti", Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği, http://www.turkey.mid.ru/hron/pr_t_83.html, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

TERÖR SALDIRILARI VE SURIYE İÇ SAVAŞININ GÜÇLENDİRDİĞİ İLİŞKİLER

Geçmişte iki tarafın da karşılıklı olarak birbirlerini ülke içindeki ayrılıkçı hareketlere destek verdikleri yönündeki ithamları gibi Suriye iç savaşı da Türkiye-Rusya ilişkilerinin önündeki engellerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Fakat 2017’de bir yandan hem Türkiye hem de Rusya’da gerçekleşen terör saldırıları iki devletin liderlerinin daha sık görüşmelerine sebep olurken diğer taraftan Suriye krizinin çözümü için Cenevre’den sonra Astana ve Soçi süreçlerinin başlaması noktasında iki devletin de inisiyatif alması ilişkileri daha da yakınlaştırmıştır. Özellikle Türkiye’de Reina terör saldırısından sonra Putin’in aramasının akabinde St. Petersburg Metrosu’nda gerçekleşen terör saldırısı² sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan Putin’le telefonda görüşmüş ve taziyelerini iletmıştır. Nisan 2017 bu telefon görüşmesiyle başlamış, iki devlet başkanı aynı ayda üç kez daha telefonla görüşmüşler ve Suriye krizinin çözümü için Astana mekanizması ve Cenevre görüşmelerinin devamı açısından ortak çaba gösterecekleri konusunda uzlaşmışlardır. Ayrıca 18 Nisan 2017’de Putin’in Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı arama sebeplerinden birisi de Türkiye’deki Anayasa değişikliği referandumunun³ başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesinden dolayı kendisini tebrik etmektir.

Nisan içinde gerçekleşen yoğun telefon trafiğini 3 Mayıs 2017’de Soçi’de gerçekleşen Türkiye-Rusya üst düzey görüşmeleri takip etmiştir. Bu görüşmeyle jet krizinin ardından Erdoğan ile Putin beşinci kez bir araya gelmiştir. İkili ilişkiler açısından görüşmenin önemi iki liderin de belirttiği üzere jet krizinin yarattığı gerili-

² “St. Petersburg Metrosunda Patlama”, Aljazeera Türk, 4 Nisan 2017.

³ Cumhurbaşkanlığı sistemini değiştiren 18 maddelik yasa tasarısı ve süreç hakkında daha fazla ilgi için bkz. “Cumhurbaşkanlığı Sistemi: 2017 Anayasa Referandum”, *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/secim-referandum-2017>, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2018).

min tamamen sonlandığının ilan edilmesidir. Bu bağlamda Putin iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecinin sona erdiğini açıklamış, Türkiye'ye yönelik kısıtlamaların kaldırıldığını kaydetmiştir. Diğer yandan Erdoğan iki ülke ilişkilerinin “normalleşme sürecinin ötesi” ne geçtiğini belirtmiştir.⁴

Mayıs aynı zamanda ikili ilişkiler açısından tarihi bir ana da şahitlik etmiştir. Her alanda karşılıklı yarara dayalı Rus-Türk ortaklığının önemli derecede ilerleme kaydetmesini sağlayan ve 1992’de imzalanan “Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Antlaşma”nın⁵ 25. yıl dönümü 25 Mayıs 2017’de iki ülkede de kutlanmıştır.

Kısa bir süre sonra her iki ülkenin de üyesi olduğu G20 zirvesi Almanya’da 8 Temmuz 2017’de toplanmış ve bu kapsamda iki lider yaklaşık bir saat süren bir görüşme gerçekleştirmiştir. Vladimir Putin görüşme sonrasında ilişkilerin gelişim sürecine yönelik şu ifadeleri kullanmıştır:

Son yıllarda ortaya konan emek sayesinde Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler önemli bir noktaya geldi. Ülkelerimizin ilgisi alanında bulunan birçok problem de çözüldü. Türkiye’nin rolü sayesinde Suriye’deki durum daha iyiye giderken, terörle mücadelede önemli bir mesafe katedildi.⁶

İkili iş birliğinin sağlam temellere oturtularak ilerlemesi sürecinde 14-15 Eylül 2017’de Astana’da Altıncı Uluslararası Suriye Toplantısı’nın olumlu sonuçlar vermesinin önemli katkıları olmuştur. Suriye krizine siyasi çözüm bulma yolundaki gayretleri desteklemek

⁴ “Erdoğan ve Putin Soçi’de Görüştü: Vize ve Domates Dışındaki Kısıtlamalar Kalkıyor”, Sputnik Türkiye, 3 Mayıs 2017.

⁵ Tam olarak çeyrek yüzyıl önce Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel Moskova’ya resmi ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret çerçevesinde belirtilen antlaşma imzalanmıştır. “Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Antlaşma’nın 25. Yıldönümü”, Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği, <http://www.turkey.mid.ru/tur/news/031.html>, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2018).

⁶ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Putin’le Görüştü”, Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2017.

üzere 30 Aralık 2016'da Suriye genelinde ilan edilen ateşkesi tahkim etmek ve bu çerçevede bölgede çatışan taraflar arasında benimsenebilecek güven artırıcı önlemler geliştirmek üzere düzenlenen Astana toplantıları çerçevesinde 4 Mayıs'ta Suriye'nin çeşitli noktalarında çatışmasızlık bölgeleri oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda imzalanan muhtıradan öngörülen İdlib vilayeti ve civarını kapsayan çatışmasızlık bölgesi 14-15 Eylül 2017'de yapılan altıncı Astana toplantısında ilan edilmiştir. Astana toplantılarının üç garantör ülkesi olarak Türkiye, Rusya ve İran'ın öne çıkması karşılıklı ilişkilerin geldiği noktanın görülmesi açısından önem taşımaktadır.

Bölgesel gelişmelerin ışığında ivmelenen Türkiye-Rusya ikili ilişkilerinin 2017'de çok yoğun bir seviyeye ulaştığının emarelerine 28 Eylül 2017'de Putin'in Erdoğan'a Ankara'da yaptığı ziyarette rastlanmaktadır. Bu görüşme 2017 içinde yüz yüze gerçekleşen beşinci toplantı özelliği taşımaktadır. Toplantı sonunda ilişkilerin geldiği durumla ilgili bilgi veren Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmenin içeriğine yönelik şunları ifade etmiştir:

Değerli dostum Sayın Putin'i bir kez daha ülkemizde ağırlamaktan duyduğum memnuniyeti ifade etmek istiyorum. (...) İki ülke arasındaki münasebetlerin güçlenerek devam ediyor olması bizler için memnuniyet vericidir. İnşallah önümüzdeki dönemde bunu çok daha geliştirerek devam ettireceğiz. Bu kararlılık her iki tarafta da var. Üst Düzey İşbirliği Konseyinin yedinci toplantısını ve konsey çatısı altında siyasi, ekonomik, kültürel, toplumsal faaliyetlerin hazırlıklarına şimdiden başlamak konusunda mutabık kaldık. (...) İkili ticaret hacmimizde bu yılın ilk 7 ayında yakalanan yüzde 22 artıştan memnunuz. Bu sene Rus turist sayısı da geçtiğimiz yıla oranla çok ciddi artış kaydetmiştir. Tüm ekonomik rakamları daha yükseltebileceğimiz hususunda hemfikiriz. Daha önce 100 milyar dolar gibi bir hedef belirlemiştik, temennim odur ki bu hedefe ulaşacağız.⁷

⁷ "Erdoğan, 'Suriye ve Irak Konusunda Hemfikiriz'", *Hürriyet*, 28 Eylül 2017.

Aynı görüşme sonunda Putin'in açıklamaları da mevcut iş birliğinin ne düzeyde olduğunu göstermek açısından dikkate değerdir:

Biz Sayın Erdoğan ile görüşme çerçevesinde samimi ve yapıcı şekilde gerek ikili konuları gerekse Suriye krizinin çözülmesi konusunda atacağımız ortak adımların koordine edilmesi noktasında yapılması gerekenleri değerlendirdik. (...) Özellikle enerji alanında Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı ve Akkuyu Nükleer Santrali projelerini değerlendirdik. Haziran ayında Sayın Erdoğan ile Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı'nın deniz kısmına start verdik. (...) Rus turist sayısında 11 kat artış yaşandı. Ticaret ve yatırım önündeki engellerin kaldırılması için çalışmaya devam edeceğiz. İlgili bakanlıkların koordineli, yapıcı çalışmaları sayesinde özellikle tarım alanında neredeyse bütün yasaklar, kısıtlamalar kaldırıldı.⁸

Bu döneme kadar iki ülke ilişkilerinde Suriye ve ekonomik ilişkilerin ağırlıkta olduğu görülürken Eylül ile birlikte savunma alanında da iş birliğine yönelik emareler güçlenmeye başlamıştır. Bu görüşmeden iki hafta önce 12 Eylül'de Türkiye Rusya'dan S-400 hava savunma sisteminin satın alınması için anlaşmanın imzalandığını ve bir miktar ödeme yapıldığını açıklamıştır.⁹

İkili ilişkiler açısından Kasım da oldukça yoğun geçmiştir. Yılın altıncı yüz yüze ikili görüşmesi Soçi'de Bocharov Ruchey Devlet Başkanlığı Rezidansı'nda gerçekleşmiştir. Bu sıklıkta yapılan görüşmelerin ikili ilişkileri kriz öncesine göre çok daha güçlü duruma getirdiği her görüşme sonunda liderler tarafından dile getirilmeye devam etmiştir. Ekonomiden siyasete birçok konuda yapılan görüşmelerde özellikle kültür ve turizm alanındaki gelişmelere dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya ile kültür ve turizm alanındaki ilişkileri eskisinden daha ileriye taşımak istediklerini vurgulayarak bu yılın ilk dokuz ayında 4

⁸ "Putin, 'Büyük Başarıya İmza Attık, Erdoğan'ın Katkısı Büyük!'", *Vatan*, 28 Eylül 2017.

⁹ "Türkiye ve Rusya S-400 Füze Anlaşmasını İmzaladı", BBC Türkçe, 12 Eylül 2017.

milyonu aşkın Rus turistin Türkiye’yi ziyaret ettiğini hatırlatmış ve “2019’da Türkiye ve Rusya’da karşılıklı olarak düzenlenecek Kültür ve Turizm Yılı bu çabalarımızla önemli bir dönüm noktası olacaktır”¹⁰ demiştir.

Suriye krizinin çözümü için Putin ve Erdoğan 22 Kasım’da yedinci kez bir araya gelmiş fakat bu sefer İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani de görüşmelere katılmıştır. Suriye konulu üçlü zirve sonunda “Devlet başkanları Suriye Arap Cumhuriyeti’nin egemenliğine, bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne olan kuvvetli taahhütlerini teyit etmiş, bahsi geçen gerginliği azaltma, bölgelerin tesis edilmesi ve Suriye ihtilafının çözümüne yönelik hiçbir siyasi girişimin Suriye Arap Cumhuriyeti’nin egemenliğine, bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne hiçbir suretle halel getiremeyeceğini” vurgulamıştır.¹¹ Ayrıca Putin Türkiye ve İran’a özel olarak teşekkür etmiş, “Türk ve İranlı liderlerin üstlendikleri rol olmasaydı Suriye’de askeri sürecin sonlanması mümkün olmazdı” demiş ve Suriye’de artık siyasi çözüme yönelik yeni bir aşamaya geçildiğini ifade etmiştir.¹²

Taraflar arasındaki sekizinci ve son görüşme 11 Aralık 2017’de Putin’in önce Suriye’de Devlet Başkanı Beşşar Esed sonra da Mısır’da Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi ile yaptığı görüşmeler sonrasında gerçekleşmiştir. Görüşmede başta ortak enerji projeleri olmak üzere ikili ilişkilerin aktüel konuları ele alınmış ve Ortadoğu’daki durum ve Suriye çözüm süreci dahil olmak üzere uluslararası kritik sorunlar masaya yatırılmıştır.

¹⁰ “Putin: Türkiye ile İlişkilerimiz Kriz Öncesine Döndü”, Euronews, 13 Kasım 2017.

¹¹ “Türkiye’de 2017 Böyle Geçti (11)”, Haberler, 21 Aralık 2017, <https://www.haberler.com/turkiye-de-2017-boyle-gecti-11-10371020-haberi>, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2018).

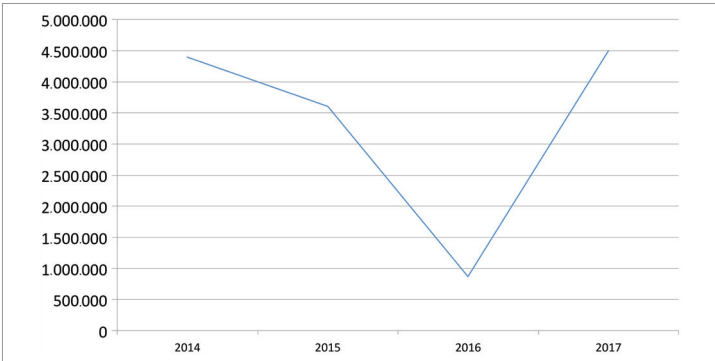
¹² “Putin’den Türkiye ve İran’a Teşekkür: Suriye Sayenizde DEAŞ’tan Kurtarıldı”, Haberler, 22 Kasım 2017, <https://www.haberler.com/rusya-devlet-baskani-putin-turk-ve-iranli-10269385-haberi>, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2018).

İKİLİ İLİŞKİLERİN EKONOMİK GÖSTERGELERE YANSIMASI

Turizm sektöründe 2016'da Türkiye'de vuku bulan olaylar sonucunda güvenlik endişesi dolayısıyla Avrupalı turist sayısında azalma yaşanmıştı. Bu anlamda Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı 2016'da yüzde 30'un üzerinde azalarak yaklaşık 25 milyon kişi olarak gerçekleşmişti. Ayrıca yine aynı yıl içinde Moskova'nın charter uçuşları yasaklaması sonrasında Rusya'dan gelen ziyaretçi sayısı yaklaşık yüzde 80 düşüş kaydetmişti. Bu bağlamda Rus turist sayısı 2014'te yaklaşık 4,5 milyon, 2015'te 3,7 milyon iken bu rakam 2016'da 800 bine düşmüştü. Fakat siyasi ilişkilerin bu kötü gidişine yeni yıla girerken son verilince 2017'de Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı yeniden 4,5 milyon civarına yükseldi.

Mevcut durum açısından bakıldığında Türkiye'nin turizm sektöründe yaşanan dalgalanmanın 2017 itibarıyla son bulduğu görülmektedir. Özellikle 10 Mart 2017'de düzenlenen Türkiye-Rusya Federasyonu ÜDİK toplantısında imzalanan anlaşmayla 2019'un iki ülke arasında karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı ilan edilmesinin de olumlu etkiler yaratacağı, kültürel ilişkilerde atılacak yeni adımların gelecek yıllarda turizme de artı değer katacağı beklenmektedir.

Grafik 1. Türkiye'ye Gelen Rus Turist Sayısı (2014-2017)

Kaynak: Turizm Bakanlığı, TÜİK, TÜRSAB

Diğer taraftan petrol fiyatlarındaki düşüş sonucunda 2015'te Rus ekonomisinin yüzde 4 civarında daralmasına ek olarak yaşanan kriz sonrası Türkiye'ye yönelik yaptırımlar neticesinde Ankara'nın Moskova ile olan ticaretinde daralma meydana gelmiş ve Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndaki yatırım ve müteahhithlik hizmetlerinde de durağanlık mevzubahis olmuştur. Fakat yine siyasi ilişkilerin düzelmesi sonucunda Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 2017'de yüzde 36 civarında artarak 2,7 milyar doları geçmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin ithalatı ise yüzde 22 oranında yükselerek 19,5 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.

**TABLO 1. RUSYA İLE YAPILAN TİCARET İSTATİSTİKLERİ
(2013-2017, BIN DOLAR)**

	2017	2016	2015	2014	2013
Toplam İthalat	233.791.662	198.618.235	207.234.359	242.177.117	251.661.250
İthalat	19.513.833	15.162.386	20.401.757	25.288.597	25.064.214
Yüzde Pay	8,34	7,66	9,84	10,44	9,95
Toplam İhracat	157.055.371	142.529.584	143.838.871	157.610.158	151.802.637
İhracat	2.735.484	1.732.954	3.588.331	5.943.014	6.964.209
Yüzde Pay	1,74	1,17	2,49	3,77	4,58

Kaynak: TÜİK

Bir başka husus ise Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında 12 Mayıs 2010'da imzalanan ve 16 Nisan 2011'de yürürlüğe giren Vize Muafiyeti Anlaşması'nın 1 Ocak 2016'da Moskova tarafından feshedilmesidir. Siyasi ve ekonomik ilişkilerin normalleşmesine rağmen Vize Muafiyeti Anlaşması halen yürürlüğe girmemiş ve 2016'dan 2017'ye sarkan nadir krizlerden biri olma özelliğini korumuştur.

KAFKASYA İLE İLİŞKİLER

Türkiye’nin Asya’ya açılmasında Kafkasya ilk kilit bölgeyi ifade etmektedir. Bu anlayış özellikle Azerbaycan ve Gürcistan üzerine temellendirilmektedir. Diğer taraftan Türkiye’nin Kafkasya ile ilişkilerinde 2017 önemli bir gelişmeyle karşımıza çıkmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu’nun açılışının yapılp ilk tren seferinin gerçekleştirilmesi bölge ve Asya için ehemmiyet taşımaktadır.

Ülkeler üzerinden ilişkiler incelendiğinde şu bir gerçektir ki Azerbaycan ile tesis edilen ilişkilerin çok farklı temelleri bulunmaktadır. “Bir Millet İki Devlet” söylemi üzerinde şekillenen yakınlık iki ülkenin sahip olduğu yoğun tarihi ve manevi ilişkilere dayanmaktadır. 2017’de de değişmeyen bu ilişki düzeyinin yeni gelişme ve irade bildirimleriyle daha da ilerletilmesi amaçlanmıştır.¹³ 2010’da cumhurbaşkanları düzeyinde oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin (YDSK) 31 Ekim 2017’de altıncı toplantısı Bakü’de Zagulba Sarayı’nda gerçekleştirilmiştir. Türkiye-Azerbaycan arasındaki toplantılar bir yıl bir ülkede bir yıl diğer ülkede yapılmaktadır. 2016’da farklı bir uygulamaya geçilerek İlham Aliyev’in teklifi sonucunda toplantı Bakü yerine Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Aliyev Türkiye’de düzenlenen canlı bomba eylemi sonucunda vatandaşların hayatını kaybetmesinden ötürü Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Bakü’ye gidemeyecek olmasına binaen Türkiye’ye destek vermek bağlamında bu kararı almıştır.

31 Ekim’de gerçekleştirilen toplantıda yükseköğretim alanında iş birliği protokolü, eğitim alanında iş birliği anlaşması, tercihlî ticaret anlaşmasının imzalanmasına dair mutabakat zaptı, savunma sanayii alanında iş birliği anlaşması, yem bitkileri tohum üretimi ve sertifikalandırılması alanında iş birliğine dair anlaşma ve YDSK

¹³ Türkiye-Azerbaycan ilişkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hüsrev Tabak ve Özgür Tüfekçi, “Turkey-Azerbaijan Relations after 15 July: Expectations, Solidarity and Cooperation”, *Caucasus International*, Cilt: 17, Sayı: 2, (2017), s. 83-96.

altıncı toplantı protokolü imzalanmıştır.¹⁴ Ayrıca üçlü görüşme mekanizmalarının sürdürülmesine de devam edilmiştir. Bu mekanizmalarla bölgesel konularda üçlü formatta görüş alışverişinde bulunulmasına imkan tanınması, karşılıklı yarar temelinde iş birliği anlayışının geliştirilmesi, bölgesel refah, istikrar ve güvenliğin pekiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda 17 Temmuz'da Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan üçlü dışişleri bakanları dördüncü toplantısı, 6 Eylül'de Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü dışişleri bakanları altıncı toplantısı, 28 Kasım'da Türkiye-Azerbaycan-Pakistan üçlü dışişleri bakanları toplantısı, 18 Aralık'ta ise Türkiye-Azerbaycan-İran üçlü dışişleri bakanları toplantısı gerçekleştirilmiştir.

28 Şubat ve 9 Temmuz'da da görüşen iki ülke lideri bu görüşmelerinde ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgesel güvenliğin sağlanması için çaba göstermişlerdir. Bu bağlamda 4 Temmuz'da Azerbaycan'ın Fuzuli Rayonu'nda yer alan Alhanlı köyünün Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından top ateşine tutulması ve bunun sonucunda köy sakinlerinden 50 yaşında bir kadınla 2 yaşındaki torununun hayatlarını kaybetmelerini Türkiye oldukça sert bir şekilde kınamış ve Dağlık Karabağ işgalinin çözümü için oluşturulan AGİT Minsk Grubunun bir üyesi olarak işgaline Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği çerçevesinde adil ve kalıcı bir çözüm bulunması yönündeki çabaları desteklemeyi sürdüreceğini açıklamıştır.¹⁵

Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununa yönelik Azerbaycan'a verdiği destek çeşitli vesilelerle dile getirilmeye devam etmiştir.

¹⁴ "Türkiye ile Azerbaycan Arasında 6 Anlaşma", TGRT Haber, 1 Kasım 2017.

¹⁵ "No: 218, 5 Temmuz 2017, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Tarafından Açılan Ateş Sonucunda Azerbaycan Vatandaşı Sivillerin Hayatını Kaybetmesi Hk", Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-218_-Ermenistan-Silahli-Kuvvetleri-Tarafından-Acılan-Ates-Sonucunda-Azerbaycan-Vatandası-Sivillerin-Hayatını-Kaybetmesi-Hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2018).

Örneğin 1 Mart 2017’de Pakistan’ın ev sahipliğinde gerçekleştirilen 13. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Liderler Zirvesi’nde de bu soruna vurgu yapılmıştır. Zirve sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan katılımcılara şöyle seslenmiştir:

Özellikle üzerinde durmak istediğim konu şudur: Her ne kadar bu toplantı bir Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi olsa da bugün asıl çerçevesini çizen siyasettir, siyasi yaklaşımdır. Öyleyse bu kardeşler topluluğu için özellikle adımlarımızı atarken siyaseti bir kenara koymak mümkün değil. Bu siyasi mücadelede bir-birimizle olan dayanışmamız çok büyük önem arz etmektedir. Birçok ülkenin burada sıkıntıları var, Afganistan’ın sıkıntıları var, Azerbaycan’ın yıllardır çektiği sıkıntılar... Özellikle Dağlık Karabağ sorununu görmezden gelemeyiz. 20 yılı aşkın bir süredir devam eden bu görüşmeler bir neticeye ulaşamamıştır, Minsk Üçlüsü bu işi çözmemiştir. Öyleyse biz kendi göbeğimizi beraber birlikte kesmek zorundayız. Burada gerek ECO, gerekse İslam İşbirliği Teşkilatı olarak dayanışma içerisinde bu adımları kararlılıkla atmak durumundayız. Ermenistan’ın işgalci tavrını hep birlikte her tür uluslararası toplantıda dillendirmek durumundayız.¹⁶

Türkiye ve Gürcistan arasındaki ilişkilerde Rusya faktörü öne çıkarken planlanan projeler genellikle Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan dışişleri bakanları üçlü toplantılarının altıncısı 6 Eylül’de Bakü’de düzenlenmiştir. Toplantının ardından 2017-2019 Üçlü Sektörel İşbirliği Eylem Planı’nı da kapsayan ortak bir bildiri imzalanmıştır. Diğer taraftan Türkiye-Gürcistan YDSK toplantısının ikincisi Başbakan Binali Yıldırım ve Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvirikaşvili arasında 23 Mayıs 2017’de Tiflis’te gerçekleştirilmiştir. Toplantı sonucunda çeşitli anlaşmaların yanı sıra Tiflis Bildirisi imzalanmıştır.

¹⁶ “Ticari İlişkilerimizi Güçlendirmek, Güvenlik ve İstikrara Yönelik Tehditlerin Bertarafıyla Mümkündür”, Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/71175/ticari-iliskilerimizi-guclendirmek-guvenlik-ve-istikrara-yonelik-tehditlerin-bertarafıyla-mumkundur.html>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2018).

Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında yürütülen üçlü ilişkiler hem ekonomik ve siyasi hem de askeri alanlarda ilerletilmektedir. Bu anlamda en önemli gelişme BTK Demiryolu projesidir.¹⁷ Bu hat Azerbaycan'ın başkenti Bakü'den, Gürcistan'ın Tiflis ve Ahılkelek şehirlerinden geçerek Türkiye'de Kars'a ulaşmakta ve Avrupa'dan Çin'e demir yoluyla kesintisiz yük taşınmasını mümkün hale getirmektedir. Böylece Avrupa ile Orta Asya arasındaki yük taşımacılığının tamamının demir yolu aracılığıyla gerçekleştirilmesinin önü açılacaktır. BTK ile orta vadede yıllık 3 milyon ton yük taşınması hedeflenirken 2034'te bu rakamın 16 milyon 500 bin ton yük ve 1 milyon 500 bin yolcu olarak gerçekleşmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda BTK'nin 30 Ekim'de açılması Kafkasya için en önemli gelişmelerden biridir. Açılış Bakü'de Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Kazakistan Başbakanı Sagintayev, Özbekistan Başbakanı Aripov ve Gürcistan Başbakanı Kvirikaşvili'nin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev açılıшта BTK Demiryolu projesi ve üç ülke arasındaki iş birliklerine vurgu yaparak ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliğini şöyle ortaya koymuştur:

BTK, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan en kısa ve güvenilir yoldur... BTK, Avrasya ulaşım haritasının önemli bir parçasına dönüşecektir. Bu hattın geçtiği ülkeler arasında ticaret hacmi, sermaye yatırımı ve iş birliği artacak ve turizmin gelişmesine de büyük katkı sağlayacaktır. BTK anlaşması Gürcistan'da yapılmış, temeli Türkiye'de atılmış ve açılışı da Bakü'de gerçekleştirilmektedir. Bu proje Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'ın dostluğu, kardeşliği sayesinde yapılabilmektedir. Üç ülke daha önce Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı gibi projeleri gerçekleştirmiştir. Güney Gaz Koridoru'nda ise Şahdeniz yatağında çalışmaların yüzde 98'i, Güney Kafkas Boru Hattı'nın yüzde 99'u, TANAP'ın yüzde 84'ü, TAP'ın ise yüzde 60'ı tamamlanmış-

¹⁷ Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Özgür Tüfekçi, "Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu'nda Son Viraj", *EkoAvrasya*, Cilt: 7, Sayı: 28, (2014), s. 26-27.

tır. BTK, daha önce yapılan bu ortak projeler sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bazı yabancı çevreler BTK’nın yapımına inanmıyordu. Fakat üç ülke güçlü irade ve güven olduğu zaman tüm işlerin yapılabileceğini gösterdi.¹⁸

**TABLO 2. KAFKASYA ÜLKELERİ İLE YAPILAN
TİCARET İSTATİSTİKLERİ (2013-2017, BİN DOLAR)**

	2017	2016	2015	2014	2013
Toplam İthalat	233.791.662	198.618.235	207.234.359	242.177.117	251.661.250
Azerbaycan	350.870	278.131	232.376	291.283	333.748
Gürcistan	215.276	211.680	223.107	232.596	201.738
Ermenistan	2.145	1.386	988	1.465	399
Yüzde Pay	0,24	0,24	0,23	0,22	0,21
Toplam İhracat	157.055.371	142.529.584	143.838.871	157.610.158	151.802.637
Azerbaycan	1.357.772	1.285.127	1.898.520	2.874.608	2.960.371
Gürcistan	1.209.472	1.176.634	1.108.740	1.443.790	1.245.917
Ermenistan	13	1	0	0	83
Yüzde Pay	1,63	1,72	2,09	2,74	2,77

Türkiye’nin Kafkasya ile ilişkilerinin ekonomik boyutunu rakamsal olarak ele aldığımızda son dönemde gelişen siyasi ilişkilerle eş güdümlü bir tablonun ortaya çıktığını açıkça görebilmek mümkündür. Türkiye’nin toplam ithalat ve ihracatında bölge ülkelerinin çok önemli bir payı olmamasına rağmen özellikle Azerbaycan ve Gürcistan açısından ileriki yıllarda artış gösterme potansiyeli taşıyan bir dış ticaret durumu söz konusudur. Bu noktada BTK Demiryolu projesinin hayata geçmesinin önemli katkılar sağlayacağı göz önüne alınmaktadır.

Mevcut konjonktürde dış ticaret rakamlarına baktığımızdaysa Rusya-Türkiye arasında 2015’te yaşanan gelişmelerin akabinde

¹⁸ “Doğudan Batı’ya Medeniyet Köprüsü”, *Star*, 30 Ekim 2017.

2016'da uygulanmaya başlayan Rus ambargosunun etkilerinin Azerbaycan ile gerçekleştirilen ticareti de etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda 2014'te Azerbaycan'a yapılan ihracat yaklaşık 2,9 milyar dolarken bu rakam 2016'da yaklaşık 1,3 milyar dolara kadar gerilemiş, Türkiye-Rusya arasındaki siyasi gerilimin ortadan kalkmasının da etkisiyle 2017'de yüzde 5 civarı artış göstermiştir. İthalat ise daha hızlı bir toparlanma sürecinden geçmiş ve 2017'de 2013 rakamlarını geride bırakarak 350 milyon dolar civarına çıkmıştır. Diğer taraftan Gürcistan ile olan dış ticaret rakamları oldukça istikrarlı bir görüntü sunmaktadır. Türkiye'nin ihracatı bağlamında en yüksek hacmin 2014'te gerçekleştiği görülürken 2017 de dahil olmak üzere genel olarak yıllık bazda 1,2 milyar dolar civarı bir ihracat ve yaklaşık 200 milyon dolarlık ithalat hacminden söz etmek mümkündür.

SONUÇ

2011'den bugüne Suriye'deki iç savaş Türkiye-Rusya ilişkilerini de test etmiş ve bir anlamda bu ilişkilerin sağlam olduğu yönünde uluslararası toplumda bir kanı oluşmasına yol açmıştır. Ancak 2015'in son çeyreğinde gerçekleşen Rus savaş uçağının Türkiye hava sahasını ihlal etmesi ve bu nedenle angajman kuralları gereği Türkiye jetleri tarafından düşürülmesi altın çağını yaşayan Ankara-Moskova ilişkilerini hem derinden sarsmış hem de bölgesel ve küresel etkilere sebep olmuştur. Fakat Türkiye-Rusya ilişkilerinde mevcut olan ihtiyat ve denge unsurları jet krizinin yaklaşık dokuz aylık bir sürede başarılı bir şekilde üstesinden gelinmesinde önemli rol oynamıştır. Krizin etkilerinin 2016'da da sürmesine rağmen 2017'de bu etkiler büyük oranda ortadan kalkmış ve Türkiye-Rusya ilişkileri güçlü bir şekilde altın çağına geri dönme emareleri vermeye başlamıştır. Özellikle turizm alanında 2014-2015'teki düzeye geri dönüldüğü söylenebilir.

Öte yandan Türkiye'nin Kafkasya politikası ne Türkiye-Rusya ilişkileri kadar hareketli ne de bu ilişkilerden bağımsız gelişmektedir. Türkiye, Azerbaycan'la farklı motivasyonlar üzerine kurduğu iyi ilişkileri yine karşılıklı güven üzerinde ilerletmeye devam etmektedir. Gürcistan ile olan ilişkileri de yine bölgesel dengeler dolayısıyla Ermenistan'ı dışarıda bırakacak ve Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan arasında iş birliğini daha da üst seviyelere çıkaracak şekilde yürütmektedir.

KRONOLOJİ

9 Şubat	Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile telefonda görüştü. Görüşmede Rusya, Türkiye ve İran'ın aracılığıyla Astana'da gerçekleşen Uluslararası Suriye Müzakeresi'nin sonuçlarının hayata geçirilmesi değerlendirildi. Ayrıca Mart'ta ÜDİK toplantısına hazırlık çerçevesinde Rusya ve Türkiye'nin ticaret, ekonomi ve diğer alanlardaki iş birliğinin geliştirilmesi ile ilgili güncel konulara da değinildi.
10 Mart	Rusya-Türkiye ÜDİK toplantısı gerçekleştirildi.
4 Nisan	Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile telefonda görüştü.
Türkiye Cumhurbaşkanı St. Petersburg Metrosu'ndaki terör saldırısından dolayı taziyelerini iletti. Her iki tarafın terörle mücadelede ikili iş birliği geliştirme iradesine sahip olduğu yeniden bildirildi.
18 Nisan	Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Türkiye'deki Anayasa değişikliği referandumunun başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesinden dolayı Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı tebrik etti.
3 Mayıs	Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Soçi'de bir araya geldi.
22 Mayıs	Rusya Başbakanı Dmitry Medvedev Türkiye Başbakanı Binali Yıldırım ile görüştü.

- 23 Mayıs Türkiye-Gürcistan YDSK toplantısının ikincisi Başbakan Binali Yıldırım ve Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvirikaşvili arasında Tiflis'te gerçekleştirildi.
- 27 Mayıs Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile telefonda görüştü. Liderler 25 Mayıs 1992'de imzalanan Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma'nın 25. yıl dönümü vesilesiyle birbirini kutladı. Vladimir Putin AK Parti Genel Başkanlığı görevine seçilmesi vesilesiyle Recep Tayyip Erdoğan'a başarılar diledi.
- 5 Haziran Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile telefonda Katar sorunu ile ilgili bilgi alışverişinde bulundu.
- 8 Temmuz Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Almanya'da düzenlenen G20 zirvesinde görüştü.
- 17 Temmuz Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan üçlü dışişleri bakanları dördüncü toplantısı gerçekleştirildi.
- 6 Eylül Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü dışişleri bakanları altıncı toplantısı düzenlendi.
- 28 Eylül Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile "Rus-Türk Üst Düzey Görüşmeleri" kapsamında Ankara'da bir araya geldi.
- 28 Ekim Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile telefonda görüştü. Putin, Erdoğan'a 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle tebriklerini sundu. İki lider ortak enerji projelerinin uygulanması da dahil olmak üzere ikili iş birliğini başarıyla geliştirmenin çeşitli yönleri üzerinde kapsamlı bir görüş alışverişinde bulundu.
- 31 Ekim Türkiye-Azerbaycan YDSK altıncı toplantısı Bakü'de Zalgulba Sarayı'nda gerçekleştirildi.
- 13 Kasım Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Soçi'de Bocharov Ruchey Devlet Başkanlığı Rezidansı'nda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı kabul etti. Erdoğan, Putin'in daveti üzerine Soçi'ye çalışma ziyareti gerçekleştirdi.

- 19 Kasım Antalya'da Rusya Dışışleri Bakanı Lavrov, İran Dışışleri Bakanı Zarif ve Türkiye Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu bir araya geldi.
- 22 Kasım Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Soçi'de görüştü.
- Zirve sırasında Astana formatında yürütölen ortak çalışmalar bağlamında Suriye çözüm süreci görüşöldü ve ölkedeki ihtilafın kalıcı çözüme kavuşmasına yönelik atılacak adımlar ele alındı.
- 28 Kasım Türkiye-Azerbaycan-Pakistan üçlü dışışleri bakanları toplantısı gerçekleştirildi.
- 11 Aralık Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ankara'da bir araya geldi. Liderler başta büyük ortak enerji projeleri olmak üzere ikili ilişkilerin aktöel konularını ele aldı.
- Ortadoğu'daki durum ve Suriye çözüm süreci dahil olmak üzere uluslararası kritik sorunlar masaya yatırıldı.
- 18 Aralık Türkiye-Azerbaycan-İran üçlü dışışleri bakanları toplantısı gerçekleştirildi.

TÜRKİYE’NİN KIBRIS POLİTİKASI

ENES BAYRAKLI

Dr., Türk-Alman Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

HACI MEHMET BOYRAZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Türk-Alman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler (BM) desteğiyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında 2015’te başlayan barış müzakereleri tarafların birçok konuda uzlaşamaması nedeniyle 2017’de başarısızlıkla sona ermiştir. Toprak, mülkiyet, yönetim ve güç paylaşımı, güvenlik ve garantiler, ekonomi ve Avrupa Birliği (AB) ile ilişkiler olmak üzere altı temel başlıkta yürütülen müzakerelerin bazı başlıklarında ciddi ilerleme kaydedilmesine rağmen beklenen sonuç elde edilememiştir. Genel olarak güvensizlik ortamı içinde geçen müzakerelerde Rum tarafının kendi küçük resmine odaklanarak bölgedeki büyük resmi görememesi ve Türk tarafından aşırı taleplerde bulunması süreci

bir noktadan sonra tıkamış ve nihayetinde bu süreç de diplomasi mezarlığındaki yerini almıştır.

KIBRIS BARIŞ MÜZAKERELERİ

Müzakere başlıklarına bakıldığında çözülmesi nispeten kolay konular arasında yer alan ekonomiyle ilgili hususlarda birleşmenin her iki tarafa sağlayacağı faydadan ötürü ufak tefek ayrıntılar dışında temel ilkelerde uzlaşa sağlanmıştır. Benzer bir konuda AB ile ilişkilerde Türk tarafı AB Müktesebatının birleşmeden hemen sonra kuzeyde de uygulanmasını ve birlik hukukunun birincil olmasını istemiştir. Buna ek olarak Türk tarafı çözümden sonra serbest giriş, serbest dolaşım, serbest mülk edinme ve serbest yerleşim haklarının Türklere de tanınmasını talep etmiştir. Bunlara karşılık Rum tarafı AB Müktesebatının kuzeyde uygulanmasını kabul etmiş ancak AB hukukunun birincil olmasına ve serbestiyetler konusuna soğuk bakmıştır.¹

Yönetim ve güç paylaşımı meseleleriyse taraflar arasındaki temel görüş ayrılıkları arasında yer almıştır. Kurulması halinde federal devletin altında iki federe devletin (Kıbrıs Türk Federe Devleti ve Kıbrıs Rum Federe Devleti) var olması taraflar arasında kabul edilmiştir. Bu siyasi sistemin doğal bir sonucu olarak federe devletlerin kendilerine ait meclisleri ve her iki toplumun temsil edildiği üst meclisin (senato) varlığı da onaylanmıştır. Ancak Rum tarafı federal düzeyde devlet başkanının Rum ve yardımcısının Türk olmasını öne sürerken Türk tarafı dönüşümlü başkanlık modelinde ısrar etmiştir. Güvenlik ve garantiler başlığı kadar olmasa da bu konu da taraflar arasında ihtilafı olarak kalmıştır.

Toprak ve mülkiyet Cenevre görüşmelerinde müzakereye açılan ve Crans Montana'da uzlaşa sağlanamayan bir diğer meseledir.

¹ Murat Demirci, "Kıbrıs'ta Müzakereler Yeniden Başlıyor", Anadolu Ajansı, 11 Nisan 2017.

Bu konularda Cenevre’de yapılan zirvede KKTC kendisine ait mevcut yüzde 36 olan toprak oranını yüzde 29,2’ye indirmeyi kabul etmiş ancak Rumlar bu oranın yüzde 28’e kadar azaltılmasını ve Güzelyurt’un kendilerine bırakılmasını istemiştir.² Mülkiyetlerle ilgili ise Rum tarafı 1974 müdahalesi öncesinde kuzeyde kalan Rum mülkiyetlerinin tamamının iadesi ve mülkiyette ilk söz hakkının mülk sahibinde olması yönünde baskı yapmıştır.³ Buna karşı Türk tarafı çözümden sonra yerinden olacak Kıbrıslı Türklerin sorunlarının fazla zaman kaybedilmeden çözülmesi ve mevcut durumun yasallaşmasına yönelik koruyucu düzenlemelerden başka kısır döngüye neden olabilecek bir talepte bulunmamıştır.

Daha önceki süreçlerde olduğu gibi bu müzakere sürecini de sonlandıran konu güvenlik ve garantiler meselesidir. Türk tarafı müzakerelerde Türkiye’nin garantörlüğü ve Ada’daki askeri varlığının devam etmesini kritik başlık olarak belirlemişken bahsi geçen bu argümanın tam tersi Rum tarafında da kırmızı çizgi olarak benimsenmiştir. Yani GKRY’nin İsviçre’deki nihai görüşmelere girerken ajandasında Ada’da garantörlükler ve Türk askeri varlığının sona erdirilmesi (sıfır asker, sıfır garanti) vazgeçilmezler arasında yer almıştır. Ada’da farklı zamanlarda Türklere yönelik gerçekleştirilen etnik kıyım ve uluslararası aktörlerin bunlara sessizliği hala tazeyen Türk tarafından bir çırpıda böyle bir tavizin istenmesi doğal olarak tepkiyle karşılanmıştır. Buradan hareketle 2015’te büyük bir hevesle başlayan Kıbrıs barış müzakereleri 2017’de ne yazık ki hüsrarla sona ermiştir.

² Haritaların BM’ye sunulmasından sonra Rum tarafı siyasi nezaketsizlik örneği göstererek daha önce 2009 ve 2012’de olduğu gibi kamuoyu ile paylaşılmaması gereken bazı belgeleri el altından medyaya servis etmiştir. Sızdırmalar için bkz. “Leaked Document Reveals Disparity on Cyprus Talks”, *Hürriyet Daily News*, 3 Mart 2009; “Rumlar Çözüm Belgesini Basına Sızdırdı”, NTV, 13 Şubat 2012; Fatih Erel, “Turkish FM Criticizes Greek Proposals for Cyprus”, *Anadolu Ajansı*, 6 Temmuz 2017.

³ Demirci, “Kıbrıs’ta Müzakereler Yeniden Başlıyor”.

Tablo 1. 2015-2017 Arasında Yürütülen Kıbrıs Barış Müzakerelerinin Özeti

Teknik Bilgiler	Müzakerelerdeki Taraflar	Müzakerelerdeki Temel Başlıklar	Türk Tarafının Kırmızı Çizgileri	Rum Tarafının Kırmızı Çizgileri
•Müzakereler Mustafa Akıncı ve Nikos Anastasiadis’in 15 Mayıs 2015’te ara bölgede bir araya gelmesiyle başladı. •iki yıl boyunca liderler arasında 70’ten, müzakereciler arasında 150’den ve teknik uzmanlar arasında 360’tan fazla görüşme gerçekleşti. •Crans Montana görüşmelerinden sonuç çıkmaması üzerine müzakereler 7 Temmuz 2017’de başarısızlıkla sona erdi.	•KKTC •GKRY •Türkiye (Garantör) •Birleşik Krallık (Garantör) •Yunanistan (Garantör) •BM (Arabulucu) •AB (Gözlemci)	•Güvenlik ve Garantiler •Toprak •Mülkiyet •Yönetim ve Güç Paylaşımı •Ekonomi •AB ile ilişkiler	•Ada’da Türkiye’nin Garantörlüğünün ve Askeri Varlığının Devam Etmesi •Kurulacak Devletin Dönüşümlü Başkanlık Modeli ile Yönetilmesi	•Ada’daki Garantörlüklerin ve Türk Askeri Varlığının Tamamen Sona Ermesi •Güzel yurt’un Kendilerine Verilmesi •Türk Tarafına Ait Toprak Oranının Yüzde 36’dan 28’e Düşürülmesi

Diğer taraftan Kıbrıs’ın Türkiye’nin güvenliği ve jeopolitik çıkarları açısından oynadığı rol izahtan varestedir. Nitekim Londra Konferansı sırasında dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Ada’nın stratejik değerini şu şekilde açıklamıştır:

Stratejik sebeplerle Kıbrıs adası Türkiye için zaruridir. Kıbrıs adası askeri bakımdan bi’n-nefs (bizzat) Türkiye’nin ve Türkiye’ye hem civar şark memleketlerinin akıbetiyle Türkiye kadar yakından ilgili bir devletin elinde bulunmak zorundadır. Zira bir harp halinde Türkiye’nin savunma gücünün hariçten beslenmesi ancak Akdeniz’deki Batı ve Güney limanları vasıtasıyla olabilir.⁴

Zorlu’nun bu açıklamaları dahilinde Anadolu coğrafyasına sadece 70 kilometre uzaklıkta olan Kıbrıs ve Akdeniz’de yaşanabilecek yapısal bir dönüşüm Türkiye ve civar ülkeleri doğrudan etkileyecek düzeydedir. Bu bağlamda Kıbrıs’ta Türklerin aleyhine bir yapının kurulması Türkiye’nin müsamaha ile karşılayabileceği bir husus de-

⁴ Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, (Kronik Yayınları, İstanbul: 2017), s. 246-247.

ğildir.⁵ Bu gerçekliğe rağmen müzakerelerin sonuna doğru Türkiye önemli bir adım atarak Kıbrıs'taki asker sayısını azaltmayı ve daha da önemlisi garantörlük ve Ada'da sürekli askeri varlık konularının yeni devletin kurulmasından on beş sene sonra gözden geçirilmesini teklif etmiş⁶ ancak Rum tarafı buna da sıcak bakmamış ve masadan ilk kalkan taraf olmuştur.

Bunların yanı sıra Rum tarafı geçen sene olduğu gibi bu sene de süreci sabote eden tahrik içerikli adımlar atmaktan geri durmamıştır. Müzakereler resmi olarak sürerken Rum Meclisi Şubat'ta 1950'deki Enosis referandumunun (Ada'nın tümüyle Yunanistan'a bağlanması) Rum okullarında kutlanması yönünde karar almış ve bundan ötürü görüşmeler iki ay çıkmaza girmiştir. Nitekim bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında bahsedilecek olan BM Kıbrıs Raporu'nda da bu husustan ötürü Rum tarafı eleştirilmiştir. Rum tarafının Türk tarafına ve BM yetkililerine haber vermeden 3 Nisan'da İsrail, Yunanistan ve İtalya ile birlikte doğal gaz boru hattı inşası için ön anlaşma imzalaması ise bu provokatif tutuma bir başka örnek teşkil etmektedir.

Son olarak 2018'de Rum tarafında gerçekleştirilecek olan seçimler müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının arka planındaki bir diğer önemli faktördür. 2018 Şubat'ındaki GKRY Başkanlık seçimlerinde hükümette kalmak isteyen Demokratik Seferberlik Partisi (DISY) muhalefetin eline koz vermemek için İsviçre'deki son tur görüşmeleri öncesinde pasif bir tutum benimsemiş ve milliyetçi Rum tabanın tepkisini çekecek adımlardan uzak durmuştur. Bu bağlamda Rum tarafındaki hakim medyada barış müzakerelerinin son aşaması olan Crans Montana görüşmeleri öncesinde Türk tarafına çok taviz verildiğine yönelik kamuoyu algısının ön plana çıkmasından ötürü gelecek seçimde iktidarı Demokrat Parti'nin

⁵ Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 222.

⁶ Ömer Bilge ve Yorgo Kırbaşı, "BM Kıbrıs'ta Havlu Attı", *Hürriyet*, 8 Temmuz 2017.

(DİKO) potansiyel adayı Nikolas Papadopoulos’a bırakmak istemeyen Nicos Anastasiadis “sıfır asker, sıfır garanti” söylemiyle müzakereleri terk etmiştir.

Nitekim seçimlere az bir süre kala Anastasiadis’in verdiği “tavizler” Rum muhalefeti tarafından eleştiri konusu haline gelmiş ve hatta Dayanışma Hareketi (Kinima Allilengyi) Başkanı Eleni Theoharus, Anastasiadis’in yeniden seçilmesi halinde “Ada’nın tam olarak Türkleşmesine yol açacağı” gibi popülist bir iddiada bulunmuştur.⁷ Crans Montana görüşmelerine katılan Yunanistan ise Kıbrıslı Rumlar ile olan dini, etnik ve siyasi bağları sebebiyle süreç boyunca GKRY’nin tezlerini desteklemenin ötesinde herhangi bir inisiyatif almamıştır.

KIBRIS MÜZAKERE RAPORU VE BM

Akdeniz siyasetinin yapısal sorunları arasında yer alan Kıbrıs meselesine çözüm bulunması adına Mayıs 2015-Ağustos 2017 arasında BM desteğiyle yürütülen Kıbrıs barış müzakere süreciyle ilgili olarak BM Genel Sekreteri Antonio Guterres Ekim’de Kıbrıs’taki İyi Niyet Misiyonu ile birlikte 11 sayfa ve 50 maddeden oluşan “BM Kıbrıs Raporu” (UN Report on Cyprus) adlı bir metin yayımlanmıştır.⁸ Yaklaşık iki yıl devam eden müzakerelere yönelik değerlendirmenin yer aldığı raporda önce müzakerelerle ilgili genel bir tanıtım yapılmış ve sonrasında iki paragrafla sorunun geçmişi anlatılmıştır. Raporun asıl kısmını oluşturan değerlendirme bölümünde deyişle iki tarafı da “rahatsız etmeden” şu hususlara vurgu yapılmıştır:

Liderler, müzakereciler ve teknik komiteler⁹ arasında gerçekleşen birçok görüşmeye rağmen beklenen başarı yakalanamamış ve bu

⁷ “Rum Siyasetinin Seçim Hazırlıkları Sürüyor”, *Kıbrıs Postası*, 4 Aralık 2017.

⁸ *Report of the Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus*, (United Nations Security Council, New York: 2017).

⁹ Müzakerelerdeki teknik komiteler arasında şunlar yer almaktadır: Yayıncılık ve İletişim-Frekans Komitesi, Kültür Komitesi, İnsancıl Konular Komitesi, Ekonomi ve Ticari İşler Komitesi, Sağlık Komitesi, Suç ve Suça İlişkin Konular Komitesi, Kültürel Miras Komitesi, Geçiş Kapıları Komitesi, Çevre Komitesi, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Komitesi, Eğitim Komitesi ve Kriz Teknik Komitesi.

görüşmelerdeki başarısızlık temelde taraflar arasındaki güven ve siyasi irade eksikliğinden kaynaklanmıştır.

Güvenlik ve garantiler başlıklarında önemli gelişmeler yaşanmasına rağmen iki toplumun geçmişte yaşadıkları travmalardan ötürü süreç bir noktadan sonra tıkanmıştır.

Taraflar arasında önemli bir ivme yakalandığı sırada Kıbrıs Rum Meclisinde 1950’de düzenlenen Enosis referandumunun Rum okullarında kutlanması kararı müzakereler için iki aylık bir zaman kaybına neden olmuştur.

Tarafların birbirlerine haritaları sundukları gün önemli bir dönüm noktası olmuş ancak haritalarda ciddi farklılıkların bulunması bir nevi müzakerelerin sonunu getirmiştir.

Raporun açıklanmasından sonra KKTC Dışişleri Bakanlığın-
dan yapılan açıklamada BM raporunun kendilerini hayal kırıklığı-
na uğrattığı vurgulanarak raporun Kıbrıs’ta önümüzdeki dönemde
yeni bir yaklaşımla çözüm için bir el kitabı olma şans ve potansiye-
line sahipken bu haliyle elli yıllık müzakere sürecindeki sıradan bir
doküman olarak tozlu raflarda yer almaktan ileriye gidemeyeceği
belirtilmiştir.¹⁰

Diğer taraftan rapor kadar uzun süredir küresel gelişmelere karşı
takındığı pasif tutum nedeniyle eleştirilerin merkezinde yer alan ve
kurumsal olarak köklü bir değişime ihtiyaç duyduğu birçok poli-
tikasından belli olan BM geçen süre zarfında Türk tarafında ciddi
eleştiri konusu olagelmıştır. Bilindiği üzere BM’nin Kıbrıs mesele-
siyle ilgili şu ana kadar sunabildiği tek reçete Annan Planı olmuş
ancak örgüt bu planın uygulanması hususunda başarı göstereme-
miştir. Zira 2004’te dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan ta-
rafından hazırlanan ve kamuoyunda “Annan Planı” olarak bilinen
kapsamlı plan Türk tarafında yüzde 65 oranında kabul gördüğü hal-

¹⁰ “Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Son Müzakere Sürecine Dair İyi Niyet Mis-
yonu Raporu Hk.”, KKTC Dışişleri Bakanlığı, 11 Ekim 2017, <http://mfa.gov.ct.tr/tr/bir-lesmis-milletler-genel-sekreterinin-son-muzakere-surecine-dair-iyi-niyet-misyonu-raporu-hk>,
(Erişim tarihi: 27 Kasım 2017).

de Rum oylarının yüzde 75'inin ret şeklinde gelişmesinden ötürü hayata geçirilememiştir. Kıbrıslı Türklerin lehte, Rumların aleyhte oy kullanmasına rağmen BM Rum tarafına herhangi bir yaptırımında bulunmadığı gibi Türk tarafına uygulanan ambargoya da sessiz kalmıştır. KKTC'ye haksız yere uygulanan bu ambargo Ankara ve Lefkoşa tarafından sürekli gündeme getirilmesine rağmen şu ana kadar somut bir adım atılmamıştır. Nitekim BM Kıbrıs Raporu'nun açıklanmasından sonra Türkiye, Dışişleri Bakanlığı üzerinden yaptığı açıklamayla bu durumu bir kez daha hatırlatmıştır:

Kıbrıs'ta Rumlarla barış ve ortaklık içinde bir arada yaşayabilmek için her türlü gayreti göstermiş bulunan Kıbrıs Türk halkına uygulanan insanlık dışı izolasyona artık son verilmesinin, Kıbrıs Türklerinin uluslararası toplumla temaslarının önüne getirilen haksız engellerin artık kaldırılmasının zamanı gelmiştir. Çözüm yolunda gayret sarf eden tarafın cezalandırılması, çözümü engelleyenin ödüllendirilmesi söz konusu olmamalıdır.¹¹

BM Kıbrıs Raporu'nda belirtilen hususlar da dahil olmak üzere 2015-2017 arasındaki müzakerelere dair somut bir değerlendirme yapıldığında ortaya dört önemli sonuç çıkmaktadır:

Birincisi daha önceki müzakere süreçlerindeki gibi geçmişte yaşanan acı hatıralardan ötürü bu müzakere sürecinde de taraflar arasında ciddi bir güvensizlik atmosferi hakim olmuş ve bu durum kritik konularda karar alınmasının önüne geçmiştir.

İkincisi GKRY'nin daha önceki müzakere süreçlerindeki gibi bu müzakere sürecinde de takındığı tutum, Türk tarafından aşırı talepleri ve bu taleplerin noktasından ve virgülünden dahi taviz vermek istememesi sürecin hüsrarla sonuçlanmasına yol açmıştır. Somut bir benzetmeyle dikenli bir yol olarak nitelendirilebilecek barış müzakerelerini Rumların tek bir dikene bile dokunmadan tamamlama arzusu sürecin başarısızlığındaki en önemli faktördür.

¹¹ "BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs'taki İyi Niyet Misyonu Hakkında Yayımlanan 28 Eylül 2017 Tarihli Raporu Hakkında", T.C Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2017).

Üçüncüsü Rum siyasi elitlerinin Crans Montana’da 2018 seçimlerini düşünerek ve “sıfır asker, sıfır garanti” ilkesini öne sürerek süreci tıkaması siyasi etik açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Zira iç politikadaki konumunu korumak için görevdeki Rum hükümetinin miyop bakış açısı barış çabalarının heba olmasına neden olmuştur.

Dördüncüsü müzakerelere başlarken tarafların bir taahhütte bulunmaması ve BM’nin de bir yaptırım uygulayabilecek kapasiteden uzak olması Rum tarafının kafasına her estiğinde masadan kalkmasına yol açmıştır. Bununla beraber BM’nin Kıbrıslı Türkler üzerindeki ambargoyu kaldıracak siyasi sorumluluğu almak istememesi Türk tarafında doğal olarak güven eksikliği yaratmıştır. Bir başka deyişle BM’nin taraflara hem “havuç” hem de “sopa” sunmaktan uzak olması kurumun inandırıcılığı ve normatif gücüne gölge düşürmektedir.

TÜRKİYE VE KKTC

Kıbrıs Barış Harekatı’nı takip eden süre zarfında Rumların Enosis’e yönelik faaliyetlerine devam etmesi ve taraflar arasındaki görüşmelerden sonuç çıkmaması üzerine Rum tarafının tüm tehditlerine rağmen Kıbrıs Türkleri Türkiye’nin de desteğiyle 15 Kasım 1983’te Ada’nın kuzeyinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni (KKTC) kurmuştur. KKTC’nin kurulması her ne kadar başarıyla sonuçlansa da bu yeni devleti tanıyan tek ülke ilk günden beri Türkiye’dir. Gerek bu gerçeklikten gerekse “ana vatan” ile “yavru vatan” arasındaki tarihi ve milli bağlar nedeniyle Türkiye her uluslararası mecrada Kıbrıslı Türklerin arkasında durmuş ve haklarını savunmuştur. Bunların yanı sıra sadece Kıbrıs’taki gelişmeleri takip etmek ve Türkiye-KKTC arasındaki ilişkileri diri tutmak adına Türkiye’de bir başbakan yardımcısı Kıbrıs’la ilgili koordinasyon işlerinden sorumlu olmuştur. Devlet düzeyindeki bu görevlendirme bile dikkate alındığında Türkiye’nin KKTC ile ilişkilere verdiği önem daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda önceki yıllarda olduğu gibi 2017’de de Ankara Ada’daki gelişmeleri günbegün takip etmiş ve KKTC ile ilişkilere gereken önemi vermiştir. Rum tarafıyla süren müzakerelerde de garantör ülke olarak yer alan Türkiye, KKTC ile uyumlu çalışarak süreç içerisindeki ağırlığını korumuş ve Kıbrıs Türkleri için belirlenen kırmızı çizgilere riayet etmiştir.

Taraflar arasında barış müzakereleri devam ederken 10 Şubat 2017’de Kıbrıs Rum Meclisinde 1950’de yapılan Enosis referandumunun¹² Rum okullarında kutlanması kararının alınmasıyla Rum tarafı Ada’nın Yunanistan’a bağlanmasına yönelik sembolik bir adım atmıştır. Kararın alınmasından hemen sonra KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı yaptığı açıklamada bu kararın devam eden çözüm çabalarına ciddi bir darbe olduğu açıklamasında bulunmuş ve kararı protesto etmiştir.¹³ Bu karar ekseninde gelecekte Enosis’e yönelik atılabilecek yeni bir adıma karşı Kıbrıs Türklerinin hakkını savunacak ve gerektiğinde güç kullanabilecek tek aktörün Türkiye olması dikkatlerden kaçmamalıdır. Bunun yanı sıra AB, BM ve NATO gibi aktörlerin Kosova ve Bosna’daki katliamlar ile Kırım’ın ilhakı gibi Avrupa’nın yakın tarihine damga vuran gelişmelerdeki pasif tutumu hatırlandığında Kıbrıs Türklerinin can güvenliği için Türkiye’nin önemi daha fazla artmaktadır.

Türkiye-KKTC ilişkilerinde 2017’de kamuoyunda geri planda kalan konu KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı’nın “82. vilayet olmak istemiyoruz” açıklamaları olmuştur. Akıncı önce Eylül ortasında İstanbul’da ve sonra Kasım sonunda Londra’da katıldığı konferanslarda “Kıbrıslı Türkler, Rum üniter devleti içinde azınlık olmayı istemediği gibi Türkiye’nin 82. vilayeti olmak da istememektedir”

¹² 1950’de Rumlar Ortodoks Kilisesinin önderliğinde açık oy usulü ile bir halk oylaması yapmış ve oylamada halkın yüzde 96’sı Yunanistan ile birleşme yönünde oy kullanmıştır.

¹³ “Akıncı, Enosis Referandumunun Kutlanması Kararını Kınadı”, KKTC Enformasyon Dairesi, 13 Şubat 2017, <http://pio.mfa.gov.ct.tr/akinci-enosis-referandumunun-kutlanmasi-kararini-kinadi>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2017).

ifadelerini kullanmıştır. Ankara’da devlet ve hükümet düzeyinde bu konuyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamasına ve Türkiye kamuoyunda buna yönelik bir gündemin bulunmamasına rağmen Akıncı’nın bu tür söylemlere başvurusu yeni soru işaretlerine neden olmuştur. Zira bilindiği üzere Akıncı cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra ideolojik bir tutumla Türkiye’ye yönelik olumsuz bir söylem geliştirmiş ve bu durum Yunan ve Rum medyalarında sevinçle karşılanmıştır. Benzer şekilde Akıncı’nın 82. vilayet açıklamaları KKTC’deki milliyetçi tabanda rahatsızlık uyandırmışken Yunan medyasında olumlu şekilde yankı bulmuştur.¹⁴

Son olarak 2017’de iki ülke arasında önemli projelere yönelik bazı adımlar da atılmıştır. Daha önce 2015’te açılışı yapılan deniz altından boru hattı vasıtasıyla KKTC’ye su nakil projesinden sonra aynı yöntemle deniz altından kablolarla elektrik taşınmasına yönelik enerji bakanlıkları arasında ekonomik program çerçevesinde görüşmeler yapılmış ve kısa süre içerisinde Ada’ya elektrik temin edilmesi kararı alınmıştır. Bu projenin de hayata geçmesiyle birlikte iki taraf arasındaki fiziksel bağ daha da güçlenecektir.

DOĞU AKDENİZ’DE TÜRKİYE’SİZ ENERJİ İTTİFAKI ARAYIŞLARI

Daha önce Kıbrıs civarında ve sonrasında Mısır ve İsrail’in Akdeniz kıyılarında tespit edilen hidrokarbon kaynakları (petrol, doğal gaz ve türevleri)¹⁵ küresel enerji piyasalarında heyecana sebep olduğu gibi Kıbrıs’ta barışın inşası için de yeni bir umut doğurmuştu. Ancak keşiflerin kamuoyuyla paylaşıldığı ilk günden itibaren Rum tarafının bu kaynakları Türk tarafıyla paylaşmak istememesi ve buna yönelik adımlar atması bu kaynakların Ada’daki sorunu

¹⁴ “Yunan Medyası Mustafa Akıncı’yı Konuşuyor”, Time Türk, 28 Kasım 2017.

¹⁵ İsrail’in Tamar ve Leviathan gaz sahasında 900 milyar metreküp (bcm), Kıbrıs’ın Afrodit sahasında 140 bcm ve Mısır’ın Zohr sahasında 850 bcm doğal gaz varlığı tahmin edilmektedir. Bkz. Erdal Tanas Karagöl, “Turkey in the Eastern Mediterranean Energy Equation”, New Turkey, 10 Şubat 2017.

daha da derinleştireceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda 2017 boyunca Kıbrıs meselesindeki siyasi mülahazalar kadar Ada etrafındaki kaynaklarla ilgili de önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Yıl boyunca gerek müzakereler devam ederken gerekse müzakerelerden sonra Rum tarafı yukarıda bahsedilen tutumunu sürdürmüş ve Türk tarafının haklarını hiçe sayarak siyasi hamlelerde bulunmuştur. 3 Nisan'da İsrail, GKRY, Yunanistan ve İtalya arasında doğal gaz boru hattı için bir ön anlaşmanın imzalanması, 17 Mart Bakanlar Kurulu toplantısında Rum yönetiminin üç ayrı hidrokarbon sahası için bazı işletmelerle keşif ve üretim sözleşmeleri imzalanmasına onay vermesi, 15 Haziran'da Yunanistan Başbakanı Çipras, GKRY lideri Anastasiadis ve İsrail Başbakanı Netanyahu'nun Selanik kentinde bir araya gelmesi ve 22 Kasım'da Anastasiadis, Çipras ve Mısır Cumhurbaşkanı Sisi'nin dahil olduğu "5. GKRY, Yunanistan, Mısır" liderler zirvesinin düzenlenmesi bu hamleler arasında en göze çarpanlar olmuştur. Bu siyasi hamlelerden hareketle GKRY'nin Türkiye'yi dışarıda bırakarak, Yunanistan ve AB'yi arkasına alarak İsrail, Mısır ve İtalya ile birlikte Doğu Akdeniz'de yeni bir enerji ittifakı kurmaya çalıştığı görülmektedir.

Bu muhtemel enerji ittifakında AB'nin de destek verdiği Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı projesine (Eastern Mediterranean Natural Gas Pipeline, EastMed) göre 2025'e kadar İsrail kıyılarındaki doğal gazın GKRY üzerinden Yunanistan ve İtalya'ya taşınması ve oradan da AB ülkelerine dağıtılması planlanmaktadır.¹⁶ Bu proje sayesinde AB üyesi ülkeler Rusya'ya olan enerji bağımlılıklarını ciddi anlamda azaltmayı hedeflemektedir.¹⁷ 6-7 milyar dolar arasında

¹⁶ John Reed, "Israel Signs Pipeline Deal in Push to Export Gas to Europe", *Financial Times*, 3 Nisan 2017.

¹⁷ Tsvetana Paraskova, "EU, Israel Agree to Develop Eastern Mediterranean Gas Pipeline", *Oil Price*, 3 Nisan 2017, <https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/EU-Israel-Agree-To-Develop-Eastern-Mediterranean-Gas-Pipeline.html>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2017).

maliyeti olması beklenen ve yaklaşık 2 bin kilometre uzunluğunda olacak hatla ilgili mutabakat zaptı 5 Aralık 2017’de İsrail, GKRY, Yunanistan, İtalya ve AB arasında imzalanmıştır.¹⁸ Ancak bu mutabakat metni projenin doğrudan yürürlüğe girdiği anlamına gelmemektedir. Zira bundan sonraki süreçte metnin önce bir anlaşma haline gelmesi ve sonrasında her ülkedeki yasal düzenlemelere göre onaylanması gerekmektedir. Ayrıca mutabakat metni tarafların siyasi açıdan uzlaştığını göstermekteyse de teknik hususlarla ilgili çalışmalar bir süre daha devam edecektir. Nitekim projenin geçeceği deniz yatağının planlandığı gibi böylesi uzun bir hat için uygun olup olmadığı projeye ilgili fizibilite çalışmaları yapıldıktan sonra belli olacaktır.

Avrupa’nın en büyük doğal gaz tedarikçisi Rusya’nın bölgede sahip olduğu siyasi ve ekonomik konum nedeniyle EastMed projesinin yürürlüğe girmesi halinde takınacağı tutum da son derece önemlidir. Zira Moskova’nın doğal gazda yapabileceği olası bir indirim EastMed’in proje paydaşları için günün sonunda faydadan çok zarara neden olabilecek potansiyeldedir. Bununla beraber son dönemde doğal gaz fiyatlarının düşük seviyelerde seyretmesi hesaba katıldığında EastMed’in kendi maliyetini karşılayamama riski bile bulunmaktadır. İşte tüm bu değişkenlerden ötürü bölgedeki ekonomik ve politik dengeler ile ilgili çalışma yapan birçok araştırmacı Doğu Akdeniz doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa’ya sevkiyatının halen en ekonomik ve güvenli seçenek olduğunu savunmaktadır.¹⁹

Ayrıca Ekim 2017’de İsrail, GKRY ve Yunanistan arasında elektrik iletilmesine yönelik Akdeniz’in altından 2 bin megavat kapasiteli ve yaklaşık 1.500 kilometre uzunluğundaki bir şebekenin

¹⁸ “Israel Set to Sign MOU on Natural Gas Pipeline to Europe”, *European Jewish Press*, 4 Aralık 2017.

¹⁹ Cem Şimşek, “East-Med, Dünyanın Deniz Altından Geçen En Uzun Doğalgaz Boru Hattı Olacak”, Enerji Enstitüsü, 6 Aralık 2017, <http://enerjiensitusu.de/2017/12/06/east-med-dunyanin-deniz-altindan-gecen-en-uzun-dogalgaz-boru-hatti-olacak>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2017).

inşasına 2018’in ilk çeyreğinde başlanacağı da açıklanmıştır.²⁰ Yine AB tarafından desteklenen ve 2012’de imzalanan “EuroAsia Inter-Connector” isimli bu projeye göre ilk etapta 2019’a kadar İsrail ile GKRY arasındaki hattın ve sonrasında 2022’ye kadar GKRY-Yunanistan hattının bitirilmesi planlanmaktadır.²¹

Bölgede GKRY ile enerji ittifakı arayışında olan İsrail kadar dikkat edilmesi gereken diğer ülke Mısır’dır. Daha önce 1979’da Spiros Kiprianu’nun cumhurbaşkanlığı döneminde GKRY, Mısır ile bir petrol arama anlaşması imzalamış fakat Rauf Denktaş’ın Türkiye’nin de desteğini arkasına alarak bunun bir savaş nedeni olduğunu açıklaması neticesinde BM devreye girmiş ve Rumlar geri adım atmıştır.²² Ancak Mısır’da Muhammed Mursi iktidarına yönelik gerçekleştirdiği askeri darbe sonrasında göreve gelen Abdülfettah Sisi Yunanistan’ın da dahil olduğu üçlü bir iş birliği mekanizması kurmaya çalışmaktadır. Sisi bu mekanizma sayesinde hem Mısır ekonomisi için yeni bir alan açmayı hem de darbe sonrasında Mısır’ın bölgede yaşadığı prestij kaybını telafi etmeyi hedeflemektedir.

Bu bağlamda 2014’te Mısır, Yunanistan ve GKRY “Kahire Deklarasyonu” adı altında ortak bir deklarasyon yayımlanmış ve Türkiye’ye Kıbrıs açıklarında doğal gaz ve petrol aramalarını durdurma çağrısı yapmıştır.²³ Bu planın bir sonraki aşamasına geçmek için Sisi 21 Kasım 2017’de Lefkoşa’ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ertesi gün Yunanistan Başbakanı Çıpras’ın da yer aldığı üçlü liderler zirvesine katılmıştır. Zirvenin ana konusuysa Doğu Akdeniz’deki

²⁰ “İsrail-Güney Kıbrıs ve Yunanistan Ortak Elektrik Hattı Kuruyor”, Amerika’nın Sesi, 16 Ekim 2017, <https://www.amerikaninsesi.com/a/israil-guney-kibris-ve-yunanistan-ortak-elektrik-hatti-kuruyor/4072738.html>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2017).

²¹ “Survey Vessel Looking for Best Route for Undersea Power Cable”, Cyprus Mail, 25 Ocak 2016, <http://cyprus-mail.com/2016/01/25/survey-vessel-looking-for-best-route-for-undersea-power-cable/>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2017).

²² Fatma Çalık Orhun, “Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarının Kıbrıs Sorununa Muhtemel Etkileri”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, (2017), s. 42.

²³ “Kahire’de 3’lü Enerji İttifakı”, *Milliyet*, 9 Kasım 2014.

enerji havzasında bulunan kaynakların Avrupa pazarına nasıl ulaştırılacağı olmuştur. Bu minvalde Türkiye'nin halihazırda GKRY, İsrail ve Mısır ile siyasi açıdan gergin ilişkilerinin devam etmesi ilerleyen zamanlarda bölgede İsrail, Mısır, GKRY ve Yunanistan'ın dahil olduğu daha geniş bir enerji ittifakına yol açabilir ve bu durum Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarına zarar verebilir.

Diğer taraftan bölgede Türkiye'nin dışarıda bırakılarak yeni bir dengenin kurulması şüphesiz yeni krizleri beraberinde getirecektir. Zira bu çalışmanın önceki kısımlarında da bahsedildiği gibi Türkiye yakın bölgesinde kendi ulusal güvenliği ve stratejik planlamalarının aleyhinde kurulabilecek bir ittifaka müsaade etmeyecektir. Buna rağmen bu tür politikalarda ısrarcı olunması bölgede sıcak bir çatışmanın meydana gelmesine sebebiyet verebilecek potansiyele sahiptir. İlâveten Akdeniz'de 1.792 kilometre ile en uzun kıyı şeridine sahip Türkiye'nin bölgedeki deniz alanlarında meşru haklarının bulunduğu²⁴ ve bölgede KKTC adına petrol ve doğal gaz arama yetkisinin 2011'de otuz yılına Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına (TPAO) tahsis edildiği de unutulmamalıdır.

Ayrıca Türkiye ve GKRY'nin münhasır ekonomik bölge olarak öne sürdükleri alanlarda ciddi ihtilaflar bulunmaktadır. Türkiye'nin belirlediği münhasır ekonomik bölge yaklaşık 145 bin kilometrekare iken Yunanistan ve GKRY bu alanın 41 bin kilometrekare olduğunu iddia etmektedir.²⁵ Bu ihtilaftan ötürü Rum tarafının sahiplendiği 1, 4, 5, 6 ve 7 numaralı sahalar Türkiye'nin açıkladığı münhasır ekonomik bölgeyle doğrudan çakışmaktadır.²⁶ Yunan ve

²⁴ Muzaffer Ertürk, "Energy Dispute in the East Mediterranean between Turkey and Greece", *Journal of Current Researches on Social Sciences*, Cilt: 7, Sayı: 2, (2017), s. 21.

²⁵ Hüseyin Işıksal, "Türkiye-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi İlişkileri: Geçmişin Prangaları Arasında Gelecek Arayışları", *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa İlişkileri*, ed. Ozan Örmeci ve Hüseyin Işıksal, (Gazi Yayınevi, Ankara: 2016), s. 269-270.

²⁶ Faik Sönmez, "Akdeniz'de Haritalar Çakıştı, Kriz Kapıda", Enerji Enstitüsü, 27 Aralık 2017, <http://enerjiensitusu.de/2011/12/27/akdenizde-haritalar-cakisti-kriz-kapida>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2017).

Rum tarafının bu konuda temel argüman olarak kullandığı BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne Türkiye Ege Denizi'nde Yunanistan ile yaşadığı sorunlardan ötürü her ne kadar taraf olmasa da bölgede münhasır ekonomik bölge ilan etme hakkına sahiptir.²⁷

Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanları paylaşımı sorununun halen devam etmesine ve bölgedeki ülkeler arasında deniz yetki alanlarına ilişkin bir uzlaşının bulunmamasına rağmen²⁸ Rum tarafının enerji arayışlarını sürdürmesi önümüzdeki süreçte bölge için daha gergin günlere işaret etmektedir. Nitekim GKRY lideri Anastasiadis'in Mart'ta ABD'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında sözde münhasır ekonomik bölgesindeki üçüncü uluslararası ruhsat ihalesine katılan hidrokarbon şirketlerinden birinin yetkilileriyle temaslarda bulunduğu dair haberlerin medyaya yansımaları üzerine Türkiye Dışişleri Bakanlığı yayımladığı şu bildiriyle gelecekte olabileceklere yönelik bir mesaj vermiştir:

Kıbrıs Türklerini Ada'da eşit siyasi ortak olarak görmemekte ısrar eden Rum tarafının, Ada'nın doğal kaynaklarının tek sahibi gibi hareket etmekten vazgeçmesini ve geçtiğimiz yıllarda da tanık olunduğu üzere kapsamlı çözüm çabalarını akamete uğratabilecek hidrokarbon faaliyetlerini durdurmasını bekliyoruz. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını ve KKTC'nin haklarını korumak için her türlü tedbiri alacağını da bu vesileyle bir kez daha hatırlatıyoruz.²⁹

Bu noktada önümüzdeki süreçte Rumların retorik siyasetten uzak şekilde ve gerçekliklerden hareketle Türk tarafını (Türkiye ve KKTC) dışarıda bırakarak kurmaya çalıştığı ittifakları gözden geçirmesi gerekecektir.

²⁷ Nur Jale Ece, "Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge: Sınırlandırma Anlaşmaları, Paydaşlar ve Stratejiler", *Journal of ETA Maritime Science*, Cilt: 5, Sayı: 1, (2017), s. 86.

²⁸ Işıksal, "Türkiye-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi İlişkileri: Geçmişin Prangaları Arasında Gelecek Arayışları", s. 269.

²⁹ "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Hüseyin Müftüoğlu'nun GKRY Lideri Anastasiadis'in ABD'de Bir Hidrokarbon Şirketiyle Temasları Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/sc-18_-disisleri-bakanligi-sozcusu-buyukelci-huseyin-muftuoglu_nun-gkry-lideri-anastasiadis_in-abd_de-bir-hidrokarbon-sirketiyle.tr.mfa, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2017).

Son olarak 2017'nin bitimine günler kala Rumların Saipem 12000 adlı petrol arama platformunu Kıbrıs açıklarındaki 6 numaralı doğal gaz yatağına göndermesine KKTC ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları tarafından yapılan sert açıklamalarla tepki gösterilmiş ve açıklamalardan hemen sonra Türkiye, Barbaros sistematik araştırma gemisini bölgeye sevk etmiştir. Ancak bundan daha önemlisi TPAO'nun Akdeniz'de sondaj yapmak için kullanacağı Güney Kore yapımı "Deepsea Metro-2" isimli geminin 29 Aralık 2017'de Ege Denizi yönünden Türk boğazlarına giriş yapmasıdır.³⁰ Zira 229 metre uzunluğundaki gemi sahip olduğu teknik altyapıyla Türkiye'nin bundan sonra Akdeniz'de Rum tarafının tahrik içerikli enerji arayışlarına karşı kullanacağı en önemli araçlardan biri olacaktır.

SONUÇ

Gerek Kıbrıs barış müzakereleri gerekse Doğu Akdeniz enerji kaynaklarında yaşanan gelişmelerden ötürü 2017 önemli bir yıl olmuştur. Sene boyunca ön plana çıkan gelişmelerin değerlendirildiği bu çalışmadan üç kritik sonuç çıkmaktadır: Öncelikle Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak şu ana kadar BM desteğiyle yapılan müzakerelerden ümit edilen sonucun çıkmaması ağırlıklı olarak Rum tarafının aşırı taleplerinden kaynaklanmaktadır. 2015-2017 müzakere sürecinde de görüldüğü gibi Ada'daki varlığını salt sayısal değerler üzerinden ifade eden GKRY, Kıbrıslı Türkleri eşit bir toplum olarak görmemekte ve bu politikasında direnç göstermektedir. Rumların hakim olacağı ve Türklerin azınlıkta kalacağı siyasi bir düzeni kırımızı çizgi olarak belirleyen GKRY ve Yunanistan, Türkiye'nin Kıbrıs'taki askeri varlığı ve garantörlüğüne son vererek ilerleyen süreçte Ada'nın Ankara ile bütün bağlarını koparmayı amaçlamaktadır. Nitekim Rum Meclisinin Enosis referandumuna yönelik aldığı ka-

³⁰ "Deepsea Metro 2 Çanakkale Boğazı'ndan Geçti", *Milliyet*, 29 Aralık 2017.

rar bu niyeti alenen desteklemektedir. Ancak yıllardır kapalı kapılar ardında planlanan ve kağıt üzerinde kalan bu hedefler Türkiye’nin güçlü duruşu sayesinde başarıya ulaşamamaktadır. Doğal olarak Türkiye’nin dün olduğu gibi bundan sonraki süreçte de Kıbrıs’taki garantörlük hakkından vazgeçmesi ve Ada’daki askeri varlığını sonlandırması ihtimal dahilinde bile değildir.

İkinci olarak çalışmanın ilgili bölümünde defaatle belirtildiği gibi GKRY ve Yunanistan’ın Türkiye’yi dışarıda bırakarak İsrail ve Mısır ile birlikte Doğu Akdeniz’de bir enerji ittifakı kurmaya çalışması önümüzdeki süreçte yeni problemleri beraberinde getirecektir. Özellikle doğal gaz boru hattının döşenmesi ve İsrail’in bu hattı korumak için planladığı önlemler hiç şüphesiz Türkiye’nin bölgedeki tehdit algısında ciddi bir değişime neden olacak ve bu durumun devam etmesi bölgede daha sert politikaların izlenmesine yol açacaktır.

Bu iki husustan hareketle ortaya çıkan diğer bir gerçeklik Kıbrıs meselesinin ve Doğu Akdeniz’in uzun bir süre daha Türk dış politikasında önemli bir yer işgal edeceğidir. Yarım asırdan fazla bir süredir Türk diplomasisinin değişmeyen konuları arasında yer alan Kıbrıs ile ilgili olarak bölgesel ve küresel paradigmaların daha realist bir yöne evrilmesi nedeniyle Türkiye’nin bölgedeki –özellikle deniz– gücünü kuvvetlendirmesi gerekmektedir.

KRONOLOJİ

- 9 Ocak İsviçre'nin Cenevre kentinde Kıbrıs müzakereleri başladı. Müzakerenin açılış toplantısı BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Temsilcisi Espen Barth Eide, KKTC lideri Mustafa Akıncı ve GKRY lideri Nikos Anastasiadis'in katılımıyla gerçekleşti. Zirveye garantör ülkeler Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık dışişleri bakanları da katıldı.
- 10 Şubat Kıbrıs Rum Meclisinde 1950'de düzenlenen Enosis referandumunun Rum okullarında kutlanması kararı alındı.
- 23 Şubat KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı Pakistan'ın davetlisi olarak 13. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirve Toplantısı'na katılmak üzere Islamabad'a gitti.
- 17 Mart Rum Bakanlar Kurulu üç ayrı hidrokarbon sahası için bazı işletmelerle keşif ve üretim sözleşmeleri imzalanmasına onay verdi.
- 3 Nisan İsrail, GKRY, Yunanistan ve İtalya arasında doğal gaz boru hattı inşası için ön anlaşma imzalandı.
- 6 Nisan GKRY bazı uluslararası hidrokarbon şirketleri ve konsorsiyumlarıyla keşif ve üretim sözleşmeleri imzaladı.
- 21 Nisan Barbaros Hayrettin Paşa sismik arama gemisi Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz aramaya başladı.
- 4 Haziran New York'ta yapılan toplantının ardından gelen açıklamada 28 Haziran'da İsviçre'nin Cenevre kentinde Kıbrıs'taki barış müzakerelerine yeniden dönüleceği açıklandı.
- 14 Haziran Rum Milli Muhafız Ordusu ve İsrail Silahlı Kuvvetleri Trodos Dağları'nda ortak tatbikata başladı.
- 15 Haziran Yunanistan Başbakanı Çipras, GKRY lideri Anastasiadis ve İsrail Başbakanı Netanyahu Selanik kentinde bir araya geldi.
- 28 Haziran İsviçre'nin Crans Montana kasabasında Kıbrıs Konferansı başladı.
- 7 Temmuz Crans Montana'da başlayan görüşmeler herhangi bir anlaşmaya varılmadan sona erdi.
- 27 Temmuz BM Genel Kurulunda alınan kararla BM Kıbrıs Barış Gücü Misyonunun görev süresi uzatıldı.

- 24 Ağustos KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerine Kıbrıs müzakerelerini konu alan mektup yolladı ve Kıbrıslı Türklere uygulanan haksız izolasyonların kaldırılması çağrısında bulundu.
- 23 Eylül KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı BM Genel Sekreteri Antonio Guterres ile New York’ta bir araya geldi.
- 10 Ekim BM Genel Sekreteri’nin Kıbrıs’taki İyi Niyet Misyonu’na ilişkin olarak Mayıs 2015-Ağustos 2017 dönemini kapsayan 28 Eylül 2017 raporunun nihai metni yayımlandı.
- 13 Ekim Rum Meclisinde garanti antlaşmalarının iptali ve Türk askerinin Ada’dan tamamen çekilmesini talep eden bir karar alındı. Karar KKTC Cumhurbaşkanlığı tarafından “tek taraflı ve yok hükmünde” olarak değerlendirildi.
- 21 Kasım Rum lider Anastasiadis Mısır Cumhurbaşkanı Sisi’yi kabul etti. Ertesi gün Yunanistan Başbakanı Çipras’ın da dahil olduğu “Güney Kıbrıs, Yunanistan, Mısır” üçlü liderler zirvesi düzenlendi.
- 4 Aralık GKRY ve İsrail tarafından ortaklaşa yapılan üç günlük askeri tatbikat GKRY’nin uçuş bilgi bölgesi (flight information region, FIR) ve kara suları içerisinde başladı.
- 5 Aralık İsrail doğal gazını Avrupa’ya ulaştıracak boru hattı projesinin mutabakat metni İsrail, GKRY, Yunanistan, İtalya ve AB arasında imzalandı.
- 7 Aralık Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Yunanistan’a yaptığı resmi ziyarette Kıbrıs meselesi ele alındı.
- 28 Aralık Rumlara ait “Saipem 12000” adlı petrol arama platformunun Kıbrıs açıklarındaki 6 numaralı doğal gaz yatağına giriş yapmasına KKTC ve Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanlıkları sert tepki gösterdi ve açıklamalardan hemen sonra Türkiye Barbaros sismik araştırma gemisini bölgeye gönderdi.

TÜRKİYE’NİN BALKANLAR POLİTİKASI

MEHMET UĞUR EKİNCİ

Araştırmacı, SETA

DİLEK KÜTÜK

Araştırma Asistanı, SETA

GİRİŞ

Balkanlar coğrafi yakınlığı ve toplumlar arası tarihsel ve kültürel bağlardan dolayı Türkiye’nin her zaman önemsedığı bir coğrafya olmuştur. Soğuk Savaş’ın ardından Türkiye bölgeye yönelik daha proaktif bir politika izlemeye başlamış, 2000’lerde dış politikadaki etkinliğinin artmasına bağlı olarak Balkanlarla siyasi diyalog, ekonomik ilişkiler, sosyal ve kültürel bağlarda gözle görülür ilerlemeler kaydetmiştir. Bu dönemde karşılıklı resmi ziyaretler her düzeyde sıklaşmış, bölge ülkeleriyle vize muafiyeti ve serbest ticaret anlaşmaları da dahil olmak üzere hemen her alanda ikili anlaşmalar imzalanmış, Türkiye’den bölgeye giden kalkınma yardımları, yatırımlar ve karşılıklı ticaret önemli miktarda artmış, sosyal ve kültürel

ilişkiler çeşitlendirilmiştir. Türkiye 2000’lerin sonlarında bölgede siyasi bakımdan da aktif rol oynamaya başlamış, ülkeler arasında iş birliği ve dayanışmanın artırılması ve arabuluculuk konusunda önemli hamlelerde bulunmuştur. Arap Baharı’nın ardından Orta-doğu’da ortaya çıkan güvenlik riskleri ve istikrarsızlıklar Türkiye’nin öncelikli olarak bu bölgeyle ilgilenmesine yol açmıştır. Buna bağlı olarak Balkanlarda aldığı siyasi inisiyatif bir süre yavaşlamış, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerdeki derinleşme ise devam etmiştir.¹

Türkiye’nin siyaset gündemi 2017’de de öncelikle iç politika, güvenlik ve Ortadoğu meseleleri tarafından şekillenmiştir. Bununla birlikte Ankara’nın Balkan ülkeleriyle siyasi ilişkilerinde önceki yıllarda gözlenen görece durgunluğun ortadan kalkmaya başladığı gözlemlenmektedir. Türkiye’nin bölgeye yönelik dengeli ve pozitif yaklaşımının yanı sıra bölge ülkelerinin Türkiye ile iş birliği arayışında olmaları hükümetler arası siyasi diyalogun giderek daha da artmasını sağlamıştır. Bazı ülkelerle yaşanan konjonktürel ve kısa süreli pürüzler bir kenara bırakılırsa ikili ilişkilerde yıllardan beri gözlemlenen istikrar 2017’de de devam etmiş, Türkiye’nin bölgesel iş birliğine yönelik girişimleri de bölge ülkelerinden somut karşılık bulmuştur.

İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLER

2017’de Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerde en fazla ekonomik iş birliği ve güvenlik konuları öne çıktı. Karşılıklı ticaret ve Türk yatırımlarının artırılması için Türkiye ve Balkanlardan yetkililer yıl içinde birçok kez bir araya gelerek çeşitli projeler üzerine görüştü. 2016’daki Türkiye-AB mutabakatı, Suriye iç savaşının gidişatının değişmesi ve Türkiye’nin aldığı ek tedbirlerle büyük ölçü-

¹ Mehmet Uğur Ekinci, “Turkey and the Western Balkans: Stable Relations and Deepening Cooperation”, *Turkey and Transatlantic Relations*, ed. Sasha Toperich ve Aylin Ünver Noi, (Center for Transatlantic Relations SAIS, Washington: 2017), s. 163-181; Mehmet Uğur Ekinci, “A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans during the AK Party Period”, *Insight Turkey*, Cilt: 16, Sayı: 1, (2014), s. 103-125.

de kontrol altına alınan düzensiz göçün tekrarlanmamasına yönelik atılabilecek ortak adımlar Balkan ülkelerinin devam eden endişelerinden dolayı yıl boyunca değerlendirildi. Türkiye ise bölgedeki varlığını sürdüren FETÖ ile ortak mücadele konusundaki ısrarını ikili ilişkilerde sürekli dile getirdi.

Türkiye ile Arnavutluk arasında yıl içindeki ilk önemli ziyaret 4 Şubat 2017’de gerçekleşti. Arnavutluk Başbakanı Edi Rama İstanbul’da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile öğle yemeğinde bir araya gelerek Vlora kentinde yapılacak havalimanı projesini görüştü.² 28 Mart’ta Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından altıncısı düzenlenen Türkiye-Arnavutluk Tarım İş Forumu’na katılmak üzere Tiran’ı ziyaret eden Bakan Faruk Çelik Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bujar Nishani ile görüştü. Bu ziyaret esnasında iki ülke arasında tarım alanında iş birliği anlaşması ve iki yıllık eylem planı imzalandı.³ 5 Eylül 2017’de Slovenya’da bulunan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu burada Arnavut mevkidaşı Ditmir Bushati ile bir görüşme yaptı.

17-22 Eylül arasında Birleşmiş Milletler’in (BM) 72. Genel Kurul Toplantısı için New York’ta bulunan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ile baş başa görüştü. Görüşmede bölgesel konularla birlikte Vlora Havalimanı’nın inşası ve Arnavutluk devlet havayolu şirketinin kurulması gibi konularda iş birliği imkanları değerlendirildi. FETÖ’ye mensup kuruluşların takip edilmesi ve özellikle üniversite, kolej ve dil okullarının faaliyetlerinin durdurulması da görüşülen konular arasında yer aldı.

² Gjergji Mima, “Rama Dreke ne Stamboll me Erdogan, Diskutohet Per Projektin e Aeroportit te Vlores (Rama İstanbul’da Erdoğan ile Öğle Yemeğinde Buluşarak Vlora Havaalanı Hakkında Görüştü)”, ata.gov.al, 4 Şubat 2017, <http://arkiva.ata.gov.al:8080/rama-dreke-ne-stamboll-me-erdogan-diskutohet-per-projektin-e-aeroportit-te-vlores>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2017).

³ “Türkiye-Arnavutluk Tarım İş Forumu Gerçekleştirildi”, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 28 Mart 2017, <https://www.tarim.gov.tr/Haber/1143/Turkiye-Arnavutluk-Tarim-Is-Forumu-Gerceklestirildi>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

Kasım'da Türkiye ve Arnavutluk merkez bankaları arasında bilgi ve tecrübe paylaşımına yönelik bir iş birliği anlaşması imzalandı.⁴

24 Ocak'ta Türkiye'yi ziyaret eden Bosna Hersek Temsilciler Meclisi Başkanı Sefik Dzaferovic ve Halklar Meclisi Başkanı Safet Softic Başbakan Binali Yıldırım ile Çankaya Köşkü'nde bir araya geldi. Görüşmede ekonomi ve ticaret alanlarındaki çeşitli iş birliği konuları ele alındı. Bosna Hersek'in NATO ve AB üyelik süreçleri ve bu yolda yapılacak reformların Türkiye tarafından desteklendiğini ifade eden Başbakan Yıldırım FETÖ ile mücadele konusundaki beklentilerini de dile getirdi.⁵ 10 Eylül'de İslam İşbirliği Teşkilatı Birinci Bilim ve Teknoloji Zirvesi için Kazakistan'a giden Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan burada Bosna Hersek Başkanlık Konseyi Üyesi Bakir Izetbegovic ile görüştü. Görüşmede iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ele alınırken Erdoğan Türkiye'nin Saraybosna-Belgrad otoyolunun yapımına destek vereceğini de kaydetti.⁶ 7-8 Aralık'ta Saraybosna'da düzenlenen Türkiye-Bosna Hersek Karma Ekonomik Komisyonu Beşinci Dönem Toplantısı'na Türkiye'den Başbakan Yardımcısı Recep Akdağ katıldı. Bosna Hersek Dış Ticari ve Ekonomik İlişkiler Bakanı Mirko Sarovic ile görüşen Akdağ iki ülke arasında 500 milyon avro civarında seyredden ticaret hacminin 2019'da 1 milyar avroya çıkarılmasının hedeflendiğini söyledi.⁷

Türkiye-Bulgaristan siyasi ilişkileri bu ülkede 26 Mart'ta düzenlenen genel seçimden önce kısa süreli bir gerginliğe sahne oldu. 2015 sonlarında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan jet krizinin

⁴ "Türkiye ile Arnavutluk İşbirliği Anlaşmaları İmzalandı", *Diriliş Postası*, 7 Kasım 2017.

⁵ "Başbakan Yıldırım, Dzaferović ve Softić'i Kabul Etti", *Anadolu Ajansı*, 24 Ocak 2017.

⁶ "Izetbegovic I Erdoan: Turska Sprema Pomoci Izgradnju Autoputa Sarajevo-Beograd (Izetbegovic ve Erdoğan: Türkiye, Saraybosna-Belgrad Karayolunun İnşasına Yardım Etmeye Hazır)", *BHRT*, 10 Eylül 2017, <http://www.bhrt.ba/vijesti/svijet/izetbegovic-i-erdoan-turska-spremna-pomoci-izgradnju-autoputa-sarajevo-beograd>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

⁷ "Başbakan Yardımcısı Akdağ: 2019'da İnşallah 1 Milyar Avro Hedefine Ulaşacağız", *Anadolu Ajansı*, 8 Aralık 2017.

ardından Bulgaristan Türklerinin en büyük siyasi temsilcisi konumundaki Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) bölünmüş, partiden istifa eden Lütvi Mestan ve bazı milletvekilleri 2016'da Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar (DOST) adlı partiyi kurmuşlardı. Bu parti 2017 genel seçimine ülkedeki bir diğer Türk ağırlıklı parti olan Hürriyet ve Şeref Halk Partisi (HŞHP) ile beraber DOST Birliği adı altında katıldı. DOST Birliği'nin seçim çalışmaları sırasında Türkiye'den destek aldığı yönünde çıkan iddialar Türkiye'nin Bulgaristan'ın içişlerine karıştığına dair yorumlara sebep oldu. Bulgaristan'daki geçici hükümet üç Türk vatandaşının Bulgaristan'a girişine yasak getirilmesi ve Ankara'daki büyükelçinin geri çağırılması gibi bazı tedbirlere başvurdu.⁸ Ülkedeki milliyetçi ve muhafazakar partiler popülist söylemlerle Türkiye aleyhinde açıklamalarda bulunurken oy kullanmak amacıyla Türkiye'den Bulgaristan'a giden çifte vatandaşlar sınırda protesto ve engellemelerle karşılaştı.⁹ Yaşanan bu gerilimler Türkiye'ye yönelik olumlu tutumunu değiştirmeyen GERB partisinin seçimden yeniden birinci çıkmasının ardından hızla yatıştı. Bulgaristan'ın Ankara büyükelçisi görevine geri dönerken üç Türk vatandaşının ülkeye giriş yasağı yılın ilerleyen aylarında kaldırıldı.

26 Mart seçiminden sonra Bulgaristan'da başbakanlık koltuğuna yeniden oturan Boyko Borisov 13 Haziran'da Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım ile görüştü. 7 Eylül'de Bulgaristan'a giden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak Başbakan Borisov ile bir araya geldi. Görüşmede petrol ve enerji sektöründeki altyapı ve yatırım imkanları değerlendirilirken doğal gaz ve elektrik enerjisi alanlarında iş birliğinin derinleştirilmesi hususunda anlaşıldı.¹⁰ 16 Ekim'de

⁸ "Bulgaristan, Ankara Büyükelçisi'ni Geri Çağırıldı", Aljazeera Türk, 17 Mart 2017.

⁹ "Bulgaristan'dan Türklere Engel", Aljazeera Türk, 24 Mart 2017.

¹⁰ "Bakan Albayrak, Sofya'da Temaslarda Bulundu", Anadolu Ajansı, 6 Eylül 2017.

Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci Bulgaristan ile yıllardır yaşanan sınır kapısı sorunlarını görüşmek için bu ülkeye gitti. 30 Kasım-1 Aralık arasında ise AB Bakanı ve Başmüzakereci Ömer Çelik Sofya'ya resmi bir ziyarette bulundu. Bulgaristan'ın AB Konseyi Dönem Başkanlığı'nı devralmasından bir ay önce gerçekleşen bu ziyarette Çelik, Başbakan Borisov ve Dışişleri Bakanı Ekaterina Zaharieva ile bir araya gelerek AB ve sığınmacılarla ilgili çeşitli konuları değerlendirdi.¹¹

2017'de Hırvatistan ile üst düzey bir ziyaret yaşanmadı. 17-19 Şubat'ta düzenlenen 53. Uluslararası Münih Güvenlik Konferansı sırasında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Hırvat mevkidaşı Davor Ivo Stier ile görüştü. Görüşmede bölgesel ve ikili siyasi ve ekonomik ilişkiler ele alındı. Cumhurbaşkanı Erdoğan Eylül'de New York'ta olduğu sırada Hırvatistan Başbakanı Andrej Plenkovic ile bir görüşme gerçekleştirdi. Yapılan görüşmede turizm, tarım, enerji, bankacılık ve yüksek teknoloji alanlarındaki yatırım imkanları değerlendirildi.¹²

2017 Balkanların en küçük ülkesi Karadağ için önemli bir yıldır. NATO üyeliği konusunda yıllardır devam eden sürecin sonuna gelen bu ülke 5 Haziran 2017'de İttifak'a 29. üye olarak kabul edildi. 17-19 Şubat'ta Münih Güvenlik Konferansı sırasında Başbakan Yıldırım Karadağ Başbakanı Dusko Markovic ile bir araya geldi. Bu görüşmede Karadağ'ın NATO ve AB'ye üyelik süreci ve ikili ekonomik ilişkiler masaya yatırıldı. Karadağ'ın NATO'ya resmen üye olmasından yaklaşık bir ay önce bu ülkeye resmi bir ziyaret

¹¹ "AB Bakanı Ömer Çelik Bulgaristan'da Gündeme İlişkin Değerlendirmelerde Bulundu", T.C. AB Bakanlığı, 11 Aralık 2017, https://www.ab.gov.tr/ab-bakani-omer-celik-bulgaristanda-gundeme-iliskin-degerlendirmelerde-bulundu_51020.html, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

¹² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hırvatistan Başbakanı Plenkovic'i Kabul Etti", Cumhurbaşkanlığı, 21 Eylül 2017, <https://www.presidency.gov.tr/anasayfa-haberleri/393/83574/cumhurbaskani-erdogan-hirvatistan-basbakani-plenkovici-kabul-etti.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu mevkidaşı Srdan Darmanović ile Karadağ'ın Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesi ve yatırımların artırılması gibi konuları görüştü.¹³ 16 Kasım'da Türkiye-Karadağ Karma Ekonomik Komisyonu toplantısı için Türkiye'de bulunan Karadağ Başbakan Yardımcısı Milutin Simović ve beraberindeki heyet Başbakan Yardımcısı Recep Akdağ ile Çankaya Köşkü'nde bir araya geldi. Yapılan görüşmede ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve iki ülke için yeni yatırım fırsatlarının değerlendirilmesi konularında görüş alışverişinde bulunuldu.¹⁴

Kosova ile Türkiye arasındaki yakın ilişkiler 2017'de de sürdü. 16 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Kosova Kamu Yönetimi Bakanı ve Demokratik Türk Partisi Genel Başkanı Mahir Yağcıları makamında kabul etti. Bu görüşmede Türkiye-Kosova ilişkileri ve Kosova'daki Türk azınlığın durumu ele alındı. 17-22 Eylül arasında New York'ta bulunan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Kosova Cumhurbaşkanı Haşim Thaçi ile baş başa görüştü. Kosova'daki Türk yatırımlarının artırılması için çeşitli projelerin ele alındığı görüşmede Erdoğan ülkede faaliyet gösteren FETÖ'ye mensup okulların kapatılması konusundaki talebini yineledi.¹⁵ 26-27 Ekim'de Kosova Başbakan Birinci Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Behgjet Pacolli Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Pacolli ile görüşmesinin ardından Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye'nin Kosova'nın uluslararası alanda tanınmasını, Avrupa-Atlantik bloğuyla bütünleşmesini ve Sırbistan ile yürüttüğü

¹³ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Karadağ'ı Ziyareti, 9-10 Mayıs 2017", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglunun-karadag-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

¹⁴ "Türkiye ve Karadağ Ekonomik İlişkileri Masaya Yatırılacak", İhlas Haber Ajansı, 16 Kasım 2017.

¹⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kosova Cumhurbaşkanı Thaçi ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 19 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83545/cumhurbaskani-erdogan-kosova-cumhurbaskani-thaci-ile-gorustu.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

normalleşme sürecini desteklemeyi sürdüreceğini ifade etti.¹⁶ Pacolli'nin ziyareti esnasında Türkiye-Kosova İş Forumu da düzenlendi. Aralık'ta iki ülkenin kültür bakanları tarafından Ankara'da bir kültürel iş birliği protokolü imzalandı.¹⁷

Makedonya'da son birkaç yıla damgasını vuran iç siyasi gerilimler 2017'deki iktidar değişikliğiyle sona erdi. 2006'dan beri hükümette bulunan VMRO-DPMNE partisinin 11 Aralık 2016'da yapılan genel seçimin ardından iktidarı bırakmamakta direnmesi hükümetin kurulmasını geciktirse de nihayet 31 Mayıs'ta Makedonya Sosyal Demokrat Birliği'nin (SDSM) liderliği ve Arnavut partilerin desteğiyle yeni hükümet kuruldu. Daha önce on bir yıl boyunca iktidarda kalan VMRO-DPMNE liderliğindeki hükümetle yakın siyasi ilişkiler kuran Türkiye yeni hükümeti de ilk tebrik eden ülkelerden biri oldu. Hükümetin kurulmasının üzerinden yalnızca birkaç hafta geçmişken Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 17-18 Haziran'da Makedonya'yı ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Gyorje Ivanov, yeni Başbakan Zoran Zaev ve Yabancı Yatırımlardan Sorumlu Devlet Bakanı Adnan Kahil ile görüştü. Görüşmelerde güvenlik ve ekonomi gibi alanlarda iş birliğinin geliştirilmesine vurgu yapıldı.¹⁸ 26 Ağustos'ta Muş'ta düzenlenen Malazgirt Zaferi Anma Programı'na katılmak üzere Türkiye'ye gelen Bakan Kahil program sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü.

¹⁶ "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Kosova Başbakan Birinci Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Behgjet Pacolli ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 26 Ekim 2017, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-kosova-basbakan-birinci-yardimcisi-ve-disisleri-bakani-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

¹⁷ "Türkiye ile Kosova Arasında Kültürel İş Birliği Protokolü İmzalandı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (Aralık 2017), <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR,196466/turkiye-ile-kosova-arasinda-kulturel-is-birligi-protoko-.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

¹⁸ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Makedonya'yı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 17-18 Haziran 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglunun-makedonya-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

Romanya ile bu yıl cumhurbaşkanı veya başbakan düzeyinde bir ziyaret gerçekleşmezken Şubat'ta yapılan 53. Uluslararası Münih Güvenlik Konferansı'nda Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Romanya Dışişleri Bakanı Teodor Meleşcanu ile bir görüşme gerçekleştirdi. 25 Ağustos'ta Polonya'nın başkenti Varşova'da düzenlenen Türkiye-Romanya-Polonya Dışişleri Bakanları Siyasi-Askeri Danışma Toplantısı'na katılan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Rumen mevkidaşı ile yeniden bir araya geldi. Görüşmede iki ülke arasındaki potansiyel iş birliği alanları masaya yatırıldı.¹⁹ 5-6 Aralık'ta Brüksel'de gerçekleştirilen NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı esnasında iki ülke dışişleri bakanları yeniden bir araya gelerek uluslararası gündemi değerlendirdi.²⁰ 1 Aralık'ta ise Milli Savunma Bakanı Nurettin Canikli Bükreş'i ziyaret ederek mevkidaşı Mihai-Viorel Fifor ile savunma sanayii alanında ikili iş birliği ve bölgesel konuları görüştü.²¹

2017'de Türkiye-Sırbistan ilişkileri bir hayli hareketli geçti. 13 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan Çin'in başkenti Pekin'de düzenlenen Uluslararası İşbirliği için Kuşak ve Yol Forumu'na katıldığı sırada Sırbistan'ın halen başbakanlığını yapan ve 2 Nisan'daki seçimde cumhurbaşkanı seçilen Aleksandar Vucic ile bir araya geldi.²² 8 Ağustos'ta MİT Müsteşarı Hakan Fidan Belgrad'a giderek Cumhurbaşkanı Vucic ile görüştü. Görüşmede mülteci sorunu ve

¹⁹ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Türkiye-Romanya-Polonya Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı Vesilesiyle Polonya'yı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 25 Ağustos 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglundun-polonya-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

²⁰ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı Vesilesiyle Belçika'yı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 5-6 Aralık 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglundun-nato-disisleri-bakanlari-toplantisi-vesilesiyle-belcikayi-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

²¹ "Milli Savunma Bakanı Nurettin Canikli, Bükreş'te Romanya Savunma Bakanı Mihai-Viorel Fifor ile Bir Araya Geldi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 1 Aralık 2017, <http://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/mill-savunma-bakani-nurettin-canikli-bukreste-romanya-savunma-bakani-mihai-viorel-fifor-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

²² "Çin", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 15 Mayıs 2017, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/75239/cin.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

terör konuları ele alındı.²³ 17-22 Eylül arasında New York’ta bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic ile bir görüşme gerçekleştirdi.

Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığındaki heyetin 10-11 Ekim’de Sırbistan’a yaptığı ziyaret ise iki ülke arasındaki ilişkilerin ne denli ilerlediğini gözler önüne serdi. Bu ziyarette Erdoğan’a Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar, Başbakan Yardımcısı Fikri Işık, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak, AB Bakanı Ömer Çelik, Çevre ve Şehircilik Bakanı Mehmet Özhaseki, Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı Ahmet Eşref Fakıbaba, Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu ve Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Ahmet Arslan eşlik etti. İki ülke cumhurbaşkanları arasında gerçekleştirilen görüşmelerde Belgrad-Saraybosna yolunun yapımı konusunda fikir alışverişinde bulunulurken Türkiye’nin Sırbistan’dan yıllık 5 bin ton et ithal etmesi üzerinde anlaşmaya varıldı. 10 Ekim’de düzenlenen Türkiye-Sırbistan İş Forumu’na iki ülke iş çevrelerinden yoğun bir katılım gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Erdoğan 11 Ekim’de mevkidaşı Vucic ile beraber ülkede Boşnak nüfusun yoğun olarak yaşadığı Novi Pazar (Yeni Pazar) kentini ziyaret etti. Burada büyük bir coşkuyla karşılanan Erdoğan Türkiye’nin bölgenin kalkınması için çaba gösterdiğini dile getirirken FETÖ ile mücadele konusunda verdiği destekten ötürü Vucic’e teşekkürlerini iletti.²⁴

Erdoğan’ın bu iki günlük ziyareti esnasında Türkiye ile Sırbistan arasında toplam 16 anlaşma imzalandı. Bu anlaşmalarda enerji, ulaşım, altyapı, turizm, eğitim öğretim, ormancılık, bayındırlık, su işleri ve ormancılık gibi alanlarda iş birliği ve başta Belgrad’daki

²³ “MİT Müsteşarı Fidan, Vucic ile Görüştü”, *Yeni Şafak*, 7 Ağustos 2017.

²⁴ “Türkiye ile Sırbistan arasında Yeni Bir Dönem Başlatıyoruz”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 11 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84893/turkiye-ile-sirbistan-arasinda-yeni-bir-donem-baslatiyoruz.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

Bayraklı Camii olmak üzere bazı tarihi Osmanlı eserlerinin onarılması gibi başlıklar yer aldı. Yine bu ziyarette varılan anlaşmanın sonucunda Türk lirası 1 Aralık 2017'den itibaren Sırbistan Merkez Bankasında işlem görmeye başladı.²⁵

22-24 Ekim'de Sırbistan'ı ziyaret eden TBMM Başkanı İsmail Kahraman Cumhurbaşkanı Vucic, Başbakan Ana Brnabic, Meclis Başkanı Maja Gojkovic ve Vojvodina Parlamento Başkanı Istvan Pasztor ile ayrı ayrı görüştü.

30-31 Mayıs'ta Slovenya Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Karl Erjavec Türkiye-Slovenya Karma Ekonomik Komisyonu Yedinci Dönem Toplantısı'na katılmak üzere Ankara'ya geldi. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile konuk bakan arasında yapılan görüşmede ikili siyasi ve ekonomik ilişkiler ve bölgesel konular ele alındı. 4-5 Eylül 2017'de Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) Dışişleri Bakanları Gayriresmi Toplantısı ve 12. Bled Stratejik Forumu'na katılmak üzere Slovenya'ya giden Bakan Çavuşoğlu burada Erjavec ile yeniden bir araya geldi. Görüşmede uluslararası meseleler ve iki ülke arasındaki iş birliği alanları değerlendirildi.²⁶

Türkiye-Yunanistan ilişkileri iki ülke arasında 1996'da meydana gelen Kardak krizinin yıl dönümü sırasında kısa süren tartışmalara sahne oldu. 29 Ocak'ta Genelkurmay Başkanı Akar ve kuvvet komutanları Kardak kayalıklarına bir inceleme ziyareti düzenledi. Resmi açıklamada ziyaretin Türkiye'nin Ege'deki menfaatlerinin korunması için yapıldığı duyurulurken Türkiye'nin daima dostluk ve barışı göz önünde bulundurduğu vurgulandı.²⁷ Buna karşılık

²⁵ "Sırbistan Döviz Piyasasına TL'yi Dahil Etti", TGRT Haber, 10 Ekim 2017.

²⁶ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Bled Stratejik Forumu ve GDAÜ Toplantısı Kapsamında Slovenya'yı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4-5 Eylül 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglunun-bled-gdau-toplantisi-katilimi-kapsaminda-slovenya-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

²⁷ "Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar'ın Ege Denizi ve Aksaz Deniz Üssü Denetlemeleri", Türk Silahlı Kuvvetleri, http://www.tsik.tr/Ziyaretler/ziyaret_117, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

Yunanistan makamları Türk gemilerinin Yunanistan karasularını ihlal ettiğine yönelik bir yazılı açıklama yayımlandı.²⁸ Yunanistan Savunma Bakanı Panos Kammenos 1 Şubat'ta Kardak'ın üzerinden helikopterle geçerek 21 yıl önce hayatını kaybeden üç Yunan askeri anısına kayalıklara çelenk bıraktı. Ankara Kammenos'u basında Türkiye için kullandığı olumsuz ifadelerden dolayı kınarken Atina'nın Ege'de yürüttüğü askeri tatbikatların uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtti.²⁹

13 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan Pekin'de Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras ile bir görüşme yaptı. Görüşmede iki ülke arasındaki gelecek Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantısının 2018 başlarında Yunanistan'ın Selanik şehrinde düzenlenmesine karar verildi. Ege'deki karasuları ve hava sahası konularında devam eden gerginliklerin önlenmesi amacıyla karşılıklı diyalogun artırılmasına vurgu yapıldı. 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin ardından Yunanistan'a kaçan darbeci askerler konusunun da ele alındığı görüşmede darbecilerin Yunanistan tarafından iade edilmemesinin Türkiye açısından sorun oluşturduğu hatırlatıldı.³⁰

19 Haziran'da Başbakan Yıldırım Yunanistan'a bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi. Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopis Pavlopoulos ile görüşen Yıldırım Türkiye-AB ilişkilerinde Yunanistan'ın verdiği destekten ötürü kendisine teşekkürlerini ilettili. Yıldırım'ın mevkidaşı Çipras ile görüşmesinde ise Kıbrıs görüşmeleri, darbeci askerlerin iadesi ve enerji gibi başlıklar öne çıktı.³¹ 24 Ekim'de Yu-

²⁸ Yıldız Yazıcıoğlu, "Yunanistan'la Kardak Krizi", Amerika'nın Sesi, 29 Ocak 2017 <https://www.amerikaninsesi.com/a/yunanistansa-kardak-krizi/3698921.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

²⁹ "Kammenos'a Yanıt: Savunma Bakanı Sıfatını Taşımaya Talihsizlik", Aljazeera Türk, 4 Şubat 2017.

³⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yunanistan Başbakanı Çipras'ı Kabul Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 7 Aralık 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87633/cumhurbaskani-erdogan-yunanistan-basbakani-ciprasi-kabul-etti.html>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

³¹ "Başbakan Yıldırım Yunanistan'da", *Habertürk*, 19 Haziran 2017.

nanistan Dışişleri Bakanı Nikos Kotzias Türkiye’yi ziyaret ederek Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü. Yapılan basın toplantısında Çavuşoğlu Yunanistan’ın FETÖ için bir sığınma üssü olmasını arzu etmediklerini dile getirdi.³²

Cumhurbaşkanı Erdoğan 7-8 Aralık’ta Yunanistan’a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret 1952’den sonra Türkiye’den Yunanistan’a devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olması bakımından önemliydi. Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı Pavlopoulos ve Başbakan Çipras ile yaptığı görüşmelerde Batı Trakya’daki Müslüman-Türk azınlığın hakları gündeme geldi. Bölge halkınca seçilmiş müftülerin Atina hükümeti tarafından tanınmadığının altını çizen Erdoğan Yunanistan’ın Müslüman-Türk azınlığa Lozan Anlaşması’nda öngörülen hak ve özgürlükleri sağlayamadığını söyledi. Görüşmelerde ayrıca Kıbrıs müzakereleri, ortak projeler, göç yönetimi ve firari askerlerin iadesi gibi konular ele alınırken daha önce prensip olarak kararlaştırılan İstanbul-Selanik hızlı tren, İzmir-Selanik feribot hattı ve İpsala Sınır Kapısı köprü projeleri yeniden değerlendirildi.³³ Atina’daki temaslarının ardından Gümülcine’ye geçen Erdoğan burada Batı Trakyalı soydaşlarla buluştu.³⁴

Yıl içinde Yunanistan ile Türkiye’yi doğrudan ilgilendiren bir diğer önemli konu ise Kıbrıs görüşmeleri oldu. İki garantör ülke 12 Ocak ve 28 Haziran-7 Temmuz arasında İsviçre’de düzenlenen uluslararası konferanslara dışişleri bakanı düzeyinde katılım sağladı. Ada’daki taraflar arasında birkaç yıl boyunca oldukça ileri bir düzeye getirilen çözüm müzakereleri devam eden görüş ayrılıkları sebebiyle sonuçsuz kaldı.

³² Zuhâl Demirci, Nazlı Yüzbaşıoğlu ve Uğur Çil, “Çavuşoğlu: Yunanistan’ın FETÖ’cülerin Sığınma Üssü Olmasını Arzu Etmeyiz”, Sputnik Türkiye, 24 Ekim 2017.

³³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Yunanistan’da”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 7 Aralık 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87625/cumhurbaskani-erdogan-yunanistanda.html>, (Erişim tarihi:25 Mart 2018); “Tarihi Ziyarete ‘Lozan’ Damgası”, *Milliyet*, 8 Aralık 2017.

³⁴ “Erdoğan’dan Gümülcine’de 4 Vekile Mesaj”, *Hürriyet*, 8 Aralık 2017.

ÇOK TARAFLI SİYASİ İLİŞKİLER

2017 boyunca yoğun olarak gerçekleştirilen ikili temasların dışında Türkiye Balkanlarda bölgesel iş birliğinin ilerletilmesi yönünde çaba sarf etmeyi sürdürdü. 30 Haziran'da Hırvatistan'ın Dubrovnik kentinde düzenlenen Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) zirvesinde Türkiye, Başbakan Yardımcısı Tuğrul Türkeş tarafından temsil edildi. Balkanların Avrupa-Atlantik perspektifine vurgu yapılan zirvede güvenlik ve göç gibi önemli konular masaya yatırıldı. Aynı örgütün 5 Eylül 2017'de Slovenya'nın Bled kentinde düzenlenen Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na ise Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu katıldı.

Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan ve Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan üçlü istişare mekanizmaları kapsamında yıl içinde çeşitli toplantılar düzenlendi. 21 Eylül'de BM Genel Kurulu için New York'ta bulunan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Bosna Hersek, Sırbistan ve Hırvatistanlı mevkidaşlarıyla iki ayrı toplantı yaptı. Bu toplantılarda başta altyapı ve ulaşım olmak üzere çeşitli alanlardaki iş birliği fırsatları değerlendirilirken bölgesel siyaset, terörle mücadele ve düzensiz göç gibi konular da ele alındı.³⁵ 6 Aralık'ta Türkiye, Bosna Hersek ve Sırbistan dışişleri bakanları yeniden bir araya gelerek üçlü istişare mekanizmasının 13. toplantısını gerçekleştirdiler.³⁶ Bu üç ülke arasında halen mevcut durumda bulunan ekonomik istişare mekanizmasının üçlü bir serbest ticaret anlaşmasına dönüştürülmesi yönünde hazırlıklar yıl içinde devam ettirildi.³⁷

³⁵ "Çavuşoğlu, Bosna Hersek ve Hırvatistanlı Mevkidaşlarıyla Görüştü", *Akşam*, 21 Eylül 2017; "Çavuşoğlu, Crnadak i Dacic na Trilateralnom Sastanku u Njujorku (Çavuşoğlu, Crnadak ve Dacic New York'ta Üçlü Toplantıda Buluştu)", *Blic*, 22 Eylül 2017.

³⁶ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Belgrad'ı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Aralık 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusogulunun-belgradi-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2018).

³⁷ "Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Arasında Yeni STA Hazırlığı", *Milliyet*, 13 Haziran 2017.

9-13 Temmuz'da İstanbul'da düzenlenen dünyanın en kapsamlı petrol etkinliği olan 22. Dünya Petrol Kongresi'ne Balkan ülkelerinden üst düzey katılımlar gerçekleşti. Etkinliğe katılan Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic, Bulgaristan Başbakanı Borisov ve Arnavutluk Başbakanı Rama bölgenin enerji güvenliği ve muhtemel projeler hakkında konuşmalar yaptı. Üç lider İstanbul'da oldukları sırada Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım ile görüşerek bölgedeki enerji projeleri ve ekonomik iş birliği gibi konularda istişare ettiler.³⁸

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) kesin olmayan verilerine göre 2017'de Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 20 milyar dolar olarak gerçekleşti. Böylece bir önceki yıla göre yüzde 22'ye yakın bir artış kaydedildi (Tablo 1). Bu artışta Türkiye'nin Balkanlardaki en önemli üç ticaret ortağı olan Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan ile gerçekleştirilen ithalat ve ihracatın kayda değer bir biçimde artması önemli rol oynadı. Ayrıca Türkiye'nin Hırvatistan, Arnavutluk, Sırbistan ve Slovenya ile gerçekleştirdiği ticaret hacminde de önemli sıçramalar yaşandı. Daha önce olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2016'da da devam ederek bölgeyle olan toplam ticaretin yaklaşık yüzde 85'i yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti.

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına gelince Merkez Bankasının (TCMB) verilerine göre yılın ilk on ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 87 milyon dolarlık dış yatırım yapıldı (Tablo 2). Bu miktar bir önceki yılın aynı dönemindeki dış yatırımın yüzde 78'ine denk gelirken en fazla yatırımın gittiği ülkeler Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya oldu. Bununla beraber söz

³⁸ "Türkiye Enerjinin İpek Yolu", *Yeni Şafak*, 11 Temmuz 2017.

konusu veriler üçüncü ülkelerden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir. TCMB istatistiklerinde bulunmayan Kosova'ya aynı dönemde giden yatırımlar ise bu ülkenin Merkez Bankası verilerine göre 38 milyon dolar civarında gerçekleşerek bir önceki yılın aynı dönemindeki seviyesini korudu.

Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre on bir Balkan ülkesinden Türkiye'ye yıllık bazda en çok ziyaret 3 milyon 725 bin Balkanlı ziyaretçinin giriş yaptığı 2015'te gerçekleşmiştir. 2016'da ise ani bir düşüşle bu sayı 3 milyon 204 bin 137'ye inmiştir. 2017 verileri incelendiğinde Balkanlardan Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin yeniden eski düzeyine yaklaştığı görülmektedir (Tablo 3). Buradan 2016'da yaşanan düşüşün kalıcı bir eğilimi yansıtmadığı, 15 Temmuz darbe girişimi ve terör saldırıları gibi olağan dışı gelişmelerden kaynaklanan geçici bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 1. TÜRKİYE'DEN BALKAN ÜLKELERİNE GİDEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR (2015-2017, MİLYON DOLAR)*			
ÜLKE	2015 (Ocak-Ekim)	2016 (Ocak-Ekim)	2017 (Ocak-Ekim)
Arnavutluk	15	28	8
Bulgaristan	28	1	40
Bosna Hersek	34	2	1
Hırvatistan	36	11	2
Karadağ	11	10	2
Makedonya	10	10	0
Romanya	24	48	14
Sırbistan	15	0	1
Slovenya	0	1	3
Yunanistan	0	0	16
TOPLAM	173	111	87

Kaynak: TCMB

* Tablodaki veriler yaklaşık değerleri yansıtmaktadır.

TABLO 2. TÜRKİYE-BALKANLAR TİCARİ İLİŞKİLER (2016-2017)

Ülke Adı	2016				2017				Değişim (İhracat, Yüzde)	Değişim (İthalat, Yüzde)	Değişim (Hacim, Yüzde)
	İhracat (Dolar)	İthalat (Dolar)	Hacim (Dolar)	İhracat (Dolar)	İthalat (Dolar)	Hacim (Dolar)	Değişim (İhracat, Yüzde)	Değişim (İthalat, Yüzde)			
Arnavutluk	304.605.826	20.602.168	325.207.994	387.618.381	24.162.344	411.780.725	27,25	17,28	26,62		
Bosna Hersek	308.962.485	288.290.679	597.253.164	348.876.422	268.974.524	617.850.946	12,92	-6,70	3,45		
Bulgaristan	2.383.499.696	2.142.523.181	4.526.022.877	2.804.894.649	2.772.250.687	5.577.145.336	17,68	29,39	23,22		
Hırvatistan	277.924.873	133.517.379	411.442.252	314.198.071	216.867.194	531.065.265	13,05	62,43	29,07		
Karadağ	51.805.987	23.363.677	75.169.664	60.301.872	24.080.953	84.382.825	16,40	3,07	12,26		
Kosova	260.727.537	8.506.957	269.234.494	270.639.787	8.506.853	279.146.640	3,80	0,00	3,68		
Makedonya	378.004.370	82.581.069	460.585.439	360.588.715	101.153.108	461.741.823	-4,61	22,49	0,25		
Romanya	2.671.249.153	2.195.728.349	4.866.977.502	3.140.932.813	2.480.203.865	5.621.136.678	17,58	12,96	15,50		
Sırbistan	581.667.044	288.236.882	869.903.926	717.905.998	414.375.164	1.132.281.162	23,42	43,76	30,16		
Slovenya	927.487.433	296.053.578	1.223.541.011	1.158.278.530	381.446.933	1.539.725.463	24,88	28,84	25,84		
Yunanistan	1.427.205.999	1.187.057.570	2.614.263.569	1.663.383.503	1.830.287.827	3.493.671.330	16,55	54,19	33,64		
BB6* TOPLAM	1.885.773.249	711.581.432	2.597.354.681	2.145.931.175	841.252.946	2.987.184.121	13,80	18,22	15,01		
AB5** TOPLAM	7.687.367.154	5.954.880.057	13.642.247.211	9.081.687.566	7.681.056.506	16.762.744.072	18,14	28,99	22,87		
TOPLAM	9.573.140.403	6.666.461.489	16.239.601.892	11.227.618.741	8.522.309.452	19.749.928.193	17,28	27,84	21,62		

Kaynak: TÜİK

* Batı Balkanlar

** AB üyesi ülkeler

**TABLO 3. BALKAN ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI
UYRUKLU ZİYARETÇİ SAYISI (2015-2017)**

	2015 (Ocak-Kasım)	2016 (Ocak-Kasım)	2017 (Ocak-Kasım)
Arnavutluk	75.355	77.977	96.942
Bulgaristan	81.513	62.842	85.465
Bosna Hersek	1.683.474	1.559.432	1.689.569
Hırvatistan	36.878	20.000	21.581
Karadağ	18.389	15.448	17.792
Kosova	92.578	95.351	110.088
Makedonya	157.341	136.665	160.123
Romanya	423.425	341.741	402.441
Sırbistan	170.764	103.020	135.982
Slovenya	38.350	17.754	23.549
Yunanistan	696.166	546.274	559.934
TOPLAM	3.474.233	2.976.504	3.303.466

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

SOSYAL-KÜLTÜREL İLİŞKİLER

2017 boyunca Türkiye'nin Balkanlarla sosyal ve kültürel bağlarını güçlendirecek çok sayıda proje ve faaliyet gerçekleştirildi. Türkiye'de 2017-2018 eğitim öğretim yılında ilk kez Boşnakça ve Arnavutça dilleri ortaokullarda seçmeli ders olarak müfredata alındı.³⁹ Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) faaliyet gösterdiği ülkelerde eğitim, sağlık, tarım ve altyapı alanlarında çok sayıda projeyi hayata geçirdi. Örnek olarak Sırbistan'daki Novi Pazar Hastanesi'ne jinekoloji ve doğumevi bölümleri kuruldu, Karadağ'da Savnik şehir meydanı yenilendi, Arnavutluk'un başkenti

³⁹ "Ortaöğretimde Arnavutça ve Boşnakça Dersleri Bu Yıl Başlıyor", *Milliyet*, 19 Ağustos 2017.

Tiran’da bulunan İştirme Engelli Çocuklar Enstitüsü’ne yatakhane ve spor alanları inşa edildi, Bosna Hersek ve Kosova’da kadın ve küçük üreticilerin ekonomiye katkıda bulunmaları teşvik edildi. Bütün Balkan ülkelerinde 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgili çeşitli anma toplantıları düzenlendi. Sırbistan’ın Novi Pazar kentinde 15 Temmuz Demokrasi Parkı açıldı. Balkan ülkelerinin kolluk kuvvetlerine eğitim ve tecrübe aktarımı konusunda destekte bulunuldu.⁴⁰

Türkiye’nin uluslararası projeler yürüten bir diğer resmi kurumu Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı adı altında bölgeden lisans ve lisansüstü öğrencilerine Türkiye’de öğrenim görme imkanı sağladı. Balkanların sekiz ülkesinde faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü (YEE) tarafından çok sayıda dil, kültür ve sanat etkinliği gerçekleştirildi. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara desteğini 2017’de devam ettirdi.

Eğitim öğretim alanında Türkiye’nin uluslararası konumunu güçlendirmek amacıyla 2016’da kurulan Türkiye Maarif Vakfı Balkanlarda da yeni eğitim kurumları kurulması yönünde çalışmalar yaptı. Vakıf Kosova’daki International American Academy of Kosovo (IAAK) ile iş birliği protokolü imzalayarak bu ülkede resmen eğitim öğretim çalışmalarına başladı. Tiran’da faaliyet gösteren Kanada Teknoloji Enstitüsü’nün Maarif Vakfı’na devri konusunda da Arnavutluk yetkilileriyle anlaşma sağlandı.⁴¹

⁴⁰ Bilgiler TİKA’nın resmi internet sitesinden derlenmiştir. Bkz. TİKA, <http://www.tika.gov.tr>, (Erişim tarihi: 31 Aralık 2017).

⁴¹ Figen Shaban, “Türkiye Maarif Vakfı Kosova’da Faaliyetlerine Başladı”, Anadolu Ajansı, 25 Nisan 2017; “Maarif Vakfından Balkanlarda FETÖ Mesaisi”, Anadolu Ajansı, 15 Mayıs 2017.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye son yıllarda ekonomik iş birliği, sosyal ve kültürel projeler ve farklı alanlarda sağladığı maddi ve teknik destekler yoluyla Balkanlarda yumuşak güç ağırlıklı politikalar yürütmekte ve gerek devlet gerekse toplum bazında ilişkilerini derinleştirmektedir. Bölge ülkeleriyle sürdürülen yakın ilişkiler Türkiye'nin Balkanlarda siyaseten daha aktif rol üstlenmesini sağlayabilecek bir zemin meydana getirmiştir. Bölge ülkelerinin de Türkiye'ye olan ihtiyaç ve yönelimleri sayesinde Ankara'nın Balkanlardaki siyasi varlığı önceki birkaç yıla nazaran 2017'de çok daha gözle görülür bir hale gelmiştir.

Son yıllarda dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi Balkanlarda da jeopolitik giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır. 2000'lerin başlarında Balkanların tamamının Avrupa-Atlantik dünyasına entegre edileceğine dair beklentiler 2010'lara gelindiğinde zayıflamaya yüz tutmuştur. Ekonomik kriz, mülteci sorunu ve sağ partilerin yükselmesi gibi sebeplerle AB üyesi ülkeler Birlik'in genişlemesine daha tereddütlü yaklaşmaktadır. Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma sürecine girmesi, Orta Avrupa'da milliyetçi popülizmin güçlenmesi ve çok sayıda Batı Avrupa ülkesinde aşırı sağ partilerin yükselmesi gibi çeşitli gelişmeler karşısında entegrasyonist ve uluslararası projelerin geleceği tartışılır hale gelmiştir. ABD ve AB'nin diğer öncelikleri yüzünden son yıllarda Balkanlarda kendini hissettiren güç boşluğunun revizyonizmi ve uluslararası çatışmaları körüklemesinden endişe edilmektedir.

Batı Balkanlarda yer alan ülkeler 2000'lerin ikinci yarısından bu yana ekonomik krizin etkilerini oldukça derin bir biçimde yaşamaktadır. Hızlı bir kalkınma için kendi imkanları yeterli olmayan bu ülkeler özellikle altyapı eksikliklerinin giderilmesi ve istihdamın artırılması için dış desteğe muhtaç durumdadır. Avrupa-Atlantik bütünleşme süreçlerinin belirsizliği yüzünden

bu ülkeler dış ilişkilerini çeşitlendirme yönünde daha fazla çalışmaktadır. Ayrıca bölgedeki çözümlenmesi güç siyasi sorunların getirdiği endişeyle hükümet ve siyasi aktörler kendilerini siyasi, ekonomik ve askeri bakımdan güçlendirebilecek iş birliği arayışlarına girmektedir.⁴²

Yıllardır bölgenin barış, istikrar ve güvenliğini öncelikli olarak vurgulayan Türkiye Balkanlara yönelik dengeli yaklaşımı, kamu diplomasisi faaliyetleri ve ekonomik gücü sayesinde bugün bütün bölge ülkeleri için göz ardı edilemeyecek bir siyasi ortak olarak öne çıkmaktadır. Izetbegovic, Vucic, Rama ve Borisov gibi siyasi liderlerle Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında son yıllarda artan yakın diyalog bu durumun açık bir göstergesidir. Ankara'nın özellikle mülteci sorununda oynadığı rolün ve bölgenin ekonomik kalkınmasındaki öneminin altını çizen Balkan hükümetleri Türkiye ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi için bugün oldukça istekli durumdadır. Gelişen ikili ilişkilerin yanı sıra 2009-2010'da uygulamaya konan fakat daha sonra siyasi ayağı aksayan üçlü istişare mekanizmalarının da yeniden aktif hale geldiği görülmektedir.

2017'de Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilişkileri genel anlamda olumlu seyretmiş, yalnızca Bulgaristan ve Yunanistan ile birkaç tartışmalı durum meydana gelmiştir. Bulgaristan ile bu ülkedeki seçim öncesi iç siyaset kaynaklı kısa süreli bir kriz yaşanmış, Erdoğan'ın Aralık'taki Yunanistan ziyaretinde de Lozan ile ilgili tartışma Yunan ve Avrupa basınında bir polemik konusu haline getirilmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasında firari askerlerin iadesine ilişkin görüş ayrılığı da devam etmektedir. Fakat yaşanan bu tartışmaların ikili ilişkileri derinden etkilediği söylenemez. Özellikle 2017'de Türkiye'nin bu iki ülkeyle gerçekleşen ticareti ve bu ülkelere giden yatırımlarında yaşanan artış bu tür polemik ve görüş ayrılıklarının ikili

⁴² Daha etraflı bir tartışma için bkz. Mehmet Uğur Ekinci, "Türkiye-Balkanlar İlişkileri", *SETA Analiz*, Sayı: 204, (Mayıs 2017).

ilişkilerde kayda değer bir hasar meydana getirmediğini ortaya koymaktadır. Yunanistan ile yaşanan tartışmalar yıllardır var olan fakat pozitif gündeme yoğunlaşıldığından dile getirilmeyen Ege, Kıbrıs ve Batı Trakya gibi sorunların zaman zaman su yüzüne çıkmasından ibarettir. Bulgaristan ile siyasi ilişkiler ise seçim sonrası yeni hükümetin kurulmasıyla eski olumlu durumuna gelmiştir. Türkiye’yi bölgenin önemli bir bölgesel gücü olarak gören Bulgaristan Başbakanı Borisov bir yandan ikili ilişkilerin daha da güçlendirilmesi için çaba harcarken diğer yandan AB’yi Türkiye’ye karşı adil davranmaya çağırmaktadır.⁴³

Bu şartlarda Türkiye için Balkanlardaki sosyal ve kültürel varlığın yanında ekonomik bağları güçlendirmek ve siyasi bakımdan daha aktif ve öncü bir rol oynayabilmek için bir fırsat penceresi doğmuş, Ankara da 2017’deki aktif diplomasisiyle bunu gerçekleştirebilecek girişimlerde bulunmuştur. Yıl içinde bütün bölge ülkeleriyle çok sayıda üst düzey temasta bulunulmuş ve birçok alanda iş birliği adımları atılmıştır. Hükümetler arasında görüşülmekte olan Saraybosna-Belgrad Otoyolu, İstanbul-Selanik Hızlı Tren Hattı, Vloro Havalimanı ve Arnavutluk Devlet Havayolu Şirketi’nin kurulması gibi projelere yakın zamanda başlanması beklenmektedir. Türkiye’nin bölgeyle yürüttüğü ticarete de bir önceki yıla nazaran dikkat çekici boyutta bir artış olmuştur. Türkiye, Balkan ülkeleriyle ikili ilişkilerinde 2017’de gösterdiği olumlu ivmeyi koruması ve çok taraflı istişare ve projelere daha fazla ağırlık vermesi durumunda yakın bir gelecekte Balkanların bölgesel iş birliğinde öncü bir ülke konumuna gelebilir.

⁴³ “AB Liderleri Türkiye’yi Görüşüyor”, Deutsche Welle Türkçe, 19 Ekim 2017; İlhan Radoykov, “Bulgaristan Başbakanı Borisov’dan Türkiye-AB İlişkileri Değerlendirmesi”, Anadolu Ajansı, 20 Kasım 2017.

KRONOLOJİ

- 17-19 Şubat Başbakan Binali Yıldırım ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 53. Uluslararası Münih Güvenlik Konferansı'nda Balkan ülkelerinin siyasi temsilcileriyle görüşmeler yaptı.
- 9-10 Mayıs Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Karadağ'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 22 Mayıs Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİ) 25. kuruluş yıl dönümü için İstanbul'a gelen Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopis Pavlopoulos Türkiye'yi ziyaret eden ilk Yunanistan cumhurbaşkanı oldu.
- 13 Haziran Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 17 Haziran Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu resmi temaslarda bulunmak için Makedonya'ya gitti.
- 19 Haziran Başbakan Yıldırım Yunanistan'a bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi.
- 10 Temmuz Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Yıldırım Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic, Bulgaristan Başbakanı Borisov ve Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ile İstanbul'da görüşti.
- 25 Ağustos Türkiye-Romanya-Polonya Dışişleri Bakanları Toplantısı gerçekleştirildi.
- 7 Eylül Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak Bulgaristan'a resmi bir ziyarette bulundu.
- 10-11 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan ve beraberindeki bakanlar Sırbistan'a resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 24 Ekim Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Kotzias Türkiye'ye bir çalışma ziyaretinde bulundu.
- 7-8 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan ve beraberindeki bakanlar Yunanistan'a resmi ziyaret düzenledi.

TÜRKİYE’NİN AFRIKA POLİTİKASI

ABDURRAHİM SIRADAĞ

Dr. Öğr. Üyesi, Kral Fahd Petrol ve Mineral Üniversitesi Genel Çalışmalar Bölümü

GİRİŞ

Türkiye 2017’de Afrika ile siyasi, ekonomik, sosyal ve güvenlik ilişkilerini en güçlü düzeyde devam ettirmiştir. Fetullahçı Terör Örgütü’nün (FETÖ) 15 Temmuz 2016’daki başarısız darbe girişiminin ardından Türkiye Afrika’yla siyasi ve diplomatik ilişkilerini en yüksek seviyeye çıkararak bu kıtada FETÖ okullarının kapatılması için önemli adımlar atmıştır. Bu bağlamda Türkiye yoğun diplomasi faaliyetlerinin sonucu olarak Afrika’daki yirmi beş farklı ülkede FETÖ okullarının faaliyetlerinin sonlandırılmasını sağlamış ve diğer Afrika ülkelerinde de bu okulların kapatılması için yoğun bir siyasi ve diplomatik çalışma yürütmeye devam etmiştir.

Ankara 2017’de Afrika’da sadece FETÖ yapılanmasına karşı mücadele etmemiş ayrıca kıta ile ekonomi, enerji, güvenlik ve insani kalkınma yardımları alanlarında da çok yoğun bir çalışma programı düzenlemiştir. Kıta ile sürdürülen ilişkilerin kurumsallaşarak daha da güçlenmesi amacıyla 2017’de gerek bakanlıklar gerekse Cumhurbaşkanlığı düzeyinde çeşitli Afrika ülkelerine çok önemli ziyaretler yapılmıştır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2017’de Afrika’da altı ülkeye resmi ziyaret düzenlemiştir. 2017’de yürütülen Türkiye-Afrika ilişkileri Afrika kıtasının Türk dış politikasının ayrılmaz bir stratejik parçası olduğunu ortaya koymuş ve ilişkilerin artık kurumsallaşma dönemine girdiğini göstermiştir. Bu çalışmada Türkiye’nin 2017 Afrika politikası incelenmiş ve Ankara’nın buradaki varlığının temel dinamiklerinin ne olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

TÜRKİYE’NİN KUZEY AFRIKA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ

SİYASİ VE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

AK Parti hükümetleri döneminde Kuzey Afrika ile siyasi ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi Türk dış politikasının en önemli stratejik hedeflerinden biri olmuştur. Bu bağlamda Tunus Dışişleri Bakanı Hamis Cihinavi 15 Temmuz 2017’de Türkiye’ye bir çalışma ziyaretinde bulunmuştur. Konuk bakan bu ziyaretinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile bir araya gelerek ikili ilişkiler ve bölgesel konuların ele alındığı bir görüşme gerçekleştirmiştir. Tunus’un Türkiyeli iş adamları ve yatırımcılar için önemli fırsatlar sunduğunu belirten Tunus Dışişleri Bakanı ülkesinin Türkiye için Afrika’ya açılan çok önemli bir stratejik ko-numda olduğunu söyleyerek Türkiye’nin de Tunus’un Avrupa’ya açılmasında önemli bir güzergah ve geçiş köprüsü niteliği taşıdığını ifade etmiştir.

Bunun yanında 27 Aralık 2017’de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan kalabalık bir çalışma heyetiyle Tunus’a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu kapsamda iki ülke arasında dört anlaşma imzalanmıştır. Erdoğan’ın Tunus’ta mevkidaşı Bacı Kai Sibi ile yaptığı görüşmede iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin daha fazla güçlendirilmesi konusunda mutabık kalınmıştır. Ayrıca bu ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan Tunus’ta Yunus Emre Kültür Merkezi’nin açılacağını belirterek Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının (TİKA) da Tunus’ta inşa etmek amacıyla kadın ve çocuk sağlığı hizmeti verecek modern bir hastane projesi üzerinde çalıştığını ifade etmiştir.¹

Türkiye 2017’de Libya’yla da siyasi ve diplomatik ilişkilerini sürdürerek bu ülkede barış ve güvenliğin tesisine katkıda bulunmayı sürdürmüştür. Bu bağlamda 9-11 Ekim 2017’de Türkiye’nin Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler Libya’ya giderek Birleşmiş Milletler (BM) Libya Özel Temsilcisi Gassan Selame, Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) Başkanlık Konseyi Başkanı Fayız Serrac, Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Abdurrahman Süveylihi ve Temsilciler Meclisi Başkanı Agla Salih Güveyder ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Süveylihi BM desteğiyle Tunus’ta yürütülen Libya müzakere sürecine Türkiye’nin güçlü bir şekilde siyasi destek verdiğini belirterek Türkiye’ye teşekkür etmiştir. Süveylihi ayrıca 2015’te Trablus ile Tobruk hükümetlerinin ülkedeki siyasi bölünmüşlüğü sona erdirmek için Libya Siyasi Anlaşması’nı imzaladıklarını belirterek bunun ülkenin siyasi birliğini sağlamak için çok önemli bir adım olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık İşler de Türkiye’nin Libya’daki siyasi bütünlüğü sağlamak için BM’nin üç aşamalı eylem planını desteklediğini vurgulamıştır.²

¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Tunus’ta”, *Milliyet*, 27 Aralık 2017.

² “Türkiye’nin Libya Özel Temsilcisi İşler, Mısırata’da”, *Timeturk*, 10 Ekim 2017.

Libya’da 2011 devriminin ardından iki farklı hükümet sistemi ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Tobruk Temsilciler Meclisi ve diğeri de Trablus’ta kurulan Milli Genel Kongredir (MGK). 12 Aralık 2015’te Fas’ın Süheyraat şehrinde BM’nin girişimleri sonucunda Trablus ve Tobruk merkezli iki hükümet arasında Libya Siyasi Anlaşması imzalanmış, bu anlaşma kapsamında da UMH kurulmuştur. BM Güvenlik Konseyi 2259 sayılı kararıyla UMH’yi Libya’nın tek meşru temsilcisi olarak kabul etse de UMH Başkanlık Konseyinin belirlediği hükümet listesinin Tobruk Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmemesi üzerine ülkedeki siyasi birlik süreci tıkanmıştır. BM’nin siyasal mutabakat kapsamında ortaya koyduğu üç aşamalı plana göre Libya Siyasi Anlaşması revize edilecek, önceki müzakerelere katılmayan siyasi grupların ulusal konferans aracılığıyla bir araya gelmesi sağlanacak ve ülkenin anayasası için bir referandum düzenlenecektir. Tobruk Temsilciler Meclisi BM tarafından önerilen üç aşamalı eylem planını oy çokluğuyla Kasım 2017’de kabul ettiklerini bildirmiştir.³

13 Kasım 2017’de Tobruk Temsilciler Meclisi Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği Komisyonu Başkanı Youssif Agouri resmi temaslarda bulunmak üzere Ankara’yı ziyaret etmiştir. İşler bu ziyaret vasıtasıyla Türkiye’nin Libya’daki tüm kesimlere eşit yaklaştığını ifade ederek iki ülkenin bağımsız ve egemen ülke olduğunu belirtmiştir. İşler ayrıca BM’nin üçlü eylem planını da siyasi olarak desteklediklerini vurgulayarak Libya Siyasi Anlaşması’nda değişiklik yapılması için Temsilciler Meclisi ile Yüksek Devlet Konseyi arasında yürütülen müzakerelere de Türkiye’nin siyasi olarak destek verdiğini beyan etmiştir. Bunların yanında ülkede istikrarın kurulmasıyla birlikte Türk şirket ve vatandaşlarının Libya’nın kalkınma sürecinde aktif bir rol almak istediklerini de belirterek güvenliğin

³ “Libya’da Tobruk Temsilciler Meclisi BM Teklifini Kabul Etti”, Anadolu Ajansı, 22 Kasım 2017.

tesis edilmesiyle birlikte Türkiye'nin Bingazi'deki Başkonsolosluğunun tekrar açılacağını dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Libya Temsilciler Meclisi heyetini kabul etmiş, söz konusu görüşmede Libya'daki siyasi birliğin inşasına yönelik gelişmelerle iki ülke arasındaki potansiyel iş birliği alanları ele alınmıştır.⁴

Kuzey Afrika bölgesinin siyasi istikrara kavuşması ve güvenliğin tesis edilmesi Türkiye'nin hem siyasi hem de ekonomik ilişkileri açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu bakımdan Türkiye 2017'de Libya'nın siyasi istikrarı için yoğun bir diplomatik çaba içerisinde olmuştur. Aynı zamanda 2017'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Tunus ziyareti de Türkiye'nin bu bölgeyle çok yönlü bir dış politika geliştirmesi açısından önemlidir.

TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Kuzey Afrika bölgesi Türkiye'nin ticari ve ekonomik ilişkileri açısından Afrika kıtasında çok önemli bir konuma sahiptir. Türkiye 2017'de bölgenin sahip olduğu jeopolitik risklere rağmen Kuzey Afrika ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmek için önemli adımlar atmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 27 Aralık 2017'de Tunus'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve burada iki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine yönelik önemli anlaşmalar imzalanmıştır.

Aynı zamanda 21-22 Temmuz 2017'de Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin eş başkanlığında Tunus'ta "Tunus-Türkiye Yatırım ve İş Toplantısı" gerçekleştirilmiş, burada iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik stratejiler ele alınmıştır. Türk inşaat şirketlerinin Tunus'un kalkınma hedeflerine ulaşmasında çok önemli bir rol oynayacağını vurgulayan Zey-

⁴ "Libya'da Vatandaşlarımıza Yönelik Propagandayı Reddediyoruz", *Yeni Şafak*, 13 Kasım 2017.

bekci toplantı amacıyla gerçekleştirdiği ziyarette birçok Tunuslu bakanla da bir araya gelmiştir. Zeybekci Tunus Sanayi ve Ticaret Bakanı Zied Ladharı ile de görüşmüş, ev sahibi bakan Türkiye ile ticari faaliyetlerinin kazan kazan stratejisi ekseninde yürütüldüğünü vurgulamıştır. Bu ziyarette Türkiye ile Tunus arasında enerji, sanayi ve ticaret gibi çeşitli alanlarda iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.⁵ Türkiye’nin 2017’de Kuzey Afrika ülkeleriyle yaptığı ihracat ve ithalat miktarları Tablo 1’de gösterilmiştir.

TABLO 1. TÜRKİYE İLE KUZAY AFRIKA ÜLKELERİ ARASINDA TİCARET (BİN DOLAR, 2017)			
Ülke	İhracat	İthalat	Toplam Ticaret Hacmi
Fas	1.659.907	924.062	2.584.169
Cezayir	1.713.047	766.804	2.479.851
Tunus	912.831	206.466	1.119.297
Libya	880.757	247.965	1.128.722

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Buna göre 2017’de Türkiye’nin Kuzey Afrika bölgesindeki en önemli ticaret ortakları Fas ve Cezayir’dir. Türkiye’nin Fas ile 2017’de sahip olduğu toplam ticaret hacmi 2 milyar 584 milyon doları aşarken Cezayir ile 2 milyar 480 milyon dolara yaklaşmıştır. Türkiye 2017’de Tunus ve Libya’da Arap İsyanları sonrası ortaya çıkan jeopolitik risklere rağmen bu ülkelerle de ticari ve ekonomik ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye’nin 2017’de Kuzey Afrika ülkeleriyle sahip olduğu toplam ticaret hacmi ise 7,5 milyar dolara ulaşmıştır.

⁵ “Tunus ile Ticaretin Artırılması için Yeni Anlaşmalar İmzalandı”, DEİK, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-tunus-ile-ticaretin-artirilmasi-icin-br-yeni-anlasmalar-imzalandi>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Arap İsyanları sonrası Kuzey Afrika'daki bazı ülkelerde ortaya çıkan siyasi çalkantı ve güvenlik sorunları Türkiye'nin bu bölgeyle yürüttüğü hem siyasi hem de ekonomik ilişkileri olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Bununla birlikte Ankara özellikle Libya ve Tunus'ta siyasi istikrar ve güvenliğin inşa edilmesi için çok yönlü bir strateji izlemektedir. Bu bağlamda Türkiye 2017'de Libya ile siyasi ve diplomatik ilişkilerini en yüksek düzeyde devam ettirmiş ve BM öncülüğünde bu ülkede siyasi istikrarın sağlanmasına yönelik çalışmalara destek olmuştur. Yine aynı şekilde Tunus ile de çok yönlü bir dış politika geliştirilerek Tunus'un hem siyasi istikrarının sağlanması hem de güvenliğinin güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 27 Aralık 2017'deki Tunus ziyareti birçok açıdan önemlidir.

Türkiye aynı zamanda 2017'de Kuzey Afrika ülkelerindeki FETÖ yapılanmasıyla da mücadelesini sürdürmüştür. Bu bağlamda Türkiye yurt dışında okul açabilmek ve FETÖ okullarının kapatılmasına yönelik çalışmalarına hız vermek amacıyla 2016'da Türkiye Maarif Vakfı'nı (TMV) kurmuştur. Türkiye 15 Temmuz başarısız darbe girişimi sonucunda TMV öncülüğünde Fas ile çok yoğun bir diplomasi trafiği gerçekleştirmiş ve bunun sonucunda Fas hükümeti Şubat 2017'de ülkede bulunan FETÖ'ye bağlı tüm okulların kapatıldığını duyurmuştur.⁶ Yine TMV'nin yoğun diplomasi çalışmaları sonucu Tunus hükümeti de ülkesindeki FETÖ'ye bağlı okulları kapatma kararı aldığını açıklamıştır.⁷ Libya'nın ise FETÖ okullarını ilk kapatan ülkeler arasında bulunduğu halihazırda bilinmektedir.

⁶ "Fa'staki FETÖ Okulları Kapatılacak", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2017.

⁷ "Tunus'ta FETÖ Okulları Maarif Vakfı'na Geçti", Anadolu Ajansı, 26 Aralık 2017.

TÜRKİYE’NİN SAHRA ALTI AFRIKA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ

SIYASİ VE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

2017’de Türkiye’nin Sahra Altı Afrika ülkeleriyle siyasi ve diplomatik ilişkileri en yüksek düzeyde devam etmiştir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Erdoğan 22-26 Ocak 2017’de Doğu Afrika ülkeleri Tanzanya, Mozambik ve Madagaskar’a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan’ın bu ziyaretinde Afrika ülkeleriyle diplomasi, ekonomi, enerji ve sosyal proje alanlarında toplam 19 anlaşma imzalanmıştır. Erdoğan’ın Madagaskar ve Mozambik ziyaretleri Türkiye’den bu ülkelere Cumhurbaşkanlığı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olması sebebiyle büyük bir önem taşımaktadır. Erdoğan bu ülkelerde iş konseylerinde konuşmalar gerçekleştirmiş ve bu konseyler aracılığıyla Türk ve Afrikalı iş adamları ikili görüşmeler yapmıştır. Bu kapsamda Tanzanya Özel Sektör Kurumu (TPSF) ile de bir anlaşma imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu ziyaretinde özellikle FETÖ’nün bu ülkeler için de çok ciddi tehlike olduğunu belirterek örgüte karşı birlikte mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸

Etiyopya ile Türkiye arasındaki çok yönlü ilişkiler 2017’de de devam etmiştir. Bu bağlamda 7 Şubat 2017’de Etiyopya Cumhurbaşkanı Tešhome Wirtu, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın daveti üzerine Türkiye’ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İkili ve heyetler arasındaki görüşmelerin ardından iki cumhurbaşkanı ortak bir basın toplantısı düzenleyerek tarafların siyasi, ekonomik, sosyal ve güvenlik konularında güçlü iş birliği içerisinde bulunduklarını ve bunu geliştirmeye kararlı olduklarını vurgulamışlardır. Ayrıca konuk Cumhurbaşkanı bu ziyaretinde ülkelerindeki FETÖ okullarını TMV’ye devretme kararı aldıklarını ifade etmiştir.⁹

⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Doğu Afrika Ziyaretinde”, Anadolu Ajansı, 28 Ocak 2017.

⁹ “Etiyopya Cumhurbaşkanı: Türkiye’ye Devrediyoruz”, Haber 7, 7 Şubat 2017.

Türkiye, Somali ile 2011'den itibaren geliştirdiği siyasi ve diplomatik ilişkilerini 2017'de de sürdürmüştür. Bu kapsamda Şubat 2017'de Somali cumhurbaşkanı olarak seçilen Muhammed Abdullah Muhammed, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davetlisi olarak 25 Nisan 2017'de Türkiye'ye üç günlük ilk yurt dışı seyahatini gerçekleştirmiştir. Konuk Cumhurbaşkanı Ankara'daki görüşmelerin ardından 27-28 Nisan'da Antalya'da düzenlenen "Türkiye-Afrika Tarım Bakanları I. Toplantısı ve Tarım İş Forumu"na da katılmıştır.¹⁰ Ayrıca 26 Ekim 2017'de Somali Başbakanı Hasan Ali Hayri ikili ve stratejik ilişkileri geliştirmek üzere Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş, bu ziyaretinde Türkiye'nin Somali'nin gelişmesi ve siyasi istikrara kavuşmasında çok önemli bir katkı sunduğunu vurgulayarak Türkiye ile tüm alanlarda ilişkileri daha fazla güçlendirmek istediklerini ifade etmiştir.¹¹

Türkiye 2017'de Batı Afrika ile de ilişkilerine önem vermiştir. Sierra Leone Cumhurbaşkanı Ernest Bai Koroma Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın daveti üzerine 10 Mayıs 2017'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ülkeden Türkiye'ye Cumhurbaşkanlığı seviyesinde yapılan ilk ziyaret olması sebebiyle Türkiye'nin "Afrika Ortaklık Politikası" çerçevesince çok önemli bir ziyaret olarak yorumlanmıştır. Bu ziyaret Türkiye'nin Sahra Altı Afrika politikasını derinleştirdiğini gösteren somut bir gösterge olmuştur. Sierra Leone Cumhurbaşkanı Koroma, Erdoğan ile görüşmesinin ardından TBMM Başkan Vekili Ahmet Aydın ile de bir araya gelmiştir. Bu görüşmede ülkesinin Ankara'da daimi bir temsilcilik açması için talimat verdiğini de belirterek Türkiye'nin Afrika ile Osmanlı döneminden kalan çok güçlü bağları bulunduğunu, bunu daha da ileriye taşımak için iki ülkenin siyasi olarak ortak bir kararlılığa sa-

¹⁰ "Somali Cumhurbaşkanı Muhammed Türkiye'de", Anadolu Ajansı, 25 Nisan 2017.

¹¹ "Somali Başbakanı Hayri Ankara'da", *Hürriyet*, 26 Ekim 2017.

hip olduklarını vurgulamıştır. Aydın ise Sierra Leone’nin 15 Temmuz günü FETÖ’nün başarısız darbe girişiminin ardından Türk halkına her türlü desteği sunduğu ve ülkesindeki FETÖ okullarını TMV’ye devretme kararı aldığı için konuk cumhurbaşkanına teşekkür etmiştir.¹²

Afrika kıtasının Türkiye’nin dış politikasındaki yeri ve önemi her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 24-27 Aralık 2017’de Sudan, Çad ve Tunus’u kapsayan üç ülkeye siyaset ve iş dünyasından oluşan kalabalık bir heyetle resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan ilk ziyaretini Sudan’a yapmış ve söz konusu ziyaret Türkiye’den Cumhurbaşkanlığı seviyesinde bir ilk olduğu için iki ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerinin gelişmesi açısından büyük önem taşımıştır. Sudan Cumhurbaşkanı Ömer Beşir tarafından karşılanan Erdoğan’a ülkenin yüksek devlet nişanı takdim edilmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan Sudan Meclisinde milletvekillerine bir konuşma yapmıştır.

Sudan-Türk İş Forumu’na da katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan’a Sudan’daki Hartum Üniversitesi tarafından “fahri doktora” unvanı tevdi edilmiştir. Tarihi ziyaretle iki ülke arasındaki geçmişten gelen bağların, ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Sudan halkının büyük bir coşku ve heyecanla takip ettiği bu ziyaret sürecinde iki cumhurbaşkanı Türkiye ile Sudan arasında stratejik bir ortaklık kurulmasına da karar vererek Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi kurulması konusunda önemli adımlar atmışlardır. Bununla iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin derinleşmesi ve genişletilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca söz konusu ziyarette birçok farklı alanda 21 anlaşma imzalanmıştır. Ziyaret kapsamında gerçekleştirilen Türk-Sudan İş Forumu’na Sudan’dan birçok şirket ve iş adamının yanı sıra Türkiye’den de

¹² İlkay Guder, “Sierra Leone Cumhurbaşkanı Koroma, Türkiye’de”, Anadolu Ajansı, 10 Mayıs 2017.

150'den fazla Türk şirketi katılmıştır. Bu görüşmede iki cumhurbaşkanı da önemli uluslararası ve bölgesel konularda birlikte hareket etme ve dayanışma içerisinde olma konusunda ortak bir irade ortaya koymuşlardır.¹³

Sudan ziyaretinin en önemli boyutlarından birisi de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Sudan'ın kuzeydoğusunda bulunan Kızıldeniz kıyısındaki liman şehri olarak bilinen Sevakın Adası'nı ziyaret etmesi ve bu Ada'nın restorasyonu için Sudan ile bir anlaşma imzalanmasıdır. 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle Eritre, Cibuti ve Kuzey Somali'nin yönetimini sağlamak için kurulan Habeş eyaletinin valileri bu Ada'da ikamet etmişlerdir. 1882'de İngilizlerin Mısır'ın yönetimini devralmasıyla Sevakın Adası'nın kontrolü İngilizlere geçmiş, 1965'te ise Ada bağımsızlığını kazanan Sudan'a katılmıştır. Bu ada Osmanlı döneminde Afrikalı hacılar tarafından kutsal topraklara gitmek için kullanılan çok önemli stratejik bir limandır. Ayrıca Ada Osmanlı döneminde Hicaz ve Kızıldeniz'in güvenliğinin sağlanması için çok önemli bir misyon üstlenmiştir. Öyle ki uzun yıllar ticari ve ekonomik öneminden dolayı Afrika'nın Kızıldeniz'e açılan stratejik kapısı olmuştur.

Sudan Cumhurbaşkanı Ömer Beşir ile birlikte Sevakın Adası'nı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan Ada'da TİKA tarafından restorasyon çalışmaları tamamlanan Hanefi ve Şafii camilerinin de açılışını yapmıştır. Erdoğan buradaki konuşmasında Batı'nın Afrika'yı sömürdüğünü ve yağmaladığını, Türkiye tarafından ise Ada'nın tekrar tarihi misyonuna uygun şekilde inşa edileceğini belirtmiştir.¹⁴ Erdoğan ayrıca Ada'nın restorasyonunun ardından Sudan'ın turizm gücüne de çok büyük katkı sağlayacağını vurgulamıştır. Sevakın Adası 19. yüzyılda Batılılar tarafından Doğu Afrika bölgesinin en önemli köle ticaretinin merkezi olarak da kullanılmıştır.

¹³ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Sudan'da", *Milliyet*, 24 Aralık 2017.

¹⁴ "Sevakın Adası Neden Önemli", *Sabah*, 26 Aralık 2017.

Cumhurbaşkanı Erdoğan 26 Aralık 2017’de Sudan temaslarının ardından Çad’ın başkenti Encemine’ye geçmiştir. Erdoğan’ın Çad ziyareti Türkiye’den bu ülkeye Cumhurbaşkanlığı düzeyinde yapılan ilk resmi ziyaret olma özelliği taşımaktadır. Bu ziyarette yedi anlaşma imzalanarak iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Erdoğan ortak basın toplantısında Çad ile Türkiye’nin 16. yüzyıla dayanan çok güçlü tarihi ilişkileri bulunduğunu belirterek bu tarihi ilişkileri daha da ileriye taşıma konusunda kararlı olduklarının altını çizmiştir. Ziyaret kapsamında düzenlenen Çad-Türkiye İş Forumu’na da katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin daha fazla güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵

2017’de Sahra Altı Afrika ülkeleriyle dışişleri bakanları seviyesindeki ziyaretler de çok yoğun düzeyde gerçekleşmiştir. 13-15 Haziran’da bir başka Sahra Altı Afrika ülkesi olan Burundi’nin Dış İlişkiler ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Alain Aime Nyamitwe Türkiye’ye resmi bir ziyaret yapmıştır. Burundi’den Türkiye’ye dışişleri bakanı seviyesinde yapılan bu ziyaret birçok açıdan önemlidir. Zira bu ziyarette Burundi ile Türkiye arasında dört anlaşma imzalanmış, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu konuk Dışişleri Bakanıyla yaptığı ortak basın toplantısında Burundi ile birçok konuda ortak görüşlere sahip olunduğunu ifade etmiştir. Çavuşoğlu konuşmasında ayrıca Burundi’nin 2014’te Ankara’da büyükelçilik açtığını, Türkiye’nin de bu ülkede kısa bir süre içinde kendi diplomatik temsilciliğini faaliyete geçireceğini ifade etmiştir.¹⁶

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 10 Temmuz 2017’de Fildişi Sahili’nin Abidjan şehrinde İslam İşbirliği Teşkilatı’nın (İİT) 44.

¹⁵ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Çad’da”, *Milliyet*, 26 Aralık 2017.

¹⁶ “Burundi Dışişleri Bakanı Türkiye’de”, Dışişleri Bakanlığı, 13 Haziran 2017, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-burundi-disisleri-bakani-alain-aime-nyamitwe-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısına da katılmış, buradaki konuşmasında İİT Zirve Dönem Başkanlığını yürüten Türkiye'nin bu teşkilatın İslam dünyasındaki sorunların çözümünde aktif ve etkin olması için çalıştığını vurgulamıştır. Çavuşoğlu burada ayrıca Fildişi Sahili Kadın, Çocuk Esirgeme ve Dayanışma Bakanı ile birlikte TİKA tarafından restore edilen Kadın Eğitim Merkezi'nin açılışını yapmıştır.¹⁷ Çavuşoğlu Fildişi Sahili ziyaretinin ardından ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla 11 Temmuz 2017'de Liberya'ya geçerek burada mevkidaşı Marjon Kamara ile resmi bir görüşme gerçekleştirmiş, ardından Liberya Devlet Başkanı Ellen Johnson Sirleaf ve Devlet Başkan Yardımcısı Joseph Boakai ile de ikili ve bölgesel konuları ele almak amacıyla bir araya gelmiştir.¹⁸ Çavuşoğlu'nun Liberya ziyareti Türkiye'den bu ülkeye dışişleri bakanı düzeyinde yapılan ilk resmi ziyaret olması açısından önem taşımaktadır.

12 Temmuz 2017'de de Burkina Faso'ya geçen Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu burada Burkina Faso Dışişleri Bakanı Mamadou Alpha Barry ile ikili ilişkilerin güçlendirilmesi için bir görüşme gerçekleştirmiştir. Çavuşoğlu burada ayrıca Burkina Faso Cumhurbaşkanı Roch March Christian Kabore tarafından da kabul edilmiştir. Çavuşoğlu'nun bu ziyareti Türkiye'den Burkina Faso'ya dışişleri bakanı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. Çavuşoğlu'nun tüm bu ziyaretlerinde¹⁹ Batı Afrika ülkeleriyle siyasi, ticari ve savunma sanayii alanlarındaki iş birliğinin derinleştirilmesi konusu ve bu ülkelerdeki FETÖ yapılanmasının sona erdirilmesine yönelik adımlar ele alınmıştır.

¹⁷ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Fildişi Sahili'nde", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-fildisi-ziyareti-iiit.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

¹⁸ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Liberya'yı Ziyareti, 11 Temmuz 2017", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglugunun-liberya-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2018).

¹⁹ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Burkina Faso'da", TRT Haber, 12 Temmuz 2017.

Türkiye 2017’de Sahra Altı Afrika ülkeleriyle çok yönlü ilişkiler geliştirmek için hem Cumhurbaşkanlığı hem de Dışişleri Bakanlığı düzeyinde çok yoğun bir ziyaret trafiği gerçekleştirmiştir. Sahra Altı Afrika ülkeleriyle siyasi ve diplomatik ilişkilerin güçlenmesindeki ana sebep ve dinamiğin Türk dış politikasının kapsamının genişletilmesi ve kıta ile çok yönlü bir stratejik ilişkinin tesis edilmesi olduğu söylenebilir. Özellikle de 2016’daki FETÖ darbe girişiminin ardından Afrika Kıtası’nın Türk dış politikasındaki stratejik öneminin daha da arttığı ifade edilmelidir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye’nin Sahra Altı Afrika ülkeleriyle ekonomik ilişkileri son yıllarda hızlı bir gelişme göstermiş, bunda hükümet yetkililerinin olduğu kadar özel sektör temsilcilerinin çabaları da etkili olmuştur. Özel sektörün temaslarına örnek olarak Türkiye Sanayici İş Kadınları ve İş Adamları Konfederasyonu’nun (SANKON) 16 Ekim 2017’de Afrika Kordiplomatik Büyükelçileri ile birlikte İstanbul’da “Türkiye-Afrika Ekonomik İşbirliği Konferansı”nı düzenlemesi gösterilebilir. SANKON Genel Başkanı Nezaket Emine Atasoy konferanstaki konuşmasında Türkiye ile Afrika kıtası arasındaki ekonomik ilişkilerin karşılıklı siyasi ilişkilerin gelişmesine paralel olarak güçlendiği ve büyüdüğünü söyleyerek Türkiye’nin Kıta ile 2002’deki toplam ticaret hacminin 3 milyar dolar iken bugün bu miktarın 20 milyar dolara yaklaştığını ifade etmiştir. Atasoy konuşmasında ayrıca Türkiye’nin 2003’te “Afrika Ülkeleri ile Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi” adlı belgeyi uygulamaya geçirerek Kıta ile ekonomik ve ticari ilişkilerini her geçen gün güçlendirdiğini ifade etmiştir.²⁰ 2017’de Sahra Altı Afrika ülkeleriyle Türkiye arasındaki ticari ilişkiler Tablo 2’de gösterilmektedir.

²⁰ “Türkiye ile Afrika Arasında Ekonomik İşbirliği Konferansı Düzenlendi”, *Milliyet*, 16 Ekim 2017.

**TABLO 2. TÜRKİYE İLE SAHRA ALTI AFRIKA ÜLKELERİ
ARASINDA TİCARET (BİN DOLAR, 2017)**

Ülke	İhracat	İthalat	Toplam Ticaret Hacmi
Sudan	395.213	86.167	481.380
Nijerya	335.429	156.286	491.715
Senegal	243.564	4.946	248.510
Tanzanya	115.833	48.737	164.570
Etiyopya	338.587	31.527	370.114
Angola	186.681	1.364	188.045
Kenya	152.280	17.114	169.394
Gana	224.551	128.019	352.570
Fildişi Sahilleri	142.409	300.760	443.169
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	27.070	9.389	36.459
Mozambik	25.351	136.779	162.130
Güney Afrika Cumhuriyeti	485.067	1.744.438	2.229.505

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Buna göre 2017’de Sahra Altı Afrika ülkelerinden Güney Afrika Cumhuriyeti Türkiye’nin en büyük ticari ortağıdır. İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 2017’de 2 milyar 229 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017’de Sahra Altı Afrika bölgesinde Sudan, Nijerya, Etiyopya ve Fildişi Sahilleri Türkiye’nin önemli ticari ortakları haline gelmiştir. Örneğin 2017’de Nijerya ile toplam ticaret hacmimiz 491 milyon dolar olarak gerçekleşirken Sudan ile bu oran 481 milyon olmuştur. Türkiye’nin Tablo 2’deki ülkelerle toplam ticaret hacmi ise 5 milyar 337 milyon dolardır

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

AK Parti hükümetleri döneminde Türk dış politikasında Sahra Altı Afrika ülkeleri ile güvenlik ilişkilerinin geliştirilmesi önemli bir stratejik hedef haline gelmiştir. Türkiye Sahra Altı Afrika ülkeleriyle güvenlik ilişkilerini çok yönlü bir stratejik bakış açısıyla ele almaktadır. Özellikle FETÖ ile mücadele güvenlik bağlamında Türk dış politikasının merkezine yerleşen önemli bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda 2017'de Türkiye Afrika'daki FETÖ okullarının kapatılması için bölge ülkeleriyle çok yoğun ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu çabalar sonucunda 11 Afrika ülkesinde 75 FETÖ okulunun TMV'ye devredilmesi sağlanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çad ziyaretinde FETÖ'ye bağlı altı okul daha TMV'ye devredilmiştir. 14 Afrika ülkesiyle de mutabakat sağlanarak bu ülkelerdeki FETÖ okullarının TMV'ye devredilmesi kararlaştırılmıştır. Yedi Afrika ülkesiyle de FETÖ okullarının kapatılması/devredilmesi için çok yoğun diplomatik müzakerelerin yürütüldüğü bilinmektedir.²¹

Türkiye'nin Afrika'ya yönelik güvenlik politikasında önemli yer tutan Somali ile güvenlik ilişkileri 2017'de de güçlü bir şekilde sürdürülmüştür. 2011'de Türkiye'nin Somali ile ilişkileri Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu ülkeye başbakan olarak yaptığı ilk ziyaretle gelişmeye başlamıştı. Türkiye 2011 itibarıyla çok boyutlu güvenlik stratejisinin bir parçası olarak Somali'de 2012'de federal bir hükümetin kurulması için her türlü siyasi desteği sunmuş, ülkenin ekonomik kalkınması için birçok yatırım gerçekleştirmiş, Somalili gençlerin eğitimi için çok büyük burs projeleri başlatmış ve ülkenin altyapısının geliştirilmesine yönelik çok önemli projeleri hayata geçirerek Somali'nin güvenliğine önemli katkılar sunmaya başlamıştır.

²¹ Alaattin Doğru, "Maarif Vakfı FETÖ'nün Afrika'daki Lobi Gücünü Kırdı", Anadolu Ajansı, 21 Eylül 2017.

Güvenlik alanındaki stratejik katkısının kalıcı hale getirilmesi amacıyla Türkiye Somali'nin başkenti Mogadişu'da Somali ordusunun ve Doğu Afrika ülkelerinin askerlerinin eğitilmesi, ülke ve bölgedeki terör unsurlarıyla daha etkili mücadele edilmesi için burada büyük bir askeri eğitim merkezi inşa etmiş ve bu askeri eğitim merkezi 30 Eylül 2017'de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar'ın ziyaretiyle resmi olarak hizmete girmiştir. Somali'de faaliyete giren söz konusu üs Türkiye'nin yurt dışındaki en büyük askeri üssü olma özelliğiyle büyük bir önem taşımaktadır.²²

Türkiye'nin Afrika'daki güvenlik stratejisi aynı zamanda deniz korsanlarıyla mücadele etmeyi ve Kıta genelinde uluslararası güvenliğe katkıda bulunmayı da hedeflemektedir. Bu çerçevede TCG Giresun Fırkateyni Haziran-Kasım 2017'de hem deniz korsanlarına karşı mücadele etmek hem de bu bölgede uluslararası güvenliğe katkı sağlamak amacıyla Somali sahillerinde ve Aden Körfezi'nde faaliyet göstermiştir. Bu bölgede 2009-2013 arası 435 saldırı ve 132 gemi kaçırma olayı gerçekleşirken 2017'de sadece dört saldırı ve iki gemi kaçırma olayı vuku bulmuştur. Bu göstergelere bakıldığında Türkiye'nin bu bölgede çok önemli bir güvenlik misyonunu ifa ettiği söylenebilir. Ayrıca TCG Giresun Fırkateyni Doğu Afrika bölgesinde Cibuti ve Şeyseller'de liman ziyaretleri yaparak gerek deniz kuvvetleri gerekse Türkiye'nin tanıtımına katkıda bulunmuştur.²³ Son olarak ifade edilmelidir ki Türkiye'nin Afrika ile güvenlik stratejisi Afrika ülkeleriyle askeri ve savunma alanlarında da stratejik iş birliği oluşturmayı hedeflemektedir. Bu açıdan son yıllarda büyüyen Türk savunma sanayiine paralel olarak Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki savunma alanlarındaki ticari ilişkiler de hızla artmaktadır.

²² "Türkiye'nin Somali'de Açtığı Üs", BBC Türkçe, 6 Ekim 2017.

²³ "TCG Giresun Fırkateyni Yurda Döndü", *Milliyet*, 19 Kasım 2017.

SONUÇ

2017 Türkiye’nin Afrika ile stratejik ilişkilerini güçlendirdiği bir yıl olmuştur. FETÖ’nün 15 Temmuz 2016’daki başarısız darbe girişimine rağmen Türkiye Afrika ile çok yönlü ilişkilerini sürdürmüş ve Kıta ile ilişkilerin kurumsallaşmasında çok önemli bir mesafe katetmiştir. 2017 Türkiye açısından hem FETÖ’nün Afrika’daki yapılanmasına yönelik çok yoğun diplomatik faaliyetlerin yürütülmesi hem de Kıta ile ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi için gerek bakanlıklar gerekse Cumhurbaşkanlığı düzeyinde önemli ziyaretlerin gerçekleştirildiği bir yıl olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan 2017’de Afrika’ya altı önemli ziyaret gerçekleştirerek bölgenin Türk dış politikasında çok önemli bir stratejik yeri ve önemi olduğunu göstermiştir.

2017’de Ankara’nın tüm Afrika’daki diplomatik temsilcilik sayısı 39’dan 41’e yükselmiş ve Türkiye bir yandan da Kıta’daki diplomatik temsilciliklerinin sayısının artışıını sürdürmeyi amaçlamıştır. Türkiye insani kalkınma yardımları alanında da 2017’de ABD’den sonra Afrika’ya en fazla yardım eden ülke olmuştur. Gayrisafi milli hasılasına göre Türkiye Afrika’da en fazla insani kalkınma yardımı gerçekleştiren ülke konumundadır.

2017’de Türkiye’nin Afrika ülkeleriyle güvenlik, savunma ve askeri alanlarda da çok önemli çalışmalar yürüttüğü ifade edilebilir. Örneğin Türkiye Somali’de 30 Eylül 2017’de Afrika Kıtası’ndaki en büyük Türk askeri eğitim üssünü açarken Aralık 2017’de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Sudan Cumhurbaşkanı Ömer Beşir arasında stratejik önemi olan Sevakın Adası’nın restorasyonu için önemli bir anlaşma imzalanmıştır.

KRONOLOJİ

- 22-26 Ocak Cumhurbaşkanı Erdoğan Doğu Afrika ülkelerinden Tanzanya, Mozambik ve Madagaskar'a resmi bir ziyaret düzenledi.
- 7 Şubat Etiyopya Cumhurbaşkanı Teşhome Wirtu Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti üzerine Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 10 Mayıs Sierra Leone Cumhurbaşkanı Ernest Bai Koroma Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etti.
- 13-15 Haziran Burundi Dış İlişkiler ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Alain Aime Nyamitwe Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 10 Temmuz Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Fildişi Sahili'nin Abidjan şehrinde İİT'nin 44. Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısına katıldı.
- 12 Temmuz Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Burkina Faso'da Dışişleri Bakanı Mamadou Alpha Barry ile ikili ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla bir görüşme gerçekleştirdi.
- 15 Temmuz Tunus Dışişleri Bakanı Hamis Cihinavi Türkiye'ye resmi bir çalışma ziyaretinde bulundu.
- 21-22 Temmuz Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin eş başkanlığında Tunus'ta Tunus-Türkiye Yatırım ve İş Toplantısı gerçekleştirildi.
- 9-11 Ekim Türkiye'nin Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler Libya'ya giderek BM Libya Özel Temsilcisi Gassan Selame, UMK Başkanlık Konseyi Başkanı Fayiz Serrac, Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Abdurrahman Süveylihi ve Temsilciler Meclisi Başkanı Ağila Salih Güveyder ile ikili görüşmeler gerçekleştirdi.
- 23 Ekim Gine Devlet Başkanı Alpha Conde D8 zirvesi sebebiyle Türkiye'ye geldi.
- 13 Kasım Tobruk Temsilciler Meclisi Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Komisyonu Başkanı Youssif Agouri resmi temaslarda bulunmak üzere Ankara'yı ziyaret etti.

- 24 Kasım Sahra Altı Afrika ülkelerinden Kongo Demokratik Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı, Dışişleri ve Bölgesel Entegrasyon Bakanı Leonard She Okitündü Türkiye’ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 24-27 Aralık Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Sudan, Çad ve Tunus’u kapsayan üç ülkeye siyaset ve iş dünyasından oluşan kalabalık bir heyetle resmi bir ziyaret düzenledi.

TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKASI

TAMER KAŞIKÇI

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Orta Asya bölgesi Türkiye’nin son dönemde dış politikasındaki alternatif arayışları bağlamında önemli bir coğrafyadır. Türkiye’nin bu bölgede bulunan birçok ülkeyle sahip olduğu dini ve etnik bağlar söz konusu ülkelerle ilişkilerini geliştirebilmesi için uygun bir zemin yaratmaktadır. Nitekim Türkiye’nin 2017’de çeşitli uluslararası zirveler ve ikili temaslar aracılığıyla bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini artırma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir.

Bu makale 2017 içerisinde Türkiye’nin Orta Asya’da bulunan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan ile olan ilişkilerini açıklama amacı taşımaktadır. Makalenin geri kalanında öncelikle Türkiye’nin söz konusu ülkelerle çok

tarafı ve ikili temasları değerlendirilmekte, daha sonra bu gelişmelerin bölge ülkeleriyle arasındaki ekonomik ilişkilere nasıl yansıdığı dış ticaret verileri yardımıyla analiz edilmektedir. Son olarak da Türkiye ile bölge ülkeleri arasında öne çıkan kültürel gelişmeler incelenmektedir.

SİYASİ İLİŞKİLER

Makale kapsamındaki ülkeler ile Ankara arasındaki ilişkiler bakımından 2017'nin en önemli siyasi gelişmeleri söz konusu ülkelerle Türkiye'nin birlikte katılım gösterdikleri uluslararası liderler zirveleridir. Bu zirvelerde Türkiye bölge ülkeleriyle uluslararası çapta siyasi, ekonomik ve kültürel projeler geliştirmenin yanı sıra söz konusu ülkelerin liderleriyle ikili görüşmeler yaparak bu ülkelerle ilişkilerini güçlendirme fırsatı bulmuştur.

Türkiye'nin çalışma kapsamındaki ülkelerle ilişkileri bağlamında 2017 içerisindeki önemli gelişmelerden bir tanesi 1 Mart'ta Pakistan'ın başkenti İslamabad'da gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) zirvesidir. EİT makale kapsamındaki ülkelerin yanı sıra İran ve Azerbaycan'ın da üye olduğu, üyeleri arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri geliştirmek amacıyla 1985'te kurulan bir örgüttür.¹

EİT zirvesinde Türkiye'yi temsil eden Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı konuşmada Teşkilat'ın toplamda 400 milyonluk bir nüfusu temsil ettiğine değinerek büyük bir potansiyele sahip olduğunun altını çizmiştir. Bu büyük potansiyele rağmen EİT üyeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin kısıtlı olduğunu da vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan söz konusu ilişkileri geliştirmek için EİT ülkeleri arasında ticareti serbestleştiren bir anlaşmanın imzalanması gerektiğini dile getirmiştir.² Cumhurbaşkanı Erdoğan Teşkilat'ın bölge ülkele-

¹ "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_cit_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2017).

² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, EİT Zirvesi'ne Katılmak için Pakistan'a Gitti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 28 Şubat 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/71159/cumhurbaskani-erdogan-eit-zirvesine-katilmak-icin-pakistan-a-gitti.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

rinin siyasi, ekonomik ve kültürel bütünleşmesi açısından önemine değindikten sonra EİT'in bu rolü yerine getirebilmesi için ortaya konan 2025 vizyonunun uygulanması ve Teşkilat reformunun hızlı bir şekilde hayata geçirilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca EİT'in ekonomik bir misyonu olmakla birlikte bölgenin siyasi gelişmelerinden bağımsız düşünülmemeyeceğini de belirtmiştir.³

Zirvede EİT Başkanı olarak seçilen Pakistan Başbakanı Navaz Şerif⁴ yaptığı konuşmada “Bölgesel Refah için Bağlanırlığın Güçlendirilmesi” temasıyla toplanan Teşkilat'ın bölgede ekonomik ve sosyal anlamda bütünleşmiş bir topluluğun yaratılmasında önemli bir rol oynayacağını ifade etmiştir.⁵ Zirve sonucunda katılımcı liderlerin onayıyla yayımlanan EİT İslamabad Deklarasyonu'nda bölge ülkeleri arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğinin artırılması için iletişim, ulaşım, teknoloji ve enerji gibi alanlarda gerekli önlemlerin alınacağı ilan edilmiştir.⁶

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde önem arz eden bir diğer gelişmeysen Mayıs'ta yapılan Kuşak ve Yol Forumu'dur. Tarihi İpek Yolu'nun yeniden inşa edilmesi amacıyla geliştirilen “Bir Kuşak, Bir Yol” projesi kapsamında Çin'in başkenti Pekin'de yapılan Kuşak ve Yol Forumu'na Türkiye'yi temsilen Cumhurbaşkanı Erdoğan katılmıştır. Foruma ayrıca bu yol güzergahında yer alan 29

³ “Ticari İlişkilerimizi Güçlendirmek, Güvenlik ve İstikrara Yönelik Tehditlerin Bertarafıyla Mümkündür”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Mart 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/71175/ticari-iliskilerimizi-guclendirmek-guvenlik-ve-istikrara-yonelik-tehditlerin-bertarafıyla-mumkundur.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

⁴ “Pakistan'da Yargı Darbesiyle Azledilen Navaz Şerif'in Yerine Şahid Hakan Abbasi Seçildi”, *Akşam*, 1 Ağustos 2017.

⁵ “13th ECO Summit Kicks off in Islamabad”, *Dunya News*, 1 Mart 2017, <http://dunyanews.tv/en/Pakistan/377139-13th-ECO-summit-kicks-off-in-Islamabad>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

⁶ “ECO Islamabad Declaration”, Economic Cooperation Organization, 1 Mart 2017, http://www.eco.int/general_content/85424-13th-ECO-Summit-Islamabad-March-2017.html?t=General-content, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

ülkenin temsilcileri⁷ de iştirak etmiştir. 2013'te Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Şi Cinping tarafından ilan edilen Bir Kuşak, Bir Yol projesi Çin'in Asya, Avrupa ve deniz geçişleri aracılığıyla Afrika Kıtası'na ulaşmasını sağlayacak gerekli ulaşım altyapısının oluşturulmasının yanı sıra proje kapsamındaki güzergah içerisinde yer alan ülkelerin ekonomik ve toplumsal etkileşiminin de geliştirilmesini hedeflemektedir.⁸

Forumda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan İpek Yolu projesinin, proje kapsamındaki tüm ülkeler için kazan kazan anlayışıyla hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan projenin Asya, Afrika, Avrupa ve hatta Güney Amerika ülkelerinin birbiriyle siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşiminde önemli bir rol oynayacağını altını çizmiştir. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu ve yeni inşa ettiği kara, hava ve deniz ulaşım hatları ile söz konusu proje açısından stratejik bir önem taşıdığını, projenin bölgenin ihtiyaç duyduğu ekonomik kalkınmanın sağlanmasında ve bölge halkları için öncelikli güvenlik sorunu olarak tanımlanan terörizmin bertaraf edilmesinde etkili olacağını dile getirmiştir.⁹

Forum neticesinde katılımcı devlet temsilcileri tarafından bir sonuç bildirgesi yayımlanmıştır. Bildirge kapsamında katılımcı devletler dünya ekonomisinin bir dönüşüm içerisinde yer aldığını ve bu dönüşümün yeni fırsatlar doğurduğunu ifade ederek Çin önderliğinde geliştirilen Bir Kuşak, Bir Yol projesinin dünya ge-

⁷ Katılımcı listesine göre foruma çalışma kapsamındaki ülkelere Tacikistan ve Türkmenistan katılım göstermemiştir. Katılımcı listesi için bkz. "Belt and Road Attendees List", The Diplomat, 12 Mayıs 2017, <https://thediplomat.com/2017/05/belt-and-road-attendees-list>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

⁸ Monika Gruber ve Dieter Berg, "The New Silk Road-A Boost for International Trade?", Munich RE, 12 Mayıs 2017, <https://www.munichre.com/topics-online/en/2017/05/new-silk-road>, (Erişim tarihi: 12 Şubat 2018).

⁹ "Bölgemizde İstikrar ve Refah Temelli Yeni Bir Dönemin Kapıları Aralanacak", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Mayıs 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/75192/bolgemizde-istikrar-ve-refah-temelli-yeni-bir-donemin-kapilari-aralanacak.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

nelinde ekonomik kalkınma ve bütünleşmenin hızlandırılmasında etkili olacağına inandıklarını ve bu proje kapsamında iş birliğinde bulunacaklarını vurgulamışlardır.¹⁰

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle bir araya geldiği bir diğer önemli zirveyse dönem başkanlığını yürüttüğü ve bu makalede ele alınan tüm devletlerin üyesi olduğu İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) kapsamında düzenlenen Birinci İİT Bilim ve Teknoloji Zirvesi'nde Astana'daki zirvenin açılışında bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan İslam dünyasının bilim ve teknolojinin gelişmesinde önemli bir rolü olmasına rağmen bugün bu coğrafyanın yüzde 55'inin okuma yazma bilmediği ve İslam ülkelerinde eğitime ayrılan ortalama payın bu ülkelerin milli gelirlerinin yüzde 1'ine bile ulaşmadığının altını çizmiştir. İslam coğrafyasındaki insan niteliğinin geliştirilmesi amacıyla Türkiye'nin teknoloji paylaşımı, eğitim iş birliği, öğrenci ve akademisyen değişimi gibi projelere açık olduğuna da değinen Cumhurbaşkanı Erdoğan DEAŞ, FETÖ gibi terör örgütlerinin bilim ve teknolojiyi kendi emellerine ulaşmak için kullandığının da altını çizmiş dolayısıyla bu gibi oluşumlara karşı da mücadele içerisinde olunması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹

Zirve sonunda ilan edilen Astana Deklarasyonu'nda zirveye katılan ülkeler bölgesel kalkınma için bilim ve teknolojinin önemine değinerek bu bağlamda teşkilat üyesi ülkelerin bilimsel ve teknolojik altyapılarının güçlendirilmesi için ortak projeler üretilmesini kararlaştırmıştır.¹² Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın on bir hükümet ve

¹⁰ "Joint Communique of Leaders Roundtable of Belt and Road Forum", XINHUA, 15 Mayıs 2017, http://news.xinhuanet.com/english/2017-05/15/c_136286378.htm, (Erişim tarihi: 12 Şubat 2018).

¹¹ "İslam Ülkeleri, Arakan için Birlikte Hareket Etmeli", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83391/islam-ulkeleri-arakan-icin-birlikte-hareket-etmeli.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

¹² "Astana Declaration of the First Summit of the Organization of Islamic Cooperation on Science and Technology", Kazakistan Dışişleri Bakanlığı, 10 Eylül 2017, <http://mfa.gov.kz/en/content-view/prinata-astaninskaa-deklaracia-sammita-ois-po-nauke-i-tehnologiam>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2017).

devlet başkanı ile ikili görüşmeler yaptığı zirve¹³ bölge ülkeleriyle Türkiye arasında bilim ve teknoloji alanındaki iş birliğinin geliştirilmesi bağlamında önemli bir adım olmuştur. İİT kapsamında yıl içerisinde meydana gelen bir diğer önemli gelişmeye Aralık'ta yapılan olağanüstü toplantıdır. 6 Aralık'ta ABD Başkanı Donald Trump'ın Birleşmiş Milletler'in (BM) tarafsız bir statü içerisinde tanımladığı Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımasının¹⁴ ardından Türkiye'nin çağrısıyla İİT üyeleri olağanüstü toplanmak üzere İstanbul'a davet edilmiştir. Yapılan zirve neticesinde ortaya çıkan İstanbul Deklarasyonu ile katılımcı ülkeler ABD Başkanı Trump'ın Kudüs kararını tanımadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra yine katılımcı ülkeler 1988'de bağımsızlığı ilan edilen Filistin devletinin varlığını tanıdıklarını ve Doğu Kudüs'ün bu devletin başkenti olduğunu açıklayarak mevcut durumda Doğu Kudüs'ün İsrail tarafından işgal altında tutulduğunun altını çizmişlerdir.¹⁵

Çok taraflı uluslararası zirvelerin yanı sıra Türkiye yıl içerisinde çalışma kapsamındaki ülkelerle ikili temaslar da gerçekleştirmiştir. 2017'de ikili temasların üst düzeyde ve yoğun olarak Pakistan ile yaşandığı görülmektedir. İki ülke ilişkilerinin 70. yılı olması vesilesiyle hem Türk temsilcileri Pakistan'a hem de Pakistanlı temsilciler Türkiye'ye çeşitli tarihlerde resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Öncelikle Şubat'ta Pakistan Başbakanı Navaz Şerif iki ülke arasındaki Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey toplantısına katılmak için Türkiye'ye gelmiş ve burada Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹⁶ Görüşmeler sonrasında Başbakan

¹³ "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: 'Kerkük ile İlgili Gelişmelere Sessiz Kalmayız'", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83471/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-kerkuk-ile-ilgili-gelistmelere-sessiz-kalmayiz.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

¹⁴ Mark Landler, "Trump Recognizes Jerusalem as Israel's Capital and Orders U.S. Embassy to Move", *New York Times*, 6 Aralık 2017.

¹⁵ "İstanbul Declaration on 'Freedom for Al Quds'", Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2017).

¹⁶ "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Millet'in İradesi Her Türlü İradenin Üstündedir", Cumhurbaşkanlığı, www.tccb.gov.tr, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

Yıldırım ve Başbakan Şerif bir basın toplantısı yapmıştır. Söz konusu toplantıda Yıldırım iki ülke arasındaki iş birliğini geliştirmek için 60'ın üzerinde anlaşma imzalandığını vurgulayarak gelişmekte olan iş birliğinin bölgede istikrarın tesis edilmesinde de etkili olacağına inandığını dile getirmiştir.¹⁷ Şubat sonunda da EİT zirvesine katılmak için Pakistan'a giden Cumhurbaşkanı Erdoğan burada Pakistan Başbakanı Şerif ile ikili bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁸

Kuşak ve Yol Forumu için Pekin'de bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan burada Pakistan Başbakanı Şerif ile bir kez daha görüşmüştür. Bu görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin 70. yılı vesilesiyle yapılması planlanan etkinliklerin değerlendirilmesinin yanı sıra yine iki ülke arasında imzalanması planlanan serbest ticaret anlaşması ile ilgili çalışmaların hızlandırılması kararı alınmıştır.¹⁹

Bunların dışında iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla yıl içerisinde farklı tarih ve düzeylerde temaslar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Pakistan Ulusal Meclisi Başkanı Serdar Ayaz Sadık 28 Mart'ta Türkiye'ye gelerek Başbakan Yıldırım ile görüşmüştür.²⁰ Görüşme sonrası yapılan açıklamada Pakistan ve Türkiye ilişkilerinin kazandığı yakınlık ve ivmeden duyulan karşılıklı memnuniyet dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitli bölgesel konularda görüş alışverişinde bulunulduğu ifade edilmiştir.²¹

Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT zirvesi için gittiği Astana'da Pakistan Cumhurbaşkanı Memnun Hüseyin ile basına kapalı bir görüş-

¹⁷ "Pakistan Başbakanı Şerif Ankara'da", Sputnik Türkiye, 23 Şubat 2017.

¹⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Başbakanı Şerif'i Kabul Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 13 Mayıs 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/75172/cumhurbaskani-erdogan-pakistan-basbakani-serifi-kabul-etti.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

¹⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Başbakanı Şerif'i Kabul Etti".

²⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Ulusal Meclisi Başkanı Sadık'ı Kabul Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 28 Mart 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/73524/cumhurbaskani-erdogan-pakistan-ulusal-meclisi-baskani-sadiki-kabul-etti.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

²¹ "Başbakan Yıldırım, Pakistan Meclis Başkanı Sadık ile Bir Araya Geldi", *Hürriyet*, 28 Mart 2017.

me gerçekleştirmiştir.²² 12 Eylül’de Pakistan Dışişleri Bakanı Hoca Muhammed Asif Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulunarak Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmeler yapmıştır.²³ Ziyaret sonrası Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Asif birlikte bir basın toplantısı yapılmıştır. Toplantıda ve ikili görüşmelerde iki ülke ilişkilerinin yanı sıra bölgesel konular, Myanmar’daki durum ve Bangladeş’teki mülteci sorunlarının da gündeme geldiği dile getirilmiştir. Bunların yanı sıra Türkiye’nin Türkiye-Afganistan-Pakistan üçlü zirvesi hakkındaki görüşlerinin de Pakistan Dışişleri Bakanı ile paylaşıldığı ifade edilmiştir. Toplantıda söz alan Pakistan Dışişleri Bakanı Asif yaptığı görüşmelerde Afganistan başta olmak üzere bölgedeki tüm önemli konularda fikir alışverişinde bulunulduğunu ve Türkiye’nin bu konularda kendilerine verdiği destekten ötürü memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir.²⁴

Son olarak Ekim’de Türkiye’nin Pakistan ile birlikte üyesi olduğu Gelişen Sekiz Ülke (D8) örgütünün dokuzuncu zirvesi İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Zirve neticesinde açıklanan İstanbul Deklarasyonu’nda üye ülkeler arasındaki ekonomi, enerji, havacılık, turizm, eğitim ve teknoloji alanlarında iş birliğinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵ Bu zirvenin ardından bir basın toplantısı dü-

²² “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Cumhurbaşkanı Hüseyin ile Görüştü”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83373/cumhurbaskani-erdogan-pakistan-cumhurbaskani-huseyin-ile-gorustu.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

²³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Dışişleri Bakanı Asif’ı Kabul Etti”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83440/cumhurbaskani-erdogan-pakistan-disisleri-bakani-asifi-kabul-etti.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

²⁴ “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Pakistan Dışişleri Bakanı Sayın Hoca Muhammed Asif ile Ortak Basın Toplantısı, 12 Eylül 2017, Ankara”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-pakistan-disisleri-bakani-sayin-hoca-muhammed-asif-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2017).

²⁵ Sorwar Alam, “D-8 Summit Ends with Istanbul Declaration”, Anadolu Ajansı, 20 Ekim 2017.

zenleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan örgütün Özbekistan ve Kazakistan gibi gelişmekte olan bölgenin önemli ülkelerini içerecek şekilde genişletilmesinin gerektiğini dile getirmiştir.²⁶

İkili ilişkiler bağlamında yoğun temasların yaşandığı bir diğer ülkeyse Özbekistan'dır. Bu kapsamda ilk olarak 27 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Özbekistan İş Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye gelen Özbekistan Başbakan Yardımcısı Rustam Azimov'la İstanbul'da ikili bir görüşme gerçekleştirmiştir.²⁷ Kuşak ve Yol Forumu için Pekin'de bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan burada da Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev ile bir araya gelmiştir.²⁸ Bunun yanı sıra iki cumhurbaşkanı Eylül'de Astana'da yapılan İİT Birinci Bilim ve Teknoloji Zirvesi'nde de görüşmüştür.²⁹

İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında önemli bir adım olan bu ikili görüşmelerde Özbekistan Cumhurbaşkanı Türkiye'ye resmi bir gezi düzenlemeye davet edilmiştir.³⁰ Bu kapsamda 25 Ekim'de Cumhurbaşkanı Mirziyoyev, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke cumhurbaşkanı baş başa ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirmiştir.³¹

²⁶ "Rakka'da Terörist Öcalan Poster: Amerika Bunu Nasıl İzah Edecek?", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 20 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/85001/rakkada-terorist-ocalan-posteri-amerika-bunu-nasil-izah-edecek.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

²⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Başbakan Yardımcısı Azimov'u Kabul Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 27 Şubat 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/71152/cumhurbaskani-erdogan-ozbekistan-basbakan-yardimcisi-azimovu-kabul-etti.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

²⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83394/cumhurbaskani-erdogan-ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyev-ile-gorustu.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

²⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ile Görüştü".

³⁰ "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: 'Kerkük ile İlgili Gelişmelere Sessiz Kalmayız'".

³¹ "Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 25 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/86082/ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyev-cumhurbaskanligi-kulliyesinde.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

Ziyaret sonrası yapılan basın toplantısında konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan söz konusu ziyaretin yirmi yıldır Özbekistan’dan Türkiye’ye yapılmış en üst düzey ziyaret olduğuna dikkat çekerek bu durumun iki ülke ilişkileri açısından bir dönüm noktası teşkil ettiğini dile getirmiştir. Özbekistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilere dikkat çeken Cumhurbaşkanı Erdoğan güçlü ekonomisine rağmen taraflar arasındaki ticaretin yeterli olmadığını dile getirerek ilerleyen dönemlerde bu ilişkilerin daha da kuvvetlendirilmesi için gerekli adımların atılacağını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca Türkiye’nin inşaat alanında sahip olduğu tecrübeyi Özbekistan’a aktarmaktan mutluluk duyacağını da sözlerine eklemiştir.³² Basın toplantısında konuşan Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ise Türkiye’nin siyasi, askeri ve ekonomik açıdan dünya siyasetinde önemli bir aktör olduğunu belirterek bu resmi ziyarette açıklanan ortak bildirinin iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın zeminini teşkil edeceğini vurgulamıştır.³³

2017’de Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkilerin de yoğun olduğu görülmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Eylül’de hem resmi bir ziyaret gerçekleştirmek hem de İİT’nin Bilim ve Teknoloji Zirvesi’ne katılmak için Kazakistan’ın başkenti Astana’ya gitmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ziyaret öncesi yaptığı basın toplantısında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Kazak halkının 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türkiye’ye destek olan ilk lider ve halk olduğuna dikkat çekerek ziyaretin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi çalışmalarının hız-

³² “Özbekistan, Orta Asya’da Her Açıdan Stratejik Bir Ülke”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 25 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/86085/ozbekistan-orta-asya-da-her-acidan-stratejik-bir-ulke.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

³³ “Özbekistan, Orta Asya’da Her Açıdan Stratejik Bir Ülke”.

landırılmasında önemli bir etkisinin olacağını dile getirmiştir.³⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan Astana’da zirveden önce Cumhurbaşkanı Nazarbayev ile baş başa ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirmiştir.³⁵

Astana’da yapılan ikili görüşmeler sonrasında düzenlenen basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin her geçen gün arttığını ve özellikle Türk inşaat firmalarının Kazakistan’daki yatırımlarının iki ülke açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Kazakistan’ın son yıllarda yaptığı yatırımlarla bölgesinde önemli bir güç haline geldiğini ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin de bu gelişmede katkısı bulunduğunun altını çizmiştir.³⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye’nin FETÖ ile olan mücadelesine de değinerek bu örgütün Kazakistan’daki varlığına karşı iki ülkenin birlikte hareket etmeyi sürdüreceğini söylemiştir.³⁷ İgili görüşme hakkında detaylı bir açıklama yapan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerleyen dönemlerde daha da geliştirileceğini söylemiştir. Kalın bu bağlamda Nazarbayev’in 2018’de Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulunacağını ve iki ülke arasındaki Yüksek Düzeyli Stratejik Konseyin bir sonraki toplantısının Türkiye’de gerçekleştirileceğini dile getirmiştir.³⁸

³⁴ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan’a Gitti”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 8 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83357/cumhurbaskani-erdogan-kazakistana-gitti.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

³⁵ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan Akorda Sarayında”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83363/cumhurbaskani-erdogan-kazakistan-akorda-sarayinda.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

³⁶ “FETÖ ile Mücadelemizi Dost ve Kardeşlerimizin Güvenliği İçin de Yürütüyoruz”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83368/feto-ile-mucadelemizi-dost-ve-kardeslerimizin-guvenligi-icin-de-yurutuyoruz.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

³⁷ “FETÖ ile Mücadelemizi Dost ve Kardeşlerimizin Güvenliği İçin de Yürütüyoruz”.

³⁸ “Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: ‘Kerkük ile İlgili Gelişmelerle Sessiz Kalmayız’”.

Yıl içerisinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani ile de iki defa görüşmüştür. Liderler öncelikle 10 Eylül’de İİT’nin Bilim ve Teknoloji Zirvesi’nde bir araya gelmiştir.³⁹ Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın yaptığı açıklamada Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Afganistan Cumhurbaşkanı ile görüşmesinde bu ülkenin yaşadığı güvenlik sorunları ve Pakistan ile yaşanan gerilimlerin gündeme geldiğini dile getirmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bu konulardaki girişimlerinin devam edeceğini söylemiştir.⁴⁰ İki lider daha sonra yine İİT’nin Aralık’ta İstanbul’da yapılan olağanüstü zirvesinde bir araya gelmiştir.⁴¹

Bunların dışında Cumhurbaşkanı Erdoğan Mart’ta yapılan EİT zirvesi sırasında Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman⁴² ve Türkmenistan Devlet Başkanı Kurbankulu Berdimuhamedov⁴³ ile ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Makale kapsamındaki ülkelerle Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin istatistiklere yansımalarına bakıldığında siyasi iradeler tarafından arzu edilen seviyelerde olmadığı görülmektedir. Bunun en önemli göstergesi Türkiye’nin en çok ihracat ve ithalat yaptığı ilk yirmi ülke arasında bölge ülkelerinden hiçbirinin yer alma-

³⁹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afganistan Cumhurbaşkanı Gani ile Görüştü”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 13 Aralık 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87709/cumhurbaşkanı-erdogan-afganistan-cumhurbaşkanı-gani-ile-gorustu.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

⁴⁰ “Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: ‘Kerkük ile İlgili Gelişmelere Sessiz Kalmayız’”.

⁴¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afganistan Cumhurbaşkanı Gani ile Görüştü”.

⁴² “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahman ile Görüştü”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Mart 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/71176/cumhurbaşkanı-erdogan-tacikistan-cumhurbaşkanı-rahman-ile-gorustu.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

⁴³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov ile Görüştü”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Mart 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/71179/pakistan-basbakani-serif-eit-zirvesine-katilan-liderler-onuruna-ogle-yemegi-verdi.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

masıdır.⁴⁴ Dahası Türkiye'nin 2016'da yaptığı toplam 142 milyar dolarlık ihracat içerisinde bölge ülkeleriyle toplam ihracatı 3,35 milyar dolarda kalmış ve bu rakam toplam ihracatının sadece yüzde 2,35'ini teşkil etmiştir. Bununla birlikte Aralık verileri hesaba katılmaksızın elde edilen 2017 verileri Kasım'a kadar bölge ülkeleriyle gerçekleştirilen toplam ihracatın 3,20 milyar dolara ulaştığını göstermektedir. Bu durum bölge ülkelerine yapılan toplam ihracatın Aralık ile birlikte geçen seneki toplam rakamı aşacağı beklentisini güçlendirmektedir.⁴⁵

Türkiye'nin 2016 içerisinde yaptığı toplam 198 milyar dolarlık ithalat içerisinde bölge ülkelerinden gerçekleştirilen ithalat toplam 2,76 milyar dolarda kalarak Türkiye'nin toplam ithalatının sadece yüzde 1,39'unu karşılamıştır.⁴⁶ 2017'de ise bölge ülkelerinden yapılan toplam ithalat daha Kasım'da 3 milyar dolar sınırını aşmıştır. Bu rakamın Aralık verileriyle daha da yukarıya çıkması beklenmektedir.

**TABLO 1. ÜLKELERE GÖRE TÜRKİYE'NİN İHRACAT RAKAMLARI
(BİN DOLAR)**

	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan	Kırgızistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2002	160.153	93.735	110.021	24.005	10.915	20.232	57.457
2010	818.900	282.666	1.139.825	129.202	143.890	259.791	248.147
2014	977.487	603.013	2.231.246	421.431	277.384	186.185	259.317
2015	750.027	488.579	1.857.842	294.701	162.783	161.492	289.059
2016	623.715	533.018	1.241.469	308.932	151.621	145.590	346.896
2017*	693.791	604.566	979.633	318.190	140.979	154.308	308.279

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* Aralık verileri dahil değildir.

⁴⁴ "TÜİK Dış Ticaret Verileri", TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2017).

⁴⁵ "TÜİK Dış Ticaret Verileri".

⁴⁶ "TÜİK Dış Ticaret Verileri".

Bölge ülkeleriyle yapılan ihracatın ülkelere göre dağılımına baktığında Aralık verileri olmaksızın 2017 içerisinde bölge ülkeleri arasında Türkiye'nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği ülkenin geçen yılı gibi bu yıl da Türkmenistan olduğu görülmektedir. Türkmenistan'a yapılan ihracat bölge ülkelere yönelik toplam ihracatın yüzde 30'unu teşkil etmektedir. 2017'de bölge ülkelere yapılan toplam ihracat içerisinde en düşük pay ise yüzde 4'lük oranla Tacikistan ve Afganistan'dır.

**TABLO 2. ÜLKELERE GÖRE TÜRKİYE'NİN İTHALAT RAKAMLARI
(BİN DOLAR)**

	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan	Kırgızistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2002	203.852	75.342	106.348	17.623	40.696	1.053	117.655
2010	1.392.528	861.373	386.342	30.900	283.689	5.098	749.931
2014	1.236.268	780.707	623.326	65.648	160.947	16.488	435.546
2015	1.109.831	711.555	557.355	76.857	203.760	11.889	310.544
2016	1.093.896	709.292	422.492	101.066	162.255	9.398	263.354
2017*	1.330.911	740.740	370.195	134.698	180.900	7.706	296.643

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* Aralık verileri dahil değildir.

Bölge ülkelerinden gerçekleştirilen ithalat verileri değerlendirildiğinde 2017 içerisinde en çok mal alımı daha önceki senelerdeki gibi Kazakistan'dan yapılmıştır. Bu ülkeden yapılan ithalat tek başına bölgeden yapılan toplam ithalatın yüzde 43'ünü karşılamaktadır. İthalat bağlamında en zayıf ilişkiyse toplam ithalat içerisindeki yüzde 2,5 payı ile Afganistan'ladır.

İthalat ve ihracat verileri birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin bölge ülkeleri arasında Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile diğer bölge ülkelere oranla daha güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın Afganistan ile eko-

nomik ilişkiler yok denecek kadar düşük seviyede görülmektedir. Bunun yanı sıra Pakistan gibi siyasi ilişkilerin yoğun olduğu bir ülkeyle ekonomik ilişkilerin zayıf olduğu da göze çarpmaktadır.

Ekonomik veriler makale kapsamındaki ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkileri zayıf göstermekle birlikte 2017 içerisinde söz konusu ilişkileri geliştirecek yeni gelişmeler de yaşanmıştır. Bu gelişmelerin başında Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesinin ilk seferlerine başlaması gelmektedir. 30 Ekim’de yapılan açılış törenine Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın yanı sıra Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Başbakanı Bakıtcın Sagintayev, Özbekistan Başbakanı Abdulla Aripov ve Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvirikaşvili de katılmıştır. Açılış töreninde bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan projenin bölgedeki ulaşım maliyetlerini düşüreceğini ve üç kıtayı birbirine bağlayacak olan Modern İpek Yolu projesinin önemli bir ayağını teşkil edeceğini dile getirmiştir.⁴⁷

Söz konusu proje bir yandan Türkiye’nin Orta Asya’ya açılmasını sağlarken⁴⁸ diğer yandan Çin’den Avrupa’ya uzanan yük taşımacılığını kolaylaştıracaktır. Mevcut durumda Çin’den Avrupa’ya deniz, hava ve Rusya üzerinden giden demiryolu vasıtasıyla yılda 240 milyon tonluk yük taşınmaktadır. Söz konusu demiryolu hattı ile Çin’den yola çıkan bir kargo 33-47 gün arasında Londra’ya ulaşırken Bakü-Tiflis-Kars hattı üzerinden bu sürenin 12-15 güne kadar inmesi mümkün olacaktır. Bu açıdan söz konusu hat Çin’in geliştirmeye çalıştığı Bir Kuşak, Bir Yol projesinin önemli bir aşamasıdır.⁴⁹

⁴⁷ “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi, Yeni İpek Yolu’nun Halkalarından Birisidir”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 30 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/86167/baku-tiflis-kars-demiryolu-projesi-yeni-ipek-yolunun-halkalarından-birisidir.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

⁴⁸ Hüseyin Hayatsever, “Bakü-Tiflis-Kars Hem Ekonomik Büyümeye Hem de Bölgesel Yakınlaşmaya Katkıda Bulunacak” Sputnik Türkiye, 2 Kasım 2017.

⁴⁹ “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı ile Yük Taşıma Süresi de En Az 33 Gün Kıaldı”, *Haber Türk*, 31 Ekim 2017.

KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Makale kapsamındaki ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye’nin bu anlamda en önemli avantajı söz konusu ülkelerle arasındaki güçlü kültürel bağlardır. Hem etnik hem de dini açıdan bağlara sahip olduğu bölge ülkeleriyle Türkiye arasında yıl içerisinde çeşitli kültürel faaliyetler gerçekleşmiştir. Bunların başında Türkiye ile Özbekistan arasındaki turizmin geliştirilmesi çabaları gelmektedir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev’in Ekim’deki Türkiye ziyareti sırasında yaptığı basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan Türk Hava Yolları’nın İstanbul-Semerkant arasında tarifeli seferlere başlayacağını dile getirerek böylece iki ülke arasındaki turizm faaliyetlerinin de artacağını ifade etmiştir. Erdoğan Semerkant, Buhara, Taşkent gibi şehirlerin iki ülkenin kültürel geçmişi açısından çok önemli bir yere sahip olduğunu dile getirmiş, bu bağlamda ortak turizm projelerinin geliştireceğini belirtmiştir.⁵⁰

Bununla birlikte Kazakistan ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan siyasi temasların yanı sıra çeşitli kültürel etkinlikler de gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan Astana’daki Hazreti Sultan Camii’ni ziyaret ederek camide sergilenen el yazması Mushaf-ı Şerif örnekleri hakkında bilgi almıştır. Aynı zamanda Astana’da yapılan EXPO 2017 Fuarı’nı da ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan buradaki Türk standında da incelemelerde bulunmuştur.⁵¹ Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan’a eşlik eden Emine Erdoğan Astana Valiliğine bağlı çocuk evi ve yetimhaneyi ziyaret ederek TİKA aracılığıyla gönderilen okul eş-

⁵⁰ “Özbekistan, Orta Asya’da Her Açıdan Stratejik Bir Ülke”.

⁵¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Astana’da Hazreti Sultan Camii’ni Ziyaret Etti”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83374/cumhurbaşkanı-erdogan-astanada-hazreti-sultan-camiini-ziyaret-etti.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

yasını yetkililere teslim etmiştir.⁵² Aynı ziyarette Emine Erdoğan EXPO 2017 kapsamında kurulan Etnik Köyü ziyaret ederek burada Kazak kültürüne ilişkin yapılan sergileri incelemiş ve düzenlenen etkinliklere katılmıştır.⁵³

Son olarak Türkiye Cumhuriyeti ile dost ve kardeş ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 25. yıl dönümü vesilesiyle Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun ev sahipliğinde Ankara Palas'ta bir resepsiyon düzenlenmiştir. Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna'nın Ankara büyükelçilerinin onur konuğu olarak katıldığı resepsiyonda Bakan Çavuşoğlu TÜRKSOY Genel Sekreteri Prof. Düsen Kaseinov'a Türk kültürünün geliştirilmesine yönelik faaliyetlerinden ötürü bir teşekkür plaketi takdim etmiştir.⁵⁴ Resepsiyonda konuşma yapan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu son yirmi beş yıl içerisinde Türkiye'nin söz konusu ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirme bağlamında önemli adımlar attığını dile getirerek bölge ülkeleriyle Türkiye'nin gelecek yıllardaki ilişkilerinin daha da derinleşeceğini umduğunu vurgulamıştır.⁵⁵

⁵² "Emine Erdoğan, Astana Çocuk Evi ve Yetimhanesini Ziyaret Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83365/emine-erdogan-astana-cocuk-evi-ve-yetimhanesini-ziyaret-etti.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

⁵³ "Emine Erdoğan, Kazakistan'da Etnik Köy Ziyaret Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10 Eylül 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83409/emine-erdogan-kazakistan-da-etnik-koy-ziyaret-etti.html>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2017).

⁵⁴ "Türkiye Cumhuriyeti ile Dost ve Kardeş Ülkeler Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasının 25. Yıldönümü Vesilesiyle Düzenlenen Resepsiyon", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Ekim 2017, <http://www.mfa.gov.tr/tc-ile-dost-ve-kardes-ulkeler-arasında-diplomatik-iliskilerin-kurulmasının-25-yildonumu.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2017).

⁵⁵ "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Türkiye Cumhuriyeti ile Dost ve Kardeş Ülkeler Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasının 25. Yıldönümü Vesilesiyle Düzenlenen Resepsiyonda Yaptığı Konuşma".

SONUÇ

Türkiye’nin 2017 içerisinde makale kapsamında ele alınan ülkelerle ilişkileri ağırlıklı olarak siyasi bir boyut izlemiştir. Türkiye söz konusu ülkelerle özellikle çok uluslu zirveler aracılığıyla bir araya gelmiştir. Bu bağlamda EİT zirvesi, Kuşak ve Yol Forumu ve İİT zirveleri Türkiye’nin söz konusu ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi bağlamında önemli zeminler olmuştur. Bunun yanı sıra yine 2017 içerisinde Türkiye’nin özellikle Pakistan, Kazakistan ve Özbekistan ile ikili temaslar aracılığıyla daha yakın bir ilişki kurma gayreti içerisinde bulunduğu görülmektedir.

Bu çok uluslu ve ikili temasların genelinde Türkiye bir yandan ortaya çıkan küresel ve bölgesel sorunlara yönelik söz konusu ülkelerle ortak bir politika geliştirme çabası içerisindeyken diğer yandan bu ülkelerle olan ekonomik ilişkileri ilerletme arayışına girmiştir. Söz konusu temaslarda geliştirilmeye çalışan ortak iletişim ve ulaşım projelerinin bölgesel kalkınmanın yanı sıra makale kapsamındaki ülkelerle Türkiye arasındaki ekonomik bütünleşmeyi hızlandırma amacına sahip olduğu görülmektedir. Siyasi iradelerin bu yoğun çabalarına rağmen dış ticaret verileri söz konusu ülkelerle Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin arzulanan düzeye ulaşamadığını göstermektedir. Bununla birlikte bu siyasi çabaların artarak devam etmesi Türkiye’nin güçlü kültürel bağlara sahip olduğu bölge ülkeleriyle ilerleyen dönemlerde daha kuvvetli siyasi ve ekonomik ilişkilerinin oluşmasını mümkün kılacaktır.

KRONOLOJİ

- 22 Şubat Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasındaki Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey Toplantısı'na katılmak için Türkiye'ye gelen Pakistan Başbakanı Navaz Şerif ile ikili bir görüşme gerçekleştirdi.
- 27 Şubat Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Özbekistan İş Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye gelen Özbekistan Başbakan Yardımcısı Rustam Azimov ile ikili bir görüşme yaptı.
- 28 Şubat EİT zirvesine katılmak için Pakistan'a giden Cumhurbaşkanı Erdoğan burada Pakistan Başbakanı Şerif bir araya geldi.
- 1 Mart Cumhurbaşkanı Erdoğan İslamabad'da yapılan 13. EİT zirvesine katıldı.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan İslamabad'daki 13. EİT zirvesi sırasında Türkmenistan Devlet Başkanı Kurbankulu Berdimuhamedov ile bir görüşme gerçekleştirdi.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan İslamabad'da yapılan 13. EİT zirvesinde Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman ile bir araya geldi.
- 13 Mayıs Cumhurbaşkanı Erdoğan Kuşak ve Yol Forumu toplantısına katılmak için bulunduğu Pekin'de Pakistan Başbakanı Navaz Şerif'le ikili bir görüşme gerçekleştirdi.
- 14 Mayıs Cumhurbaşkanı Erdoğan Pekin'de yapılan Kuşak ve Yol Forumu toplantısına katıldı.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan Kuşak ve Yol Forumu toplantısı sırasında Pekin'de Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev ile ikili bir görüşme gerçekleştirdi.
- 9 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT Birinci Bilim ve Teknoloji Zirvesi'ne katılmak üzere gittiği Astana'da Pakistan Cumhurbaşkanı Memnun Hüseyin ile bir araya geldi.
- 10 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan Astana'da yapılan İİT Birinci Bilim ve Teknoloji Zirvesi'ne katıldı.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT Birinci Bilim ve Teknoloji Zirvesi sırasında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile ikili bir görüşme gerçekleştirdi.

- Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT Birinci Bilim ve Teknoloji Zirvesi’nde Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani ile bir araya geldi.
- 3 Ekim Türkiye Cumhuriyeti ile dost ve kardeş ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 25. yıl dönümü vesilesiyle Ankara Palas’ta bir resepsiyon düzenlendi.
- 20 Ekim D8 örgütünün dokuzuncu zirvesi İstanbul’da gerçekleştirildi.
- 25 Ekim Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın davetlisi olarak Türkiye’ye geldi.
- 30 Ekim Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesinin ilk seferleri başladı.
- 13 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani ile bir araya geldi.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye’nin çağrısı ile İstanbul’da olağanüstü toplanan İİT İslam Zirvesi Konferansı’na katıldı.

TÜRKİYE’NİN ASYA PASİFİK POLİTİKASI

MUHAMMET HAMZA UÇAR

Bağımsız Araştırmacı

GİRİŞ

2016’nın sıcak çatışma ve terör olaylarıyla geçen yoğun gündeminin ardından 2017 küreselleşme yolunda aktörler arası orta vadeli anlaşma ve mutabakatların gerçekleştiği bir yıl oldu. Beklenen ABD seçimlerinin yapılması ve Trump’ın seçimlerden başarıyla çıkması dünyanın tüm bölgelerini özellikle sıcak çatışmaların etkin olduğu Ortadoğu’yu ve ABD’nin bölgesel olarak içinde bulunduğu Asya Pasifik’i daha yakından etkiledi. Trump’ın seçilmesinin ardından yaptığı Tayvan açıklaması ve yaşanan telefon krizi¹ ABD’nin

¹ Muhammet Hamza Uçar, “The Phone Call: The Window into Broader Questions of US-China Relations”, Middle Kingdom Review, <https://middlekingdomreview.co.uk/2016/12/11/the-phone-call-a-window-into-broader-questions-of-us-china-relations>, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2017).

Çin ile ilişkilerinin doğrudan etkilenmesine yol açtı. Ardından yaşanan kıta sahanlığı sorunuyla ABD-Çin ilişkileri Asya Pasifik için yılın yaşanan ilk gelişmeleri oldu.

Çin tarafından okunduğunda bölgedeki bu gelişmeler Pekin’in ekonomik büyümesinin stratejik sonuçları olarak değerlendirilebilir. Bu stratejik sonuçların bölgede bulunan diğer ülkelerin özellikle ABD ve Çin arasındaki gerilimde yer bulma çabasını da doğurduğu ve bölgedeki tansiyonun böylece ittifak gruplarına dağıldığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle Asya Pasifik bölgesinde bulunan ülkelerin daha öncesinde ekonomik, siyasi ve askeri anlamda ittifak halinde olmaktan kaçınmadığı ABD’nin yanı sıra Çin’in de stratejik anlamda etkin bir aktör olması son yıllardaki bölge sorunlarının yegane sebebi haline gelmiştir.

Geçen sene ise Çin suni adalar inşa ederek Çin Güney Denizi’ndeki varlığını etkin hale getirmek istemişti. Bu suni adaları bir anlamda Çin’in burada hem “egemenlik alanını genişletmek” hem de “uluslararası sulara müdahale girişiminde bulunmak” olarak yorumlayan ABD ile yaşanan gerginlikler bölgenin hegemonya savaşının önümüzdeki yıllarda da devam edeceğinin bir göstergesidir.

Bu minvalde 2017’nin yukarıda bahsedilen sorunsallar çerçevesinde hegemonya mücadelesinin –devam eden sorunlara rağmen– küreselleşme rotasında iş birliğine doğru seyrettiği bir yıl olarak geçtiği söylenebilir. Stratejik anlamda ilişkilerin gerilim düzleminden çıkıp iş birliği esasına doğru gelişmesine örnek olarak bu sene ABD ve Çin genelkurmay başkanlarının 16 Ağustos’ta görüşmeleri kayda değer bir köşe taşı olmuştur.²

Ortadoğu ve Batı Asya geçen beş yıl içinde sadece sıcak çatışma ve terör olaylarıyla dünya gündemine otururken bu sene çözüme yönelik adımlar gerek bölge ülkeleri gerekse de küresel aktörler tara-

² Zhang Zhihao, “PLA, US Military to Work Together”, *China Daily*, 16 Ağustos 2017.

findan atılmaya başlamıştır. Astana'da bir araya gelen bölge ülkeleri (Türkiye ve İran'ın yanı sıra Rusya) özellikle Suriye sorununa dair çözüm arayışında bulunmuş ve belli anlaşmalara varmışlardır.³ Suriye sorununun çözümü özellikle Bir Kuşak Bir Yol projesinin orta kanadı olan ve Türkiye'nin de içinde yer aldığı hat üzerinde güvenlik ve istikrarın sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra deniz yolları güvenliği açısından da Arap Kalkanı ve Batı Asya'nın ekonomik ve siyasi olarak refahı gerek Türkiye gerekse de proje içinde yer alan ülkeler açısından önem arz etmektedir.

Türkiye-Asya ülkeleri ilişkileri özellikle son yıllarda Avrupa'da gerçekleşen olaylar silsilesinin ardından dış politikanın bu sene odak noktasını oluşturmuştur. Avrupa Birliği (AB) ve ABD ile yıl içerisinde yaşanan gerginliklerin ardından Asya ülkeleriyle ilişkilerdeki gelişmeler Türkiye'nin orta vadede yüzünü Doğu'ya dönmesi olarak yorumlanmıştır. Küresel manada ise Asya ülkeleri için Türkiye'nin önemi Batı Asya'da Avrupa ve Ortadoğu'ya açılan istikrarlı yatırım ülkesi olmasıdır. Türkiye'de son üç, dört senedir yapılan yabancı yatırımlarda Asya'nın payının yüzde 5'ten yüzde 20'ye çıktığı göz önünde bulundurulduğunda bu sene gerçekleşen ziyaretler ve varılan anlaşmalar daha anlamlı hale gelmektedir.

Bölgeyle ilişkilerini ülkeler arası karşılıklı ilişkilerin yanı sıra ASEAN (Association of Southeast Asian Nations-Güneydoğu Asya Uluslar Birliği), MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye, Avustralya) gibi çok ülkeli oluşumlar ile de sürdüren Türkiye'nin Asya Pasifik ve Güneydoğu Asya ülkeleri ile gerek ekonomik gerekse siyasi ve kültürel ilişkilerinde bu yıl önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Yıl içerisinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 4-6 Ağustos'ta 50. ASEAN Dışişleri Bakanları Toplantısı'na dönem başkanı Filipinler'in davetlisi olarak katılmıştır. Ziyareti sırasında

³ "Astana'daki Yeni Suriye Zirvesi 14-15 Eylül'de", Deutsche Welle Türkçe, 1 Eylül 2017.

Türkiye ile ASEAN arasında Sektörel Diyalog Ortaklığı kurulması kararı alınmıştır. ASEAN’ın 50. yıl dönümünde Türkiye’nin bu statüyü elde etmesinin özellikle altı çizilmiştir.⁴

ASEAN ülkeleriyle ticaretin artmasına yönelik hayata geçirilen çalışmalardan biri de Güney Kore ile 2013’te yapıldığı gibi Singapur ile bu yıl gerçekleştirilen serbest ticaret anlaşması olmuştur. Bu kapsamda Ağustos sonunda Singapur’u ziyaret eden Başbakan Binali Yıldırım önce Cumhurbaşkanı Toy Tan ve ardından da mevkidaşı Loong ile görüşmüştür. Singapur’un gelecek yıl dönem başkanlığını üstlenecek olması varılan serbest ticaret anlaşmasının ve gerçekleştirilen ziyaretin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.⁵ Ayrıca Temmuz’da Endonezya Devlet Başkanı Joko Widodo Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Ziyaret kapsamında savunma sanayii, enerji ve terörle mücadele alanlarında iş birliği yapıldığı açıklanmıştır. İkili görüşmeler sırasında Türk Havacılık ve Uzak Sanayii A.Ş.⁶ ile Endonezya Havacılık Kurumu (PT Dirgantara Endonezya) arasında 200 milyon dolar değerinde karşılıklı iş birliği ve bilgi transferini hedefleyen anlaşma imzalanmıştır.⁷ Bu önemli görüşmenin ardından 12 Aralık’ta Endonezya Temsilciler Meclisi Yasama Komitesi Başkanı Agtas TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Mustafa Şen-top’la bir araya gelmiştir.⁸

Türkiye’nin savunma sanayiinde son yıllarda gösterdiği atılım bu yıl da devam etmiştir. TAI-Türk Havacılık ve Uzak Sa-

⁴ “Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/guneydogu-asya-ulkeleri-birligi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

⁵ Kıvanç El, “Singapur ile İş Birliği Büyütmek Gerek”, *Milliyet*, 22 Ağustos 2017.

⁶ “Türkiye ve Endonezya’nın Havacılık Şirketlerinden Büyük İşbirliği”, TAI, <https://www.tai.com.tr/haber/turkiye-ve-endonezyanin-havacilik-sirketlerinden-buyuk-isbirligi>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

⁷ “Endonezya Devlet Başkanı’nın Türkiye Ziyareti Ardından”, *Dünya Bülteni*, 22 Temmuz 2017.

⁸ “Endonezya Temsilciler Meclisi Heyeti TBMM’yi Ziyaret Etti”, *Anadolu Ajansı*, 12 Aralık 2017.

nayii A.Ş. ile Malezya'nın en büyük savunma sanayii şirketi DEFTECH-DRB-HICOM Defence Technologies Sdn Bhd arasında 10 Mayıs'ta Malezya'nın insansız hava aracı sistemleri ihtiyacının karşılanmasına yönelik iş birliği anlaşması imzalanmıştır.⁹

Özellikle Güneydoğu Asya'da kanayan yara haline gelen Arakan Müslümanları konusu Türkiye'nin bölge ülkeleri ile yaptığı ziyaret ve görüşmeler kapsamında özel gündem maddesini oluşturmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun diğer ülke liderleri ve uluslararası örgüt temsilcileri ile yaptıkları görüşmeler sonucunda Cumhurbaşkanı Erdoğan 5 Eylül'de Aang San Suu Çii ile telefonda görüşmüştür. Görüşmede Arakanlı Müslümanların zorunlu olarak Bangladeş'e gitmeleri ve orantısız güç uygulanmasına değinen Erdoğan'ın Aang San Suu Çii ile görüşmesinin ardından TİKA'ya Myanmar hükümeti tarafından bölgeye yardım yapması konusunda vize çıkmıştır. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın TİKA'nın bölgeye giden ilk yabancı yardım kuruluşu olacağını belirtmiştir. Böylece TİKA 7 Eylül'de Bangladeş'e sığınan Arakanlı Müslümanlara bin tonluk gıda ve giysi yardımı ulaştırmıştır.¹⁰

Bu sene ilk defa Vietnam'a Başbakanlık düzeyinde ziyarette bulunulmuştur. Başbakan Binali Yıldırım ve beraberindeki heyetle gerçekleştirilen ziyaret kapsamında ilişkilerin 40. yılı kutlanmıştır. Türkiye ile Vietnam arasında ekonomi, gümrük ve standartlar alanında üç anlaşma imzalanmıştır. Ekonomi Bakanlığı ile Vietnam Planlama ve Yatırım Bakanlığı arasındaki serbest bölgeler, ihracat işleme bölgeleri, ekonomik bölgeler ve özel ekonomik bölgeler alanındaki iş birliğine dair mutabakat zaptı Ekonomi Ba-

⁹ "TAI IDEF, 2017'nin İkinci Gününe İşbirlikleri Etkinlikleri ile Damga Vurdu", TAI, <https://www.tai.com.tr/haber/tai-idef-2017nin-ikinci-gunune-isbirlikleri-ve-etkinlikleri-ile-damga-vurdu>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

¹⁰ "Türkiye'nin Arakan'a Yardımı Devam Ediyor", TİKA, http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_nin_arakan_a_gida_yardimi_devam_ediyor-39230, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2108).

kanı Nihat Zeybekci ile Planlama ve Yatırım Bakanı Nguyen Chi Dung tarafından resmiyete kavuşturulmuştur. Türk Standartları Enstitüsü (TSE) ile Vietnam Standartlar, Meteoroloji ve Kalite Departmanı (STAMEQ) arasındaki eylem planını ise TSE Başkanı Sebahattin Korkmaz ile STAMEQ Genel Müdürü Tran Van Vinh imzalamıştır.

ÇİN

Bu sene Çin bakımından önemli gelişmelerden biri de 18 Ekim'de toplanan Çin Komünist Partisi (ÇKP) 19. Kongresi'nde Başkan Şi Cinping'in başkanlığının kalıcı hale gelmesidir. Gerçekleşen kongre kapsamında parti disiplin kurulu tekrar seçilmiştir. Başkan Şi'nin adı ve kendine ait *Çin Tipi Sosyalizm Yeni Dönemi Üzerine Rehber Fikirleri* adlı eseri ÇKP tüzüğüne eklenmiştir. Böylece Şi Cinping Çin Halk Cumhuriyeti tarihindeki Kurucu Başkan Mao Zedong ve önemli lider Deng Şiaoping'den sonra adını ve fikirlerini parti tüzüğüne ekleyen ilk başkan olmuştur. Şi Cinping'in hükümet yönetimindeki istikrarı Türkiye'nin de dahil olduğu Bir Kuşak Bir Yol projesinin istikrarı bakımından önemli bir yere oturmaktadır.

Türkiye'nin Çin ile ilişkileri öncelikli olarak Modern İpek Yolu projesi kapsamında 2017'de dış diplomasinin odak noktasıydı. Turizmden eğitime birçok alanda belli mutabakatlara varıldı. Kuşak ve Yol projesinin orta koridorunda önemli bir ayak olan Türkiye Çin tarafından önemli bir ortak olarak görmektedir. Bu sene içinde varılan anlaşma ve mutabakatların iki ülke bakımından da öneminin büyük olduğuna dikkat çekilmiş ve ülkeler arası ilişkilerde sorun teşkil eden terör meselesine taraflardan net açıklamalar getirilerek çözüme yönelik önemli teşebbüslerde bulunulmuştur.

Çin bu sene özellikle geçmişe istinaden yine Bir Kuşak Bir Yol projesinin salahiyeti bakımından Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini

geliştirmeye başlamıştır.¹¹ Özellikle Kuşak ve Yol projesinin orta koridorunda yaşanan güvenlik problemleri Türkiye'nin projedeki yerini daha da belirginleştirmektedir. Bu kapsamda yıl içerisindeki görüşmelerde bölgedeki terör problemi Türkiye ve Çin hükümetleri tarafından masaya yatırılmıştır.

İki ülke ilişkilerinin önemli bir kısmını ekonomik ilişkiler oluşturmuştur. Türkiye'nin Çin ile ithalat ve ihracatının dengelenmesi bakımından atılan adımlar çerçevesinde bu sene gerek cumhurbaşkanının gerek dışişleri bakanlarının görüşmeleri sırasında gerekli ticaret anlaşmaları imzalanmış, bunun yanı sıra Çin'e ihracat konusunda iş adamları teşvik edilmiştir. Bakan Zeybekci de 20 Nisan'da bu noktaya değinmiş ve iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinin dengeli hale gelmesi yönünde açıklama yapılmıştır.¹² Sene içerisinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin dengelenmesine yönelik de adımlar atılmıştır. Bakan Kurtulmuş'un 24 Ağustos'ta Çin pazarının Türkiye'ye açılması konusunda girişimlerde bulunulacağına yönelik açıklaması bu minvalde değerlendirilebilir.¹³ Türkiye'nin Çin'e ihracatında geliştirilmesi gereken önemli kalemlerden biri olan gıdada bu sene Türkiye'de özel sektör ve devlet tarafından önemli girişimlerde bulunulmuştur.¹⁴

13 Ocak'ta Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) Bank of China'nın Türkiye'ye gerekli koşulları sağladığını ve sadece izin almak için başvuru yapması gerektiğini belirten bir açıklama yapmıştır.¹⁵ Bank of China'nın lisans alması konusunda

¹¹ "İran ile Çin Yarın Ortak Deniz Tatbikatı Düzenliyor", Pars Today, 17 Temmuz 2017, http://parstoday.com/tr/news/iran-i74462-%C4%B0ran_ile_%C3%87in_yar%C4%B1n_ortak_deniz_tatbikat%C4%B1_d%C3%BCzenliyor, (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

¹² "Zeybekci: Çin ile Dış İlişkilerimiz Sürdürülebilir Değil", NTV, 20 Nisan 2017.

¹³ "Bakan Kurtulmuş: 'Çin Pazarının Türkiye'ye Açılmasıyla İlgili Gayret Göstereceğiz", Haberler, 24 Ağustos 2017, <https://www.haberler.com/bakan-kurtulmus-cin-pazarinin-turkiye-ye-9964900-haberi>, (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

¹⁴ "Sial China Gıda Fuarı 2017 Türkiye Milli Katılım Organizasyonu", İzmir Ticaret Odası, 20 Şubat 2017, <http://www.izto.org.tr/tr/announcements/type/read/id/2988>, (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

¹⁵ "Bank of China Türkiye'ye Geliyor", Aljazeera Türk, 13 Ocak 2017.

ise BDDK Başkanı Mehmet Ali Akben bizzat açıklamada bulunmuş ve Bank of China Türkiye A.Ş. olarak lisans izni verildiğini ilan etmiştir.¹⁶ Özel sektörde ise özellikle turizm ve inşaat önde olmak üzere Türkiye-Çin ilişkileri önemli gelişmeler göstermiştir. 27 Şubat'ta Çin'in en önemli şirketlerinden Wanda Türkiye'de Mar Yapı ile anlaşarak Türkiye pazarına girmiştir.¹⁷ 24 Mart'ta Çin Halk Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Yu Hongyang iş adamları ile beraber Samsun'u ziyaret etmiştir.¹⁸

Ticari ilişkiler açısından önemli bir yeri işgal eden teknolojik anlamda ticaretin kolaylaştırılması amacıyla iki ülke arasında e-ticaret anlaşması imzalanmıştır. Kayseri'de imzalanan anlaşma iki ülke için bir ilk olma özelliği taşımaktadır.¹⁹ Özel sektör ilişkileri de bu minvalde önemli yol katetmiştir. Çin'in önemli yatırımcılarından Wanda grubunun Türkiye'de 150 milyon dolarlık yatırım anlaşması imzalaması bu sene içerisinde gerçekleşen önemli gelişmelerden biri olmuştur.²⁰ Çin'in ünlü telekomünikasyon şirketlerinden ZTE 3 Ağustos'ta NETAŞ'a ortak olarak Türkiye pazarına giriş yapmıştır.²¹

Türkiye-Çin arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin önemli kalemini oluşturan turizm bu yıl bakan seviyesinde dikkate alınarak değerlendirilmiştir. 2018'in Çin tarafından Türkiye Turizm Yılı ilan edilmesine yönelik olarak Pekin ve Ankara tarafından yapılan girişimler iki ülkenin sadece ekonomik, siyasi ve askeri ilişkileri değil

¹⁶ "Dünya Bankacılık Devine Türkiye İzni Resmen Çıktı", *Hürriyet*, 1 Aralık 2017.

¹⁷ "Çinli Wanda, Mar Yapı ile Türkiye'ye Geldi", *Dünya*, 27 Şubat 2017.

¹⁸ "Çinli Heyet İşbirliği için Samsun'da", *TimeTürk*, 24 Mart 2017.

¹⁹ "Çin ve Türkiye İlk E-Ticaret Anlaşmasını Kayseri'de İmzaladı", *Hürriyet*, 4 Mayıs 2017.

²⁰ "İmzalar Atıldı: Çinli Wanda Group 150 Milyon Dolarlık Proje ile İstanbul'a Giyor", *Turizm Güncel*, 22 Mayıs 2017, [http://www.turizmguuncel.com/haber/imzalar-atildi-cinli-wanda-group-150-milyon-\\$'lik-projeyle-istanbul'a-giyor-h31679.html](http://www.turizmguuncel.com/haber/imzalar-atildi-cinli-wanda-group-150-milyon-$'lik-projeyle-istanbul'a-giyor-h31679.html), (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

²¹ "ZTE Completes Investment in NETAS", *ZTE*, 8 Mart 2017, <http://www.zte.com.cn/global/about/press-center/news/201708ma/0803ma>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

aynı zamanda kültürel ilişkilerin gelişimi için de önemli bir yere oturmuştur. Geçen sene Turizm Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen girişimler sonucunda bu sene Kültür ve Turizm Bakanı Kurtulmuş 9 Eylül'de Çin'i ziyaret ederek Türkiye'nin turizm potansiyelini güçlendirmek üzere görüşmelerde bulunmuştur.²²

Modern İpek Yolu kapsamında Türkiye'nin önemli bir yere oturduğu orta koridorda transit ülke ve yatırım ülkesi olma yolunda önemli adımlardan biri de bu sene anlaşmaya varılan Türkiye ve Çin arasında karayolu taşımacılığı anlaşması olmuştur. Yapılan anlaşma çerçevesinde Türkiye ve Çin arasında uluslararası karayolu taşımacılığı anlaşmasının teknik detayları belirlenmiş ve taraflarca imzalanmıştır.²³

Türkiye'nin neoliberal ekonomiye geçişi ile beraber önem arz eden yabancı yatırımcı ve son on beş yılda hızlanan teşvikler ile beraber Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı'nın (TYDTA) çalışmaları bu sene daha çok Asya rotalı girişimlere odaklanmıştır. Küresel sermayenin özellikle Asya ülkelerinde yoğunlaşmasına paralel olarak Türkiye Asyalı yatırımcılar için Avrupa, Ortadoğu ve Kafkaslara açılan önemli bir üs rolüne önemli ölçüde hazırlanmıştır.²⁴ Yine bu anlamda TYDTA'nın turu çerçevesinde 20 Ekim'de Türkiye finans piyasası Şangay'da tanıtılmıştır.²⁵

Türkiye-Çin siyasi ilişkileri bu seneye kadar belli sorunların konuşulmamasından dolayı bir noktaya kadar gelip tıkanmaktaydı. Bu durumun sebeplerinden en önemlisi belli meselelerin (örneğin

²² "Çin Pazarının Türkiye'ye Açılması ile İlgili Gayret Göstereceğiz", Haberler, 24 Ağustos 2017, <https://www.haberler.com/bakan-kurtulmus-cin-pazarinin-turkiye-ye-9964900-haberi>, (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

²³ "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması", Gümrük TV, 12 Eylül 2017, <https://www.gumruktv.com.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-uluslararasi-karayolu-tasimaciligi-anlasmasi>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

²⁴ "Çin 200 Milyon Dolarlık Yatırıma Hazırlanıyor! İlk Durak Kocaeli", Ekonomi 7, 20 Ekim 2017, <https://www.ekonomi7.com/eko-gundem/cin-200-milyon-dolarlik-yatirim-hazirlaniyor-ilk-durak-kocaeli-h7673.html>, (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

²⁵ "Türkiye'nin Finans Piyasası Çin'e Tanıtıldı", CRI, 20 Ekim 2017, <http://turkish.cri.cn/1781/2017/10/20/1s186136.htm>, (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

Uygur sorunu) konuşulamamasıydı. Bu sene içerisinde 8 Mart’ta Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi ile bir araya geldi. Görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında Çin ve Türkiye ilişkileri bakımından hayati önem arz eden terör ile mücadele ve ülke bütünlüğü konusunda açıklamalarda bulunuldu.²⁶ Yapılan açıklama ve varılan mutabakatların ardından iki ülke arasındaki ilişkiler hızlıca değişmeye, orta ve uzun vadeli planlar atılmaya başlandı. 9 Mart’ta Çin-Ankara Büyükelçisi Yu Hongyang’ın yaptığı açıklama da bu gelişmeleri açıklar nitelikteydi.²⁷

Bunun devamı olarak nitelendirilebilecek gelişmelerden biri yine Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun Çin ziyaretinde güvenlik politikasına dair sözleri ve ardından Pekin’in uzun zamandır talep ettiği bazı Uygur kökenli Çin vatandaşlarının iadesi meselesidir. Çin ile Türkiye’nin stratejik anlamda vardığı bu iş birliği iki ülkenin Modern İpek Yolu projesinin istikrarı bakımından Ortadoğu’da güvenliğin sağlanmasına yönelik attığı önemli adımlardan biri olmuştur. Bu anlamda geçen yıllarda Çin’den DEAS’a katılmak üzere kaçan Çin vatandaşlarının Pekin’e iadesi gerek Türkiye’nin bölgesel refahı gerekse de iki ülke ilişkilerinin gelişimi bakımından önem arz etmektedir.²⁸ Bu anlamda 14 Kasım’da Çin Dışişleri Bakanı terörle mücadele konusunda Türkiye’ye övgü dolu sözler sarf etmiş ve Çin’in Türkiye’nin kara gün dostu olduğunu belirtmiştir.²⁹

Türkiye-Çin ilişkilerinin önemli kalemlerinden biri ise Şangay İşbirliği Örgütü’ne (ŞİÖ) Türkiye’nin üyeliğidir. Bu anlamda Ankara’nın teşebbüsleri 2012’de sonuç vermiş ve Türkiye diyalog partneri olarak ŞİÖ’ye kabul edilmiştir. “Türkiye Cumhuriyeti’ne

²⁶ “Çin-Türkiye Stratejik İşbirliği İlişkileri Daha Yüksek Seviyeye Taşınacak”, CRI, 3 Ağustos 2017.

²⁷ “Çin Ankara Büyükelçisi: Çin-Türkiye İşbirliğinde Yeni Sayfa Açılacak”, CRI, 9 Mart 2017.

²⁸ “Çavuşoğlu Çin’e Güvence Verdi”, Deutsche Welle Türkçe, 3 Ağustos 2017.

²⁹ “Çin, Türkiye’nin Karagün Dostudur”, Basın İlan Kurumu, 14 Kasım 2016.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Diyalog Ortağı Statüsü Tanınmasına İlişkin Muhtıra" 1 Mayıs 2017 tarihli ve 2017/10196 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmış ve 24 Mayıs 2017 tarihli ve 30075 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanmıştır.³⁰

Ancak tam üyelik için Türkiye'nin çabalarına bu yıl Çin tarafından yanıt gelmiş ve ÇKP Milli Kadınlar Federasyonu Başkan Yardımcısı Jin Nuo Türkiye'nin ŞİÖ üyeliğini desteklediğini belirtmiştir. AK Parti Genel Başkan Yardımcısı ve Dış İlişkiler Başkanı Mehdi Eker Çin'de gerçekleştirilen Dünya Siyasi Partiler Yüksek Düzey Diyalog Toplantısı'na katılmıştır.³¹ İki ülke için de yılın en önemli buluşmalarından birisi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bir Kuşak Bir Yol ülkeleri buluşması için gittiği Pekin'de Çin Devlet Başkanı Şi Cinping ile görüşmesidir.³² Ziyaret kapsamında birçok iş adamı ile gidilen Çin'de önemli kalemler üzerinde iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.³³

Siyasi açıdan varılan anlaşma ve mutabakatların önemli bir sonucu olarak 11 Temmuz'da İhlas Holding'in China Silk Road Group ile vardığı ortaklık ve stratejik iş birliği anlaşması önemli bir çıktıdır. Bu minvalde özel sektörün Modern İpek Yolu projesinde aktif şekilde yer alması istikrarlı ilişkiler oluşturmuştur.³⁴ Yılın son haftasında ise ÇKP'nin AK Parti'yle ortak diyalog toplantısı gerçekleştirmesi gündeme oturmuştur.

³⁰ "Şangay İşbirliği Örgütü", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

³¹ "AK Parti Çin'de Terör Görüşü", Haberler, 4 Aralık 2017, <https://www.haberler.com/ak-parti-cin-de-teroru-gorustu-10311211-haberi>, (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

³² "Cumhurbaşkanı Erdoğan Çin'de", TRT Haber, 12 Mayıs 2017.

³³ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Çin Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12-15 Mayıs 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglunun-china-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

³⁴ "İhlas Holding ile Çin Arasında Stratejik İşbirliği Anlaşması", İhlas Holding, <http://www.ihlas.com.tr/duyuru/ihlas-holding-ve-cin-ile-ortaklik-ve-stratejik-is-birligi-anlasmasi>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

Çin-Türkiye arasında uzun zamandan beri ele alınmayı bekleyen önemli konulardan biri de kültürel anlamda iki ülke arasındaki bağların geliştirilmesidir. Ekonomik ve siyasi alanda atılan adımların ardından kültürel olarak da ilişkilerin geliştirilmesi iki ülkenin gelecek için ilişkilerini önemli zemine oturtması bakımından önem arz etmektedir. Bu minvalde 13 Eylül’de gerçekleştirilen ve Çin’in ev sahipliğini yaptığı Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü 22. Genel Kurul Toplantısı’na katılmak üzere Çingdu (Chengdu) şehrine giden Kültür ve Turizm Bakanı Numan Kurtulmuş iki ülke arasında varılan anlaşmanın ardından Yunus Emre Enstitüsü’nün yakında Çin’de açılacağını belirtmiştir. Örgütün 2018’deki ortak yıllık toplantısına da Türkiye ev sahipliği yapacaktır.

Bunun yanı sıra yılın belli dönemlerinde sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin gerçekleştirdiği etkinlikler çerçevesinde kültürel ilişkilerin gelişimi için önemli girişimlerde bulunulmuştur. 3 Nisan’da Kırıkkale Üniversitesi’nde düzenlenen Çin Tarihçiliği Gözünden Kadim Türk-Çin İlişkileri Konferansı ve Gazi Üniversitesi’nde ilk defa Çin İhtisas Kütüphanesi’nin açılışı da kültürel anlamda ilişkilerin gelişimi bakımından önem arz etmektedir.³⁵ Akademilerde Çin bölümlerinin açılması uzun zamandır tartışılan bir konu olagelmıştır. Bu anlamda Aydın Üniversitesi’nde hayata geçirilen Çin Çalışmaları Bölümü de Pekin ile ilişkilerin akademik boyutuna örnek teşkil etmektedir.³⁶

7 Mart’ta İstanbul Valiliği tarafından Hangzhou tanıtım toplantısı gerçekleştirilmiştir. Beş bin yıllık tarihe sahip olan ve 2016’da G20 Liderler Zirvesi’ne de ev sahipliği yapan şehrin etkinliğine Hangzhou Belediye Başkan Yardımcısı katılmıştır.³⁷

³⁵ “Gazi Üniversitesi Çin İhtisas Kütüphanesi Açıldı”, Gazi Üniversitesi, 19 Nisan 2017, <http://gazi.edu.tr/posts/view/title/turkiye%E2%80%99de-bir-ilk-gazi-universitesi-cin-ihstias-kutuphanesi-acildi-176894>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

³⁶ “İstanbul Aydın Üniversitesi Çin Araştırmaları Merkezi”, *Resmî Gazete*, 7 Mayıs 2017.

³⁷ “Çin’in Hangzhou Şehri Tanıtım Toplantısı”, *Haberler.com*, 7 Mart 2017, <https://www.haberler.com/cin-in-hangzhou-sehri-tanitim-toplantisi-9341859-haberi>, (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

Bu sene iki ülke arasında gerçekleşen önemli gelişmelerden birisi de geçen senenin Süper Lig şampiyonu Beşiktaş futbol takımının Çin ziyareti olmuştur. Zhuhai şehrinde Schalke 04 ile özel maç vesilesi ile bir araya gelen takım Çin'e giden ilk Türk futbol takımı olma özelliğini kazanmıştır.³⁸ 2017'nin özellikle geçen senelerden farklı olarak gerçekleşen önemli gelişmelerinden biri ise askeri alanın iki ülke ilişkileri kalemleri arasında yer almasıdır. Bu sene gerçekleşen Çin donanmasının Türkiye ziyareti bu anlamda önem arz etmektedir. 23 Temmuz'da Çin donanmasına ait görev grubu İstanbul Sarayburnu'nda Türk donanması tarafından ağırlanmıştır.³⁹

GÜNEY KORE

Güney Kore'de yılın ilk çeyreğinden itibaren iç siyaset seçim gündemi ile yoğunlu. Güney Kore milletvekili ve ardından başkanlık seçimleriyle meşguldü. Meclis seçimlerinden sol eğilimli Demokrat Parti'nin zafer ile çıkması bölgedeki tansiyonun önemli oranda değişeceği anlamına geldi.

Bu sene Türkiye-Güney Kore ilişkileri 60. yılını geride bırakmış ve ilişkilerin başlangıcının sene-i devriyesi 23 Eylül'de kutlanmıştır. 2013'te imzalanan karşılıklı serbest ticaret anlaşmasından bu yana karşılıklı ticaret hacminin 7 milyar dolara ulaştığı ülkeye bu sene TYDTA'nın yaptığı Çin ve Güney Kore turu çerçevesinde Türkiye'nin yatırım olanakları tanıtılmıştır. Ayrıca Aralık'ın ilk haftasında Başbakan Binali Yıldırım Güney Kore'ye ziyarette bulunarak mevkidaşı Lee Nak-Yeon ile ortak basın toplantısı düzenlemiştir.⁴⁰

³⁸ "Beşiktaş'tan Çin Çıkarması", *Milliyet*, 13 Temmuz 2017.

³⁹ "Çin Donanmasından Dostluk Ziyareti", *Hürriyet*, 18 Temmuz 2017.

⁴⁰ "Turkey Expands Investment Ties with South Korea", Investment Support and Promotion Agency of Turkey, 6 Aralık 2017, <http://www.invest.gov.tr/en-US/infocenter/news/Pages/turkey-expands-investment-ties-with-south-korea.aspx>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

JAPONYA

Bu yıl içerisinde Güney Kore’de olduğu gibi Japonya’da da seçimler gündeme oturmuştur. Ekim’de gerçekleştirilen genel seçimlerde yaklaşık beş yıldır iktidarda olan Başbakan Şinzo Abe güven tazeleyerek seçimlerden başarıyla çıkmıştır. Başbakan Abe 25 Eylül’de yaptığı açıklamada ülkenin yeni bir anayasa ve bölgesel tehditlerden dolayı milli bir orduya ihtiyacı olduğunu belirterek normalde gelecek sene yapılacak seçimlerin erkene alınması gerektiğini belirtmesinin ardından Ekim’de gerçekleşen seçimlerde zafer kazanmıştır. Seçimlerin ardından Aralık’ın son haftasında Başbakan Şinzo Abe kabinesi Kuzey Kore’den gelen tehditlerin gölgesinde ülkenin balistik füzelere karşı savunmasını güçlendirmek için 46 milyar dolarlık savunma bütçesini onaylamıştır. Kabinenin savunmada yaptığı bu bütçe artışı son on yıl içerisinde bu alandaki altıncı bütçe artışı olmuştur.⁴¹

Asya’nın lider ülkesi Japonya’nın Dışişleri Bakanı Taro Kono’nun Ortadoğu’da senenin son çeyreğinde İsrail’in Kudüs’ü başkent yapması ve ABD Konsolosluğunun Kudüs’e taşınması kararının ardından Aralık’ın son haftasında gerçekleştirdiği seyahatte Filistin ile ilişkilerin gelişmesine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Ortadoğu’ya ziyaret kapsamında 28 Aralık’ta Türkiye’yi de ziyaret eden Dışişleri Bakanı Taro Kono mevkidaşı Çavuşoğlu ile Ortadoğu’da barışa yönelik ortak basın toplantısı düzenlemiştir.⁴²

Aralık başında Hazine Müsteşarlığı Japonya’ya borçlanmıştır. Hazine Müsteşarlığının Japon yeni piyasasında gerçekleştirdiği 3 yıl vadeli tahvil ihracının tutarı 535 milyon dolar (60 milyar yen), kupon oranının ise yüzde 1,81 olduğu belirtilmiştir. Bu tahvil ihracının gerçekleşmesinin ardından yıl içerisinde artan talebe kaynak

⁴¹ “Japonya Kabinesi 46 Milyar Dolarlık Rekor Savunma Bütçesini Onayladı”, Sputnik Türkiye, 22 Aralık 2017.

⁴² “Çavuşoğlu-Kono Ortak Basın Toplantısı”, Haber 7, 28 Aralık 2017.

bulmak için girişimlerde bulunan Exim Bank gibi bankalar ve özel sektör için yeni bir pazarın kapısı aralanmıştır. Türkiye ve Japonya özel sektör ilişkilerine örnek olabilecek gelişmelerden biri de ünlü Japon tekstil firmalarından Maribeni'nin Türkiye'nin en büyük tekstil ihracatçılarından Saide Tekstil ile ortaklığıdır.⁴³

Ayrıca sene içerisindeki önemli gelişmelerden bir diğeri de Japonya Dışişleri Bakanlığının iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik kişi ve gruplara verdiği "Japonya Dışişleri Bakanlığı Ödülü"nün bu sene Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Eski Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ayşe Nur Tekmen'e verilmesidir.⁴⁴ Son olarak Türkiye-Japonya ilişkilerinin önemli maddelelerinden birini oluşturan Sinop Nükleer Santrali ise 2018 baharında ilk fizibilite sonuçlarının açıklanacağı Japonya'nın Ankara Büyükelçisi Akio Miyajima tarafından duyurulmuştur.⁴⁵

SONUÇ

Sonuç olarak yıl içerisinde gerçekleştirilen ziyaret, görüşme ve anlaşmalar çerçevesinde Türkiye genel itibarıyla 2016'da diplomatik açıdan kendi bölgesi ve Avrupa'da verdiği mücadelelerin neticesini 2017'de Asya'da almıştır. Çatışmadan uzak, bilakis ticari, siyasi, kültürel anlaşma ve görüşmelere dayanan ilişkilerin önemli bir kısmı bu sene içerisinde Asya ülkeleri ve Asya merkezli örgütler çerçevesinde gerçekleşmiştir. ASEAN'ın 50. yıl dönümünde Türkiye'ye sektörel diyalog partnerliğinin verilmesi de Güneydoğu Asya ve Asya Pasifik ülkeleriyle ilişkilerinde önemli bir köşe taşı olmuştur.

⁴³ "Özgentürk Jale, "Türk Tekstil Devine Japon Ortak Geldi", *Hürriyet*, 10 Aralık 2017.

⁴⁴ "Japonya Dışişleri Bakanı Ödülü Prof. Dr. Tekmen'in", *TimeTürk*, 8 Aralık 2017.

⁴⁵ "Yüzbaşıoğlu Nazlı, 'Japonya'nın Ankara Büyükelçisi Miyajima: Türkiye ve Japonya Zor Gün Dostudur'", *Anadolu Ajansı*, 22 Aralık 2017.

Son senelerde artan Asya yatırımları bu sene de devam etmiş ve toplam yatırım hacminden yüzde 20’lik pay alınmıştır. Bu durum orta ve uzun vadede Türkiye’nin gerek siyasi gerekse de ekonomik geleceğini etkileyecektir. Bu sene itibarıyla Çin Türkiye’nin ithalat yaptığı ülkeler arasında ilk sırayı almaktadır.

2017 Çin ve Türkiye ilişkilerinin siyasi, ekonomik ve kültürel bakımdan önemli anlaşmalarla orta vadede sağlam zemine oturtulduğu bir yıl olmuştur. Özellikle Çin tarafından 2018’in Türkiye Turizm Yılı ilan edilmesi bu anlamda atılan önemli adımlardan biridir. İki ülke ilişkilerinin gelişmesinin önüne geçen terör sorununun önlenmesi için yapılan karşılıklı mutabakatları müteakiben gerçekleştirilen anlaşma ve toplantılar iki ülke ilişkilerinin geleceği için önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu sene Türkiye’nin önemli bir Batı Asya ülkesi olarak hem İpek Yolu’nun deniz yolu üzerinde yer alması hem de orta koridorda bulunması Çin de dahil olmak üzere Asya ülkelerinin Avrupa, Ortadoğu ve Kafkaslara kapısı olan Türkiye’yi yatırım üssü haline getirmesini sağlamıştır. Bu anlamda TYDTA’nın⁴⁶ Güney Kore ve Çin’deki yatırımcılarla buluşmak üzere 16-20 Ekim haftasında Asya’da düzenlediği yatırım turu Türkiye’nin Asyalı yatırımcılara yönelik verdiği önemin bir sonucudur.⁴⁷

⁴⁶ “Türkiye’den Güney Kore ve Çin’e Yatırım Daveti”, Dünya.com, 22 Ekim 2017, <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiyeden-guney-kore-ve-cine-yatirim-daveti-haberi-387241>, (Erişim tarihi: 11 Mart 2018).

⁴⁷ “TYDTA Çin, Güney Kore ve Japonya’dan Daha Fazla DYY Çekmek için Asya’da Tanıtım Turu Düzenledi”, Investment Support and Promotion Agency of Turkey, 22 Ekim 2017, <http://www.invest.gov.tr/tr-TR/infocenter/news/Pages/ispat-holds-roads-how-in-asia-to-secure-more-fdi-from-china-south-korea-and-japan.aspx>, (Erişim tarihi: 5 Nisan 2018).

KRONOLOJİ

- 8 Mart Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Çin'de mevkidaşı ile bir araya geldi.
- 18 Nisan Çin Halk Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Liu Yandong mevkidaşı Tuğrul Türkeş ile bir araya geldi.
- 19 Nisan Cumhurbaşkanı Erdoğan Çin Başbakan Yardımcısı Liu Yandong'u kabul etti.
- 10 Mayıs Malezya'nın insansız hava aracı sistemleri ihtiyacının karşılanmasına yönelik iş birliği anlaşması imzalandı.
- 12 Mayıs Cumhurbaşkanı Erdoğan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve beraberindeki heyet ile Çin'i ziyaret etti.
- 7 Temmuz Çin'de 2018 Türkiye Turizm Yılı ilan edildi.
- 23 Temmuz Çin donanması Türkiye'yi ziyaret etti.
- 2 Ağustos Çin'de 2018 Türkiye Yılı etkinlikleri ile ilgili yapılacak çalışmalar için Kültür ve Turizm Bakanlığı Heyeti Çin'deki turizm firmaları temsilcileri ile bir araya geldi.
- 2-3 Ağustos Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Çin'e resmi ziyarette bulundu.
- 4-6 Ağustos 50. ASEAN Dışişleri Bakanları Toplantısı'na dönem başkanı Filipinler'in davetine icabeten Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katılarak Manila'yı ziyaret etti.
- 6 Ağustos Türkiye ASEAN Sektörel Diyalog Partneri seçildi.
- 22 Ağustos Başbakan Binali Yıldırım Singapur'u ziyaret etti.
- 24 Ağustos Başbakan Binali Yıldırım'ın ziyareti çerçevesinde Türkiye ile Vietnam arasında anlaşmalar yapıldı.
- 7-8 Eylül Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti uluslararası karayolu taşımacılığı anlaşması imzalandı.
- 12 Eylül Kültür ve Turizm Bakanı Numan Kurtulmuş Çin'e ziyarette bulundu.
- 16-20 Ekim TYDTA Güney Kore ve Çin'deki yatırımcılarla buluşmak amacıyla Asya'da tanıtım turu düzenledi.
- 13-14 Kasım Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Wang Yi Türkiye'yi ziyaret etti.

- 4 Aralık AK Parti Genel Başkan Yardımcısı ve Dış İlişkiler Başkanı Mehdi Eker Çin’de gerçekleştirilen Dünya Siyasi Partiler Yüksek Düzey Diyalog Toplantısı’na katıldı.
- 12 Aralık Endonezya Temsilciler Meclisi Yasama Komitesi Başkanı Aghas TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Mustafa Şentop ile bir araya geldi.

TÜRKİYE’NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI

MUSTAFA YETİM

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2017’de Türkiye’nin Latin Amerika’ya yönelik politikasında 2016’da da olduğu gibi Venezuela’yla gelişen ilişkiler ön plana çıkmıştır. Bu yıl içerisinde iki ülke liderleri üç defa bir araya gelerek başta enerji meselesi olmak üzere çeşitli alanlarda iş birliği fırsatlarını değerlendirmişlerdir. Bölge ülkeleriyle yoğunlaşan siyasi temasların yanı sıra Ankara’nın bölgeye yaklaşımındaki temel motivasyonlardan diğeri olan bölgesel oluşumlarla Türkiye arasındaki karşılıklı etkileşimi artırma yönünde de 2017’de kayda değer gelişmeler yaşanmıştır.

Bu çerçevede bölge uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkilerinde kritik rolleri bilinen Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu

(CELAC) ve Orta Amerika Entegrasyon Sistemi ile (SICA) Türkiye arasında toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantılar kapsamında Türkiye ile ada devletlerinden oluşan Orta Amerika ve Karayipler bölgesindeki ülkeler arasında siyasi, ekonomik ve kültürel konuları kapsayan çeşitli temaslar gerçekleştirilmiştir. Siyasi ilişkilerin kurumsallaşması yönünde atılan bu adımlar 2017 ticari verilerine de yansımıştır. Henüz beklenen düzeyde olmamasına rağmen bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki ticaret hacminde 2016’ya kıyasla 2017’de yaklaşık yüzde 30 civarında artış yaşanmıştır. Diğer taraftan 2017’deki ekonomik gelişmeler bölge ülkeleriyle ticari hacmin ithalat temelli gerçekleştiğini ve sürdürülebilir olabilmesi için ticaret hacminde ithalat-ihracat oranının dengelenmesi gerektiğini göstermektedir.

TÜRKİYE-LATİN AMERİKA İLİŞKİLERİ: GENEL DEĞERLENDİRME

1990’larda yıllarda yoğunlaşan ve AK Parti’yle kurumsal boyut kazanan Latin Amerika bölgesiyle Türkiye arasındaki ilişkilerin 2017 içerisinde de dinamik bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. 1998’de benimsenen ve 2006’da güncellenen “Latin Amerika ve Karayiplere Açılım Stratejisi” çerçevesinde siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirme ve kurumsallaştırma yönünde de bu yıl içerisinde kayda değer adımlar atıldığı görülmektedir. 2016’ya benzer şekilde 2017’de de And Milletler Topluluğu (Comunidad Andina) ve Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ülkeleri ve bu ülkelerden özellikle Venezuela ile siyasi ilişkilerin daha fazla ön plana çıktığı söylenebilir. Dönem dönem Latin Amerika bölgesindeki bir ülkenin Türkiye’yle ilişkilerde daha fazla ön plana çıkmasına şahit olunmaktadır. Örneğin bir dönem (2009-2011) Türkiye-Brezilya ilişkileri Türkiye’nin Latin Amerika yöneliminde “öncü” konumdayken takip eden yıllarda Meksika, Arjantin, Kolombiya, Şili, Ekvador veya Küba gibi ülkeler daha fazla gündeme gelmiştir.

Siyasi ilişkilerde yıllar içerisinde değişen yoğunluğa rağmen Türkiye dış politikasında bu bölgeye yönelik temel motivasyonlar kalıcılığını sürdürmüştür. Bu bağlamda Türkiye dış politikası karar yapıcıları bölgenin özellikle ticari potansiyelinden fayda sağlamak amacıyla diplomatik ziyaretleri bölge genelinde yaygınlaştırmayı hedeflemeye devam etmiştir.

Bu genel yorum sonrasında 2017’de siyasi ve ekonomik alanlardaki gelişmelere baktığımızda Türkiye’nin Venezuela’yla yakınlaşması dikkat çekmektedir. Şöyle ki 2017 içerisinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro Moros üç defa görüşmüştür. 10 Eylül’de Kazakistan’ın başkenti Astana’da düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Birinci Bilim ve Teknoloji Zirvesi’nde iki lider ilk görüşmesini gerçekleştirmiştir. Uluslararası arenada diplomatik görünümünü ve özellikle Ortadoğu ülkeleriyle ikili temaslarını yoğunlaştırmayı hedefleyen Venezuela bu türden organizasyonlara üst düzey katılım sağlamaktadır.¹

İkinci görüşme Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro’nun 5-6 Ekim arasında Türkiye’ye resmi ziyaret düzenlemesi sırasında gerçekleşmiştir.² Bu yıl içerisindeki son ve diğer önemli temas ise 13 Aralık’ta Türkiye’nin ev sahipliğinde olağanüstü toplanan İİT zirvesinde olmuştur. Doğu Kudüs’ün Filistin’in başkenti olarak ilan edildiği ve ABD Başkanı Donald Trump’ın “Kudüs’ü İsrail’in başkenti” şeklinde tanıma ve ABD Büyükelçiliğini Tel Aviv’den Kudüs’e taşıma yönündeki kararına tepkinin dile getirildiği zirveye Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro misafir ülke cumhurbaşkanı statüsünde katılmıştır.³ 5-6 Ekim arasında ayrıca iki ülke arasın-

¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Liderlerle Görüştü”, Anadolu Ajansı, 10 Eylül 2017.

² “Venezuela Devlet Başkanı Maduro Türkiye’ye Geliyor”, NTV, 5 Ekim 2017.

³ “İİT Zirvesinde Ortak Açıklama”, *Yeni Şafak*, 13 Aralık 2017; “İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Kudüs için Toplandı”, NTV, 13 Aralık 2017.

da iş forumu da düzenlenmiştir. Böylece Karakas-Ankara arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin kurumsallaşması yönünde anlaşmalar imzalanmıştır.⁴

Venezuela’nın yanı sıra bu yıl içerisinde Küba, Guatemala, Dominik Cumhuriyeti, Arjantin, Paraguay, Meksika, Kosta Rika, El Salvador, Honduras, Guyana, Belize, Nikaragua ve Panama gibi ülkelerle de üst düzey diplomatik temaslar gerçekleştirilmiştir. Bu diplomatik temasların çoğu Türkiye’nin ev sahipliği yaptığı 21 Nisan’daki Türkiye-CELAC Dörtlüsü Dışışleri Bakanları Dördüncü Toplantısı ile 20 Nisan’daki Türkiye-SICA İkinci Dışışleri Bakanları toplantısı kapsamında yapılmıştır. CELAC’ın ABD ve Kanada dışındaki bölgedeki tüm ülkeleri kapsayan bir oluşum olduğu düşünülürse Ankara’nın bölgesel örgütlerle ilişkilerini kurumsallaştırma amacına yönelik gerçekleştirdiği bu toplantıların fonksiyonu daha iyi anlaşılabilir.

Bu ziyaretler sırasında temel hedef olan ekonomik ilişkileri kökleştirme çerçevesinde Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) gibi kurumlar bölge ülkelerinden gelen iş adamlarıyla çeşitli iş konseyleri ve forumlarda bir araya gelmiştir.⁵ TİKA’nın bölgedeki bazı yatırımları güvenlik birimlerinin gelişimini ve girişimleri desteklemesinin yanı sıra⁶ bu toplantılarda Küba, Kolombiya ve Dominik Cumhuriyeti’nden sonra Venezuela’da da Türk Kürsüsü ve Yunus Emre Türk

⁴ “Türkiye-Venezuela İş Forumu”, *Milliyet*, 6 Ekim 2017; “Türkiye ile Venezuela Arasında 5 Anlaşma İmzalandı”, *Dünya Bülteni*, 6 Ekim 2017.

⁵ “Türkiye-SICA Dışışleri Bakanları Forumu Deik Resepsiyonu İstanbul’da Gerçekleştirildi”, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-sica-disisleri-bakanlari-forumu-br-deik-resepsiyonu-istanbul-da-gerceklestirildi>, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2017).

⁶ “Tika’dan Arjantin Güvenlik Bakanlığı Çalışanlarına Eğitim”, *Milliyet*, 24 Kasım 2017; “Tika’dan Kolombiyalı Çiftçilere Ekipman Desteği”, *Milliyet*, 12 Aralık 2017; TİKA ile ilgili detaylı bir tartışma için bkz. Ramazan Erdağ, “Türkiye’nin Kalkınma Yardımları ve TİKA”, *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, ed. M. Şahin ve B. S. Çevik, (Nobel Yayıncılık, Ankara: 2015), s. 241-262.

Kültür Merkezi'nin açılmasının gündeme gelmesi⁷ ve Türk dizilerinin bölgede artan popülerliği gelişen kültürel ilişkiler kapsamında değerlendirilebilir.⁸

DİPLOMATİK TEMASLARDA BÖLGESEL OLUŞUMLARIN ÖN PLANA ÇIKMASI

Geleneksel hale dönüşen yılın ilk aylarında Latin Amerika bölgesindeki bazı ülkelere resmi ziyaret düzenleme pratiği 2017'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından sürdürülmüştür. Bu kapsamda Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 29 Ocak-3 Şubat arasında sırasıyla Arjantin, Paraguay, Dominik Cumhuriyeti ve Meksika'ya resmi ziyaret düzenlemiştir.⁹ 29-30 Ocak'ta Arjantin'de temaslarda bulunan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun ziyareti Türkiye'nin Arjantin'e on dokuz yıl aradan sonra Dışişleri Bakanlığı düzeyindeki ilk resmi ziyaret olma özelliğindedir.

30 Ocak-1 Şubat arasında ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Paraguay'a hareket ederek mevkidaşı Eladio Loizaga ile bir araya gelmiştir. Buradaki temaslarda neticesinde iki ülke arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 1-2 Şubat'ta Dominik Cumhuriyeti'nde siyasi görüşmeler yapan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu başta Dominik Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Miguel Vargas olmak üzere burada da yoğun diplomatik trafik gerçekleştirmiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu son ziyaretini 3 Şubat'ta Meksika'ya düzenlemiş ve mevkidaşı Luis Videgaray ile bir araya gelmiştir. Bu

⁷ “Venezuela, Latin Amerika Bölgesinde Değer Verdiğimiz Bir Ortak”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 6 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84825/venezuela-latin-amerika-bolgesinde-deger-verdigimiz-bir-ortak.html>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2017); “Madduro Külliye’de”, *Hürriyet*, 6 Ekim 2017.

⁸ “Türk Dizileri Latin Amerika’da Brezilya Dizilerini Tahından Etti”, *Hürriyet*, 3 Eylül 2017.

⁹ “Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Arjantin, Paraguay, Dominik Cumhuriyeti ve Meksika’yı Kapsayan Ziyareti”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Şubat 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglunun-arjantin-paraguay-dominik-cumhuriyeti-ve-meksikayi-kapsayan-ziyareti-meksika.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2017).

görüşmeler sonrasında ortak basın toplantısı düzenlenerek Türkiye ve söz konusu ülkeler arasındaki bölgesel iş birliği imkanları tartışılmıştır.¹⁰

Dışişleri Bakanının diğer önemli temaslarıysa Türkiye’nin 20-21 Nisan’da sırasıyla ev sahipliği yaptığı CELAC ve SICA ile Türkiye arasındaki toplantılardır.¹¹ Bu toplantılar çerçevesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından da ağırlanan söz konusu ülkelerin temsilcileri Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’yla da önemli diplomatik görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹² Bu kapsamda Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Honduras, Kosta Rika, El Salvador, Belize, Dominik Cumhuriyeti, Guyana, Guatemala Dışişleri Bakanları ve Ekvator, Panama ve Nikaragua’dan gelen diğer üst düzey temsilciler ile bir araya gelmiştir. Söz konusu bölgesel örgütler ve Türkiye arasındaki toplantılar doğrultusunda Guatemala ve Dominik Cumhuriyeti’nden Türkiye’ye Dışişleri düzeyindeki ilk ziyaretler gerçekleştirilmiş,¹³ böylece Guatemala’nın Ankara Büyükelçiliği açılmıştır.¹⁴ SICA İcra Direktörü Werner Isaac Vargas Torres, SICA Dönem Başkanı Kosta Rika Dışişleri Bakanı Gonzalez Sanz ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun hitap ettiği toplantılar esnasında Gu-

¹⁰ “Turkey, Dominican Republic Agree to Boost Tourism Ties”, *Hurriyet Daily News*, 3 Şubat 2017; “Çavuşoğlu’nun Latin Amerika Turu Başlıyor”, Anadolu Ajansı, 29 Ocak 2017.

¹¹ “Türkiye-Orta Amerika Entegrasyon Sistemi (SICA) İkinci Dışişleri Bakanları Forumu İstanbul’da Düzenlendi”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Nisan 2017, <http://www.mfa.gov.tr/sica-ikinci-disisleri-bakanlari-forumu.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2017).

¹² “SICA 2. Dışişleri Bakanları Forumu”, *Habertürk*, 20 Nisan 2017; “Orta Amerika Hamlesi”, *Milliyet*, 19 Nisan 2017.

¹³ “Türkiye-Latin Amerika ve Karayipler Topluluğu (CELAC) Dördüncü Dışişleri Bakanları Dördüncü Toplantısı İstanbul’da Düzenlendi”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Nisan 2017, <http://www.mfa.gov.tr/celac-dorduncu-disisleri-bakanlari-toplantisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2017); “SICA 2. Dışişleri Bakanları Forumu”, *Star*, 20 Nisan 2017; “Latin Amerika ve Karayipler İstanbul’da Buluşacak”, Anadolu Ajansı, 18 Nisan 2017.

¹⁴ “Guatemala’nın Ankara Büyükelçiliği Açıldı”, Anadolu Ajansı, 19 Nisan 2017.

yana ve Honduras’la Türkiye arasında siyasi istişare mekanizması kurulmasına ilişkin mutabakat zaptı ve Kosta Rika’yla kültürel iş birliği anlaşması imzalanmıştır.¹⁵

2017’deki diğer önemli temaslar ise yine Dışişleri düzeyinde Kolombiya ve Küba ile olmuştur. Bu çerçevede 15-16 Haziran’da iki ülke arasındaki ilişkileri ele almak üzere Küba Dışişleri Bakanı Bruno Rodriguez Parrilla Küba’dan Türkiye’ye Dışişleri Bakanlığı düzeyindeki ilk olma özelliğini taşıyan ziyaretini gerçekleştirmiş ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile bir araya gelmiştir.¹⁶ 29 Eylül’de ise Kolombiya Dışişleri Bakanı Maria Angela Holguin Türkiye’yi ziyaret ederek ikili ilişkilerin geliştirilmesi kararlılığını mevkidaşı Çavuşoğlu’na bildirmiştir.¹⁷ Bu ülkelerle gelişen diplomatik ilişkilerin yanı sıra Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Şili’de yayımlanan *El Mercurio* gazetesi için kaleme aldığı makalede Şili-Türkiye arasındaki ilişkilerin önemine dikkat çekmiştir. Makalede Türkiye Cumhuriyeti’ni ilk tanıyan ve Türkiye ile serbest ticaret anlaşması imzalayan tek Latin Amerika ülkesinin Şili olduğunu vurgulayan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Şili’nin Türkiye’nin Latin Amerika yaklaşımında merkezi role sahip olduğuna vurgulamıştır.¹⁸

2017’deki diğer önemli temas ise Venezuela’yla gerçekleşmiştir. Dünya petrol rezervinin yüzde 20’sini elinde bulunduran Venezuela ile son iki yıldır yoğunlaşan diplomatik trafik enerji bağımlı-

¹⁵ “Türkiye-Orta Amerika Entegrasyon Sistemi (SICA) İkinci Dışişleri Bakanları Forumu İstanbul’da Düzenlendi”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Nisan 2017, <http://www.mfa.gov.tr/sica-ikinci-disisleri-bakanlari-forumu.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2017); “SICA 2. Dışişleri Bakanları Forumu”, *Habertürk*, 20 Nisan 2017.

¹⁶ “Küba Dışişleri Bakanı Bruno Rodriguez Parrilla’nın Ülkemizi Ziyareti”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15-16 Haziran 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu-nun-kubali-bakanlari-kabulu.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2017).

¹⁷ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu-Kolombiya Dışişleri Bakanı Holguin”, *Star*, 29 Eylül 2017.

¹⁸ Satuk Bugra Kutlugun, “FM Cavusoglu Highlights Turkey-Chile Relations”, *Anadolu Ajansı*, 1 Kasım 2017.

lığını azaltma ve tedarikçilerini çeşitlendirme yönünde daha fazla mesafe katetmesi gereken Türkiye’nin Latin Amerika politikalarında bu konunun daha fazla yer almaya başladığını göstermektedir. İki ülkenin de ABD’yle ilişkilerde yaşadığı gerilimlerse Ankara-Karakas ilişkilerine başka bir taktiksel boyut eklemektedir. Venezuela’nın ABD’nin ekonomik ve siyasi baskılarını hafifletmek amacıyla Rusya, Çin ve İran gibi ABD karşıtı yeni müttefikler arayışında olması ve Ankara-Washington arasındaki ilişkilerde son dönemlerde yoğunlaşan güven bunalımı ikili ilişkilerin gelişmesine kısmen katkı sağlamaktadır.¹⁹

Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Maduro 5-6 Ekim’de düzenlediği Türkiye ziyaretinde dünyada yeni güç odaklarının doğacağını ve dünyanın çok merkezli bir sistemde yeni bir dengeye kavuşacağını ifade etmiştir. Ayrıca Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro konuşmasında “Yeni bir gücün doğduğunu biliyoruz” cümlesiyle Türkiye’nin muhtemel çok kutuplu dünya düzenindeki önemine dikkat çekmiştir.²⁰ Bu demeçlerin yanı sıra ziyaret kapsamında dışişleri bakanlarının başkanlığında Ortak İşbirliği Komisyonu’nun ikinci toplantısı düzenlenmiş ve iki ülke arasında Güvenlik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.²¹

¹⁹ “A New Era in Turkish-Venezuelan Relations?”, TRT World, 10 Ekim 2017.

²⁰ “Maduro Ankara’da: Yeni Bir Gücün Doğduğunu Biliyoruz”, Bloomberg, 6 Ekim 2017; “Venezüella Devlet Başkanı Maduro: Türkiye’ye Geldik Çünkü Türkiye’ye İnanıyoruz”, Sputnik Türkiye, 6 Ekim 2017.

²¹ “Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro’nun Ülkemizi Ziyareti”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 5 Ekim 2017, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/84803/venezuela-bolivar-cumhuriyeti-cumhurbaskani-nicolas-maduronun-ulkemizi-ziyareti.html>, (Erişim tarihi: 5 Kasım 2017); “Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro Moros’un Ülkemizi Ziyareti ve Türkiye-Venezuela Ortak İşbirliği Komisyonu İkinci Toplantısı”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 5-6 Ekim 2017, <http://www.mfa.gov.tr/venezuela-bolivar-cumhuriyeti-cumhurbaskani-nicolas-maduro-morosun-ulkemizi-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2017).

KISMI YOĞUNLAŞAN EKONOMİK İLİŞKİLER²²

Türkiye 2017’de Latin Amerika bölgesine yönelik uçak seferlerini ve varış yerlerini artırma yönündeki çabalarına devam etmiştir. Bu çerçevede siyasi ve kültürel anlaşmaların yanı sıra Paraguay, Guatemala ve Honduras’la hava ulaştırma anlaşmaları imzalanmıştır. Böylece uluslararası alanda etkili bir isim ve marka olma yolunda oldukça mesafe kaydeden Türk Hava Yolları’nın (THY) Latin Amerika bölgesinde de öncü firmalardan olması hedeflenmektedir.²³ Sadece bu ülkelerle değil Venezuela Devlet Başkanı Maduro ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki görüşme ve SICA\CELAC-Türkiye arasındaki toplantılarda Latin Amerika bölgesi-Türkiye hava yolu gibi alanları da içeren ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi gündeme gelmiştir. Bu çerçevede geçmiş yıllarda olduğu gibi DEİK tarafından iş fuarları, konseyler organize edilmiş ve DEİK öncülüğünde bölgeden Türkiye’ye gelen iş adamlarıyla diğer görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılar sırasında DEİK’in Latin Amerika bölgesinde iş konseyleri aracılığıyla üstlendiği role dikkat çeken DEİK/Türkiye-Orta Amerika ve Karayipler İş Konseyi Başkanı Aykut Eken SICA ülkeleriyle 2015’te 410 milyon dolar olan ticaret hacminin çok düşük olduğunu ve DEİK olarak ilerleyen yıllarda bu oranı yükseltmek için çaba göstereceklerini ifade etmiştir.²⁴

²² Bu bölümün yazımı sırasında 2017’nin Kasım ve Aralık ekonomi istatistikleri açıklanmadığından ekonomik verilerin metodolojik çerçevede daha uyumlu olması amacı ile 2014, 2015 ve 2016 içerisindeki dış ticaret istatistikleri birinci ve onuncu aylar arasındaki (Ocak-Ekim) verilerle sınırlandırılmıştır.

²³ “SICA 2. Dışişleri Bakanları Forumu”, *Habertürk*, 20 Nisan 2017; “Guatemala Dışişleri Bakanı Carlos Raul Morales’in Ankara’yı Ziyareti”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Nisan 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglunun-guatemala-disisleri-bakanini-kabulu.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2017); “Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Arjantin, Paraguay, Dominik Cumhuriyeti ve Meksika’yı Kapsayan Ziyareti – PARAGUAY”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 31 Ocak 2017, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglunun-arjantin-paraguay-dominik-cumhuriyeti-ve-meksikayi-kapsayan-ziyareti-paraguay.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 15 Ekim 2017).

²⁴ “Türkiye-SICA Dışişleri Bakanları Forumu Deik Resepsiyonu İstanbul’da Gerçekleştirildi”, DEİK, 20 Nisan 2017, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-sica-disisleri-bakanlari-forumu-br-deik-resepsiyonu-istanbul-da-gerceklestirildi>, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2017).

**TABLO 1. TÜRKİYE’NİN MERCOSUR ÜLKELERİNE İHRACATI
(MİLYON DOLAR)**

Ülke	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Brezilya	614	884	1.003	937,6	683	407,5	274,2	314,8
Arjantin	179,1	214,1	317	318,2	123,5	99,2	103,2	129
Venezuela	44,2	84,2	156,2	76	44	14,7	15,4	35,1
Uruguay	31,8	30	46	44,1	38,6	40,4	29,5	33,1
Paraguay	24,8	25,9	12,1	20,8	28,4	14,3	15	23,7
Toplam	894,2	1.238	1.534	1.397	917,5	576	437,3	535,5

Kaynak: TÜİK

Türkiye ve Latin Amerika arasındaki siyasi-ticari görüşmelerin sadece sözde kalmadığı özellikle bu yıl içerisindeki ticari verilere bakıldığında somut sonuçlar elde edilmeye başlandığı görülmektedir. MERCOSUR’la dış ticaret hacmi 2017’nin ilk on ayında (Ocak-Ekim) 2016’nın ilk on ayına kıyasla (Ocak-Ekim) önemli bir artış göstermiştir. Bu bağlamda 2016’da 2 milyar 721 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 862 milyon dolar artışla 3 milyar 583 milyon dolara ulaşmış ve son yıllardaki artış trendini muhafaza etmiştir. Geçmiş yıllara benzer şekilde bu yükselişin ana nedeni MERCOSUR ülkeleri ve Türkiye arasında ithalat hacminin artmasından kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerle ticaret hacminin artışı olumlu bir gelişme olmasına rağmen bunun ithalat temelli gerçekleşmesi Türkiye’den dolar çıkışına dolayısıyla ekonomide cari açığa yol açmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir ve daha güçlü ekonomik ilişkiler geliştirilebilmesi amacıyla Türkiye’nin bölgeyle olan ticaret hacminde ithalat-ihracat dengesini kurabilmesi önemlidir. Fakat 2017’de bu dengenin yeterince sağlanamadığı anlaşılmaktadır.

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN MERCOSUR ÜLKELERİNDEN İTHALATI (MİLYON DOLAR)								
Ülke	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Brezilya	1.347	2.074	1.770	1.409	1.325	1.474	1.503	1.932
Arjantin	281,1	490,6	368	394	245,3	186,5	273,6	382,1
Venezuela	150	153,3	198	194	108,1	97,2	51,5	111,6
Uruguay	171,8	230,8	98	109	36,5	113,1	196,5	327,7
Paraguay	221,9	229,4	150	281	332,2	119,2	259,6	294,9
Toplam	2.172	3.171	2.584	2.387	2.047	1.990	2.284	3.048

Kaynak: TÜİK

2016’ya kıyasla 2017’de ithalat hacmindeki artış 762 milyon dolar olurken ihracat hacmindeki artış sadece yaklaşık 100 milyon dolardır. Dolayısıyla ithalat hacmindeki artış ihracat hacmindeki artıştan 7,5 kat fazladır. Bu şekilde yüzde 22 oranında artan ihracat 2017’de 535 milyon dolar olurken yüzde 33 artan ithalat ise 3 milyar 48 milyon dolara ulaşmıştır. Toplamda ise 2017’de MERCOSUR’la Türkiye arasındaki ticaret hacmi yaklaşık yüzde 31 artış göstermiştir. MERCOSUR’la ithalat artışındaki ana payı Tablo 2’den de anlaşıldığı üzere Brezilya’nın aldığı görülmektedir. 2016’da 1 milyar 503 milyon dolar olan iki ülke arasındaki ithalat hacmi yaklaşık yüzde 28’lik (430 milyon dolar) artışla 1 milyar 932 milyon dolara ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ihracat hacmi sadece 40 milyon dolar artarak 315 milyona gelmiştir. Böylelikle MERCOSUR’la ticaret hacminin büyük kısmını oluşturan ve Türkiye’nin bölgede ortak hareket ettiği ülkelerden biri olan Brezilya’yla Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 470 milyon dolar artış göstermiştir.

İhracat ve ithalat rakamlarının 2016’ya kıyasla iki kat fazlasına çıktığı ülke Venezuela olmuştur. Son iki yıldır gelişen ve kurum-

sallaşan diplomatik temasların da katkısıyla Türkiye-Venezuela arasındaki ticaret hacmi 2016’da 66 milyon dolarken 2017’de yüzde 120 artarak (80 milyon dolar) 146 milyon dolara ulaşmıştır. Her ne kadar Türkiye-Brezilya arasındaki ticaret hacmiyle kıyaslandığında önemli bir rakam ve artışa denk gelmese de kalıcı hale dönüşmesi durumunda Venezuela-Türkiye arasındaki ikili ticari ilişkilerin geleceği açısından umut verici bir artış olarak değerlendirilebilir. MERCOSUR’un diğer ülkeleriyle Türkiye arasındaki ticaret hacimlerini incelediğimizdeyse Arjantin’le ticaret hacminin yaklaşık 135, Paraguay ile 43 ve Uruguay’la da 134 milyon dolar artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Türkiye’nin bölgedeki diğer önemli ticari partneri Arjantin’le ticaret hacmindeki artış ise gelişen ilişki ve beklentilere kıyasla düşük kalmıştır. Aynı şekilde Uruguay’la Türkiye arasındaki ticaret hacminde de bu yıl içerisinde önemli bir artış gözlenmemiştir.

TABLO 3. TÜRKİYE-ORTA AMERİKA-KARAYİP ÜLKELERİ DİŞ TİCARET HACMİ (MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2009	475	597
2010	622	598
2011	903	629
2012	1.064	770
2013	1.362	1.004
2014	921	789,4
2015	892	676,7
2016	794,8	697,3
2017	763,1	967

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Türkiye ile dış ticaret hacminde artış görülen Latin Amerika'daki bir diğer ülkeler topluluğu küçük ada devletlerinden oluşan Orta Amerika ve Karayip bölgesi olmuştur. Bu çerçevede Türkiye ile Orta Amerika ve Karayipler ülkeleri arasındaki ticaret hacmi 2016'ya kıyasla yaklaşık 240 milyon dolar artarak 2017'de 1 milyar 730 milyon dolara ulaşmıştır. Bu artışın olumlu tarafı Türkiye-Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticaret hacmindeki ithalat temelli artışın aksine buradaki yükselişin ihracat temelli niteliğidir. Dahası 2016'ya kıyasla 2017'de Orta Amerika ve Karayip bölgesiyle ithalat hacminde 30 milyon dolarlık düşüş yaşanırken toplam ticaret hacmi artış göstermiştir. Bu çerçevede yaklaşık yüzde 38'lik (270 milyon dolar) artış gösteren ihracat hacmi 2017'de 967 milyon dolara ulaşarak bu yıl içerisinde bölge ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin yükselmesinde önemli rol oynamıştır. Böylelikle Orta Amerika ve Karayip ülkeleriyle Türkiye arasındaki 2010'dan itibaren etkili olan ithalat temelli dış ticaret hacmi 2017'de yerini ihracat temelli bir trende bırakmıştır.

TABLO 4. TÜRKİYE-KÜBA DIŞ TİCARET HACMI (MİLYON DOLAR)

Yıl	İthalat	İhracat
2009	1,6	10,5
2010	1,6	15,2
2011	2,8	9,5
2012	6,3	10,1
2013	16,3	14
2014	13,4	12,2
2015	15,2	8,1
2016	12	5,4
2017	10,8	15,5

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

2016'da 17 milyon dolar olan Küba'yla ticaret hacmi 2017'de 9 milyon dolarlık artışla 26 milyon dolara ulaşmıştır. Küba'yla da dış ticaret hacminde ihracat payının 2017'de arttığı gözlemlenmektedir. Sonuç olarak ithalat 1,2 milyon dolar gerilerken ihracat yaklaşık 10 milyon dolar artış göstermiştir.

Meksika ile 2017'de dış ticaret hacmi 972 milyon dolar olmuştur. Böylelikle iki ülke arasında 2016'da 1 milyar 38 milyon dolar olan ticaret hacminde 2017'de 66 milyon dolarlık düşüş yaşanmıştır. Yaşanan kaybın hepsinin ithalattan kaynaklanması olumlu olmasına rağmen ihracatın ve dolayısıyla dış ticaret hacminin yeterince yükseliş göstermemesi olumsuz olarak değerlendirilebilir. Bunun sonucunda Türkiye-Meksika arasındaki ticaret hacminde 71 milyon dolarlık bir ithalat kaybı ve sadece 5 milyon dolarlık ihracat artışı kaydedilmiştir.

TABLO 5. MEKSİKA-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ (MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2009	335,2	93,3
2010	494,6	145,5
2011	699,4	145,2
2012	867,2	206,1
2013	1.000	239
2014	770	232
2015	748,7	289,4
2016	678,2	360,1
2017	607,1	365,4

Kaynak: TÜİK

İkili ilişkilerin yoğunlaştığı AND bölgesinin önemli ülkelerinden Şili ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2016'ya kıyasla yakla-

şık yüzde 15 (56 milyon dolar) artış göstererek 440 milyon dolar olmuştur. Bu artışın 18 milyon dolarlık kısmı ithalat, kalan 38 milyon dolarlık kısmı ise ihracat oranlarındaki yükselişe alakalıdır.

TABLO 6. ŞİLİ-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ (MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2009	134,7	37,4
2010	311,7	81,2
2011	474,3	130,6
2012	466,2	174,3
2013	406	219
2014	306,8	169,5
2015	234,6	153,2
2016	204,6	180,6
2017	222,1	218,2

Kaynak: TÜİK

TABLO 7. EKVATOR -TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMİ (MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2009	77,4	16,4
2010	68,2	29,5
2011	102,9	50,1
2012	105,6	51,3
2013	98,1	79,2
2014	78	70
2015	72,7	33,1
2016	86,8	32,1
2017	88,9	31,7

Kaynak: TÜİK

Latin Amerika bölgesinin diğer alt sistemlerinden AND grubu ülkelerinden Ekvator ile Türkiye arasındaki ticaret hacmiyse 2017'de neredeyse 2016'yla aynı seviyede gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ithalat ve ihracat hacminde dahi önemli bir değişim yaşanmamıştır. Bu çerçevede 2016'da 118 milyon dolar olan Ekvator ile ticaret hacmi sadece 2 milyon dolar artış göstererek 2017'de 120 milyon dolara ulaşmıştır.

SONUÇ

2017 Türkiye'nin bölge ülkeleri ve uluslararası örgütlerle gelişen siyasi temaslarının ekonomik ilişkilere somut şekilde kısmen yansıdığı bir yıl olmuştur. Henüz ikili ticari ilişkilerin gelişmesi bağlamında atılacak fazlasıyla adım ve kaydedilecek mesafe olmasına rağmen 2016'ya kıyasla bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin yüzde 30 oranında (1 milyar 763 milyon dolar) artış göstermesi kayda değer bir gelişmedir. Bu çerçevede 2016'ya kıyasla bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki ihracat hacminde 439, ithalat hacmindeyse 1 milyar 324 milyon dolar artış görülmüştür. Anlaşıldığı üzere bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin artışı ithalat temellidir. Bu durum defaatle vurgulandığı gibi Türkiye'den dolar çıkışına ve bunun sonucundaysa ülke ekonomisinde cari açığa yol açmaktadır. Bu nedenle Latin Amerika ülkeleriyle Türkiye arasındaki dış ticaretteki ithalat-ihracat dengesinin sağlanması –mümkünse ihracat payının daha fazla olması– Ankara'nın bölge ülkeleriyle sürdürülebilir ve zemini sağlam ticari ilişkiler geliştirebilmesi açısından gereklidir.

**TABLO 8. TÜRKİYE’NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNE İHRACATI
(2007-2017, MİLYON DOLAR)**

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Orta Amerika ve Karayipler	549	829	597	598	629	770	1.004	789,4	676,7	697,3	967
Güney Amerika	514	901	678	1.237	1.840	2.192	2.130	1.594	1.119	898,9	1.067

Kaynak: TÜİK

**TABLO 9. TÜRKİYE’NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDEN İTHALATI
(2007-2017, MİLYON DOLAR)**

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Orta Amerika ve Karayipler	448	560	476	623	903	1.064	1.362	921	892	794,8	763,1
Güney Amerika	2.671	3.260	2.286	2.942	4.500	4.080	3.667	3.164	3.024	3.357	4.712

Kaynak: TÜİK

2017’de de 2016’ya benzer şekilde Türkiye’nin Latin Amerika bölgesi ülkeleriyle dış ticaretinde Güney Amerika yani MERCOSUR ülkeleri ön plana çıkmaktadır (Tablo 8 ve 9). 2017’de yaklaşık 7 milyar 509 milyon dolar olan Latin Amerika ülkeleri ile ticaret hacminin yaklaşık yüzde 77’si (5 milyar 780 milyon dolar) MERCOSUR ülkeleriyle gerçekleşmiştir. Bu rakam Türkiye’yle Orta Amerika ve Karayipler arasındaki toplam ticaret hacminden (1 milyar 730 milyon dolar) 3,3 kat daha fazladır. Dolayısıyla bu rakamlar Türkiye’nin özellikle Brezilya ve Arjantin’le son dönemde Venezuela yakınlaşmasını kısmen açıklamaktadır. Fakat MERCOSUR ülkeleriyle Türkiye arasındaki ticaret hacminde olduğu gibi Türkiye’nin Latin Amerika ülkeleriyle toplam dış ticaretinde de önemli payı Brezilya oluşturmaktadır. Bu çerçevede Brezilya’yla Türkiye arasındaki toplam dış ticaret hacmi Latin Amerika ülke-

riyle toplam dış ticaret hacminin yaklaşık yüzde 30’una (2 milyar 246 milyon dolar) denk gelmektedir. Özetlersek Latin Amerika ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 2017’de 2016’ya kıyasla önemli artış göstermesine rağmen bu artış genellikle MERCOSUR ve özellikle Brezilya ile ithalat temelli hacim artışından kaynaklanmıştır.

KRONOLOJİ

29 Ocak-3 Şubat	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu sırasıyla Arjantin, Paraguay, Dominik Cumhuriyeti ve Meksika’ya resmi ziyaret düzenledi.
20 Nisan	Türkiye-SICA İkinci Dışışleri Bakanları Toplantısı Türkiye’de gerçekleşti.
21 Nisan	Türkiye-CELAC Dörtlüsü Dışışleri Bakanları Dördüncü Toplantısı Türkiye’de düzenlendi.
15-16 Haziran	Küba Dışışleri Bakanı Bruno Rodriguez Parrilla Küba’dan Türkiye’ye Dışışleri Bakanlığı düzeyindeki ilk olma özelliğini taşıyan ziyaretini gerçekleştirdi.
29 Eylül	Kolombiya Dışışleri Bakanı Maria Angela Holguin Türkiye’ye resmi ziyaret düzenledi.
5-6 Ekim	Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve diğer üst düzey yetkililerle görüşme yapmak amacıyla Türkiye’ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ POLİTİĞİ

SADIK ÜNAY

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ŞERİF DİLEK

Dr., Ekonomi Araştırmacısı, SETA

GİRİŞ

2017 Türk dış politikası için yeni krizlerin ortaya çıktığı ve önceki yıllardan devralınan bazı krizlerin çözüme kavuştuğu dinamik bir süreç içerisinde ilerledi. 15 Temmuz'da yaşanan elim darbe girişimi Türkiye'nin siyasi, hukuki, sosyal, ekonomik ve ulusal güvenlikle ilgili kurumlarını yeniden yapılandırmasını elzem kıldı. Diğer yandan Suriye'de giderek karmaşık bir hal kazanan ve küresel güç müdahaleleriyle genişleyen savaş, Irak'ta IKBY tarafından gündeme getirilen illegal bağımsızlık referandumu, Körfez'de siyasi, ekonomik ve jeostatejik dengeleri sarsan Katar krizi ve Suudi Arabistan kraliyet ailesi içinde büyük çaplı tasfiyelere yol açan taht kavgaları bölgesel ekonomi politik gelişmeleri yoğun şekilde etkiledi. Ayrıca yansımaları itibarıyla bölgesel boyutları aşan Kudüs'ün İsrail tarafından başkent

ilan edilmesiyle Türkiye'nin ABD ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle ilişkilerinde yaşanan kırılmalar Ankara'nın sürekli bir kriz yönetimi halinde olmasını gerektiren önemli sorun alanlarını oluşturdu. 2017 biterken Fırat Kalkanı Harekatı'ndan (FKH) sonra Suriye topraklarında terörle mücadele etmek ve bir terör koridorunun oluşmasına engel olmak maksadıyla Zeytin Dalı Harekatı'nın (ZDH) başlatılması Türkiye'de hem siyasi hem de ekonomik gözlemcilerin dikkatle izledikleri yeni bir ulusal güvenlik gündemi ortaya çıkardı.

Türkiye'nin iç siyaseti açısından önemli bir dönüm noktası olan 16 Nisan Cumhurbaşkanlığı referandumu öncesi AB ile ilişkilerde karşılıklı gerilim artış gösterdi. Referandumdan sonraki süreçte ABD'de başkanlık koltuğuna oturan Donald Trump'ın dış politikayı tamamen Pentagonun inisiyatifine bırakan siyasetsizliğinin doğurduğu boşluk ve PYD'ye yönelik desteğin sürdürülmesi ikili ilişkilerin zorlu bir sürece girmesine yol açtı. Böylece Türk dış politikası 2017'de hem ABD hem de AB ile ilişkilerin gerginleştiği bir süreç yaşadı. Ancak özellikle terörle mücadele konusunda Batı dünyasının ikiye bölünmüş politikalarına sessiz kalmayan Türkiye dış politika eksenindeki bazı geleneksel dost ve müttefiklerine mesafe koyarak daha özerk bir çizgi izlemeye ve alternatif ittifakları değerlendirmeye yöneldi. Karşılaştığı bölgesel ve uluslararası sorun ve krizlere dinamik tepkiler vermenin yanında Suriyeli göçmenlerden Arakanlı ve Filistinli Müslümanlara kadar insani ve siyasi desteğe ihtiyaç duyan toplumların yanında olmaya ve diplomatik temsil alanlarında ahlaki bir dış politika izlemeye devam etti.

AB İLE GERGINLEŞEN SİYASİ İLİŞKİLER VE GÜMRÜK BİRLİĞİ MESELESİ

Türkiye ve AB ilişkileri açısından 2017'de gerginlik, soğukluk ve üyelik müzakerelerinde yaşanan durgunluk ön plana çıkmıştır. Yine de siyasi alanda iki taraf arasında gerginleşen ilişkilere rağmen

ticaret hacminin güçlü seyrettiği not edilmelidir. Çünkü hem AB hem de Türkiye tarafı ekonomik boyutta ilişkilerin güçlü biçimde sürmesini istemektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB ile sürdürme geldiği inişli çıkışlı ilişkinin en önemli unsurlarından birini ekonomi, ekonomik ilişkilerin en çetrefilli konusunu ise Gümrük Birliği meselesi oluşturmaktadır. Nihai hedefinde AB tam üyeliği olan Türkiye bunun için bir ön aşama olarak başlattığı Gümrük Birliği'nin üzerinden 21 yıl geçmesine rağmen üyelik konusunda mesele alamamıştır. Bu çerçevede Türkiye ile AB arasında uyumu sağlamak adına Gümrük Birliği ile başlayan süreç siyasi alanda yaşanan sıkıntı ve Avrupa'da radikal milliyetçi ideolojilerin yükselişi gibi sebeplerle tam üyelikle sonuçlanmamıştır. Ancak Gümrük Birliği ile başlayan Türkiye-AB uyum süreci taraflar arasında karşılıklı ekonomik bütünleşme ve bağımlılık açısından önemli aşamaların kaydedilmesine zemin hazırlamıştır.

2017'de Türkiye'nin bu meyandaki beklentileri Türkiye-AB ilişkilerinde öne çıkan siyasi meselelerin gölgesinde kalmıştır. Türkiye'nin ısrarlı tutumu neticesinde müzakereler başlamasına rağmen önemli bir başarı sağlanamamıştır. Gümrük Birliği konusunda gelişme kaydedilemeyen mevcut durumun sebepleri arasında Türkiye'nin AB ile yaşadığı kriz ve siyasi sorunların yanında özellikle Almanya'nın bu konuda takındığı negatif tutum gösterilmektedir.¹

AB'nin en önemli ekonomik gücü konumundaki Almanya, dış ticaret dengesinin Türkiye aleyhine olmasına yol açan Gümrük Birliği'nin revize edilmesi ya da güncelleştirilmesine yanaşmamaktadır. Aynı zamanda Almanya AB kurumlarına bu yönde baskı yapmak suretiyle Gümrük Birliği meselesini Türkiye'ye yönelik bir sopa olarak kullanmaya çalışmaktadır. Bu tavır ilişkilerdeki sorunları azaltmaktan çok artırmaya yönelik bir hamle şeklinde okunabilir. Çün-

¹ "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *2017'de Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 104-105.

kü Türkiye'nin çaba ve talepleri doğrultusunda 2017 içinde başlayan müzakerelere rağmen Gümrük Birliği'nin güncelleştirilmesi konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır. Almanya'nın söz konusu tutumu meselenin siyasi bir koz ve şantaj unsuru olarak Türkiye'ye karşı kullanılmak istendiği algısını oluşturmuştur. Şüphesiz böyle bir tutumun benimsenmesi Türkiye-AB arasında bulunan sorunların çözümüne herhangi bir katkı sağlamayacağı gibi siyasi ilişkilerin gittikçe kötüleşmesinden etkilenmeye başlayan ekonomik ilişkilerin de daha kötü bir noktaya evrilerek iki aktörün daha fazla zarar görmesine sebep olacaktır.²

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDE BOZULMA VE ALTERNATİF ARAYIŞLARI

Ocak 2017'de ABD'de başkanlık koltuğuna oturarak yönetimi devralan Donald Trump yönetimiyle birlikte Ankara-Washington ilişkilerinin artık olumlu bir seyir izleyeceğine dair ilk etapta iyimser bir hava ve beklentiler oluşmuştu. Ancak ABD başkanı olarak seçilmesine rağmen meşruiyeti uzun süre tartışılan Trump ABD dış politikasında derin bir belirsizlik dönemi başlattı. Kritik birçok ülke nezdindeki büyükelçileri görevden aldı ve bu ülkelere uzun süre yeni atama yapılmadı. Ülkenin dış politikası Obama döneminden kalan belli bürokratlar ile Pentagonun güvenlikçi politikalarının kontrolü altında sürdü ve Trump'ın siyasetsizliği problem alanlarını genişletti.

İki ülke ilişkileri 2017 içinde yaşanan krizlerle giderek daha da gerginleşti. Türkiye'nin ABD ile FETÖ ve Suriye'de PYD-YPG'ye sağlanan destek konularında yaşadığı ayrışmalara yeni konu başlıkları da eklendi. Mevcut sorunlara eklenen Zarrab davası, vize krizi ve Kudüs meselesi ikili ilişkilerin iyice tıkanmasına yol açtı. Trump'ın içeride Evanjelik ve radikal Musevi grupların desteğiyle güçlendirmeye çalıştığı iktidarı ona dış politikada giderek sınırlı

² "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", s. 104-105.

bir hareket alanı tanıdı. İş öyle bir aşamaya geldi ki Trump Kudüs meselesi gibi dış politikadaki gayet kritik sorunları dahi iç siyaset malzemesi olarak kullanmaktan geri durmadı.

Böyle bir ortamda ABD'nin Türkiye'ye karşı işlevsel hale getirdiği bir koza dönüşen Zarrab davası yapay bir şekilde genişletilerek tam bir kamuoyu yanıltma aracı olarak kullanıldı. Davanın amacı ABD'nin çizdiği politik sınırların dışına çıkmanın ağır siyasi ve ekonomik bedeller taşıdığını gösterip Türkiye'ye uluslararası kamuoyu önünde bir anlamda diz çöktürülmesiydi.³ 2017'de Türkiye'ye karşı siyasi bir koz olarak kullanılmaya çalışılan Zarrab davası ekonomik yaptırımlar göz önünde tutularak medya üzerinden köpürtüldü. Söz konusu dava kapsamında Reza Zarrab tanık olarak ifade vermeyi kabul ederken eski Halkbank Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Hakan Atilla tutuklu tanık olarak yargılandı. Bir kamu bankası yöneticisi üzerinden Türkiye'nin İran'a yönelik yaptırımları deldiği ve terörü desteklediği algısı oluşturulmaya çalışıldı. Ancak bu davanın da tıpkı 17-25 Aralık operasyonları gibi kurmaca bir girişim olduğu tekraren ifade edildi.⁴

Davanın karar aşamasında jüri Hakan Atilla'yı "ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarını delmek", "ABD'yi aldatma suçuna iştirak etmek", "ABD bankalarını dolandırmak", "ABD bankalarını dolandırmaya iştirak etmek" ve "kara para aklamak" gibi iddialardan suçlu buldu. Atilla'nın avukatları temyize gideceklerini açıklarken davanın hakimi nihai kararın 11 Nisan 2018'de açıklanacağını belirtti.⁵ Atilla'nın suçlu bulunması kararı sonrası Türkiye davanın tamamen siyasi olduğunu işaret ederek kararı skandal şeklinde

³ Talha Köse, "ABD-Türkiye İlişkilerinde Köprüden Önce Son Çıkış", *Sabah Perspektif*, 2 Aralık 2017.

⁴ "Reza Zarrab Davası-Erdoğan: 17-25 Aralık Tezgahtının Aynısını ABD'de Kurdular", BBC Türkçe, 21 Kasım 2017.

⁵ "ABD'deki Hakan Atilla Davasında Jüri Kararını Açıkladı", Anadolu Ajansı, 3 Ocak 2018.

nitelendirdi.⁶ ABD'nin Türkiye'yi finansal açıdan cezalandırmak amacıyla alınan yargı kararının ardından Halkbank'ın hisseleri önemli ölçüde değer kaybederek düşüş gösterdi.⁷

Geçmişte ambargo ve yaptırım uygulamalarının ihlali iddiasıyla benzer davalara konu olan ve suçlu bulunan bankalara ABD yasal sistemi tarafından ağır para cezaları kesildiği bilinmektedir. Ancak ABD'deki dava sürecinin ekonomik alanın dışına taşınarak Türkiye vatandaşı bir banka müdür yardımcısının tutuklanmak suretiyle tahkir edilmesi davanın siyasi operasyon boyutuna çekilmeye çalışıldığını göstermektedir. Zarrab davası olarak başlayan ancak Hakan Atilla davası üzerinden Türkiye'nin uluslararası kamuoyunda mahkum edilmesine yönelik bu süreç sonunda Halkbank'a yönelik cezai müeyyide verilmesi ve bankanın kara listeye alınması gibi muhtemel gelişmeler kuşkusuz Türkiye ekonomisine zarar verecektir. Ancak Türkiye ekonomisi bu tür dış baskıları kaldıracak güçlü temellere sahiptir.

EKONOMİ, ENERJİ VE ASKERİ İŞ BİRLİĞİ: TÜRKİYE-RUSYA YAKINLAŞMASI

Türkiye ve Rusya ikili ilişkileri 2017'de önceki yıllarda krizlerin etkisinde kalan dönemlere nazaran oldukça olumlu bir düzlemde ilerledi. Hatırlanacağı üzere 2015'te yaşanan uçak düşürme hadisesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler siyasi, askeri ve ekonomik açıdan ciddi sorunlar yaşamıştı. Siyaseten Suriye meselesinde Türkiye'nin elinin zayıflamasına yol açan süreçte ülke ekonomisi Rusya tarafından uygulamaya konulan ambargo ve özellikle tarım ürünlerindeki kısıtlamalardan dolayı ciddi zarar görmüştü. Krizin zararını onarmak ve ortaya çıkardığı olumsuz atmosferi dağıtmak yolunda Türkiye önemli çabalar gösterdi ve 2017'de iki ülke ilişkileri tekrar

⁶ İrem Köker, "8 Soruda 'Reza Zarrab' ve Mehmet Hakan Atilla Davası: Bundan Sonra Ne Olacak?", BBC Türkçe, 4 Ocak 2018.

⁷ "Halkbank İkinci Kez Kuşatma Altında", *Yeni Şafak*, 29 Mart 2017.

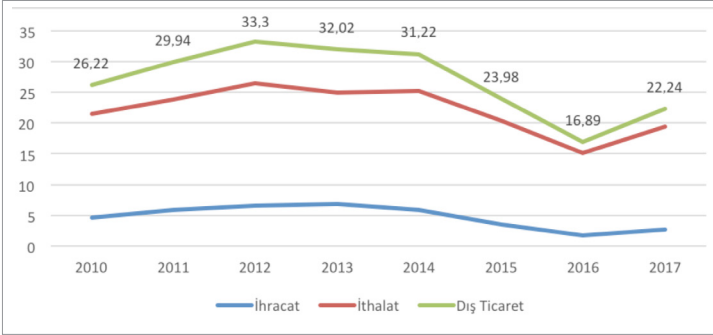
kriz öncesi duruma yaklaştı. Öncelikle Türkiye-Rusya arasındaki stratejik iş birliğinin derinleştirilmesi yolunda Suriye'deki savaşın durdurulması ve çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulmasıyla önemli aşamalar kaydedildi. İki ülke arasındaki yakınlaşma süreci askeri, enerji, ticaret ve turizm gibi alanlarda sürdürüldü.

Türkiye-Rusya ilişkilerinin 2015'te bozulmasına rağmen geçen süre zarfında siyasi alanda yaşanan yakınlaşma iki ülke arasındaki ticaret hacmi ve turist sayısında kendisini gösterdi. Türkiye'ye gelen turist sayısı 2017'de yüzde 27,8 artışla 32,4 milyon kişiye ulaşırken bu artışa en büyük katkı yine Rus turistlerden geldi. Türkiye ve Rusya arasında yaşanan yakınlaşmanın turizm sektörü açısından önemi Tablo 1'den görülmektedir. 2016'da sadece 866 bin Rus turist Türkiye ziyareti gerçekleştirmişken bu rakam 2017'de yüzde 444 artışla 4,7 milyona çıktı. Böylece turizm sektörü Türkiye ve Rusya arasındaki iyileşme sonucu eski potansiyeline kavuşmuş oldu. 2017'de Rusya'dan gelen turistlerin toplam turist sayısı içerisinde payları yüzde 14,5 ile birinci sıraya yükseldi. Rusya'nın ardından Almanya 3,5 milyon, İran 2,5 milyon, Gürcistan 2,4 milyon ve Bulgaristan da 1,8 milyon turistle Türkiye'ye en fazla turist gönderen ülkeler arasında ilk beşte yer aldı.

TABLO 1. RUSYA'DAN TÜRKİYE'YE GELEN TURİST SAYISI (2015-2017)						
ÜLKELER	2017		2016		2015	
	Kişi (Milyon)	Pay (Yüzde)	Kişi (Milyon)	Pay (Yüzde)	Kişi (Milyon)	Pay (Yüzde)
Rusya	4.715	14,55	866	3,42	3.649	10,07
Almanya	3.584	11,06	3.890	15,34	5.580	15,40
İran	2.501	7,72	1.665	6,57	1.700	4,69
Gürcistan	2.439	7,52	2.207	8,70	1.911	5,27
Bulgaristan	1.852	5,72	1.690	6,67	1.821	5,03
Diğer	17.316	53,43	15.033	59,30	21.581	59,54
Genel Toplam	32.410	100	25.352	100	36.244	100

Türkiye ve Rusya arasındaki genel ekonomik ilişkiler de Kasım 2015'te düşürülen Rus jeti üzerine patlak veren kriz sonrası dönemde uygulanan ambargo ve yaptırımlardan oldukça olumsuz etkilendi. 2012, 2013 ve 2014 yıllarında Türkiye ve Rusya arasındaki toplam dış ticaret hacmi 30 milyar doların üzerinde kalmıştı. Rusya ile artan ticari ilişkiler sonucunda Türkiye'nin yıllara göre ihracat kapasitesini artırmaya çalıştığı görüldü. Ancak jet krizinden sonra iki ülke arasındaki toplam dış ticaretin olumsuz etkilendiği ilgili verilerden okunmaktadır. Dış ticaret toplamı 2015'te 23,9 milyar dolar ve 2016'da 16,9 milyar dolar seviyelerine kadar düşüş gösterdi. Böylece toplam dış ticaret bir önceki yıla göre 2015'te yüzde 23 ve 2016'da yüzde 30'a yakın bir düşüş kaydetti. Öte yandan iki ülkenin krizi çözmek ve karşılıklı ilişkileri yeniden geliştirmek yolunda attığı adımlar sayesinde ticari ilişkilerde kademeli bir canlanma yaşandı. 2017'de dış ticaret yüzde 31 oranında artış kaydederek 22,2 milyar seviyesine çıktı.

Grafik 1. Türkiye-Rusya Dış Ticaret Seyri (2010-2017, Milyar)

Kaynak: TÜİK

TABLO 2. TÜRKİYE-RUSYA DIŞ TİCARET RAKAMLARI
(MİLYON, 2016-2017)

Aylar	İhracat		İthalat	
	2016	2017	2016	2017
Ocak	94,281	149,65	1.343,24	1.480,02
Şubat	135,87	170,48	1.190,40	1.304,10
Mart	123,20	177,62	1.397,82	1.599,54
Nisan	130,66	161,84	1.150,98	1.495,28
Mayıs	134,75	230,58	1.206,70	1.455,78
Haziran	117,87	236,10	1.479,24	1.385,20
Temmuz	101,47	210,55	1.116,63	1.799,30
Ağustos	139,13	235,99	1.380,04	1.590,46
Eylül	140,47	221,82	1.047,63	1.821,06
Ekim	174,41	291,35	1.204,01	1.793,16
Kasım	235,89	330,36	1.293,66	1.906,06
Aralık	204,9	319,10	1.352	1.883,84
Toplam	1.732,95	2.735,48	15.162,39	19.513,83

Kaynak: TÜİK

Ticari ilişkilerde dış ticaret ve turizm alanında yaşanan iyimser tablo enerjideki gelişmelerde de görüldü. İki ülke enerji ilişkilerinde Gazprom Türkiye'ye sattığı doğal gaz miktarında yüzde 19 oranında artış gerçekleştirirken Türkiye ve Rusya'yı Karadeniz'in altından birbirine bağlayacak olan "Türk Akımı" doğal gaz boru hattının inşa sürecinde önemli ilerlemeler kaydedildi ve boru hattı Türkiye'nin münhasır ekonomi bölgesine ulaştı.⁸

2017'de Ankara-Moskova ilişkilerinin bu derece yakınlaşarak ivme kazanmasını sağlayan faktörler arasında en önemlisi Türki-

⁸ Emre Erşen, "2018'de Türkiye-Rusya İlişkilerinde İşbirliği ve Sorun Alanları", Anadolu Ajansı, 3 Ocak 2018.

ye'nin Batı ile yaşadığı siyasi gerilimlerdi. Özellikle Türkiye, Rusya ve İran'ın birlikte kurdukları üçlü ittifak Suriye'deki iç savaşın sona erdirilmesi ve barış görüşmelerinin yürütülmesi için önemli bir süreci ifade etti. Ocak'ta Kazakistan'ın başkenti Astana'da başlayan ve yıl boyunca sekiz oturumla süren görüşmelerin bir çıktısı olarak Suriye'de çatışmasızlık bölgeleri oluşturuldu. Daha sonra taraflar arasındaki yakın ilişkiler Soçi'de liderlerin bir araya geldiği zirve toplantıları ile devam etti.

Siyaset, ticaret, turizm ve enerji alanlarında Türk-Rus ilişkileri önemli ilerlemeler kaydederken S-400 hava savunma sistemlerinin satın alınması için sağlanan mutabakat askeri ve stratejik iş birliği açısından önemli bir eşikti. Türkiye'nin çevresinde artan bölgesel istikrarsızlık ve kaosa 15 Temmuz darbe girişimi gibi müdahaleler ülke güvenliğinin güçlendirilmesini zorunlu kıldı. Rusya'dan S-400'lerin alımı girişimi öncesinde Türkiye bir hava savunma sistemine sahip olmak yolunda çeşitli girişimlerde bulunmuştu. 2015'te uzun menzilli hava savunma sistemi için ihale açılmış ve ihaleyi 3,4 milyar dolar ile Çinli bir şirket kazanmıştı. İhaleyi kazanan şirket Türkiye'ye teknoloji transferi gerçekleştirmeyi kabul etmesine rağmen yaşanan bazı teknik anlaşmazlıklar ve o dönemde ABD ve NATO'nun sert tepkisinden dolayı ihale iptal edilmişti.⁹

2017'de milli hava savunma kapasitesini geliştirmek üzere Rusya'dan S-400 savunma sistemleri alınması için görüşmelere başlandı. Nihayet Rusya ile başlayan görüşmeler meyvesini verdi ve Eylül'de imzalanan anlaşmayla iki ülke arasında askeri iş birliği konusunda büyük ve önemli bir adım atıldı. Türkiye bununla hem acil güvenlik ihtiyaçlarını karşılamayı hedefledi hem de stratejik olarak Batı ve NATO ittifakına alternatifsiz olmadıkları mesajını vererek masadaki pazarlık payını artırdı.¹⁰ Rusya'dan bu sistemleri alacak

⁹ "6 Soruda Türkiye'nin Rusya'dan Satın Alacağı S-400 Füze Savunma Sistemi", BBC Türkçe, 29 Aralık 2017.

¹⁰ Erşen, "2018'de Türkiye-Rusya İlişkilerinde İşbirliği ve Sorun Alanları".

NATO üyesi ilk ülkenin Türkiye olması ABD ve NATO nezdinde memnuniyetsizlik yaratmasına rağmen süreç devam etti.¹¹

Türkiye-Rusya arasında S-400 alımı gibi oldukça stratejik bir boyuta taşınan ilişkilerin bölgede model ortaklık potansiyeli taşıması¹² açısından NATO ve Batılı ülkelerden tepki aldığı söylenebilir. Ancak dünya siyasetinin daha belirsiz ve çok kutuplu bir yöne evrilmesi ve stratejik tehditlerin içerik değiştirerek artması Türkiye'yi stratejik düzeyde yeni tercihler yapmaya itmektedir. Yakın zamanda parçalı ittifaklar ve stratejik silah kapasitesini artırma eğilimiyle birlikte gerçekleşen değişimler Türkiye'nin S-400 tercihi-ni etkileyen önemli etkenlerdir.¹³ Rusya ile yapılan anlaşmaya göre Türkiye iki füze sistemi ve dört adet füze bataryası satın alacak ve ilk sevkiyat 2020 Mart'ında yapılacak, ödeme de ruble üzerinden gerçekleşecektir.

Türkiye'nin satın aldığı S-400'lerin kamu bütçesi üzerindeki maliyet yükünün 2,5 milyar dolar düzeyinde olacağı ifade edilmiştir.¹⁴ Türkiye'de son yıllarda özellikle savunma sanayiinin güçlenmesi ve yerli olması için ciddi yatırımlar yapıldığı bilinmektedir. S-400 alımlarının kamu bütçesi üzerinde meydana getirdiği ek maliyet dolayısıyla Savunma Sanayii Destekleme Fonu'nun 2019 içinde 8-9 milyar TL açık vereceği açıklandı ve mali disiplin bağlamında çeşitli vergi artışları gündeme geldi.¹⁵

¹¹ Valerie Insinna, "US Official: If Turkey Buys Russian Systems, They Can't Plug into NATO Tech", Defense News, 16 Kasım 2017, <https://www.defensenews.com/digital-show-dailies/dubai-air-show/2017/11/16/us-official-if-turkey-buys-russian-systems-they-cant-plug-into-nato-tech>, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018); Richard Sisk, "NATO Warns Turkey of 'Consequences' for Buying Russian S-400 Missiles", Military.com, 27 Ekim 2017, <https://www.military.com/defensetech/2017/10/27/nato-warns-turkey-consequences-buying-russian-s-400-missiles>, (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2018).

¹² Abdullah Erboğa, "Türkiye-Rusya Model Ortaklık mı?", *Sabah Perspektif*, 18 Kasım 2017.

¹³ Veysel Kurt, "Savunma Sistemi İhtiyacı ve S-400'ler", *Kriter*, Sayı: 2, (2017).

¹⁴ "Rusya: S-400'lerin Türkiye'ye Maliyeti 2,5 Milyar Dolar", NTV, 27 Aralık 2017.

¹⁵ "Vergi Zammı S-400 için", *Karar*, 3 Ekim 2017.

BÖLGESEL KRİZLER VE EKONOMİ POLİTİK

KATAR KRİZİ

Cumhurbaşkanı Erdoğan Şubat 2017’de Bahreyn, Suudi Arabistan ve Katar’ı kapsayan kapsamlı bir Körfez turu gerçekleştirdi. Bu resmi ziyaretin gündeminde her ne kadar FETÖ, Suriye ve Irak gibi siyasi meseleler baskın görünse de ilgili ülkelerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi en önemli başlıklar arasında yer aldı. Bu bağlamda Türkiye dış ekonomik ilişkiler perspektifinden 2017’de Körfez ülkeleriyle ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmak ve bölgedeki nüfuzunu artırmak için önemli adımlar attı. Siyasi ve ekonomik iş birliğini öncelleyerek Körfez ülkeleriyle yakın temaslarda bulunan Türkiye özellikle bölgesel tansiyonun yükseldiği dönemlerde olgun bir arabulucu rolü oynamaya çalıştı. Bu süreçlerde kriz ve sorun alanlarına gözünü kapatmayarak yapıcı bir siyaset benimsemeye özen gösterdi.

2017 ortalarında hem Ortadoğu hem de genelde İslam dünyası için Katar krizi dış politika ve güvenlik ilişkileri açısından en önemli gündem maddesi haline geldi. Suudi Arabistan, Bahreyn, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Haziran ayında Katar’ı teröre destek verip finanse ettiği ve mezhepçilik yaptığı gerekçeleriyle suçlayarak diplomatik ilişkilerini kesti. Krizin oluşum sürecinde Türkiye tüm taraflara diyalog çağrısı yaparak arabulucu olmak için çaba gösterdi. Bunun yanında Katar’ın cezalandırılmasını kabul etmeyeceğini açıktan bildirerek Doha’nın kurduğu askeri üsse hem silah hem de askeri sevkiyat gerçekleştirdi. Böylece Ankara söylem ve eylemleriyle Katar’a aktif destek vererek krizin adil bir biçimde çözülmesine katkı vermeye hazır olduğunu ortaya koydu. Katar’a yönelik insani bir krizin çıkmasını önlemek ve ambargoyu hafifletmek yolunda gıda ihtiyaçlarının karşılanmasına hazır olunduğu da ifade edilerek ekonomik ilişkilerin daha

ileriye taşınmasına çalışıldı. Böylece Türkiye'nin bölgedeki nüfuzu daha da arttı.

Türkiye Katar'a uygulanan ambargonun başladığı 2017 Haziran'dan itibaren aylık bazda bir önceki yıla göre yüzde 80 ile yüzde 200 arasında bir ihracat artışı sağladı. Türkiye'nin Katar'a Ocak-Kasım arasındaki ihracatı ise yüzde 48 düzeyinde bir artış gösterdi.¹⁶ Dolayısıyla Ankara bir taraftan Katar krizine çözüm arayışını sürdürürken diğer taraftan krize taraf olan ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkilerini koruma ve geliştirme gayreti içerisine girdi.

TÜRKİYE-KÖRFEZ İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU

Türkiye için Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyeleri Suudi Arabistan, Katar, BAE, Kuveyt, Bahreyn ve Umman ile bölgesel temelde sürdürülen siyasi ve ekonomik iş birlikleri oldukça önemlidir. Türkiye son yıllarda Körfez ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirme arayışı içerisinde oldu. Türkiye'nin altı üye ülkesi olan KİK ile on yıllık süre zarfındaki (2007-2017) dış ticaret hacmi 7 milyar dolardan 21,8 milyar dolar seviyelerine çıktı. Benzer şekilde 2017'de önceki yıllara göre Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle olan dış ticaret hacmi yüzde 36,5 artarak 15,9 milyar dolardan 21,8 milyar dolar seviyelerine yükseldi. Özellikle Türkiye ve BAE arasındaki soğuk diplomatik ilişkilere rağmen ticaret hacminin yüzde 60'ın üzerinde artış kaydetmesi bu bağlamda dikkat çekicidir. Bölgede yaşanan siyasi kriz, çekişme ve ekonomik türbülanslara rağmen Tablo 3'teki veriler bize Suudi Arabistan dışındaki Körfez ülkelerinin tümüyle artan bir dış ticaret hacminin olduğunu göstermektedir.

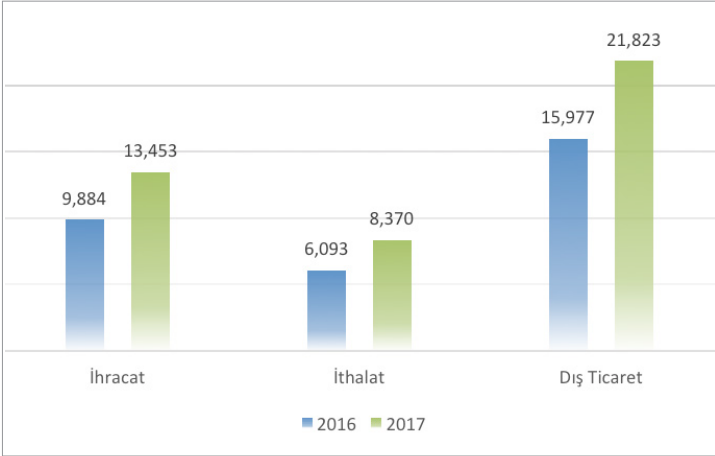
¹⁶ "2017'de Türk Dış Politikası: Trump'la Gerilim, Putin'le İşbirliği", BBC Türkçe, 25 Aralık 2017.

**TABLO 3. TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ DIŞ TİCARET RAKAMLARI
(MİLYON DOLAR, 2016-2017)**

Ülke	İhracat		İthalat		Dış Ticaret	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Suudi Arabistan	3.172	2.734	1.835	2.110	5.007	4.844
BAE	5.406	9.183	3.701	5.546	9.107	14.729
Kuveyt	431	439	110	169	541	608
Katar	439	649	271	264	710	913
Bahreyn	193	227	127	186	320	413
Umman	243	221	49	95	292	316

Kaynak: TÜİK

Grafik 2. Türkiye-Körfez Ülkeleri Dış Ticaret Hacmi (Milyar Dolar, 2016-2017)

Kaynak: TÜİK

Körfez ülkelerinin Türkiye'ye yönelik turizm ve gayrimenkul satın alımı konusundaki ilgileri uzun zamandır sürmektedir. Tablo 4 bize son on yılda Körfez ülkelerinden gelen turistlerin sayısını göstermektedir. On sene öncesine kadar 77 bin seviyelerinde olan toplam turist sayısı 2017'de 1 milyonu geçmiştir. Körfez ülkelerinin vatandaşları arasında Türkiye'de gayrimenkul alımı konusunda

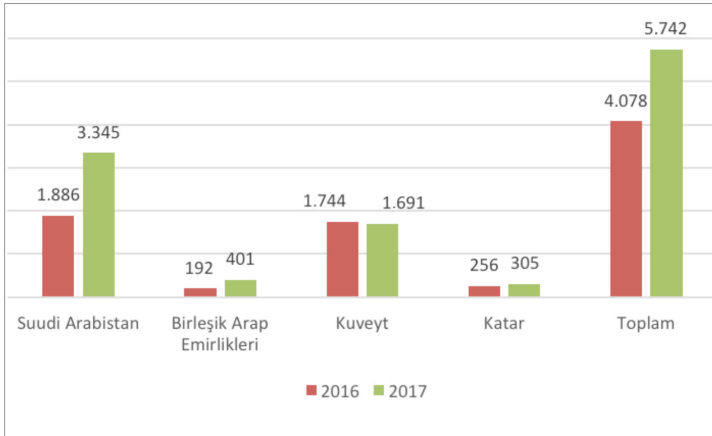
Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE ve Katar vatandaşları öne çıkmaktadır. Özellikle gayrimenkul alımında 2017’de bir önceki yıla kıyasla BAE’nin yüzde 108, Suudi Arabistan’ın yüzde 77 ve toplamda dört ülkenin yüzde 40’ın üzerinde artış sağladığı görülmektedir. Bunda artan dolar kuru sebebiyle Türkiye’deki gayrimenkul fiyatlarının daha avantajlı hale gelmesi de rol oynamıştır.

TABLO 4. KÖRFEZ ÜLKELERDEN GELEN TURİST SAYISI (2007-2017)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Suudi Arabistan	5.829	8.081	9.090	9.375	9.712	13.342	16.230	24.305	32.476	41.505	59.442
BAE	13.005	19.676	22.051	30.480	35.579	48.071	52.424	53.736	51.600	38.315	49.360
Kuveyt	3.783	4.862	4.902	6.043	7.661	13.971	18.630	29.743	35.832	32.681	48.764
Katar	12.589	22.084	26.801	27.281	41.617	65.167	88.238	133.128	174.486	179.938	255.644
Bahreyn	41.490	55.636	66.938	84.934	116.711	175.467	234.220	341.786	450.674	530.410	651.170
Umman	399	5.904	5.203	5.408	5.998	7.959	8.956	14.283	18.787	13.891	25.234
Toplam	77.095	116.243	134.985	163.521	217.278	323.977	418.698	596.981	763.855	836.740	1.089.614

Kaynak: TÜİK

Grafik 3. Körfez Ülkelerine Yapılan Konut Satışı (Adet, 2016-2017)

Kaynak: TÜİK

Türkiye ve Körfez ülkeleri arasında hem bölgesel hem de uluslararası açıdan önem arz eden yakın iş birliğinin kurulmaya çalışıldığı süreç 2017’de yaşanmıştır. Ekonomik ilişkilerde yakınlaşma ticaret, yatırım ve turizmdeki ilerlemelerle birlikte enerji alanında da önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye’nin enerji arzını çeşitlendirme arayışı sürecinde Körfez ülkeleri güvenilir ortaklar olarak önemli katkılar verebilir. Bu bağlamda Türkiye’nin devamlı büyüyen enerji ihtiyacı Körfez’deki doğal gaz ve petrol ihracatçısı ülkeler için ciddi bir potansiyel oluşturmaktadır.¹⁷

AFRİKA AÇILIMLARI

Türkiye’nin 15 Temmuz 2016’da maruz kaldığı hain darbe girişimi dış politikada daha aktif ve çok boyutlu bir tutum sürdürmenin elzem olduğunu gösterdi. Türkiye geleneksel ittifak ilişkilerinin sarsıldığı ve yeni bir dönemin şekillendiği bu süreçte Asya’dan Latin Amerika’ya, Ortadoğu’dan Afrika’ya uzun yıllar arka planda kalan ülkelere yönelik bir açılım hamlesi başlattı. Türkiye Afrika coğrafyasına olan ilgisini son yıllarda siyasi saiklerin ötesine taşımak suretiyle ekonomik ve toplumsal iş birliği boyutuyla sürdürme arayışını 2017’de de bozmadı.

Özellikle ABD’nin küresel bir infial yaratan Kudüs kararının BM Güvenlik Konseyinde kabul edilmemesi sonrasında Türkiye, Batı ve NATO ile sınırlı olmayan iş birlikleri arayışını hızlandırdı. Bu bağlamda 2017’nin sonunda Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çıktığı Afrika turunda verdiği mesajların mahiyeti büyük önem taşıyordu. Bu ziyaret kapsamında Sudan, Çad ve Tunus gibi hem yer altı kaynaklarının zenginliği hem de küresel terör örgütlerinin hedefi olmaları açısından önem taşıyan ülkelerde FETÖ’nün izle-

¹⁷ İsmail Numan Telci, “Körfez Ülkeleri için Türkiye Hayati Bir Ortak”, *Kriter*, Sayı: 11, (2017).

rinin silinmesi, stratejik iş birliği yapılması ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önemli anlaşmalar imzalandı.¹⁸

Özellikle yılın bitiminden önce Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sudan ziyareti ve Hartum Üniversitesi'ndeki konuşmasında ön plana çıkan Sevakın Adası örneği dikkat çekiciydi. Küresel aktörlerin Akdeniz ve Hint Okyanusu'nun arasında yer alarak bağlantıyı sağlayan Kızıldeniz ve Aden Körfezi'ne olan yakın ilgileri bilinmektedir. Türkiye'nin Sudan ile gerçekleştirdiği anlaşmayla Sevakın Adası'nın yeniden imar edilmesi ve buraya bir liman yapılması için adanın 49 yıllığına Türkiye'ye tahsis edilmesi çok önemliydi. Böylece Aden Körfezi girişinde stratejik bir üs kazanılırken Sudan da güvenilir bir müttefik ile zaman zaman problemler yaşadığı Mısır ve Suudi Arabistan'a karşı dengeleme ve Akdeniz havzasına ulaşma imkanı elde etti.¹⁹

Bu bağlamda Türkiye'nin Somali'de devlet inşasına katkısı ve bu ülkeye yaptığı ekonomik yardımlarla Sudan gibi Afrika ülkeleriyle geliştirilen yakın iş birlikleri Ankara'nın nüfuz alanını sadece kendi bulunduğu bölgeyle sınırlı tutmak istemediğinin açık bir göstergesi olmuştur.²⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2017 itibarıyla başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinde yaptığı Afrika ziyaretlerinde toplam 28 ülkeyi ziyaret etmesi de bunu kanıtlar niteliktedir. Türkiye-Afrika arasındaki dış ticaret hacmi 2004'te 5,6 milyar dolardan 2016'ya değin yaklaşık yüzde 200'lük bir artışla 16,7 milyar dolara yükselirken 2017'de ise 18,8 milyara kadar çıkmıştır. Aynı zamanda Afrika'da Türk şirketlerinin toplam yatırımlarının değerinin 6 milyar dolardan fazla olduğu belirtilmektedir.²¹

¹⁸ Mehmet A. Kancı, "Küresel İşbirliği Arayışında 'Kudüs' Süreci", Anadolu Ajansı, 29 Aralık 2017.

¹⁹ Kancı, "Küresel İşbirliği Arayışında 'Kudüs' Süreci".

²⁰ Kemal İnat, "2017'de Dış Politika: Felaket Tellalları ve Gerçekler", *Türkiye*, 30 Aralık 2017.

²¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 28 Afrika Ülkesine Ziyaret", Anadolu Ajansı, 24 Aralık 2017.

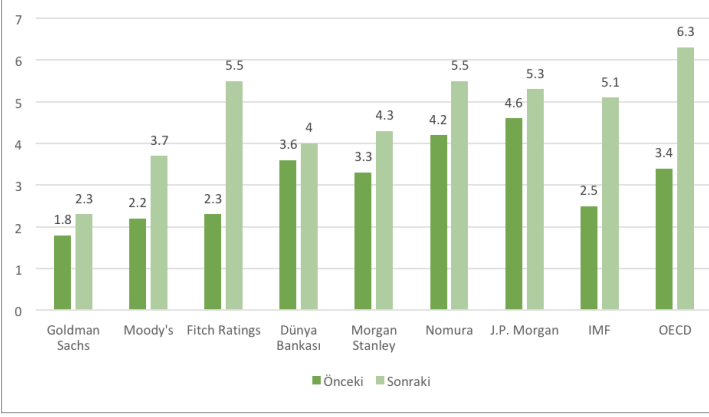
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CANLANMA VE TOPARLANMA

Türkiye ekonomisi 2016'da küresel belirsizlik, iç çalkantı ve jeo-politik risklerin kısılcasında potansiyelinin çok altında bir ekonomik büyüme performansı ortaya koymuştu. Lakin 2017'de görece siyasi risklerde görülen azalma ve ekonomik aktörlerin güvenlerinde yaşanan toparlanma sonucu ekonomik büyüme ivme kazandı. Bu makalenin kaleme alındığı sırada Türkiye ekonomisinin 2017'nin ilk üç çeyreğinde yakaladığı büyüme rakamları açıklanmış durumdaydı ve dokuz ayda ortalama yüzde 7,3 dolayında bir büyüme kaydettiğini gösteriyordu. Baz etkisi dikkate alınmakla birlikte Türkiye'nin yakaladığı bu oran küresel ekonomide ortalamanın çok üzerinde bir büyüme performansına işaret etti. 2017'deki ekonomik performansı Türkiye'nin G20, AB ve OECD üye ülkeleri arasında en yüksek büyüme oranına ulaşan ülkeler arasında olduğunu gösterdi. Türkiye ekonomisinin 2017'de sağladığı yüksek büyüme oranında hükümetin reel sektöre sağladığı teşvik paketleri ve verdiği desteklerle hane halkına yönelik vergi indirimlerinin önemli katkısı oldu. Türkiye ekonomisinin yüksek büyüme performansı küresel belirsizlik ve bölgesel risklerin yoğunlaştığı bir süreçte sağlam bir şekilde büyüme ivmesini koruduğunu ortaya koydu.

Diğer taraftan Türkiye ekonomisinin dinamizmine dair önemli bir gösterge olan büyüme oranına yönelik uluslararası ekonomik kuruluşların derecelendirme kurumlarının sergiledikleri ikircikli tutum da not edilmelidir. Bu kurumların yıl sonu büyüme beklenti ve öngörülerinde yaşadıkları ciddi sapma ve yukarı yönlü revizyon ihtiyacı söz konusu kurum ve kuruluşların Türkiye ekonomisine yönelik öngörülerinin iyi niyet içerisinde hazırlanmadığını göstermektedir. IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası oluşumlar; Fitch, Moody's gibi kredi derecelendirme kuruluşları; Goldman Sachs, J.P. Morgan gibi yatırım bankaları dahil birçok kurumun büyüme performansı konusunda aynı anda aşırı kötümser tahminlerde bulunmaları dikkat çekicidir. Dolayısıyla Ankara'nın dış poli-

tıkası ve özellikle Washington ile ilişkilerinde yaşanan problemlerin bu tür kurumların tavırları ve Türkiye ile ilgili ekonomik verilerinin objektiflik derecelerini etkilediği söylenebilir.²²

Grafik 4. Büyüme Tahminlerinin Revize Edilme Oranları (Yüzde)

Kaynak: "Uluslararası Kuruluşlar Türkiye'nin Büyümesine Kayıtsız Kalamadı", Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2017.

2017'ye ait dış ticaret verileri Türkiye'nin özellikle ihracat rakamlarında Cumhuriyet tarihinin en yüksek ikinci ihracat seviyesine eriştiğini göstermiştir. 2017'de ihracat bir önceki yıla göre yüzde 10,2 artış kaydederek 157,1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Türkiye ekonomisi Cumhuriyet tarihinde ihracat rekorunu ilk kez 2014'te 157,6 milyar dolarla gerçekleştirmiştir. Bu açıdan 2017 ihracat rakamı Türkiye ekonomisinin canlanma ve toparlanma emareleri göstermesi boyutuyla önem teşkil etmektedir. 2017 ithalatı ise yüzde 17,9 artış gerçekleştirerek 234,1 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin dış ticaret hacmi yüzde 14,7 artışla 391,2 milyar dolara çıkmış ve dış ticaret açığı 77,6 milyar dolar olmuştur. İhracatta yaşanan artışa rağmen ithalatın daha hızlı artış göstermesi so-

²² Nurullah Gür, Şerif Dilek ve Mevlüt Tatlıyer, "Ekonomi", *2017'de Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 213-239.

nucu ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 67,1'e düşmüştür. Bu durum ihracatın ithalata bağımlı olan yapısını ortaya koymaktadır.

Ayrıca ihracat ve ithalat yapılan ülke sayısının önceki yıla nazaran farklılaştığı görülmektedir. 2010-2017 arasında ihracat ve ithalat gerçekleştirilen ilk 15 ülke Tablo 5 ve 6'da yer almakta ve bu ülkelere yapılan ihracat ve ithalat rakamları görülmektedir. 2017'de en çok ihracat gerçekleştirilen ilk 15 ülke içinde İsrail, Belçika, Polonya ve Çin yer almıştır. Söz konusu ülkelere ihracat artışı yaşanırken İsviçre, Rusya, Suudi Arabistan ve Mısır ise ilk 15 ülke arasında yoktur. İhracatın genelindeyse Avrupa ve Ortadoğu'nun ağırlıklı katkı verdiği bir durum mevcuttur. Nitekim en fazla ihracat yapılan ülkeler sırasıyla Almanya, İngiltere, İtalya, ABD ve Irak olmuştur.

Ülkelere göre ihracat rakamlarının detayına bakıldığında bir önceki yıla göre ihracat pazarlarından BAE yüzde 69,8, Rusya yüzde 57,9, ABD yüzde 30,7, İspanya yüzde 26,4, Çin yüzde 26,1 ve Belçika yüzde 23,9 artış kaydetmiştir. Öte taraftan ihracatın olumsuz performansının detayındaysa İran yüzde 34,4, İngiltere yüzde 17,8, Suudi Arabistan yüzde 13,8 ve Mısır yüzde 13,7 oranında ihracat azalması göstermiştir. Türk dış politikasının ABD, AB ve Avrupalı ülkelerle gerginleştiği bir ortamda ihracatın bu gelişmelerden ciddi olarak olumsuz etkilenmediği ancak bölgesel risk ve çatışmaların yükseldiği Ortadoğu'daki gelişmelerden daha olumsuz etkilendiği söylenebilir.

İthalat yapılan ülkeler arasında da ihracata benzer şekilde yeni ülkelerin öne çıktığı görülmektedir. En fazla ithalat yapılan ilk 15 ülke arasında Hollanda, BAE ve İsviçre yer alırken geçen seneden Belçika, Polonya ve Ukrayna'nın listede bulunmadığı gözlenmektedir. Ülkelerden yapılan ithalat değişimine baktığımızda İsviçre yüzde 175, İran yüzde 59, Malezya yüzde 57, BAE yüzde 49,9, Rusya yüzde 28,7, Hollanda yüzde 24,9 ve İngiltere'de yüzde 23,1 oranında ithalat artışı yaşanmıştır.

İthalat ve ihracat yapılan ülkelerin içerisinde Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortağı olan AB ülkelerinin halen ciddi bir ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ülke gruplarına göre ihracatta AB'nin payı yüzde 47,1, ithalatı ise yüzde 36,4 oranında olmuştur. 2016'ya göre 2017 ihracatında Asya ve Kuzey Amerika ülkelerinin artış kaydettiği diğer ülke gruplarının aldığı payınsa küçüldüğü gözlenmiştir. İthalat tarafında önceki yıla göre AB'nin payı yüzde 39'dan yüzde 36,4'e düşmüş ancak diğer Avrupa ülkelerinin payı yüzde 11'den yüzde 13,4'e çıkmıştır. Ortadoğu, Afrika ve Güney Amerika'nın payında artış olduğu da dikkat çekmektedir.

**TABLO 5. ÜLKELERE GÖRE YILLIK İHRACAT
(EN FAZLA İHRACAT YAPILAN 15 ÜLKE,* MİLYAR DOLAR)**

	Ülke	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
1	Almanya	15,12	14	13,42	15,15	13,70	13,12	13,95	11,48
2	İngiltere	9,60	11,69	10,56	9,90	8,79	8,69	8,15	7,24
3	BAE	9,18	5,40	4,68	4,66	4,97	8,17	3,71	3,33
4	Irak	9,05	7,64	8,55	10,89	11,95	10,82	8,31	6,04
5	ABD	8,65	6,62	6,39	6,34	5,64	5,60	4,58	3,76
6	İtalya	8,47	7,59	6,89	7,14	6,71	6,37	7,85	6,50
7	Fransa	6,58	6,02	5,85	6,46	6,38	6,12	6,81	6,05
8	İspanya	6,37	4,99	4,74	4,75	4,33	3,72	3,92	3,54
9	Hollanda	3,86	3,59	3,15	3,46	3,54	3,24	3,24	2,46
10	İsrail	3,40	2,95	2,69	2,95	2,64	2,32	2,39	2,08
11	İran	3,25	4,97	3,66	3,89	4,19	9,92	3,59	3,04
12	Belçika	3,15	2,54	2,55	2,93	2,57	2,35	2,45	1,96
13	Romanya	3,14	2,67	2,81	3,01	2,62	2,49	2,88	2,60
14	Polonya	3,07	2,65	2,32	2,40	2,05	1,85	1,75	1,50
15	Çin	2,93	2,32	2,41	2,86	3,60	2,83	2,46	2,26
Toplam İhracat (Milyar Dolar)		157,055	142,557	143,838	157,610	151,802	152,461	134,906	113,883

Kaynak: TÜİK

* 2017'de en fazla ihracat gerçekleştirilen ilk 15 ülkeye göre sıralama yapılmıştır.

**TABLO 6. ÜLKELERE GÖRE YILLIK İTHALAT
(EN FAZLA İTHALAT YAPILAN 15 ÜLKE,* MİLYAR DOLAR)**

	Ülke	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
1	Çin	23,37	25,44	24,87	24,92	24,66	21,29	21,69	17,18
2	Almanya	21,30	21,47	21,35	22,37	24,18	21,40	22,99	17,55
3	Rusya	19,51	15,16	20,40	25,29	25,06	26,62	23,95	21,60
4	ABD	11,94	10,87	11,41	12,73	12,60	14,13	16,03	12,32
5	İtalya	11,30	10,21	10,64	12,06	12,88	13,34	13,45	10,14
6	Fransa	8,07	7,36	7,60	8,12	8,08	8,59	9,23	8,18
7	İran	7,49	4,69	6,09	9,83	10,38	11,96	12,46	7,64
8	İsviçre	6,89	2,50	2,44	4,82	9,64	4,30	5,01	3,15
9	Güney Kore	6,60	6,38	7,06	7,55	6,09	5,66	6,30	4,76
10	İngiltere	6,54	5,32	5,54	5,93	6,28	5,63	5,84	4,68
11	İspanya	6,37	5,68	5,59	6,08	6,42	6,02	6,19	4,84
12	Hindistan	6,21	5,75	5,61	6,90	6,37	5,84	6,50	3,41
13	BAE	5,54	3,70	2	3,25	5,38	3,59	1,65	6,98
14	Japonya	4,28	3,94	3,14	3,20	3,45	3,60	4,26	3,30
15	Hollanda	3,74	3	2,91	3,51	3,36	3,66	4	3,15
Toplam İthalat (Milyar Dolar)		233,791	198,610	207,234	242,177	251,661	236,545	240,841	185,544

Kaynak: TÜİK

* 2017'de en fazla ithalat gerçekleştirilen ilk 15 ülkeye göre sıralama yapılmıştır.

TABLO 7. İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (YÜZDE)

2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
67,2	71,8	61,4	56	64,5	60,3	65,1	69,4

Kaynak: TÜİK

Son yıllarda Türkiye ekonomisi için ürün ve pazar çeşitliliğinin sağlanmasına yönelik ilgi enerji güvenliği ve tedarik kaynaklarının çoğaltılması arayışlarıyla sürmektedir. Bu bağlamda Türk dış politi-

kasında 2017’de siyasetin yanında ekonomi ve enerji piyasalarındaki gelişmeler de ön plana çıkmıştır. Bilindiği üzere Türkiye’nin enerjide ciddi oranda fosil yakıtlara bağımlılığı mevcuttur. Bu bağımlılığın yüzde 93 ile petrol ve yüzde 98 ile doğal gaz üzerinden gerçekleşmesi de ciddi bir handikaptır. Türkiye enerjide ithalata olan bağımlılığını azaltma noktasında bulunduğu coğrafi konumun avantajlarını kullanmayı amaçlamaktadır ve son yıllarda imza attığı dev projelerle küresel enerji piyasalarındaki konumunu güçlendirmeye başlamıştır. Bu projeler arasında yer alan Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), Türk Akımı, LNG ve doğal gaz depolama tesisleri, Akkuyu Nükleer Güç Santrali, YEKA projeleri ve yerli kömür yatırım süreçlerinde kaydedilen ilerlemeler sayesinde Türkiye enerji politikalarında 2017’yi başarılı bir şekilde tamamlamıştır.²³

2017’de enerji politikalarında öne çıkan en önemli gelişmelerden biri enerji arz güvenliğinin her daim ön planda olduğu Türkiye’de yerleştirme ve öngörülebilir piyasa başlıklarını da kapsayan “Milli Enerji ve Maden Politikası”nın oluşturulmasıdır. Milli Enerji ve Maden Politikası ülkenin öz kaynağı olarak gösterilebilecek yerli kömür rezervlerinin değerlendirilmesini, yenilenebilir enerji kapasitesinin artırılmasını ve nükleer enerji projelerinin gerçekleştirilmesini ön planda tutmaktadır.²⁴

DEMİRDEN İPEK YOLU: BTK DEMİRYOLU PROJESİ²⁵

Türk dış politikasının ekonomi politiği açısından bakıldığında önemli gelişmelerden birisi de Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan liderlerinin 30 Ekim 2017’de asrın projesi olarak görülen Bakü-Tif-

²³ Erdal Tanas Karagöl, İsmail Kavaz, Büşra Zeynep Özdemir ve Salihe Kaya, “2017’de Enerji”, *2017’de Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 241.

²⁴ Karagöl, Kavaz, Özdemir ve Kaya, “2017’de Enerji”, s. 241.

²⁵ Şerif Dilek, “Demirden İpek Yolu: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı”, *Sabah Perspektif*, 4 Kasım 2017.

lis-Kars (BTK) demiryolu hattının açılışını yapmalarındır. Küresel ekonomideki güç dengesinin Atlantik'ten Pasifik'e kaydığı bir süreçte Çin'in öncülüğünde tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması Asya ve Avrupa ekonomilerine yeni imkanlar sunmaktadır. Bilindiği üzere Çin, Modern İpek Yolu olarak tanımladığı “Tek Kuşak, Tek Yol” projesinin deniz ve kara yolu bağlantılarını hayata geçirmek yolunda yoğun bir çaba sarf etmektedir. Bu bağlamda BTK Demiryolu Projesi'nin temelleri 2007'de Gürcistan ve 2008'de Kars'ta atılırken 30 Ekim 2017'de ilk tren seferi gerçekleştirilmiştir. Demiryolu hattı 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük taşıma kapasitesiyle faaliyete geçti. Söz konusu hat üzerinden 2034'te yolcu sayısının 3 milyona ve yük kapasitesinin de 17 milyon tona çıkarılması hedefleniyor.

BTK Demiryolu hattı tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması projesinde “orta koridor” olarak anılan kısmın en önemli bileşenlerinden birini oluşturuyor. Orta koridorun en önemli ayağı olan bu proje sayesinde Çin'den çıkışı yapılan yüklerin eski hatlar üzerinden taşıma süreleri iki ayı bulurken yeni hat ile iki hafta içinde Avrupa'ya ulaştırılması mümkün hale geldi. 838 kilometrelik toplam uzunluğu sayesinde BTK hattının devreye girmesi Asya-Avrupa arasındaki taşımacılık rotasını yaklaşık 7 bin kilometre kısalttı.

“Pekin'den Londra'ya kesintisiz demiryolu” sloganının karşılığı olan bu hat Doğu ve Batı arasındaki ulaşım köprüsünü Türkiye üzerinden sağlıyor. Türkiye bu hat ile Orta Asya, Uzakdoğu ve Güney Asya'ya demiryolu erişimini sağlamakla birlikte önemli bir uluslararası koridor konumuna da gelmiş oluyor. Tarihi ve kültürel yönleri ortak üç ülkenin kendi öz sermayeleriyle finanse ettikleri bu tür projeler üretebilmeleri büyük bir başarı örneğidir. Nitekim taşımacılıkta BTK Demiryolu hattı enerji sektöründeki Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ile birlikte üç ülkenin gerçekleştirdiği üçüncü büyük proje niteliği taşıyor. Ticari bir girişim olmaktan öte çok boyutlu, çok uluslu ve

çok yönlü olan bu projeler ekonomik ve siyasi boyutlarıyla bölgesel entegrasyonun hızlandırılmasına önemli katkılar sağlıyor.

Medeniyetlerin etkileşimine şahitlik eden, tarihi ve kültürel önemi yadsınamaz olan İpek Yolu'nun canlandırılması Doğu ve Batı dünyaları arasındaki entegrasyon için büyük bir önem arz etmektedir. Tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasını sadece Çin'in ekonomik gücünün bir göstergesi olarak okumak eksik kalacaktır. Zira bu proje geçtiği bölgelerdeki tüm ülkeler için önemli değişimler barındırmaktadır. Çin ile Avrupa arasındaki demiryolları şimdiye dek sadece Rusya üzerinden geçmekteyken BTK Demiryolu ile alternatif bir taşıma rotası oluşmuş durumdadır. Avrupa-Asya arasındaki taşıma rotasında Rusya'ya olan bağımlılığın azalması çok taraflı etkileri kapsamakta olup Çin, Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin birbirlerine daha fazla entegre olduğu bir süreç söz konusu hale gelmektedir. Özellikle ülkeleri daha sıkı ticari ve kültürel ilişkilere itmesiyle beraber Avrasya ülkelerinin küresel ekonomiye entegre olmalarını sağlaması açısından da bu hat büyük bir öneme sahiptir.

SONUÇ

2017 dış politikada Türkiye'nin ekonomik ve askeri kapasitesini artırdığı, buna karşılık önemli gerginlikler yaşadığı bir yıl oldu. Bu süreçte Türkiye'nin siyasi olarak ABD, AB ve Avrupalı ülkelerle yaşadığı gerginliklerin dozu arttı ve karşılıklı ilişkiler oldukça sancılı bir süreçten geçti. Özellikle ABD-Türkiye ilişkilerinde FETÖ ve YPG'ye destek konusunda yaşanan ayrışmalara Zarrab davası, vize krizi ve Kudüs meselesi gibi ciddi başlıklar da eklendi ve ikili ilişkiler tamamen tıkanma noktasına geldi. YPG'ye verilen askeri desteğin ABD'de resmi aktörler tarafından açıktan telaffuz edilmesi ve ZDH sırasında yaşanan gerginlikler sahada askeri çatışma risklerini dahi doğurdu. Buna rağmen Türkiye dış politikasında özerk bir hareket alanı arayışını sürdürme konusunda kararlılığını devam ettirdi.

Kudüs meselesinde Türkiye için ABD'nin tehditkar küstahlığına rağmen tasarının BM Genel Kurulunda büyük bir başarı ile kabul oyu alması önemli bir diplomatik başarıydı. Böylece ABD'nin kritik çatışma alanlarındaki siyasetsizliği ve küresel sistemde yalnızlaşması tescillendi. Bu süreç devam ederken gündemden düşmeyen Zarrab davası ise ABD'nin Türkiye'ye karşı kullandığı siyasi bir koz ve kaba bir cezalandırma aracına evrildi. Davanın amacı gerekçesini oldukça aştı ve tüm süreç Türkiye'nin uluslararası kamuoyu önünde itibarsızlaştırılmasına yönelik bir kampanyaya dönüştürüldü. Tarih boyu uygulanan ambargo ve yaptırım örneklerinden ayrılan bu davanın ekonomik yansımalarından ziyade siyasi saikler ile köpürtülmesi Türkiye nezdinde ciddi eleştirilerle karşılandı.

2017'de Türk dış politikasının en somut kazanç çıktısı Türkiye-Rusya ilişkilerinde yaşanan normalleşmenin siyasi, askeri ve ekonomik alanlardaki iş birlikleriyle kurumsallaşması oldu. Bu bağlamda 2017'de Ankara ve Moskova arasındaki ilişkiler krizlerin etkisinde kalan dönemlere nazaran oldukça olumlu bir düzlemde ilerledi. Nihayetinde Türkiye'nin Batı dünyasıyla yaşadığı gerginlikler ve güven bunalımı diğer küresel ve bölgesel güçlerle stratejik dengeleme arayışlarına ivme kazandırdı. Bu siyasi arayışların bir yansıması olan yakınlaşma kısa sürede askeri, ticari, turizm ve enerji alanlarındaki iş birlikleriyle somutlaştı.

2017 değerlendirildiğinde Rus turistlerin Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı içerisinde yeniden birinci sırada yer almaları sonucu turizm alanındaki görünüm iyileşti. Benzer bir olumlu tablo dış ticaret ve enerji alanındaki gelişmelerle de teyit edildi. Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin nükleer santral yapımından sonra S-400 füze savunma sistemleri alımı gibi oldukça stratejik bir boyuta taşınması bölgede yeni bir model ortaklık potansiyelini ortaya çıkardı. Bu savunma sistemlerini satın alacak ilk NATO ülkesinin Türkiye olması stratejik olarak Batı ve NATO ittifakına dahil olmaya devam eden

Türkiye'nin müttefiklerine alternatifsiz olmadıklarını hatırlatan ciddi bir ihtar olarak algılandı. Bu bağlamda Ankara'nın gerek dış politika yapımı gerekse ekonomik ilişkilerini düzenleme noktasında tam bir "yükselen güç" karakteriyle hareket edip küresel güçlerle yer yer iş birliği yapıp yer yer onlara karşı tavır aldığı not edilmelidir.

Türk dış politikasında 2017 Körfez ülkeleriyle ilişkilerin de yeni bir boyuta taşındığı ve Türkiye'nin askeri bir güç olarak bölgeye giriş yaptığı bir yıldır. Türkiye siyasi ve ekonomik iş birliğini önceleyerek Körfez ülkeleriyle yakınlaşmayı sürdürdü ve özellikle bölgesel krizlerin ortaya çıktığı dönemlerde arabulucu rol oynamaya çalıştı. Nitekim Türkiye'nin hassas bir dengeyle yürüttüğü insani diplomasi Katar'ın maruz kaldığı ablukanın kırılması ve siyasi istikrar-sızlığın büyümesinin engellenmesi noktasında başarılı oldu. Ancak Körfez ülkeleriyle ilişkilerinde genellikle yumuşak güç unsurlarını kullanan Ankara bölgedeki varoluşsal çıkarlarına karşı bir hareket olarak gördüğü Katar ablukası sırasında ülkeye askeri güç gönderme kararı alarak gerektiğinde sert güç unsurlarını da devreye sokabileceği sinyali verdi. Suudi Arabistan ve bölgesel müttefiklerine karşı Katar'ın yanında sağlam bir duruş gösterilerek Türkiye'nin bölgedeki en güçlü müttefikinin oldubittilerle rejim değişikliğine zorlanamayacağı ortaya konuldu.

Son yıllarda Suudi Arabistan içinde dönüşüm sinyalleri veren ancak zaman zaman bölgesel istikrarı tehdit eden aykırı çıkışlar yapabilen Veliaht Prens Muhammed bin Selman'ın gerçekleştirdiği siyasi operasyonlar da 2017'de dikkatle izlendi. Trump yönetimi ve İsrail tarafından desteklenen Selman'ın siyasi muhaliflerini finansal olarak zayıflatmak için attığı adımlar ve ülke içi taht kavgalarının bölgesel yansımalar üretmesi ihtimaline karşı tüm alternatifler değerlendirildi. Katar krizi sırasında gerilen Suudi Arabistan-Türkiye ilişkileri krizin zirve noktası aşıldıktan sonra tekrar yumuşama eğilimine girdi.

Sonuç olarak 2017 Türk dış politikasının gerek ekonomik ve siyasi gerekse jeostratejik ve askeri olarak pek çok cephede birden sınındığı bir dönemdi. AB ülkeleriyle 2017 içinde oldukça gerilen ilişkiler yıl sonu ve 2018 başında yapılan önemli karşılıklı ziyaretlerle yeni bir yumuşama dönemine girdi. Özellikle Almanya ve Fransa ile oldukça güçlü ilişkilerin gelişeceği yeni bir dönemin eşliğinde olunduğuna dair ilk sinyaller verildi. ABD ile yaşanan güven bunalımı pek çok alanda devam ederken Rusya ile stratejik yakınlaşma sürdürüldü. Özellikle ekonomi alanında 2016'da 15 Temmuz darbe girişiminin yarattığı travmanın ardından müthiş bir büyüme performansı ortaya konarak hem siyasi meşruiyetin korunması hem de toplumsal moralin onarılması adına önemli bir adım atıldı. Öncü göstergeler 2018'de de Türkiye ekonomisinde hızlı büyüme, sanayide genişleme ve ihracat artışı gibi olumlu gelişmelerin kesintisiz olarak devam edeceğini ortaya koydu. Kritik seçimlerin ardından ortaya konacak siyasi ve ekonomik performans Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçtikten sonraki dönemde izleyeceği dönüşüm rotasının ana hatlarının belirlenmesi açısından son derece önemli olacak.

KATKIDA BULUNANLAR

BURHANETTİN DURAN | Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, SETA Genel Koordinatörü

KEMAL İNAT | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MUSTAFA CANER | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi

ABDURRAHİM SIRADAĞ | Dr. Öğr. Üyesi, Kral Fahd Petrol ve Mineral Üniversitesi Genel Çalışmalar Bölümü

AHMET ARDA ŞENSOY | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

ÇAĞATAY ÖZDEMİR | Dr., Araştırmacı, SETA

DİLEK KÜTÜK | Araştırma Asistanı, SETA

ENES BAYRAKLI | Dr., Türk-Alman Üniversitesi, Avrupa Araştırmaları Direktörü, SETA

FİLİZ CİCİOĞLU | Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

HACI MEHMET BOYRAZ | Yüksek Lisans Öğrencisi, Türk-Alman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

HAKKI UYGUR | Dr., İran Araştırmaları Merkezi Başkan Yardımcısı

HAYDAR ORUÇ | Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

İSMAİL AKDOĞAN | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

İSMAİL NUMAN TELCİ | Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, SETA

KILIÇ BUĞRA KANAT | Araştırma Direktörü, SETA Washington D.C.

MEHMET UĞUR EKİNCİ | Araştırmacı, SETA

MUHAMMET HAMZA UÇAR | Bağımsız Araştırmacı

MUSTAFA YETİM | Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

NESLİHAN SAYDAM | Yüksek Lisans Öğrencisi, Sabancı Üniversitesi

NURŞİN ATEŞOĞLU GÜNEY | Prof. Dr., Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi İİSBF Dekanı, BİLGESAM Bşk. Yrd.

ÖZGÜR TÜFEKÇİ | Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

RECEP TAYYİP GÜRLER | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

SADIK ÜNAY | Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ŞERİF DİLEK | Dr., Araştırmacı, SETA

TALHA İSMAİL DUMAN | Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

TAMER KAŞIKÇI | Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

TUNCAY KARDAŞ | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

Türk Dış Politikası Yıllığı yayın hayatına başladığı 2009'dan beri küresel ve bölgesel gelişmeler ışığında Türk dış politikasının nabzını tutuyor.

2017'de Türk dış politikasındaki gelişmelerin ele alındığı bu kitapta on altı makale ile birlikte bu yılla sınırlı kalmayan beş bağımsız makale yer alıyor. Birinci bölüm Burhanettin Duran'ın "15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye'nin İç ve Dış Siyasetine Etkisi" başlıklı çalışması ile başlıyor. "Türk-Rus İlişkilerinde İkinci Bahar Kalıcı mı?" başlıklı makalesiyle Nurşin Ateşoğlu Güney Türkiye ve Rusya arasındaki yakınlaşmanın muhtemel geleceğini analiz etti. Tuncay Kardaş "Trump Dönemi Türkiye-ABD Krizinin Analizi" isimli çalışması ile yeni ABD Başkanı Trump'la birlikte derinleşen iki ülke ilişkilerini ele aldı. Hakkı Uygur Ankara-Tahran ilişkilerini analiz ettiği "Arap Baharı Sonrası Bölgesel Gelişmeler Işığında Türk-İran İlişkileri" isimli makalesinde ilişkilerin seyrine odaklandı. Çağatay Özdemir ve Neslihan Saydam'ın kaleme aldığı "Türkiye-ABD İlişkilerinde Washington'daki Türk Lobisinin Rolü" başlıklı makalesinde ise iki ülke ilişkilerini belirlemede "Türk lobisi"nin etkisini değerlendirdi.

2017'de muhtelif alanlarda yaşanan dış politika gelişmeleri ise ikinci bölümde analiz edildi. Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını Kemal İnat, Mustafa Caner, Recep Tayyip Gürler, Ahmet Arda Şensoy, Talha İsmail Duman, İsmail Numan Telci, İsmail Akdoğan ve Haydar Oruç inceledi. Türkiye'nin ABD ve AB politikalarını sırasıyla Kılıç Buğra Kanat ve Filiz Cicioğlu, Rusya ve Kafkasya politikasını da Özgür Tüfekçi kaleme aldı. Aynı şekilde Türkiye'nin Kıbrıs politikasını Enes Bayraklı ve Hacı Mehmet Boyraz, Balkanlar politikasını Mehmet Uğur Ekinci ve Dilek Kütük, Afrika politikasını Abdurrahim Sıradağ, Orta Asya ve Pakistan politikasını Tamer Kaşıkçı, Asya Pasifik politikasını Muhammet Hamza Uçar ve Latin Amerika politikasını da Mustafa Yetim yazdı. Sadık Ünay ve Şerif Dilek ise Türk dış politikasının ekonomi politliğini ele aldı.